tabula

dvadeset godina

osnutka studija kroatistike

Zbornik radova s 1. Međunarodnoga znanstvenog skupa
Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta
povodom 20. godišnjice osnutka studija hrvatskoga jezika i književnosti u Puli
15.-17. listopada 2015
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
i Matica hrvatska

15

ČASOPIS FILOZOFSKOG FAKULTETA
PERIODICUS FACULTATIS PHILOSOPHICAE POLENSIS
RIVISTA DELLA FACOLTÀ DI LETTERE E FILOSOFIA
JOURNAL OF THE FACULTY OF HUMANITIES

Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta

tabula 15

Tabula 15

Zbornik radova s

1. Međunarodnoga znanstvenog skupa *Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta* (u povodu 20. godišnjice osnutka studija hrvatskoga jezika i književnosti u Puli)

(15.-17. listopada 2015.)

Uredili

Blaženka Martinović
Daniel Mikulaco

TABULA 15

Zbornik radova s 1. Međunarodnoga znanstvenog skupa *Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta*

(u povodu 20. godišnjice osnutka studija hrvatskoga jezika i književnosti u Puli)
(15.-17. listopada 2015.)

ČASOPIS FILOZOFSKOG FAKULTETA

PERIODICUS FACULTATIS PHILOSOPHICAE POLENSIS

RIVISTA DELLA FACOLTÀ DI LETTERE E FILOSOFIA

JOURNAL OF THE FACULTY OF HUMANITIES

UDK 80/81+821.163.42+902/94

ISSN 1331-7830

ISBN 978-953-7320-64-5

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Puli pod brojem 110903032

CIP availible in the computer catalogue of the University Library in Pula under 110903032

IZDAVAČ / PUBLISHER

Sveučilište Jurja Dobrile / University Juraj Dobrila

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Alfio Barbieri, rektor

Klara Buršić-Matijašić, dekanica

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / MANAGING AND EDITOR-IN-CHIEF

Robert Blagoni

UREDNIŠTVO / EDITORIAL BOARD

Klara Buršić-Matijašić, Valnea Delbianco, Renata Šamo, Lina Pliško, Ante Matan, Irena Srdanović, Vanessa Toić

MEĐUNARODNO UREDNIČKO VIJEĆE / INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

Giovanni Boschian (Pisa, Italija), Goran Filipi (Pula, Hrvatska), Josip Bratulić (Zagreb, Hrvatska), Egidio Ivetić (Padova, Italija), Ulf Brunnbauer (Regensburg, Njemačka), Francisco Javier Juez Gálvez (Madrid, Španjolska), Rada Cossutta (Kopar, Slovenija), Robert Matijašić (Pula, Hrvatska), Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana, Slovenija)

UREDNICI BROJA / VOLUME EDITORS

Blaženka Martinović i Daniel Mikulaco

LEKTURA / LANGUAGE-EDITING

Samanta Milotić Bančić

KOREKTURA / PROOF-REEDING

Samanta Milotić Bančić

ADRESA IZDAVAČA / ADRESS OF PUBLISHER

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Zagrebačka 30

HR – 52100 Pula

tel. 00385 52 377 500

fax. 00385 52 211 713

e-mail tabula@unipu.hr

KLASIFIKACIJA / CLASSIFICATION

Sveučilišna knjižnica Pula

TISAK / PRINTED BY

GRAFOMARK d.o.o.

NAKLADA/ CIRCULATION

100 primjeraka / copies

NASLOVNICA

Saša Stubičar

Pula, 2018.

Zbornik radova s
1. Međunarodnoga znanstvenog skupa
Kroatistika unutar
slavističkoga, europskog
i svjetskog konteksta
(u povodu 20. godišnjice
osnutka studija hrvatskoga
jezika i književnosti u Puli)

Organizacijski odbor skupa:

Doc. dr. sc. Daniel Mikulaco, predsjednik, Dr. sc. Dubravka Dulibić-Paljar, viša asistentica, tajnica, Irena Mikulaco, prof., pred., tajnica, Prof. dr. sc. Valnea Delbianco, Izv. prof. dr. sc. Lina Pliško, Doc. dr. sc. Marko Ljubešić, Dr. sc. Marlena Plavšić, viša asistentica, Dr. sc. Boris Koroman, viši asistent

Znanstveni odbor skupa:

Akademik Josip Bratulić (HAZU), Akademik Stjepan Damjanović, predsjednik Matice hrvatske (HAZU), Akademik Goran Filipi (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, HAZU), Prof. emeritus Ivan Zoričić (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Prof. dr. sc. Vesna Požgaj Hadži (Sveučilište u Ljubljani), Prof. dr. sc. Josip Lisac (Sveučilište u Zadru), Prof. dr. sc. Vlado Pandžić (Sveučilište u Zagrebu), Prof. dr. sc. Dijana Stolac (Sveučilište u Rijeci), Prof. dr. sc. Helena Sablić – Tomić (Sveučilište u Osijeku), Prof. dr. sc. Goran Kalogjera (Sveučilište u Rijeci), Prof. dr. sc. Vinko Brešić (Sveučilište u Zagrebu), Prof. dr. sc. Milorad Nikčević (Sveučilište u Osijeku), Prof. dr. sc. Natalija Vidmarović (Sveučilište u Zagrebu), Prof. dr. sc. Živa Benčić Primc (Sveučilište u Zagrebu)

Recenzenti zbornika:

Prof. emeritus dr. sc. Ivan Zoričić (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Prof. dr. sc. Emma Arkhangelskaya (Baltic International Academy, Latvia), Prof. dr. sc. Larisa Ignatjeva (Baltic International Academy, Latvia), Prof. dr. hab. Krystyna Pieniążek-Marković (UAM, Poznań, Polska), Dr. hab. Magdalena Dyras (Uniwersytet Jagiellońskiego, Krakow, Polska), Dr. hab. Maciej Czerwiński (Uniwersytet Jagiellońskiego, Krakow, Polska), Dr. Ewa Szperlik (UAM, Poznań, Polska), Prof. dr. sc. Branko Tošović (Institut za slavistiku u Grazu, Austria), Prof. dr. sc. Natalija Vidmarović (Sveučilište u Zagrebu), Prof. dr. sc. Josip Lisac (Sveučilište u Zadru), Prof. dr. sc. Diana Stolac (Sveučilište u Rijeci), Prof. dr. sc. Maslina Ljubičić (Sveučilište u Zagrebu), Prof. dr. sc. Milorad Stojević (Sveučilište u Rijeci), Prof. dr. sc. Vinko Brešić (Sveučilište u Zagrebu), Prof. dr. sc. Goran

Kalogjera (Sveučilište u Rijeci), Prof. dr. sc. Valnea Delbianco (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Izv. prof. dr. sc. Dean Slavić (Sveučilište u Zagrebu), Izv. prof. dr. sc. Lina Pliško (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Vesna Bjedov (Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku), Doc. dr. sc. Kristina Riman (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Marina Diković (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Giorgio Cadorini (Slezská univerzita v Opavě, Česká), Doc. dr. sc. Táňa Pavlíková Alešová (Slezská univerzita v Opavě, Česká), Doc. dr. sc. Roberta Matković (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Lucija Šimičić (Sveučilište u Zadru), Doc. dr. sc. Ivana Lalli Paćelat (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Ivana Škevin (Sveučilište u Zadru), Doc. dr. sc. Violeta Moretti (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Sandra Tamaro (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Teodora Fonović Cvijanović (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli), Doc. dr. sc. Anastazija Vlastelić (Sveučilište u Rijeci), Dr. sc. Marica Čilaš Mikulić, viša lektorica (Filozofski fakultet u Zagrebu)

Sveučilište Jurja Dobrile u
Puli Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

Matica hrvatska

Pula, 2018.

SADRŽAJ

PROSLOV 1

I. JEZIK

Stefano Aloe

Il viaggio in Molise di Marin Drinov e Vikentij Makušev nelle lettere di Giovanni De Rubertis 5

Marina Balažev

Hrvatski standardni jezik i narativne prakse među Hrvatima u Vojvodini. 20

Stjepan Damjanović

Kroatistika i slavistika..... 35

Goran Filipi

Istrorumunjski nazivi koji se tiču stabla i ploda masline 45

Fabrizio Fioretti

Tradurre Sciascia. Alcune considerazioni sulla prima (e unica) traduzione in croato de *Il giorno della civetta* 62

Silvija Graljuk

Kontrastivna analiza vremenskih prijedloga s genitivom u hrvatskom i ukrajinskom jeziku 79

Dunja Jutronić

Neke sintaktičke značajke u novelama Marka Uvodića Splićanina..... 86

Maria Rita Leto

Il viaggio in Italia degli Illirici croati..... 100

Maslina Ljubičić

Vinko Kovačić

Neke moliškohrvatske glasovne promjene pod utjecajem abruceško-moliškoga dijalekta 113

Tihomil Maštrović

Kodifikacija hrvatskoga jezika u međunarodnome kontekstu..... 148

Irena Mikulaco

Modalnost na primjeru korpusnog istraživanja hrvatske i ruske ustavnopravne terminologije 167

Eliana Moscarda Mirković

Katja Radoš-Perković

Traduktološki pristup, prijevodne strategije i kulturološki doprinos u prvom cjelovitom talijanskom prijevodu Hektorovićeve ekloge *Ribanje i ribarsko prigovaranje* 179

Milorad Nikčević

Jezikoslovni pogledi Josipa Ribarića (1880-1954) na crnogorske govore i crnogorski jezik u istarskoj enklavi Peroj* 195

Neda Pintarić

Eva Tibenská

Ewa Komorowska

Slični korijeni ornitonima i njihova pragmatična uporaba u odabranim slavenskim jezicima 210

Oksana Timko Đitko

Julia Jusyp Jakymovych

Nastanak i promjene u sustavu sklonidbe imenica u hrvatskom jeziku u usporedbi s drugim slavenskim jezicima (na primjeru jednine imenica ženskoga roda u ukrajinskom i hrvatskom jeziku) 235

Dunja Vranešević

Što dodaci prehrani poručuju vašemu zdravlju (tekstne značajke dodataka prehrani) 248

II. KNJIŽEVNOST

Estela Banov

Pamćenje i bilježenje – autobiografski narativni diskurs Andrije Torkvata Brlića 269

Božidar Cvenček

Iskustvo anarhije u pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa i Vladimira Majakovskog 285

Vladan Čutura

Što Zagorkine žene ubojice svjedoče o Lombrosu 302

Emina Dabo Hunjak

Fenomen pučkoga pjesništva otoka Paga i njegova uloga u zajednici..... 317

Irena Malenica

Zdenka Matek Šmit

Distopijsko tematiziranje budućnosti: od Zamjatina do Mlakića i Popovića 332

Daniel Mikulaco

Modeli suvremene hrvatske kratke proze 349

Krunoslav Mikulan

Vladimir Legac

Ortografska klopka i onomastička intruzija u suvremenoj hrvatskoj znanstveno-fantastičnoj i fantastičnoj književnosti 380

Ana Penjak

Ekofeminizam i suvremeni hrvatski roman: o ženi, identitetu i prostoru 391

Jelena Ratkov Kvočka

Shakespeare u Kremlju Ive Štivičića u režiji Lenke Udovički i koprodukciji kazališta Ulysses sa Briona i Srpskog narodnog pozorišta iz Novog Sada 408

Teodora Vigato

Lutkarska postmoderna 421

III. METODIKA

Vjekoslava Jurdana

Sandra Kadum

Temelji za stvaralačku ulogu istarskih učitelja u izvannastavnim aktivnostima književnog odgoja i obrazovanja 434

Marina Jozinović

Marko Ljubešić

Pristup drami i položaj drame u suvremenome srednjoškolskom književnom odgoju 451

Vesna Požgaj Hadži

Hrvatski jezik kao strani unutar slavističkoga, evropskog i svjetskog konteksta 466

AUTORI I SURADNICI 485

PROSLOV

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli i *Matica hrvatska* organizirali su zajedno 2015. godine, *1. Međunarodni znanstveni skup „Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta“*, a koji je organiziran povodom 20. godišnjice osnutka studija hrvatskoga jezika i književnosti u Puli (15.-17. listopada 2015., *Filozofski fakultet*, Pula).

Sudjelovalo je osamdesetak izlagača (vrsnih kroatista, slavista, komparatista, lingvista, prevoditelja, književnih povjesničara i teoretičara) iz Hrvatske i petnaestak europskih zemalja, osobito slavenskih (Slovenije, Italije, Austrije, Crne Gore, Srbije, BiH, Makedonije, Poljske, Slovačke, Njemačke, Litve, Latvije, Rusije, Ukrajine, Finske, ...) u svim akademskim zvanjima, od akademika do doktoranata.

Cilj je skupa bio promocija teorijskih i primijenjenih istraživanja iz područja kroatistike unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta i okupljanje znanstvenika i znanstvenica čiji znanstveni interes obuhvaća jednu od sljedećih predloženih tema: povijest hrvatskoga jezika; dijalektologija hrvatskoga jezika; suvremeni hrvatski jezik; suvremena hrvatska leksikografija: teorija i praksa; hrvatski jezik: komunikativno-pragmatički aspekti istraživanja (primijenjena lingvistika); hrvatski kao drugi i strani jezik; hrvatski jezik u međunarodnoj komunikaciji; kontrastivna istraživanja hrvatskoga i drugih jezika: lingvistički i metodički aspekti; prijevod kao sredstvo međukulturnoga sporazumijevanja; hrvatska književnost unutar europske i svjetske književnosti: teorija, povijest i suvremenost (kroatističke i komparativne studije); metodika nastave hrvatskoga jezika i književnosti; hrvatska kultura i globalizacija te iskustva drugih srodnih studija unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta.

U tri dana uspješnoga i plodotvornoga zajedničkoga rada raspravljalo se o svim programom predviđenim pitanjima, a u međuvremenu i nakon radnoga programa, uz ugodna druženja, pokazali smo sudionicima našu Pulu - tritisućljetni istarski grad koji još od 10. st. pr. Kr. i davnih Histra, preko grčko-rimske civilizacije, Rimljana i Bizanta, Franaka, Mletaka, Napoleona, Habsburške Monarhije do Italije, Jugoslavije i danas konačno Hrvatske, cijelom svojom bogatom i bremenitom poviješću baštini, čuva i dijeli tradiciju, kako hrvatske i slavenske, tako i uopće europske kulture.

Zahvaljujemo svim sudionicima, a osobito inozemnim kroatistima i slavistima koji su već svojim dolaskom i sudjelovanjem pridonijeli vrijednosti i značaju skupa te svima ponaosob na njihovi znanstvenom prinosu. Kao konkretan rezultat skupa proizlazi ovaj vrijedni zbornik kroatističkih znanstvenih radova.

Svi radovi uvršteni u ovaj zbornik međunarodno su recenzirani (*double blind review*) te kategorizirani i klasificirani.

S osobitim poštovanjem i zahvalnošću,

u ime organizatora skupa i uredništva zbornika,

Doc. dr. sc. Daniel Mikulaco

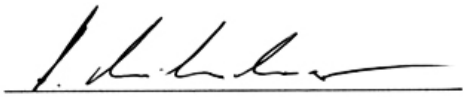

I. JEZIK

Stefano Aloe

Il viaggio in Molise di Marin Drinov e Vikentij Makušev nelle lettere di Giovanni De Rubertis

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 39:811.16(450.67)(044)

I testi scientifici e privati dei primi slavisti che hanno visitato le colonie slavo-meridionali del Molise sono di interesse per la storia della slavistica italiana. L'attività divulgativa dello storico slavo-molisano Giovanni De Rubertis e il viaggio ad Acquaviva Collecroce di due storici slavi, il russo Vikentij Makušev e il bulgaro Marin Drinov nel 1870 diedero avvio a questi studi. La corrispondenza epistolare fra i due eminenti studiosi slavi e l'entusiasta storico dilettante di Acquaviva Collecroce, insieme ad una pagina del Diario di Makušev ed altri materiali inediti permettono di trarre delle considerazioni sulla coscienza etno-linguistica degli slavi molisani nella seconda metà dell'Ottocento; sui loro orientamenti culturali; sulle principali influenze slave giunte fino a loro prima dell'instaurarsi di relazioni strette con l'altra sponda dell'Adriatico.

Ključne riječi: Molizanski (moliški) Hrvati; Giovanni De Rubertis; Vikentij Makušev; povijest slavistike; hrvatsko-talijanski odnosi; Acquavita Collecroce; Kruč

Lo studio ed il confronto dei testi scientifici (articoli) e privati (lettere, diari) dei primi slavisti che visitarono le colonie slavo-meridionali del Molise risulta di un certo interesse per la storia di questa disciplina, e in particolare per lo sviluppo degli studi slavistici internazionali legati all'Italia. Infatti, i primi viaggi slavistici in Molise si svolsero in un periodo (la seconda metà dell'Ottocento) in cui non solo tale filone di studi in Italia era ancora in embrione, ma neanche la slavistica internazionale aveva ancora sviluppato un interesse specifico per l'Italia (vd. Лаптева 2005; Алоэ 2012; Aloe 2013).

Il punto di partenza fondamentale per tale scoperta e per i suoi sviluppi scientifici viene riconosciuta nell'attività divulgativa dello studioso slavo-molisano Giovanni De Rubertis (1813-1889), che sin dagli anni '50 dell'Ottocento aveva cominciato ad adoperarsi affinché il mondo accademico slavo venisse a sapere dell'esistenza delle tre piccole colonie slave, isolate tra i monti del Molise, nel territorio dell'allora Regno delle Due Sicilie. I primi contatti slavistici del De Rubertis sono cosa nota: risalgono alla corrispondenza epistolare intrapresa con lui dal letterato raguseo Medo Pucić e pubblicata dapprima a Zara nel 1856, e poi nella traduzione russa di Osip M. Bodjans'kyj nel 1858.[1]

Fino al 1870, i numerosi viaggi di ricerca degli slavisti avevano trascurato i territori italiani (eccezion fatta per le valli slovenofone del Friuli), e il potenziale interesse storico e archivistico della penisola era stato intuito da pochi. A maggior ragione doveva apparire remotissima la destinazione dell'entroterra molisano, una zona montuosa e depressa, nota per la diffusione del brigantaggio e quasi sprovvista di strade. I primi studiosi ad interessarsi in maniera attiva ai legami fra le città italiane e il mondo slavo furono due storici, il russo Vikentij Makušev e il bulgaro Marin Drinov, che si conobbero casualmente in un archivio di Napoli alla fine del 1869 (Никулина 1974; Минкова 1981, 1986 e 1988). Drinov, destinato di lì a non molto a fondare la scuola storiografica bulgara, era al momento un giovane studioso che si finanziava il soggiorno in Italia stando al servizio di una ricca famiglia patrizia russa. Makušev era invece un allievo di Izmail Sreznevskij all'università di Pietroburgo e aveva ricevuto una borsa di studio per un progetto dottorale che prevedeva la visita dei principali archivi e biblioteche d'Italia alla ricerca di materiali storici legati al mondo slavo. La borsa di studio garantì a Makušev una permanenza in Italia di circa due anni (1869-1871).

Nella primavera del 1870 i due studiosi, divenuti amici, fanno la conoscenza, a Napoli, di un prete di Acquaviva Collecroce, don Paolo Vetta, che li invita in Molise per le festività agresti del primo maggio. Vetta prepara l'arrivo dei due illustri ospiti comunicando la notizia a Giovanni De Rubertis, che nella sua veste di storico locale e di insegnante di ginnasio rappresentava la massima autorità intellettuale del paese. Così, Drinov e Makušev partono da Napoli alla fine di aprile e, compiuto un viaggio faticoso e disagevole di un paio di giorni, raggiungono Acquaviva Collecroce, dove vengono accolti in maniera festosa dalla popolazione e dalle autorità cittadine.

[1] G. De Rubertis, 1856; Де Рубертис, 1858. Sulla figura di De Rubertis, vd. Krpan, 1993: 211-212; Стипчевић, 2007: 287.

Una pagina del diario di Makušev, vergata parecchi anni dopo, è la testimonianza più significativa delle difficoltà a cui all'epoca andava incontro chi volesse raggiungere queste quasi mitiche colonie slavo-molisane. Makušev scrive, tornando con la memoria a quel viaggio:

> (…) „думаю про себя, и невольно приходит мне на мысль корчма в Молизе (в южной Италии), в которой я и спутник мой, М. С. Дринов, провели такую неспокойную и неприятную ночь, отправляясь к братьям славянам в Воду Живу, – корчма – притон абруццских бандитов, о которых мы достаточно наслышались в Неаполе…" (Макушев 1881: 16).[2]

In modo più dettagliato, Makušev aveva già descritto quel viaggio nel suo articolo sulle colonie slavo-molisane del 1871 (Макушев 1871: 35-36), evidenziando la sporcizia e il degrado che avevano accolto i viaggiatori a Larino, dove erano stati costretti a trascorrere quella notte inquieta a cui fa riferimento la pagina di diario sopra citata. Il giorno successivo, con pioggia battente, fu poi complicato guadare il torrente Biforno in piena, nella totale mancanza di ponti.

Il pericolo del brigantaggio rammentato da Makušev non era una fantasia da viaggiatore suggestionato. Tre mesi dopo la partenza dei due storici da Acquaviva, un nipote del De Rubertis venne rapito mentre attraversava una zona isolata del Molise. Lo stesso De Rubertis ne scriveva con angoscia in una lettera indirizzata al Drinov:

> „Al giorno due di questo mese un altro mio nipote, il Signor Carlo Leone di Guglionesi, cognato del padre Romualdo, è stato catturato da' briganti, i quali pretendono pel suo riscatto l'ingente somma di cinquanta mila lire! Pendono le trattative (trattative con i briganti!) e si farà qualunque sagrificio, onde salvare un infelice padre di numerosa famiglia".[3]

[2] «…penso fra me e me e senza volerlo mi sovviene quella bettola molisana (in Italia meridionale) dove io ed il mio compagno di viaggio M.S. Drinov passammo una notte molto inquieta e spiacevole, quando eravamo diretti verso i fratelli slavi di Acquaviva; bettola che era un covo dei briganti abruzzesi di cui a Napoli avevamo sentito parlare a sufficienza»…

[3] Lettera di G. De Rubertis a M. Drinov, 11 agosto 1870, НБКМ БИА, ф. 111, арх. ед. 267, л. 5.

Fortunatamente i due storici slavi giunsero ad Acquaviva incolumi il 29 aprile, per rimanervi solo pochi giorni, ma la visita permise comunque a Makušev di raccogliere una certa quantità di osservazioni e notizie di carattere linguistico, storico, folkloristico che presentò alcuni mesi dopo su una rivista scientifica russa (Макушев 1871: 31-56).

Ho avuto modo di pubblicare in alcuni recenti articoli informazioni su questo viaggio e, in particolare, su quanto finora ho rinvenuto dei brevi scambi epistolari seguiti alla partenza di Makušev e Drinov dal Molise: due lettere di De Rubertis a Makušev ed estratti (in traduzione russa) delle tre lettere da lui indirizzate a Drinov (Алоэ 2012; Aloe 2013). Accludo le tre lettere, ad oggi inedite e custodite presso la Biblioteca Nazionale di Sofia (НБКМ БИА, ф. 111, арх. ед. 267), in appendice al presente articolo.

Sono lettere affettuose, quelle con cui De Rubertis accompagna i due slavisti nei mesi successivi alla loro partenza da Acquaviva. Esse sono un'importante testimonianza del ruolo significativo di quest'uomo: pur di cultura abbastanza modesta, egli, da generoso e appassionato autodidatta, seppe, da una parte, risvegliare nella popolazione slavo-molisana la coscienza della propria appartenenza etno-linguistica e storico-culturale, e dall'altra fu capace di sollecitare interesse scientifico nei confronti di queste piccole comunità che, proprio grazie all'isolamento in cui erano vissute, avevano conservato nelle usanze e nel dialetto tratti peculiari che le legavano agli slavi dell'altra sponda dell'Adriatico. Non è superfluo ricordare che negli anni successivi De Rubertis ebbe modo di accogliere con lo stesso calore e senso dell'ospitalità altri slavisti, tra cui Jan Baudoin de Courtenay e Risto Kovačić (Дуличенко 1981: 95-109; Kovačić 1874; Ковачић 1885: 273-340); e che le sue raccolte di canti popolari e di documenti storici locali rimasero un punto di riferimento per gli studiosi anche dopo la sua morte, sopraggiunta nel 1889. Così, quando agli inizi del XX secolo Miloš Rešetar studiò a fondo le colonie slavo-molisane e dedicò ad esse la prima monografia, ancor oggi fondamentale, il ricordo del De Rubertis era ancora assai vivo e il suo lascito culturale rappresentò una base di primaria importanza per lo slavista dalmata (Rešetar 1911 e 1997).

Tornando alla corrispondenza del De Rubertis con Makušev e Drinov, essa presenta vari spunti di informazione che qui per lo più tralascio, rimandando per essi ai miei precedenti articoli già menzionati. Intendo invece mettere in rilievo alcuni aspetti stilistico-linguistici delle lettere dell'insegnante di Acquaviva Collecroce. Esse nella forma trasmettono il senso di soggezione del De Rubertis di fronte ai due studiosi stranieri, ma anche la sua dignità di storico e di

conservatore delle tradizioni locali. Ciò che maggiormente lo doveva colpire, portandolo ad una percepibile eccitazione, era la possibilità di comunicare con dei *fratelli slavi*, come De Rubertis, facendo proprio un costume tipicamente panslavista, era solito chiamare i suoi ospiti provenienti da paesi di lingua slava. L'intera popolazione di Acquaviva Collecroce, preparata al loro arrivo dal De Rubertis, aveva circondato Drinov e Makušev dell'attenzione particolare che poteva essere riservata ai primi slavi stranieri che il paese ricordasse (Макушев 1871: 36-37). Inoltre, il bulgaro e il russo giungevano come rappresentanti di una disciplina, la slavistica, che anche fra i monti del Molise aveva già fatto in tempo a colorarsi di un'aurea idealizzante. Il fatto di parlare „la stessa lingua" (Макушев 1871: 37; in dialetto slavo-molisano 'na našo/u') spingeva gli entusiasmi verso una vaga passione „panslavista", peraltro del tutto scevra di connotazioni politiche o territoriali. Si manifestava forse una variante dell'idea comunitaria che è radicat a nelle culture slave.

Per questo, non può sorprendere che anche nelle lettere di De Rubertis si affacci il tema della fratellanza slava, con il riflesso di una scrittura affettuosa e familiare che, forse, poté infastidire Makušev, il quale smise presto di rispondere. Singolare il fatto che le lettere siano scritte in italiano, lingua che i due storici slavi conoscevano bene e che anche nei confronti degli abitanti di Acquaviva Collecroce rimaneva, probabilmente, il miglior veicolo di comunicazione e reciproca comprensione: infatti, l'interscambio linguistico che mescolava varianti slave (il dialetto di Acquaviva da parte dei locali, il serbo, il russo e il bulgaro da parte dei due ospiti), poteva sì dimostrare la stretta parentela linguistica con quei remoti visitatori, e per essi costituire oggetto di prime osservazioni dialettogiche, ma non del tutto soddisfare necessità comunicative che andassero al di là di un livello basilare. A giudicare dalle lettere conservate, anche durante il soggiorno ad Acquaviva la comunicazione fra Makušev, Drinov e De Rubertis era avvenuta in lingua italiana, mentre il dialetto slavo locale e il serbo-croato letterario, che De Rubertis masticava in modo approssimativo grazie alle sue precedenti frequentazioni dalmate e serbe, venivano a costituire soltanto l'oggetto del discorso, o fungevano da esempi per gli appunti linguistici di Makušev. Anche nelle lettere De Rubertis ricorre di tanto in tanto ad espressioni e frasi in dialetto slavo-molisano. Tuttavia, già Makušev ebbe modo di accorgersi che le *performances* scritte del De Rubertis tradivano inesattezze, dovute al passaggio dalla lingua dell'oralità ad una variante letteraria che lui stesso in un certo senso inventava, ibridando il dialetto con quanto conosceva della lingua serbo-croata letteraria della sua epoca. De Rubertis era „poeta, e non linguista", osservava Makušev nel suo esteso saggio (Макушев 1871: 34). Con questo avvertimento,

le parti in slavo-molisano delle lettere rimangono comunque un'utile testimonianza. De Rubertis se ne serve nei momenti più emotivi delle sue missive, con lo scopo evidente di gettare un ponte di simpatia e intimità con i suoi corrispondenti. Così, nella lettera indirizzata a Makušev il 28 maggio 1870, una sua tirata appassionata sulla fratellanza slava si conclude con parole del dialetto:

> „Oh gli Slavi, checchè ne dica l'Etnografo Sig. Vegezzi-Ruscalla, si amano di vero cuore; ed essi soli si scambiano il saluto col dolce nome di fratelli, (brat)! Oh se gli Slavi formassero una sola nazione, una sola famiglia!.. Ma i destini de' popoli si maturano ne' disegni di Dio! Rimettiamoci adunque alla Divina Provvidenza = Neka cini Bog!" (Алоэ 2012: 24).

E la seconda ed ultima lettera indirizzata a Makušev si conclude con un *post scriptum* dialettale dal tono scherzoso, nel quale De Rubertis chiede notizie di Drinov, che non gli scrive:

> „E Drinoff? *Ni* govere*, ni piša! Šta čini? Zaspe! Blago njemu! Kada mu pîsaš, potežimu uše! Zdravo"* (Алоэ 2012: 27).

L'aspetto marcatamente paratattico delle frasi ed il ricorso a fraseologismi sembrano dimostrare una certa goffaggine nel riportare sulla carta quella parlata, priva di una propria tradizione letteraria. Certo, vi si può leggere anche il desiderio di offrire allo studioso russo un repertorio fraseologico comprensibile e utile ai fini della ricerca (interessante, per esempio, il passaggio alla forma del 'tu', come unica presente nel dialetto, di fronte al 'lei' usato impeccabilmente in italiano). Ma anche l'uso incerto dei segni diacritici, modellati sulle norme croate, tradisce una ricerca di equilibrio fra specificità dialettale e standard linguistico che nel complesso risulta poco coerente.

Maggiori sono gli inserti slavo-molisani nelle lettere a Marin Drinov. La prima lettera, in particolare („Vodaživa, 24 lipanj 1870"), è scritta quasi interamente „na našo", ma sempre, come negli esempi citati sopra, da intendere come un'ibridazione del dialetto con lo standard linguistico di oltre Adriatico:

> „Veloštovani Gospodine
>
> Nemoreš misliti, ni zaćeti kako drago je mi bio imati tvoj listak, ko ja cekahu, kako brižan ceka dažd na mjesac svibanj! Hvala tebi za tvoju dobrotu.

Žao je mi bio ti ćuti bolestan! Moja žena, moje kceri, moi sin, moi dète, učeniki, rodiaki, molu Boga da ti vernje sdravje bolje od prvo! Bog je milostiv; a on nemore ostati svoje stvorenie.

[…]

Nemorem velo ti pisati; da stojim razboljen. Vratajuc iz Lavinu, sunce je mi skodio; i sada gledam postelju. Danas ni je mi došla ognjca, i sutra ću se ustati. Svud di gredeš, nemoj nas zaboraviti! Gledaj! Ja pisam *zaboraviti*, ni *zabiti*!!

Zašto ste nas ostali nako ure? Nemorahte zadržati snami drugo mallo vrima?

[…]. Nemoj zaćuditi! Ja pisam, kako goverem".

La seconda lettera a Drinov, scritta il giorno dopo, è interamente in italiano. La differente scelta del mezzo linguistico ha cause evidenti: mentre i discorsi personali e le cordialità sono affidate da De Rubertis alla freschezza semplice del dialetto, le informazioni di carattere storiografico ed erudito che costituiscono la parte finale della prima e la totalità della seconda lettera richiedono il passaggio all'italiano, lingua di cultura e più maneggevole all'ora di discorsi stilisticamente complessi.

Il dialetto torna, per le medesime ragioni, nella terza ed ultima lettera indirizzata a Drinov nell'estate del 1870. De Rubertis, sconfortato, comunica (in italiano) una serie di gravi lutti familiari: il già ricordato rapimento di un nipote da parte di una banda di briganti e la morte prematura di un altro nipote. L'uso dell'italiano si spiega con la dovizia di dettagli esplicativi e con l'esuberante *pathos* retorico a cui l'insegnante molisano ricorre per descrivere i fatti. Il dialetto si ripresenta, invece, sotto la forma di un pianto poetico, ancora una volta con l'affiorare di un registro fortemente emotivo e diretto:

„Nimamo već suze da plakati! Plaćiu svizde, plaćiu stine; plaće zemlja di on sada poćinje! Ni to je sve – Je još za plakati!

Ah sì, o Signore, vi ha ancora da piangere!"[4]

Nel complesso, le lettere di Giovanni De Rubertis a Marin Drinov e Vikentij Makušev rappresentano una pagina minore, ma significativa nella storia della slavistica, come testimonianza culturale e linguistica dei primi passi nello studio scientifico delle comunità slavo-molisane e del loro dialetto. La figura stessa del

[4] De Rubertis sta verosimilmente citando una canzone popolare, o un carme di sua stessa composizione.

De Rubertis attende di essere studiata più approfonditamente: mancano a tutt'oggi lavori analitici che facciano il punto sulla vita e sull'attività di questo appassionato paladino della slavitudine molisana, colmando non poche lacune e verificando notizie spesso contraddittorie.

Appendice

Tre lettere inedite di Giovanni De Rubertis a Marin Drinov[5]

I

Vodaživa 24 Lipanj 1870

Veloštovani Gospodine

Nemoreš misliti, ni zaćeti kako drago je mi bio imati tvoj listak, ko ja cekahu, kako brižan ceka daždˊ na mjesac svibanj! Hvala tebi za tvoju dobrotu.

Žao je mi bio ti ćuti bolestan! Moja žena, moje kceri, moi sin, moi dète, učeniki, rodiaki, molu Boga da ti vernje sdravje bolje od prvo! Bog je milostiv; a on nemore ostati svoje stvorenie.

Ako naš Vladika[6] (Biskup) u Rim je ti primio jako ljepo, ja ni se zaćudio. On je našia krv; i sve što je ćinio za tebe, je vazda mallo ćinio. Ja ću mu pisati na ovu drugu nedilju.

Nemorem velo ti pisati; da stojim razboljen. Vratajuc iz Larinu, sunce je mi skodio; i sada gledam postelju. Danas ni je mi došla ognjca, i sutra ću se ustati. Svud di gredeš, nemoj nas zaboraviti! Gledaj! Ja pisam *zaboraviti*, ni *zabiti*!!

Zašto ste nas ostali nako ure? Nemorahte zadržati snami drugo mallo vrima?

Moja obiteljca, i osobito Sindaco velo ti pozdravu; a moi unuk Romualdo Vettin[7] stoi u Napulu (Strada S. Mattia N.54, terzo piano).

Ti pošaljem moja tumaćenje od piesnica, ka je mi posla Makušev. Nemoj zaćuditi! Ja pisam, kako goverem.

Ćekam drughe goste u Rujan. Reci gnjim da ja od sada jih stisknim u srcu! Na miesac Rujan ni jesam tako jatast[8].

---

[5] Come si è detto sopra, le tre lettere sono custodite presso la Biblioteca Nazionale Bulgara a Sofia (Национална Библиотека «Св. Св. Кирил и Методий», НБКМ БИА, ф. 111, арх. ед. 267, л. 1-6).

[6] Il vescovo di Nardò, Luigi Vetta, con cui De Rubertis era imparentato.

[7] Romualdo Vetta. Vettin è la versione slavo-molisana del cognome.

[8] *Jatast:* sic. Non sembra esistere una parola simile nel dialetto di Acquaviva, né, ovviamente esiste nella lingua standard. Tuttavia, appare abbastanza chiaro che De

Misli ozdraviti. Sada ti stisknim ruku, kako brat, bratu. Sbogom.
Tvoj ponizni sluga
Ivan de Rubertis

P.S. Non saprei dirti se gli Slavi fossero venuti Cattolici o si fossero in seguito cattolicizzati. Solo leggesi nell'opera voluminosa di Monsignor Tria, Vescovo di Larino,[9] che a' suoi tempi gli Albanesi avevano ancora rito Greco; e che l'ultimo arciprete di rito Greco fu un tal Peta di Portocannone (paese albanese). Ma degli Slavi? Nulla Tria ne dice; forse perché le colonie Slave non appartenevano alla sua Diocesi.

Canzonetta Popolare Slava

Versione

È bello sorgere
In sul mattino,
Quando l'Aurora
Il Mondo indora,
E il canto ascoltavi
Dell'usignuol.
Ah l'usignuolo
Saltella solo,
Sul far del giorno
Al pozzo intorno
Sciogliendo tenere
Note di duol.
Sul pozzo miravi
Un bianco foglio.
Sovr'esso i rai
Volgi, e vedrai,
Che a nere lettere
Tal scritto appar.
È colpa amare
Una donzella!
È colpa amarla,
E poi lasciarla;
Al seno stringerla,
E lei scordar.

Rubertis la forma come variante di 'jadan' (**jadast*), e il senso risulta perciò piuttosto chiaro: a settembre non sarà troppo *occupato*.

[9] Il riferimento è a Giovanni Andrea Tria, *Memorie Storiche Civili, ed Ecclesiastiche della città, e Diocesi di Larino*, Roma, 1744.

Son d'una vergine
Gravi le lagrime!
Quando sospira,
Dio l'ode, e mira!
Se impreca, trema
La terra allor.
Una sua lagrima
Se a terra gronda,
Si addentra e forma
Fossa profonda
Tre lance, e larga
Ben quattro ancor.

Tri duboko, ćetiri široko!![10]

II

[Acquaviva 25 giugno 1870]
Onorevole Signore,

Ieri le scrissi una mia lettera in lingua Slava; sia per appagare un suo desiderio, sia per darle un saggio del nostro dialetto. Oggi le torno a scrivere per alcune delucidazioni; e nel tempo istesso le invio un numero dell'*Indipendente*, in cui si parla di Lei, del Signor Makušev e delle Colonie Slave.
Nella penultima strofa della mia versione si è incorso (per la fretta) in un errore, che bisogna emendare. Dove leggesi:
Son delle vergini, ec.
la prego correggere nel seguente modo:
Son d'una vergine, ec.
Ne interesso su tal riguardo la sua bontà.
Errata corrige
Nell'articoletto di risposta al suo quesito, se cioè gli Slavi fossero venuti Cattolici, o si fossero in seguito Cattolicizzati, io le faceva conoscere che Monsignor Tria, Vescovo di Larino, asseriva che gli Albanesi, a' suoi tempi, avevano ancora rito Greco, ma che non faceva parola degli Slavi, perché forse non appartenenti alla sua Diocesi. Ciò deve intendersi solamente a quanto riguarda il rito Greco, o Cattolico; perché Monsignor Tria parla ancora delle colonie Slave. Che anzi nel riportare una capitolazione delle colonie Albanesi di Ururi, asserisce che questa capitolazione venne segnata da un tal *Andreas de Comte alias Glava*: ora questo

[10] Si tratta di una versione della „canzonetta" popolare *Djevojačka kletva*. Probabilmente De Rubertis si ispirava al testo pubblicato nel 1847 da Antun Brlić (*Djevojačka kletva.* Kolo, in *Članci za literaturu, umětnost i narodni život*. Ur. Stanko Vraz, knj.V, Tiskarnja Matice Ilirske u Zagrebu, 1847, p. 55).

glava è un vocabolo slavo, che significa *capo*. Il che sempre più confirmerebbe che Albanesi e Slavi convivevano insieme, e che la loro emigrazione fu contemporanea. Ma per quanto costa che gli Albanesi avessero rito Greco, altrettanto è incerto se le colonie Slave avessero rito Greco, o Latino.

Ritornando a Napoli, interesso la gentilezza del suo animo a rimettermi una sua fotografia. Me l'ha rimessa il Signor Makušew; è necessario che me ne faccia un dono anche il Signor Drinow; affinché io potessi arricchire la mia Illirica Pinacoteca. Forse sono troppo esigente; ma la prego compatirmi in grazia della stima che le professo.

Tutti i miei la salutano distintamente; ed io stringendola al cuore, mi pregio di essere

Acquaviva, 25 Giugno 1870

Suo amico vero

Giovanni de Rubertis

III

Acquaviva, 11 Agosto 1870

Onorevole Signore

Grata la sua lettera; e gratissimo il suo dono, che serberò per sua memoria. Solo mi dispiace di non aver fatto profondi studi su' caratteri cirillici; ma la sua opera mi spingerà forse a riprenderli con amore.

Gravi infortuni, ineffabili sventure opprimono, e straziano il mio animo, e quello de' miei congiunti! Non ha guari una mia sorella, colpita da apoplessia, moriva repentinamente, lasciandoci in preda alla più viva desolazione! Nella scorsa settimana un mio nipote, Francesco Vetta, Cavaliere della Corona d'Italia, Ispettore Capo della Questura di Caserta, e fratello germano del Padre Romualdo, terminava miseramente la sua gloriosa carriera, nell'età di 34 anni, quando la vita è ancora una speranza!

Quale orribile sventura! Egli moriva per grave caduta, mentre saliva sul convoglio ferroviario, nell'atto che era in movimento, nella stazione di Caserta! Oh Dio! Una vita sì preziosa, sì splendida di lieto avvenire, si è spenta per sempre!! *Nimamo već suze za plakati! Plaćiu svizde, plaćiu stine; plaće zemlja di on sada poćinje! Ni to je sve – Je još za plakati!*

Ah sì, o Signore, vi ha ancora da piangere! Nel giorno due di questo mese un altro mio nipote, il Signor Carlo Leone di Guglionesi, Cognato del Padre Romualdo, è stato catturato da' briganti, i quali pretendono pel suo riscatto l'ingente somma di cinquanta mila lire!! Pendono le trattative (trattative con i briganti!!) e si farà qualunque sagrificio, onde salvare un infelice padre di

numerosa famiglia. Ella mi scuserà se ho osato metterla a parte delle nostre afflizioni! Oramai dobbiamo riguardarci non solo come amici, ma come fratelli!

Il Signor Makušev mi scrisse una lettera in lingua Slava, ringraziandomi delle raccomandazioni presso il Prefetto di Ancona Sig.r Nicola de Luca, mio congiunto, ed amico. Il Prefetto lo accolse con tutti i riguardi dovuti a' suoi meriti; e l'istesso Sig.r Makušev si esprimeva così: "Vidio sam G. de Luca, koj primio mi je jako ljepo. Ja se začudio, kad on mi je kazao, da je iz onih vaših poseobini[a], koje imao sam sreću posjetiti zajedno s mojim prijateljom Drinovim ec. ... Vale a dire in buon Italiano "*Io mi sono meravigliato quando Egli mi disse di essere di quelle vostre Colonie, che io ebbi la sorte di visitare col io amico Drinov*". A queste parole un amaro sorriso sfiorò le mie labbra, perché il Prefetto De Luca, sebbene fosse delle nostre contrade, non appartiene alle nostre Colonie. Su questo riguardo io risposi con termini vaghi; perché non mi conveniva disingannare il Sig. Makušev, prima di scrivere al Prefetto suddetto, onde conoscere in qual senso abbia Egli profferito quelle parole. Non vorrei che questo incidente, di cui non sono affatto colpevole, valesse a farmi perdere la stima del Signor Makušev, o atterrare le nostre amichevoli relazioni. Dico questo, perché Egli, abbandonando Ancona, non mi mise a parte del suo nuovo indirizzo.[11] Se lo vedrà, interesso la bontà del suo animo a fargli leggere questo articoletto. Se il prefetto ha mentito, è forse mia la colpa? Chi poteva prevederlo?

Nel prossimo Ottobre sarò in Napoli, ed in Roma, ed allora le rimetterò la mia fotografia.
Tutti i giornali di Napoli piangono la morte di mio Nipote. Legga il Pungolo del giorno sette, o otto, vegga qual perdita siasi fatta! Addio
Suo amico vero
Gio. de Rubertis

[11] I contorni della questione rimangono imprecisi: Makušev era giunto ad Ancona con una lettera di raccomandazione del De Rubertis per il prefetto De Luca, suo „congiunto", cioè parente acquisito. La raccomandazione gli era risultata utile per lavorare negli archivi anconetani e per ricevere un'accoglienza calorosa da parte del De Luca (Aloe 2013). Tuttavia, al partire da Ancona alla volta di Bologna, lo storico russo smise di rispondere al De Rubertis e fece, per così dire, perdere le sue tracce. De Rubertis temeva che ciò fosse legato alla bugia del prefetto che, contraddicendo quanto lui aveva anticipato a Makušev, si era dichiarato, senza esserlo, uno slavo molisano. Tuttavia, la spiegazione appare quantomeno esagerata. Più probabilmente, Makušev aveva perso interesse per le colonie molisane e per l'amicizia un po' troppo soffocante di Giovanni De Rubertis.

Bibliografia

Stefano Aloe, »Il primo viaggio slavistico in Italia: i percorsi dello storico russo Vikentij Makušev (1869-1871)«, in: *Viaggi e viaggiatori nell'Ottocento. Itinerari, obiettivi, scoperte* (a cura di Marco Severini), Marsilio, Venezia 2013, 115-127.

Giovanni De Rubertis, »Delle colonie Slave nel Regno di Napoli: Lettere del professore Giovanni De Rubertis«, Zara. *L'Osservatore Dalmata* (estratto), 1856.

Cristo Kovačić, *Gli Slavi serbi dell'Italia*, Cherubini, Ancona 1884.

Stjepan Krpan, »De Rubertis, Giovanni (Ivan)«, in: *Hrvatski biografski leksikon*, III. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1993., 211-212.

Milan Rešetar, *Die Serbo-Kroatischen Kolonien Süditaliens*, Wien. Alfred Hölder 1911 (trad. it.: *Le colonie serbocroate nell'Italia meridionale*, a cura di Walter Breu e Monica Gardenghi. Campobasso [Amministrazione provinciale] 1997).

Стефано Алоэ, »Джованни Де Рубертис и другие итальянские корреспонденты В.В. Макушева«, *Slavica litteraria*, X, 15/2012, Supplementum 2: *Развитие славистики в зеркале эпистолярного наследия и других личных документов = Vývoj slavistiky v zrcadle epistulárního dědictví a jiných osobních dokumentů* (eds. Sergio Bonazza, Ivo Pospíšil). Brno 2012, 11-29.

Иван Де Рубертис, »Славянские поселения в Неаполитанском королевстве. Письма тамошнего учителя Иована де Рубертис«, in: *Чтения при Имп. Обществе истории и древностей российских при Моск. ун-те*, январь-март 1858, кн. I, 3-29.

Александр Д. Дуличенко, »Диалект молизских славян Италии и русская славистика XIX – начала XX вв.«, in: *Из истории славяноведения в России. Труды по русской и славянской филологии* (*УЗ Тартуского Гос. Ун-та*, вып. 573), Тартуский Гос. Университет, Тарту 1981, 95-109.

Ристо Ковачић, »Српске насеобине у Јужној Италији«, *Гласник Српског Ученог Друштва*, 62, 1885., 273-340.

Людмила П. Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*. Индрик, Москва 2005.

Викентий В. Макушев, »О славянах Молизского графства в Южной Италии«, *Записки Имп. Академии Наук*, 1871, т. 18, кн. 1., 1871, 31-56.

Викентий В. Макушев, *Десять месяцев за границею. Путевые заметки и наблюдения*. <1881>. Отдел Рукописей РГБ, ф. 156. оп. 4. д. 7. л. 16, 1881.

Лиляна Минкова, »Переписка Викентия В. Макушева с Марином Ст. Дриновым 1869-1878 гг.«, *Bulgarian historical review*, № 1-2., 1981, 180-213.

Лиляна Минкова, »В.В. Макушев и становление болгарской исторической науки«, in: *Aktuálne problémy dejín slavistiky*: materiály zasadnutia Medzinárodnej komisie pre dejiny slavistiky (Smolenice 11.-14. február 1985), (Pripravili Vladimír Matula a Tatiana Ivantyšynová), Slovenská akadémia vied – Ústav historických vied, Bratislava 1981, 161-175.

Лиляна Минкова, »Кореспонденцията на Марин Дринов с Викентий Василиевич Макушев като извор за историята на българо-италианските и руско-италианските научни връзки през XIX век«, in: *България, Италия и Балканите: Обществено-исторически и културно-естетически взаимоотношения XV-XX век* (Под ред. Георги Димов), БАН, София 1988, 179-185.

Майя В. Никулина, »Письма М. С. Дринова В. В. Макушеву (1870-1875 гг.)«, *Советское славяноведение*, № 2, 1974, 64-69.

Никша Стипчевић *et alii* (уред.), *Грађа за биографски речник чланова Друштва Српске Словесности, Српског Ученог Друштва и Српске Краљевске Академије (1841-1947)*, Српска Академија наука и уметности, Београд 2007.

Riassunto

I riscontri dei primi slavisti che nella seconda metà dell'Ottocento visitarono le colonie slavo-meridionali del Molise sono di interesse per la storia della slavistica, e in particolare per lo sviluppo degli studi slavistici internazionali legati all'Italia. La slavistica internazionale non aveva ancora sviluppato un interesse specifico per l'Italia. Fondamentali per questa scoperta, gravida di risultati, furono l'attività divulgativa dello storico slavo-molisano Giovanni De Rubertis e il viaggio ad Acquaviva Collecroce di due storici slavi, il russo Vikentij Makušev e il bulgaro Marin Drinov nel 1870. La corrispondenza epistolare fra i due eminenti studiosi slavi e l'entusiasta storico dilettante di Acquaviva Collecroce, insieme ad una pagina del Diario di Makušev e ad altri materiali inediti o di difficile reperimento, permettono di trarre considerazioni sulla coscienza etno-linguistica degli slavi molisani nella seconda metà dell'Ottocento e sui loro orientamenti culturali.

Marin Drinov and Vikentij Makušev's journey to Molise in the letters of Giovanni De Rubertis

(Summary)

The first travel for Slavistic purposes to the Slavic speaking colonies settled in the Southern Italian region of Molise was pursued by the two historians Vikentij Makushev (Russia) and Marin Drinov (Bulgaria) in the spring of 1870. In the small village Acquaviva Collecroce, the two scholars were enthusiastically welcomed by Giovanni De Rubertis – the promoter of the Molisean Slavic identity rebirth in the area –, whose support and friendly collaboration happened to be fruitful even after their departure. Thanks to the epistolary correspondence between the eminent scholars and the Italian amateur, and the rare documents recently discovered, it is possible to debate the ethno-linguistic awareness of the Molisean Slavic people in the second half of the 19th century, as well as their cultural tendencies and the main Slavic influences they absorbed indirectly, before the connections with the other shore of the Adriatic Sea were established.

Keywords: History of Slavistics, Molisean Croats, Giovanni De Rubertis, Vikentij Makušev, Marin Drinov, Acquaviva Collecroce

Marina Balažev

Hrvatski standardni jezik i narativne prakse među Hrvatima u Vojvodini

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK 159.923.2:811.163.42'26(497.113)

Teorijsko polazište rada su osnovne postavke kognitivne lingvistike i suvremena teorija identiteta koja ide u smjeru dekonstruiranja esencijalističkog pristupa pojmu te idenititet promatra kao narativ. Rad donosi pogled na identitet kao konstrukt u formi narativa pri čemu su neki segmenti identiteta (npr. nacionalni identitet) rezultat pounutrenja narativa koje proizvodi i održava društvo odnosne neke njegove instance. Uloga jezika u konstrukciji narativa je dvostruka i ovaj rad istražuje ulogu jezika u konstrukciji nacionalnog identiteta kod pripadnika hrvatske nacionalne manjine u Srbiji. Također, rad donosi neke osnovne narative koji se proizvode od strane političkih predstavnika hrvatske manjinske zajednice.

Ključne riječi: identitet, narativ, konstrukcija identiteta, jezik i identitet, nacionali identitet, Hrvati u Srbiji

Uvod

U radu ćemo identitet, prema suvremenoj teoriji identiteta (McAdams 2006), promatrati kao priču odnosno narativ koji nastaje kao odgovor na pitanje *Tko sam ja?*. Ta priča velikim dijelom izrasta iz iskustva. S druge strane nacionalni je identitet, također konstrukt, narativ, koji dijelom osobnoga identiteta postaje internalizacijom narativâ o nacionalnosti koje stvara društvo.

U prvom poglavlju objasnit ćemo povezanost osobnog identiteta i iskustva, kao i načine konstrukcije nacionalnog identiteta. Dalje ćemo prikazati odnos sadržaja mitske povijesti[1] i narativâ kojima se (pr)opisuje što nacionalni identitet jest u danom vremenu i prostoru i to oprimjeriti rezultatima istraživanja slučaja Hrvata iz Vojvodine. U trećem ćemo poglavlju prikazati odnos jezika i nacionalnog identiteta, na već spomenutom primjeru, i ukazati na nemogućnost stabiliziranja hrvatskoga standarda kao oznake identiteta.

U poglavlju koje slijedi donosimo teorijske postavke koje objašnjavaju konstrukciju osobnoga odnosno nacionalnog identiteta. Nakon toga osvrnut ćemo se na način internalizacije narativa i objasniti ga biološkom uvjetovanošću konceptualizacije kroz formu priče.

1. Identitet

Prema Kahnemanu svijet doživljavamo kroz dva Ja: *Ja koje doživljava* i *Ja koje se sjeća* - odnosno proživljeno tumači, valorizira, daje mu značenje, pamti dijelove proživljenoga i ugrađuje ih u identitet. Tako je identitet priča nastala iz iskustva koje je proživjelo *Ja koje doživljava*, a koje je prepričano, selektirano i upamćeno od *Ja koje se sjeća* (Kahneman 2013). Terminologijom kognitivne lingvistike možemo reći da konstrukcija identiteta ovisi i o *offline* i o *online* procesuiranju (Barsalou 2003) te da se identitet pohranjuje u pamćenju, neraskidivo je vezan uz jezik i rezultat je različitih značenja koja su postala dijelom vlastitoga narativa. Identitet je konstrukt koji se u skladu s novim iskustvima stalno iznova gradi i (pre)priča(va). Ta je priča višeslojna, postoji u različitim verzijama, često se ne poklapa s pričom koju drugi imaju o nama. Dijelom identiteta, osim proživljenog i protumačenog iskustva, postaju i poruke o nama koje nam upućuje značajni Drugi kao i narativi koje proizvodi društvo i koje internaliziramo.

1.1. Identificiranje - internaliziranje narativa

Za pitanje nacionalnoga identiteta sam način postanka nacije nije ključan jer se nacionalni identitet konstruira neprestano u danom trenutku na određenom prostoru i u stalnoj je mijeni ovisno o promjenama konteksta. Nacionalni identitet se konstruira u obliku narativâ koji se legitimiziraju drugim narativima - sadržajima mitske povijesti - i institucijama moći putem kojih dolazi

[1] „Mythico-history“ termin je koji uvodi Malkki, a predstavlja odabir priča/povijesnih događaja (svejedno stvarnih ili izmišljenih), a koje su značajne za uspostavu značenja te kozmološkog i moralnog poretka unutar skupine koja se s pričama identificira.

do individualizacije odnosno pounutrenja. Na taj način nacija proizvodi svoje subjekte i samu sebe.

Zašto je to moguće i u čemu je „moć“ narativa? Narativi, odnosno pričanje priča su osnovni instrumenti mišljenja o kojima ovise i racionalni kapaciteti i taj je literarni kapacitet mozga neodvojiv od ljudske kognicije uopće. (Turner 1996: 5). Osim što poimamo svijet kroz strukturu priče, zahvaljujući neuralnom povezivanju možemo razumjeti narative i uloge u njima, no to isto neuralno povezivanje stvara i emotivno iskustvo što znači da narativi s kojima se identificiramo izazivaju snažnu emocionalnu reakciju (Lakoff 2009: 28). Drugim riječima, biološki smo uvjetovani da prepoznajemo strukturu priče i da se s nekim pričama identificiramo. To je u osnovi identificiranja s nizom narativa pa i s narativima o nacionalnosti. Osim toga, ono s čime se identificiramo postaje fizičkim dijelom mozga (Lakoff 2009: 59), a zahvaljujući zrcalnim neuronima svaki put kad se susretnemo s narativom s kojim smo se identificirali (u medijima, u životima drugih, u udžbenicima itd.) taj se narativ još više „urezuje“ u naš mozak te se javlja i osjećaj zajedništva i povezanosti.

1.2. Mehanizmi i sadržaji konstrukcije nacionalnog identiteta

Vidjeli smo da je osobni identitet velikim dijelom rezultat narativiziranog iskustva i internaliziranih narativa. No, ne identificiramo se sa svim narativima nego s onima koji su bliži iskustvu, upravo se stoga narativi o naciji oslanjaju (i izrastaju) iz svakodnevnih praksi. Mnogi se od njih legitimiziraju kao sadržaji mitske povijesti.

Život na zajedničkom prostoru i interakcija s drugima koji obitavaju na istom prostoru rezultiraju određenim zajedničkim svakodnevnim praksama od kojih neke mogu postati obilježjem određene skupine, koje ga npr. razlikuje od neke druge prostorno bliske skupine, i oznakom identiteta. Za razliku od malih skupina, nacionalna država na velikom prostoru povezuje cijeli niz različitih lokalnih skupina (Anderson 1991) čije se svakodnevne prakse razlikuju u većoj ili manjoj mjeri. Nacija je „nadlokalna“ i „nadskupna“, a da bi se u toj raznolikosti postigla kohezija u vidu nacionalnoga identiteta potrebno je „vezivno tkivo“, a to su u suvremenim nacionalnim državama sadržaji mitske povijesti i narativi koji (p)opisuju suvremene značajke nacionalnoga identiteta.

Osnovnu strukturu složenog narativa o nacionalnosti koji povezuje priče mitske povijesti sa suvremenim narativima mogli bismo prikazati kao u (1)

(1)

MI SMO X JER SMO DOŠLI/POSTOJIMO
(sadržaji mitske povijesti koji grade privid trajanja u vremenu)

A NAŠE SU SPECIFIČNOSTI

(narativi koji opisuju što u danom trenutku na određenom prostoru znači biti X-om, niz promjenjivih elemenata koje se pretvaraju u obilježja nacionalnog identiteta među kojima su često jezik, pismo, vjera, neki segmenti kulture itd.)

I ZATO SMO DRUGAČIJI OD

(značajni Drugi danog trenutka jer se (auto)identifikacija, pa tako i nacionalna (auto)identifikacija događa uvijek u odnosu na Drugog).

Nacionalni je identitet skup narativa ispričanih iz pozicije moći u određenom presjeku vremena i prostora, a Čapo (2010: 249) ga opisuje kao *situacijski* jer ga ne možemo promatrati izvan situacije u kojoj se stvara; *relacijski* jer kao predodžba o sebi uvijek ovisi o nekom važnom Drugom danoga trenutka, *interaktivan* jer konstruira istosti prema unutra i različitosti prema van te *refleksivan* jer je slika koju konstruiramo o sebi uvijek odraz toga Drugog te je ili oprečna od njega ako se želimo udaljiti ili pak sukladna ako mu se želimo približiti. Identiteti su političko i ideološko pitanje, stoga dominantne ideologije nekog društvenopovijesnog trenutka određuju dominantne naracije o identitetu (Čapo 2012: 249-50).

Da zaključimo: kada govori o uspostavi značenja kognitivna se lingvistika temelji na teoriji iskustvenog relativizma prema kojemu ne postoji objektivni svijet nego naš um i jezik, a znanje primamo uvijek kroz čula pa ono nije objektivno nego je rezultat kulture, komunikacijskog čina i čovjekovih spoznajnih sposobnosti (Stanojević 2013: 24). Tako se i narativno-socijalni-konstruktivizam temelji na postavkama da ne postoje suštinske istine jer su stvarnosti socijalno konstruirane i to pomoću jezika te se organiziraju i održavaju narativima – odnosno da ljudi zajedno konstruiraju stvarnosti dok ih žive (Freedman–Kombs 2009: 71-3). Narativi kojima konstruiramo stvarnost, a koji nose poruku nacionalnoga, najčešće se grade oko neke svakodnevne prakse koja se izdvoji i dobiva oznaku nacionalnog. Društveni narativi oblikuju i naše individualne narative (identitete) jer ljudi svoje vlastite narative često usklađuju s narativima kulture u kojoj su rođeni često internalizirajući „dominantne narative“ (White 1991, prema Freedman 2009: 92). Identificirajući se s nečim mi u stvari prihvaćamo društveno konstruirano značenje koje se može razlikovati od našeg početnog značenja, a biologija mozga omogućuje internalizaciju

društvenih narativa.

2. Sadržaji mitske povijesti i hrvatski manjinski narativi u Vojvodini

Kada govorimo o položaju manjine[2], važno je uočiti višestrukosti poruka kojima su izložene: s jedne strane su „većinski“ narativi koji manjinu mogu priznati, ne priznati, biti asimilacijski, više ili manje poklapati se s narativima koje manjina ima sama o sebi itd., a s druge strane su „manjinski“ narativi - oni koji se upućuju s pozicije moći manjinskih institucija. Osim toga, sadržaji se mitske povijesti, posebice kada su u pitanju skupine koje su prošle kroz sukobe, mogu vrlo razlikovati. Ti se sadržaji ne prenose samo kroz udžbenike povijesti nego obuhvaćaju sve ono što se uobičajeno smatra „kulturnim“ nasljeđem, predajom, običajima itd. i ključni su za konstrukciju značenja odnosno definiranja kozmološkog i moralnog poretka u društvu. Osim toga, određuju skupinama mjesto u društvenom poretku.

Kada su u pitanju Hrvati u Vojvodini, vidjet ćemo kako su izloženi suprotnim porukama iz istog izvora te kako se sadržaji mitske povijesti (prije svega oni u udžbenicima povijesti koji definiraju 20. stoljeće i rat 90-ih, glazbenoga, likovne kulture, zemljopisa) radikalno razlikuju: srpski[3] udžbenici postojanje Hrvata na teritoriju Srbije uglavnom i ne spominju, a događaje 20. stoljeća interpretiraju na način koji je u potpunoj suprotnosti sa sadržajima koji su u hrvatskim udžbenicima. No budući da u Vojvodini postoji i manjinska nastava na hrvatskom jeziku, očekivali bismo da su sadržaji usklađeni s hrvatskim udžbenicima te da olakšavaju identifikaciju s hrvatskim nacionalnim identitetom, ali praksa pokazuje drugačije.

[2] Napominjemo da nema općeprihvaćenog koncepta manjina – katkada se pod tim pojmom podrazumijevaju imigrantske zajednice, katkada skupine koje dulje vremena žive na nekom području; kada su u pitanju Hrvati u Vojvodini riječ je o stanovništvu koje je prostor Vojvodine i neke dijelove Srbije naselilo prije konstituiranja hrvatske nacije u 19. stoljeću. Europska komisija za demokraciju putem prava donijela je 1990. godine radnu definiciju manjine koju bismo mogli parafrazirati i reći da je manjina skupina brojno manja u odnosu na ostatak populacije te da može biti različitih kulturnih i/ili religijski i/ili jezičnih značajka.

[3] Pridjev “srpski” odnosno “hrvatski” ovdje upotrebljavamo kao metonimiju za udžbenike kojima se služi u nastavi na srpskom jeziku u Srbiji odnosno udžbenike kojima se služi u nastavi u Hrvatskoj.

2.1. Mitska povijest

Hrvati su u Vojvodini status manjine dobili 2002. godine kada je donesen Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina koji je omogućio formiranje tijela manjinskih samouprava - Nacionalnih vijeća nacionalnih manjina. Tada osnovano Hrvatsko nacionalno vijeće (HNV), koje se financira iz budžeta Republike Srbije, unutar državnoga aparata nema velikog utjecaja „prema gore" (ne participira značajnije u vlasti), no kada je u pitanju djelovanje „prema dolje", odnosno prema pripadnicima manjine koju predstavlja, područje djelovanja mu je vrlo široko što se, prije svega, ogleda u velikim ovlastima u planiranju cjelokupne manjinske politike, posebice u pitanjima jezika, obrazovanja, kulture, informiranja.[4]

Jedno je od glavnih polja djelovanja HNV-a nastava na hrvatskome jeziku (koja traje više od desetljeća), a za koju su tek 2014. osigurali udžbenike. Udžbenike je znatnim dijelom financirala Republika Hrvatska preko Ureda za Hrvate izvan RH, a bili su više godina predmetom sukoba jer je, prema riječima predstavnika HNV-a, Srbija odbijala platiti tiskanje udžbenika te time izravno kršila prava manjine (za to su se vrijeme u nastavi koristili udžbenici uvezeni iz Hrvatske).

Za manjinsku nastavu zakon propisuje 30 % vlastitog nacionalnog sadržaja u udžbenicima iz glazbenoga, povijesti, zemljopisa i likovne kulture (a to je velikim dijelom upravo ona vrsta sadržaja koju nazivamo mitskom poviješću). To je i odraz suvremenih društvenih praksi koje za razliku od konstruktivističkog odražavaju esencijalističko poimanje identiteta koje se temelji na pretpostavci kako kolektivni identitet posjeduje svojevrsnu „bit" ili „esenciju" koja se može

[4] Za detaljan prikaz svih ovlasti koja imaju nacionalna vijeća vidi:

a) Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina, priručnik za nacionalne savete nacionalnih manjina u izdanju OEBS-a (Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju Misija u Srbiji), Ambasada Savezne Republike Nemačke Beograd, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava državnu upravu i lokalnu samoupravu Uprava za ljudska i manjinska prava Republike Srbije.

b) Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 20/2014 - odluka US i 55/2014)

c) izmjena toga zakona iz 2014. Zakon o izmenama i dopunama zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina

d) Stručni komentar - komentar zakona o izmenama i dopunama zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina Sl. glasnik RS, br. 55/2014. Izmenjene i dopunjene odredbe Zakona koje se odnose na statusna pitanja, izbore i konstitutisanje nacionalnog saveta.

intuitivno spoznati, a potom i opisati. Takav model identiteta Čapo (2012.) još naziva „inventarnim“ jer (p)opisuju što nacija jest (Čapo 2012: 247).

No suprotno zakonu udžbenici koje je HNV pripremio za hrvatsku nastavu, a koji su u uporabi od školske 2014./2015. godine predstavljaju doslovni prijevod srpskih udžbenika u kojima se postojanje Hrvata uopće ne spominje, čak ni u poglavljima u kojem se poučava o manjinama.[5] Time se učenicima koji upišu hrvatske razrede (i roditeljima koji očekuju mogućnost identifikacije s hrvatskim narodom kojemu smatraju da pripadaju) nude sadržaji mitske povijesti većinskoga, srpskog naroda te se potiče asimilacija ili u najboljem slučaju stvara znatna konfuzija.

2.2. Hrvati u Vojvodini i manjinski narativi

Kako su upravo institucije one koje konstruiraju i distribuiraju narative ili kako kaže Bara „svojim kategorizirajuće-klasificirajućim selekcijskim mehanizmima spajaju motive djelovanja i očekivanja te kroz tipizirano ponašanje aktera u ulogama grade društvene strukture“ (Bara 2012: 74) osvrnut ćemo se na narative koji se tiču identiteta, a koje HNV, kao ključna manjinska institucija, nudi hrvatskoj manjini u Vojvodini.

Za korpus tekstova poslužila nam je Hrvatska riječ kao jedini značajniji manjinski tjednik čija je osnivačka prava 2004. godine Skupština AP Vojvodine prenijela na Hrvatsko nacionalno vijeće. Taj tjednik uvelike prenosi sliku svijeta kakvu stvaraju službeni predstavnici hrvatske manjine. Analizirali smo tekstove novijeg datuma i to, prije svega, one koji govore o položaju manjine te citiraju predsjednika HNV-a te ravnatelj Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata koji je odnedavno i predsjednik stranke Demokratskog saveza Hrvata Vojvodine. Primjeri koje u radu radi ilustracije navodimo iz tekstova su *Hrabro ostvarujte svoja prava* (iz izdanja 19. 12. 2014.)[6], *Išli smo na razgovore gdje smo bili zvani* (iz izdanja 5. 2. 2016.)

Dominantni narativ koji se stalno reproducira jest narativ žrtve. Taj je narativ ugrađen, prije svega, u institucionalni okvir, što se vidi iz naziva zakona: Zakon o *zaštiti* manjina - čime je manjina apriori nešto što je ugroženo (od nečega). Takva uloga, Žrtve, implicira pasivnost, a upravo je to stav koji

[5] Vidi: Glazbena kultura 8, udžbenik glazbene kulture za osmi razred osnovne škole, autori: Miroslava Petrov i Dragana Grujić, na hrvatski ga je preveo Goran Ružić, BIGZ, Beograd 2014.

[6] Sve tekstove moguće je naći i u arhivi na http://www.hrvatskarijec.rs/arhiva/

predstavnici manjine dodatno potenciraju zauzimajući poziciju „onoga koji zna najbolje“, odnosno Spasioca koji „će inzistirati“, „tražiti“, „zatražiti“, „boriti se“ itd. Pri tomu se narativ Žrtve produbljuje naglašavanjem „prava koja nisu ostvarena“ uz učestalu uporabu glagola „mora“, „treba“, „dužna je“, „nije ispoštovala“ itd. kojima se referira na državu.

Žrtva-Progonilac-Spasilac uloge su u dramskome trokutu, konceptu kojeg je 1968. definirao Steven Karpman kako bi analizirao dinamiku međuljudskih odnosa. Taj je koncept jedan od ključnih koncepata transakcijske analize pomoću kojega prepoznajemo pozicije koje nisu zdrave (a ni jedna od navedenih uloga dramskog trokuta to nije) te nas uči kako izbjeći igranje pojedinih uloga, odnosno kako istupiti iz trokuta ako smo se zatekli u njemu (Karpman 2015).

Stanje pasivnosti Žrtve (i onemogućavanje aktivnosti) učvršćuje se uopćavanjem i izostavljanjem detalja. U uporabi su učestale fraze poput „prava koja nisu ostvarena“ ili „zakoni koji su na štetu manjini“, „teško stanje manjinskih prava“ – vrlo općenite sintagme čije značenje nije jasno definirano i koje kao takve stvaraju nevidljivu prijetnju protiv koje se ne može poduzeti ništa. Izuzimanjem činjenica onemogućuje se sagledavanje situacije, a strah koji se na taj način stvara postaje apstraktniji i time jači.

(…) *Hrvati u Novom Sadu nisu na pozitivan način prihvaćeni* (…)

(…) *sadašnja vlast ne nudi sigurnosni okvir* (…)

(…) *Naravno, istaknut ćemo kako je najteže stanje glede manjinskih prava u obrazovanju. To nije isključivo mišljenje hrvatske manjinske zajednice nego gotovo sva manjinska vijeća smatraju da Ministarstvo prosvjete ili zanemaruje, ili vodi antimanjinsku politiku to je sada sasvim drugo pitanje, ali učinak je jednak, dakle veoma otežano ostvarivanje prava na obrazovanje*.

Drugi se oblik konstruiranja narativa žrtve ogleda u potenciranju straha i oživljavanja 90-ih kao u primjeru:

(…) *Njena izjava je negativno prokomentirana od prisutnih, navodeći da bi to bilo glasanje za »četnike«, kao i za nekoga tko je ubijao hrvatski narod, na što je predsjednik DSHV-a odgovorio: »U načelu se slažem s gospođom da trebamo surađivati i s crnim đavolom kako bismo ostvarili naš interes, jer nije važno na koja vrata uđete nego da izađete na vrata koja vi hoćete*(…)[7]

[7] Činjenica jest da je pojedini predstavnici sadašnje Vlade Srbije imaju diskutabilnu prošlost. No ono što se uporno zanemaruje jest da, iako su na sceni neki akteri iz 90-ih ovo više nisu devedesete, situacija više nije ista. To samo po sebi ne znači ni dobro ni

Vraćanje u okvir 90-ih na nekim je mjestima puno suptilnije, ali i dalje prisutno. Članak koji govori o osnivanju Ureda za ljudska i manjinska prava i o posjeti novog direktora toga ureda HNV-u:
(…) *ono što mislim da je pozitivna stvar u svemu ovome jest da novopostavljeni direktor Ureda za ljudska i manjinska prava ima iskustva u domeni ljudskih prava. To se ne odnosi samo na njegovu aktivnost vezano uz suradnju sa Sudom za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, nego prije svega on ima i iskustva u nevladinom sektoru. Tako da su naša očekivanja ipak nešto viša u odnosu na prvo vrijeme kada je formirana Vlada i* (…)

Druga je vrsta narativa ona kojom se (pr)opisuje što znači biti Hrvatom u Vojvodini danas, dakle narativi koji (pr)opisuju značajke nacionalnog identiteta:
(…) *čestitajući praznik svim pripadnicima hrvatske zajednice u Republici Srbiji i pozivajući da »osobnim primjerom hrabro ostvarujete manjinska prava koja nam pripadaju, da sudjelujete u radu kulturnih udruga i posjećujete njihove manifestacije, da redovito čitate hrvatski tisak i gledate TV dnevnik na hrvatskom, da upisujete djecu na nastavu na hrvatskom, koristite svoje pravo na službenu uporabu hrvatskog jezika i latiničnog pisma u svim prigodama, jer ćemo samo na taj način pokazati da cijenimo sebe, a bez toga drugi nas neće uvažavati«, kazao je predsjednik HNV.*

Takav popis praksi s kojima bi se trebalo identificirati i koje bi trebalo živjeti da bi se bilo Hrvatom vrlo je uzak i isključujući. A priori odbacuje sve alternativne narative poput onih koje žive pojedinci koji ne prate folklorne sadržaje i ne čitaju manjinski tisak, nego žive svoje priče u kojima se identificiraju s nekim drugim značajkama koje prepoznaju kao „hrvatske“.

3. Jezik i identitet

Ideja o jeziku kao izrazu identiteta duboko je ukorijenjena (vidi npr. Peti Stantić 2013: 29), no o jeziku kao izrazu nacionalnoga identiteta ne možemo govoriti prije konstruiranja nacija. Anderson objašnjava kako od različitih vernakulara u procesu standardizacije jedan postaje standardnim jezikom i to zahvaljujući razvoju tiska koji je stvorio unificirano polje komunikacije i razmjene koje je bilo ispod latinskog (dostupno širokim masama), ali i iznad govornih vernakulara, što je dovelo do pojačane komunikacije među govornicima te omogućilo da se počnu prepoznavati kao dio tog „jezičnog polja“ (Anderson

loše ali stalni strah i anksioznost koji se izazivaju narativima dovode do toga da ljudi zbog nemogućnosti jasne prosudbe donose odluke koje su im na štetu.

1991). U određenim povijesnim trenucima kada skupina koja je u poziciji moći pokrene procese homogenizacije, rezultat iste (a kasnije i sredstvo) standardni je jezik. Trenutak uspostave veze između jezične i etničke zajednice podudara se s politizacijom vernakulara i njegova povezivanja s određenim teritorijem (Škiljan 2002). Nakon toga se u sklopu jezičnoga planiranja definiraju: *status* odnosno pravni okvir u sklopu kojeg jezik postaje službenim, *korpus* promjene unutar jezika koje se planiraju u lingvističkim institucijama ili unutar društvenih elita koje pružaju jezični uzor te *usvajanje* odnosno poučavanje jezika (Wright 2010).

3.1. Hrvatski jezik u Vojvodini

I u slučaju Hrvatske jezik se smatra jednom od ključnih sastavnica nacionalnog identiteta[8], a nakon osamostaljenja bilo je važno utvrditi status hrvatskoga jezika – standardizirati ga te ga, prije svega, učiniti jasno različitim od srpskoga (Peti-Stantić 2013). Po uzoru na Hrvatsku, predstavnici hrvatske manjine u Vojvodini odabrali su jezik kao jedan od ključnih označitelja identiteta, što je vidljivo iz nastojanja da hrvatski jezik postane jedan od službenih na teritoriju Vojvodine (u mjestima u kojima se veći dio građana izjasnio da pripada hrvatskoj naciji), uvođenjem nastave na hrvatskom jeziku i medija na hrvatskom (npr. tjednik *Hrvatska riječ*) te nekoliko sati tjedno radijskog i televizijskog programa. Hrvatski je kao službeni jezik u uporabi na cijelom teritoriju grada Subotice, a od 2009. i jedan je od službenih jezika u Vovjodini (Vuković 2010: 79). No, za razliku od situacije u Hrvatskoj gdje je hrvatski standardni jezik podvrgnut procesu restandardizacije kao obliku jezičnog planiranja (Peti-Stantić 2009: 71), u Vojvodini se jezično planiranje događalo samo na polju statusa dok je pitanje korpusa preuzeto po uzoru na stanje u Hrvatskoj. U Vojvodini u središte pozornosti zato dospijeva planiranje statusa, planiranje usvajanja i uporabe te planiranje prestiža i diskursa (Vuković 2010).

Da bismo prikazali jezičnu situaciju poslužit ćemo se terminima koje uvodi Czerwinski, a koji procese upravljanja jezikom promatra kroz makrorazinu koja se ostvaruje *u* i *po* zakonu te mikrorazinu koju definira kao „diskursnu agitaciju u cilju promjena jezika." (Czerwiński 2009: 14). Iako se procesi koje opisuje u planiranju jezične politike odnose prije svega na stabilizaciju i naturalizaciju norme (Czerwiński 2009: 14), mi ćemo se njima poslužiti da bismo prikazali situaciju u Vojvodini pri čemu naglašavamo da se norma stabilizira u Hrvatskoj i kao takva se „uvozi", dok se u Vojvodini rješava pitanje statusa.

[8] To je čest slučaj u europskim državama, a za više primjera vidi: Czerwiński 2009: 17.

(2)

MAKRORAZINA **Jezična politika *de iure***	**DRŽAVA** **Legislativa**
MIKRORAZINA Jezično planiranje	ZNANSTVENE INSTITUCIJE akademije znanosti, instituti, sveučilišta
	STRUČNA PRODUKCIJA rječnici, savjetnici, gramatike, članci, knjige
	KOMUNIKACIJA stabilizacija i naturalizacija jezične norme u prestižnim tipovima javnog diskursa

Tablica (Czerwiński 2009: 14)

a) Makrorazina – jezična politika manjinskih zajednica definirana je prije svega Ustavom Republike Srbije (gdje se uopćeno navode prava manjinskih zajednica na uporabu jezika (vidi za detalje Ustav, član 75., član 79. i član 199.), a detaljnije Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina[9]. U tim se dokumentima sintagma „jezik i pismo“ odnosi na jezik i pismo manjine, ali nigdje se izrijekom ne definira što je točno taj jezik niti se izrijekom spominje ime jezika za svaku posebnu manjinu. Tako da je definiranje „hrvatskoga jezika“ prepušteno predstavnicima hrvatske zajednice koji su u poziciji moći da o tomu odluče. U praksi sintagma „hrvatski jezik“ podrazumijeva „hrvatski standardni jezik“.

b) Mikrorazina – znanstvenih institucija s hrvatskim predznakom u Vojvodini nema, a njihov izostanak pokušava nadomjestiti Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata stručnom produkcijom pisanom uglavnom hrvatskim standardom. No, kako je u pitanju stručna tematika koja nema značajniju publiku, ne može se reći da ta produkcija ima utjecaja na upoznavanje ili promoviranje hrvatskoga standarda među manjinskom hrvatskom populacijom.

Kada je u pitanju komunikacija – jezik je svakodnevne komunikacije gotovo bez iznimke srpski. Pokušaji pojedinih predstavnika manjinske zajednice da se u službenim prilikama služe hrvatskim standardom zbog čestih neuspjeha češće imaju negativan utjecaj na prihvaćanje hrvatskoga standarda nego što potiču njegovu uporabu.

[9] „Sl. glasnik RS“, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US i 55/2014.

Čak i kada je u pitanju nastava na hrvatskom jeziku (ovaj se rad referira na „cjelovitu“ nastavu) – dakle onaj oblik nastave u kojem učenici pohađaju hrvatske razrede u kojima kao materinski jezik uče hrvatski, a ostale predmete slušaju na hrvatskom standardu u onolikoj mjeri koliko predavač vlada njime (što nije čest slučaj) a koja postoji od 2002., ne možemo govoriti o uporabi hrvatskoga standarda kao sredstva komunikacije.[10]

Da se unatoč desetljeću nastave hrvatski standard nije uspio stabilizirati ni kao jezik prestiža među manjinom ni kao sredstvo svakodnevne komunikacije pokazuje ne samo iskustvo iz prakse[11] nego i istraživanje koje je 2010. proveo Vuković (Vuković 2010), ali i ono iz 2015. koje je radio Hodges.[12] Kompleksnost pitanja hrvatskoga jezika u Vojvodini vidi se i iz popisa stanovništva iz 2002. godine prema kojemu u Vojvodini živi 56 546 Hrvata, a samo su 21.053 osobe hrvatski navele kao materinski jezik. Osim toga, više od polovice učenika hrvatskih razreda smatra kako su hrvatski i srpski jezik jedan jezik (Vuković 2010).

Za razliku od Hrvatske gdje je konsenzus govornika bio jak i jednoznačan, što Vuković objašnjava načinom na koji su se Hrvati oblikovali kao nacija i diskursna zajednica (Vuković 2010), Hrvati su u Vojvodini uslijed povijesnih promjena ostali izmješteni izvan granica Hrvatske te su bili na rubovima procesa uspostavljanja nacije. Osim toga velika prostorna disperzija Hrvata u Vojvodini te dijalekatska raznorodnost govora, kao i okruženost pripadnicima drugih etničkih skupina čiji je jezik malo ili nimalo razumljiv dovela je do toga da se u službenoj komunikaciji služe srpskim standardom (Vuković 2010). Kako je riječ o genetski srodnim jezicima među kojima nema prepreka u sporazumijevanju kao zbog izostanka upoznavanja narječja i dijalekata hrvatskoga jezika kroz školstvo, kod

[10] Izostanak lektorata za hrvatski jezik ili nekog drugog visokoškolskog usavršavanja rezultira nedostatkom kadra za nastavu na hrvatskom jeziku. Tako u praksi (osim predmeta Hrvatski jezik koji predaju učitelji koje šalje MZOS) ostatak predmeta uglavnom predaju kolege koji su se školovali u Novom Sadu ili Beogradu, a „hrvatski jezik“ se svodi na uporabu hrvatskog strukovnog nazivlja.

[11] Autorica je provela 4 godine radeći u MZOS-u kao učitelj i koordinator hrvatske nastave u Vojvodini.

[12] *Producing and contesting the national order of things: tracing how language standardisation processes and state effects configure (non)users near the Serbian/Croatian border*. Istraživanje još nije objavljeno, a podaci kojima smo se služili s predavanja su koje je dr. Hodges održao 15. 12. 2015. godine gdje je prikazao rezultate istraživanja.

većine izostaje svijest o tomu da lokalni govori („šokački“ ili „bunjevački“) pripadaju korpusu hrvatskoga jezika.[13]

Zaključak

Iz navedenih se primjera vidi tek dio kompleksnosti manjinskoga pitanja Hrvata u Vojvodini. S jedne su strane izloženi isključivim narativima predstavnika zajednice koji im propisuju prakse za očuvanje identiteta, dok upravo neke od tih praksi (upisivanje djece u hrvatske razrede) tu istu identifikaciju onemogućuju zbog neadekvatnih sadržaja mitske povijesti. Hrvatski standardni jezik koji su pokušali stabilizirati nema veću primjenu u svakodnevnim praksama. Značajan je samo na simboličkoj razini kao jedno od prava koje je manjina ostvarila, no njegovo ustaljivanje kao stvarno sredstvo komunikacije izostaje.

Kada govorimo o korelaciji etničkoga identiteta i stavova spram hrvatskoga standardnog jezika, zaključujemo da je hrvatski standard uvijek „tuđ“, odnosno „onako kako se kaže u Hrvatskoj“, a ne „onako kako govorimo mi, Hrvati“. Lokalni hrvatski govori su (bili) (auto)označiteljem identiteta, ali nikada nisu bili u poziciji prestiža u odnosu na većinski, dominantni srpski jer su se povezivali s konceptima ruralnoga. Prestiž unutar manjinske zajednice nije uspio ostvariti ni hrvatski standard, osim u pisanim publikacijama.

LITERATURA

B. Anderson, *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of nationalism*, Verso, London – New York 1991.

Mario Bara i Aleksandar Vukić, „Konstruiranje identiteta na etničkoj periferiji – slučaj bačkih Bunjevaca“, *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*, 2012., 71–97.

W. L. Barsalou, „Situated simulation in the human conceptual system“, *Language and cognitive processes*, 2003., 18 (5/6), 513–562.

[13] Pojam „standardni jezik“ razlikujemo od „jezika kao sustava“ (Silić 1999) ne smatrajući pri tomu kako u takvoj odrednici potonji nije sustav (Kodrić 2009: 84). Zako sintagmu “jezik kao sustav” ovdje donosimo u značenju hrvatski jezik u ukupnosti svih njegovih narječja, dijalekata i pripadajućih govora (i to prema podjeli kako ju donosi suvremena dijalektologija (Lisac 2003), a “hrvatski standardni jezik” sa svojim funkcionalnim stilovima predstavlja jedan (dogovoreni) oblik toga jezika sustava. Kada su u pitanju govori Hrvata Bunjevaca i Hrvata Šokaca u Vojvodini (inače govori štokavskoga narječja), smatramo da pripadaju hrvatskomu jeziku (Lisac 2003; Sekereš 1980).

Maciej Czerwiński, „Jezik - izvor nacionalne i državne homogenizacije: Izabrani prilozi“, *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*, 2009.

Jasna Čapo, „Identitet je predodžba i projekcija budućnosti, a ne prošlosti“, *Hrvati u Vojvodini: identitet(i)*, *procesi i društvene aktivnosti,* 2012., 247–261.

J. Freedman i G. Combs, *Narativna terapija, socijalna konstrukcija omiljenih stvarnosti*, Psihopolis institut, Novi Sad 2009.

Andrew Hodges, (2016) *Producing and contesting the national order of things: tracing how language standardisation processes and state effects configure (non)users near the Serbian/Croatian border* (istraživanje; rad nastao na osnovi istraživanja, u pripremi)

D. Kahneman, *Misliti brzo i sporo*, Mozaik knjiga, Zagreb 2013.

G. Lakoff, *The Political Mind A cognitive Scientist's Guide to Your Brain and It's Politics,* Penguine Books, London 2009.

Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2003.

Liisa H. Malkki, *Purity and Exile: Violence, memory, and national cosmology among Hutu refugees in Tanzania*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1995.

Dan P. McAdamas, *The Redmeptive Self Stories Americans Live By*, Oxford University Press, Oxford 2006.

Anita Peti-Stantić i Keith Langston, *Hrvatsko jezično pitanje danas: identiteti i ideologije,* Srednja Europa, Zagreb 2013.

Stjepan Sekereš, „Govor u zapadnoj Bačkoj“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XXIII/1, 1980.

M. Stanojević, *Konceptualna metafora temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*, Srednja Europa, Zagreb 2013.

Karpman Steven, *Živeti bez igara, drmaski trougao u međuljudskim odnosima*, Psihopolis institut, Novi Sad, 2015.

Dubravko Škiljan, *Govor nacije : jezik, nacija, Hrvati*, Golden marketing, Zagreb 2002.

Mark Turner, *The Literary Mind,* Oxford University Press, New York – Oxford 1996.

Petar Vuković, „Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja 2*, 2010.,79-103.

Michael White, „Deconstruction in therapy*“*, *Dulwich Centre Newsletter 3*, 1991., 21–40.

Sue Wright, *Jezična politika i jezično planiranje: od nacionalizma do globalizacije*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2010.

Sažetak

Priče su osnovno sredstvo putem kojeg konceptualiziramo svijet. Kroz narative koji su rezultat proživljenih iskustava interpretacije istih, stvaramo identitet. Osobni identitet je, tako, narativ, a osim osobnog identiteta i društvo konstruira narative. I u jednom i u drugom slučaju jezik igra ključnu ulogu – istovremeno je i sredstvo konstrukcije narativa ali i može biti i markerom identiteta. Ovaj rad prikazuje nacionalni identitet kao konstrukt ilustrirajući vezu između jezika i nacionalnog identiteta među Hrvatima u Vojvodini. Također, prikazuje najčešće narative u hrvatskom manjinskom mediju i pokazuje kako se mitsko-povijesni sadržaj, kroz te narative, prezentira učenicima koji pohađaju nastavu na hrvatskom jeziku u Srbiji.

Croatian language and naratives among Croats in Vojvodina

(Summary)

Stories are one means through which we conceptualize the world. Through narratives we produce (as a result of experiences and the interpretation of those experiences) a personal identity. Personal identity is therefore a narrative, and in addition to this, society constructs narratives. In both processes language plays a key role - it mediates the narrative whilst also acting as an identity marker. In this paper we will analyze national identity as a construct, illustrating the relations between language and national identity among Croats in Vojvodina. We will also analyze narratives in the minority media and show what mythico-historical content is presented to pupils in Croatian stream classes in schools in Vojvodina.

Key words: narrative, language, identity, Croats, Vojvodina

Stjepan Damjanović

Kroatistika i slavistika

Plenarno izlaganje
Plenary lecture
UDK 001.4:<811.163.42+811.16>

Otvorimo li opće enciklopedije i leksikone ili one specijalne filološke, književnoznanstvene, jezikoslovne i potražimo odrednicu *slavistika*, naići ćemo na različite sadržaje. No ipak se može reći da pod slavistikom u najširem smislu podrazumijevamo svestrano proučavanje slavenstva u cjelini i svakoga člana te skupine naroda, proučavanje filološko, etnološko, arheološko, folklorističko, religijsko, crkveno – povijesno itd., s tim da moramo imati na umu da u različitim periodima ljudske povijesti spomenuti termini pokrivaju različito značenje i međusobni im je odnos uvijek drukčiji.[1]

Treba imati na pameti da danas u slavenskim sredinama termin *slavistika* dobiva kadšto suženo značenje, tj. on označava slavističku problematiku iz koje je izuzeta domaća problematika, npr. u Rusiji je izuzeta rusistika, u Hrvatskoj kroatistika itd. To se događa i onda kada iz cjeline slavističkih istraživanja izdvojimo slavensku filologiju, tj. jezikoslovna i književnoznanstvena istraživanja slavenskih jezičnih idioma i književnih ostvarenja pa govorimo o slavističkim odjelima i odsjecima filoloških studija, a materinski jezik i književnost na njemu ostvarena ima svoju posebnu organizaciju. Čini se da su upravo organizacijske potrebe, slijedeći želju svake sredine da svojoj nacionalnoj problematici dâ što više prostora u studiju i znanosti, doveli i do spomenutoga suženoga značenja termina *slavistika*.

U određivanju početaka slavistike naići ćemo na različite tvrdnje. Neki misle da ona počinje još s djelatnošću Svete braće Ćirila i Metoda i njihovih prvih učenika (u devetom stoljeću) jer već u njihovim tekstovima nailazimo na posve prihvatljive tvrdnje o jeziku, pismu, odnosima slavensko: neslavensko itd., preko

[1] Dovoljno je pročitati natuknice o slavistici u važnijim svjetskim rječnicima razne vrste (u knjižnom i elektroničkom izdanju) pa da se uoči kako je teško napisati iole sažet povijesni pregled slavistike, posebice takav koji će biti podjednako dobro primljen u svim slavenskim sredinama.

onih koji početke vezuju uz pojave prvih gramatika iz 16. stoljeća koje opisuju slavenske jezične idiome do onih koji kažu da je slavistika vrlo mlada znanstvena disciplina i da počinje polovicom 19. stoljeća, a sve što je postojalo prije zanimljive su usputne spoznaje koje su nastale u vremenima u kojima nije postojala svijest u slavenskim sredinama o njihovoj međusobnoj povezanosti. Tako stroga određenja početka polaze od toga da ni filologija općenito nije puno starija i da je na zakašnjelu pojavu slavistike utjecala i ne osobito sretna povijesna sudbina slavenskih naroda koja je uvjetovala da se do 18. stoljeća nije, osim u pojedinačnim izdvojenim slučajevima, razumjelo njihovo zajedništvo.

Za nas u Hrvatskoj zanimljivo je da se i u stranim prikazima onoga što prethodi slavističkoj znanosti spominju naši ljudi kao oni koji uočavaju srodnost svoje s drugim slavenskim sredinama ili podržavaju takva razumijevanja u drugim slavenskim zemljama. Tako u 14. stoljeću hrvatski glagoljaši s Pašmana odlaze na poziv Karla IV. u Češku da bi u praškom samostanu Emaus širili liturgiju na staroslavenskom jeziku i potaknuli filološku slavensku djelatnost među domaćima: car ih je pozvao u vrijeme kada će se oblikovati praško sveučilište s njemačkim nastavnim jezikom i, po mišljenju ozbiljnih povjesničara, doveo ih je da budu stanovita protuteža takvu sveučilištu, pa se njihov samostan od tada do danas nazivao i *Na Slovanech*, a od Praga 30 km udaljena Sazava, u koju se ta djelatnost preselila, i danas u svome muzeju nudi pregled rane češke slavenske pismenosti i ima svoju hrvatsku sobu (Damjanović 2000). U toj slavističkoj povijesti ili pretpovijesti ima važno mjesto Juraj Križanić kojemu ni jezična ni vjerska šarolikost neće smetati da uoči slavensko jedinstvo, i čak da pokuša napraviti jezični idiom za koji je vjerovao da je blizu najstarijem kojim su se svi Slaveni služili. I Vrančić, i Orbini, i Crijević, i Ratkaj, i Vitezović, i još poneki od našijenaca ostavili su opus zanimljiv i s obzirom na problematiku o kojoj govorimo.

Zanimanje Europe za slavenstvo potaknuo je krajem 18. stoljeća, kao što svi poznavatelji problematike ističu, njemački prosvjetitelj Johann Gottfried Herder, pod čijim će utjecajem nastati pojam „slavenske uzajamnosti“. To se logički nastavljalo na Herderov pojam „duša naroda“ i njegovo učenje o naciji kao skupini određenoj posebnim jezikom, kulturom i duhom. Osobitu je važnost u širenju slavenske uzajamnosti imao Ján Kollár (1793. – 1852.), književnik i prosvjetitelj, Slovak po narodnosti, koji je pisao pretežito na češkom jeziku i utjecao na mnoge hrvatske književne, kulturne i političke djelatnike.

Jedan je Hrvat bitno utjecao na razvoj slavistike kao znanstvene discipline: Varaždinac, zagrebački gimnazijski profesor pa sveučilišni profesor u Odesi, Berlinu, Petrogradu i Beču – Vatroslav Jagić učinio je kao malo tko da se slavistika po dometima izjednači s romanistikom i germanistikom i bio je središnja osoba slavističke znanosti kada je ona još funkcionirala kao jedinstvena znanstvena disciplina sa staroslavenskim u središtu zanimanja (Damjanović 2013). U njegovo vrijeme, pred kraj njegova života, promijenit će se odnos u prilog nacionalnim filologijama.

Jedna anegdota iz njegova života rječito govori o smjeni slavističke paradigme do koje je došlo pri kraju njegova života. Već staroga profesora Jagića u Beču je posjetio njegov bivši student po narodnosti Čeh. Na uobičajeno pitanje čime se bavi, bivši je učenik odgovorio: „Bohemistikom“. Jagić se prisjeća kako je htio mladoga Čeha pitati što mu je to (dakle bohemistika), a onda je odlučio ne pitati ništa uz konstataciju «Vatroslave, tvoje je vrijeme prošlo!» (Jagić 1930–1934). Prošlo je, naime, vrijeme premoći slavistike kao jedinstvene discipline s velikom međuzavisnošću njezinih dijelova, a u prvi su plan došle nacionalne filologije, dakle uspostavljeno je stanje kakvo je i danas, naravno uz sve druge razvedenosti koje su se u međuvremenu ostvarile. Riječ je o drugoj polovici 19. i početku 20. stoljeća kada caruje pozitivizam, kada je skupljanje podataka u prvom planu, kada nalazimo u radovima veliki dokazni materijal i malo sinteza, prema kojima samo rijetki teže. Pomicanje staroslavenskoga sa središnje pozicije donijelo je još jednu važnu promjenu: staroslavenski ima korpus tekstova koji je zatvoren i krnj, a nacionalne filologije imaju otvoren i raznolik korpus koji, međutim, nije praktički savladiv jer nitko ne raspolaže s toliko vremena koliko bi bilo potrebno da se korpus svlada (i to uvijek iznova jer se korpus neprekidno uvećava).

Ocem ili patrijarhom slavistike često se naziva češki filolog Iosef Dobrovsky (1753. – 1829.) koji je bio i središnja osoba češkoga narodnoga preporoda i s kojim počinje sjajna plejada čeških slavista koji će pridavati pažnju i slavistici i bohemistici. Sam Dobrovsky piše knjige i rasprave o etimologiji slavenskih jezika, o staroslavenskom jeziku (njegovo djelo *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* iz 1822. drži se prvom znanstvenom gramatikom staroslavenskoga jezika), ali je napisao i udžbenik češkoga jezika, povijest češkoga jezika i književnosti, a njegova *Češka gramatika* utjecala je na Ljudevita Gaja, Vjekoslava Babukića i još neke hrvatske gramatičare. To znači da spomenuto Jagićevo čuđenje izlazi dijelom iz stanja bečke slavistike, a dijelom iz institucionalne nadređenosti slavistike u ponekim slavističkim središtima, ne svim (Jagić 1910). Kada je 1874.

utemeljeno moderno zagrebačko sveučilište i sve do 1945., slavistika će biti premoćna kroatistici, ali će se postupno povećavati broj kroatističkih kolegija, pa i kolegija iz drugih nacionalnih slavenskih filologija, no katedra i studij stalno se zovu slavističkima (Damjanović 1996).

U početku novoga vremena, tj. vremena „nacionalnih filologija“, u Hrvatskoj je, ali i drugdje, studij svakoga slavenskoga jezika, pa tako i materinskoga, uključivao i tri slavistička kolegija: uvod u slavistiku, poredbenu slavensku gramatiku i staro(crkveno)slavenski jezik. Svi su, kao što vidimo, jezikoslovne naravi. Ubrzo je u studiju došlo do stezanja pa je opstao samo staroslavenski jezik, s tim da su u njega uključeni rudimentarni sadržaji iz poredbene slavenske gramatike i uvoda u slavistiku, a pojavom prakse da se nude izborni kolegiji otvorila se mogućnost ponude poredbenih slavističkih sadržaja, jezikoslovnih i književnih.

I danas je tako s kroatističkim studijem na hrvatskim sveučilištima: staroslavenski je preživio u programima više zahvaljujući svijesti o važnosti glagoljaške hrvatske baštine nego uvjerenju da nam je potreban i dobrodošao i povijesni pogled na jezične fenomene (Katičić 1971). Manjak svijesti o tome da su svaka pojava i svaki sustav bitno određeni i svojom poviješću ugrozio je opstanak i smanjio prostor povijesnojezičnim kolegijima, a i u poučavanju književnosti sve se više traži sinkronijski pristup, pa i onda kada je riječ o starijim vremenima. Još jednostavnije rečeno: znanost, a onda i sveučilišnu nastavu, sve manje je zanimalo kako iz jedne pojave nastaje druga, a više ih zanimaju sve istodobne pojave i njihov međusobni odnos na istoj vremenskoj ravni bez obzira na to je li riječ o suvremenim ili starijim razdobljima.

Budućnost kroatističkih istraživanja i budućnost kroatističkoga studija te smjer kojim će se oni kretati ovisi velikim dijelom o tome što nam znači i što će nam značiti povijest mišljena kao razvojni tijekovi. Vi se možete zadovoljiti time da utvrdite da se u suvremenome hrvatskom jezičnom standardu u vokativu jednine *k* ispred *e* mijenja u *č,* pa od *junak* imamo *junače*, a u akuzativu množine se ne mijenja, pa imamo *junake*, ali ako želimo znati zašto je u jednom slučaju došlo do palatalizacije, a u drugom nije, moramo uključiti povijesnojezična znanja i tako će biti često kada želimo odgovoriti na pitanje zašto je nešto onakvo kakvo jest. Važno je razumjeti i to da su konteksti koji kroatistici, znanstvenoj i nastavnoj, mogu biti od koristi vrlo često slavističke naravi. Želim da se uoči prepletenost paleoslavističkih i kroatističkih sadržaja i termina od najstarijih vremena i želim podcrtati da nam određene kroatističke spoznaje može jasnijima

učiniti samo slavistički kontekst. Kada primjerice naiđete u starom ruskom tekstu na tvrdnju: *„Tak u njih i govoritsja čto razgovarivat6 nada po russki, a pisat6 po slavjanski“* (*Tako se u njih govori da razgovarati treba ruski, a pisati slavenski*), možete je s velikom uvjerljivošću primijeniti na hrvatska glagoljaška područja i na činjenicu da su u mnogim i hrvatskim i drugim slavenskim sredinama staroslavenski držali starijim oblikom svojega književnoga jezika i nisu u njemu vidjeli drugi, tuđi jezik. Odrednicu *slavenski* (izvedenu iz *slovêньskъ*) u tekstovima iz različitih slavenskih sredina zamjenjivali su svojim nacionalnim imenom (*ruski*, *bugarski*, *hrvatski* i sl.) jer su vjerovali da tekst tako dovode u prisniju vezu s čitateljem i njegovim iskustvom. Uostalom, činili su i druge i drukčije prilagodbe s tim ciljem (tako hrvatski glagoljaš mjesto rođenja svetih Ćirila i Metoda, grčki Solun, malom jezičnom preinakom pretvara u hrvatski Solin).

Svi znamo također da i filološku znanost i filološke studije bitno obilježava podjela na znanstvenike jezikoslovce i znanstvenike koji su usmjereni na književnost. Iako možemo nabrojiti jako puno znanstvenih radova koji se temelje na poredbama fenomena u dvije ili nekoliko slavenskih književnosti, nema sloge o tome ima li razloga za uspostavu specifične međuslavenske/slavističke književne komparatistike. Dakle, na području istraživanja književnosti nema onoga što u proučavanju jezika odavno postoji.

Bolonjski programi donijeli su mnogo jednopredmetnosti i mnogo jednosemestralnih kolegija što se opravdava(lo) težnjom za djelotvornošću studija i željom da korpus na kojem studenti rade bude savladiv. Tu su opasnosti od zabluda vrlo velike. Korpus ni jedne slavenske književnosti ne može se već dugo svladati makar mi sve kolegije posvetili njoj, niti ima ikakva smisla nastojati da se svlada. Nema specijalista za roman koji može pročitati sve romane objavljene u jednoj nacionalnoj književnosti ni specijalista za poeziju koji može pročitati sve zbirke pjesama. To su otvoreni skupovi koji se stalno povećavaju. Da bi pohvatao niti, znanstvenik mora težiti nečemu drugome, mora pohvatati niti koje će mu pokazati glavne odnose i razvojne tendencije.

Što se znanosti tiče, naravno ne možemo točno znati kojim će ona smjerom krenuti. Filologija je dio humanistike koja je u naše vrijeme postala osobito heterogena, a s druge strane relativizacija i komoditet urušili su nekadašnje ideale. Jasno je ipak da se znanstveni rad nikada neće moći odreći konteksta ni poredbe pa će svaki ambiciozniji kroatist nastojati onaj fenomen koji istražuje u hrvatskom jeziku ili književnosti nastojati upoznati i u nekom drugom jeziku i književnosti i da će se svaki nastojati oboružati što boljim teorijskim

znanjima i novim pristupima. To nam govori i povijest istraživanja i logično razmišljanje o problematici.

No vrlo je teško pitanje kako kroatistički studij učiniti djelotvornijim. Prvo što mi se čini sigurnim jest da treba napustiti jednopredmetni studij kroatistike[2] koji je i nastao iz iluzije da ćemo moći pružiti zaokruženu sliku povijesnih tijekova ako je korpus na kojem studiramo jako razgranat, a manje smo razmišljali o metodama koje nam nude da na manjem korpusu i korpusu koji nije samo hrvatski osposobimo studente da sami poslije studija zarone u dotad im nepoznate hrvatske tekstove, koji u studiju nisu došli na red. Rezultati na zagrebačkoj kroatistici uvjerljivo govore u prilog dvopredmetnom studiju.

Jednopredmetni bi mogao opstati samo uz velike preinake u programima: ne bi se smjelo „trpati" što više sadržaja, nego program raditi tako da njegove ključne točke budu ključni razvojni trenuci u povijesti hrvatskoga jezika i književnosti.

Ne treba jaukati na način: „Zar nije taj i taj zaslužio da o njemu nešto zna student kroatistike?" Treba studente teorijski i metodološki tako osposobiti da poslije u njihovu radu svaki tekst svakoga autora može biti korpus za oprimjeravanje. Puno je važnije da student razumije što je barok baštinio od renesanse, a što novoga donio, što je zajedničko Krležinim „Baladama Petrice Kerempuha" i srednjovjekovnim hrvatskim tekstovima nego da može izbrojiti puno imena iz povijesti hrvatske književnosti. Puno je važnije da student razumije što je uzrokovalo da štokavština legne u temelje hrvatskoga jezičnoga standarda nego da zna nabrojiti sve stare pregaoce na proučavanju našega jezika. Važnije je da zna objasniti zašto su naše stare gramatike i rječnici odreda isusovački nego da zna imena svih tih rječnika i gramatika. Povijesni su tijekovi smislene cjeline i tako moraju biti prikazivani, nipošto ih ne treba prikazivati samo kao tijek razlika u odnosu na druge usporedive tijekove. Dapače, važno je uvijek imati na pameti i razlike i sličnosti jer u protivnom put u zablude je siguran. To znači, dalje, da je potrebno istodobne i istorodne pojave uspoređivati u različitim sredinama,

[2] Slažem se sa Zvonkom Kovačem kad piše: „Odnosno, volio bih da se studiji, pa onda i stručnjaci za pojedine jezike književnosti, povežu sustavom dvo- i interdisciplinarnih studija, radikalno rečeno –mn da se potpuno onemoguće jednopredmetni studiji, posebno jednopredmetni studiji nacionalnih jezika s književnosti i nacionalne povijesti." (Kovač 2014) Ja se, međutim, ne bih pozivao toliko na solidarnost među humanističkim disciplinama koliko na činjenicu da povezivanje jedino nudi nadu da će znanstveni rad i sveučilišna nastava biti dobri.

posebno onima kojih su jezici srodni s našim, dakle u prvom redu s pojavama u slavenskim jezicima i književnostima.

Bilo bi poželjno u dvopredmetnom studiju kroatistike da drugi predmet bude jedna druga filologija, a trebalo bi možda nuditi i više organizacijskih modela kojima bi u središtu bila kroatistika, ali bi uz nju mogli biti različiti prstenovi predmeta.[3] Popis izbornih kolegija morao bi nuditi dosta kolegija iz drugih slavenskih jezika i književnosti, uvodnu i poredbenu slavensku problematiku. To ne bi bilo robovanje prošlosti, nego put da se pojave vide ne samo plošno, nego i dubinski, da se uključe i prostorni i vremenski parametri.

U Puli točno prije dvadeset godina (1995.) izrekao je akademik Radoslav Katičić ove misli: „Položaj hrvatskoga jezika u svijetu konačno određuje uvjerljiva i valjana kroatistika, kroatistika koja je sama na svjetskoj razini. To znači da je utemeljena na besprijekornoj dokumentaciji, da je metodološki besprijekorna, da se na spojištima organski slijeva s drugim relevantnim filološkim disciplinama i da, oslonjena na to, smireno i samosvjesno, bez ikakva prizvuka agitacije ili svađalaštva, postavi svoje gledište usredotočeno upravo na jezični izraz hrvatske kulture i duhovnosti.“ (Katičić 1995) Mislim da je to i danas cilj kojemu trebamo težiti vodeći računa osobito o spomenutim filološkim spojištima jer bez njih kroatistika ostaje u zrakopraznom prostoru. To, naravno, ne znači kad pišemo znanstveni rad ili oblikujemo nastavnu jedinicu da ih pretrpamo svim i svačim, nego samo to da vodimo računa o svemu što je relevantno.

Vrlo je važno kako će se u vremenu koje dolazi u društvu pozicionirati humanističke znanosti i kakvo će mjesto imati filologija. Danas nam se kadšto čini da su zlatna vremena filologije prošla jer pomišljamo na 19. stoljeće kada su filološka istraživanja imala vidljiv ugled u društvu. Ipak, sve će ovisiti o tome koliko će poticaja filologija davati svojoj sredini. Tehnička dostignuća omogućit će nam bogate izvore informacija, naći ćemo i izdavače, ali će glavna borba biti da naši sadržaji ne budu u društvenom vrednovanju marginalni. Borba za sredstva, iako teška, vjerojatno će ipak biti lakša od borbe za medije, tj. za to da budemo primijećeni i šire od svojih stručnih, znanstvenih i akademskih krugova.

[3] Trebalo bi dobro razmisliti i pažljivo razraditi program studija koji Zvonko Kovač zove asimetričnim, studijem koji uz jedan glavni predmet nudi „dva sporedna predmeta ili modula ili kombinaciju modula, usmjerenja …“ (Kovač 2014: 126).

Literatura

Zygmunt Bauman, *Identitet: razgovori s Benedettom Vecchijem*, s engleskoga preveo Mirko Petrić, Zagreb 2009.

Dalibor Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti,* Hrvatska književnost u evropskom kontekstu, Zagreb 1978.

Stjepan Damjanović, „Od Lavoslava Geitlera do Eduarda Hercigonje (staroslavenski jezik, slavenska pisma i poredbena slavenska gramatika na Mudroslovnom/Filozofskom fakultetu od zimskog poljeća 1874. do zimskog semestra 1993)“, *Croatica*, 42/43/44, Zagreb 1996.

Stjepan Damjanović, *Opširnost bez površnosti*, Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića, Zagreb 2013.

Vatroslav Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, Sanktpeterburg 1910.

Vatroslav Jagić, *Spomeni mojega života*, I deo (1838. – 1880.), SKA, Beograd 1930., II deo (1880. – 1923.), SKA, Beograd 1934.

Radoslav Katičić, *Opseg povijesti hrvatskoga jezika*, Hrvatski znanstveni zbornik 1, Zagreb 1971.

Radoslav Katičić, *Hrvatski jezik u svijetu*, Uvodno izlaganje na Prvom hrvatskom slavističkom kongresu, Pula – Zagreb 1995.

Zvonko Kovač, „Slavistika u Jagićevo doba i u budućnosti. Slavistika između slavenske filologije i interdisciplinarne solidarnosti“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU* u Varaždinu, 25, Zagreb – Varaždin 2014., 115–129.

Marko Samardžija, *Hrvatski kao povijesni jezik*, Zagreb 2006.

Sažetak

Veliki hrvatski slavist Vatroslav Jagić u svojim Spomenima mojega života (I – 1930., II – 1934.) spominje svoje iznenađenje kada mu je mladi Čeh, njegov bivši student, na pitanje čime se bavi, odgovorio: „Bohemistikom!“. Jagić piše da ga je htio pitati što mu je to, ali se suzdržao i rekao samome sebi „Vatroslave, tvoje je vrijeme prošlo!“. Prošlo je naime jedno razdoblje slavistike u kojemu je ona jedinstvena disciplina sa staro(crkveno)slavenskim u središtu zanimanja, disciplina koja proučava ne samo jezike i književnosti nego i opću, a posebno kulturnu, povijest Slavena. Počinje novo doba, koje je u nekim sredinama počelo i prije, u kojem se razvijaju nacionalne slavenske filologije, a „zajednički slavenski nazivnik“ sastoji se, i u istraživanjima i u sveučilišnoj nastavi, od

staro(crkveno)slavenskoga, poredbene slavenske gramatike i uvoda u slavistiku (povijesti slavistike). Sveučilišna će nastava taj zajednički nazivnik uglavnom i dalje smanjivati, pa će se uvod u slavistiku i poredbena gramatika pojavljivati samo kao izborni predmeti, a preživjet će (do naših dana, ali ne svuda) staro(crkveno)slavenski s tim da će od središnjega predmeta postati uvodni i nuditi i elementarne poredbenoslavističke sadržaje. Književni teoretičari i povjesničari nisu složni ima li smisla izdvajati poredbenoslavističke sadržaje iz cjeline poredbenih istraživanja.

Globalizacija i komercijalizacija (prevladavajuće pojave našega vremena) određuju u velikoj mjeri i položaj filologije u društvu i djeluju na raspored njezinih sastavnica: povijesni pogled u problematiku, sastavnice koje se bave starijim razdobljima jezika i književnosti sve su više na udaru jer se sve više zanemaruje istina da je suvremeni izgled svakoga jezika i svake književnosti rezultat određenih povijesnih procesa bez kojih se ne može razumjeti ni tumačiti njihovo suvremeno stanje. Slavistički sadržaji ne moraju se nuditi uvijek kao posebni kolegiji i predmeti, nego kao skup spoznaja nužnih da bi se izbjegla previše pojednostavljene analize i zaključci.

Ključne riječi: filologija, kroatistika, slavistika, sveučilišna nastava

Croatian and Slavic Studies

(Summary)

In his memoires (*Spomeni mojega života;* I – 1930, II – 1934), the great Croatian slavist Vatroslav Jagić recalls his surprise when he asked his former student, a young Czech, what he did, and got the answer: "Bohemistics!" Jagić writes that he wanted to ask the student what that was, but refrained from it, saying to himself instead: "Vatroslav, your time has passed!" What has indeed passed is a period in which Slavic studies were a unique discipline, with the Old (Church) Slavic in its focus, a discipline that studied not only languages and literature, but also the general and (especially) cultural history of Slavic people. A new era begins, or had already begun in some parts, in which national Slavic philologies are being developed, while the 'common Slavic denominator' consists of the Old (Church) Slavic, comparative Slavic grammar and introduction into Slavic studies (history of Slavic studies), both in research and university courses. The university curriculum will in most part continue to reduce

this common denominator, so that introduction into Slavic studies and comparative grammar will only appear as optional subjects, while the Old (Church) Slavic will survive (until our days, but not everywhere). It will though no longer be the central subject, but rather an introductory one, offering also basic contents of comparative Slavic studies. Literary theorists and historians do not agree about the sense of separating elements of the comparative Slavic studies from the entirety of comparative research. Globalization and commercialization (the dominating phenomena of our times) determine largely also the place of philology in society and affect the arrangement of its components. The historical view of the subject, the components dealing with older language and literature periods are more and more under fire because of the increasing tendency to disregard the truth that the contemporary outlook of every language and every literature is the result of specific historical processes, without which their current condition could neither be understood, nor explained. Slavic studies contents do not always need to be offered as special courses or subjects, but as a collection of knowledge necessary to avoid over-simplistic analyses and conclusions.

Keywords: philology, Croatian studies, Slavic studies, university courses

Goran Filipi

Istrorumunjski nazivi koji se tiču stabla i ploda masline

Plenarno izlaganje
Plenary lecture
UDK 811.135.1'282'373.6(497.571)

U članku se raspravlja o istrorumunjskim nazivima koji se tiču stabla i ploda masline. Obuhvaćeni su nazivi iz svih mjesta u kojima se još uvijek govori istrorumunjski. Termini su leksikološki i etimološki obrađeni. Ako je riječ o hrvatskim posuđenicama, svaka se uspoređuje sa sličnim nazivima u čakavskim govorima, a ako se radi o domaćem elementu, on se dovodi u svezu s oblicima u preostala tri rumunjska dijalekta (dačkorumunjski, arumunjski i meglenorumunjski). U obzir se uzimaju oblici cijele istočne jadranske obale što je s obzirom na kretanje Istrorumunja u povijesti opravdano ne bi li se utvrdilo jesu li pojedini oblik Istrorumunji preuzeli tek u Istri ili su ga donijeli iz Cetinske krajine. Na kraju svakoga članka pokušava se odrediti krajnji etimon (uglavnom praslavenski ili vulgarnolatinski). Radi lakšeg snalaženja u dodatku su članka dodana dva kazala, kazalo obrađenih istrorumunjskih naziva i kazalo krajnjih etimona.

Ključne riječi: istrorumunjski, maslina (stablo i plod), Istra, etimologija

0.

U članku se raspravlja o istrorumunjskim nazivima koji se tiču stabla i ploda masline. Obuhvaćeni su nazivi iz svih mjesta u kojima se još uvijek govori istrorumunjski. Termini su leksikološki i etimološki obrađeni. Svaki se obrađeni termin potvrđuje i uspoređuje s građom iz svih istrorumunjskih leksičkih repertoara drugih autora koji su nam na raspolaganju, a do etimologijskih se rješenja dolazi usporedbom istrorumunjskih oblika sa sličnim u okolnim čakavskim i slovenskim govorima u Istri, ali i u čakavskim idiomima otoka Krka i Dalmacije (govori otoka Krka i Dalmacije bitni su za etimologijska rješenja mnogih istrorumunjskih termina zbog kretanja Istrorumunja u povijesti), odnosno s riječima iz drugih triju rumunjskih

dijalekata kada je riječ o izvornim riječima. Prikupljeni se nazivi uspoređuju i s mletačkim (prije svega istromletačkim) riječima jer su mnogi čakavizmi u istrorumunjskome mletačkog podrijetla, dok je samih mletacizama u istrorumunjskome jako malo. Do čakavske, istarskoslovenske i (istro)mletačke građe dolazimo iz odgovarajućih rječnika i drugih pisanih izvora, a dobar smo dio i te građe sami prikupili. Građu iz drugih rumunjskih dijalekata navodimo samo iz izvora (isto vrijedi i za građu iz drugih idioma). Osim o oblicima, koji su predmetom naslova, na jednak se način razglaba i o istrorumunjskim riječima koje su s njima na bilo koji način povezane.

Za istrorumunjske oblike koje smo sami zabilježili služimo se grafijom koju smo sastavili za IrLA. Riječ je o prilagođenoj hrvatskoj latinici kojoj su dodani grafemi koji izražavaju istrorumunjske posebne glasove i posebni znakovi za digrame lj i nj:

å – stražnje muklo a
ɛ – jako otvoreno e
ə – poluglas, čuje se između v i r u hrvatskoj riječi *vrt* – odgovara rumunjskome ă
c̋ – jako umekšano č
ś – umekšano š
ź – umekšano ž
ʒ – početni glas u tal. *zelo*
ǧ – glas između hrvatskoga dž i đ
ɣ – velarni zvučni frikativ, kao u španjolskom *lago*
Ĺ – hrvatsko lj
ń – hrvatsko nj

Naglasak u istrorumunjskim riječima bilježimo podcrtavanjem naglašenoga vokala, osim å koje je uvijek naglašeno.

U jednosložnim riječima naglasak se ne bilježi.

Istrorumunjske imenice navode se u jednini bez člana, čemu slijede nastavci za određeni član (-u ili -a), za množinu (-o, -e, -č itd.), za množinu s određenim članom (-i, -ele,…) i na kraju odrednica roda (m., ž., n. ili bg.). Uz infinitiv glagola u zagradi se daje i oblik za 1. l. jd. prezenta. Pridjevi se bilježe samo u osnovnim oblicima, jedninski u m., ž. i n. te nakon točke i zareza slijede množinski.

Čakavske, slovenske i istromletačke riječi koje smo sami prikupili pišemo jednakom grafijom, a naglasak bilježimo kako je to uobičajeno u

odgovarajućim dijalektološkim praksama (osim za idiome s netonemskim naglasnim sustavom – naglasak na riječima iz tih idioma bilježimo podcrtavanjem naglašena vokala), dok oblike iz literature vjerno prenosimo prema izvorniku. U citatima značenja iz raznih rumunjskih rječnika u zagradi se ponekad daje samo najnužniji prijevod radi boljega snalaženja čitatelja koji rumunjski ne razumiju (kad je značenje posebno bitno za razumijevanje etimologije, odnosno onoga što se želi reći). Citati iz ostalih jezika rijetko se prevode.

Za bolje snalaženje u članku u dodatku se nalaze dva kazala: kazalo obrađenih istrorumunjskih oblika i kazalo krajnjih etimona.

U radu smo se koristili sljedećim kraticama:

ar. – arumunjski
bilj. – bilješka
bg. – srednji rod rumunjskoga tipa (dvorod)
bng. – bez naznake godine
čl. – član
dr. – dačkorumunjski
ir. – istrorumunjski
jd. – jednina
l. – lice
lat. – latinski
m. – muški rod
mlet. –mletački
mn. –množina
mr. – meglenorumunjski
n. – srednji rod hrvatskoga tipa
OA – osobne ankete
odr. – određeni
plt. – *pluralia tantum*
prslav. – praslavenski
rum. – rumunjski
sln. – slovenski
srvnjem. – srednjevisokonjemački
stvnjem. – starovisokonjemački
s. v. – *sub voce* (pod natuknicom)
v. – vidi
vlat. – vulgarnolatinski
ž. – ženski rod

1. Maslina (Olea europaea) – stablo

U Šušnjevici i Novoj Vasi ***ulikɛ, -a, -e, -ele*** ž., u Zankovcima ***ulikɛ, -a, -e, -ele*** ž. i ***ulika, -a, -e, -ele*** ž., potonje i u svim ostalim mjestima.

Maiorescu ima *ulică* (VIrR 127), Byhan *úl'ikę* (IrG 374), Popovici *uĺicę, -a* (DRI 162), Cantemir *úl'iche* (TIr 184), Dianich *'ulika, -e, -ele* (VIrI 179). Posuđeno iz nekog čakavskog govora u Istri: npr. u Čepiću; Funtani; Svetvinčentu, Čabrunićima i Valturi; na Roveriji; u Medulinu; u Belom; na Grobinštini; u Senju *ulika*; (IrLA 1576; ImLA 1576; ILA 1576; RROG 300; RMG 249; BBT 502; GG 677; SR 158), u Čabrunićima i *vulika* (ILA 1576), u Labinu *ulika* (ImLA 1576), u Novom Vinodolskom *ulikva* (RČGNV 333) – izvedenice na *-ika*[1] od *uĺe* [< „vjerojatno iz balkanoromanskog odraza lat. *oleum* (...)“ (HER 653)]. Naziv je ograničen na Istru i sjeverno hrvatsko primorje, dosiže poprilici do Novog Vinodolskog. Šugar bilježi *ulika* uz napomenu da se tako govori u Vrbniku na Krku, u Rijeci, Dragi, Podvežici, Klani, Milašima i u Praputnjaku, u Istri: Srbinjak blizu Tinjana, Crni na Labinštini, Filipana, Divšići, Orbanići, Butkovići, Ližnjan, Baći povrh Brestove, u Cresu na o. Cresu i u Skrpčiću na o. Krku (HBI 744).

1.1. Divlja maslina (Olea oleaster)

U Šušnjevici i Novoj Vas i ***dịvĺa ulikɛ***, u Zankovcima ***dịvĺa ulike***, u Jesenoviku i Škabićima ***dịbĺa ulika***, u svim ostalim selima ***dịvĺa ulika***.

Hibridna sintagma u značenju „divlja maslina“, pridjev je hrvatski: *divlí* „divlji” [u Šušnjevici i Novoj Vasi zapisali smo ***dịvlí, dịvlɛ, dịvlo; dịvlí, dịvle; dịvji, dịvjɛ, dịvjo; dịvji, dịvje*** i ***dịblí, dịblɛ, dịblo; dịblí, dịble***, u ostalim mjestima ***dịvlí, dịvla, dịvlo; dịvlí; dịvle*** i ***dịvji, dịvja, dịvjo; dịvji, dịvje*** i ***dịblí, dịbla, dịblo; dịblí, dịble***, u Škabićima još i ***dịmńi, dịmńa, dịmńo; dịmńi, dịmńe***, u Kovačeca nalazimo *dívi̯i* (*dívl'i*), *dívi̯a* (*dívl'e*), dívi̯i (*dívl'i*) za Žejane i *dívl'i*, *dívl'ę*, *dívl'i* za Šušnjevicu (IrHR 69), u ostalih *divl'* (SIr 309); *dívli*, *-e* (TIr 164); *divl'i* (DIr 207), *'divlji*, *'divlju*, *-a*, *-o* pl. *-i*, *-e* (VIrI 94) < čak. *divji*, *divlí* < prslav. **divъ* (SES 94, 95)]. Na isto pitanje u Čepiću smo dobili odgovr *dìvĺa ùlika*, u Brgudu *dìvĺa màslina* (IrLA 1581), u Čabrunićima i Valturi *dìbĺa ùlika*, u Ližnjanu *dìmńa ùlika* (ILA 1581). Za *ulika* v. 1.

[1] Sufiksom *-ika*, pored ostaloga, označuju se i biljke i rodovi biljaka: npr. *„bròćika, čemèrika, gomòljika, jàdika, jèlika (stablo jele), jòšika (joha), kamènika, lovòrika, mljèčika, sapùnika, šimšìrika...*“ (TRHJ 878).

1.2. Maslinik

U Novoj Vasi ***rasådu (rasåd, -u, rasåd, -i** m.**)*** i ***rasåd (rasåd, -u, -e, -ele** bg.**) de ulike***, u Škabićima ***sådu (såd, -u, -ure, -urle** bg.**) de ulike***, u Mihelima ***maslenik, -u, maslenič, -i** m.*, u svim ostalim mjestima koriste množinski oblik za maslinu: ***ulike***, u Šušnjevici smo dobili odgovor s odr. čl.: ***ulikele***.

U većini mjesta za maslinik je u uporabi množinski oblik od *ulika* (v. 1.). Tako je i u mnogim čakavskim govorima: npr. *ulike* u Čepiću (IrLA 1577), u Svetvinčentu, Čabrunićima, Valturi i Ližnjanu (ILA 1577), na Roveriji (RROG 300); u Brgudu *m,sline* (IrLA 1577). Kako oblik *maslina* u istrorumunjskome ne postoji (a dosta je rijedak, gdje postoji, i u istarskim čakavskim dijalektima; vjerojatno učena riječ), za termin *masleṇik* koji smo zabilježili u Mihelima možemo pretpostaviti da je prilagođen prema hrvatskom standardnom nazivu: *màslinīk* (RHJ 575), izvedenica od *màslina* (RHJ 575), izvedenica od *màslo* (RHJ 575) < *prslav. *máslo* (ERHJ).

Preostali su termini hibridne sintagme doslovna značenja „(ra)sad od maslina“. Za *sad* i *rasad* (*ra- + sad*) paralelu nalazimo samo u Dianicha: *swad, -u* „vinograd“[2] (VIrl 166)[3]. Barem što se distribucije prema čakavskim rječnicima u našem posjedu tiče posuđeno iz nekog čakavskog govora izvan Istre, u tom slučaju prije dolaska Istrorumunja u današnju postojbinu: npr. u Selcima na Braču *sȁd, -a* „tek zasađeni vinograd“ (RSG 319), u Trogiru *sȁd* „nasad divlje loze“ (RTCG 235), u Vrgadi *s˚âd* „novo trsje“ (RGV 185), na Murteru *sa̧d* „mladi tek zasađeni vinograd“ (RGOM 228)[4], u Kolanu na Pagu *s ậd* „novi, mladi vinograd“ (RKGP 440) < prslav. **sâdъ* (SES2 636). Budući da tip *sad* kao slavizam postoji i u drugim rumunjskim dijalektima [imamo potvrdu za dačkorumunjski i arumunjski: dr. *sad* „voćnjak“ (DEX 942) i ar. *sad* „novoposađeni vinograd; vinograd„ (DDAr 913)], mogla bi biti i domaća riječ.

[2] Usp. i *sa'dić, -u* „mali vrt“ (idem).

[3] Polazišni je glagol zastupljeniji: *sadi* „saditi“ (IrG 333; TIr 179), *sad*i (DIr 270), *sa'di* (VIrl 159). Mi smo zabilježili: ***sadi (jo sadešk)*** u Šušnjevici i u svim ostalim mjestima ***sadi (jo sades)***, posuđeno iz nekog čakavskog govora: npr. u Brgudu *sad'it* (IrLA 999), u Čepiću *sod'it* (IrLA 999), u Svetvinčentu *sdditi*, u Ližnjanu *sad'iti*, u Valturi *sȃdit* (ILA 999) < prslav. **sadíti* (SES2 636) → **sâdъ* (SES2 636) > *sâd* „mjesto, na kojem je nešto posađeno (n. pr. vrt, voćnjak, vinograd, rasadnik, rasad, usjev) (...) „novo što posađeno, osobito vinograd, mlad vinograd“ (ARJ XIV/429).

[4] Osnovno značenje tipa *sad* u istrorumunjskim govorima je „vinograd“.

Preostaje nam još obraditi vezni elemenat sintagmi tipa *rasad de ulike*, prijedlog *de*: Prijedlog *de* domaći je: u svim smo mjestima zapisali ***de*** [*de* (VIr 103; IrG 204; DRI 106; SIr 308; TIr 164; DIr 205; IrHR 66)] < lat. *de*, REW 2488 > dr. *de* (DEX 262); ar. *di* (DDAr 382; DArM 191); mr. *di* (DMr 107). Za *ulika* v. 1.

1.3. Brati masline

U Žejanama ***poberuj (jo poberujs) ulikele***, u Šušnjevici ***pobirɛj (jo pobireśk) ulikele***, u Letaju, Zankovcima, Mihelima i Kostrčanu ***beri (jo beres) ulikele***, u ostalim južnim selima (Južna sela u kojima se još uvijek govori istrorumunjski: Šušnjevica, Nova Vas, Jesenovik, Letaj, Brdo, Škabići, Trkovci, Zankovci, Miheli, Kostrčan) ***pobirɛj (jo pobires) ulikele***.

Oba su glagola nesvršena, posuđena su iz nekog čakavskog govora: npr. u Čabrunićima *brȁti*, u Valturi *brȁt*, u Ližnjanu *brdti* (ILA 1585) < *prslav. *bьrắti* (SES2 54); npr. na Roveriji *pob'irati* (RROG 202), u Mrkočima *pob'irat* (RGZM 399) – *po-* (< prslav. **po-*, SES2 530) + *brati*. Popovici ima *beri, -it, -esc* (DRI 92), Puşcariu *berí* i *berivę'i* (SIr 304), Cantemir *berí* (TIr 157), Sârbu i Frăţilă *ber*i (DIr 191), Dianich *be'ri* (VIrI 84)**.** Osim toga Puşcariu navodi *poberí* (SIr 320), Cantemir *pobiréi* i *pobirí* (TIr 175), Sârbu i Frăţilă *pober*i (DIr 251), Kovačec *poberí* (IrHR 148), Dianich *po-be'ri* (VIrI 144) – glagoli tipa *poberi* svršeni su, preuzeti iz nekog čakavskog govora: npr. *pobrȁti* u Čabrunićima (ILA 1585), u Medulinu (RMG 178), na Roveriji (RROG 202). Oblici su poznati i u slovenskim istarskim govorima, npr. *po'birat 'ulkȁ* u selu Puče kod Kopra (NGK 209).

Za *ulikele* v. 1.

2. Cvjetati (o maslini)

U Novoj Vasi ***cvetɛj (jo cvetes)***, u Šušnjevici ***cvetɛj (jo cvetešk)***, u svim ostalim mjestima ***cveti (jo cvetes)***.

Popovici je zabilježio *ţvetiẹi* (DRI 161), Cantemir i Kovačec *ţvetí* (TIr 184; IrHR 204), Sârbu i Frăţilă *ţvetiẹi* (DIr 291). Posuđenica iz nekog čakavskog govora: npr. u Crikvenici *cvȅtat* (CB 22), u Senju *cvetȁt* (SR 15) < prslav. **kvistĭ* (SES 77. s. v. **cvȇt**). Suzana Tododrović je sintagmu zabilježila i u selu Krkavče kod Kopra: *ˈulkå cˈvȁte*. (IZK 128)

2.1. Cvijet (pupoljak) masline

U Žejanama vele ***roža (roža, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, u Šušnjevici ***cvetu (cvet, -u, -ure, -urle** bg.**) de ulikɛ***, u Novoj Vasi ***cvetu (cvet, -u, cvet, -i** m.**) de ulikɛ***, u Zankovcima ***cvetu (cvet, -u, cvet, -i** m.**) de ulike***, u Letaju, Mihelima i

Jesenoviku ***cv<u>e</u>tu (cvet, -u, cvet, -i*** *m.****) de <u>u</u>lika***, u Jesenoviku i ***cv<u>e</u>tu (cvet, -u, -ure, -urle*** *bg.****) de <u>u</u>lika***, potonje i u svim preostalim južnim selima.

Zabilježeni su nazivi hibridne sintagme doslovna značenja „cvijet od masline“. Za *<u>u</u>lika* v. 1., za *de* 1.2.

Prvi elemenat žejanske sintagme, *ro<u>o</u>ža*, mogao je biti preuzet iz nekog od okolnih čakavskih govora [oblici tipa *roža, rožica* „cvijet” prošireni su diljem Istre i Kvarnera (OA) i mogu se protumačiti kao mletacizmi; mlet. *rosa „ruža”*, BOE 583 < lat. *rŏsa* „ruža”, REW 7375 s promjenom značenja „ruža”→ „cvijet” do koje je moglo doći ili preko utjecaja slovenskih govora ili neovisno o njima (u slovenskim govorima oblici tipa *roža, rožica* znače „cvijet”, no i u slovenskom je prvotno značenje bilo „ruža” – sln. *roža* Metka Furlan tumači kao germanizam latinskoga podrijetla, stvnjem. *rōsa*, srvnjem. *rōse* (SES2 631)]. Mogućih kombinacija ima dosta: žejanska bi riječ mogla biti izravna posuđenica iz slovenskih govora; čakavski oblik također je mogao biti izravno preuzet iz slovenskih govora, pa onda posredovan u ir.; slovenski bi oblici u istarskim slovenskim govorima također mogli biti mletacizmi koji su promijenili značenje pod utjecajem standarda; i čakavski oblici mogli bi biti germanizmi (v. i SKOK III/174, s. v. **rûsa**) itd.

Oblik *cvetu* je *cvet* s odr. čl.: u Letaju i Kostrčanu zapisali smo ***cvet, -u, cvet, -i*** *m*., u preostalim južnim selima ***cvet, -u, -ure, -urle*** *bg*.[5] – Byhan ima *tsvét, -u, -ti, -turle* (IrG 373), Cantemir i Sârbu i Frăţilă *ţvet, -ure* (TIr 184, DIr 291), Dianich *tsvet* ali samo u značenju „vinski cvijet” (VIrI 179) < npr. u Brgudu i Čepiću *cvèt* (IrLA 1285), u Valturi *tsvît*, u Ližnjanu *tsvît* (ILA 1285) < prslav. **kvě̑tъ* (SES 77).

3. Maslina (plod)

U Novoj Vasi ***z<u>a</u>rna (z<u>a</u>rnɛ, -a, -e, -ele*** *ž.****) de <u>u</u>likɛ***, u Škabićima ***z<u>a</u>rna (z<u>a</u>rna, -a, -e, -ele*** *ž.****) de <u>u</u>lika***, a u ostalim selima naziv je jednak nazivima za stablo (v. 1.).

Hibridne sintagme u doslovnom značenju „zrno od masline“. Prvi elemenat posuđen je iz nekog hrvatskog čakavskog govora. Puşcariu ima *zrnę* (SIr 332), Kovačec *zȃrnę, -a, -e, -ele* za Šušnjevicu, Novu Vas i Brdo i *zȃrna, -e, -ele* za Žejane (IrHR 222) – obojica u značenju „zrno“, ostali nemaju < npr. *zr̀no*

[5] Oblik ***cvet, -u, -ure, -urle*** *m.* zapisali smo i u Žejanama, ali samo u značenju „pelud”.

na Roveriji (RROG 336), u Medulinu (RMG273), u Senju (SR 177), na Braču (RBČG 1075) < prslav. **zrъno* (SES2 860). Za *de* v. 1.2., za *ulika* 1.

3.1. Kožica masline

U Šušnjevici ***kozа (kozε, -a, -e, -ele** ž.**) de ulikε***, u Novoj Vasi ***Íupicε (Íupicε, -a, -e, -ele** ž.**) de ulikε***, u Jesenoviku ***korica (korica, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, u Letaju ***Íupa (Íupa, -a, -e, -ele** ž.**) de ulike***, u Zankovcima ***Íupa (Íupa, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, u Trkovcima ***kožа (kožа, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, u Škabićima ***k^{u}oža (k^{u}ože, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, u ostalim južnim selima ***kožа (kožа, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, potonje i u Žejanama uz ***skorca (skorca, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***.

Hibridne sintagme u doslovnom značenju „koža od masline“, „korica od masline“, „kožica (Íupa, Íupica, skorca) od masline“. U ovom nam odjeljku valja obraditi samo prve elemente sintagmi (za *ulika* v. 1., za *de* 1.2.).

Premda se imenice tipa *koža* [u Šušnjevici smo zapisali ***kozε, -a, -e, -ile** ž.*, u Novoj Vasi ***kožε, -a, -e, - ile** ž.*, u ostalim mjestima ***kože, -a, -e, -ile** ž.*, u svim mjestima, osim u Novoj Vasi i Šušnjevici, još i ***kožа, -a, -e, -ele** ž.* i ***kože, -a, -e, -ele** ž.*, a u Šušnjevici još i ***kozε, -a, -e, -ele** ž.*, u Novoj Vasi još i ***kožε, -a, -e, - ele** ž.* – Maiorescu ima *cojă* i *coje* (VIrR 100), Popovici *coję* (DRI 99), Cantemir *cóje* (TIr 162), Sârbu i Fraţilă *coja* (DIr 198), Kovačec za Šušnjevicu *cóze*, za Novu Vas i Žejane *cóže* (IrHR 54)] u potpunosti poklapaju s čakavskim oblicima tipa *koža* [npr. u Svetvinčentu i Čabrunićima *koža* (ILA 1642), u Labinu *kōža* (RLC 133), na Braču *koža* (RBČG 406) < prslav. **koz'a* (SES 267)], ipak držimo ekonomičnijim pretpostaviti da je riječ o izvornim oblicima, slavenskog podrijetla, kao i u drugim rumunjskim dijalektima: dr. *coájă* (DEX 190); ar. *coáje* (DDAr 300), *coaji* (DAr 266, s. v. **coajă**), *coaji* (DArM 134); mr. *coájă* (DMr 74) – uz navedene dr. i ar. oblike daje se značenje „kora, ljuska“, dok Capidan mr.riječ tumači kao „piele“, dakle „koža (u živih bića)“[6] Sama je sintagma po svoj prilici posuđena iz nekog čakavskog govora (npr. u Brgudu *koža od màsline*, u Čepiću *koža od ulike* – IrLA 1582). Bilo kako bilo, krajnji je etimon prslav. **kòža* (ERHJ).

Oblik tipa *kora* od autora istrorumunjskih repertoara kojima se služimo donosi samo Kovačec, *córa* (IrHR 53 – za Brdo). Posuđenica iz nekog čakavskog govora: npr. *kòra* u Brgudu i Čepiću (IrLA 1723), u Svetvinčentu, Čabrunićima,

[6] Za ir. smo također potvrdili i to značenje.

Valturi, Ližnjanu (ILA 1723), u Medulinu (OA), u Orbanićima kod Žminja (ČDO 469), u Senju (SR 59), na Braču (RBČG 406) < prslav. **kora* (HER 332)[7].

Za *Íu̲pa*, *Íu̲picɛ* odgovarajući oblik nalazimo samo u Dianicha: *'Ijupa* (VIrI 124). Posuđeno iz nekog čakavskog govora: npr. u Vodicama *ļupìna* (ID 189), u Pićnu *lupìna* (PI 60), u Labinu *lupīna* (RLC 147) – od *lupit*(*i*) i sl.: npr. u Vodicama *ļûpiti* (ID 189, s. v. ***ļupìna***), u Orbanićima kod Žminja *lūpìt* (ČDO 484), u Boljunu *lūpìt* (RBG), u Labinu i Pićnu *lupìt* (RLC 147; PI 60), u Funtani *lûpiti* (MFR 46), u Belom na Cresu *lupìt* (BBT 207), u Rukavcu i Crikvenici *lūpìt* (RČGR 144; CB 57) [< prslaven. **lupiti* (SES 313)]. U Šušnjevici **(*o*)*Íupi* (*jo* (*o*)*Íupe̲śk*)**, u ostalim južnim selima **(*o*)*Íupi* (*jo* (*o*)*Íupes*)**.

Za oblike tipa *skorca* Maiorescu je zapisao *scorţă* (VIrR 121), Cantemir *scorţe* (TIr 179), Kovačec *scórţa* (IrHR 173 – za Žejane). Oblik bi mogao biti domaćeg podrijetla, pogotovo jer sličnih izraza u čakavskim idiomima, barem prema našim spoznajama, nema. Postoji, prema rječnicima s kojima raspolažemo, samo još u dačkorumunjskom: *scoárţă* (DEX 961) < lat. *scŏrtea*, REW 7742. Manje je vjerojatno da je posuđen iz nekog mletačkog govora: *scorza* (BOE 633), *scòrsa* (VG 981).

3.2. Meča (meso) masline

U Žejanama nismo zabilježili termin. U Jesenoviku su nam dali sintagmu ***ča bu̲ro** (n.) **de u̲lika***, u Šušnjevici i Novoj Vasi ***kårna (kårnɛ, -a, -i, -ile** ž.**) de u̲likɛ***, u Letaju ***kårna (kårna, -a, -e, -ele** ž.**) de u̲lika***, u Zankovcima ***kårna (kårne, -a, -e, -ele** ž.**) de u̲like***, u ostalim južnim selima ***kårna (kårne, -a, -i, - ile** ž.**) deu̲lika***.

U svim južnim selima, osim u Jesenoviku, dobili smo kao odgovor hibridne sintagme u doslovnom značenju „meso od masline“. U ovom ćemo odjeljku obraditi imenicu „meso“ (za drugi član sintagme v. 1.2., za treći 1.). Cantemir bilježi *cárne* (TIr 158), Puşcariu *cårne* (SIr 306), Sârbu i Frăţilă *cårne* (DIr 196), Kovačec *cårne, -e* (IrHR 47). Domaća riječ: dr. *cárne* (DEX 140); ar. *cárne* (DDAr 248), *carni, carne* (DAS 51), *carni* (DArM 119); mr. *cárni* (DMr 61) < lat. *caro*, REW 1706. Sintagme su svakako nastale prema okolnim oblicima u čakavskim govorima: npr. u Čepiću i Ližnjanu *mêso od ùlike* (IrLA 1583; ILA 1583), u Funtani *mɪ̂so od ùlik*, u Labinu *mɪ̂so od vûliki* (ImLA 1583).

[7] „Pslovan. **(s)kori*, rod. (sc. genitiv) **(s)korьję* 'nekaj koži podobnega', je izpeljano iz pslovan. **(s)kora* '(odrta) koža, (neustrojeno) usnje'. Beseda je prvotno pomenila *'rezanje, striženje', nato *'kar je odrezano' in končno 'koža'.“ (SES 574).

Jesenovička opisna sintagma *ča buro de ulika*, doslovce „ono dobro od masline“, nastala je in loco. Trebamo obraditi prva dva člana (za *de* v. 1.2., za *ulika* 1.). Prvi elemenat sintagme u ovom je slučaju pokazni pridjev srednjeg roda koji ima funkciju poimeničenja pridjeva koji slijedi (Istrorumunji ga u tu svrhu koriste i ispred pridjeva ženskoga i muškoga roda – OA). Paradigmu toga pokaznoga pridjeva (i zamjenice) sažimamo u sljedećim rečenicama: u Žejanama smo zapisali ***ačela, ačå/ača; ačeĺ, ačåle/ačale*** i ***čela, čå/ča; čeĺ, čåle/čale***, u Novoj Vasi ***čela, čå/ča; ačeĺ, ačåle***, u Brdu i Škabićima ***čala, čå/ča; ačeĺ, ačåle***, u Šušnjevici ***cala/cela, cå***; ***celí, cale/cåle/cale***, u ostalim južnim selima ***čela, čå; ačeĺ, ačåle***. Domaća riječ. Maiorescu ima *acea, acele*; *acel, aceşti* (VIrR 91), *cel, cei*; *cea, cele* (VIrR 99), Byhan *atŝél* (IrG 190), *tŝel, tŝę, tŝel', tŝę́le* (IrG 365), Puşcariu *ţela, ţa* (SIr 328), Cantemir *(a)cél, (a)céa*; *(a)cel', (a)céle* (TIr 157), Sârbu i Frăţilă *ačel, ačå, ačel', ačåle* (DIr 186) i *čel, čå, čåle* (DIr 204), Kovačec za Brdo *čéla, čå, (ča), čél'i, čale (čåle)* (IrHR 61), za Žejane *ačéla, ačå (ačá), ačél', ačåle* i *céla, čå, (ča), čel', čåle (čale)*, za južna sela *čá́la (céla), ča (čå), čel', čale (čåle, čá́le)* i za Šušnjevicu *ţá́la (ţéla), ţa (ţå), ţél'i, ţale, (ţåle, ţá́le)* (IrHR 21) < lat. **ecce-illu*[8] (DEX 6) > dr. *acel, acela* (DEX 6, DER 43); ar. *aţél, aţeá* (DDAr 177); mr. *tsel, tséla* (DMr 307). Taj pridjev/zamjenica postoji i u srednjem rodu čakavskoga tipa: u Šušnjevici smo zapisali ***ca***, u Žejanama ***čå***, u ostalim mjestima ***ča***. Kovačec ima *čå, ča* za sva mjesta (IrHR 61) i *ţa, ţå* za Šušnjevicu (IrHR 202) – riječ tumači kao „pokazna zamjenica srednjeg roda”. Sârbu i Frăţilă također izdvajaju zamjenicu *čå* (DIr 203) i *ţå* (DIr 290) navodeći kao značenje rum. „aceea”[9] dok Puşcariu uz *ţa* samo daje naznaku pron (sc. zamjenica) (SIr 327) i upućuje na natuknicu **ţel** koje nema, vjerojatno je mislio na **ţela, ţa** (SIr 328). Oblik *buro* u sintagmi o kojoj raspravljamo u srednjem je rodu hrvatskoga tipa. Prema našim istraživanja paradigma toga pridjeva izgleda ovako: za muški rod jednine u svim mjestima upotrebljavaju ***bur***, za muški rod množine u Žejanama ***buri***, u južnim selima ***burĺi***; za ženski rod u Šušnjevici i Novoj Vasi ***burɛ***, u množini ***bure***, u svim ostalim mjestima ***bura***, u množini ***bure***; za srednji rod hrvatskoga tipa u jednini ***buro***, u množini kao za muški, uz napomenu da smo u južnim selima više puta za množinu muškoga roda čuli ***bur***. Byhan donosi *bur* (IrG 201), Popovici *bur* s nastavkom za *ž. -ę* (DRI 95), Cantemir *bur, -**e*** (TIr 159), Puşcariu *bur, -ę, -o* (SIr 305), Sârbu i Frăţilă *bur, -a* (DIr 194), Kovačec *bur, -ę, -o, -ø, -e* (za sva južna sela); *bur, -ę, -o, -ø, burĺ'i, bure* (za Brdo i Zankovce), *bur, -a, -o,*

[8] „Lat. *ecce ille*, pasado a **ecce illum* o **eccum illum*” (DER 43).

[9] Dakle „taj, onaj”.

-ø, -e (za Žejane), Dianich *bur, -a, -o, pl. bur, 'burlji, 'bure.* Domaća riječ: dr., ar., mr. *bun* (DEX 118; DDAr 228; DMr 48) < lat. *bŏnus*, REW 1208.

3.3. Koštica masline

U Žejanama ***bobica (bobica, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, u Jesenoviku ***ᵘosicele (ᵘosica, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***, u Šušnjevici ***pescica (pescicɛ, -a, -e, -ele** ž.**) de ulikɛ***, u Novoj Vasi ***peščicɛ (pešćicɛ, -a, -e, -ele** ž.**) de ulikɛ***, u Zankovcima ***peščica (peščica, -a, -e, -ele** ž.**) de ulike***, u ostalim južnim selima ***pešča (pešča, -a, -e, -ele** ž.**) de ulika***.

Svi navedeni termini hibridne su sintagme doslovna značenja „koštica od masline". Za *ulika* v. 1., za *de* 1.2.

Prvi elemenat žejanske sintagme, *bobica*, odgovara čakavskim oblicima tipa *bobica*: u našem značenju npr. u Brgudu *bobica od črešńe* (IrLA 1625), u Svetvinčentu i Čabrunićima *bobitsa* (ILA 1625), na Braču *bô.bica* „koštano zrno u plodu nekih biljaka, bobulja" (RBČG 119), u Selcima *bôbica* (RSG 42), u značenju „zrno, boba, bobica", u Medulinu i Vodicama *bobica* (RMG 25; ID 157), u Orbanićima i Belom *bôbica* (ČDO 419; RBT 45). Oblik nalazimo samo u Cantemira i Popovicia, i to samo u značenju „zrno, boba, bobica": *bobiţę* (DRI 93), *bóbiţe* (TIr 159). Riječ je možda ekonomičnije tumačiti kao domaći slavizam: dr. *bobíţă*, „bobica" umanjenica od *boábă* „boba" (DEX 104); ar. *bóbă* „voćka u govoru djece" (DDAr 214), *bobã* „id." (DArM 105); mr. *bóbeă* „smrikvin plod" (DMr 42). Sve su navedene rumunjske riječi izvedenice od oblika tipa *bob*: dr., ar., mr. *bob* (DEX 104, DDAr 214, DMr 42) što znači i „koštica" (sic!). Bilo kako bilo, krajnji je etimon prslav. **bobъ* (SES 38).

Oblika tipa *peščica* nemaju autori istrorumunjskih repertoara kojima se služimo. Riječ je posuđena iz nekog čakavskog govora: npr. u Pićnu *pešćìca* (PI 82), u Labinu *pešćīca* (RLC 199), u Orbanićima *peščìca* (ČDO 516)[10]. Vjerojatno iste etimologije kao i sln. *pečkà, pèčka* „vsako od semen jabolk, hrušk, grozdnih jagod" (SSKJ-cd), *pəčkà* „id." (MtP-cd) < prslav. **pъt'ьkà* (SES2 502). S obzirom na distribuciju riječi, Istrorumunji su je posudili tek nakon dolaska na Krk i u Istru[11].

[10] Drugo je *pešćica* „mala pest" (u Istri i Dalmaciji – OA), umanjenica od *pest* < prslav. **pestь* (SES 438).

[11] I u ARJ IX/804 nalazimo potvrdu samo za sjeverne čakavske govore: npr. u Bakru: *peščìca* „koščica (u voću)".

Prvi elemenat sintagme koju smo zapisali u Jesenoviku, *ᵘosicele*, množinski je oblik, umanjenica na *-ica* s odr. članom od *ᵘos* „kost“: u Žejanama smo zabilježili ***os, -u, -e, -ele**, m.*, u Šušnjevici, Jesenoviku, Letaju, Brdu, Trkovcima, Zankovcima, Mihelima i Kostrčanu ***os, -u, -e, -ele** bg*, u Mihelima i Jesenoviku još i ***ᵘos, -u, -ure, -urle** bg.*, u Šušnjevici, Novoj Vasi i Škabićima ***os, -u, -ure, -urle** bg.* – u istrorumunjskim repertoarima kojima se služimo nalazimo *os, -u* mn. *ose, osele* (DRI 132), *os,* mn. *osă* (VIr 137), *os (uos), -e* (DIr 244), *os, -u, óse, -ele* za Žejane, Šušnjevicu i Novu Vas i *os, -u, -ure, -urle* za Šušnjevicu (IrHR 138) < lat. *ŏssum*, REW 6114 > dr., ar. *os* (DEX 731, DDAr 809), mr. *u̯os* (DMr 316).

4. Zaključak

Od 58 obrađenih oblika (osnovnih riječi i sintagmi – s napomenom da se neki oblici razlikuju samo neznatno, fonetski) koje smo dobili kao odgovore na 10 pitanja njih 8 ima kao krajnji etimon latinsku riječ, a 17 praslavensku. Riječi koje imaju latinski krajnji etimon ušle su u istrorumunjske govore uglavnom iz nekog čakavskog idioma gdje su mletacizmi (uz izuzetak *cârne* i *de* koje su nedvojbeno domaće i *sko̯rca* koja bi to mogla biti), a manje-više isto vrijedi i za riječi koje sežu do praslavenskoga (među njima smo izdvojili *bo̯bica* i *sâd* koje bi mogli biti sverumunjski slavizmi[12]).

Kazalo obrađenih istrorumunjskih oblika

ačela – 3.2.
beri ulikele – 1.3.
bobica de ulika – 3.3.
bur – 3.2.
cvet – bilj. 5
cvetu de ulika – 2.1.
cvetu de ulike – 2.1.
cvetu de ulikɛ – 2.1.
cvetɛj – 2.
ča – 3.2.
čå – 3.2.
ča buro de ulika – 3.2.
čela – 3.2.
čəla – 3.2.
de – 1.2.
dibĺa ulika – 1.1.
dimńi – 1.1.
divĺa ulika – 1.1.
divĺa ulike – 1.1.
divĺa ulikɛ – 1.1.
divĺi – 1.1.
kârna de ulika – 3.2.

[12] Teško je pouzdano utvrditi je li koja riječ u istrorumunjski ušla tek u Dalmaciji i Istri, ili je to općerumunjski slavizam koji se u velikom broju slučajeva u Dalmaciji i Istri samo prilagodio ovdašnjim oblicima.

kårna de ulike – 3.2.
kårna de ulikɛ – 3.2.
korica de ulike – 3.1.
koza de ulike – 3.1.
kozɛ – 3.1.
koža – 3.1.
koža de ulika – 3.1.
kože – 3.1.
kožɛ – 3.1.
k^{u}ože de ulika – 3.1.
Íupa de ulika – 3.1.
Íupa de ulike – 3.1.
Íupi – 3.1.
Íupicɛ de ulikɛ – 3.1.
pesc̦ica de ulikɛ – 3.3.
peščicɛ de ulikɛ – 3.3.
pešć̦ica de ulika – 3.3.
pešć̦ica de ulike – 3.3.
poberuj ulikele – 1.3.
pobirɛj ulikele – 1.3.
oĺup*i* – 3.1.
os – 3.3.
råsad de ulike – 1.2.
råsadu – 1.2.
roža de ulika – 2.1. sadi – bilj. 3
skorca de ulika – 3.1.
ulika – 1.
ulike – 1., 1.2.
ulikɛ – 1.
ulikele – 1.2.
^{u}os – 3.3.
^{u}osicele de ulika – 3.3.
zərna de ulika – 3.
zərna de ulikɛ – 3.

Kazalo krajnjih etimona

A) latinskih

bŏnus – 3.2. caro –3.2.
*ecce-ille – bilj. 8
*ecce-illum – 3.2.; bilj. 8
*eccum-illum – bilj. 8
de – 1.2.
oleum – 1.
ŏssum – 3.3.
rŏsa – 2.1.
scŏrtea – 3.1.

B) praslavenskih

*bьrắti – 1.3.
*bobъ – 3.3.
*divъ – 1.1.
*kora – 3.1.
*ko'za – 3.1.
*kvě̑tъ – 2.1.
*kvistí – 2.
*lupiti – 3.1.
*máslo – 1.2.
*pestь – bilj. 10
*pъt'ьkà – 3.3.
*po- – 1.3.
*sâdъ – 1.2.; bilj. 3
*sadíti – bilj. 3
*(s)kora – bilj. 7
*(s)kori – bilj. 7
*zrъno – 3.

Literatura

- **ARJ** – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, HAZU (tada JAZU), Zagreb 1880. – 1976.
- **BBT** – Nikola Velčić, *Besedar Bejske Tramuntane,* Mali Lošinj – Beli – Rijeka 2003.
- **BOE** – Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano,* Martello Editore, Milano 1971. (pretisak mletačkoga izdanja iz 1856.)
- **CB** – Đurđica Ivančić-Dusper, *Crikveniški besedar,* Ustanova u kulturi „Dr. Ivan Kostrenčić", Crikvenica 2003.
- **ČDO** – Janneke Kalsbeek, *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*, Editions Rodopi B. V., Amsterdam-Atlanta 1998.
- **DAr** – Matilda Caragiu Marioţeanu, *Dicţionar aromân,* I (A-D), Editura Enciclopedică, Bukurešt 1997.
- **DArM** – Dina Cuvata, *Dictsionar armãnescu – machidunescu*, Skoplje 2006.
- **DAS** – Pribislav B. Marinković, *Cincarsko – srpski rečnik*, Srpsko-cincarsko društvo „Lunjina", Beograd 2009.
- **DDAr** – Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromîn*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bukurešt 1963.
- **DER** – Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimologico rumano*, Tenerife, Madrid 1966.
- **DEX** – *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Univers Enciclopedic, Bukurešt 1998.
- **DIr** – Richard Sârbu & Vasile Frăţilă, *Dialectul istro-român*, Editura Amarcord, Temišvar 1998.
- **DMr** – Theodor Capidan, *Meglenoromâni III, Dicţionar meglenoromân*, Bukurešt (bng.)
- **DRI** – Josif Popovici, *Dialectele romîne*, IX: Dialectele romîne din Istria, partea a 2^A (texte Ei glosar), Halle A. D. S., Editura autorului, 1909.
- **ERHJ** – Ranko Matasović, Tijmen Pronk, Dubravka Ivšić, Dunja Brozović Rončević, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (rukopis A – NJ)
- **GG** – Iva Lukežić, Sanja Zubčić, *Grobnički govor XX. stoljeća (gramatika i rječnik)*, Katedra Čakavskog sabora Grobinšćine, Rijeka 2007.
- **HBI** – Ivan Šugar, *Hrvatski biljni imenoslov*, Matica hrvatska, Zagreb 2008.
- **HER** – Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb 1993.
- **ID** – Josip Ribarić, *O istarskim dijalektima*, Pazin 2002.
- **ILA** – Goran Filipi, Barbara Buršić Giudici, *Istriotski lingvistički atlas*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula 1998.
- **ImLA** – Goran Filipi, Barbara Buršić Giudici, *Istromletački lingvistički atlas*, Dominović, Zagreb 2012.

- **IrG** – Arthur Byhan, "Istrorumänisches Glossar"*,* u: *Iahresbericht ds Instituts für rumänische Sprache*, IV, Leipzig 1899., 174-396.
- **IrHR** – August Kovačec, *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik s gramatikom i tekstovima*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula 1998.
- **IrLA** – Goran Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas / Atlasul Lingvistic Istroromân / Atlante Linguistico Istrorumeno*, Znanstvena udruga Mediteran, Pula 2002.
- **IZK** – Suzana Todorović, *Slovensko istrsko izrazje v zaledju Kopra*, Libris, Kopar 2015.
- **MFR** – Alexander Selman, *Mali funtanjanski rječnik*, (vlastita naklada), Funtana 2006.
- **MtP-cd** – Maks Pleteršnik, *Slovesnko-nemški slovar (1894-1895)* – transliterirana izdanja, izdanje na CD-u, Ljubljana 2006.
- **NGK** – Suzana Todorović, *Raznovrstnost narečnih govorov na Koprskem: Bertoki, Puče, Sveti Anton. Koper*, Libris, Kopar 2018.
- **OA** – osobne ankete
- **PI** – Šime Ružić Sudčev, *Pićan i pićònski idiomi*, C.A.S.H., Pula 1999.
- **RBČG** – Petar Šimunović, *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2009.
- **RBT** – Nikola Velčić, *Besedar bejske tramuntane*, Adamić d. o. o., Cres – Lošinj 2003.
- **RČGNV** – Josip M. Sokolić-Kozarić, Gojko M. Sokolić-Kozarić, *Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog,* Rijeka – Novi Vinodolski 2003.
- **RČGR** – Franjo Mohorovičić-Maričin, *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice,* Adamić, Katedra čakavskog sabora Opatija, Rijeka – Opatija - Matulji 2001.
- **REW** – W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch,* Heidelberg 1972.
- **RGOM** – Edo Juraga, *Rječnik govora otoka Murtera,* Ogranak Matice hrvatske Šibenik, Županijski muzej Šibenik, Murter – Šibenik 2010.
- **RGV** – Blaž Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade,* II, JAZU (danas HAZU), Zagreb 1973.
- **RGZM** – Radoslav Runko, *Rječnik govora zaseoka Mrkoči u Istri,* Naklada Kvarner, Rijeka 2014.
- **RKGP** – Ivo Oštarić, *Rječnik kolanjskoga govora ili Ričnik mista Kolana na otoku Pagu*, Ogranak Matice hrvatske Zadar, Zadar 2005.
- **RLC –** Marijan Milevoj, *Gonan po nase (rječnik labinske cakavice),* Mathias Flacius, Labin 2006.

- **RMG** – Marija Peruško, *Rječnik medulinskoga govora*, Mendula – Općina Medulin, Medulin 2010.
- **RHJ** – Jure Šonje (ur.), *Rječnik hrvatskoga jezika,* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2000.
- **RPZ** – Ante Barbić, *Rječnik Pitava i Zavale*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2011.
- **RROG** – Slavko Kalčić, Goran Filipi, Valter Milovan, *Rječnik roverskih i okolnih govora*, Ogranak Matice hrvatske Pazin, Pazin 2014.
- **RSG** – Siniša Vuković, *Ričnik selaškega govora (rječnik dijalekta Selca na otoku Braču)*, Laus, Split 2001.
- **RTCG** – Duško Geić, Mirko Slade Šilović, *Rječnik trogirskog cakavskog govora*, Muzej grada Trogira, Trogir 1994.
- **SES** – Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar,* Mladinska knjiga, Ljubljana 1997.
- **SES2** – Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar* (druga, pregledana in dopolnjena izdaja), Modijan, Ljubljana 2009.
- **SIr** – Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne,* III, Cvltvra Naţională, Bukurešt 1929.
- **SKOK** – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* IV, JAZU (danas HAZU), Zagreb 1971 – 1974.
- **SR** – Milan Moguš, *Senjski rječnik,* HAZU, Ogranak Matice hrvatske Senj, Zagreb – Senj 2002.
- **SSKJ**-cd – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, izdanje na CD-u, Ljubljana, (bng.)
- **Ir** – Traian Cantemir, *Texte istroromîne*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, Bukurešt 1959.
- **TRHJ** – Stjepan Babić, T*vorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, Globus, HAZU, Zagreb 1991.
- **VDVD** – Luigi Miotto, *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*, LINT, Trst 1991.
- **VG** – Enrico Rosamani, *Vocabolario giuliano*, LINT, Trst 1999.
- **VIr** – Ioan Maiorescu, *Itinerario in Istria e vocabolario istriano-romeno*, Edizioni Parnaso, Trst 1996.
- **VIrI** – Antonio Dianich, *Vocabolario istroromeno-italiano: la varietà istroromena di Briani*, Edizioni ETS, Pisa 2010.
- **VIrR** – Ioan Maiorescu, I*tinerar in Istria şi vocabular istriano-român*, Bucureşti 1900.

Sažetak

U članku se raspravlja o istrorumunjskim nazivima koji se tiču stabla i ploda masline. Obuhvaćeni su nazivi iz svih mjesta u kojima se još uvijek govori istrorumunjski. Termini su leksikološki i etimološki obrađeni. Ako je riječ o hrvatskim posuđenicama, svaki se uspoređuje sa sličnim nazivima u čakavskim govorima, a ako se radi o domaćem elementu, on se dovodi u svezu s oblicima u preostala tri rumunjska dijalekta (dačkorumunjski, arumunjski i meglenorumunjski). U obzir se uzimaju oblici cijele istočne jadranske obale što je s obzirom na kretanje Istrorumunja u povijesti opravdano ne bi li se utvrdilo jesu li pojedini oblik preuzeli tek u Istri ili su ga donijeli iz Cetinske krajine. Na kraju svakoga članka pokušava se odrediti krajnji etimon (uglavnom praslavenski ili vulgarnolatinski). Radi lakšeg snalaženja u dodatku su članka dodana dva kazala, kazalo obrađenih istrorumunjskih naziva i kazalo krajnjih etimona.

Termini istrorumeni che riguardano la terminologia dell'olivo

(Riassunto)

Nel presente saggio vengono elaborati lessicalmente ed etimologicamente i termini istrorumeni che riguardano l'olivo. Tutte le forme elaborate vengono paragonate alle parole correspondenti nelle parlate croate, slovene e (istro)venete nonche a quelle negli altri tre dialetti rumeni (dacorumeno, arumeno e meglenorumeno). Alla fine di ogni articolo si propone la soluzione etimologica. Nel corpus di 58 forme elaborate (ottenute come risposte alle 10 domande) otto di loro hanno come etimo remoto la parola latina, e invece 17 quella protoslava. Le forme che risalgono all'etimo latino sono entrate nell'istrorumeno tramite qualche idioma ciacavo (eccetto *kårna* e *de* che sono senza alcun dubbio parole nostrane e *skorca* che potrebbe esserlo). Più o meno lo stesso vale anche per quelle forme che risalgono all'etimo protoslavo (tra di loro *bobica* e *såd* potrebbero essere forme nostrane, slavismi panrumeni).

Parole chiave: istrorumeno, ulivo/oliva, Istria, etimologia

Fabrizio Fioretti

Tradurre Sciascia. Alcune considerazioni sulla prima (e unica) traduzione in croato de *Il giorno della civetta*

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 821.131.1.09=163.42
811.131.1'255.4=163.42

Il presente lavoro ha lo scopo di analizzare l'unica traduzione in lingua croata del romanzo *Il giorno della civetta* di Leonardo Sciascia ad opera di Daša Bradičić e pubblicata con il titolo *Mafija* dalla casa editrice Mladost di Zagabria nel 1964. Il presente saggio è diviso in due capitoli ben distinti: nel primo, dal titolo *L'isola del mistero*, si tenterà di capire come e perché un titolo quale *Il giorno della civetta* sia diventato *Mafija*; nel secondo, dal titolo *L'isola che non c'è*, saranno sintetizzati i pregi e i difetti di questa traduzione in modo da tentare di capire che cosa, rispetto alla versione originale, sia rimasto intatto e che cosa sia andato perso.

Parole chiave: Leonardo Sciascia, *Il giorno della civetta*, Mafia, traduzione

Pubblicato per la prima volta nel 1961 dalla casa editrice Einaudi di Torino, *Il giorno della civetta* di Leonardo Sciascia è la prima opera letteraria che esplicitamente abbia affrontato il tema mafia in maniera critica e impegnata[1].

[1] Ben prima di questa, infatti, esistevano opere teatrali e romanzi anch'essi interamente dedicati a questo problema, e sono i casi ad esempio de *La mafia* di Giovanni Alfredo Cesareo e del *Don Giovanni Malizia* di Giovanni Maria Comandè, nei quali però, soprattutto per quanto concerne il secondo titolo, veniva analizzata la differenza tra la mafia "vecchia", buona e giusta, e la mafia "nuova" crudele e avida: in altri termini la mafia, non necessariamente veniva descritta come il male per eccellenza. Da precisare poi che tracce di questo fenomeno si trovano in autori quali Giovanni Verga, Luigi Pirandello, Nino Martoglio, Giuseppe Tomasi di Lampedusa e molti altri. Inoltre, dato poi per niente secondario, è il fatto che è stata la letteratura popolare siciliana a far conoscere come mafia questo particolare fenomeno criminoso grazie (o meno) a *I Mafiusi di la Vicaria*, una commedia teatrale di Gaspare Mosca del 1863 (v. Barbina 1970

Visto però l'ambito di questo breve saggio, quello che ci preme sottolineare, più dell'indubbia importanza sociale, storica e letteraria di questo libro, è il suo successo e quello che ne è seguito. Se da un lato tale notorietà porterà *Il giorno della civetta* anche fuori dall'Italia grazie soprattutto alle numerose traduzioni, dall'altro, proprio per questo motivo, inizierà per Sciascia una sorta di calvario dovuto proprio al rischio che una "esaltante circolazione del libro in terra straniera" (La Mendola 2009: 180) comporta: si pensa, ovviamente, ai problemi legati alle traduzioni, spesso poco fedeli alla versione originale, e nelle quali si poteva riscontrare una chiara difficoltà nel mantenere intatte le espressioni usate da Sciascia (La Mendola 2009: 180). A tal proposito emblematico è il caso della casa editrice americana Knopf che pubblicò *Il giorno della civetta* col titolo *Vendetta mafia* e che porterà Sciascia a dimostrare, seppur invano, tutto il suo disappunto (La Mendola 2009: 180–181). Visti dunque i problemi che Sciascia ha avuto con le traduzioni di quest'opera ci si è chiesti se l'unica versione in lingua croata possa considerarsi un testo aderente alla versione originale oppure no. Una domanda, va detto, che richiede un'attenta analisi di alcuni degli aspetti più singolari della traduzione del testo sciasciano e, primo fra tutti, il titolo.

L'isola del mistero

Chiunque cerchi *Il giorno della civetta* in lingua croata noterà come la prima e l'unica traduzione, ad opera di Daša Bradičić ed edita dalla casa editrice Mladost di Zagabria nel 1964, sia intitolata *Mafija*[2]. Prima però di giungere a delle conclusioni scontate è bene chiarire che per Sciascia tale soluzione era "tollerabile". Per comprendere quanto detto, si prenda in esame la lettera che l'autore invia all'agente letterario Linder:

> Vedo nel bollettino dell'editore Knopf annunciato *Il giorno della civetta* con l'incredibile titolo di *Vendetta mafia*. Potreste far presente all'editore che il titolo non è assolutamente di mio gradimento, che è un titolo ridicolo, ecc. ecc.? io non so se, tra i miei diritti (ammesso che me ne restino) ci sia quello di non permettere l'alterazione, il mutamento, del titolo: voi lo sapete meglio di me e, in caso positivo, potete farlo valere. Io posso tollerare il titolo *Mafia*, ma *Vendetta mafia*, no. (La Mendola 2009: 180–181)

e Di Bella 1991). Sarebbe dunque errato pensare che prima di Sciascia in letteratura non vi fosse nulla sull'argomento. Il romanzo *Il Giorno della civetta*, sotto questo punto di vista, va dunque interpretato come l'opera che ha, praticamente, corretto tutte le altre, dando per prima una visione assolutamente negativa di questo fenomeno. Per un quadro più esaustivo v. Mazzamuto 1970 e Onofri 1996.

[2] Nonostante le nostre ricerche, l'unica Daša Bradičić di cui abbiamo trovato notizia pare sia nata nel 1943 a Spalato e, dunque, al tempo della traduzione era poco più che una ventenne.

Al di là della tolleranza di Sciascia verso *Mafia*, sorge però spontanea una domanda: perché cambiare la versione originale? Perché non si è optato per un titolo uguale ovvero *Dan ćuka*? Per tentare di rispondere a questa domanda bisogna partire da un dato non secondario.

Nella Croazia degli anni Cinquanta e Sessanta, il termine mafia, nonché il fenomeno stesso, erano argomenti molto popolari e, visti i continui articoli sull'argomento, apprezzati. Si prenda come riferimento il settimanale *Vjesnik u srijedu* all'interno del quale trovavano spazio molti articoli di Ive Mihovilović (in gran parte dei casi firmati con lo pseudonimo di Spectator). Questi, per il giornalismo di allora, era la voce di quanto stava accadendo in Italia e, più in generale, nella società occidentale e riportando quelle che erano le notizie principali dei quotidiani, anno dopo anno, aveva praticamente ricostruito tutto quello che si poteva leggere sulla mafia siciliana[3]. In questo senso si pensa ad articoli quali "Lučano ipak umro na asfaltu" ("Luciano dopotutto è morto in strada") (Spectator 1962a: 10) nel corso del quale, oltre a darci notizia della morte di Lucky Luciano viene descritta la vita di questo personaggio o "Mafija u mantijama" ("La mafia nei conventi") (Spectator 1962b: 10) che descrive il famoso processo del 1962 ai quattro frati che, aiutati dalla mafia, avevano dato vita ad una vera e propria organizzazione criminale. Da registrare poi il bellissimo reportage su Danilo Dolci dal titolo "Čovjek protiv mafije" ("L'uomo che combatte la mafia") (Spectator 1962c: 8) e il lungo articolo "Smrtonosne đuljete u talijanskom Čikagu" (Le Giuliette della morte nella Chicago italiana") (Spectator 1963: 11) dedicato, com'è ovvio, alla strage di Ciaculli del 30 giugno 1963. Come si evince, e senza dover proseguire oltre data la mole di articoli al riguardo, nella Croazia a cavallo tra gli anni Cinquanta e Sessanta il fenomeno mafioso era una cosa abbastanza risaputa. Oltre a farsi un'idea sulla mafia, i lettori di allora si potevano fare anche un'idea alquanto stereotipata della Sicilia visto che, ad un'attenta analisi di questi e di altri articoli, sembra evidente che l'isola dei *Viceré* venisse descritta come una sorta di terra misteriosa e strana, lontanissima e primitiva dominata da questa organizzazione terroristica detta mafia. In questo senso emblematici ci sembrano soprattutto due articoli: "Na Siciliji se naručuju ubistva kao bilo koja druga stvar" ("In Sicilia gli omicidi si ordinano come qualsiasi altra cosa") (Spectator 1961: 12) e "Muke sicilijanskih žena" ("Le sofferenze delle donne siciliane") (Spectator 1960: 12). Dalla loro lettura, infatti, traspare evidente che la Sicilia non solo fosse una terra nella quale si poteva ordinare un

[3] Per un quadro più esaustivo sulla vita e sull'opera di questo giornalista v. Vojinović 2005.

omicidio come si ordina un caffè ma fosse anche una terra dove le donne non potevano salire sullo stesso filobus degli uomini perché proibito. Ciò però non significa che in Italia l'immagine che ne davano i giornali fosse diversa. Gli articoli che Ive Mihovilović proponeva, come sopra accennato, erano per lo più ripresi da quotidiani quali *Il Tempo*, *Il corriere della sera* e altri e, aggiunto qualche commento, l'immagine che ne usciva era davvero quella di una terra fuori da ogni schema. Quanto detto sino a questo punto, a titolo di inquadramento di questo capitolo, ci serve per tentare di dare una giustificazione al titolo dell'edizione croata. Crediamo infatti che nella Zagabria del 1964 *Mafija* avesse il potere di attirare i lettori perché, oltre al fenomeno stesso di per sé interessante, rimandava subito alla Sicilia, agli omicidi e, di conseguenza, a quella che si è appena definita come l'isola del mistero. In altri termini, non ci pare peregrino supporre che il titolo originale sia stato sostituito in quanto questo poteva sembrare troppo sofisticato e, di conseguenza, poco adatto ai fini commerciali[4]. Con ciò non si vuole certo dire che i lettori di allora non lo avrebbero compreso ma che, ad un primo impatto, *Mafija* poteva risultare più chiaro e diretto e, soprattutto, allettante. Supposizione a parte, prima di procedere oltre ci pare doveroso sottolineare un dato non secondario: sfogliando l'antologia *Talijanska književnost* di Frano Čale e Mate Zorić si nota che citando le opere di Leonardo Sciascia gli autori non riprendono il titolo della traduzione ma riportano "*Dan ćuka*" ovvero viene proposta una traduzione dell'originale (Čale–Zorić 1982: 203). Che gli autori abbiano tentato, a loro modo, di correggere il titolo della traduzione?

[4] Su questo punto si crede far cosa gradita se si spiega il significato del titolo originale. Ispirato da un verso dall'*Enrico VI* di Shakespeare, il concetto de *Il giorno della civetta* descrive qualcosa che dalle tenebre nelle quali era solito vivere, come la civetta o, nel nostro caso la mafia, è passato alla luce del giorno senza avere più paura. In altri termini la civetta è una metafora per mafia e, dunque, dire il giorno della civetta equivale a dire che la mafia, dall'oscurità della notte nella quale era rintanata per quasi un secolo, è emersa alla luce del giorno, ovvero può commettere le proprie malefatte con la presunzione di non essere punita, grazie soprattutto alla complicità della politica isolana e nazionale. (Sciascia 2012) Ma non solo. Visto quanto riportato nel corso della nota numero uno, ci piace pensare che, oltre alla mafia, il termine civetta rappresenti il libro stesso visto che è stato proprio questo che per primo ha portato alla luce, e in maniera negativa, il problema della mafia dopo un secolo di depistaggi, casuali o meno, da parte della letteratura.

L'isola che non c'è

Titolo a parte, i problemi veri però si trovano nel corso della traduzione e, purtroppo, giustificano a pieno la paura di Sciascia di vedere le proprie espressioni tradotte in termini ben lontani da quelli originali. Prima di aggiungere qualsiasi altra cosa, si prendano in esame le prime frasi del romanzo:

> L'autobus stava per partire, rombava sordo con improvvisi raschi e singulti. La piazza era silenziosa nel grigio dell'alba, sfilacce di nebbia ai campanili della Matrice: solo il rombo dell'autobus e la voce del venditore di panelle, panelle calde panelle, implorante ed ironica (Sciascia 1961: 9).

Ed eccone, di seguito, la traduzione:

> Potmulo tutnjeći i neočekivano praskajući i štucajući, autobus se spremao da krene. Trg je bio tih u sivilu zore, oko zvonika Matrice čupavi čuperci magle; jedino tutnjava autobusa i glas prodavača hljepčića, hljepčići, topli hljepčići, zazivao je ironično (Sciascia 1964: 7).

Il primo termine da porre in rilievo è sicuramente quello delle "panelle" ovvero quella frittella di farina di ceci, acqua e prezzemolo, ovviamente fritta, che rappresenta uno dei cibi da strada per eccellenza di Palermo e che è stata tradotta in "hljepčići" una sorta di pane, tutt'altro che fritto e che, al contrario delle panelle, non può sicuramente essere inserito in un panino. Oltre alle panelle, il termine che ha attirato maggiormente la nostra attenzione è sicuramente quello di Matrice. In croato, questo termine, non significa niente o meglio, scritta come nella traduzione potrebbe rimandare ad una sorta di paesino siciliano cosa che è ben lontana dal significato originale: Matrice infatti altro non è se non un termine siciliano per indicare la chiesa madre, il duomo, e basta riprendere un testo come il *Dizionario Siciliano Italiano* del Biundi per capire da quanto tempo questo sia radicato nella lingua isolana (Biundi 1857: 225). Come dunque si evince fin dalle prime righe della traduzione, ci sembra che la traduttrice non si sia resa conto del fatto che *Il giorno della civetta* sia un testo facile da tradurre nella stessa misura in cui è difficile. Il romanzo, infatti, è stato scritto usando gli occhi di un estraneo, ovvero del parmense Bellodi, che della Sicilia, della mafia e dei termini siciliani sa ben poco. Tutto, proprio per le necessità del protagonista e del pubblico verso il quale il testo era orientato, in prevalenza non siciliano, viene spiegato molto bene. Ciò permette alla traduttrice di lasciare i termini siciliani come "chiarchiaru" o come la filastrocca siciliana del "cuccu" intatti (Sciascia 1964: 59), in quanto precedentemente descritti al capitano Bellodi, senza dunque dover ricercare i termini adatti.

Un altro esempio di questa tecnica è sicuramente il termine "Barruggieddu" (Sciascia, 1964: 60) lasciato ovviamente integro nella traduzione proprio perché Sciascia espose una vera e propria indagine

etimologica che rivela il significato profondo del termine[5]. Oltre a queste espressioni siciliane, debitamente segnalate in corsivo nel corso del testo, vi è anche un lato, quello dei termini regionalistici per intenderci, non chiosati da Sciascia che non solo sono introvabili in un dizionario croato ma che, proprio per questo, sono stati spesso fraintesi dalla traduttrice e, dunque, riportati alla lettera consegnandoci così da un lato un testo a tratti incomprensibile per i lettori croati e dall'altro un testo del tutto incompatibile con il significato originale[6]. Ciò, innanzitutto, vale per "Matrice" traducibile, se proprio necessario, in "katedrala" mentre il termine "panelle", non essendo conosciuto in Croazia, ci pare rappresenti quello che Eco definisce come "perdita assoluta" (Eco 2012: 95) ovvero un termine intraducibile da lasciare intatto e magari con una nota a piè di pagina che ne descriva le caratteristiche. Sicuramente qualcuno potrebbe dire che gli "hljepčići" da soli diano un'idea di quello che potrebbero essere le "panelle" tuttavia ci si potrebbe chiedere se volendo tradurre in italiano un termine quale *slavonski kulen* un lettore si accontenterebbe di *'nduja* o magari *salsiccia*[7]. Del resto, e lo vogliamo ricordare, la traduttrice stessa nel corso del romanzo lascia intatto "tramezzino" (Sciascia 1964: 26), debitamente segnalato in corsivo, un termine di dannunziana memoria, che non ha un corrispettivo in croato anche perché molto diverso dal solito panino o dal sandwich.

Quanto scritto sino a questo punto però, non è che l'inizio di una lista ben più lunga di sviste e incomprensioni presenti nel corso della traduzione e che di seguito, per sommi capi tenteremo di riassumere. Mantenendoci ora sul piano dei termini regionalistici si può notare come, soprattutto prima del celebre interrogatorio tra don Mariano Arena e il capitano Bellodi si trovi l'espressione „E mandano uno che ha il fuoco di Farfarello" (Sciascia 1961: 83) il cui significato letterale è "essere incauto" e, dunque, in croato la frase dovrebbe essere "I šalju nekoga koji je neoprezan". Nella traduzione però troviamo "A oni šalju čovjeka koji je vatren kao Farfarello…" (Sciascia 1964: 59). Nonostante alcune ricerche nei

[5] Per un'analisi più approfondita sulla questione linguistica del *Giorno della civetta* v. Sgroi 1990, Squillacioti 2007: 676–680 e Fano 1993: 61–64.

[6] Per una lista completa ed esauriente delle espressioni siciliane e dei regionalismi presenti nel corso di questo romanzo v. Sgroi 1990.

[7] Com'è noto la *'nduja* è un salume tipico della Calabria che sebbene possa ricordare il tipico *kulen* della Slavonia è tutt'altro che simile. Infatti, oltre ad essere spalmabile, la *'nduja* ha una produzione molto differente.

dizionari contemporanei alla traduzione[8], tale espressione, allora come oggi, pare inesistente e, di conseguenza, incomprensibile per un parlante croato. Qualche pagina più in là però troviamo il seguente testo: “Diego non è uomo da parlare: ha quattro dita di pelo sullo stomaco. – Lascia stare il pelo sullo stomaco.” (Sciascia 1961: 88) il tutto, ovviamente tradotto parola per parola: “Diego nije brbljavac, ima četiri prsta dlaka na trbuhu. – Pusti di dlake na trbuhu“ (Sciascia 1964: 63). La domanda che sorge spontanea è: che significato ha questa frase? Infatti l'espressione equivale a “essere completamente privo di scrupoli” e, dunque, la traduzione più consona della frase è “Diego nije osoba koja priča: bezdušan je i uvrede ga ne uznemiravaju. – Pusti ti to što je on smiren “. Stessa situazione troviamo nel prosieguo con “Lei vuole farmi diventare il cuore nero come la pece…” (Sciascia 1961: 89) che al posto di essere tradotto come “Nemojte da mislim odmah na najgore” ci viene proposto come “Zar želite da mi u duši postane crno kao smola…” (Sciascia 1964: 63) che, francamente, oltre a non aver nessun significato è anche brutto. Ma forse il punto più saliente di questa vera e propria incomprensione è “No, non fare quell'occhio di sarda morta” (Sciascia 1961: 90) tradotto come “Ne, ne gledaj tim očima krepane srdele” (Sciascia 1964: 63) dove tale espressione significa 'ammiccare' e, dunque, per una comprensione del prosieguo del testo la traduzione esatta sarebbe dovuta essere “Ne, nemoj mi namigivati”. Tra tutte le espressioni però, qualcuna è stata interpretata nella giusta maniera: pensiamo, ad esempio, alla seguente frase “questo qui ora immagina che io venga a consumare di franco in questo bar” (Sciascia 1961: 57) tradotto in “ovaj sad zamišlja da ja u ovom baru uvijek pijem besplatno” (Sciascia 1964: 40) dove „consumare di franco“, ovvero, bere gratis, è stato mantenuto intatto.

Oltre alle espressioni regionalistiche sopra elencate, la traduzione ha notevoli incongruenze anche con la lingua italiana più comune. Siamo quasi all'inizio del romanzo. Ecco che cosa, ad un certo punto, descrive Sciascia:

> Intorno al morto stavano ora una cinquantina di persone, gli operai di un cantiere-scuola ai quali non pareva vero di aver trovato un argomento così grosso da trascinare nell’ozio delle otto ore. (Sciascia 1961: 10–11)

Ecco come il tutto è stato tradotto:

> Oko ubijenog se sada okupilo pedesetak osoba, radnika iz brodogradilišta, kojim bijaše teško povjerovati kako se našao tako veliki razlog, da oni mogu besposličiti već od osam sati. (Sciascia, 1964: 8)

[8] Pensiamo soprattutto al Deanović–Jernej 1960.

Il senso di questa frase è che intorno all'assassinato si sono raccolti cinquanta operai del cantiere navale ai quali risultò incredibile l'aver trovato un motivo così grande, per oziare già dalle otto del mattino. Come si evince dal raffronto dei due testi, non si riesce a capire come il termine "cantiere-scuola" sia diventato "brodogradilište", ovvero cantiere navale. In secondo luogo, l'omicidio di Colasberna è, per gli operai, un tema da poter raccontare nel corso delle loro otto ore di lavoro, seppur per niente produttive, e non una scusa per non fare nulla già dalle otto. Inoltre, cosa poi per niente secondaria, se le analisi su questo libro parlano di vicende che avvengono nell'entroterra siciliano, qualcuno, ad esempio, potrebbe chiedersi dove si trovi il mare nel corso del romanzo.

Se la parte appena citata, benché diversa dall'originale, è almeno comprensibile, c'è ne però un'altra che, per un lettore croato, risulta del tutto impenetrabile. Siamo alla prima pausa narrativa del romanzo ovvero al dialogo tra due misteriosi uomini politici. Ecco che cosa troviamo nella traduzione:

- Nije mi se sviđao zbog one pripovijesti o nošenju oružja – reče tamnokosi čovjek.
- A prije onog od nošenja oružja imali smo drugog, koji ti se nije sviđao zbog pripovijesti sa granicom.
- A zar je ono sa granicom bilo beznačajno? (Sciascia 1964: 16 – 17)

Ed ecco di seguito quanto riportato nella versione originale:

- Quello non mi piaceva per la storia dei porto d'armi – disse l'uomo bruno
- E prima di quello dei porto d'armi, ce n'era uno che non ti piaceva per la storia del confino.
- E che è cosa da niente, il confino? (Sciascia 1961: 22)

Prima di procedere oltre bisogna chiedersi subito: che cosa significa in croato "pripovijest sa granicom"? Letteralmente il concetto avrebbe il significato di "storia, racconto col (o del) confine" e, come si evince, siamo ben lontani dal senso di Sciascia. Com'è lecito immaginarsi la traduttrice ha pensato che confino equivalga a confine, traducendo di conseguenza. Ma il confino è tutt'altra cosa. Per chi non lo sapesse questo, dopo un breve periodo nel corso dell'Ottocento, venne ripreso dalle autorità fasciste ed era una sorta di prigione senza sbarre: chiunque, anche senza un regolare processo, poteva essere inviato su qualche isola sperduta o in qualche paesino dell'entroterra siciliano, calabrese o pugliese, dove non poteva leggere i giornali e nemmeno manifestare le proprie idee politiche. Ebbene, oltre alla parte sopra citata, nel corso del romanzo Sciascia citerà ancora una volta questo termine che diventerà nella traduzione però

"zatvor"[9], prigione, anche questo termine dunque non idoneo a sostituire il termine originale. Il croato conosce termini quali *prognanstvo*, *konfinacija* o ancora *izgon* tutti simili al significato della parola italiana e dunque, almeno in questo caso, si è di fronte ad un lapsus. C'è però, sempre nel testo sopra citato, un termine che, come confino, non è stato del tutto compreso ovvero "storia" che nel libro di Sciascia è sinonimo di faccenda, questione o problema. Il termine "pripovijest" non mantiene questo significato bensì quello di "racconto". In croato, dunque, un termine che ci sembra più consono è "problem" per un "problem sa prognanstvom" o "problem sa konfinacijom" molto più aderente al testo in italiano. Un simile problema lo si riscontra poi con il termine "canea" (Sciascia, 1961: 59) letteralmente "l'insistente abbaiare dei cani che inseguono la selvaggina" tradotto però come "kuja" (Sciascia 1964: 42) ovvero "cagna" mentre il croato conosce il termine "lavež" o "lajanje". Anche se sembra un errore da poco, tradurre un testo che recita "Questa canea che chiamano libertà" ovvero il chiasso ed il baccano di oggi che viene definito dai più libertà in "Ova kuja koju nazivaju sloboda", "questa cagna che chiamano libertà", indica almeno una certa frettolosità nel trovare i termini giusti.

Detto ciò veniamo ora a quello che ci pare essere il vero problema dell'intera traduzione. Prima di aggiungere altro, si prenda in esame il seguente testo:

> U caffé Gilinu susreo je Pizzuca koji ga ponudio jednom gorkom, ali ostade zabezeknut odbijanjem i naglim odlaskom, gotovo bijegom Parrinieddua. Kako nije bio odviše bistar, razmišljao je o tome čitav dan. Parrinieddu je, pak, objašnjavao ponuđeni pelinkovac kao nogovještaj smrti, posve zaboravljajući Pizzucovu svima poznatu, slabost, po liječnicima cirozu, prema pelinkovcu. I ostali primijetiše Parrinieddovu izgubljenost […] (Sciascia 1964: 38)

Di seguito quello che troviamo nella versione originale:

> Il Pizzuco, che al caffè Gulino voleva trattenerlo per offrirgli un amaro, come prima tante altre volte era accaduto, restò dapprima allocchito dal rifiuto e dal brusco allontanarsi di *Parrinieddu*, come di fuga: e restò a pensarci su, ché sveglio di mente non era, per tutta la giornata. *Parrinieddu*, dal canto suo, per tutta la giornata svolse in significati di morte l'offerta di un amaro, amaro tradimento amara morte, del tutto trascurando la notoria affezione, cirrosi secondo il medico, che il Pizzuco aveva per l'amaro: amaro siciliano, beninteso, della ditta fratelli Averna; sul quale amaro si fondava la superstite fede separatista del Pizzuco; ex combattente dell'Evis, a suo dire; soltanto favoreggiatore di Giuliano, secondo la polizia. Tanti altri notarono lo smarrimento di *Parrinieddu* […] (Sciascia 1961: 53)

[9] cfr., Sciascia 1961: 30 e Sciascia 1964: 22.

Una delle prime cose che si notano è sicuramente il fatto che il caffè Gulino diventi caffè Gilinu. Inoltre, sorge spontanea una domanda: che cosa significa quel "ponudio jednom gorkom"? "Gorko" è in croato l'equivalente dell'aggettivo "amaro" e non del suo sostantivo, quest'ultimo, seguendo l'*Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, (Skok 1971: 33) era un termine conosciuto dall'Ottocento ed era usato con il significato, appunto, di liquore amaro. Nella traduzione, insomma, bastava lasciare inalterato il termine "amaro". Inoltre, cosa che desta qualche perplessità, è il fatto che nel prosieguo della traduzione l'amaro venga legato al termine "pelinkovac", che altro non è se non l'assenzio, il quale ha poco o nulla a che fare con quello siciliano descritto da Sciascia. Questi infatti parla dell'amaro Averna che, oltre alle erbe aromatiche, contiene anche gli agrumi ed è un liquore particolare della Sicilia. Giunti a questo punto, qualcuno potrebbe chiedersi perché si insista su questo punto. La risposta è che, se si passa dalla lettura in italiano a quella in croato si ha come il sentore che manchi qualcosa. Quel qualcosa ci sembra essere proprio la Sicilia ovvero quegli elementi tipici dell'isola, inseriti nel corso del romanzo, che permettono al lettore di avere la sensazione di trovarsi effettivamente là. Infatti, le "panelle" che diventano una sorta di pane che, etimologicamente e tradizionalmente, appartiene alla cultura dell'est Europa; l'amaro Averna che diventa un tipico amaro del nord-est italiano e, più in generale, dei Balcani; la "lupara" che diventa un fucile da caccia qualsiasi[10], rappresentano quegli elementi che portano a pensare che, la traduzione del 1964 abbia restituito un testo più vicino al contesto croato che a quello siciliano. Non potendo stabilire con certezza se questi cambiamenti siano dovuti ad una precisa volontà della traduttrice o se sono solo il frutto della distrazione, quello che ci rimane in mano è, appunto, un testo che si discosta dall'originale. Sicuramente, come del resto registrato anche da Eco, non si può tradurre tutto ma, proprio per questo, spesso molti traduttori di fronte a termini tipici che non hanno equivalenti nella lingua della traduzione preferiscono lasciarli interi, senza cercare sinonimi che alla fine risultino essere lontani dall'originale (Eco 2012: 96–105). Il problema però, in questo specifico caso, è che il lettore è indotto a pensare che Sciascia abbia parlato di assenzio e non di amaro Averna dato che, come qualcuno avrà sicuramente notato, è stata tradotta solo la metà del testo originale. Spesso capita che, un po' per volontà dell'editore e un po' per necessità, non vengano tradotte alcune frasi o, addirittura, alcune parti perché superflue per la comprensione finale dell'intero romanzo (Eco 2012: 101–102). In questo caso però crediamo che la perdita sia

[10] Sul termine „lupara" cfr. Sciascia 1961: 13 e Sciascia 1964: 10.

dovuta al sofisticato gioco di parole che Sciascia ha messo in scena. Si pensa, infatti, al concetto di amaro che da sinonimo di bevanda alcolica è diventato sinonimo di dispiacere, disappunto, dolore. In tal senso una delle frasi più incisive dell'intero romanzo che, allo stesso tempo, sintetizza la triste vicenda di Parrinieddu, ovvero quel "amaro tradimento amara morte", nella traduzione non c'è. Non conoscendo l'esatto motivo di tale perdita potremmo ora suggerire la seguente traduzione "bolna izdaja, bolna smrt" visto che, almeno in questo frangente, amaro ha il significato di dolore o dispiacere dato il logorio interiore di Parrinieddu dopo l'incontro con il capitano Bellodi. Per quanto concerne il resto del testo è probabile, come sopra suggerito, che proprio questa costante ripetizione del termine amaro abbia indotto la traduttrice a sintetizzare il tutto per renderlo più snello e più leggibile. Che sia stata la scelta più giusta o no non spetta a noi deciderlo, tuttavia rimane il fatto che quello che ci è stato consegnato è un testo in parte carente di quel odore di amaro Averna, di Sicilia.

Ma non manca solo l'odore di fritto e di agrumi in questa traduzione bensì manca anche e soprattutto un'intera pagina. Siamo alle ultime battute del romanzo. Il capitano Bellodi si trova a Parma e sta leggendo le notizie che gli sono arrivate dalla Sicilia, debitamente segnalate in rosso dal brigadiere D'Antona. Ecco di seguito che cosa si può leggere nella versione tradotta:

Sljedeća notica, potcrtana na stranici mjesnih događanja govorila je, da je komandant stanice S., viši zapovjednik Arturo Ferlisi, premješten u Anconu na vlastiti zahtjev i dopisnik mu je, priznajući njegovu sposobnost i umjerenost, zaželio na odlasku sve najbolje.

-Italija je također nevjerojatna; treba otići na Siciliju da bi se vidjelo koliko je Italija nevjerojatna. (Sciascia 1964: 80–81).

Ed ecco come si presenta la versione originale:

Ancora una notizia segnata, in una pagina di cronaca provinciale, diceva che il comandante la Stazione di S., maresciallo Arturo Ferlisi, era stato trasferito, a sua domanda, ad Ancona: e il corrispondente del giornale, riconoscendone l'equilibrio e l'abilità, gli dava viatico di saluti ed auguri.

Rimuginando queste notizie e vampando di impotente rabbia, il capitano andava a caso per le strade di Parma […] (Sciascia 1961: 113–114)

Da qui in poi il testo prosegue descrivendo l'incontro tra il capitano Bellodi ed il suo amico Brescianelli, il desiderio di Bellodi di svagarsi e le domande di Brescianelli sulla Sicilia. Come si evince, il testo tradotto non spiega come Bellodi ed il suo amico si siano incontrati ma passa, dalla lettura delle notizie, alla conclusione che l'Italia sia incredibile. Inoltre, la frase "Incredibile è anche l'Italia:

e bisogna andare in Sicilia per constatare quanto è incredibile l'Italia"[11] (Sciascia 1961: 115) nella versione originale è un testo indiretto mentre, nella versione tradotta, è un dialogo detto da una imprecisata identità come del resto lo è il prosieguo, mancando la pagina precedente. Insomma, non si capisce bene chi parli. È molto probabile che la pagina incriminata sia andata persa e che la traduttrice abbia lavorato sul materiale che aveva senza che nessuno si sia accorto della carenza del suddetto testo. Tuttavia resta il fatto che questa parte, per come è stata pubblicata, sia alquanto ambigua anche per un lettore che non ha avuto mai tra le mani il testo in italiano.

Prima di concludere questo breve viaggio nella traduzione de *Il giorno della civetta* si trova necessario sottolineare ancora un punto che riteniamo importante. Per capire di cosa stiamo parlando prendiamo in esame il seguente testo:

> Nalazili su se u jednom caffeu u Rimu. Tiha i ružičasta dvorana, ogledala, svijećnjaci poput velikih bokora cvijeća, garderobijerka tako tamnoputa i obla, da si upravo poželio da oljuštiš sa nje onu njenu crnu pregaču, kao što bi sa voća oljuštio koru.
>
> -Ne bih je mogao skinuti – pomisliše tamnokosi i plavokosi čovjek – a da je prije toga odostrag ne raskopčam. (Sciascia 1964: 16)

Ed ecco che cosa è stato tradotto:

> Erano in un caffè di Roma: una sala tutta rosa e silenziosa, specchi, lampadari come grandi mazzi di fiori, una guardarobiera bruna e formosa, da sbucciare come un frutto di quel suo grembiule nero: «non da farglielo levare» pensavano l'uomo bruno e l'uomo biondo «da scucirglielo addosso» (Sciascia 1961: 22)

Dal semplice raffronto tra i due brani appare evidente un'altra novità della traduzione ovvero quel quasi tentativo di mutare i pensieri maliziosi e i turpiloqui in forme più appropriate, puritane quasi. Nel caso dei brani appena riportati, il pensiero malizioso dei due politici che si trovano nel caffè di Roma i quali vorrebbero letteralmente strappare il vestito della (o dalla) guardarobiera viene tradotto come "Non potrei spogliarla senza averle prima slacciato il vestito da dietro" che è poi una cosa logica. Tuttavia il senso malizioso delle parole di Sciascia sono diventate ora una sorta di constatazione che non rimanda affatto ad un atto sessuale un po' spinto ma più ad un banale desiderio di vedere la guardarobiera nuda. Sempre su questa falsariga troviamo poi la frase "Stavo per

[11] Come si evince dal testo in croato sopra citato essa è stata tradotta in „-Italija je također nevjerojatna; treba otići na Siciliju da bi se vidjelo koliko je Italija nevjerojatna."

dirgli «e che me ne fotto io se ha mangiato o non ha mangiato» ma per educazione rispondo «non lo so».” (Sciascia 1961: 23–24) che diventa “Htjedoh mu odgovoriti «a što se to mene tiče, jesu li ili nisu jeli?» ali pristojnosti radi rekoh «ne znam»” (Sciascia 1964: 17) dove è evidente che quel “me ne fotto” è stato tradotto con un termine più educato, ovvero “a što se to mene tiče” – “e che me ne importa” – e che dà l’idea di un dialogo meno sentito, meno diretto. Infatti, e magari a discapito di qualche lettore, sarebbe stato utile aggiungere un “jebe mi se” che è poi quello che scrive Sciascia. Da registrare ancora “culo” (Sciascia 1961: 50) che nella traduzione diventa un quasi banale “stražnjica” (Sciascia 1964: 36), “sedere”, mentre, visto il discorso entro il quale è stato scritto, sarebbe stato molto più appropriato scrivere un termine quale ‘dupe’, più volgare e diretto che praticamente equivale a “culo”.

Molti sono ancora i punti che potremmo porre in rilievo tra i quali spicca soprattutto una serie di frasi che non sono state tradotte[12]. Sicuramente però, e questo ci teniamo a sottolinearlo, vi sono alcuni termini, non semplici da tradurre, che però sono stati proposti in maniera brillante. Pensiamo, ad esempio, al “resteranno imbalsamati” (Sciascia 1961: 24) che diventa “bespomoćni” (Sciascia 1964: 18) lasciando intatto il senso della frase; pensiamo poi al famoso dialogo tra il capitano Bellodi e don Mariano Arena il cui senso è perfettamente comprensibile anche in croato e alla sostituzione del “quaquaraquà” (Sciascia 1961: 100) in “blebetalo” (Sciascia 1964: 71) che permette di rendere l’idea dell’uomo che parla tanto e non combina mai niente.

Sommando quanto detto sino a questo punto, una delle tante domande che sorgono è se il primo tentativo di portare Sciascia in Croazia è stato fatto con questo scopo o se fu solo il tentativo di porre in rilievo, ora però da un punto di vista letterario, la mafia quale elemento strano e particolare della Sicilia? Ovvero

[12] Una delle qualità di questo romanzo è rappresentato dal fatto che Sciascia abbia sintetizzato nella figura del capitano Bellodi il suo ideale di investigatore. Come infatti leggiamo da *Breve storia del romanzo poliziesco*: „L'incorruttibilità e infallibilità dell'investigatore, la sua quasi ascetica vita (generalmente non ha famiglia, non ha ambizioni, non ha beni, ha una certa inclinazione alla misoginia e alla misantropia, quando apertamente non le dichiara e pratica), il fatto che non rappresenta la legge ufficiale ma la legge in assoluto, la sua capacità di *leggere* il delitto nel cuore umano oltre che nelle cose, cioè negli indizi, e di presentirlo, lo investono di luce metafisica, ne fanno un eletto.“ (Sciascia 1983: 218) Ciò, soprattutto se applicato al personaggio de *Il giorno della civetta*, può essere sintetizzato, in particolare, con un paragrafo nel quale, riferendosi al capitano Bellodi, Sciascia scrive: „che riteneva la legge scaturita dall'idea di giustizia e alla giustizia congiunto ogni atto che della legge muovesse“ (Sciascia 1961: 29). Una frase che non è stata tradotta.

si è tradotto per dare voce ad un autore che già aveva pubblicato opere quali *Le parrocchie di Regalpetra* e *Gli zii di Sicilia* o si è voluto solo rendere ancor più popolare un argomento, allora magari esotico e affascinante, come quello della mafia? Magari si è voluto seguire solo la traduzione slovena del 1963?[13] Una possibile risposta a queste domande risiede forse in quello stretto rapporto tra Sciascia e la Croazia. Come del resto si evince dall'articolo *Spisateljev susret sa slikarom – Leonardo Sciascia i Oton Gliha* (Klarić 1992), Sciascia non solo visitò Zagabria ma ebbe anche una fitta corrispondenza con Dragutin Tadijanović e soprattutto con Oton Gliha le cui *Gromače* furono molto apprezzare dall'autore[14]. Che si sia voluto dare spazio ad un amico sincero? Forse, nonostante tante parole e tante domande, quella del 1964 è stata solo la traduzione di un best seller allora popolare, e nulla più. Ma domande a parte, quello che possiamo dire in conclusione è che, corretta o errata che sia, se si è giunti a traduzioni quali quelle di Renato Lukić e Tonko Maroević, rispettivamente di *A ciascuno il suo* (*Svakom svoje*) e *Il contesto* (*Izuzetni Leševi*), (Sciascia 1981) vogliamo credere che un po' lo si debba proprio a questa pionieristica traduzione che, involontariamente forse, ha mostrato quanto difficile e quanto complesso sia tradurre o, meglio, portare Sciascia fuori dal contesto siciliano e italiano.

Bibliografia

Alfredo Barbina (a cura di), *Teatro verista siciliano*. Cappelli, Bologna 1970.

Giuseppe Biundi, *Dizionario Siciliano Italiano*. Lauriel, Palermo 1857.

Frano Čale, Mate Zorić, *Talijanska književnost*. In *Povijest svjetske književnosti*. Tomo IV., Mladost, Zagreb 1982.

Mirko Deanović, Josip Jernej, *Talijansko – hrvatsko srpski rječnik*. Školska knjiga, Zagreb 1960.

Saverio Di Bella, *Risorgimento e mafia in Sicilia: I mafiusi di la Vicaria di Palermo*. Pellegrini, Cosenza 1991.

Umberto Eco, *Dire quasi la stessa cosa*. Bompiani, Milano 2012.

Nicola Fano, *Come leggere Il giorno della civetta di Leonardo Sciascia*. Mursia, Milano 1993.

[13] Si pensa alla traduzione del poeta sloveno, nonché amico dello stesso Sciascia, Ciril Zlobec edita nel 1963 dalla casa editrice Mladinska knjiga di Lubiana.

[14] Per un quadro più esaustivo sul legame tra Leonardo Sciascia ed il pittore Oton Gliha si consiglia la lettura dell'articolo di Sanja Roić *Una parola croata per Leonardo Sciascia* in Ricorda, 2015.

Tvrtko Klarić, *Spisateljev susret sa slikarom – Leonardo Sciascia i Oton Gliha.* In *Treći program hrvatskog radija*. Anno 1992. Numero 36. Zagabria. Hrvatski radio, 1992, pp. 214 - 220

Velania La Mendola, «Leonardo Sciascia e la scrittura delle idee: l'illuminismo siciliano in casa Einaudi». pp. 163 – 204. In Cicala Roberto – Velania La Mendola (a cura di) 2009. *Libri e scrittori di via Biancamano*, Educatt, Milano 2009.

Pietro Mazzamuto, *La mafia nella letteratura*. Andò, Palermo 1970.

Massimo Onofri, *Tutti a cena da don Mariano*. Bompiani, Milano 1996.

Ricciarda Ricorda (a cura di), *Sciascia e la Jugoslavia*. Firenze. Leo S. Olschki , 2015.

Leonardo Sciascia, *Il giorno della civetta*. Einaudi, Torino 1961.

Leonardo Sciascia, *Mafija*. Mladost (traduzione di Daša Bradičić), Zagreb 1964.

Sciascia Leonardo 1981. *Izuzetni leševi & Svakom Svoje*. Zagreb. GHZ (traduzioni di Tonko Maroević e Renato Lukić)

Leonardo Sciascia, *Cruciverba*, Einaudi, Torino 1983.

Leonardo Sciascia, *Opere*. vol. I. (a cura di Squillacioti Paolo), Adelphi, Milano 2012.

Claudio Salvatore Sgroi, *Per un'analisi strutturale dell'italiano regionale in Sicilia. Un'applicazione al «Giorno della civetta».* In Sgroi, Salvatore Claudio 1990. *Per la lingua di Pirandello e Sciascia*. Caltanisetta – Roma. Salvatore Sciascia, 1990, pp. 303–347.

Petar Skok*, Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, vol. 1, JAZU, Zagreb 1971.

Spectator (Ive Mihovilović), Muke sicilijanskih žena. In *Vjesnik u srijedu*. Numero 444. 2. XI. 1960, p. 12

Spectator (Ive Mihovilović), Na Siciliji se naručuju ubistva kao bilo koja druga stvar. In *Vjesnik u srijedu*. Numero 499. 22. XI. 1961, p. 12

Spectator (Ive Mihovilović), Lučano ipak umro na asfaltu. In *Vjesnik u srijedu*. Numero 510. 7. II. 1962a, p. 12

Spectator (Ive Mihovilović), Mafija u mantijama. In *Vjesnik u srijedu*. Numero 516. 21. III. 1962b, p. 10

Spectator (Ive Mihovilović), Čovjek protiv mafije. In *Vjesnik u srijedu*. Numero 544. 3. X. 1962c, p. 8

Spectator (Ive Mihovilović), Smrtonosne đuljete u talijanskom Čikagu. In *Vjesnik u srijedu*. Numero 585. 17. VII. 1963, p. 11

Paolo Squillacioti, *Il giorno della civetta* di Leonardo Sciascia. In Asor Rosa, Alberto, *Letteratura italiana. Il secondo Novecento. Le opere 1938 – 1961*. Einaudi, Torino 2007.

Aleksandar Vojinović, *Ive Mihovilović. Spectator. Biografija*. Profil, Zagreb 2005.

Libri citati nel corso del testo

Giovanni Alfredo Cesareo, *Teatro Mediterraneo*. Giannotta, Catania 1921.

Giovanni Maria Comandè, *Don Giovani Malizia*. Sandron, Palermo 1930.

Leonardo Sciascia, *Sovji dan.* Mladinska knjiga (traduzione di Ciril Zlobec), Lubiana 1963.

Riassunto

Nel saggio *Tradurre Sciascia. Alcune considerazioni sulla prima (e unica) traduzione in croato de* Il giorno della civetta, vengono descritti alcuni dei problemi riscontrati nella traduzione croata del romanzo sciasciano pubblicato dalla casa editrice Mladost di Zagabria nel 1964 con il titolo *Mafija*. Nel corso del saggio viene messo l'accento sia sui pregi e sia sugli errori e sulle imprecisioni presenti nella traduzione in lingua croata. In tal senso il lavoro inizia con l'analisi del titolo stesso che, sebbene traducibile alla lettera come *Dan ćuka*, viene invece tradotto come *Mafija*. Uno dei motivi che hanno condizionato tale scelta è da ricercarsi nella popolarità stessa del termine mafia e, di conseguenza, è probabile che la casa editrice abbia optato per un titolo che poteva garantire un certo successo tra i lettori. Nel corso del secondo capitolo viene poi messo l'accento sui termini regionali siciliani presenti nel corso della narrazione che, tradotti alla lettera, hanno reso la traduzione in croato a tratti incomprensibile. Nel corso della parte finale del saggio vengono esposte le parti che, o per distrazione o per scelte tecniche, sono state omesse dalla traduttrice e la cui mancanza rendono la traduzione molto distante dall'opera originale.

Prevađanje Sciascie. Nekoliko činjenica o prvom (i jedinom) prijevodu na hrvatskome jeziku romana *Il giorno della civetta*

(Sažetak)

U radu *Tradurre Sciascia. Alcune considerazioni sulla prima (e unica) traduzione in croato de* Il giorno della civetta, iznose se neke od osnovnih problema pri prevođenju književnih djela na konkretnome primjeru Sciascina romana *Il giorno della civetta*, koji je na hrvatski jezik preveden kao *Mafija*, a objavila ga je izdavačka

kuća Mladost u Zagrebu 1964. godine. Tokom rada navode se dobra rješenja, ali analizira i cijeli niz nedosljednosti, netočnosti i propusta koji se javljaju u hrvatskome prijevodu. Rad započinje problemom prijevoda samoga naslova te iznosi argumente i protuargumente prevoditeljske odluke o izmjeni naslova. Iako je moguće naslov prevesti kao *Dan ćuka*, čime bi se zadržao dublji smisao izvornoga naslova, prevoditelj se odlučuje za naslov *Mafija*. Kao jedan od razloga navodi se marketinška strategija, ali se razmatra i spremnost ciljane publike na recepciju. Slijedi analiza prijevoda sicilijanskih termina, koji su u nekim situacijama ostavljeni u originalnoj inačici, te onih regionalizama koje prevoditelj ne poznaje i koje prevodi po vlastitome nahođenju, uvijek pogrešnom, zbog čega prijevod gubi osnovni smisao. Iz potonjega u radu se zaključuje da prevoditelj ne poznaje osnovnu materiju regionalnih izraza i nazivlja, ali i da nije upućen u društvenu i jezičnu stvarnost područja na kojemu se odvija radnja romana. Zbog nerazumijevanja polaznoga teksta prijevod vodi u zabludu i pogrešna zaključivanja, a ne pruža ni stilski doživljaj kojim se odlikuje original. U zaključnome dijelu rada obrađuju se dijelovi rečenica i cijeli ulomci romana koji su posve izostavljeni iz prijevoda, što još više udaljuje prijevod od izvornika.

Ključne riječi: Leonardo Sciascia, *Il giorno della civetta*, Mafia, prijevod

Silvija Graljuk

Kontrastivna analiza vremenskih prijedloga s genitivom u hrvatskom i ukrajinskom jeziku

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 811.163.42'367.633
811.161.2'367.633

Kontrastivnih istraživanja prijedložnog sustava suvremenog hrvatskog i ukrajinskog jezika još nema. Ovaj članak u kojem mi dijakronijski uspoređujemo upotrebu primarnih vremenskih prijedloga s genitivom u oba jezika, utvrđujući podudarnosti i nepodudarnosti, neveliki je doprinos takvim istraživanjima.

Ključne riječi: Vremenski prijedlozi, analiza, hrvatski, ukrajinski

Prijedloge je teško opisati jer se nalaze u poglavljima i morfologije i sintakse, a osim toga, složenosti opisa doprinosi i činjenica da neki prijedlozi mogu stajati uz više padeža, a neki samo uz jedan. Cilj je ovoga rada da u razmatranome području popuni prazninu u kontrastivnom opisivanju uporabe vremenskih prijedloga s genitivom dvaju slavenskih jezika, ukrajinskoga i hrvatskoga. Sve češća međujezična komunikacija otvorila je niz pitanja. Motiv u izboru ove teme proizlazi iz usporedbe obrade prijedloga u ukrajinskim i hrvatskim gramatikama, u kojima su prijedlozi neujednačeno obrađeni, tako da se ne može odmah zaključiti koji hrvatski prijedlozi odgovaraju ukrajinskima i obrnuto. Motiv za razmatranje prijedlogā uz genitiv proizlazi i iz potrebe da se studentima ukrajinistike pojasne razlike u upotrebi pojedinih prijedloga.

Ukrajinski i hrvatski slavenski su jezici i u njima jezgru skupine prijedloga čine oni praslavenskog porijekla. Međutim, njihova je analiza pokazala u kolikoj su mjeri, zbog stoljećā razdvojenosti, vremenska značenja koja se iskazuju genitivom s prijedlozima različita u oba analizirana jezika. Osim toga, analiza prijedloga je na različitoj razini istraživanja u ukrajinskome i hrvatskom, a kontrastivno istraživanje uporabe prijedloga u standardnome ukrajinskom i hrvatskom jeziku još nije do kraja provedeno.

Razlike u popisu prijedloga u oba su jezika očite. Praslavenski sloj u njima čini velik dio, međutim, čak i tu frekventnost jednih prijedloga je vrlo visoka, drugi se već smatraju zastarjelima, nestalima iz uporabe, dok su neki samo ostavili trag u pojedinim frazeologizmima ili dijalektizmima. Formirale su se i nove skupine riječi koje s vremenom i mijenjanjem jezika također dobivaju status prijedloga.

Iako su u srodnim slavenskim jezicima, kao što su ukrajinski i hrvatski, prijedlozi, s jedne strane, po svom obliku i funkciji u velikoj mjeri podudarni, s druge strane postoji velik broj nepodudarnosti. Problemi se javljaju i pri prevođenju, jer se prijedložne konstrukcije ponekad prevode bez prijedloga u jednom ili u drugom jeziku.

Status prijedloga u ukrajinskoj i hrvatskoj stručnoj literaturi

Prijedlozi kao vrsta riječi različito su zastupljeni u ukrajinskim i hrvatskim gramatikama. I na prvi pogled jasno je vidljivo da su u ukrajinskim gramatikama znatno opširnije obrađeni. Zato dajemo kratak pregled opisa prijedloga u suvremenim gramatikama tih dvaju jezika.

Najprije treba postaviti pitanje značenja riječi koje zovemo prijedlozima. Suvremene ukrajinske gramatike koje dijele riječi na punoznačne i nepunoznačne općenito različito definiraju prijedloge.

Tradicionalno u ukrajinskom jeziku prijedlog se određuje kao pomoćna riječ koja služi za izricanje odnosa. Tako ih, na primjer, O. D. Ponomariv (2001.) određuje kao pomoćnu vrstu riječi koja zajedno s kosim padežima tvori zavisnost jedne od druge punoznačne riječi i tako izražava odnose. M. J. Pljušč (1994.) dodaje da prijedlozi omogućavaju razlikovanje značenja padežnih oblika. U 11-sveščanom Akademijinu rječniku ukrajinskog jezika (urednik I. K. Bilodid, 1970. – 1980.) definira se prijedlog kao nepromjenjivu pomoćnu riječ koja ukazuje na odnose upravljane imenice, zamjenice ili broja prema riječi koja upravlja. U *Rječniku ukrajinskih prijedloga* (Zagnitko, A. P., Danyljuk, I. G., Sytar, G. B., 2007.), u kojem je obrađen korpus od 1705 prijedloga i prijedložnih izraza, autori osim funkcionalne namjene ističu i morfološki aspekt te individualno, sekundarno značenje

Potpuno drugačiji pristup prijedlozima iznosi I. K. Kučerenko (1973., 2003.), koji smatra da je prijedlog samostalna riječ, odnosno prilog uopćenog značenja. Kučerenko tu dalje pojašnjava kako je uočljivije značenje prijedloga koji su kasnije nastali od priloga ili imenica (*всередині*, *наприкінці*, *кінець*, *край*,

коло, *назустріч*), a znatno je manje primjetno leksičko značenje kod primarnih (pravih) prijedloga (*від*, *до*, *на, в*).

Problem statusa prijedloga tijesno je vezan za pitanje njegove semantike. Dati prijedlogu status punoznačne riječi značilo bi odrediti u njemu ne samo gramatičko nego i leksičko značenje. Pobornici takvoga gledanja poistovjećuju leksičko značenje prijedloga s leksičkim značenjem punoznačnih riječi.

U morfemskoj koncepciji koju je razradio I. R. Vyhovanec' (1980.) prijedlog se određuje kao poseban morfem s analitičkim sintaktičkim statusom (2004.), tj. prijedlog ima samo gramatičko značenje i potpuno mu je oduzeto leksičko zato što ne opisuje predmete i pojave materijalne stvarnosti, nego samo ukazuje na odnose i veze među predmetima i pojavama te stvarnosti.

I. R. Vyhovanec' (1947.) navodi kako prijedlog prostorne odnose ne označuje samostalno, nego jedino u kombinaciji s imenicom, dok ih prilog izražava samostalno.

U *Gramatici ukrajinskog jezika* O. K. Bezpojaska, K. H. Gorodens'ke i V. M. Rusanivs'kog (1993.) prijedlozima se priznaje zajedništvo s drugim elementima gramatičkog sustava jedino zbog njihovoga gramatičkog značenja koje predstavlja diferencijalnu funkciju.

Prijedlog bez imenice ne funkcionira. Nije slučajno, niti bez razloga V. V. Vinogradov (1988.) nazvao prijedlog aglutinativnim prefiksom kosoga padeža. O zajedničkom porijeklu prijedloga i prefiksa, o bliskosti njihovog značenja svjedoči i činjenica da i do danas većina prefikasa ima svoje odgovarajuće parove među prijedlozima.

Prijedlozi pomažu izraziti značenje odgovarajuće forme imenice i njenu sintaktičku ulogu u rečenici. Ali iako je uloga prijedloga slična ulozi nesamostalnih morfema, a posebno padežnih nastavaka, ona nije suvišna. Prijedlozi čine razliku u značenju padežnih oblika i u tome i jest bit njihove pomoćne uloge. Ponekad jedino oni mogu izraziti značenje padeža, na primjer kod riječi koje se ne dekliniraju: *для шимпанзе* (*genitiv*), *на шимпанзе* (*akuzativ ili lokativ*), *із шимпанзе* (*instrumental*), *про шимпанзе* (*akuzativ*) ili kada su padežni oblici istovjetni: *землі* (*genitiv*, *dativ*), *на землі* (*lokativ*).

U većini hrvatskih gramatika ističe se da su prijedlozi suznačne, nepunoznačne, nesamostalne, sinsemantične riječi, pod čime se podrazumijeva da su njihova značenja uopćena, da su relacijska, tj. da se njima uspostavljaju

odnosi među riječima. S prijedlozima dolaze samo zavisni padeži, najčešće genitiv, najrjeđe dativ, a lokativ dolazi isključivo s prijedlozima.

U *Gramatici* Silić–Pranjković (2005.) spominje se samo odnosna funkcija prijedloga. U *Akademijinoj gramatici* (Babić 1991) autori ističu osim pomoćne uloge prijedloga i njihovu ulogu u subordinaciji među punoznačnim riječima. U gramatici E. Barić (1997.) također je istaknuta sintaktička uloga prijedloga, uloga povezivanja riječi u rečenici.

Analiza usporedbe vremenskih prijedloga s genitivom

Genitiv bez prijedloga ima vrlo često vremensko značenje, kako u hrvatskome, tako i u ukrajinskom, npr. svake subote – *кожної суботи*, prošle godine – *минулого року.* U ovome radu uspoređujemo razlike u izražavanju genitiva u hrvatskome i ukrajinskom jeziku.

Prema Ivi Pranjkoviću, svi se prijedlozi mogu primarno svrstati u prostorne ili vremenske. Tako on u svojoj *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić–Pranjković 2005) u poglavlju o sintaksi prijedlozima značenja dijeli na dimenzionalna i nedimenzionalna. U dimenzionalna uvrštava prostorna i vremenska značenja. U ovome radu pozornost posvećujemo prvotnim vremenskim prijedlozima uz genitiv; navodimo ih redom.

Prijedlog *do* označava približavanje cilju ili nekoj točki i dodir s nečim u vremenu. Npr. *doći do 6 sati – прийти до шостої години*; *raditi do kraja tjedna – працювати до кінця тижня*; *završiti do iduće godine – закінчити до наступного року*.

Prijedlogom *iz* označava se trajanje, ali samo u kombinaciji s prijedlogom *u*. Npr. *iz dana u dan – з дня на день*, *з дня в день; iz godine u godinu – з року в рік; iz djetinjstva – з дитинства.*

Prijedlog *iza* označava slijed, može se zamijeniti prijedlozima *nakon*, *poslije*. Npr. *iza Božića – після Різдва; iza 9 sati – після дев'ятої години; iza podne – після полудня, після обіду, післяобід* (u dijalektu, kao prilog). *Ti dolaziš iza nas* (prostorno-vremensko značenje). *Ти приходиш після нас*.

Prijedlogom *nakon* pokazuje se da nešto slijedi kao nastavak ili u produžetku, odmah po isteku nekog vremena ili događaja (suprotno prijedlozima *pred*, *prije*, *иочі*). Npr. *nakon mnogo godina – після довгих літ; nakon sjednice – після засідання; nakon dugog razmišljanja – після довгого роздумування; nakon zanimljive rasprave – після цікавої дискусії.*

Prijedlog *od* označava odvajanje, udaljavanje. Npr. *od Božića – від Різдва; od ljeta – від літа; od jutra do mraka – від (з) ранку до ночі.*

Prijedlog *poslije* označava vrijeme koje slijedi (suprotan je prijedlogu prije). Npr. *poslije rata – після війни, по війні; poslije večere – після вечері; poslije ponoći – після півночі.*

Prijedlogom *preko* označava se vrijeme u trajanju. Npr. *preko noći – вподовж (впродовж) ночі, протягом ночі, за ніч; preko dana – впродовж, вподовж дня; preko zime – вподовж (впродовж, протягом) зими; čekati preko sat vremena* (višak vremena) *– чекати більше години, понад годину.*

Prijedlog *prije* označava vrijeme koje prethodi nekom događaju. Npr. *prije ručka – перед обідом; prije rata – перед війною; prije jutra – перед ранком; prije odlaska – перед відїздом. On je prije mene* (prostorno-vremenski smisao). *Він переді мною, попереду мене; раніше від мене.*

Prijedlog *s(a)* kao genitivni prijedlog najčešće stoji u opreci s akuzativnim prijedlogom *na*. Npr. *s vremena na vrijeme – час від часу; s petka na subotu – з п'ятниці на суботу; s početka stoljeća – з початку століття.*

Prijedlog *za* znači vrijeme u okviru onoga što imenica znači. Npr. *za rata – в час війни, вподовж (впродовж, протягом) війни; za dana – за дня, коли був ще день; za moje mladosti – під час моєї молодості, в час моєї молодості.*

Zaključak

U ovome smo radu prikazali upotrebu vremenskih prijedloga s genitivom u ukrajinskom i hrvatskom jeziku. Zaključujemo da se u tima dvama srodnim slavenskim jezicima upotrebljavaju gotovo jednaki prijedlozi. U hrvatskom su to: *do, iz, iza, nakon, od, poslije, preko, prije, s(a), za,* a u ukrajinskom: *після, від, до*, *з, без* (od prijedloga koji stoje uz genitiv, prvotnih). Osim dominantnoga *після*, vrlo su zastupljeni i sekundarni prijedlozi *вподовж* (*впродовж*) i *перед*.

Usporedba obrađenih prijedloga u hrvatskome i ukrajinskom jeziku ukazuje na sličnosti. Prijedlozi se u oba jezika mogu podudarati oblikom i funkcijom (najčešće uz fonološke razlike).

Najveće su podudarnosti među prijedlozima kod sljedećih parova: *poslije – після, od – від, do – до*, *з – s*, a sličnosti kod: *do – до*, *od – від, із – з, іza – після, nakon – після, poslije – після, по* (*s* se prevodi sa *з*), razliku nalazimo kod prijedloga *preko* koji se prevodi sekundarnim prijedlozima *впродовж, продовж,*

протягом, prije se prevodi s *перед* uz koji onda stoji instrumental*, за* se prevodi s *під час*, *в час, продовж, впродовж, протягом.*

Na kraju još valja dodati da se mnoge prijedložne konstrukcije u ukrajinskom jeziku prevode besprijedložno u hrvatskom, i obrnuto.

U ovome je radu prikazana upotreba prijedloga u dva srodna slavenska jezika. Analiza je pokazala brojne podudarnosti i manji broj nepodudarnosti koje su se razvile s vremenom. Budući da jezgru skupine, kako je rečeno, čine prijedlozi praslavenskog podrijetla, ti se prijedlozi ipak nisu znatno udaljili svojim osnovnim značenjima.

Literatura

O. D Ponomariv, V. V. Rizun Ševčenko, L. Ju. *Sučasna ukrajinska mova: Pidručnyk*. Kijev, Lybid'. 2001.

Sučasna ukrajins'ka literaturna mova, . ur. M. Ja. Plušč., Vyšča škola, Kijev 1994.

Slovnyk ukrajins'koji movy v 11 t. (1970 – 1980). ur. I. K. Bilodid. Kijev. Naukova dumka.

A. P. Zagnitko, I. G. Danyljuk, G. B. Sytar, *Slovnyk ukrajins'kyh pryjmennykiv.* Donec'k. TOV VKF „BAO“, 2007.

I. K. Kučerenko, Leksyčne značennja pryjmennyka. *Movoznavstvo,* br.3, 1973, 12–23.

I. K. Kučerenko, *Teoretyčni pytannja gramatyky ukrajins'koji movy: Morfologija*. Vinnycja. Podillja – 2000, 2003.

V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk.* Moskva – Leningrad 1947.

I. R. Vyhovanec', *Pryjmennykova systema ukrajins'koji movy.* Naukova dumka, Kijev 1980.

I. R. Vyhovanec', *Častyny movy v cemantyko–gramatyčnomu aspekti*. Naukova dumka, Kijev 1988.

I.Vyhovanec', K. Gorodens'ka, *Teoretyčna morfologija ukrajins'koji movy: Akademyčna gramatyka ukrajins'koji movy.* Pul'sary, Kijev 2004.

O. K. Bezpojasko, K. G. Gorodens'ka, V. M. Rusanivs'kyj, *Gramatyka ukrajins'koji movy: Morfologija.* Lybid', Kijev 1993.

J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga, Zagreb 2005.

S. Babić i dr. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. HAZU i Globus, Zagreb 1991.

E. Barić i dr., *Hrvatska gramatika, 2. promijenjeno izdanje*. Školska knjiga, Zagreb 1997.

Sažetak

U radu su na sinkronijskom nivou predstavljene sličnosti i razlike u upotrebi vremenskih prijedloga koji stoje uz genitiv u hrvatskom I ukrajinskom standardnom jeziku. Kako je genitiv padež koji ima jako širok spektar značenja i s njim se veže jako velik broj prijedloga (najveći broj u odnosu na ostale padeže), ti mu prijedlozi obogaćuju spektar značenja.

Područje rada suzili smo na primarne vremenske prijedloge te ćemo metodom kontrastiranja ukazati na sličnosti i razlike u ova dva srodna slavenska jezika. Kako ćemo u radu obrađivati primarne prijedloge, a oni čine u oba jezika većim dijelom praslavensko naslijeđe, time je onda i uvjetovana njihova genetska i tipološka sličnost. Pokazat ćemo da manji broj prijedloga nema svog leksičkog parnjaka u jednom ili drugom jeziku. Na kraju rada ćemo sumirati što smo ovim opisom i analizom pokušali pokazati, a to je u kojoj su se mjeri zbog stoljeća razdvojenosti prijedlozi u ova dva jezika udaljili po svojim značenjima.

Contrastive analysis of temporal prepositions with Genitive Case in Croatian and Ukranian language

(Summary)

The article will present at the synchronic level the similarities and differences in the use of temporal prepositions that stand with the genitive in Croatian and Ukrainian standard languages. As the genitive is a case with a very wide range of meanings and a large number of prepositions are used with it (the largest number compared to other cases), these prepositions enrich its range of meanings.

We have narrowed the area of interest to primary time prepositions and we will use the contrasting method to point to the similarities and differences in these two related Slavic languages. As the paper will deal with the primary prepositions, and in both languages they mainly present the Proto-Slavic heritage, this conditions their genetic and typological similarity. We will show that a few prepositions do not have their lexical counterparts in the other language. At the end of the article we will summarize what we attempted to present by this description and analysis, i.e. to what degree, due to centuries of separation, prepositions in these two languages diverged according to their meanings.

Keywords: Temporal prepositions, Analysis, Croatian, Ukrainian

Dunja Jutronić

Neke sintaktičke značajke u novelama Marka Uvodića Splićanina

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK 811.163.42'367Uvodić Splićanin, M.

U ovom radu predstavljaju se i objašnjavaju izabrane sintaktičke karakteristike u splitskom čakavskom Marka Uvodića Splićanina. Cilj rada je: a. objasniti navedene sintaktičke značajke; b. smjestiti ih u širi kontekst istraživanja čakavske sintakse, i c. ukazati na neke tendencije u jezičnim promjenama.

Ključne riječi: Marko Uvodić Splićanin, splitski čakavski, sintaktičke konstrukcije, sintaksa padeža, red riječi, jezične promjene

I. Uvod

Problemi s čakavskom sintaksom specifični su u usporedbi s čakavskom fonologijom i morfologijom. Što se tiče sintaktičkoga opisa čakavskoga narječja, Božidar Finka kaže: „Detaljan se opis sintakse čakavskog narječja praktički i ne može dati, jer su se dijalektolozi sintakse često jedva i dodirnuli“ (1971: 62). Finka nalazi i opravdanje za takvo stanje stvari te u nastavku kaže: „To je, uz ostalo, razumljivo i otuda što je sintaksa čakavskog narječja načelno u skladu sa stanjem kakvo je u hrvatsko-srpskom jeziku općenito, a u svojim se bitnim crtama slaže i sa sintaksom ostalih slavenskih jezika“ (1971: 62). Poslije praktički četrdeset godina Sanja Zubčić potvrđuje: „U hrvatskoj je dijalektologiji uz leksičku, najmanje istražena sintaktička razina... U sintaksi se hrvatskoga jezika utvrđuje znatan nesrazmjer: sintaksa suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika dobro je analizirana, za razliku od sintakse hrvatskih organskih idioma“ (2007: 47).[1]

[1] U tome radu Sanja Zubčić detaljno nabraja sve radove iz dijalekatske sintakse naglašavajući da ima najveći broj radova iz sintakse u govorima kajkavskoga narječja (2007: 48–50). I Željko Jozić napominje: “Usto, gotovo da i nema dijalektoloških radova (izuzev studije Luke Zime) koji bi obrađivali samo sintaktički segment kojega jezika (2001: 97).

Sintaktičke južnočakavske dijalekatske varijable nigdje nisu sustavno definirane ili opisane,[2] stoga se u ovom prikazu i raspravi o izabranim sintaktičkim značajkama kod Marka Uvodića Splićanina (MUS) oslanjam uglavnom, ali ne i isključivo, na one koje navode Finka (1971), Benzon (1971), Šimunović (1977), Stolac i Holjevac (2003), Vranić (2003), Zubčić (2007), Šimunković (2009) i Lisac (2009).

Analiza je provedena na pričama iz *Libra MUS-a* te i iz *Drugog libra MUS-a*.

Cilj rada je: a. objasniti navedene sintaktičke značajke i b. smjestiti ih u širi kontekst istraživanja čakavske sintakse i reći nešto o jezičnim promjenama.[3]

II. Sintaktičke varijable

Sintaktičke su varijable predstavljene prem,a sljedećoj podjeli:
1. Sintaktičke konstrukcije; 2. Sintaksa padeža; 3. Red riječi.
Pod 1. analizira se: a. *Redukcija mi je > me; ti je > te* (*ča **me** vruće; ča **te** jutros*)*; b. Sintagma da + prezent* (*on tovara neće **da** tuče*). Pod 2.: *a. Nerazlikovanje funkcije lokativa i akuzativa* (*stanuje **u prizemje***); *b. Sintagma s prijedlogom **na*** (*nije moga **na** butigu*). Pod 3.: *a. Broj jedan u postpoziciji u odnosu na imenicu (ka tigre **jedan**)*; b. *Posvojne zamjenice u postpoziciji (dajen besidu **našu)**.*

[2] "…u strukturalnom je smislu glavnini istraživanja zajedničko to što se bave sintaksom oblika, padeža i redom riječi, a ne sintaktičkim kategorijama. Potrebu za istraživanjem dijalekatske sintakse ne ističu niti S. Ivšić niti B. Finka u svojim metodološkim predlošcima za istraživanje hrvatskih organskih idioma" (Zubčić 2007: 49). Diana Stolac i Sanja Holjevac (2003) upozoravaju na važne metodološke probleme u istraživanju sintakse općenito. Sintaksi južnočakavskoga dijalekta Josip Lisac posvećuje samo nekoliko stranica (2009: 154–156).

[3] U ovome radu izdvojene su samo neke sintaktičke karakteristike Uvodićeva jezika. U međuvremenu je tiskana knjiga o jeziku Marka Uvodića Splićanina pod naslovom *Libar o jeziku Marka Uvodića Splićanina* čije su autorice Jutronić, Tomelić Ćurlin i Runjić-Stoilova (izdavač Filozofski fakultet u Splitu, 2016) u kojoj se nalazi potpuna sintaktička analiza Uvodićeva jezika (2016: 99–113). Ovaj članak (koji je trebao izići prije knjige, a u knjizi je najavljen kao "članak u tisku" (2016: 263), prerađena je inačica referata predstavljenoga na međunarodnome znanstvenom skupu *Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta* 2015. u Puli. U članku su navedene i razrađene sve korisne primjedbe koje je autorica dobila u diskusiji i njih je znatno više od onih koje se nalaze u već spomenutoj knjizi. Zahvaljujem sudionicima na diskusiji, a posebice Davidu Mandiću koji mi je svoja vrijedna i korisna razmišljanja o svakoj sintaktičkoj varijabli poslao naknadno u podužoj e-poruci.

1. Sintaktičke konstrukcije

a. Redukcija konstrukcije *mi je* > *me* i *ti je* > *te*

Neki primjeri konstrukcije *mi je* > *me*: *a sad to, kako **me** kaziva ti kalunik; a samo **me** ti jedini put izbi oko; da **me** žaj; drago **me** da si stekla malo pameti i razumila; cura je na svon mistu i draga **me**; eeee-govori šjor Toni – ovo **me** druga; kad **me** umra Bepo; papučar **me** bi otac, did i pradid; poludi ćuuuuu..... uf, ča **me** vruće; tako **me** drago da se nisi utopila; tako **me** i stric kalunik govori; to **me** drago čut; ča **me** stalo; ča **me** na srcu; da **me** draga; dug **me** bi; samo **me** žaj; reka **me**; da **me** fibra; onda **me** u glavi; drago **me**; a on **me** ništo i svoje, u četvrtoj smo krvi.* Rijetko kada navedena konstrukcija ***mi je*** ostaje nereducirana, kao što je u primjerima: *drago **mi je** bilo*; *onda **mi je** bi kreši.*

Neki primjeri konstrukcije *ti je* > *te*: *ča **te** jutros; da **te** meso išlo meu kosti; eto ako **te** drago pivat; koliko **te** godin?; on **te** to reka?; pa ako **te** draga; reci mu da **te** ža; to **te** muž; jerbo **te** draga; salata **te** draga; koliko **te** godin?; da **te** žaj; reci mu da **te** žaj; mater **te** vrag; da **te** znat.*

Kada su osobne zamjenice naglašene, onda se navedena promjena ne provodi. Na primjer: *draga je i **meni** a jopet ti je vazimješ; kad je draga **tebi**, draga je i **meni**.*

Ta se čakavska karakteristika ne spominje ni u jednom opisu južnočakavskoga narječja. Nije spomenuta ni kod Zime (1887), ni kod Finke (1973), a ni kod Lisca (2009). Vrlo je šturo samo spominje Vidović kad navodi Uvodićevu rečenicu: *To isto me reka nikidan i Greenwood* te Vidović napominje u bilješkama: "me… (mi je)" (1994: 90). Mišljenja o ovoj konstrukciji koja se ovdje navode u potpunosti su rezultat usmene komunikacije. Sanja Zubčić podržava Vidovićevo prešutno mišljenje da se ovdje radi o redukciji ili sažimanju osobne zamjenice i trećeg lica glagola 'biti' jer Uvodić isto tako reducira i *se je* > *se* (*tako da se to čulo po susistvu*). Vesna Deželin kaže da je tu moguć utjecaj talijanskoga jezika, pa kao ekvivalent rečenici *Draga me Ravena* navodi *A me piace Ravena.*[4] U prilog tome govori i Uvodićeva upotreba trećeg lica glagola 'biti'. Naime, on umjesto nenaglašene zamjenice *ju* koristi oblik *je,* a onda glagolski oblik *je* navodi kao *'e*. Evo nekoliko primjera: *da je e straj* ('da ju je strah'), *jerbo je e on zna lipo*

[4] O tome se govorilo u diskusiji na kraju izlaganja na 1. konferenciji Centra za jezična istraživanja održanoj u Rijeci 22. i 23. svibnja 2015.

jubit ('jerbo ju je on znao lijepo ljubit')*, a on je e onda* ('a on ju je onda').[5] David Mandić nudi nekoliko mogućih objašnjenja. On smatra da konstrukcija izgleda poput redukcije glasa "i", kao što se kratko nenaglašeno "i" gubi po Bosni i Slavoniji... (*rec*, *dođ*, *ide kuć,* itd.), a "j" je ionako glas relativno "slabe artikulacije", osobito kad je pored "i", pa ne čudi da je tu nestalo i "j". Odgovor na taj prijedlog jest da navedena redukcija glasa "i" (*rec, dođ, ide kuć*) nije poznata u splitskome govoru, tako da tu pretpostavku možemo odbaciti. Nadalje Mandić smatra da ga ta konstrukcija podsjeća na slične redukcije u romanskim jezicima, npr. tal. *I' ho visto* i sl., međutim, možda je u pitanju slučajan paralelni razvoj. Objašnjenje je slično mišljenju Vesne Deželin jer je splitski bio u to doba pod jakim utjecajem talijanskog.[6] Mandić smatra da se ne radi o kontrakciji jer bi onda rezultat bilo dugo "e". No to sasvim sigurno nije jer se dugo "e", kojega je po svoj prilici i bilo, zasigurno skratilo kao što se to dogodilo s kontrakcijom *se je* u *se*. I Mandić postavlja pitanje javlja li se *e* umjesto *je* i u drugim slučajevima? Npr. *reka e* umjesto *reka je* i sl.? To je moguće u govornom splitskom, ali nikad se tako ne pojavljuje u pisanom tekstu.

U svom opisu Uvodićeva jezika Stjepan Benzon (1971) tu pojavu ne spominje. No prema broju pojavnica u navedenim primjerima, nije neprimjetna. I u stihovima Ive Tijardovića iz operete *Mala Floramye* pjeva se: *Daleko* ***me*** *biser mora, daleko* ***me*** *moj Split.* Knjiga o Sudamji (2004) nosi naslov *Sveti Duje, ča* ***te*** *lipa fjera*?[7] Varijabla je u potpunosti nestala iz današnjega splitskoga govora, no vrlo je živa u Uvodićevoj prozi.[8]

b. **Sintagma *da + prezent***

Neki primjeri sintagme *da + prezent*: *U zanj bi sebi reka, da neće* ***da*** *misli na te ludosti; i tako bi cilu večer govori o onemu ča nij oti* ***da*** *govori; dok je jema s kojin prijatejen* ***da*** *se razgovara; tovar mora* ***da*** *otpočine, višje puta* ***da*** *otpočine; kad tovar ne more* ***da*** *malo digne rep; udri* ***da*** *se plače; nij jemala ča* ***da*** *oprosti; u svemu oti* ***da*** *ugodi; u priši* ***da*** *gre od ponistre do ponistre; on tovara neće* ***da*** *tuče;*

[5] Navedena je pojava zapažena i u starom dubrovačkom govoru: "Na mjestu zamjenične zanaglasnice *je* ne javlja se njena inačica *ju* – čak ni uz homonimnu glagolsku zanaglasnicu: *I tako mi je je dala…ončas je povidjela da je je tebi dala"* (Lovrić Jović 2014: 146).

[6] Vidi Ljerka Šimunković (2009).

[7] Naslov je uzet iz Smojine istoimene priče.

[8] Vidi više o ovoj sintaktičkoj varijabli u: Jutronić 2010: 267.

*jedan dan vaja **da** vidin; vaja **da** te jopet zatvorin; zna **da** jon iskaže jubav; ča ni oti **da** govori.*

Finka i Šojat kažu za govor otoka Žirja: "Kad se želi izraziti namjera, redovito se upotrebljava infinitiv, a ne finalna rečenica: *stavi ribu kuhati*. Sintagmu *da s prezentom* na mjestu infinitiva u takvim ili sličnim svezama čuli smo svega nekoliko puta od mlađih ljudi, većinom onih koji su dulje vremena izbivali iz Žirja" (1968: 180). Zanimljivo je navesti da Lončarić za ovu pojavu isto tako kaže da nije učestala. "Upotreba infinitiva u kajkavskim je govorima proširenija nego u drugim našim narječjima. Uz značenje i upotrebu kakve ima u standardnom jeziku, infinitiv može stajati i umjesto drugih glagolskih oblika, vremena i načina. Infinitiv se ne zamjenjuje sintagmom *da* + *prezent*" (1996: 122).

Suprotno gornjim zapažanjima, Uvodić vrlo često upotrebljava upravo sintagmu *da* + prezent umjesto infinitiva za izražavanje namjere.[9] To se slaže i s istraživanjama u starom dubrovačkome gdje se smatra da se radi o utjecaju talijanskoga jezika. Naime, Lovrić Jović o ovoj pojavi u dubrovačkome govori na više mjesta i kaže: "Pregledom infinitivne porabe u korpusu lako se utvrđuje da je infinitiv uglavnom talijanskoga utjecaja. Konstrukcija s veznikom *da + glagolski indikativ* potvrđena je na mjestu infinitiva otprilike jednakom čestotnošću kojom se potvrđuje i infinitivizacija" (2014: 187–188; 196). David Mandić primjećuje da je ta konstrukcija karakteristika balkanskoga jezičnog saveza (grčki, albanski, bugarski, rumunjski, dio srpskog), a prema sjeverozapadu je sve rjeđa. Ti jezici uopće nemaju infinitiva, osim rumunjskog i srpskog, gdje mu je upotreba ograničenija. No primjećuje da mu se čini da u splitskom nema nikakve veze s tim (mada neki stariji ljudi u Hrvatskoj doista znaju reći *da* + prezent umjesto infinitiva, pod utjecajem srpskog) jer se konstrukcija pojavljuje već u tekstovima iz 16. stoljeća. Mandić navodi neke primjere iz *Judite* gdje se *da* + prezent uglavnom pojavljuje uz glagol 'htjeti', kao npr. "hoteć da vojskuje, junake sakupi (stih 162)"; "sad hoteć da vlada zemljom svom" (388); "hteći da rastoče jerusolimski zid" (441).[10] Smatra da bi trebalo ispitati u kakvim sve funkcijama umjesto infinitiva može doći *da* + prezent, a u slučaju kod Uvodića vidjeti zašto je

[9] Navedenu konstrukciju navodi i Zima (1887: 296).

[10] Mandić također primjećuje da takvih primjera, a i primjera koja nisu vezani za glagol *htjeti,* kao "jur odlučil biše puku da pomore" (1546), ima puno u *Judit*i. Čak i u bilješkama (gdje nisu stihovi) postoji i jedno i drugo.

konstrukcija toliko učestala. No za to je potrebno daljnje istraživanje pa time prelazi ciljeve priloga.[11]

2. Sintaksa padeža

a. Nerazlikovanje funkcije lokativa i akuzativa

Za izražavanje mjesta u splitskom se čakavskom govoru upotrebljava akuzativ umjesto lokativa. Najčešće se radi o upotrebi dvaju prijedloga: *na* i *u* + imenica ili pridjev u akuzativu. Lisac za ovu pojavu kaže: „Akuzativ, koji inače služi za oznaku kretanja, u nekim srednjodalmatinskim govorima označava mjesto, npr. *ja san u tinel, cilo san jutro leža u posteju* (Split)“ (2009: 155).[12] U Uvodićevim novelama nalazimo tu konstrukciju.

Neki primjeri: *a ono ča je još nižjega ranga stanuje **u prizemje**; ča je **u Istriju** umra; čut ćedu me sad **na policiju**; stanovala je **u julicu** sv. Frane di je danas br. 30a; osta **u soldate**, i to **u marinu**; e da ja nisan bila **u Pojšan**; jema **na Lučac** dvoje nji koji se zovedu…; da sve one palace ča su **na rivu**; da se gospoja zadržala **u ćakule**; bi s prijatejiman **na jednu večeru**; stavja samoubojice **u sedmom krugu**; da ti ne svršiš **u pakal**; stavit ću ga **u jormariću**; ovako se jedno jutro **u pramaliću**... probudi naš šjor Toni; a sve su te misli svršavale **u joštariju**; svi su nosili maškline, oli motike **u ruke**; **u Kaštile** jema puno žen.*

Ipak, u navedenoj sinktaktičkoj varijabli Uvodić nije sasvim dosljedan pa koristi navedene prijedloge (*na* i *u*) s imeničkom riječju u lokativu kako je to u štokavskom, danas standardnom jeziku.

Neki primjeri: ***na balkunadi** spava jedan mačak; kad mu je bila došla nika voda **u trbuj**; Onako **u maju misecu**; štatištika govori da **u japrilu**; **u posteji** se malo ka rastega; gre on naprid s misliman **u glavi**; istegne malo boje šudarić iz žepića **na prsiman**; kako se to **u Splitu** zove; **u Splitu** nać muža; moreš **u Splitu** kupit kuću; ja ću ti nać **u Splitu** koju ćeš kuću kupit; jema **u Splitu** ovaki konšuli; **u***

[11] Budući da je Marulićev jezik jako malo sustavno proučavan i iz tih je primjedaba jasno kolika je potreba da se to detaljno uradi i na sintaktičkoj razini. Poznato je da je još davne 1950. Mate Hraste naveo da se o Marulićevu jeziku malo pisalo, a dva stoljeća kasnije Milan Moguš kaže: “Prošlo je 450 godina od prvog izdanja Marulićeve *Judite*, a monografije o Marulićevu jeziku još nemamo“ (1972: 95). Ta je izjava još uvijek točna. Nedostatak je istraživanja s čisto jezične strane nadoknađen radovima Ive Lukežić (2002), Diane Stolac (2002) i Marijane Horvat (2005).

[12] Zanimljivo je da je navedenu konstrukciju spominje i Zima (1887: 231), napominjući da su takvi novočakavski primjeri vrlo rijetki (1887: 234).

prizemju *jedna prostorija;* ***na posteji*** *bila kuverta;* ***na komonu*** *dva važa sa cvićen;* ***na ponistrici*** *su stala dva gozda; sidite recimo pri večer* ***na Merjanu****; kako su... Grci bili* ***u Trogiru****; ka da je* ***u Saldunu*** *velika nika vatra; nij se* ***na Braču*** *tila zakopat; to nij bilo lako* ***na Braču*** *nać; do pridučer bila* ***na Braču****; kuga ka ča je* ***u Rimu****... bila došla;* ***u kući*** *uredit stan; ostani* ***u sobi****; za koju je čita u* ***malon oglasniku****; bila san* ***u Rumi****, i* ***u Biogradu*** *san bila; kad su sidili* ***na kanapeju****;* ***na kominu*** *se peče i kuva; da bi ti sad izvadi srce* ***na perun****; da tu svađu utopimo* ***u žmul*** *vina; ono ča je najsiromašnije* ***u Splitu****;* ***na komonu*** *je botilja rakije.*

Ponegdje se u istoj rečenici kod Uvodića mogu pojaviti varijantni oblici, odnosno navedeni sintaktički kalk *na* + imenička riječ u akuzativu i *u* + imenička riječ u akuzativu sa sintaktičkim kalkom *na* + imenička riječ u lokativu i *u* + imenička riječ u lokativu (npr. *Liti je večerava* ***na balaturi****, a zimi* ***u kužinu*** i ***Na jednon zidu*** *bila je velika jedna litografija… a* ***na drugi zid*** *bila je slika jednega lovac*). To spominje i Benzon (1971: 90). No ipak Benzon, opisujući Uvodićev jezik, navodi da „važna osobitost splitskoga govora jest da se mjesto lokativa uzima akuzativ“ (1971: 90). I Mužinić je istoga mišljenja: „Kao što je to bio čest slučaj u starijem splitskom govoru, i kod Uvodića nalazimo akuzativ mjesto lokativa: *Kad je bi u marinu*…“ (1995: 121).

Činjenicu koju je potrebno posebno naglasiti jest da su u Uvodićevim novelama prisutne *obje* konstrukcije (*na* i *u* s imeničkom riječju u lokativu te *na* i *u* s imeničkom riječju u akuzativu). Stoga se o „nerazlikovanju funkcije akuzativa i lokativa“ može samo uvjetno govoriti. Naime, iz gore navedenih primjera jasno se vidi da je Uvodić razlikovao i upotrebljavao te dvije konstrukcije, te je onda proizvoljno reći da je samo „ponekad“ znao upotrijebiti oblik kao što je danas u standardnome jeziku (*na* i *u* s imeničkom riječju u lokativu umjesto *na* i *u* s imeničkom riječju u akuzativu), budući da su navedene konstrukcije prisutne u svim njegovim novelama. Zanimljiva je primjedba Davida Mandića da se ta razlika koja se tim padežima izražava (smjer – npr. *u kuću*, nasuprot položaj – npr. *u kući*) može uglavnom razumjeti iz značenja glagola, npr. *Ide u Split*, *živi u Split*... pa razlika među tim padežima nije funkcionalno opterećena. I nadalje, Mandić primjećuje da, ako se padeži gube, obično prvo nestanu oni koji imaju uza se prijedlog ili se često koriste s prijedlozima, pa ne čudi da je tu nestao lokativ. Budući da se lokativ može upotrijebiti s istim prijedlozima kao akuzativ, tu je jednostavno došlo do zamjene lokativnih oblika akuzativnima uz prijedloge *na*, *u*.[13]

[13] Ova je promjena poznata i u crnogorskome jeziku, dok nije zabilježena u *Juditi*.

Uobičajeno i prihvaćeno objašnjenje jest da je ovdje riječ o sintaktičkim kalkovima nastalima po uzoru na istočnoromanske jezike u kojem akuzativ prate prijedlozi *in* i *su,* koji su dopune (tal. *complemeto di stato in luogo, complemento di modo* – priložna oznaka mjesta i priložna oznaka načina), dok se u hrvatskome u toj funkciji upotrebljava lokativ, npr. *bilo nam je milo vidit kako se u ovi naš Split napreduje u svemu*. – prema tal. *in questa nostra Spalato*; u hrv*. u ovom našem Splitu*, *opazin na ulaz tabelu* – prema tal. *all'ingresso*, u hrv. *na ulazu* (Šimunković 2009: 102). No tu se vrlo dobro mogu povezati dva objašnjenja jezičnih promjena, tj. izvanjezični (kontakt i utjecaj romanskih jezika) s unutarjezičnim (tendencijom gubljenja nastavaka u padežima koji su vezani za prijedloge).

b. Sintagma s prijedlogom *na*

Kod Uvodića nailazimo na upotrebu prijedloga *na* umjesto *u* u smislu označavanja smjera, mjesta ili cilja kretanja. Kod Stolac i Holjevac takva se sintagma upotrebljava samo za označavanje točnoga vremena (*Dojden doma na dvi ure*) (2003: 146). U literaturi se nalazi samo jedan zapis o ovakvoj upotrebi prijedloga *na,* a to je u dubrovačkome govoru gdje Lovrić Jović bilježi jedan primjer za mjesto ili cilj kretanja i kaže: „Prijedlog *na* zasvjedočen je i uz akuzativnu zamjenu lokativa… *u tebe na posjed* (*'u posjetu'*)" (2014: 200).

Primjeri iz Uvodićevih novela: *Nije moga **na butigu** odit; samo mi nemoj poć **na kupus**; šta bi cili dan **na butigu**; mali Fabijanko doša **na butigu**; onda **na Dugopoju** kod Dodoje, i **na Dicmu** kod Stojanca; nosi ga on tako zadovojan **na butigu***; *jopet **na** fabriku.*

Ipak, zabilježen je i primjer s prijedlogom *u.*

Primjer: *di je god tija... moga je **u Šoltu**.*

Prijedlozi se u raznim jezicima (čak i sličnim) često upotrebljavaju na drugačije načine. Trebalo bi vidjeti u kakvim se sve funkcijama pojavljuje *na* umjesto *u*, što u tome slučaju kod Uvodića nije bilo moguće jer je primjera jako malo, no ipak se smatralo da je vrijedno i zanimljivo zabilježiti ovu upotrebu.[14]

[14] Za više detalja oko raznih upotreba prijedloga u hrvatskome jeziku vidi Šarić (2013), Matovac (2013) i Matovac (2014).

3. Red riječi

a. Broj *jedan* u postpoziciji u odnosu na imenicu

Broj *jedan* u postpoziciji u odnosu na imenicu ne navode niti Stolac i Holjevac (2003) niti Zubčić (2007). Broj *jedan* često se kod Uvodića nalazi kao atribut u postpoziciji.

Primjeri: *ka tigre **jedan**; to je radiša **jedan**; bili su u kući **jednoj**... pristat ka krajica **jedna**; šjor Ante je bi cili čovik **jedan**; odonda je posta drugi čovik **jedan**; nisan višje mladica **jedna**; ka krajica **jedna**; pa bi iša priko rive ka gospodin **jedan**; a ona je loviža **jedna** velika; živi tovar **jedan**; sva ka kip **jedan**; kako niz ulicu gre ka krajica **jedna**; ka da je to čejade **jedno**; ka sirota **jedna**; pristavila mu se ka divojčica **jedna**; ka gospodin **jedan**; to je bila straota **jedna**; iskaživat jubav **jednu**; nisan više mladica **jedna**; kutni čovik **jedan**; da za nju neće suzu **jednu** prolit; ka običaj **jedan.***

b. Upotreba posvojnih zamjenica u postpoziciji

Stolac i Holjevac (2003: 145) navode potvrde za atribut izražen posvojnom zamjenicom (*moj otac*) kao i posvojne zamjenice u postpoziciji (*mat njegova, mami njegovoj*). Posvojne zamjenice često se javljaju u postpoziciji i u Uvodićevim novelama.

Primjeri*: dajen besidu **našu**; dovest ću Ivanka i muža **moga** Matu; neka reši odsad kuću **vašu**; koju si ti odabra da bude žena **tvoja**; odnile su mu jednu košuju **njegovu**; starina **njegova**; je se vrati kući **svojoj**; iskažije jubav **svoju**; ona žeja **njegova** za divojkon; ven se ovo dite **moje**; fala van na pametne beside **vaše**; reci ti materi i ocu **tvon**; jesan li ja pravi oni prijatej **vaš**.*

Šimunković navodi primjere kao što su *manestra zelena*, *konac bijeli* gdje pridjev slijedi imenicu i pripisuje to utjecaju talijanskoga jezika: „Tu se radi o redoslijedu riječi koji bi mogao biti kalkiran prema talijanskom modelu koji traži da determinator dolazi iza determinanta, to jest da pridjev dolazi iza imenice. Ta je pojava bila prisutna u starom hrvatskom jeziku, ali danas u standardnom jeziku prvo dolazi pridjev iza kojega slijedi imenica“ (2009: 103). Šimunković ne spominje zamjenice u tom položaju, no jasno je da je to ista vrsta kalka kao u talijanskome, npr.: *mamma mia, padre nostro* i slično.

Osvrćući se zajedno na oba slučaja postpozicijskih atributa, *posvojnih pridjeva* kao i broja *jedan,* može se reći da je objašnjenje koje daje Zubčić u svom opisu grobničkih sintaktičkih karakteristika prikladno objašnjenje i za ovu sintaktičku karakteristiku kod Uvodića. Zubčić kaže: „U neutralnom izričaju

atribut stoji ispred imeničke riječi na koju se odnosi, a u emotivnom diskursu može biti iza njega…. često se mijenja red riječi u sintagmi da bi se izbjegla monotonija u pripovijedanju“ (2007: 66). Stolac ističe da je „atribut, dakle sintaktička kategorija, čiju funkciju ne možemo svesti samo na sužavanje značenja imenice… nego se može ostvariti i kao kompleksni tekstostilem“ (2002: 249).[15] Uvodićeve novele pisane su isključivo razgovornim jezikom i imaju puno emotivnog naboja. Potvrdu toga jest i činjenica da se veliki broj posvojnih zamjenica u postpoziciji nalazi u priči *Besida je besida* gdje je ton gotovo cijele priče ne samo emotivan, već pomalo svečan i gotovo ritualan (kuma Dujka prosi djevojku za svoga sina). Izdvajamo nekoliko primjera iz te priče.

Primjer: *ćer **vašu** koju ste gojili; ja koja san mater **njegova**; izkaza misal **svoju**; da s otin cviton okitin kuću **našu**; čekan od vas besidu **vašu**, i evo ja van dajen besidu **našu**, da ću je primit u kuću **moju**, ka dite **moje**; hvala van na pametne beside **vaše**, i dajen besidu **našu** i pristanak **naš**... i to van je besida **naša**; ja pitan na jubav **moju** odgovor i pristanak **vaš**; ka roditeji **tvoji** govorimo: svi lipo gredu kući **svojoj**, a ovamo nać curu **dostojnu**: a besida **dana** je bila vengo blago o ciloga svita, evo ovca, evo ćer **vaša**, File **vaša**, u ruke **vaše** mi je pridajemo... i neka reši odsad kuću **vašu** kako je dosad rešila kuću **našu**: i danas ti je kuća **naša** otvorena; doć u nas na razgovor odabranicom **svojon**, koju si odabra da bude žena **tvoja**.*

III. Zaključak

1. *a*. Ponuđena su moguća objašnjenja za redukciju *mi je > me; ti je > te (ča me vruće; ča te jutros)* koja se ne mogu naći u postojećoj literaturi; ***b***. Ukazano je da sintagma *da + prezent (on tovara neće **da** tuče)* u prošlosti nije bila vezana isključivo za srpski jezik kao što je to danas; ***c.*** Sintagma s prijedlogom ***na*** *(nije moga **na** butigu)* nije dovoljno objašnjena, no dovoljno je tipična za Uvodićev idiolekt da ju je vrijedno spomenuti*;* ***d*.** Konstrukcijama broja *jedan* u postpoziciji u odnosu na imenicu *(ka tigre **jedan**)*, kao i upotrebom posvojne zamjenice u postpoziciji *(dajen besidu **našu),*** Uvodić iskazuje emotivno ekspresivni karakter tipičan za razgovorni idiom na kojemu je pisao; **e.** Nerazlikovanje funkcije lokativa i akuzativa *(stanuje **u prizemje**)* nije sustavno provedeno kod Uvodića kao što se to u literaturi tvrdi.

[15] David Mandić smatra da ovakvi atributi iza imenica imaju ekspresivnu funkciju, iako nigdje nije čuo da se to pojavljuje s tolikom učestalošću.

2. Pri svakoj varijabli koja je prikazana pokušalo se ukazati na slične primjere ili objašnjenja u drugim dijalektima u kojima je to istraženo ili zabilježeno. Tako u nekim slučajevima postoje podudarnosti, kao što je to upotreba posvojnih zamjenica u postpoziciji ili djelomičnog podudaranja, kao što je to slučaj s sintagmom *da +* prezent.

3. S gledišta jezične promjene možemo reći sljedeće: Neki primjeri (kao što su to sintagma *da* + prezent i upotreba akuzativa umjesto lokativa) ukazuju da je do promjene došlo utjecajem vanjskih faktora, tj. jezika u kontaktu, ali i unutrašnjim tendencijama u samome jeziku. Budući da u teoriji jezičnih promjena postoji konsenzus da je potrebno gledati i na vanjske i na unutarnje čimbenike da bi se objasnile jezične promjene, tih nekoliko primjera ukazuje da je to gledište točno i može u nekom većem istraživanju poslužiti kao (mali) doprinos tome važnom teorijskom pitanju kojega smo se samo marginalno dotaknuli.

4. I na kraju, u usporedbi s Uvodićevim sintaktičkim značajkama koje su predstavljene, u današnjemu razgovornom splitskom **nerazlikovanje funkcije lokativa i akuzativa** *(stanovala je u julicu sv. Frane)* konstrukcija je koja je još uvijek vrlo živa *(Je si bija na rivu?)* dok je ***sintagma mi je > me; ti je > te*** u potpunosti nestala iz splitskoga idioma.[16]

Literatura

Stjepan Benzon, „Opažanja o čakavštini Marka Uvodića Splićanina", *Čakavska rič* 1/2, Split 1971., 77–96.

Božidar Finka, „Čakavsko narječje", *Čakavska rič* 1/1, Split 1971., 11–71.

Božidar Finka, „Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora", u: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 3, Božidar Finka (ur.), JAZU, Zagreb 1973., 41–76.

Božidar Finka; Antun Šojat, „Govor otoka Žirja", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje,* 1, Zagreb 1968., 121–220.

Marijana Horvat, „Sklonidba imenica u Marulićevu Naslidovan'ju", *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje,* 31, Zagreb 2005., 87–105.

Mate Hraste, „Crtice o Marulićevoj čakavštini", u: *Zbornik u proslavu petstogodišnjice Marka Marulića 1450 – 1950,* Djela JAZU, knjiga 40, 1950., 141–153.

[16] Puno opširnije o varijablama koje su se zadržale u splitskome idiomu u sadašnjem trenutku vidi Jutronić 2010.

Željko Jozić, „O istraživanju dijalekatske sintakse", u: *Hrvatski dijalektološki zbornik,* 12, Milan Moguš (ur.), HAZU, Zagreb 2003., 97–102.

Dunja Jutronić, *Splitski govor, od vapora do trajekta,* Naklada Bošković, Split 2010.

Dunja Jutronić; Marijana Tomelić Ćurlin; Anita Runjić-Stoilova, *Libar o jeziku Marka Uvodića Splićanina,* Filozofski fakultet u Splitu, Split (u tisku).

Marin Kuzmić (ur.), *Sveti Duje, ča ti lipa fjera*, Marjan Tisak, Split 2004.

Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje,* Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2009.

Mijo Lončarić*, Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb 1996.

Ivana Lovrić Jović, *O starom dubrovačkom govoru Nazbilj, jezična analiza dubrovačkih frančezarija*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2014.

Iva Lukežić, „Čitanje sklonjivih oblika u Marulićevoj 'Juditi'", *Fluminensia* 14, 2, Rijeka 2002., 23–72.

Darko Matovac, *Semantika hrvatskih prijedloga* (doktorski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek 2013.

Darko Matovac, „Kognitivnolingvistički pristup proučavanju prijedloga", *Lahor: časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik,* 17, Zagreb 2014., 5–32.

Milan Moguš, „O proučavanju Marulićeva jezika", *Čakavska rič* 1, Split 1972., 95–100.

Zdravko Mužinić, *Književno djelo Marka Uvodića,* Matica hrvatska, Split 1995.

Diana Stolac, „Sintaktičkostilistički pristup Marulićevoj *Juditi", Colloquia Maruliana*, 11, Split 2002., 235–250.

Diana Stolac; Sanja Holjevac, „Metodološka načela za proučavanje dijalekatske sintakse", u: *Hrvatski dijalektološki zbornik,* 12, Milan Moguš (ur.), HAZU, Zagreb 2003., 137–147.

Ljiljana Šarić, „The verbal prefix *na* in Croatian. A cognitive linguistic analysis", *Suvremena lingvistika,* 75, Zagreb 2013., 45–74.

Ljerka Šimunković, *Talijansko-hrvatsko jezični dodiri u Dalmaciji,* Hrvatsko-talijanska kulturna udruga Dante Alighlieri, Split 2009.

Petar Šimunović, „Čakavština srednjodalmatinskih otoka", *Čakavska rič,* 7, 1, Split 1977., 5–65.

Marko Uvodić, *Libar Marka Uvodića Splićanina*, Binoza, Zagreb 1940.

Marko Uvodić, *Drugi libar Marka Uvodića Splićanina*, Marjan Tisak, Split 2002.

Radovan Vidović, „Prozodijski primjeri s početka ovoga stoljeća", *Čakavska rič*, 1, Split 1994., 63–141.

Silvana Vranić**,** „Iz sintakse paških čakavskih govora”, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik,* 12, Milan Moguš (ur.), HAZU, Zagreb 2003., 151–167.

Zdravko Zima, *Ńekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine,* JAZU, Zagreb 1987.

Sanja Zubčić, „Iz sintakse grobničkih govora”, *U službi jezika. Zbornik u čast Ivi Lukežić,* Silvana Vranić (ur.), Filozofski fakultet u Rijeci*,* Rijeka 2007., 47–74.

Sažetak

U ovom radu predstavljaju se i objašnjavaju izabrane sintaktičke karakteristike u splitskom čakavskom Marka Uvodića Splićanina. Analiza je provedena na pričama iz *Libra Marka Uvodića Splićanina* (*MUS-a*) kao i iz *Drugog libra Marka Uvodića Splićanina*. Sintaktičke varijable predstavljene su prema sljedećoj podjeli: 1. Sintaktičke konstrukcije; 2. Sintaksa padeža i 3. Red riječi. Pod 1. predstavljena je analiza: a. Redukcija *mi je > me; ti je > te* (*ča **me** vruće; ča **te** jutros*)*;* b. Sintagma *da + prezent* (*on tovara neće **da** tuče*)*.* Pod 2.: a. Nerazlikovanje funkcije lokativa i akuzativa (*stanuje **u prizemje***); b. Sintagma s prijedlogom *na* (*nije moga **na** butigu*)*.* Pod 3.: a. Broj *jedan* u postpoziciji u odnosu na imenicu (*ka tigre **jedan***); b. Posvojne zamjenice u postpoziciji (*dajen besidu **našu***)*.* Cilj rada je bio: a. objasniti navedene sintaktičke značajke; b. smjestiti ih u širi kontekst istraživanja čakavske sintakse, i c. ukazati na neke tendencije u jezičnim promjenama.

Some Syntactic Characteristics in Marko Uvodić's Novels

(Summary)

Marko Uvodić from Split is the writer who wrote in Split Chakavian dialect. This paper presents some chosen syntactic characteristics from his two novels, *Libar Marka Uvodića Splićanina* and *Drugi libar Marka Uvodića Splićanina*. Syntactic variables are divided into the following categories: 1. Syntactic constructions, 2. Syntax of cases, 3. Word order. Under 1. we find the analysis of a. Reduction of *mi je > me; ti je > te (ča **me** vruće; ča **te** jutros);* b. Syntagm *da + prezent (on tovara neće **da** tuče).* Under 2. we find the following: a. mixed locative and accusative functions *(stanuje **u prizemje**)* b. syntagm with the preposition *na (nije moga **na** butigu).* Under 3. the following is discusssed.: *a.* number *jedan* in the postnominal position (*ka tigre jedan*) b. possessive pronouns in the postnominal positions *(dajen besidu **našu**)*. The aim of the

article was; a. to describe and explain these syntactic characteristics; b. to place them in a wider context of the investigation of Chakavian syntax. And c. to say something about the interplay of external and internal language factors in language change.

Key words: Marko Uvodić Splićanin, Split Chakavian idiom, syntactic constructions, syntax of cases, word order, theory of language change

Maria Rita Leto

Il viaggio in Italia degli Illirici croati

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK: 82-992(398)

La letteratura di viaggio, il *putopis*, è un genere di grande successo negli anni dell'Illirismo: i *domorodci* (patrioti croati) viaggiano molto e, soprattutto, scrivono molto dei loro viaggi, perché come api, secondo la bella metafora di Adolfo Veber Tkalčević, sentono il bisogno di allontanarsi dalla terra natia, andare per il mondo a raccogliere il sapere e poi riportarlo all'alverare patrio contribuendo in tal modo alla sua crescita culturale. Non soltanto le riviste croate, dalla "Danica" in poi, abbondano di *dopisi*, *pisma iz*, *izvještaji*, *pogledi* e *putopisi*, ma numerosi sono anche i volumi di viaggio che vengono pubblicati e che nel loro complesso costituiscono un vero e proprio asse portante sul quale la nuova letteratura croata getta le proprie fondamenta. Due sono le principali direttrici lungo le quali si snoda questa letteratura odeporica: una interna (i *domorodci* desiderano conoscere e far conoscere la loro non ancora ben definita *domovina*/patria) e una esterna, l'Italia, meta prediletta dalla maggior parte di questi viaggiatori. Proprio su questa seconda direttrice si incentra il mio intervento che prende in esame, oltre ai vari *dopisi* dall'Italia pubblicati sulle riviste, i *putopisi* di Ivan Kukuljević Sakcinski, Antun Nemčić e Adolfo Veber Tkalčević. Il contributo si prefigge di ricostruire forme e retoriche che caratterizzano la riflessione svolta da questi autori sull'identità nazionale attraverso il loro viaggio in Italia. I percorsi che compiono, le città in cui sostano, la rappresentazione che di questo paese offrono ai loro lettori e, in particolare, le considerazioni che il confronto con l'Italia induce, danno vita a un discorso in cui il viaggio all'estero diventa occasione di un ripensamento sulla propria identità storica, culturale e nazionale. Il motivo del viaggio in Italia in questi autori riveste infatti una chiara marca simbolica, strettamente connessa al tema della costruzione, immaginaria e reale a un tempo, di una comunità nazionale.

Parole chiavi: Letteratura di viaggio, Letteratura croata, Movimento Illirico, Formazione della nazione, Rinascita nazionale croata

La letteratura odeporica non è un genere di facile classificazione, poiché tende a sconfinare in altri generi di più solida codificazione e riconoscibilità, come ad esempio quello autobiografico, quello saggistico e quello romanzesco. Alla letteratura di viaggio, infatti, per lungo tempo non è stato riconosciuto uno statuto autonomo, venendo vista come genere d'appendice di altre e più canoniche forme. Tuttavia, la riconfigurazione del campo letterario che ha fatto seguito all'affermarsi delle teorie post-strutturaliste e dei C*ultural Studies* ha scardinato la tradizionale gerarchia delle forme letterarie, mettendo in radicale discussione i criteri di giudizio del valore letterario e i meccanismi di costruzione del canone. A seguito dei profondi mutamenti intervenuti, la letteratura di viaggio ha conosciuto un'importante rivalutazione, andata di pari passo con la riscoperta del successo riscosso da questo genere nel Settecento e Ottocento. La critica recente ha messo sempre più in luce la profonda influenza che esso ha esercitato sulla nascita della letteratura moderna – in primis sulla forma simbolica per eccellenza della modernità: il romanzo[1].

Nella letteratura croata, tranne sporadiche eccezioni quali il *Ribanje i ribarsko prigovaranje* di Petar Hektorović o *Planine* di Petar Zoranić, che in qualche modo potrebbero essere considerati anche dei *putopisi*[2], non si può parlare di vero e proprio genere del racconto di viaggio se non a partire dalla prima metà dell'Ottocento, ossia quando in altri paesi più occidentali era già una forma letteraria popolare e di grande diffusione. In seguito alla concomitanza di profonde trasformazioni, quali la rivoluzione dei trasporti, la nascita dei viaggi organizzati, l'industria delle guide turistiche, l'istituzionalizzazione dei grandi musei, la popolarizzazione del modello del *Grand Tour*, diventato accessibile a fasce sempre più ampie, la letteratura di viaggio, particolarmente apprezzata e ricercata da parte dei cosiddetti *armchair tourists*, aveva conosciuto infatti un eccezionale sviluppo. L'affermarsi di una benestante classe borghese nella prima metà dell'Ottocento anche nelle principali città della Croazia continentale (Zagabria, Varaždin, Sisak, Karlovac) crea le condizioni affinché strati più ampi di

[1] Come sostiene, tra gli altri, Mary Baine Campbell (1988: 6), benché possa essere vista come „a genre composed of other genres", la narrativa di viaggio „importantly contributed to the genesis of the modern novel".

[2] *Putopis* da *put* , „viaggio", e *pis*, „scritto", significa „relazione/scritto/libro di viaggio". Il temine *putopis*, come l'inglese *travelogue*, è un termine generico e omnicomprensivo. L'italiano, che non ha una parola corrispondente, è costretto ogni volta a definire meglio il testo che si trova di fronte, specificando tra „relazione di viaggio", „memorie di viaggio", „descrizione di viaggio", „libro di viaggio", „letteratura odeporica".

popolazione possano viaggiare, rivelando anche in questo caso il profondo legame esistente tra viaggio e nascita della società moderna.

Non a caso, forse, la letteratura di viaggio si afferma proprio durante quel movimento patriottico-risorgimentale, l'Illirismo[3], che manifestò la propria azione in campi apparentemente lontani tra di loro, ma unificati dalla stessa logica e dalla stessa aspirazione: quella di creare una nazione. Da questo punto di vista il rapido sviluppo conosciuto dalla letteratura di viaggio in questo periodo riveste una funzione non soltanto letteraria e culturale, ma anche sociale e politica. Infatti, mentre da un lato contribuisce alla nascita della letteratura croata moderna, dall'altro svolge un ruolo cruciale anche nella formazione di una coscienza nazionale, di una identità nazionale, che nei racconti di viaggio, prima che in altre forme discorsive, viene, in modo più o meno esplicito e consapevole, immaginata, creata, e resa così disponibile al pubblico dei lettori. Come in Nordeuropa e Nordamerica era già accaduto, il viaggio si carica di nuove valenze e diventa in molti casi ricerca di quel capitale culturale, simbolico e sociale, che conferisce prestigio a coloro che sono in grado di viaggiare. La logica del *Grand Tour*, ossia quella sorta di iniziazione che ogni giovane aristocratico compiva per poter poi prendere il proprio posto in società, viene in un certo senso traslata in chiave patriottica e applicata a livello nazionale. In Croazia, infatti, il viaggio turistico era comunque limitato a una cerchia ancora relativamente ristretta, a viaggiare e, soprattutto, scrivere *putopisi* sono i patrioti, i *domorodci* illirici[4]. Ciò conferisce un significato particolare alla letteratura odeporica croata di quegli anni, felicemente definita da Ante Franić (1983: 18) „putopisni patriocentrizam"

[3] I termini *Ilirizam*, *Narodni preporod* e *Romantizam* (Illirismo, Risorgimento, Romanticismo) talvolta vengono usati come sinonimi. Alcuni tuttavia parlano di Illirismo come di una prima fase del più ampio e lungo processo di *Narodni preporod* (Šicel, 1997), altri, sostituendolo al termine Romanticismo, parlano di *ilirski pokret* (movimento illirico) per definire più specificamente l'attività politico-nazionale. In questo saggio si usa il termine illirico nel suo senso più ampio, sia cronologicamente (poiché i testi trattati vanno oltre la data limite del 1843 – anno in cui l'uso del termine venne vietato dalle autorità), sia culturalmente.

[4] Il termine *domorodac* compare nel XVIII secolo con il seguente significato: „'domestico, patriota, landsmann' […] a) una persona che è nata in casa […] b) una persona nata in un determinato paese, il contrario è straniero, forestiero, nuovo arrivato […] c) colui che viene dallo stesso paese, compatriota" („'domestico, patriota, landsmann' […] a) čovjek koji se rodio u domu […] b) čovjek koji se rodio u ńekom kraju, a suprotno je tuđinac, stranac, došļak […] c) onaj koji je iz istog kraja, zemļak"; Daničić, 1884-1886: 629). Gli illirici definivano se stessi *domorodci* nel senso di „patrioti", ma val la pena di sottolineare che questo termine, oggi un arcaismo, comprende sia il concetto di *domoljubi/patrioti* sia quello di „gente dello stesso paese", indigeni, ossia *non* stranieri.

(„patriocentismo odeporico"). Viaggiare diventa una forma di legittimazione nazionale, perché i viaggiatori si pongono sempre prima di tutto come patrioti, il cui pensiero è costantemente rivolto al proprio paese. Si viaggia nella non ancora ben delimitata *domovina* (patria) per codificare, per rendere riconoscibili e fruibili da un più ampio pubblico la sua bellezza e la sua ricchezza proprio attraverso la narrativa di viaggio; analogamente, si viaggia in paesi stranieri: non solo per familiarizzarsi con nuove terre, usi, culture ecc., ma anche, e soprattutto, per postulare la propria identità nazionale attraverso il confronto con gli altri, con il diverso. La letteratura odeporica appare, dunque, come la forma letteraria più adatta a svolgere alcuni dei compiti che gli illirici si erano prefissi, tra i quali, e non ultimo, anche quello di utilizzare la propria lingua in testi di facile accesso e ampia diffusione.

La rivista „Danica horvatska, slavonska i dalmatinska" (poi „Danica ilirska"), portavoce del movimento illirico e, più in generale, prima rivista letteraria croata, fondata da Ljudevit Gaj nel 1835, fin dai suoi primi numeri annovera *putopisi*[5] che probabilmente contribuirono non poco al suo successo e alla sua diffusione. Dopo alcune relazioni di viaggio riprese da riviste straniere, il primo *putopis* locale pubblicato sulla „Danica" del 1839 è *Dopis domorodnoga putnika iz Dalmacije* di Ivan Trnski (1819-1910), in cui già il titolo mette in relazione il viaggio al patriottismo. Si tratta di un testo non particolarmente riuscito dal punto di vista letterario, ma molto interessante da un punto di vista culturale poiché, come nota Dean Duda (1998: 103), l'autore definisce in modo assolutamente chiaro quale fosse il suo intento nello scrivere letteratura odeporica. Secondo Trnski, bisogna scrivere letteratura di viaggio „perché, purtroppo, la nostra situazione è tale che sono scrittori stranieri faziosi, perlopiù tedeschi, a farci conoscere *i nostri paesi* per noi irraggiungibili, ma ce li fanno conoscere *in modo sbagliato*"[6]. Trnski risulta infatti particolarmente amareggiato dalle notizie false (per esempio sulla sporcizia dei contadini croati), diffuse da quelli che chiama „pisari" („scribacchini") e „ozloglasitelji" („denigratori")[7].

[5] Sulla „Danica", e altre riviste del tempo, come sinonimi di *putopis* troviamo termini quali *dopis*, *pismo iz, izvještaj*, *pogled*, *zemljopis*.

[6] „jer, žalibože, tako stojimo, da se moramo učit iz jednostranih tudjih spisateljah, najpače němačkih, *naše krajeve* do kojih nam je dopèrti nemoguće, poznati; ali *krivo* poznati" (Trnski, 1839: 35, 138).

[7] Questa stessa necessità di far conoscere la propria patria e di non lasciare che siano gli stranieri a parlarne, viene sottolineata, anni dopo, tra gli altri, anche da Ivan Kukuljević Sakcinski (1869: 194), che lamenta anche il fatto che i croati conoscano più le terre straniere che non la propria.

Analogamente alla „Danica“, altre riviste del tempo abbondano di relazioni di viaggio e di inviti al viaggio (Leto 1989: 124–126), ma il viaggio è spesso tematizzato anche in testi più propriamente letterari, come si vede, ad esempio, in poesie sul viaggio (*Putnik* di Ljudevit Vukotinović, o *Putnik* di Petar Preradović), così come in vari saggi di riflessione sul viaggio. Nell'articolo *O putovanju*, Dragutin Galac invita i suoi connazionali a viaggiare e a descrivere i propri viaggi, poiché „[n]on c'è divertimento migliore e più utile di quello grazie al quale possiamo conoscere e studiare la nostra patria e il nostro popolo, cioè il viaggiare“[8]. Se viaggiare all'estero infatti fa parte dell'educazione di qualsiasi giovane colto, è importante anche viaggiare nella *domovina*: il racconto di un viaggio in patria, diffuso attraverso la pubblicazione su riviste o pamphlet, fa conoscere il proprio paese e contribuisce alla coesione nazionale. In questo modo il giovane autore „diverte il pubblico dei lettori, ma quel che conta di più è che scrivendo questi brevi articoli o libretti si esercita e diventa facilmente un buon, se non addirittura ottimo, scrittore“[9]. Quest'ultima affermazione poi è particolarmente interessante, non solo perché il *putopis* viene visto da Galac come una sorta di preparazione, un trampolino di lancio per la scrittura letteraria vera e propria, come nota Duda (1998: 83), ma anche perché il giovane, descrivendo il proprio paese, prepara il terreno per la costruzione di quell'autorialità che costituisce il presupposto per essere consacrato scrittore e contemporaneamente per legittimare, innanzitutto sul piano immaginario, la fondazione di una patria croata.

Sempre nell'ottica per la quale lo scrittore deve prima di tutto essere al servizio della causa nazionale i *putopisi* più preziosi sono quelli che, secondo Adolfo Veber Tkalčević (1825-1889), mettono a confronto la patria con le terre straniere, perché questo permette un giudizio più equilibrato su di essa, sia in senso positivo che negativo: „quando, trasportato dall'amore per la tua patria, ne lodi ciecamente ogni aspetto, […] allora percorri alcuni paesi stranieri e facilmente ti convincerai che non è tutto oro quel che luccica. […] Se poi l'abitudine ti ha a tal punto accecato o situazioni sgradevoli ti hanno così guastato da non poter o non voler conoscere le vere bellezze della tua patria, allontanati allora di alcune miglia in terre straniere, e in base a quel che il mondo altrove porta alle stelle, osserverai che anche la tua patria offre bellezze analoghe o più

[8] „[l]iepše pako i koristnie zabave neima, nego što je ona, kojom domovinu i narod poznavati i učiti možemo, a to jest putovanje“ (Galac 1846: 45, 181).

[9] „zabavlja štijuće obćinstvo, i što još više, viežba se pišući ovake manje članke ili knjižice, te postane lahko dobriem, ako ne isvàrstniem spisateljem“ (Galac 1846: 45, 181).

grandi e ti infiammerai di orgoglio patrio“[10]. Tkalčević ritiene, inoltre, che sia un segno inconfondibile di progresso il fatto che la gioventù croata, come già da tempo fanno i popoli più colti, abbia preso a sparpagliarsi per il mondo „[c]osì conosce la lingua, le usanze, i pregi e i difetti di diversi popoli, e imitando le api operose riporta ciò che c'è di meglio altrove nell'alveare della propria terra, accrescendo il benessere della propria patria“[11].

Si viaggia dunque come „api operose“ per porsi al servizio della costruzione simbolica e materiale della patria e al contempo per tracciare confini tra „noi“ e „loro“. I confini della *domovina* non sono ben definiti e potenzialmente potrebbero comprendere tutti gli slavi del sud. In quest'ottica, la Bosnia, *terra incognita* in cui si parla la stessa lingua illirica, è la meta preferita e l'oggetto di maggior interesse da parte degli illirici, mentre tra i paesi stranieri preferiti c'è l'Italia. È possibile fare alcune ipotesi su questa predilezione: se da una parte l'Italia era considerata da secoli all'origine della cultura europea (pensiamo al *Viaggio in Italia* di Goethe) e luogo d'elezione del Romanticismo, la sua situazione storico-politica era all'epoca per molti versi simile a quella croata. La patria si presentava ancora come un ideale a cui tendere e da costruire, anche e soprattutto sul piano simbolico, affinché potesse poi sedimentarsi nella coscienza dei suoi futuri cittadini. L'Italia per i croati funziona dunque sia da luogo altro dal quale immaginare la propria patria, sia da specchio, ma uno specchio non sentito come contrapposto o ostile, come poteva essere percepito il mondo germanico o ungherese al tempo, bensì riflettente un'immagine simile e familiare. Non solo: dal punto di vista linguistico, l'Italia è un modello da seguire, poiché nonostante la differenziazione dialettale si stava riuscendo ad affermare una lingua nazionale, e sappiamo quanto l'aspetto linguistico stesse a cuore agli illirici (Leto 2004), sottoposti a una pressante minaccia di germanizzazione e magiarizzazione. Nei *putopisi* l'amore per la patria si esprime spesso anche nell'esortazione a curare la propria lingua e nel rammarico che le donne croate non la conoscano

[10] „Kada zanesen ljubavlju svoga zavičaja, slijepo mu hvališ sve pojave, […] onda proleti njekoliko tuđih pokrajina, pa ćeš se lahko osvjedočiti, da nije sve zlato, što se zove *materino* zlato. […] Ako te je ili navada dotle nasliepila, ili neprijatne okolnosti tako iskvarile, da budi nemožeš budi nećeš da spoznaš pravih krasotah svoje domovine, odtisni se onda njekoliko miljah u tudje zemlje, pak ćeš po onom, što svijet drugdje u zviezde kuje, opaziti, da ti domovina pruža jednakih ili većih divota, te ćeš planuti domorodnim ponosom“ (Tkalčević 1885: 365).

[11] „[t]ako se bo upozna s jezikom, običaji, prednostmi i mahnami raznih narodah, te naslědujuć marljive pčele unese što je drugdje najbolje u košnicu svojih zemljakah, pomičuć blagostanje mile domovine“ (Tkalčević 1847: 37, 146).

(Tkalčević 1885: 146) o che a Zagabria domini tanto il tedesco e a Fiume non si senta altro che la parola „digo“ („dico“, Nemčić 1965: 83).

Anche i secolari rapporti che legano i croati all'Italia giocano un ruolo fondamentale: spesso si va in Italia per cercare tracce di passati e presenti legami, per incontrarvi patrioti che ci vivono, reperire manoscritti o testi slavi (o in altre lingue, ma che si occupino degli illirici), oppure persone ben disposte verso gli illirici. Ivan Kukuljević Sakcinski (1816-1889) nel suo *Dopis iz Milana* trovandosi „nell'amata Italia“ sottolinea quanto questa sia „molto legata e intrecciata alla nostra gloriosa storia“[12]. Dopo aver ribadito la sua fede patriottica („Voi sapete che io sia fuori dalla mia patria sia in essa, sono sempre stato uno Slavo“)[13], nella descrizione che fa di alcune città del nord Italia, lo scrittore ribadisce che quel che conta di più per lui sono i rapporti che queste hanno, o hanno avuto, col mondo slavo: Venezia non solo sarebbe stata fondata dai veneti (e quindi dagli avi degli slavi balcanici, secondo l'erronea teoria in voga al tempo), ma la sua secolare storia, la sua gloria e bellezza sarebbe in buona parte merito degli illirici; di Padova loda l'università, nella quale hanno studiato con grande successo molti dalmati (14, 53–54); anche Milano „celebra il ricordo di molti uomini colti del nostro popolo“[14] e conserva nella biblioteca Braidense parecchi manoscritti slavi, da lui accuratamente elencati. Particolare rilievo viene dato dall'autore di *Juran i Sofija* agli incontri, durante i suoi viaggi, con persone „che stimano molto il nostro grande popolo da poco sollevatosi e amano e apprezzano immensamente la nostra preziosa lingua“[15], come, per esempio, a Milano, Bernardino Biondelli, che nel suo *Atlante linguistico* parla anche della poesia popolare illirica.

Colpisce una certa coralità di motivazioni, stilemi, esclamazioni che si ripetono di *putopis* in *putopis* e che qui mi limiterò ad evidenziare in tre testi particolarmente significativi dedicati all'Italia: *Putositnice* del 1845 di Antun Nemčić (1813-1849), *Putne uspomene Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije* di Kukuljević (che, pubblicato nel 1873, racconta di un viaggio compiuto tra il 1856 e il 1857) e *Listovi o Italiji* di Tkalčević, lettere pubblicate sulla rivista

[12] „slavnom našom dogodovštinom mnogo svezana i spletena“ (Kukuljević 1841: 14, 53).

[13] „Vi znate, da sam ja izvan domovine kao i u njoj vazda Slavjan bio“ (Kukuljević 1841: 30, 123).

[14] „slavi u uspomeni mnoge učene muževe našega naroda“ (Kukuljević 1841: 14, 54).

[15] „koji novopodizući se veliki narod naš veoma štuju, i dragocěni jezik naš neizměrno ljube i cěne“ (Kukuljević 1841: 30, 123).

"Neven" nel 1858 e in un volume a parte nel 1861[16]. Il *putopis* di Nemčić descrive il viaggio, durato circa due mesi (da febbraio a aprile del 1843), che attraverso Križevci, Zagabria, Karlovac, lo porta a Fiume, Trieste, Venezia, e poi a Padova, Vicenza, Verona. Il viaggio di Kukuljević è in buona parte descritto già nel titolo: tale percorso è dettato dal desiderio dell'autore di arrivare a Roma „attraverso la sua porta più meridionale"[17] (1873: 3), dal momento che l'Italia settentrionale l'aveva già visitata. Kukuljević da Corfù arriva a Brindisi e poi va a Napoli e infine nella capitale. Il ritorno, dopo oltre cinque mesi di viaggio, avviene attraverso Bologna, Ferrara, Padova, Venezia, Udine, Trieste, Lubiana. Tkalčević in ventitré lettere racconta il suo viaggio avvenuto tra il 5 agosto e il 12 settembre 1858, attraverso Lubiana a Trieste, dove si imbarca per Senigallia, per poi procedere in carrozza in direzione di Roma. Da Roma prosegue fino a Napoli, dove prende la nave per Livorno e, attraversando Firenze, Bologna, Ferrara, Padova, Venezia, torna a casa. Il fatto di spingersi più a sud permette a Kukuljević e a Tkalčević di scoprire aspetti inattesi e insoliti dell'Italia, la cui aura viene in parte intaccata, come emerge dalla loro descrizione di regioni caotiche, sporche e poco ospitali.

Il primo dei tre testi, *Putositnice* di Nemčić è sicuramente il più riuscito dal punto di vista letterario e non a caso viene considerato, insieme al *Pogled u Bosnu* di Matija Mažuranić (1842), uno dei primi testi della letteratura croata moderna. Già il titolo *Putositnice*, neologismo che in italiano potrebbe essere tradotto come „bazzecole/sciocchezze/inezie di viaggio", ci dà l'idea di un autore abituato a usare la lingua, a giocare con la lingua – un autore peraltro familiare con la letteratura di viaggio. Il titolo, infatti, è una dichiarazione di modestia, tipica sia della letteratura odeporica sia di quella autobiografica, che viene ribadita anche nell'introduzione, dove l'autore ci informa che avrebbe senz'altro buttato via il suo testo, o l'avrebbe dato da leggere solo a una ristretta cerchia di amici, se la letteratura croata fosse già matura come, per esempio, quella tedesca (1965: 34). La motivazione che Nemčić dà subito alla pubblicazione del suo *putopis* è dunque di tipo patriottico: la letteratura croata ha bisogno di testi che, anche se non di gran qualità, sono tuttavia necessari al suo sviluppo. Fin dal primo capitolo vediamo quanto lo scrittore sia interno alla logica patriottica: ha viaggiato perché il suo cuore è evidentemente „nezasitno" („insaziabile"), dal momento che tutto

[16] I *putopisi* in Italia degli Illirici sono relativamente numerosi, a partire dai *dopisi* apparsi sulla Danica fino a quelli di coloro che Franić (1983: 118) definisce „zakašnjeli ilirci" („illirici in ritardo"), come per esempio il bunjevac Ivan Antunović (*Putem Italije*, 1869). Sull'Italia e i croati vedi anche Zorić (1992).

[17] „kroz njezina najjužnija vrata" (Kukuljević 1873: 3).

quel che è andato cercando con grande dispendio di soldi e tempo ce l'aveva sotto il naso. Su una passerella del fiume Bednja, infatti, si può facilmente immaginare le cascate del Reno a Sciaffusa se non, addirittura, quelle del Niagara e sulle sue sponde l'erba è verde come quella delle rive del Brenta. Un „putnik iz štedljivosti" („un viaggiatore con pochi soldi" – un viaggiatore che non c'è nella classificazione di Yorick, come precisa Nemčić, evidentemente conoscendo bene il *Viaggio sentimentale*), risparmiando e senza correre rischi, può far a meno di recarsi fino al Vesuvio per vedere il miracolo di San Gennaro o nella Padova di Sant'Antonio, perché qualcosa di analogo lo può trovare a Ludbreg. Perché dunque viaggiare? Nonostante queste premesse, Nemčić si dichiara contento del suo viaggio in Italia per due motivi. Il primo riguarda la scrittura e il suo potere evocativo. Ricordare, come dice altrove, è come vivere due volte („Chi si ricorda quel che ha vissuto, vive due volte")[18]. Il secondo è per aver visto per un certo periodo la *domovina* da lontano, al di là delle frontiere. Proprio questa visione altra gli ha permesso di mettere a fuoco e di vedere davvero la patria, alla quale si è trovato a pensare con nostalgia nei momenti di intensa commozione anche da quel „paradiso" che è l'Italia: „Cos'è la patria, cos'è il patriottismo, in una parola cos'è quel che con un invisibile legame ci unisce alla patria?" non è la legge, non è la fede, ma è: „la lingua nazionale, il modo di pensare e di fare, le abitudini con tutte le virtù e i pregiudizi, le superiorità e le mancanze, il passato con le sue memorie gloriose e dolorose "[19] (174).

Il secondo autore preso in esame, Tkalčević, è attratto dall'Italia per le motivazioni che hanno spinto generazioni di viaggiatori: le sue bellezze naturali, ma soprattutto artistiche, che paragona con ciò che ha lasciato in patria: „[c]osì cominciai ad annotare questo e quest'altro e a confrontare le nostre regioni con la lodatissima Italia"[20]. Ma la motivazione vera si legge tra le righe, quando dice:

[18] „Tko se onoga sjeća što je doživio, on dvaput živi" (Nemčić 1965: 259). L'intenzione di Nemčić era quella di scrivere un diario, ma di fatto durante il viaggio scrive solo due volte: una proprio all'inizio e la seconda volta a Trieste, quando per noia rilegge quel che ha scritto e va un po' avanti. In questo modo il *putopis* non ha l'immediatezza del vissuto, ma i ricordi sono filtrati dalla memoria e da una prospettiva temporale più lunga e più profonda. Del resto, spesso il senso del viaggio lo si capisce solo al ritorno.

[19] „Šta je domovina, šta li domoljublje, riječju, šta je ono što nas s nevidivim vezom s domovinom skapča? […] narodni jezik, način mišljenja i baratanja, običaji sa svimi svojimi krepostmi i predsudi, preimućstvi i nedostaci, prošasnost slavnimi i žalosnimi uspomenami" (Nemčić 1965: 174).

[20] „[s] toga počeh bilježiti ovo i ono, pak sravnjivati naše pokrajine s prehvaljenom Italjiom" (Tkalčević 1885: 81).

„[i]l fatto che gli stranieri non conoscano i nostri dintorni, benché siano [all'Italia] assolutamente simili, se non più belli, e che la magnifichino e la portino alle stelle, nessun altro ne ha merito se non gli scrittori che l'hanno glorificata; così come in generale c'è molto al mondo che è bello solo perché qualche *autorità* dalla fantasia sviluppata l'ha proclamato bello"[21]. Tkalčević si pone dunque nella posizione di conferire a se stesso quell'autorevolezza letteraria necessaria a legittimare a sua volta la costruzione simbolica della patria.

Analogamente Kukuljević dichiara di scrivere il suo *putopis* per essere di utilità ai suoi compatrioti che forse seguiranno lo stesso percorso, „[c]osì se per caso si occuperanno di letteratura e descriveranno quel che vedranno, correggano i miei errori e completino quel che ho tralasciato"[22]. Kukuljević parte per vedere l'eterna Roma, di cui fin da giovane sognava i monumenti e la grandezza, ma poi curiosamente riserva all'Italia solo trentadue delle centoquarantadue pagine e, in proporzione, descrive molto più la città di Dubrovnik. Del resto, pur trattando viaggi *in* Italia, anche gli altri due *putopisi* in buona parte raccontano quel che vedono in patria prima di attraversare le frontiere. Non solo, ma una volta in Italia, chi più chi meno e con modalità diverse, ricercano soprattutto ciò che a che fare con la loro patria. Nemčić, non particolarmente attratto dalla pittura, si entusiasma nel vedere esposte qua e là a Venezia le tele di artisti „i cui nomi finiscono in - ić"[23]; Tkalčević delle 365 chiese di Roma descrive diffusamente quella di San Girolamo degli Illirici, mentre in San Pietro alla vista di un confessionale con sopra scritto *Pro Illyrica* si entusiasma ed esprime la sua gratitudine a quella chiesa che, unica al mondo, "realizza la pariteticità di tutti i popoli al mondo senza indugi"[24]; Kukuljević appena sbarcato a Brindisi si mette alla ricerca di tracce slave nei paesi vicini che conservano nella toponomastica segni della loro presenza (San Pietro degli Schiavoni ecc.), e si rallegra nell'incontrare un raguseo che vivendo da cinquant'anni a Brindisi non ha dimenticato la propria lingua ed è felice di poterla parlare con lui.

---

[21] „[š]to inostranci ne poznadu ove naše okolice, premda je onoj posve slična, pače u nječem još i ljepša, a što ono u zvjezde kuju i polaze, nije ničija zasluga, nego pisacah, kojiu su ju proslavili; kano što u obće u svietu mnogo toga, što je samo liepo, što ga je koji *auktoritet* za razigrane mašte prozvao liepim" (Tkalčević 1885: 85).

[22] „[p]ak ako će se slučajno baviti književnim istraživanjem i opisivanjem onoga, što će doživjeti, neka izprave pogrieške moje i neka nadopune što sam izostavio" (Kukuljević 1873: 3).

[23] „kojim se imena na – *ić* dokančaju" (Nemčić 1965: 191).

[24] "oživotvoruje ravnopravnost svih narodah na svietu bez okolišanja" (Tkalčević 1885: 226).

Comune ai tre autori è il loro mettere continuamente in relazione tutto quel che vedono in Italia alla patria, così che la fama di questo paese che certo apprezzano, in particolare per le sue bellezze artistiche, tuttavia viene in qualche modo ridimensionata. I paesaggi naturali della patria non hanno niente da invidiare a quelli italiani[25], anzi in alcuni casi sono anche più belli, „ma non ci sono persone che li facciano conoscere al mondo, non ci sono artisti il cui pennello li animi e li renda celebri“[26] (Nemčić 1965: 67). Di questa carenza si fanno carico proprio loro, mostrando come la patria possa reggere il confronto con paesi di più antica e consolidata fama, e nello stesso tempo cercando di acquisire l'autorità necessaria per affermare ciò. A tal fine aiuta anche il discorso intertestuale che viene intessuto tra loro stessi e con altri autori del mondo slavo, primo fra i quali Ján Kollár. Così se Nemčić cita in continuazione il padre del panslavismo e il suo *Viaggio in Italia settentrionale*[27], Tkalčević si rifa spesso all'autorità di Nemčić e a Padova, per esempio, dichiara finito il suo dovere verso l'amico Vinko[28] e i lettori, perché questa città la conoscono già dalle *Putositnice*. Il pubblico è l'altro elemento sempre presente nei *putopisi*: Nemčić si rivolge direttamente al suo lettore per portarlo a visitare i luoghi che lui vede, Tkalčević invita Vinko a diffondere le lettere che gli invia attraverso il giornale „nel popolo, in ogni testa e in ogni cuore in modo che chiunque impari e sia orgoglioso, si vergogni, si rallegri e si accigli“[29] . In questo modo viene palesata la comunità che si intende creare: una comunità sia di scrittori sia di pubblico, tutti impegnati nella costruzione della patria.

Proprio attraverso il racconto di viaggio questa patria appare possibile, in quanto viene prima costruita simbolicamente, diventando così realtà condivisa con i lettori che “legati tra loro dalla stampa, formano – nella loro secolare,

[25] *Hrvatska je ljepša od dolnje Italije* (*La Croazia è più bella dell'Italia meridionale*) è il titolo di uno dei paragrafi del volume di Tkalčević (1885: 132).

[26] „ali nema ljudi koji bi svijet s njimi upoznali, nema umjetnika kojih bi ih kist oživio i proslavio“ (Nemčić 1965: 67).

[27] Nemčić che non poteva avere con sé il cestopis di Kollár, uscito quello stesso 1843, compie pertanto una curiosa operazione, poiché fa dialogare i ricordi del proprio viaggio e un testo che durante il viaggio, non poteva conoscere, ma che avrebbe letto solo al ritorno.

[28] Si tratta di Vinko Pacel, destinatario delle lettere e redattore di “Neven”, nonché uno dei firmatari dell'Accordo di Vienna del 1850.

[29] „po narodu, u svaku glavu i srdce, da se svatko nauči, pa da se ponese, zastidi, razvedri i smrkne“ (Nemčić 1885: 81).

particolare, visibile invisibilità – l'embrione della comunità immaginata nazionale" (Anderson 1996: 65).

Bibliografia

Benedict Anderson, *Comunità immaginate: origini e diffusione dei nazionalismi*, Manifestolibri, Roma 1996.

Mary Baine Campbell, *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing 1400-1600*, Cornell University Press, Ithaca 1988.

Đuro Daničić, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* [obr. Đ. Daničić, M. Valjavac, P. Budmani], Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1884-1886.

Dean Duda, *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.

Ante Franić, *Hrvatski putopisi romantizma*, Narodni list, Zadar 1983.

Dragutin Galac, „O putovanju", *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*, XII, 45, 1846, 181-182.

Ivan Kukuljević Sakcinski, „Dopis iz Milana", *Danica Ilirska*, VII, 1841, 30: 123-124; 31: 127-128.

Ivan Kukuljević Sakcinski, *Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVII. vieka s ove strane Velebita*, Dragutin Albrecht, Zagreb 1869.

Ivan Kukuljević Sakcinski, *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije*, Dionička tiskara, Zagreb 1873.

Maria Rita Leto, "Ivan Kukuljević Sakcinski viaggiatore nella Bosnia ottomana", *Europa Orientalis*, VIII, 1989, 123-134.

Maria Rita Leto, „Danica ilirska" i pitanje hrvatskoga književnog jezika,*Slavica tergestina*, XI/XII, 2004, 163-190.

Antun Nemčić, *Putositnice. Udes ljudski. Kvas bez kruha. Članci i feljtoni*, Matica hrvatska, Zora, Zagreb 1965.

Miroslav Šicel, *Programski spisi Hrvatskog narodnog preporoda* [prir. M. Šicel], Matica hrvatska, Zagreb 1997.

Adolf Tkalčević Veber, „Kratak opis duga putovanja", *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*, XIII, 1847, 37: 146-147; 38: 150-151; 39: 155-156; 40: 157-158.

Adolf Tkalčević Veber, *Djela Adolfa Vebera zagrebačkoga kanonika*, Dionička tiskara, Zagreb 1885.

Ivan Trnski, „Dopis domorodnoga putnika iz Dalmacije", *Danica Ilirska*, V, 35, 1839, 137-138.

Mate Zorić, *Književna prožimanja hrvatsko-talijanska*. Književni krug, Split 1992.

Riassunto

La letteratura di viaggio, il *putopis*, appare un genere di grande successo negli anni dell'Illirismo – movimento culturale e politico croato che, sulla scia degli ideali del panslavismo, si poneva l'obiettivo dell'unione degli slavi dei Balcani. Il saggio, dopo aver inquadrato l'affermarsi della letteratura odeporica in rapporto ai cambiamenti socioeconomici e allo sviluppo della stampa, evidenzia il particolare significato che questa forma riveste nella nascita della letteratura croata moderna e nella formazione dell'identità nazionale croata, soffermandosi soprattutto su tre autori chiave di quel periodo, Ivan Kukuljević Saksinski, Antun Nemčić e Adolfo Veber Tkalčević. Nei testi presi in esame l'Italia appare la meta prediletta, non soltanto come destinazione turistica, ma anche come luogo culturale altro nel quale poter ripensare la propria patria e immaginarne un'identità nuova. In tal senso, il saggio mostra come la letteratura di viaggio croata di questo periodo si riveli un potente strumento di costruzione simbolica, ma anche reale, dell'identità nazionale che la Croazia andava elaborando.

The Italian Journey of the Croatian Illyrians

(Summary)

Travel literature is a popular genre in the Illyrian period. Together with the dozens of *dopisi*, *pismaiz*, *izvještaji*, *pogledi* and *putopisi* appearing in Croatian magazines of the time, the travelogues published in volumes formed the backbone upon which the new Croatian literature was founded. Two were the main cornerstones of this new travel literature: one domestic (the *domorodci*/patriots aiming at knowing and making known their still relatively undefined d*omovina*/homeland), the other foreign, embodied by Italy, a favorite destination of most travelers. This essay retraces the ways in which, especially through their travelogues to Italy, these authors developed a sustained discourse centered on the nation building process. At the same time, travel writing also allowed them to shape their literary figures. Their travels to Italy thus reveal a powerful symbolic thrust, deeply connected with their ambition to construe, in imaginary as well as realistic terms, a national community.

Keywords: Travel Literature, Croatian Literature, Illyrian Movement, Nation Building, Croatian National Revival

Maslina Ljubičić
Vinko Kovačić

Neke moliškohrvatske glasovne promjene pod utjecajem abruceško-moliškoga dijalekta

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 811.163.42'342.6(450.67)

U članku se analizira utjecaj abruceško-moliškoga dijalekta na moliškohrvatski fonetski i fonološki sustav, a radi usporedbe navode se i likovi iz standardnoga talijanskoga jezika. Utvrđeno je da su brojne riječi iz abruceško-moliškoga dijalekta ušle u moliškohrvatski, a glasovne promjene koje se u njima uočavaju vrlo se često događaju i u izvornim hrvatskim riječima.

Ključne riječi: glasovne promjene, hrvatski, moliškohrvatski, talijanski, abruceško-moliški dijalekt

1. Uvod

Moliškohrvatski idiom štokavsko-ikavskoga je tipa, s ponešto čakavskih primjesa. Danas se govori u trima mjestima talijanske pokrajine Molise: Mundimitar (tal. *Montemitro*), Kruč (tal. *Acquaviva Collecroce*) i Stifilič ili Filič (tal. *San Felice del Molise*).[1] Bježeći pred Turcima, Moliški su se Hrvati prije više od pet

[1] Nekoć je moliškohrvatski bio znatno raširenij te se govorio i u drugim mjestima pokrajine Molise: Tavena (mol.hrv. *Tavela*), Palata, Mafalda (koja se do 1903. zvala *Ripalta sul Trigno*; zato je moliškohrv. naziv *Ripalta*), San Giacomo degli Schiavoni (mol.hrv. *Stijakov*), Montelongo, San Biase, Castel Frentano, Collerotondo. Muljačić (2005: 190–193) spominje i mjesta Castelmauro i Petacciato. Isti autor navodi i nekoliko hrvatskih naseobina u drugim pokrajinama: Casacanditella, Mozzagrogna, Schiavi di Abruzzo (u pokrajini Abruzzo); Ginestra (u pokrajini Basilicata); Castelluccio dei Sauri, Castelnuovo della Daunia, Lesina, Peschici i San Vito dei Normanni (u pokrajini Puglia); Fontechiari, Ginestra degli Schiavoni, Liberi, Schiava, Villanova del Battisti, a možda i Ariano Irpino i Sant'Arcangelo Trimonte (u pokrajini Campania). O hrvatskoj jezičnoj manjini u Moliseu usp. i Toso 2008: 153–155.

stoljeća otisnuli od matične zemlje, *'z one bane mora* ('s one strane mora'), iz područja između Cetine i Neretve. Prema usmenoj predaji bilo je to jednoga svibanjskoga petka, kad su s kipom sv. Lucije prešli Jadransko more. Jedan od dokaza o doseljenju Hrvata jest latinski natpis na arhitravu portala crkve Santa Maria la Nova u Palati, koji svjedoči o tome da se puk koji je došao iz Dalmacije naselio u Palati te je 1531. godine izgradio navedenu crkvu.[2]

Riječ je o vrlo staroj dijaspori koju se može odrediti kao etnolingvističku manjinu (Perinić 2006). Status jezične manjine u Italiji stekla je 1999. godine, kada je donesen zakon o zaštiti jezičnih manjina.[3] U UNESCO-voj crvenoj knjizi ugroženih jezika moliškohrvatski (*Molise Croatian*) nalazimo u skupini ozbiljno ugroženih („seriously endangered") europskih jezika, u koju je uvršten kao „a diaspora dialect of Croatian/South Slavonic/Indo-European".[4] Govornici moliškohrvatskoga za sebe kažu da govore *na našo*.[5]

Ustanovljeno je da postoje bliske veze između moliškohrvatskoga temeljnoga rječnika i govora mjesta Sumartina na Braču, Sućurja na Hvaru i Račišća na Korčuli, u koja se stanovništvo iz biokovsko-neretvanskoga područja doselilo približno u isto vrijeme kada i u Molise. Jednako tako ustanovljena je veza i s govorima jugozapadne Istre, kamo se doselilo stanovništvo iz istoga područja (usp. Sujoldžić et al. 1987: 132; Šimunović 2011: 194).[6] Moliškohrvatski dijalekt razvijao se odvojen od ostalih hrvatskih govora, a okružen talijanskim govorima. Predio Molisea na kojemu danas žive potomci doseljenih Hrvata nalazi se u provinciji Campobasso, svega nekoliko kilometara od granice s pokrajinom Abruzzo. U dugotrajnu dodiru s talijanskim govorima, poglavito moliškim i

[2] Latinski natpis glasi: „Hoc primum Dalmatiae gentes incoluere castrum ac a fundamentis erexere templum anno MDXXXI".

[3] Riječ je o zakonu br. 482 od 15. prosinca 1999., naslovljenu *Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche* (Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana, br. 297), gdje je u članku 2 navedeno: „la Repubblica tutela la lingua e la cultura delle popolazioni albanesi, catalane, germaniche, greche, slovene e croate e di quelle parlanti il francese, il franco-provenzale, il friulano, il ladino, l'occitano e il sardo".

[4] UNESCO Red Book on Endangered Languages: Europe, URL: <http://www.helsinki.fi /~tasalmin/europe_report.html>.

[5] Danas uobičajen naziv *moliškohrvatski* (tal. *croato molisano*) odgovara povijesnojezičnoj stvarnosti i precizniji je od naziva *slavomolisano*, kao i od *slavisano*.

[6] Moliškohrvatski je štakavski kao i govori u jugozapadnoj Istri, što Lisac objašnjava time što su govornici obaju idioma migrirali iz zaleđa Makarskoga primorja – područja nekadašnjega biokovsko-cetinskoga dijalekta (usp. Lisac 2003: 61 i 2009: 62).

abruceškim, a u novije vrijeme i sa standardnim talijanskim, moliški je hrvatski doživio znatne promjene na svim jezičnim razinama.

Neke od moliškohrvatskih fonoloških osobitosti možemo pripisati dodirima s talijanskim dijalektima toga područja, tj. s moliškim i abruceškim. Budući da se moliški talijanski dijalekt suštinski ne razlikuje od abruceškoga, često se navodi da ih se zbog toga može nazivati abruceško-moliškim.[7] Abruceško-moliški dijalekt spada u podskupinu južnih dijalekata unutar skupine dijalekata središnje i južne Italije.[8]

Cilj je ovoga rada analizirati utjecaj moliških i abruceških dijalekata na fonetski i fonološki sustav moliškohrvatskoga idioma, koji se u pravilu ogleda i u grafiji. Kao korpus poslužit će nam riječi zabilježene u rječnicima mundimitarskoga i kručkoga govora (Piccoli/Sammartino 2000, Breu/Piccoli 2000)[9] i napisi iz časopisa *Riča živa* (RŽ).[10] Abruceške i moliške leksičke predloške navodit ćemo iz *Dizionario abruzzese e molisano* Ernesta Giammarca (ako su u njemu zabilježeni). Radi usporedbe, navodit ćemo i likove iz standardnoga talijanskog jezika.

2. Promjene suglasničkih skupina s nazalom

2.1. Prijelaz *nk > ng*

Jedna od najuočljivijih osobina južnotalijanskih govora jest sonorizacija bezvučnih suglasnika u postnazalnome položaju. U abruceškim i moliškim govorima u suglasničkoj skupini *nk* dolazi do sonorizacije *k* u *g*.

[7] Prenosimo iz enciklopedije Treccani (ET): „Il molisano non ha fondamentalmente caratteri distinti rispetto all'abruzzese, per cui è più proprio parlare di un dialetto abruzzese-molisano."

[8] Po Pellegrinijevoj klasifikaciji *area meridionale dei dialetti centro-meridionali* (Pellegrini 1977). Usp. i Grassi/Sobrero/Telmon 1997, Loporcaro 2009.

[9] Iz navedenih rječnika prenosimo i izgovor. Riječi iz mundimitarskoga govora označili smo slovom $_{M}$, a one iz kručkoga slovom $_{K}$.

[10] Časopis *Riča živa / Parola viva. Džurnal do Kroati iz Moliza / Periodico dei Croati del Molise* (Mundimitar/Montemitro: Fondazione "Agostina Piccoli") objavljuje se od 2002. godine. Kako je dvojezičan, uz preuzete moliškohrvatske navode prenosit ćemo i talijanski prijevod.

2.1.1. Prijelaz *nk* > *ng* uočavamo u riječima koje su preuzete u moliškohrvatski:[11]

mol.hrv. *mangamenat*$_{K}$ [maŋga´menat] 'pogreška, grijeh', Giamm. *mangamendə* (tal. *mancamento* 'pomanjkanje, nedostatak, mana')

mol.hrv. *ingutan*$_{M}$ [ìŋgutan] 'nakovanj', Giamm. *ngútənə* (tal. *incudine*)

mol.hrv. *kangar*$_{M/K}$ [kàngar]$_{M}$ ['kaŋgar]$_{K}$ 'rak (bolest)', Giamm. *cànghərə*, *càngarə* (tal. *cancro*)

mol.hrv. *dunga*$_{K}$ ['duŋg^{a}] 'dakle', Giamm. *dunghə* (tal. *dunque*)

mol.hrv. *fjanga*$_{M/K}$ [fjânga]$_{M}$ ['fja:ŋg^{a}]$_{K}$ 'slabina, bok', Giamm. *fianghə* (tal. *fianco*)

mol.hrv. *mangat*$_{M/K}$ [màngȁt]$_{M}$ nesvrš. [ma´ŋgat]$_{K}$ svrš./nesvrš. 'manjkati, nedostajati',[12] Giamm. *mangà* (tal. *mancare*)

mol.hrv. *mangivat*$_{M}$ [mangìvȁt]$_{M}$ nesvrš.

mol.hrv. *ngartat*$_{K}$ [ŋga´rtat] svrš. 'zamotati u papir', Giamm. *ngartá* (tal. *incartare)*

mol.hrv. *ngartivat*$_{K}$ [ŋgarti´vat] nesvrš. 'zamotavati u papir'.

2.1.2. Do postnazalne sonorizacije *nk* > *ng* dolazi i u izvornim hrvatskim leksemima:

mol.hrv. *dvange*$_{M/K}$ [dvânge]$_{M}$ ['dwa:ŋg^{e}]$_{K}$ 'bisage; muda' (ARj *dvanke*, *dvanjke* 'bisage')

mol.hrv. *zelenga*$_{M/K}$ [zèlênga]$_{M}$ [ze´le:ŋg^{a}]$_{K}$ 'kruška (vrsta)'[13] (usp. hrv. ARj *zelenka* 'vrsta grožđa i smokava zelenkaste boje')

mol.hrv. *ušenga* $_{M/K}$ [ùšênga]$_{M}$ ['uʃe:ng^{a}]$_{K}$ 'uš' (hrv. dijal. *ušenka*)

mol.hrv. *tang*$_{M/K}$ [tȁng]$_{M}$ [taŋg]$_{K}$ neodr. 'tanak'

mol.hrv. *tangi*$_{M/K}$ [tângi]$_{M}$ [ta´ŋgi]$_{K}$ odr. 'tanki'

mol.hrv. *tango*$_{M}$ [tângo] pril. 'tanko'.

[11] Iz časopisa *Riča živa* prenosimo primjer u kojemu je talijanska riječ *concorso* realizirana s prijelazom *nk* > *ng*: *Tege premjane na tercu edicijunu* ***kongorsa*** (tal. *I lavori premiati nella terza edizione del* ***concorso***).

[12] U ovome radu kao zasebne primjere prenosimo vidske likove glagola onako kako su zapisani u mundimitarskome odnosno kručkome rječniku.

[13] Za Kruč je zabilježena i inačica *zelenka* [ze´le:ŋka].

Navedeni nominativ neodređenoga oblika pridjeva 'tanak' u moliškohrvatskome nema nepostojanoga *a*. Oblik *tang* nastao je postnazalnom sonorizacijom skupine *nk* (> *ng*) češćega alomorfa /*tank*/.

2.2. Prijelaz *nč > nǯ*

2.2.1. U moliškohrvatskome susrećemo posuđenice iz moliških i abruceških govora koje pokazuju da je u tim govorima došlo do postnazalne sonorizacije palatala *č* > ǯ:

mol.hrv. *dinundžat*$_{K}$ [dinu´ndʒat] svrš. 'prijaviti, potkazati', Giamm. *dənungià* (tal. *denunciare*)

mol.hrv. *dinundživat*$_{K}$ [dinundʒi´vat] nesvrš.

mol.hrv. *provindža*$_{K}$ [pro´vi:ndʒ^{a}][14] 'pokrajina, provincija' (tal. *provincia*)

mol.hrv. *kondžert*[15] 'koncert', Giamm. *cungïertə* (tal. *concerto*)

mol.hrv. *undža*$_{M}$ [ûnǯa] 'unca, mjera za težinu', Giamm. *òngə*, *ungə* (tal. *oncia*)

mol.hrv. *gandž*$_{K}$ [gandʒ] 'klin, kuka', Giamm. *yangə* (tal. *gancio*)

mol.hrv. *frandžez*$_{K}$ [fran'dʒe:z] 'francuski', Giamm. *frangésə* (tal. *francese*)

mol.hrv. *mandžin*$_{K}$ [ma´ndʒi:n] 'ljevoruk; lijevi', Giamm. *manginə* (tal. *mancino*).

2.2.2. Do iste promjene dolazi i u dvije hrvatske riječi kojima osnova završava na *n*, a tvorene su sufiksom *-čič* i *-čina*:

mol.hrv. *zvondžič*$_{M}$ [zvònǯič] 'zvončić' (hrv. *zvončić*)

mol.hrv. *gujendžina*$_{M/K}$ [gujènǯina]$_{M}$, [guje´ndʒin^{a}]$_{K}$ 'kišna glista, gujavica'.

U moliškohrvatskome postoji riječ *gujina* ('trbušna glista, trakavica'), koja je dala derivacijsku osnovu za tvorbu imenice *gujendžina*, uz dodatak augmentativnoga i pejorativnoga sufiksa *-čina*, koji se u moliškohrvatskome pojavljuje i u drugim riječima (npr. *zmijerčina*$_{M}$ [zmijèrčina] 'zmijurina'; *haljerčina*$_{M}$ [haĺèrčina] (pogrdno od *halja*) 'haljinetina, haljetina').

[14] Rječnik *Dialettando* ima oblike u kojima je *n*ǯ u moliškome (*previnge*), u abruceškome (*provinge*, uz *province)*, u govoru Puglie (*provinge*).

[15] Primjer iz RŽ: ***kondžert*** *do muzike klasike* (tal. *concerto di musica classica*).

2.3. Prijelaz *nc > nʒ*

U moliškohrvatskome uočavamo postnazalnu sonorizaciju kojom se suglasnički slijed *nc* mijenja u *nʒ* kako u posuđenicama iz talijanskog abruceško-moliškoga dijalekta, tako i u hrvatskim riječima.[16]

2.3.1. Navodimo nekoliko moliškohrvatskih talijanizama:

mol.hrv. *uzandza*$_{M/K}$ [ùzânʒa]$_M$ [u´za:ndz^a]$_K$ 'običaj', Giamm. *usanʒə* (tal. *usanza*)

mol.hrv. *pačendzja*$_M$ [pàčênʒja] *pačendza*$_K$ [pa´tʃe:ndz^a] 'strpljenje', Giamm. *pacíənʒə*, *pacénʒa*, *pacènʒïa*, *pacénʒïə* (tal. *pazienza*)

mol.hrv. *imbortandza*[17] 'važnost' (tal. *importanza*)

mol.hrv. *pindza*$_K$ ['pindz^a] 'kliješta' (tal. *pinza*)

mol.hrv. *kandzuna*$_{M/K}$ [kànʒûna]$_M$ [ka´ndzu:n^a]$_K$ 'pjesma', Giamm. *canʒónə*, *canʒòu̯nə* (tal. *canzone*)

mol.hrv. *minorandza* 'manjina' (tal. *minoranza*).[18]

2.3.2. Istu promjenu nalazimo u hrvatskim leksemima:

mol.hrv. *sundze*$_M$ [sûnʒe], *sundza*$_K$ [su´ndz^a] 'sunce' (hrv. *sunce*)

mol.hrv. *kondze*$_M$ [kônʒe], *kondza*$_K$ [ko:´ndz^a][19] 'konac' (hrv. *konac*)

mol.hrv. *kondzič*$_M$ [kònʒìč] 'končić' (hrv. *končić*)

mol.hrv. *rizandze*$_M$ [rizánʒe], *rizandze*$_K$ [riza:´ndz^e] 'rezanci' (hrv. dijal. *rizanci*)

mol.hrv. *žumandze*$_M$ [žumánʒe] 'žumanjak, žumance' (hrv. *žumance*)

mol.hrv. *gumandze*$_M$ [gùmânʒe/gumánʒe] 'groblje' (hrv. *gumance*, dem. od *gumno*).

U osnovi mundimitarske riječi *gumandze* prepoznajemo leksem *gumno* (var. *guvno*, lik koji postoji i u moliškohrvatskome). Riječ *gumandze* nastala je elipsom, odnosno metonimijskom promjenom značenja od toponima *Brdo do Gumandzi* jer se to brdo nalazi pokraj mundimitarskoga groblja. Kao deonim,

---

[16] Osim u južnoj Italiji, sonorizacija *nc > nʒ* postoji na području Grčke, Albanije i Makedonije (Lisac 2008).

[17] Primjer iz RŽ: *Sekolike su sotolineal* ***imbortandzu*** *do ovihi ingondri* (tal. *È stata da tutti sottolineata l'importanza di questi incontri*).

[18] Primjer iz RŽ: *kano* ***minorandza*** *linguistika* (tal. *come minoranza linguistica*).

[19] Moliškohrvatski oblik *kondze* tvoren je prema oblicima s alomorfom bez nepostojanoga *a* (hrv. nom. *konac*, gen. *konca*).

gumandze je dobilo općenito značenje 'groblje'. Slijed *nʒ* sadržava i toponim *Fundzumela* [Funʒùmela] 'zdenac i predio općine Mundimitar'.

2.3.3. Konsonantsku skupinu *nʒ* nastalu sonorizacijom od *nc* nalazimo i u moliškohrvatskome *lindzun* [li´ndzu:n]$_K$, [lìnʒûn]$_M$ 'plahta'.[20] Rešetar je početkom 20. st. zabilježio likove *lèncūn* i *lìndzūn*. Naveo je abruceško-moliške likove *lenžole*, *lenžule*, uz objašnjenje da je u moliškohrvatskome došlo do zamjene sufiksa (Rešetar 1997: 252). No, za razliku od abruceških i moliških govora (usp. Giamm. *linʒólo, linʒiólə, linʒórə, lənʒu̯ólə, lenʒóru*), u primorskim govorima u Hrvatskoj likovi na *-un* obilno su zastupljeni. Primjerice, u govoru Korčule *lencūn*, a u sjevernočakavskim govorima *lìncūn* (Skok II: 304), a još u vrijeme kad su moliški Hrvati napustili domovinu na istočnoj obali Jadrana, Marulić piše *lancun*,[21] lik koji je i danas najčešći u srednjoj Dalmaciji.[22] Stoga zaključujemo da je moliškohrvatski oblik kao nesonoriziran donesen iz matične zemlje *´z one bane mora*, te se u novoj domovini sonorizirao pod utjecajem okolnih talijanskih dijalekata.

2.4. Prijelaz *nt > nd*

2.4.1. Za razliku od standardnoga talijanskoga jezika, u abruceško-moliškome dijalektu bezvučni se suglasnici *t*, *p* i *f* ozvučuju kad se nađu iza *m* i *n* (usp. Giammarco 1960: 45). Posuđenice iz tih govora brojne su u moliškohrvatskome. Postnazalna sonorizacija *t > d* vrlo je česta u konsonantskoj skupini *nt*, koja prelazi u *nd*. Primjerice, već u samome imenu mjesta *Mundimitar*, moliškohrvatskome ekvivalentu službenoga talijanskoga imena *Montemitro*, uočavamo prijelaz *nt > nd*. Jednako tako i u imenu drugoga moliškoga gradića, *Mundinegar* (tal. *Montenero di Bisaccia*). Brojni su primjeri riječi u kojima se ozvučuje dental u izvornoj latinskoj suglasničkoj skupini *nt*, koja se čuva u standardnome talijanskome jeziku:

mol.hrv. *ndendzijuna*$_K$ [ndendzi´ju:n^a] 'namjera', Giamm. *ndenʒiónə* (tal. *intenzione*)

mol.hrv. *prond*[23] 'spreman', Giamm. *prondə* (tal. *pronto*)

---

[20] Primjer iz rječnika Kruča (s.v. *dudzina* 'tucet'): *na dudzina* ***lindzuni*** 'dvanaest plahta'.

[21] Marko Marulić, *Svarh muke Isukarstove*, st. 673–674: *Zaviv ga u* ***lancun*** *bil, za veliku milost, / u grob ga položil Osip, svih grihov prost.*

[22] Likovi *lincun*, *lencun*, *lancun* potječu od lat. *linteum* 'platno' (izvedenica od *linum* 'lan'). Deminutivni oblik *linteŏlu(m)* nastavlja se u talijanskome *lenzuolo* i u gore navedenim abruceškim i moliškim likovima.

[23] Primjer iz RŽ: *Večeru do Vijilje je bilo sve* ***prond*** (tal. *La sera della Vigilia era tutto pronto*).

mol.hrv. *tendat*$_{M/K}$ [tèndȁt]$_M$ [te´ndat]$_K$ svrš. 'pokušati, iskušati; opipati, popipati',[24] (tal. *tentare*)

mol.hrv. *tendivat*$_{M/K}$ [tendìvȁt]$_M$ [tendi´vat]$_K$ nesvrš. 'pokušavati, iskušavati; opipavati, pipati'

mol.hrv. *korènda*$_K$ [ko'rɛndª] 'električna struja', Giamm. *currèndə* (tal. *corrente*)

mol.hrv. *dendišt*$_K$ [den'diʃt] 'zubar', Giamm. *dəndéštə* (tal. *dentista*)

mol.hrv. *vulenda*$_M$ [vulèndâ] 'volja, želja', Giamm. *vulundà* (tal. *volontà*)

mol.hrv. *džuvendu*$_M$ [ʤuvèndû], *džuvindu*$_K$ [dʒ̑uvin´du] 'mladež', Giamm. *ggiuvindù* (tal. *gioventù*)

mol.hrv. *galandomin*$_{M/K}$ [galàndomin]$_M$ [gala´ndomin]$_K$ 'pravi gospodin, odličnik', Giamm. *galandòmə*, *ɣalandómə*, *ɣalandu̯ómənə* (tal. *galantuomo*)

mol.hrv. *imbortand*[25] 'važan' (tal. *importante*)

mol.hrv. *presidend*[26] 'predsjednik' (tal. *presidente*)

mol.hrv. *veramend*[27] 'uistinu, doista' (tal. *veramente*).

2.4.2. Osim u posuđenicama, prijelaz *nt* > *nd* uočavamo u moliškohrvatskome prilogu *undra*$_K$ ['u:ndrª] 'unutra',[28] u kojemu je ispadanjem vokala u slijedu *nut* nastala skupina *nt*, koja je potom prešla u *nd* (*nut* > *nt* > *nd*): *unutra* > **untra* > *undra*. Isti suglasnički slijed, *ndr* (< *ntr*), nalazimo u posuđenicama iz moliških i abruceških govora:

mol.hrv. *kundra*$_K$ [k'u:ndrª] 'protiv', Giamm. *còndrə*, *cundrə* (tal. *contro*)

mol.hrv. *kundrada*$_M$ [kùndrâda] 'predio', Giamm. *cundratə*, *cundrèdə* (tal. *contrada*).

2.4.3. Vrlo čestu odliku hrvatskoga jezika, razrješivanje završnih suglasničkih skupina ubacivanjem nepostojanoga *a*, uočavamo u moliškohrvatskoj riječi *parenat*$_{M/K}$ [pàrenat]$_M$ [pa´renat]$_K$ (tal. *parente* 'rođak').

---

[24] Usp. Giamm. *téndazïónə* (tal. *tentazione*).

[25] Primjer iz RŽ: *Jena delegacijuna parlamendara iz Kroacje je činila nu* ***imbortandu*** *vizitu našimi gradi* (tal. *Una delegazione parlamentare croata ha fatto un'importante visita ai nostri paesi*).

[26] Primjer iz RŽ: ***presidend*** *Ufiča za minorandze u Parlamend* (tal. *presidente del Dipartimento per le minoranze in Parlamento*).

[27] Primjer iz RŽ: *Ma oni ke je* ***veramend*** *autor do ovoga prlja je Alfredo Ricci* (tal. *Ma colui che è veramente l'autore di questo "prlj" è Alfredo Ricci*).

[28] Ovaj je lik iz kručkoga govora, u kojemu postoje i inačice *unutra* [u´nu:trª], *utra* [u:´trª]. Mundimitarski je oblik *unutra*.

Upravo zbog nepostojanoga *a* ta imenica završava suglasnikom *t*, za razliku od oblika *parend*, koji navodi u svojemu rječniku Giammarco za abruceške i moliške talijanske govore.[29] U moliškohrvatskome u padežima u kojima nema nepostojanoga *a* nalazimo oblike sa suglasničkom skupinom *nd*: nasuprot nominativu *parenat* genitivni je oblik *parenda*$_{M/K}$ [pàrênda]$_M$ [pa´re:nd^a]$_K$.[30] Jednaku alternaciju alomorfa vidimo u brojnim drugim primjerima:

mol.hrv. *teštamenat*$_{M/K}$ [teštàmenat]$_M$, gen. [teštàmênda]$_M$; [teʃta´menat]$_K$, gen. *teštamenta* [teʃta´me:nd^a]$_K$ 'oporuka', Giamm. *təštamìəndə*, *təštamèndə* (tal. *testamento*)

mol.hrv. *kunat*$_M$ [kùnat], gen. [*kûnda*] 'račun', Giamm. *cóndə, cundə* (tal. *conto*)

mol.hrv. *parlamenat*$_K$ [parla´menat], gen. *parlamenda* [parla´me:nd^a] 'parlament, rasprava', Giamm. *parlamèndə* 'rasprava'[31] (tal. *parlamento*).

Imenica ženskoga roda *punda*$_{M/K}$ [pûnda]$_M$, ['pu:nd^a]$_K$ 'vršak, šiljak' homonim je genitivnomu obliku imenice muškoga roda *punat*$_{M/K}$ [pùnat]$_M$, ['punat]$_K$ 'točka, mjesto, bod'. U Giammarcovu rječniku oblik *pundə* u ženskome rodu znači 'vršak', a u muškome rodu 'točka'. Odgovarajući su oblici u talijanskome *punta* i *punto*.

2.5. Prijelaz *mp > mb*

Ilustrirajući promjenu *nt > nd* naveli smo primjer *imbortand* (tal. *importante*), u kojemu uočavamo i prijelaz *mp > mb*. Naime, u abruceškim i moliškim govorima u skupini *mp* dolazi do postnazalne sonorizacije, kao primjerice u obliku *cumbrà* (tal. *comprare* 'kupiti'), koji navodi Giammarco. I u moliškohrvatskome nalazimo riječi s promjenom *mp > mb*, preuzete iz okolnih talijanskih dijalekata:

mol.hrv. *kumbanjija*$_{M/K}$ [kumbàńija]$_M$ [kumba´ɲij^a]$_K$ 'društvo',[32] Giamm. *cumbagnïé* (tal. *compagnia*)

---

[29] U moliškohrvatskome postoji, s drugim značenjem, također *parend* (gen. *parenda*) 'otac jednoga supružnika roditeljima drugoga, prijatelj'.

[30] U vezi s alternacijom alomorfa *parenat*/*parend* Breu (1998: 341) objašnjava da je riječ o djelovanju analogije. Analizirajući mundimitarski govor Menac-Mihalić i Sammartino (2003: 42) primjećuju da su rijetki slučajevi kada se ne umeće nepostojano *a*, poput *njurand* (tal. *ignorante*). Taj oblik odgovara abruceško-moliškomu *gnurandə*, a u mundimitarskome postoji i inačica *njuranat*, gen. *njuranda*.

[31] Giammarco navodi kao prvo značenje riječi *parlamèndə* 'zaruke, prosidba; sastanak rodbine mladenaca radi dogovora o vjenčanju i piru', a zatim 'rasprava'. Navodi i likove bez postnazalne sonorizacije *nt > nd*: *parlamentu, parlamintu* 'govor'.

[32] Za usporedbu navodimo čakavski lik *kumpańïja* (Šimunović 2006: 225).

mol.hrv. *lamba*$_{K}$ ['la:mb^{a}] 'svjetiljka, lampa', Giamm. *lambə*, *lamba* (tal. *lampa*)

mol.hrv. *kambisand*$_{M}$ [kambisȁnd] 'groblje', Giamm. *kambəsandə, kambisandə* (tal. *camposanto*)

mol.hrv. *mbič*$_{M}$ [mbȉč] 'teškoća, problem', Giamm. *mbéccə*, *mbiccə* (tal. *impiccio*)

mol.hrv. *(se) mbičat*$_{M}$ [(se) mbìčȁt] svrš. 'zaplesti, zamrsiti', povr. 'uplesti se', *mbičat*$_{K}$ [mbi´tʃat] 'ispriječiti, zasmetati; zaplesti, zamrsiti', Giamm. *mbəccïà*, *mbiccià* (tal. *impicciare*; *impicciarsi*)

mol.hrv. *(se) mbičivat*$_{M}$ [(se) mbìčivȁt] nesvrš. 'zaplitati, mrsiti', povr. 'uplitati se', *mbičivat*$_{K}$ [mbitʃ´ivat] 'ispriječiti, zasmetati; zaplesti, zamrsiti'

mol.hrv. *mbaštat*$_{M}$ [mbàštȁt] svrš. 'smiješati', Giamm. *mbaštà* (tal. *impastare*)

mol.hrv. *mbaštivat*$_{M}$ [mbaštìvȁt] nesvrš. 'miješati'.[33]

Promjenu *mp* > *mb* prepoznajemo u toponimima *Kambovaš*$_{M}$ [Kambòu̯ȁš] (službeno talijansko ime glavnoga grada pokrajine Molise jest *Campobasso*)[34] i *Kambomarin* (talijansko je ime toga mjesta *Campomarino*).

Postnazalnu sonorizaciju *p* > *b* uočavamo posebice u skupini *mbl*, koja nastaje od *mpl*, npr. u abruceško-moliškome glagolu *cumblì* (Giamm.), koja odgovara talijanskome *compìre* i *cómpiere* ('završiti, dovršiti¸izvršiti; ispuniti'), a potječe od vulg. lat. **complire* i **complĕre* (< kl. lat. *complīre* 'napuniti, dovršiti'). Skupinu *mbl* nalazimo u moliškohrvatskim riječima *kumbletat*[35] 'upotpuniti' i *kumblimende*$_{M}$ [kumblìmênde] 'kolači koji se darivaju rođacima i prijateljima prigodom vjenčanja', *kumblumjend*$_{K}$ [kumblu'mjend] 'slatkiš koji biva ponuđen na proslavama' (usp. tal. *complimento*).

Postnazalna sonorizacija dovela je također do prijelaza *mpr* > *mbr* u abruceško-moliškome dijalektu, npr. u riječi *mbrəssionə* (Giamm.) 'utisak, dojam' (tal. *impressione*). U moliškohrvatskome nalazimo posuđenicu *mbresijuna*.[36] Preuzimanje riječi s inicijalnom suglasničkom skupinom *mb* predstavlja inovaciju u moliškohrvatskome fonološkom sustavu.

[33] U mundimitarskome sinonim je *misit* [mìsȉt] 'mijesiti', glagol koji je naveden u tome značenju i u kručkome govoru, [mi´sit].

[34] U Giammarcovu rječniku nalazimo da se stanovnik Campobassa naziva *cambu̯šcianə*.

[35] Primjer iz RŽ: *Su* ***kumbletal*** *ovu lipu skuadru* (tal. *Hanno completato questo illustre schieramento*).

[36] Primjer iz RŽ: *Su ponil njihove* ***mbresijune*** *oš njihove rikorde u Zagreb* (tal. *Hanno portato le loro impressioni e i loro ricordi a Zagabria*).

2.6. Prijelaz *nf > mb*

Suglasnički slijed *mb*, koji je vrlo čest u moliškohrvatskome, potječe i od latinske skupine *nf*, koja doživljava spomenutu promjenu u moliškim i abruceškim talijanskim govorima. U standardnome talijanskome jeziku skupina *nf* nije promijenjena pa talijanskome *infilare* odgovaraju abruceško-moliški likovi koji počinju suglasničkom skupinom *mb*, kao i prilagođenica koju nalazimo u moliškohrvatskome:

mol.hrv. *mbilat*$_{M/K}$ [mbìlȁt]$_M$ [mbi´lat]$_K$ svrš. 'nanizati', Giamm. *mbəlà*, *mbilà* (tal. *infilare*)

mol.hrv. *mbilivat*$_{M/K}$ [mbìlìvȁt]$_M$ [mbili´vat]$_K$ nesvrš. 'nizati'.

Istu promjenu prepoznajemo i u sljedećim riječima:

mol.hrv. *(se) mburmat*$_M$ [(se) mbùrmȁt] svrš. (povr.) 'obavijestiti (se)'; *mburmat*$_K$ [mbu´rmat] svrš. 'obavijestiti', Giamm. *mburmà* (tal. *informare*)

mol.hrv. *(se) mburmivat*$_M$ [(se) mburmìvȁt]; *mburmivat*$_K$ [mburmi´vat] nesvrš. (povr.) 'obavješćivati (se)'

mol.hrv. *kumbeta*$_M$ [kùmbeta], *kumbata*$_K$ [ku´mbat^a] 'vrsta bombona' (tal. *confetto*)

mol.hrv. *kumbina*$_{M/K}$ [kùmbîna]$_M$ [ku´mbi:n^a]$_K$ 'granica', Giamm. *cumbinə* (tal. *confine*)

mol.hrv. *kumbinivat*$_{M/K}$ [kumbinìvȁt]$_M$ [kumbini´vat]$_K$ nesvrš. 'graničiti', Giamm. *cumbənà* (tal. *confinare*)[37]

mol.hrv. *tamba*$_{M/K}$ [tâmba]$_M$ ['tamb^a]$_K$ 'zadah, smrad', Giamm. *tambə* (tal. *tanfo*)

mol.hrv. *mbača*$_K$ ['mbatʃ^a] 'nasuprot, prema', Giamm. *m bbaccə*, *m bbaccia* (tal. *in faccia*).

Zanimljiv je kručki talijanizam koji pokazuje karakterističan abruceško-moliški prijelaz *nf > mb*, ali i sraštanje člana s posuđenim leksemom, dok u mundimitarskome nije došlo do aglutinacije:

mol.hrv. *limbern*$_K$ [li´mbe:rn] 'pakao', Giamm. *imbernə* (tal. inferno)

mol.hrv. *imberan*$_M$ [ìmberan] 'id.'

[37] U moliškohrvatskome postoji homonimni glagol *kumbinivat*$_{M/K}$ nesvrš., uz svršeni *kumbinat*$_{M/K}$ [kumbìnȁt]$_M$ 'učiniti što neprilično, loše' [kumbi´nat]$_K$ 'složiti, sastaviti, sklopiti, učiniti'. Odgovara talijanskomu *combinare*. Giammarco bilježi za abruceške i moliške govore *cumbənà*, gdje se kao i u standardnome talijanskome jeziku čuva skupina *mb*.

2.7. Prijelaz *nv > mb* (*> mm*)

Poput *nf*, i skupina *nv* može u moliškim i abruceškim talijanskim govorima prijeći u *mb*, a zatim se u nekim slučajevima asimilira u *mm*. Refleks latinskoga *nv* prepoznajemo u kručkome glagolu u kojemu je došlo do prijelaza *nv > mb*:

mol.hrv. *kumbindžit*$_{K}$ [ku´mbi:ndʒit] svrš. 'uvjeriti', *kumbindživat* (tal. *convincere*)

mol.hrv. *kumbindživat*$_{K}$ [kumbindʒi´vat] nesvrš. 'uvjeravati'.

Standardnotalijanskomu *invece* u okolnim južnotalijanskim govorima odgovaraju oblici s incijalnim *mb*, a znatno češće s *mm.* U mundimitarskome nalazimo oblik koji počinje s *mb*, dok u kručkome počinje s *m*:

mol.hrv. *mbeč*$_{M}$ [mêč] 'umjesto toga, naprotiv', Giamm. *mbécə* (tal. *invece*)

mol.hrv. *meč*$_{K}$ [me:tʃ] 'a, naprotiv',[38] Giamm. *mmécə*.

Navodimo još nekoliko moliškohrvatskih riječi preuzetih iz okolnih talijanskih govora u kojima je *m* nastalo redukcijom geminate *mm* (< *mb* < *nv*):

mol.hrv. *mitat*$_{M/K}$ [mìtȁt]$_{M}$ [mi´tat]$_{K}$ svrš. 'pozvati', Giamm. *mmətà*, *mmità*[39] (tal. *invitare*)

mol.hrv. *mitivat*$_{M/K}$ [mìtivȁt]$_{M}$ [miti´vat]$_{K}$ nesvrš. 'pozivati'

mol.hrv. *kumit*$_{M/K}$ [kùmît]$_{M}$ [ku´mi:t]$_{K}$ 'svadbena svečanost i ručak', Giamm. *cummitə* (tal. *convito*)

mol.hrv. *mendat*$_{K}$ [me´ndat] svrš. 'izmisliti lažnu pričicu', Giamm. *mmendà* (tal. *inventare*)

mol.hrv. *mendivat*$_{K}$ [mendi´vat] nesvrš. 'izmišljati lažne pričice'.

Osim navedenoga glagola *mendat*, u kručkome govoru nalazimo i glagol *nvendat* svrš. [nve´ndat] 'izumiti, pronaći', *nvendivat* nesvrš. [nvendi´vat], koji je formalno bliži standardnotalijanskomu *inventare* 'id.'. U Giammarcovu rječniku uz gore navedeni oblik *mmendà* nalazimo i likove sa skupinom *nv* (*nventá*, *nvəndá*).

[38] Prenosimo primjer i kručkoga rječnika: *ti greš van,* ***meč*** *ja stojim doma*. U istome govoru postoji i veznik *meč-za* ['metʃ 'za] 'umjesto' (tal. *invece di*) koji se rabi u konstrukciji s infinitivom.

[39] Giammarco bilježi i oblik s aferezom, bez prijelaza *nv* > *mb* > *mm*: *nvətá* (tal. *invitare*).

3. Asimilacija suglasničkih skupina *nd* i *mb*

U južnim talijanskim dijalektima često dolazi do asimilacije suglasničkih skupina *nd* i *mb*. Tako nastaju pojačani nazalni suglasnici *n* i *m*, koji se pišu kao dvostruki suglasnici (udvostručeni suglasnici / geminate, tal. *consonanti doppie/geminate*). U moliškohrvatskome geminate se reduciraju.

3.1. U već spomenutoj sintagmi *'z one bane mora* u riječi *bana* 'strana' uočavamo razliku u odnosu na oblik *banda* koji postoji u primorskim dijalektima u Hrvatskoj, a identičan je obliku u standardnome talijanskome jeziku. U moliškim i abruceškim talijanskim govorima u toj se riječi konsonantska skupina *nd* asimilira u *nn*. U Giammarcovu rječniku nalazimo imenicu *bbannə* (tal. *banda*), kojoj u moliškohrvatskome odgovara *bana*$_{M/K}$ [bȁna], ['ban^{a}].[40] Navodimo primjere uporabe iz časopisa *Riča živa* i iz ispovijesti vjere *Verjam*: *smo čul naše poezije s saluti ke su nam donil iz ove oš iz one* ***bane*** *mora* (tal. *abbiamo sentito le nostre poesie con i saluti giunti da questa e da quella parte del mare*) (Riča živa) *sidi na* ***banu*** *dritu Boga*[41] (hrv. *sjedi o desnu Boga*) (Gliosca 2006).

Postoje i prilozi nastali spajanjem prijedloga *na* i imenice *bana* 'strana' u akuzativu (*nabanu*$_{M/K}$ [nàbanu]$_{M}$ ['naban^{u}]$_{K}$ 'na stranu, po strani, sa strane'), odnosno prijedloga *iz* i genitivnoga oblika iste imenice (*izbane*$_{M}$ [ìzbane], *jizbane*$_{K}$ [ji´zbane] 'sa strane, bočimice').

Južnotalijansku asimilaciju suglasničke skupine *nd* prepoznajemo i u glagolu *zbanit*$_{K}$ ['zbanit] 'razglasiti', prilagođenici glagola preuzeta iz talijanskoga dijalekta (Giamm. *ʃbanní* 'bandire, vendere la roba all'incanto'). U njegovoj je osnovi imenica *ban*$_{M}$ [bȁn], *bana*$_{K}$ 'ban^{a}] 'proglas' (Giamm. *bbannə*, tal. *bando*).

Poznatomu talijanizmu iz naših priobalnih dijalekata, *mudante* 'gaće' u moliškohrvatskome odgovara oblik u kojemu je došlo do asimilacije suglasničke skupine *nd*, tj. *mutane*$_{M/K}$ [mùtane]$_{M}$ [mu´tan^{e}]$_{K}$.[42] Standardnotalijanska riječ glasi *mutande*. Moliškohrvatski talijanizam prilagođenica je predloška *mutannə*, koji

[40] U moliškohrvatskome postoji i riječ u kojoj nema asimilacije *nd* > *nn*, koja ima različito značenje, a postoji i u Hrvatskoj: *banda*$_{M/K}$ [bȁnda] ['band^{a}] 'limena glazba', Giamm. *bbandə* (hrv. reg. *banda*).

[41] *Bana drita* 'desna strana'. Moliškohrvatski pridjev *drit* [drit] ima značenja 'ravan; domišljat, lukav; desni', kao u okolnim talijanskim dijalektima (Giamm. *dəréttə, drittə, dirittə*).

[42] Osim lika *mudante*, navodimo još nekoliko likova iste riječi u priobalnim govorima u Hrvatskoj: *mudãnti* u Rukavcu, u Brusju *mudônte*, u bejskome govoru *mutg̃ndi* (likovi navedeni iz Tamaro 2013: 274).

nalazimo u Giammarcovu rječniku, u kojemu je došlo do prijelaza *nd* > *nn* (*mutande* > *mutanne*).

Navodimo nekoliko glagola u kojima je došlo do asimilacije skupine *nd*:

mol.hrv. *kumanat*$_{M/K}$ [kumànàt]$_M$ [kuma´nat]$_K$ svrš. 'zapovjediti', Giamm. *cummannà* (tal. *comandare*)

mol.hrv. *kumanivat*$_{M/K}$ [kumnìvàt]$_M$ [kumani´vat]$_K$ nesvrš. 'zapovijedati'

mol.hrv. *spenit*$_{M/K}$ [spènit]$_M$ ['spenit]$_K$ svrš. 'potrošiti', Giamm. *spènnə* (tal. *spendere*)

mol.hrv. *spenivat*$_K$ [speni´vat] nesvrš. 'trošiti'

mol.hrv. *speniljat*$_M$ [spenìĺàt] nesvrš. 'id.'

mol.hrv. *renit*$_{M/K}$ [rènit]$_M$ svrš./nesvrš. 'donijeti/donositi (prihod), roditi/rađati, dati/davati plod', ['renit]$_K$ svrš. 'donijeti prihod, proizvesti, roditi', Giamm. *rènnə* 'rendere, ridare' (tal. *rendere*)

mol.hrv. *renivat*$_K$ [reni´vat] nesvrš. 'donositi prihod, proizvoditi, rađati'

mol.hrv. *defenit*$_K$ [de´fenit] svrš. /nesvrš. 'braniti/obraniti', Giamm. *dəfènnə* (tal. *difendere*)

mol.hrv. *penit*$_{M/K}$ [pènit]$_M$ nesvrš. 'visjeti, naginjati se', ['penit]$_K$ nesvrš. 'visjeti', Giamm. *ppènnə* (tal. *pendere*)

mol.hrv. *funat*$_K$ [fu´nat] svrš. 'potopiti, potonuti', mol. *funnà*[43] (tal. *affondare*)

mol.hrv. *funivat*$_K$ [funi´vat] nesvrš. 'topiti, tonuti'.

Giammarco bilježi likove pridjeva *tónnə*, *tunnə* 'okrugao' (tal. *tondo*), u kojima prepoznajemo asimilaciju suglasničkoga slijeda *nd* (lat. *rotundus* > tal. *(ro)tondo*). U moliškohrvatskome dijalektu koristi se posuđenica *tun*$_{M/K}$ [tûn]$_M$, [tun]$_K$ za neodređeni oblik pridjeva, odnosno *tuni*$_{M/K}$ [túni]$_M$, [tu´ni]$_K$ za određeni oblik.

Katkad u istome moliškohrvatskome govoru postoje inačice, od kojih jedna čuva skupinu *nd*, dok u drugoj prepoznajemo asimilaciju *nd* > *nn* uz sukcesivnu degeminaciju:

mol.hrv. *bandunat*$_K$ [bandu´nat] svrš. 'napustiti', Giamm. *abbandunà* (tal. *abbandonare*)

[43] Riječ iz govora Tavenne u Moliseu (preneseno iz Breu/Piccoli 2000, s.v. *funat*). Giammarco bilježi imenice *funnålə* 'fondale' (hrv. *dubina*), *funnatə* 'bassura, depressione del terreno' i pridjev *funnəatə, funnutə* 'profondo' (hrv. *dubok*).

mol.hrv. *banunat*$_{K}$ [banu´nat] svrš. 'id.', Giamm. ˋ*abannonare*

mol.hrv. *bandunivat*$_{K}$ [banduni´vat] nesvrš. 'napuštati'

mol.hrv. *banunivat*$_{K}$ [banuni´vat] nesvrš. 'id.'

mol.hrv. *banditur*$_{K}$ [bandi´tu:r] 'objavljivač/izvikivač vijesti i proglasa', Giamm. *bbannətórə* (tal. *banditore*)

mol.hrv. *banitur*$_{M/K}$ [banìtûr]$_{M}$ [bani´tu:r]$_{K}$ 'id.'.

I u abruceško-moliškim govorima postoje likovi sa skupinom *nd* i asimilacijom *nd* > *nn*. Osim već navedenih likova *abbandunà* i ˋ*abannonare*, dodajmo da Giammarco uz već spomenuti lik *mutannə* bilježi i *mutandə* (tal. *mutande* 'gaće').

3.2. U moliškohrvatskome nalazimo riječi s prijelazom *mb* > *mm*, kao u abruceškim i moliškim govorima:

mol.hrv. *tamur*$_{M/K}$ [tàmùr]$_{M}$ ['tamur]$_{K}$ 'bubanj', Giamm. *tamórrə*, *tammórrə*, *tammurro*, *tamurrə* (tal. *tamburo*)

mol.hrv. *boma*$_{K}$ ['bom^{a}] 'bomba, pirotehničko sredstvo', Giamm. *bbòmmə* (tal. *bomba*)

mol.hrv. *lum*$_{M}$ [lùm] 'slabina', *luma*$_{K}$ ['lum^{a}] 'slabina', Giamm. *lómmə*, *lummə* (tal. *lombo*)

mol.hrv. *mašatur*$_{K}$ [maʃa´tu:r] 'posrednik prigodom sklapanja braka', Giamm. *ammašciatòrə, mmašciatórə* (tal. *ambasciatore*)

mol.hrv. *maštat*$_{K}$ [ma´ʃtat] svrš. 'narijetko prošiti, ujemčiti', Giamm. *mmaštì*, *mmęštà* (tal. *imbastire*)

mol.hrv. *maštivat*$_{K}$ [maʃti´vat] nesvrš. 'narijetko prošivati, jemčiti'.

Navedeni kručki glagol *maštat* 'narijetko prošiti, ujemčiti' oblikom je isti kao mundimitarski, u kojemu je također došlo do asimilacije suglasničke skupine *mb*:

mol.hrv. *maštat*$_{M}$ [màštàt] 'staviti samar', Giamm. *mbaštà*, *ammaštà*, *ammaštə*, *mmaštə* (tal. *mettere il basto*, *imbastare* 'osedlati').

Navedenim oblicima iz kručkoga govora *mašatur*, *maštat* i *maštivat* odgovaraju mundimitarski u kojima nije došlo do asimilacije suglasničke skupine *mb.* Za razliku od navedenoga kručkoga *mašatur*, mundimitarski je oblik *mbašatur* [mbašàtûr] 'veleposlanik; posrednik za sklapanje braka'.[44] Jednako tako

[44] Osim likova s prijelazom *mb* > *mm*, Giammarco bilježi i lik *mbašciatórə*.

kručkome liku *maštat* odgovara mundimitarski *mbaštat* [mbàštàt] 'narijetko prošiti; ugrubo započeti'.[45] Giammarco osim već navedenih likova s asimilacijom *mb > mm* (*mmaštì*, *mmęštà*) bilježi i *mbaštì* (tal. *imbastire* 'narijetko prošiti').

U moliškohrvatskome postoje inačice *sutemar*/*sutembar*/*sutembra* 'rujan' (Sammartino 2008: 155), gdje je u prvoj navedenoj došlo do asimilacije suglasničke skupine *mb.*

Iznosili smo primjere postnazalne sonorizacije *mp > mb* u abruceškim i moliškim govorima, koju prepoznajemo u posuđenicama u moliškohrvatskome. Naveli smo mundimitarski oblik *kambisand* 'groblje', koji odgovara talijanskomu *camposanto*, a predložak mu je abruceško-moliški *kambəsandə, kambisandə*. U kručkoj istoznačnici nakon ozvučivanja došlo je do asimilacije (*mp > mb > mm*), što je posvjedočeno kao inačica u Giammarcovu rječniku:

mol.hrv. *kamisand*$_{K}$ [kami´sand] 'groblje', Giamm. *kamməsandə* (tal. *camposanto*).

Svi navedeni primjeri pokazuju da je u moliškohrvatskome došlo do degeminacije.

4. Dodavanje suglasnika *b*, *m* i *n*

4.1. Dodavanje suglasnika *b*

U moliškohrvatskome dijalektu prilično su brojne riječi u kojima je suglasnička skupina *mb*. Već smo naveli posuđenice iz abruceškoga i moliškoga dijalekta poput *mbašatur* (tal. *ambasciatore*), *mbilat* (tal. *infilare*), *mbeč* (tal. *invece*) *mbič* (tal. *impiccio*), *kumbanjija* (tal. *compagnia*), *mbresijuna* (tal. *impressione*). Skupina *mb* može nastati i dodavanjem oralnoga bilabijala *b* iza nazala *m*.

4.1.1. Navodimo takve primjere s epentetskim *b*:

mol.hrv. *kambumil*$_{M}$ [kambumȉl][46] 'kamilica', Giamm. *cambuméllə, cambumillə* (tal. *camomilla*)

[45] U mundimitarskome postoji i homonimni glagol u kojemu je *mb* rezultat postnazalne sonorizacije *mp* > *mb*: *mbaštat* [mbàštàt] svrš. 'smiješati', Giamm. *mbaštà* (tal. *impastare*), *mbaštivat*$_{M}$ [mbaštìvàt] nesvrš. 'miješati'.

[46] U govoru Kruča bez epenteze, *kamumila* [kamu'mil^{a}]. Giammarco navodi i takve likove: *camumilla*, *cammumillə*, *camumillə*.

mol.hrv. *limba*$_{K}$ ['limb^{a}][47] 'turpija' (tal. *lima*)

mol.hrv. *timbun*$_{K}$ [ti´mbun][48] 'rudo' (tal. *timone*).

Između navedenih primjera, samo je prvi zabilježen i u Giammarcovu abruceško-moliškome rječniku, a nije registrirana ni sljedeća riječ koja u mundimitarskome ima skupinu *mbj*, nastalu epentezom *b* između *m* i *j*:

mol.hrv. mol.hrv. *kambjon*$_{M}$ [kàmbjon] 'kamion' (tal. *camion*).

Kako u Giammarcovu rječniku, tako i u oba moliškohrvatska govora nalazimo dvije inačice iste riječi, s epentetskim *b* i bez njega:

mol.hrv. *šimja*$_{M/K}$ [šîmja]$_{M}$ [ʃi´mj^{a}]$_{K}$ 'majmun', Giamm. *šcémmïə* (tal. *scimmia*)

mol.hrv. *šimbja*$_{M/K}$ [šîmbja]$_{M}$ [ʃi´mbj^{a}]$_{K}$ 'id.', Giamm. *scèmbïə*.

4.1.2. U moliškohrvatskim riječima epentetsko *b* pojavljuje se između *m* i *l*, *lj*, j ili *r*, te tako nastaju skupine *mbl*, *mblj*, *mbj, mbr*. U sljedećim primjerima nalazimo na taj način nastalu skupinu *mbl*:

mol.hrv. *mbliko*$_{M}$ [mblíko], *mblika*$_{K}$ [mbli:´k^{a}] 'mlijeko' (hrv. dijal. *mliko*)

mol.hrv. *mbličac*$_{M}$ [mblíčàc] 'smokvino mlijeko' (usp. hrv. ARj *mliječac* 'sok u voću i drugim plodovima'; dijal. *mličac* 'mlječika', FCD s.v. *Euphorbia characias L.*)

mol.hrv. *mbličnica*$_{M}$ [mbl̂ičnica] 'vrsta smokve' (usp. hrv. *mliječnica* 'vrsta gljive')

mol.hrv. *mblad*$_{M/K}$ [mblâd]$_{M}$ [mbla:d]$_{K}$ neodr. 'mlad'

mol.hrv. *mbladi*$_{M}$ [mblâdi] odr. 'mladi'

mol.hrv. *mblad*$_{M}$ [mblâd] 'mladić'[49]

mol.hrv. *mbladič*$_{M}$ [mblàd̂ič] 'mladić'

mol.hrv. *mblitav*$_{M}$ [mbl̂itav] neodr. 'mlitav'

mol.hrv. *mblitavi*$_{M}$ [mbl̂itavi] odr. 'mlitavi'

mol.hrv. *mblitavo*$_{M}$ [mbl̂itavo] pril. 'mlitavo'

mol.hrv. *mblit*$_{M/K}$ [mbl̂it]$_{M}$ [mblit]$_{K}$ nesvrš. 'mljeti' (hrv. dijal. *mlit*)

mol.hrv. *mblijat*$_{M/K}$ [mbl̂ijat]$_{M}$ ['mblijat]$_{K}$ (inačica mol.hrv. glagola *mblit*)

mol.hrv. *samblit*$_{M/K}$ [sàmbl̂it]$_{M}$ [sa´mblit]$_{K}$ svrš. 'samljeti' (hrv. dijal. *samlit*)

---

[47] U mundimitarskome *lima* [lîma], bez epenteze, kao u Giammarcovu rječniku *limə*.

[48] U kručkome postoji i inačica timunK [ti´mun], bez epentetskoga b. U Giammarcovu rječniku *təmónə*, *timónə*, *təmòu̯nə*.

[49] Primjer iz RŽ s poimeničenim pridjevom: *Dop toga, jena lipi grup* ***mblad*** *je poša u Kroacj* (tal. Dopo questo, un bel gruppo di giovani è andato in Croazia).

mol.hrv. *se mblit*$_{M}$ [se mbl̩̀t], *sa mblit*$_{K}$ [sa 'mblit] nesvrš. povr. 'misliti, vjerovati' (ARj *mliti* < *mniti* 'misliti')

mol.hrv. *mblatit*$_{M}$ [mblàt̩̀t][50] nesvrš. 'mlatiti, vršiti žito' (hrv. dijal. *mlatit*)

mol.hrv. *zamblatit*$_{M}$ [zamblàt̩̀t] svrš. 'izmlatiti, premlatiti'.

Rešetar (1997: 107) tumači da je moliškohrvatski vremenski prilog 'preklani' nastao od *onom+lani*, uz epentezu bilabijala *b*:

mol.hrv. *omblani*$_{M/K}$ [o´mbla:ni]$_{M}$ [òmblâni]$_{K}$ 'preklani, pretprošle godine'.

4.1.3. U imenici *zemblja*$_{M}$ [zémbĺa] 'zemlja' nalazimo skupinu *mblj*, koja je također nastala epentezom fonema *b*.[51] Predio općine Mundimitar zove se *Zemblja bila*. U kručkome nema lika s epentezom, već je tamošnji lik *zemlja* [ze:´mʌ^{a}].

Pojavu epentetskoga bilabijala *b* razabiremo također u mundimitarskome *prižimbljat* [prìžmibĺat], svršenome obliku glagola čiji je nesvršeni parnjak *prižmiljat* [prižmìĺàt] 'preživati'. Evo još nekoliko onomatopejskih riječi u kojima su sljedovi *mblj* i *mbj* nastali dodavanjem suglasnika *b*:

mol.hrv. *mbljaskat*$_{M}$ [mbĺàskàt] svrš. 'zamljackati' (hrv. *mljaskati*, HJP)

mol.hrv. *mbljaskivat*$_{M}$ [mbĺaskìvàt] nesvrš. 'mljackati'

mol.hrv. *mbljaskavac*$_{M}$ [mbĺàskavac] 'laprdalo, baljezgalo; osoba koja govori kroza zube'

mol.hrv. *mbjaščat*$_{K}$ ['mbjaʃtʃat] nesvrš. 'bezvoljno žvakati'.

U rječniku kručkoga govora uz glagol *mbjaščat* navode se talijanski ekvivalenti *masticare svogliatamente, biascicare* te se upućuje na likove iz Akademijina rječnika *mlaskati*, *mljaskati*, *mljeskati*, a za usporedbu je napisan hrvatski *mljackati*. No, fonetski oblik, kao i značenje kručkoga glagola mogu se objasniti utjecajem moliško-abruceške riječi *bbiašcià*, *bbiàšcə* (Giamm.), koja odgovara standardnotalijanskoj *biascicare* 'prežvakivati'.

4.1.4. Evo nekoliko primjera u kojima je umetanjem suglasnika *b* nastala skupina *mbr*:

mol.hrv. *mbrav*$_{M}$ [mbrâv] 'mrav', *mbrava*$_{K}$ [mbra:´v^{a}]

mol.hrv. *mbraz*$_{M}$ [mbrà̀z] 'mraz'[52]

---

[50] Rešetar (1997: 107) navodi mol.hrv. lik *mblâtat* 'mlatiti, vršiti'.

[51] Usp. u mundimitarskoj inačici molitve ***Otac naš*****:** *kano na Nebo tako na* ***Zemblj****.*

[52] Primjer iz rječnika govora Mundimitra: *Stepl tu juhu, neka joj umbre* ***mbraz****!*

mol.hrv. *mbrižM* [mbrîž] 'čipka', *mbrižeK* ['mbri:ʒᵉ] plt. 'čipka'[53]

mol.hrv. *umbritM/K* [ùmbrît]M [u´mbrit]K svrš. 'umrijeti' (hrv. dijal. *umrit*)[54]

mol.hrv. *zambritM/K* [zàmbrît]M ['zambrit]K svrš. 'zamrijeti, onesvijestiti se' (hrv. dijal. *zamrit*)

mol.hrv. *zambrivatK* [zambri´vat] nesvrš. 'zamirati, onesvješćivati se'[55]

mol.hrv. *zaumbritK* [za´umbrit] svrš. 'zamrijeti, onesvijestiti se'.

4.1.5. Dodavanjem suglasnika *b* nastala je skupina *mbl* u riječi *mblę́nə* 'mlin' (tal. *mulino*),[56] koja je navedena u Giammarcovu rječniku abruceško-moliškoga dijalekta. Tako je nastao i slijed *mbr* u likovima imenice *mbrènna, mbrénnə* (Giamm.), koja odgovara standardnotalijanskoj *merenda* 'užina'; jednako tako u imenici *cambrə* 'soba' (tal. *camera*).[57]

4.2. Dodavanje suglasnika *m*

Skupina *mbr* nastaje u moliškohrvatskome također dodavanjem *m* ispred *b*. Primjerice, u kručkome govoru nalazimo fitonim koji počinje slijedom *mbrm-*, gdje je početno *m-* dodano riječi koju imamo i u Hrvatskoj:

mbrmbečK [mbr´mbe:tʃ] 'brmbeč, dragušica'.

I suglasnički slijed *mbl* može nastati od *bl* dodavanjem bilabijalnoga nazala:

mol.hrv. *mblidM* [mblîd] 'blijed' (hrv. dijal. *blid*).

Konsonantsku skupinu *mbl* sadržavaju onomatopejski glagoli:

mol.hrv. *mblejatM/K* [mblèjàt]M [mble´jat]K nesvrš. 'blejati'

mol.hrv. *zamblejatK* [za´mblejat] svrš. 'zablejati'

---

[53] U moliškohrvatskome 'mreža' je u govoru Mundimitra *reta* [rêta], u govoru Kruča *rica* ['ritsᵃ].

[54] Primjer iz *Verjam* (Gliosca 2006): *je* ***umbra*** *a je bija zapratan.* Za razliku od *umbrit*, kojemu je vid svršen, glagol nesvršena vida u moliškohrvatskome glasi *umirat*, kao i u govorima u Hrvatskoj. Kako nema skupine *mr*, u moliškohrvatskome nije moglo doći do ubacivanja glasa *b*.

[55] Postoji i inačica *zaumiratK* [zau´mirat].

[56] Moliški je hrvatski sačuvao riječ *malin* [màlin]M ['malin]K (hrv. dijal. *malin*).

[57] Osim lika s epentezom bilabijala *b*, Giammarco bilježi i *càmmrəra*, *càmrəra, càmmara*. Moliškohrvatska riječ glasi *kamaraM/K* [kàmara]M ['kamarᵃ]K, koja postoji i u Hrvatskoj (obilježena kao arhaizam i regionalizam).

mol.hrv. *mblekučat*$_{M/K}$ [mblèkučat]$_M$ [mble´kutʃat]$_K$ nesvrš. 'meketati' (ARj *blekutati*)

mol.hrv. *zamblekučat*$_K$ [zamble´kutʃat] svrš. 'zameketati' (usp. hrv. *zablekutati*).

Konsonant *m* dodan je ispred skupine *bl* u sljedećoj moliškohrvatskoj riječi:

mol.hrv. *bumblice*$_K$ ['bu:mblits^e] 'sitni darovi koje su djeca dobivala obilazeći kuće za Sve svete' (hrv. *bublica* 'okruglo pecivo od bijeloga brašna, bez ukrasa i dodataka' HJP).

Prostezu nazala *m* ispred *b* prepoznajemo u sljedećemu kručkom fonoekspresivnome glagolu:

mol.hrv. *mbackivat*$_K$ [mbacki´vat] nesvrš. 'šepati, šepuckati' (usp. hrv. ARj *backati* dem. od *bacati* 'pomalo bosti').

Slijed *mb*, nastao epentezom nazala *m*, javlja se i u liku pridjeva *dimbok*$_{M/K}$ [dìmbȍk]$_M$ [di´mbok]$_K$ 'dubok', koji postoji i u dijalektima u Hrvatskoj (dijal. *dimbok*, ARj *dibok*, ARj *dumbok*).[58]

Za ilustraciju dodavanja inicijalnoga *m* ispred *b* u abruceško-moliškome dijalektu navodimo inačice glagola koji odgovara standardnotalijanskome *bagnare* 'smočiti, kupati': *mbónnə*, *mbònnə, mbunnə*, *mbȁnnə*, *mbàu̯nə*, *mbónnərə* (Giamm.). Skupinu *mbr*, nastalu od *br*, uočavamo u imenici *mbrudéttə* (tal. *brodetto* 'brudet').

4.3. Dodavanje suglasnika *n*

U moliškohrvatskome inicijalno *n*- dodano je u onomatopejskome glagolu i njegovim vrlo ekspresivnim izvedenicama:

mol.hrv. *(se) ndrndat*$_M$ [(se) ndȑndat] nesvrš. (povr.) 'ljuljati se, teturati'; *ndrndat*$_K$ ['ndrndat] nesvrš. 'drmati, tresti, ljuljati' (hrv. *drndati*)

mol.hrv. *(se) zandrndat*$_M$ [(se) zàndrndat] svrš. (povr.) 'zatresti (se)'; *zandrndat*$_K$ [za´ndrndat] svrš. 'zadrmati, zatresti, zaljuljati' (hrv. *zadrndati*)

mol.hrv. *ndrndavac*$_K$ ['ndrndavats] 'spor čovjek'.[59]

Suglasničku skupinu *ndr* nastalu dodavanjem nazala *n* nalazimo također u sljedećim riječima:

---

[58] Usp hrv. dijal. lik *dumbrava* 'dubrava' (ARj).

[59] U istome rječniku navodi se sinonim *pipavac* 'troma osoba'.

mol.hrv. *ndrnjela*$_{M}$ [ndɾńela], *ndrnjala*$_{K}$ ['ndrɲal^{a}]$_{K}$ 'trnina, trnjina, trnula' (usp. hrv. *trnjula*, FCD s. v. *Prunus spinosa L.*)

mol.hrv. *ndrimbljat*$_{M}$ [ndrɾ̀mbĺat] svrš./nesvrš. 'zadrijemati, drijemati' (usp. ARj *drijemljeti*).

Etimološki je neopravdan i nazal *n* koji se javlja ispred samoglasnika u moliškohrvatskim prilozima mjesta: *nonde*$_{M}$ [nónde], *nondekaj*$_{M}$ [nòndekaj] 'ondje'; *nunda*$_{M}$ [nùndâ], *nunde*$_{M}$ [nùndê], *nunderaj*$_{M}$ [nùnderaj] 'ondje negdje'; *znonda*$_{K}$ [zno:´nd^{a}] 'odande'.[60] U govorima u Hrvatskoj nalazimo primjerice *nunde* (u metkovskome i neretvanskim govorima, NG).

Epentezu *n* ispred *d* uočavamo u kručkome talijanizmu *onjindand* [oɲi´ndand] 'katkad' (tal. *ogni tanto*). Talijanski predložak toga oblika registriran je u obližnjemu dijalektu pokrajine Puglia (*ognindand*, FCM). Kao primjer prosteze *n* ispred *d* u abruceško-moliškome dijalektu prenosimo iz Giammarcova rječnika likove glagola *ndringá, ndrəmghè* (tal. *trincare* 'mnogo piti, lokati') i imenice *ndringhə, ndringà* (tal. *il trincare*).

5. Prijelaz /sv/ > /sf/

5.1. U moliškohrvatskome susrećemo promjenu *sv* > *sf* u izvornim hrvatskim riječima. U kručkome rječniku ova se skupina bilježi *sf*, a u mundimitarskome *sv*, ali u napomenama za čitanje rječnika (str. xxviii) stoji da „konsonant **v** može iza **s** prijeći u bezvučno **f**: *sviča* > *sfiča*, *svit* > *sfit*, *svekar* > *sfekar*, *svidok* > *sfidok*, *svuč* > *sfuč* itd.“ Navodimo nekoliko primjera iz kručkoga rječnika:

mol.hrv. *sfiča*$_{K}$ [sfi:´tʃ^{a}] 'svijeća' (hrv. dijal. *sviča*)

mol.hrv. *rasfitlit*$_{K}$ [ra´sfitlit] svrš. 'rasvijetliti' (hrv. dijal. *rasvitlit*)

mol.hrv. *sfarit*$_{K}$ [sfa´rit] svrš. 'zakuhati; uzavreti' (hrv. *svariti*)

mol.hrv. *sfaki*$_{K}$ ['sfaki] 'svaki'

mol.hrv. *sfeti*$_{K}$ ['sfe:ti] 'sveti'

mol.hrv. *sfekar*$_{K}$ ['sfekar] 'svekar'

mol.hrv. *sfidok*$_{K}$ [sfi´dok] 'svjedok' (hrv. dijal. *svidok*)

mol.hrv. *sfe*$_{K}$ [sfe] 'sve'

mol.hrv. *sfit*$_{K}$ [sfi:t] 'svijet' (hrv. dijal. *svit*)

mol.hrv. *sfinje*$_{K}$ ['sfi:ɲ^{e}] 'svinje'

[60] Postoji i inačica *zonde* [zo:´nde].

mol.hrv. *sfirala*$_K$ [sfi´ral^a] 'frula, svirala'

mol.hrv. *sfrda*$_K$ ['sfrda] 'svrdlo' (hrv. dijal. *svrda*)

mol.hrv. *sfuč*$_K$ [sfu:tʃ] svrš. 'svući'

mol.hrv. *svud*$_K$ [sfuda] 'svuda'

mol.hrv. *sfirit*$_K$ [sfi´rit] nesvrš. 'svirati'

mol.hrv. *zasfirit*$_K$ [zasfi´rit] svrš. 'zasvirati'.

Brozović (1981: 395) u fonološkome opisu kručkoga govora također primjećuje kako „sonant /v/ iza bezvučnih opstruenata može djelomično izgubiti zvučnost ili prijeći u /f/“.[61]

To ukazuje na variranje u realizaciji fonema *f/v* unutar ove suglasničke skupine, za koju smatramo da se javlja pod utjecajem talijanskoga jezika. Naime, u talijanskome nema slijeda /sv/, dok slijed /sf/ postoji.[62]

5.2. Kako u talijanskome ispred zvučnih suglasnika ne može stajati /s/ nego /z/ (u grafiji *s*), Talijani u stranim riječima suglasničku skupinu *sv* izgovaraju /*zv*/. Standardnotalijanske riječi koje sadržavaju skupinu /zv/, u abruceškim i moliškim govorima redovito također imaju /zv/, npr. *ʃvejjə* 'buđenje; budilica' (Giamm.) – tal. *sveglia* ['zveʎa]. Jednako tako u moliškohrvatskome:

mol.hrv. *zvitat*$_K$ [zvi´tat] svrš. 'odviti vijak', Giamm. *ʃvətà* (tal. *svitare*)

mol.hrv. *zvitivat*$_K$ [zviti´vat] nesvrš. 'odvijati vijak'

mol.hrv. *zveld*$_{M/K}$ [zveld]$_K$ [zvèld]$_M$ 'brz, hitar' Giamm. *ʃvéldə* 'lukav' (tal. *svelto* 'hitar').

5.3. No nalazimo i abruceško-moliški primjer *sfərzà* (Giamm.), u kojemu se suglasnički slijed /sf/ nalazi na mjestu gdje je u standardnome talijanskome jeziku /zv/ (tal. *sverzare* 'rascjepkati'). Moliškohrvatski izgovor posuđenoga glagola podudara se s navedenim abruceško-moliškim:

mol.hrv. *sferdzat*$_K$ [sfe´rdzat] svrš. 'razdrijeti, iskidati, potrgati' *sfərzà* (Giamm.) (tal. *sverzare*)

mol.hrv. *sferdzivat*$_K$ [sferdzi´vat] nesvrš. 'derati, kidati, trgati'.

---

[61] Isto čitamo za mundimitarski u Piccoli 1995: 887.

[62] Nasuprot tomu, moliškohrvatski čuva fonotaktičku normu po kojoj /s/ može stajati ispred zvučnih suglasnika: npr. u mundimitarskome *snig* [snîg], *snop* [snȍp], *smočit* [smȍčĩt], *se smijat* [se smìjȁt], *slipac* [slìpȁc], *slan* [slân] , *srida* [srída], *sriča* [srȉča].

5.4. Kručki glagol *sfarit* [sfa´rit] 'zakuhati, uzavreti', po vidu svršen, tvoren je dodavanjem hrvatskoga prefiksa *s-* (kao kručki *skratnit* 'skratiti' od *kratnit* 'kratiti'). Osim *sfarit*, u govoru Kruča postoji i *zvarit* [zva´rit], istoga značenja, s inicijalnom suglasničkom skupinom koja postoji i u talijanskome jeziku.

Dodajmo da se u moliškohrvatskome u pravilu čuva skupina *zl*, bez prijelaza *sl > zl*, koji je tipičan za talijanski jezik, gdje se slijed grafema *sl* izgovara */zl/*. Stoga u moliškohrvatskome nalazimo: *sliz*$_{M}$ [slȉz], *sliza*$_{K}$ ['sliz^{a}] 'sljez'; *maslina*$_{M/K}$ [màslina]$_{M}$ ['maslin^{a}]$_{K}$ 'maslina'. Ipak, skupinu *zl* nastalu od *sl* nalazimo u posuđenici *zlav*$_{K}$ [zlav] 'slavenski' (tal. *slavo*), također u preuzetome talijanskome anglizmu *zlogan*[63] (tal. *slogan*). Utjecaj talijanskoga, odnosno abruceško-moliškoga fonološkoga sustava, u kojemu nema slijeda /sn/, nego samo /zn/, prepoznajemo u obliku mundimitarskoga glagola *zguznit* [zgȕznit] 'zgusnuti'.

6. Talijanski fonem /w/

6.1. Jedna je od teškoća hrvatskih govornika pri usmenome izražavanju na talijanskome jeziku izgovor polukonsonanta /w/ te se u fonemskoj sekvenci /kw/ drugi segment često izgovara kao /v/ (Jernej 1977: 67; Županović 2011: 319). Takav je postupak uobičajen u posuđenicama. Naime, bilabijal /w/ u slijedu /kw/ redovito se transfonemizira kao /v/, npr. u riječi *kvadar* (tal. *quadro*). Nasuprot tome, u moliškohrvatskome u posuđenicama iz talijanskoga ne dolazi do zamjene koja karakterizira govore u Hrvatskoj i standardni hrvatski jezik, nego se čuva talijanski izgovor. Iza velara slijedi bilabijal [w], u govoru Mundimitra i Kruča pozicijska varijanta fonema /v/:

mol.hrv. *kvadr*$_{K}$ [kwadr] 'slika', Giamm. *qu̯adrə* (tal. *quadro*)

mol.hrv. *kuarta*$_{M}$ [ku̯ârta] 'mjera za težinu (12,5 kg); mjera za obujam (14 litara); mjera za površinu (771,5 m^{2})', *kvarta*$_{K}$ ['kwa:rt^{a}] 'mjerna jedinica za zapremninu i površinu' (tal. *quarto*) (ARj *kvarta*)

mol.hrv. *kualja*$_{M}$ [ku̯àʎa] 'prepelica' (tal. *quaglia*)

mol.hrv. *kuaš*$_{M/K}$ [ku̯àš]$_{M}$ ['kwa:ʃ]$_{K}$ 'skoro, približno, gotovo' (tal. *quasi*)

mol.hrv. *(se) skualjat*$_{M}$ [(se) sku̯àʎàt] svrš. (povr.) 'rastopiti (se)'; *skvaljat*$_{K}$ [skwa´ljat] svrš. 'otopiti, rastopiti', Giamm. *squ̯egljà*, *squ̯ajà* (tal. *squagliare*)

mol.hrv. *(se) skualjivat*$_{M}$ [(se) sku̯aʎȉvàt] nesvrš. (povr.) 'rastapati (se)'; *skvaljivat*$_{K}$ [skwaʎȉ vat] 'otopiti, rastopiti'

[63] Primjer iz RŽ: ***zlogan*** *komerčal* (tal. *slogan commerciale*).

mol.hrv. *gualita*$_{M/K}$ [gu̯alìtâ]$_M$ [gwa´lita]$_K$ 'kakvoća, kvaliteta; vrsta', Giamm. *gu̯alətà* (tal. *qualità*)

mol.hrv. *gvidivat*$_{M/K}$ [gu̯idìvàt]$_M$ [gwidi´vat]$_{'K}$ nesvrš. 'upravljati (automobilom i sl.)', (tal. *guidare*)

mol.hrv. *delingvènd*$_K$[deli´ŋgwɛnd] 'zločinac, prijestupnik', Giamm. *dəlangu̯èndə* (tal. *delinquente*).

6.2. Značajno je da i u hrvatskim riječima moliškohrvatskoga dijalekta dolazi do promjene suprotne od transfonemizacije *w > v* koja se odvija u govorima u Hrvatskoj i u standardnome hrvatskome jeziku. Naime, pod utjecajem talijanskoga fonološkoga sustava, hrvatski fonem /v/ iza /k/ i /g/ u moliškohrvatskome se dijalektu zamjenjuje talijanskim polukonsonantom:

mol.hrv. *lokua*$_M$ [lȍku̯a][64] 'lokva'

mol.hrv. *lokuetina*$_M$ [loku̯ètina] 'lokvetina'

mol.hrv. *lokuica*$_M$ [lȍku̯ica] 'lokvica'

mol.hrv. *tikua*$_M$ [tȉku̯a], *tikva*$_K$ ['tikw^a][65] 'tikva'

mol.hrv. *tikuetina*$_M$ [tiku̯ètina] 'tikvetina'

mol.hrv. *tikuica*$_M$ [tȉku̯ica] 'tikvica'

mol.hrv. *tikuarina*$_M$ [tiku̯arína] 'tikva (biljka)', *tikvarina*$_K$ [tikwari:´n^a][66]

mol.hrv. *zikva*$_K$ ['zi:kw^a] 'zipka'

mol.hrv. *kuas*$_M$ [ku̯âs], *kvas*$_K$ [kwa:s] 'kvasac, kvas'

mol.hrv. *skuasat*$_M$ [sku̯àsat][67] svrš. 'skvasiti, ovlažiti'

mol.hrv. *smokua*$_M$ [smȍku̯a], *smokva*$_K$ ['smokw^a] 'smokva'

mol.hrv. *smokvarica*$_K$ [smokwa´rits^a] – naziv za žutu pticu iz roda drozdova

mol.hrv. *crikua*$_M$ [crȋku̯a], *crikva*$_K$ ['tsri:kw^a] 'crkva'.

U mundimitarskome dolazi do iste promjene iza velara *h*:

---

[64] U govoru Kruča *loka* ['lok^a]. Šimunović (2011: 201) prenosi za Stifilič toponim motiviran vodom *Locqua* / *Locca*.

[65] Brozović (1981: 395) bilježi da se u kručkome govoru /v/ iza velara često realizira kao [u̯], a zanimljivo je da osim *'tikva* i *'tiku̯a* navodi i inačicu *'tikfa*.

[66] Breu/Piccoli (2000: 222) navodi kao ekvivalente *cocomero asinino*, hrv. *krastavac*, njem. *Eselgurke*.

[67] Od glagola 'kvasiti' izvedena je imenica *kuasala*$_M$ [ku̯àsala] koja označuje jelo od staroga kruha, natopljena vodom i začinjena.

mol.hrv. *hualaM* [hu̯ála][68] 'hvala'

mol.hrv. *(se) hualitM* [(se) hu̯àl̂ît] nesvrš. (povr.) 'hvaliti (se)'

mol.hrv. *hualučarM* [hu̯àlučar] 'hvalisavac, razmetljivac'.

Brozović (1981: 395) bilježi za govor Kruča realizacije *xvà:lim*, *xu̯à:lim*, dok u kručkome rječniku nalazimo samo *hvalit* [xvá lit].

Fonem /v/ realizira se kao talijanski polukonsonant također iza bezvučnih okluziva *t* i *d* u govoru Kruča, ali ne i Mundimitra:

mol.hrv. *smrtvaK* ['smrtwª][69] 'smrt'

mol.hrv. *mrtvaK* ['mrtwª] 'mirta' (hrv. var. *mrča, mrta, mrtva, mrtvina*, FCD s. v. *Myrtus communis L.*)

mol.hrv. *stvaraK* ['stwa:rª][70] 'stvar'

mol.hrv. *blitvaK* ['blitwª][71] 'blitva'

mol.hrv. *kletvaK* ['kle:twª][72] 'kletva'

mol.hrv. *dvaK* [dwa][73] 'dva'

mol.hrv. *dviK* [dwi] 'dvije' (hrv. dijal. *dvi*)

mol.hrv. *dvangeK* ['dwa:ŋgᵉ][74] Kruč 'bisage; muda'

mol.hrv. *dvignitK* ['dwignit][75] svrš. 'dignuti' (hrv. reg. *dvignit (se)*)

mol.hrv. *dvižatK* ['dwiʒ̑at][76] nesvrš. 'podizati'.

7. Talijanski fonem /ʒ/

7.1. Premda fonem /ʒ/, zvučni parnjak fonema /c/, ne postoji u standardnome hrvatskome jeziku, valja reći da se pojavljuje pozicijska varijanta [ʒ] fonema /c/, npr. u slijedu ispred /g/ u rečenici *ota**c g**a gleda*, a izgovara se i u

[68] U govoru Kruča ['xva:lª], u natuknici *hvala-bogu* ['xva:lª 'bogᵘ], inačica *fala-bogu* ['fa:lª 'bogᵘ].

[69] Mundimitarski je lik *smrta* [smr̂ta].

[70] U govoru Mundimitra *stvara* [stvâra].

[71] U govoru Mundimitra *blitva* [bl̂ît̂va].

[72] U govoru Mundimitra *kletva* [klêtva].

[73] U govoru Mundimitra *dva* [dvâ].

[74] U govoru Mundimitra *dvange* [dvânge]..

[75] U govoru Mundimitra *(se) dvignit* [(se) dv̀ignit] svrš. (povr.) 'dignuti (se)'.

[76] U govoru Mundimitra *(se) dvizat* [(se) dv̀ît̀zat] nesvrš. (povr.) 'dizati (se)'.

pojedinim stranim riječima (npr. *me**zz**osopran*) ili u stranim vlastitim imenima. Fon [ʒ] pojavljuje se u djelima starih hrvatskih pisaca, a u dubrovačkome govoru postoji kao fonem.[77] I u suvremenim hrvatskim primorskim govorima u pojedinim se talijanizmima pojavljuje [ʒ], npr. u govoru Splita, Omiša i Hvara *ʒiŋg* 'cink', upravo kao u moliškohrvatskome, *dzing*$_{K}$ [dziŋg].

7.2. U moliškohrvatskome dijalektu [ʒ] se zadržava u brojnim posuđenicama. Osim već spomenutih riječi preuzetih iz abruceško-moliških govora (*uzandza*, *pačendzja*$_{M}$ i *pačendza*$_{K}$, *imbortandza*, *pindza*, *kandzuna*, *minorandza*), navodimo još nekoliko moliškohrvatskih talijanizama:

mol.hrv. *tramedz*$_{M/K}$ [tràmȅʒ]$_{M}$ [tra´medz]$_{K}$ 'pregradni zid', Giamm. *tramìəʒʒə* (tal. *tramezzo*)

mol.hrv. *kundzerva*$_{K}$ [ku´ndze:rv^{a}] 'ukuhana rajčica', Giamm. *cunʒèrvə* (tal *conserva*)

mol.hrv. *kundzilj*$_{M/K}$ [kùnʒȉĺ]$_{M}$ [ku´ndziʎ]$_{K}$ 'savjet', Giamm. *cunʒ̧éjjə*, *cunʒ̧igliə* (tal. *consiglio*)

mol.hrv. *landzeta*$_{M}$ [lànʒeta], *landzata*$_{K}$ [la´ndzat^{a}]$_{K}$ 'britvica, žilet', Giamm. *lanʒə* 'lancia, filo della lama' (tal. *lancetta*)

mol.hrv. *undza*$_{M}$ [ûnʒa][78] 'unca, mjera za težinu', Giamm. *ónʒə* (tal. *oncia*)

mol.hrv. *mildza*$_{M/K}$ [mîlʒa]$_{M}$ ['mi:ldz^{a}]$_{K}$ 'slezena' (tal. *milza*)

mol.hrv. *rudza*$_{M/K}$ [rȕʒa]$_{M}$ ['rudz^{a}]$_{K}$ 'hrđa', Giamm. *ruʒʒə* (tal. *ruggine*)

mol.hrv. *landzakan*$_{K}$ ['landzakan][79] 'zločinac, razbojnik'.

7.3. Navodili smo primjere moliškohrvatskih riječi s konsonantskom skupinom *nʒ*, nastalom postnazalnom sonorizacijom od *nc*, (*sundze*$_{M}$ / *sundza*$_{K}$, *kondze*$_{M}$ / *kondza*$_{K}$, *kondzič*$_{M}$, *rizandze*$_{M}$, *žumandze*$_{M}$, *gumandze*$_{M}$), te smo posebno istakli romanizam *lindzun*, donesena *'z one bane mora*, u kojemu se još početkom 20. stoljeća izgovarao *c* i *ʒ*.

---

[77] Usp. Brozović 1991: 394; Filipin 2012: 449. Brozović (2007: 97) objašnjava da u dubrovačkome poddijalektu novoštokavskoga ijekavskoga dijalekta postoji fonem /ʒ/, kao i u nekim kajkavskim govorima, a nalazi se i u nekim nehrvatskim srednjojužnoslavenskim govorima.

[78] U mundimitarskome postoji i inačica *undža* [ûnǯa], Giamm. *òngə*, *ungə*.

[79] Breu/Piccoli (2000: 83) navodi za usporedbu tal. *lanzichenecco*. Giammarco bilježi *lanʒónə* 'fannullone, vagabondo'.

7.4. Dakle, moliški Hrvati prenose talijanski fonem /ʒ/ u svoj idiom, gdje se pojavljuje kao inačica. Sljedeća je riječ u mundimitarskome rječniku zabilježena dvojakom grafijom jer se izgovara s početnim [z] ili [ʒ]:

mol.hrv. *zapinjač*$_{M/K}$ [zàpińač]$_M$ [zapi´ɲa:tʃ]$_K$, *zapinač*$_M$ [zàpinač] 'zapinjač (na tkalačkome stanu)'

mol.hrv. *dzapinjač*$_K$ [dzapi´ɲa:tʃ] 'zapinjač na vratilu (na razboju)'.

7.5. U onomatopejskim glagolima:

mol.hrv. *dzujit*$_K$ [dzu´jit] nesvrš. 'šumjeti (o vodi prije ključanja)' (usp. hrv. *zujati*)

mol.hrv. *dzurijat*$_M$ [ʒurìjàt] svrš./nesvrš. 'zazujati/zujati (o muhi)'

mol.hrv. *dzrdzit*$_K$ [dzr´dzit] nesvrš. 'škripati'

mol.hrv. *zadzrdzit*$_K$ [zadzr´dzit] svrš. 'zaškripati'

mol.hrv. *dzrdzelit*$_M$ [ʒr̂ʒelit] nesvrš. 'brbljati bez prestanka'

mol.hrv. *dzrdzelijat*$_M$ [ʒr̂ʒelijat] nesvrš. 'id.'

mol.hrv. *dzrdzalina*$_M$ [ʒr̂ʒalina] 'brbljavica'.

8. Redukcija završnih vokala

8.1. Kao posljedica redukcije nenaglašenih samoglasnika u jezicima se nerijetko pojavljuje neutralni centralni glas [ə]. Redukcija je karakteristična za vokalizam južnotalijanskih dijalekata, u kojima se, posebice na kraju riječi, nenaglašeni vokali neutraliziraju.[80] Spominjali smo takve primjere: *dunghə* (tal. *dunque*), *fianghə* (tal. *fianco*), *usanʒə* (tal. *usanza*), *pacíanʒə* (tal. *pazienza*), *canʒónə* (tal. *canzone*), *ndenʒïónə* (tal. *intenzione*), *currèndə* (tal. *corrente*), *cundrə* (tal. *contro*), *parlamèndə* (tal. *parlamento*), *pundə* (tal. *punta*), *cumbagnïé* (tal. *compagnia*), *lambə* (tal. *lampa*), *tambə* (tal. *tanfo*), *cumbinə* (tal. *confine*), *bbannə* (tal. *banda*), *mutannə* (tal. *mutande*), *bbòmmə* (tal. *bomba*), *scèmbïə*, *šcémmïə* (tal. *scimmia*).

Za razliku od mundimitarskoga, u govoru Kruča se završni vokal reducira. Tako gorespomenutim abruceško-moliškim riječima odgovaraju posuđenice u kručkome govoru: *dunga* ['duŋgª], *fjanga* ['fja:ŋgª], *uzandza* [u´za:ndzª], *pačendza* [pa´tʃe:ndzª], *kandzuna* [ka´ndzu:nª], *ndendzijuna* [ndendzi´ju:nª], *korènda* [ko'rɛndª], *kundra* [k'u:ndrª], *parlamenda* [parla´me:ndª], *punda* ['pu:ndª],

[80] Avolio (2011: 874) tumači da u južnotalijanskim dijalektima „le vocali non accentate, soprattutto finali (ma spesso, anche in altre posizioni), passano a un unico suono, la cosiddetta *e muta* o *indistinta* (la vocale media centrale, o *schwa*, /ə/)".

kumbanjija [kumbaˊɲijª], *lamba* ['laːmbª]. *tamba* ['tambª]. *kumbina* [kuˊmbiːnª], *bana* ['banª], *mutane* [muˊtanᵉ], *boma* ['bomª], *šimja* [ʃiˊmjª], *šimbja* [ʃiˊmbjª].

8.2. U govoru Kruča uočavamo redukciju završnih vokala ne samo u posuđenicama nego i u hrvatskim riječima.[81] Već smo navodili takve primjere: *dvange* ['dwaːŋgᵉ], *zelenga* [zeˊleːŋgª], *ušenga* ['uʃeːngª], *sundza* [suˊndzª], *kondza* [koːˊndzª], *rizandze* [rizaːˊndzᵉ], *undra* ['uːndrª], *mblika* [mbliːˊkª], *mbrava* [mbraːˊvª], *mbriže* ['mbriːʒᵉ], *bumblice* ['buːmblitsᵉ], *ndrnjala*$_K$ ['ndrɲalª], *sfiča* [sfiːˊtʃª], *sfinje* ['sfiːɲᵉ], *sfirala* [sfiˊralª], *sliza* ['slizª], *maslina* ['maslinª], *zikva* ['ziːkwª], *crikva* ['tsriːkwª], *smrtva* ['smrtwª], *stvara* ['stwaːrª], *blitva* ['blitwª]. Evo još nekoliko kručkih riječi:

mol.hrv. *brazga*$_K$ [braːˊzgª] 'brazda'

mol.hrv. *hiža*$_K$ ['xiʒª] 'kuća' (hrv. arh. i reg. *hiža*)

mol.hrv. *muha*$_K$ [muːˊxª] 'muha'

mol.hrv. *muka*$_K$ [muːˊkª] 'brašno' (hrv. arh. i reg. *muka*)

mol.hrv. *halja*$_K$ ['xaʌª] 'haljina; redovnička halja; odjeća' (hrv. *halja*)

mol.hrv. *zelja*$_K$ ['zeʌª] 'zelje'

mol.hrv. *brda*$_K$ ['brdª] 'brdo'

mol.hrv. *brižna*$_K$ ['briːʒnª] (oblik za ženski rod pridjeva *brižan* 'jadan')

mol.hrv. *gruba*$_K$ ['gruːbª] pril. 'loše'

mol.hrv. *sutra*$_K$ ['sutrª] 'sutra'.

9. Afereza vokala i gubitak slogova

U abruceško-moliškome dijalektu vrlo je česta afereza vokala. Gubi se incijalni vokal koji je postojao u latinskim, a zadržao se i u talijanskim riječima. Ta se odlika očituje u brojnim posuđenicama u moliškohrvatskim govorima. Oprimjerujući druge pojave, već smo naveli neke riječi u kojima se pojavljuje afereza: *mašatur*$_K$ (abr.mol. *mmašciatórə*, tal. *ambasciatore*), *ngartat*$_K$ (abr.mol. *ngartá*, tal. *incartare)*, *mbeč*$_M$ i *meč*$_K$ (abr.mol. *mbécə* i *mmécə*, tal. *invece*), *mbilat*$_{M/K}$ (abr.mol. *mbilà*, tal. *infilare*), *mbača*$_K$ (abr.mol. *m bbaccia*, tal. *in faccia*), *mbič*$_M$ (abr.mol. *mbiccə*, tal. *impiccio*), *ndendzijuna*$_K$ (abr.mol. *ndenʒïónə*, tal. *intenzione*).

[81] Tu pojavu u moliškohrvatskome bilježi Lisac (2001: 91).

Aferezu uočavamo i u sljedećim primjerima:

mol.hrv. *kumbanjat*$_{M/K}$ [kumbàńàt]$_M$ [kumba´ɲat]$_K$ svrš. 'otpratiti', Giamm. *ccumbagnà*, *accumbagnà* (tal. *accompagnare*)

mol.hrv. *kumbanjivat*$_{M/K}$ [kumbńìvàt]$_M$ [kumbaɲi´vat]$_K$ nesvrš. 'pratiti'

mol.hrv. *mbresijuna* 'dojam',[82] Giamm. *mbrəssionə* (tal. *impressione*)

mol.hrv. *mbašatur*$_M$ [mbašàtûr] 'veleposlanik; posrednik za sklapanje braka',[83] Giamm. *mbašciatórə*[84] (tal. *ambasciatore*)

mol.hrv. *ngolat*$_{M/K}$ [ngòlàt]$_M$ [ŋgo´lat]$_K$ svrš. 'ponijeti na ramenima; zalijepiti' (tal. *incollare*)

mol.hrv. *nderesat* 'ticati se',[85] Giammarco *ndrəssätə* (tal. *interessato*).

Afereza postoji i u izvornim hrvatskim riječima:

mol.hrv. *dovac*$_{M/K}$ [dòvȁc]$_M$ [do´vats]$_K$ 'udovac'

mol.hrv. *dovica*$_{M/K}$ [dòvica]$_M$ [do´vits^a]$_K$ 'udovica'

mol.hrv. *(se) buč*$_M$ [(se) bûč] svrš. (povr.) 'obući (se)', *buč*$_K$ [bu:´tʃ] nesvrš. 'oblačiti, odijevati' (hrv. dijal. *obući*)

mol.hrv. *bučen*$_M$ [bùčȅn] *bučan*$_K$ [bu´tʃan] 'obučen'

mol.hrv. *zvrnit*$_K$ [zvr´nit] svrš. 'izvrnuti' (hrv. dijal. *izvrnit*)

mol.hrv. *se blačit*$_M$ [se blȁčȉt], *sa blačit*$_K$ [sa bla´tʃit] nesvrš. povr. 'oblačiti se (o nebu)'.

Analizirajući govor Kruča, Brozović (1981: 398) primjećuje da se ponekad zbog opće dekompozicije govora gube cijeli slogovi. Navodimo nekoliko primjera fonetske redukcije riječi:

mol.hrv. *gošte*$_{M/K}$ [góšte] *gošta*$_K$ [go:´ʃt^a] 'godina, godište'

mol.hrv. *slak*$_{M/K}$ [slȁk]$_M$ [slak]$_K$ 'sladak'

mol.hrv. *klopac*$_M$ [klòpȁc] 'poklopac'

---

[82] Primjer iz RŽ: *Su ponil njihove **mbresijune** oš njihove rikorde u Zagreb* (tal. *Hanno portato le loro impressioni e i loro ricordi a Zagabria*).

[83] Primjer iz RŽ: ***mbašatur** kroati* (tal. *l'ambasciatore croato*).

[84] Giammarco bilježi i lik s inicijalnim vokalom, *ammašciatòrə,* kao i *mmašciatórə*. U tim se likovima pojavljuje asimilacija *mb > mm*.

[85] Primjer iz RŽ: *su imal finandzjamend za jena prodžet ke **nderesa** Ledžu 482/99* (tal. *hanno ottenuto il finanziamento di un progetto relativo all'applicazione della Legge 482/99*).

mol.hrv. *nelja*$_{K}$ [ne:´ʌ^{a}][86] 'nedjelja'

mol.hrv. *utra*$_{K}$ [u:´tr^{a}][87] 'u, unutar'

mol.hrv. *Zvomarija*$_{K}$ [zvoma´ri:j^{a}] 'Zdravomarija (doba večernje zvonjave)'

mol.hrv. *vomarija*$_{K}$ [voma´ri:j^{a}] 'Zdravomarija (molitva)'

mol.hrv. *spodar*$_{K}$ [spo´da:r][88] 'gospodar'.

10. Pojava geminiranih suglasnika

Riječi preuzete iz abruceško-moliških govora u moliškohrvatskome ne zadržavaju geminate: *bana*$_{M/K}$ [bȁna]$_{M}$ ['ban^{a}]$_{K}$ (abr.mol. *bbannə*, tal. *banda*), *mutane*$_{M/K}$ [mùtane]$_{M}$ [mu´tan^{e}]$_{K}$ (abr.mol. *mutannə*, tal. *mutande*), *kumanat*$_{M/K}$ [kumànȁt]$_{M}$ [kuma´nat]$_{K}$ (abr.mol. *cummannà*, tal. *commandare*), *spenit*$_{M/K}$ [spȅnit]$_{M}$ ['spenit]$_{K}$ (abr.mol. *spènnə*, tal. *spendere*), *tamur*$_{M/K}$ [tàmȕr]$_{M}$ ['tamur]$_{K}$ (abr.mol. *tamurrə*, tal. *tamburo*), *mašatur*$_{K}$ [maʃa´tu:r] (abr.mol. *mmašciatórə*, tal. *ambasciatore*), *maštat*$_{K}$ [ma´ʃtat] (abr.mol. *mmęštà*, tal. *imbastire*), *maštat*$_{M}$ [màštȁt] (abr.mol. *mmaštə*, tal. *mettere il basto*, *imbastare*), *kamisand*$_{K}$ [kami´sand] (abr.mol. *kamməsandə*, tal. *camposanto*).

No, govoreći o fonološkome opisu govora Kruča, Brozović (1981: 395) primjećuje da su u posuđenicama mogući geminirani suglasnici, a u domaćim riječima rijetko. Breu i Piccoli (2000: 386) bilježe da se u kručkome iza kratkoga samoglasnika suglasnici vrlo često udvostručuju, primjerice može se čuti *čuda* ['tʃuda] ili ['tʃudda] 'mnogo, vrlo, jako' i *tuna* ['tuna] ili ['tunna] 'sve'. Valja reći da je riječ o varijantama koje nisu zabilježene u rječniku. Na taj se način uvodi talijanska silabička struktura jer se u talijanskome naglašeni samoglasnik realizira kratko ispred pojačanoga suglasnika. Takvim se izgovorom odlikuju posebice mlađi govornici kručkoga govora.[89]

[86] U govoru Mundimitra *nedilja* [nèdiĺa].

[87] Primjer iz kručkoga rječnika: *ribe stoju* ***utra*** *vodu* 'ribe su u vodi'. U govoru Kruča postoje inačice *undra* ['u:ndra], *unutra* [u´nu:tr^{a}]. U mundimitarskome *unutra* [ùnûtra].

[88] U govoru Mundimitra *kospodar* [kospòdâr].

[89] Barone (1995: 187) uočava da u kručkome govoru postoji „l'integrazione del tipo sillabico romanzo: sotto l'influsso delle parlate romanze, una sillaba accentata breve è seguita da una consonante 'rafforzata', in particolare nelle giovani generazioni".

11. Zaključak

Brojne su riječi iz abruceško-moliškoga dijalekta ušle u moliškohrvatski, a glasovne promjene koje se u njima uočavaju vrlo se često događaju i u izvornim hrvatskim riječima. Pod utjecajem okolnih talijanskih dijalekata u moliškohrvatskome dolazi do postnazalne sonorizacije, npr. *nk* > *ng* (mol.hrv. *ušenga*), *nč* > *nǯ* (mol.hrv. *zvondžič*), *nc* > *nʒ* (mol.hrv. *kondze*). Posebno je zanimljiv romanizam *lindzun*, koji pokazuje prijelaz *nc* > *nʒ* do kojega je došlo na talijanskome tlu, a lik prenesen *'z one bane mora* imao je suglasničku skupinu *nc*, kao likovi koje susrećemo u primorskim govorima u Hrvatskoj (npr. *làncūn*, *lìncūn*, *lencũn*).

U moliškohrvatskome dijalektu prilično je velik broj riječi koje počinju suglasničkom skupinom *mb*. Navodili smo posuđenice iz abruceško-moliškoga dijalekta, gdje skupina *mb* često postaje inicijalnom uslijed afereze (mol.hrv. *mbašatur*, abr.mol. *mbašciatórə*, tal. *ambasciatore*), nerijetko u kombinaciji s promjenama *mp* > *mb* (mol.hrv. *mbičat*, abr.mol. *mbiccià*, tal. *impicciare*), *nv* > *mb* (mol.hrv. *mbeč*, abr.mol. *mbécə*, tal. *invece*), *nf* > *mb* (mol.hrv. *mburmat*, abr.mol. *mburmà*, tal. *informare*). Preuzimanjem riječi s inicijalnom suglasničkom skupinom *mb* došlo je do inovacije u moliškohrvatskome fonološkome sustavu. Ta se inicijalna skupina pojavljuje i u izvornim hrvatskim riječima. Nastaje prostezom nazala *m* (mol.hrv. *mbackivat*), a slijedom *mb* počinju i inicijalne skupine triju suglasnika *mbl, mblj, mbr*, do kojih dolazi dodavanjem nazala *m* ispred skupine *bl* (mol.hrv. *mblid*, *mblejat*) i epentezom bilabijala *b* između *m* i *l*, *lj* i *r* (mol.hrv. *mbliko, mblad, mbljaskat*, *mbrav*, *mbraz*).

U južnim talijanskim dijalektima često dolazi do asimilacije suglasničkih skupina *nd* i *mb*, koja dovodi do nastanka geminiranih suglasnika *nn* i *mm*. Premda se u moliškohrvatskome geminate u posuđenicama reduciraju (npr. mol.hrv. *penit*, abr.mol. *ppènnə*, tal. *pendere*; mol.hrv. *boma*, abr.mol. *bbòmmə*, tal. *bomba*), u kručkome govoru iza kratkoga naglašenoga vokala često dolazi do udvostručenja suglasnika, čime se postiže talijanska struktura sloga. Pod utjecajem abruceško-moliškoga dijalekta dolazi i do redukcije završnoga vokala, koja je tipična je za govor Kruča, a nema je u mundimitarskome.

Još se po jednoj fonetskoj odlici razlikuju dva moliškohrvatska govora. U mundimitarskome i kručkome u izgovoru se ne čuje skupina *kv*, koje nema u talijanskome kao ni u abruceško-moliškome dijalektu, nego se *v* realizira kao talijanski poluvokal *w* (*kuas*$_{M}$ [kʊ̯âs], *kvas*$_{K}$ [kwa:s]). Nije isti slučaj sa skupinama *tv* i *dv*, koje su također strane standardnotalijanskomu, kao i abruceško-

moliškomu sustavu, ali u mundimitarskome se čuvaju (npr. *stvara* [stvâra], *dva* [dvâ]), dok se u kručkome izgovaraju kao *tw* i *dw* (*stvara*$_K$ ['stwa:r^a], *dva*$_K$ [dwa]).

Pojedine glasovne promjene nastale pod utjecajem abruceško-moliškoga dijalekta postale su moliškohrvatska svojina. Dolazi do sustavnih prilagodbi standardnotalijanskih riječi, što znači da govornici moliškohrvatskoga više ne preuzimaju pojedine riječi iz abruceških ili moliških talijanskih govora, nego sami prilagođavaju talijanske riječi svojemu dijalektu. Stoga smo u ovome radu navodili i riječi poput mol.hrv. *imbortand* (tal. *importante*), *presidend* (tal. *presidente*), *veramend* (tal. *veramente*), *kumbeta*$_M$ / *kumbata*$_K$ (tal. *confetto*), koje nismo našli u Giammarcovu rječniku. Jednako se tako moliškohrvatskomu sustavu prilagođuju i talijanski galicizmi i anglizmi. Primjerice, u mundimitarskome je rječniku zabilježena riječ *grimber*$_M$ [grȉmber] 'vrsta kamioneta (s četiri pogonska kotača)', prilagođenica talijanskoga galicizma *grimpeur*,[90] s tipičnom postnazalnom sonorizacijom *mp* > *mb*, koju čujemo i u izgovoru *kombjùter* 'kompjutor, računalo'.[91] No, valja reći da se izgovara i *kompjùter* jer je standardnotalijanski utjecaj sve naglašeniji, a nedvojbeno je prisutan i izravni utjecaj engleskoga.

Bibliografija

Arj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* I-XXIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb 1880. – 1976.

Francesco Avolio, „Dialetti meridionali", u: *Enciclopedia dell'italiano*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2011., 873–878.

Charles Barone, *La parlata croata di Acquaviva Collecroce. Studio fonetico e fonologico*, Firenze 1995., Olschki.

Walter Breu, „Romanisches Adstrat im Moliseslavischen", *Die Welt der Slaven*, 43, 1998., 339–354.

Walter Breu; Giovanni Piccoli, *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce*, Campobasso, 2000.

[90] Talijanski je preuzeo francusku riječ *grimpeur* 'penjač' (< fr. pridjev *grimpeur, -euse* 'koji se penje'). U talijanskome se prilagođenica *grimper* koristi kao naziv za model traktora (*Lamborghini Grimper*, usp. https://it.wikipedia.org/wiki/Lamborghini_Trattori).

[91] Usp. u južnotalijanskome govoru Barija (pokrajina Puglia) *ucom'biù* 'računalo' (Dialettando s. v. tal. *computer*).

Dalibor Brozović, „Kruč (Acquaviva Collecroce; OLA 44a)", u: Ivić, Pavle et al., *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981, 393–398.

Dalibor Brozović, „Fonologija hrvatskoga jezika", u: Babić, Stjepan et al., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb 1991., HAZU/Globus, 381–452.

Dalibor Brozović, *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.

Dialettando = *Dialettando.com. I termini dialettali di dialettando.com*. (URL: http://www. dialettando.com/dizionario/dizionario.lasso)

ET = *Enciclopedia Treccani*. (URL: http://www.treccani.it/enciclopedia/molise/)

FCD = *Flora Croatica Database*. (URL: http://hirc.botanic.hr/fcd)

FCM = *Forum Casalnuovo Monterotaro*. (URL: http://www.casalnuovomonterotaro. net/forum/topic.asp?rand=5334240&whichpage=21&TOPIC_ID=608&)

Ernesto Giammarco, *Grammatiche delle parlate d'Abruzzo e Molise*, Artigianelli abruzzesi, Pescara 1960.

Ernesto Giammarco, *Dizionario abruzzese e molisano,* 4 voll., Edizioni dell'Ateneo, Roma 1968 – 1979.

Nicola Gliosca, *Preghiere na-našu*, 2006. (URL: http://nicolagliosca.alter-vista.org/opere/ Preghiere% 20na-nasu.pdf)

Corrado Grassi; Alberto A. Sobrero; Tullio Telmon, *Fondamenti di dialettologia italiana,* Laterza*,* Roma 1997.

HJP = *Hrvatski jezični portal.* (URL: http://hjp.novi-liber.hr/)

Josip Jernej, *Fonetica italiana con nozioni di metrica*, Zagreb 1977., Sveučilište u Zagrebu.

Josip Lisac, „Moliškohrvatski idiomi", *Čakavska rič*, 29 (1), 2001., 89–94.

Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2003.

Josip Lisac, „Moliško hrvatski govori i novoštokavski ikavski dijalekt", *Kolo: časopis Matice hrvatske*, 18 (3-4), 2008., 7–14. (URL: http://www.matica.hr/kolo/309/moliskohrvatski-govori-i-novostokavski-ikavski-dijalekt-20515/)

Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2009.

Michele Loporcaro, *Profilo linguistico dei dialetti italiani*, Laterza, Roma 2009.

Mira Menac-Mihalić; Antonio Sammartino, „Adaptacija talijanizama u moliškohrvatskom govoru Mundimitra", u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 12, 2003., 39–47.

Žarko Muljačić, „Nuovi dati sulle colonie croate nell'Italia meridionale con particolare riguardo a quelle estintesi da secoli in Campania", *Linguistica*, 45, 2005., 189–202.

NG = *Naški govor*. (URL: https://naskigovor.wordpress.com/)

„Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche"*, Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*, 297., 1999. (URL: http://www.camera.it/parlam/leggi/99482l.htm)

Giovan Battista Pellegrini, *Carta dei dialetti d'Italia*, Pacini, Pisa 1977.

Ana Perinić, „Moliški Hrvati. Rekonstrukcija kreiranja i reprezentacije jednog etničkog identiteta", *Etnološka tribina*, 36 (29), 2006., 91–106.

Agostina Piccoli, „Fonološki prikaz govora u Mundimitru", *Hrvatska obzorja*, 4, 1995., 877–896.

Agostina Piccoli; Antonio Sammartino, *Rječnik moliškohrvatskog govora Mundimitra*, Fondazione "Agostina Piccoli" / Matica hrvatska, Mundimitar/Zagreb 2000.

Milan Rešetar, *Le colonie serbocroate nell'italia Meridionale* [prijevod na talijanski, predgovor, bilješke, bibliografija Walter Breu i Monica Gardenghi], Amministrazione Provinciale, Campobasso 1997.

RŽ = *Riča živa / Parola viva. Džurnal do Kroati iz Moliza / Periodico dei Croati del Molise*. Mundimitar/Montemitro. Fondazione "Agostina Piccoli", 2002. i dalje. (URL: http://www.mundimitar.it/fap/frame_hr/ fap.hr.htm)

Antonio Sammartino, *Kako se zove*... / *Come si chiama*..., Fondazione "Agostina Piccoli", Mundimitar 2008.

Petar Skok, *Etimologijski rjecnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971. – 1974.

Anita Sujoldžić; Božidar Finka; Petar Šimunović; Pavao Rudan, „Jezik i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija", *Rasprave Zavoda za jezik*, 13, 1987., 117–145.

Petar Šimunović, *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Brevijar, Supetar 2006.

Petar Šimunović, „Moliški Hrvati i njihova imena. Molize i druga naselja u južnoj Italiji u motrištu tamošnjih hrvatskih onomastičkih podataka", *Folia onomastica Croatica*, 20, 2011., 189–205.

Sandra Tamaro, „O etimologiji romanizama iz semantičkoga polja odijevanja (na primjeru čakavskoga govora Boljuna)", u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 18, 2013., 269–284.

Fiorenzo Toso, *Le minoranze linguistiche in Italia*, Il Mulino, Bologna 2008.

Nada Županović, „Opis fonoloških odstupanja hrvatskih govornika pri usmenom izražavanju na talijanskom jeziku prema Jernejevu modelu

kontrastivne fonološke analize", u: *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Josipa Jerneja (1909. – 2005.)*, Filozofski fakultet, Zagreb 2012., 315–324.

Sažetak

Prije više od pet stoljeća, bježeći pred Turcima, Moliški su se Hrvati otisnuli od matične zemlje, *'z one bane mora* ('s one strane mora'), iz područja između Cetine i Neretve. Njihov dijalekt, štokavsko-ikavskoga tipa, s ponešto čakavskih primjesa, danas se govori u trima mjestima talijanske pokrajine Molise: Mundimitar (tal. *Montemitro*), Kruč (tal. *Acquaviva Collecroce*) i Stifilič ili Filič (tal. *San Felice del Molise*). Razvijao se odvojen od ostalih hrvatskih dijalekata, a poglavito zbog dugotrajna dodira s moliškim i abruceškim talijanskim govorima te u novije vrijeme i sa standardnim talijanskim, doživio je znatne promjene na svim jezičnim razinama. U članku se analizira utjecaj abruceško-moliškoga dijalekta na moliškohrvatski fonetski i fonološki sustav, a radi usporedbe navode se i likovi iz standardnoga talijanskoga jezika. Ustanovljeno je da su brojne riječi iz abruceško-moliškoga dijalekta ušle u moliškohrvatski, a glasovne promjene koje se u njima uočavaju vrlo se često događaju i u izvornim hrvatskim riječima.

Some Molise Croatian sound changes under the influence of Abruzzo-Molisan dialects

(Summary)

Molise Croatian is a minority language in the Molise region of southern Italy. It is spoken by the population that five centuries ago left their home country *'z one bane mora* (on the other side of the sea), fleeing from the Ottoman invasion. Today it is preserved only in three villages that are situated several kilometers from the border with Abruzzo: Montemitro (*Mundimitar*), Acquaviva Collecroce (*Živa Voda Kruč*) and San Felice del Molise (*Filič*). Their language is of Shtokavian-Ikavian type, with some Chakavian traits. Since it was isolated for centuries from the language spoken in its homeland, Molise Croatian has undergone considerable modifications at all linguistic levels. The article analyzes some sound changes in Molise Croatian that occurred due to the immediate contact with the Italian dialects spoken in the regions of Molise and Abruzzo.

Keywords: sound changes, Croatian, Molise Croatian, Italian, Abruzzo-Molisan dialect

Tihomil Maštrović

Kodifikacija hrvatskoga jezika u međunarodnome kontekstu

Pregledni rad
Review article
UDK 811.163.42:[34.018-027.543

Osvrt na prošlost nastojanja za međunarodno priznanje hrvatskoga jezika pokazat će da ona traju još tamo od devetnaestoga stoljeća, odnosno od hrvatskoga narodnoga preporoda, pa eto, sve do naših dana. Ishode tih nastojanja negativno je odredilo donedavno hrvatsko političko okružje, stoga je dugotrajnost dosadašnjih hrvatskih neuspjelih nastojanja spram međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika bila prvenstveno vezana uz političke i ideologijske odrednice hrvatske političke povijesti, obilježene podređenim političkim položajem Hrvatske u međunarodnome okružju. Jezik se, kao temeljna označnica nacionalnoga identiteta, Hrvatima s utjecajnih političkih motrišta osporavao na tragu svih onih austrofilskih, ugarskofilskih, srbofilskih i jugofilskih političkih interesa, a izostanak slobodne i suverene hrvatske države bio je favorizirajući faktor upravo tih i takvih nastojanja (Maštrović 2012).

Okolnosti međunarodne recepcije hrvatskoga prava na vlastiti jezik znatno su se poboljšale od godine 1991., stvaranjem Republike Hrvatske. Premda je Ustavom iz 1991. hrvatski jezik u Hrvatskoj utvrđen kao službeni jezik, bilo je potrebno ostvariti i njegovu međunarodnu kodifikaciju, odnosno njegovo međunarodno priznanje. To se nije dogodilo 1991., nego tek godine 2008., kada je napokon hrvatskomu jeziku dodijeljen samostalni jezični kod u međunarodnome sustavu kodificiranih jezika (Ježić 2013: 108-111).

Ključne riječi: hrvatski jezik, kodifikacija, međunarodno priznanje hrvatskoga jezika

1.

Upornost kojom se i u punih sedamnaest godina postojanja hrvatske države negiralo postojanje hrvatskoga jezika te ga se međunarodno nije priznalo, unatoč tomu što Ustav Republike Hrvatske precizno određuje *hrvatski jezik* kao službeni jezik hrvatske države i jedini službeni jezik te zemlje,[1] pokazatelj je nastojanja kojim se na međunarodnome planu hrvatski jezik pokušavao utopiti u jednoj umjetnoj jezičnoj tvorevini kao što je tzv. *srpskohrvatski* jezik, nastaloj u Jugoslaviji, državnoj zajednici koja je prethodila slobodnoj, neovisnoj i demokratskoj Hrvatskoj. Drugim riječima, negiranje *hrvatskoga jezika* u bliskoj povijesti za sobom je u pravilu nosilo i snažne političke konotacije nastavku otpora ravnopravnom i samostalnom uključivanju hrvatskoga naroda i njegove države u međunarodnu zajednicu suverenih naroda. Zapravo, nije pogrešno reći da je upornost nekih međunarodnih političkih ali i stručnih tijela, napose onih iz sveučilišnih krugova, u negiranju hrvatskoga prava na vlastiti jezik konačno bila u velikoj mjeri utemeljena na političkim, bolje reći politikantskim spekulacijama s jezikom, tom temeljnom odrednicom nacionalnoga identiteta svakoga naroda, pa tako i hrvatskoga. Naprosto, spremno se zaboravljalo da na standardološkoj razini hrvatski i srpski jezik nisu i nisu nikada ni bili isti jezik, no unatoč tome uporno se nastojalo negirati sve razlike tih jezikâ. Hibrid *srpskohrvatski jezik*, kao uostalom i svaki drugi politički konstrukt, nikada nije postojao kao jedan standardni jezik, a uporaba naziva *srpskohrvatski jezik* i njegovih donedavnih kodova *scr* i *scc*, određena međunarodnim jezičnim kodom u svjetskim razmjerima uporabe jezikâ, nije razlučivala hrvatsku književnu i znanstvenu produkciju od srpske. Na većini slavističkih katedri u svijetu hrvatski je jezik najčešće bio tumačen tek kao inačica nepostojećega zajedničkoga *srpskohrvatskoga* jezika, pri čemu su uporno prešućivane i potirane brojne razlikovne osobitosti hrvatskoga jezika.

Znamo li unitarističke političke odrednice komunističke Jugoslavije, političkoga krajolika u kojemu se nisu osobito poštivale činjenice vezane uz ključna nacionalna obilježja hrvatskoga naroda, kao i nastavno interese nekih europskih političkih sila oblikovanih nakon uspostave Republike Hrvatske, a sadržanih u političkim projektima tipa „Zapadni Balkan“, „Jugo-sfera“, „Region“, „Jugoistočna Europa“ itd., lako se može zaključiti da je unitarizacija hrvatskoga i srpskoga jezika bila, a nažalost u nekim važnim europskim, ne samo političkim

[1] Prvi stavak čl. 12. Temeljnih odredbi Ustava Republike Hrvatske (pročišćeni tekst) glasi: „U Republici Hrvatsko u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo“.

nego i sveučilišnim krugovima, još uvijek jest favorizirajući faktor onih političkih utopija koje nisu htjele, ili pak još uvijek ne žele prepoznati i prihvatiti hrvatski nacionalni, politički i kulturni identitet (Maštrović 2013).

S druge strane potrebno je reći i to da se uspostavom Republike Hrvatske s hrvatske strane očekivao odrješitiji stav spram međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika, no on je u dobrom dijelu izostao. Zahvaljujući takvu nerazumljivom neznanju i nehaju državnih tijela, izostali su i glasniji prosvjedi na izmišljeni, naprosto karikaturalni BKS-jezik (Bosnisch/Kroatisch/Serbisch, odnosno bosanski/hrvatski/srpski jezik) kojim nikada nitko nije govorio, ali ga se unatoč tome sustavno favorizira na sveučilištima nekih europskih zemalja (npr. Austrije) ili ga se pak još uvijek uporno koristi u sudnici Međunarodnoga krivičnoga suda za bivšu Jugoslaviju osnovanoga 1993. u Den Haagu. Jezična politika i praksa Haaškoga tribunala pokazuju da važna međunarodna institucija pod okriljem Ujedinjenih naroda smatra da Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi govore istim jezikom. Primjedbe osumnjičenika da se prevoditelji služe jezikom koji nije i osumnjičenikov jezik uglavnom ostaju bez odgovora (Katičić 2012). Umjesto odlučnoga zalaganja za međunarodno priznanje hrvatskoga jezika, pa i nakon međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika 2008., javnosti su s najviših mjesta upućivane nemušte poruke, kakva je npr. ona što ju je godine 2010. odaslala vlada Jadranke Kosor slanjem prijevoda pravne stečevine EU-a na hrvatski (vrijednih osam milijuna eura) Srbiji i Crnoj Gori, čime se zapravo Europi posredno poručivalo da nema šumova u komunikaciji između hrvatskih, srpskih i crnogorskih govornika jer je to zajednički, i jednom i drugom i trećem narodu razumljiv jezik.

Nadalje, čak je, i to uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske, godine 2010. tiskan knjižni uradak u kojem se nastoji „stručno“ dokazati da hrvatski jezik zapravo ne postoji, već smatra da Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci govore jednim te istim *srpskohrvatskim jezikom* te u tom smislu kao argument svoje teze ističe: „Budući da je oznaka srpskohrvatski od 19. st. ustaljeni naziv u lingvistici, ona ima prednost naspram bilo koje druge potencijalne oznake.“ (Kordić 2010: 125-128). Hrvatski su se jezikoslovci u nizu stručnih članaka energično suprostavili takvim politikantskim provokacijama. Ipak, navedena je teza naišla na velik odjek u nekim jugonostalgičnim hrvatskim medijima. Tragična je činjenica da je hrvatsko Ministarstvo kulture novčano omogućilo tiskanje knjige s tom tezom, puno više negoli je to činjenica da je netko nedobronamjeran odlučio napisati knjigu o temi koju ne razumije, pišući ju zasigurno iz neznanstvenih pobuda.

Kada je u pitanju struka, mora se neizostavno naglasiti da ni tu stvari nisu uvijek bile dobro posložene, premda je mlada hrvatska državna nezavisnost stvorila hrvatskomu jezikoslovlju i filologiji općenito mnogo povoljnije uvjete, nego što su bili oni u prethodnoj južnoslavenskoj državnoj zajednici, ali to nije došlo do izražaja u hrvatskome informativnom prostoru koliko bi moglo i koliko bi se očekivalo jer su u hrvatskoj intelektualnoj sredini, ali i kod nekih uglednih slavista u svijetu, još glasno prisutni i utjecajni ne samo različiti publicisti i novinari projugoslavenske, hrvatskim nacionalnim interesima nesklone provenijencije već i neki znanstvenici koji nisu pripravni doista napustiti stara gledanja, sadržana u pomanjkanju odlučnosti za nove znanstvene zamahe prema dojučerašnjem ideologiziranom pristupu jezičnim pitanjima, skrivenoj više ili manje u težnji da se ne odustane od aktualizacije serbokroatistike i prijašnjih pogleda na hrvatski jezik, što je naprosto manje pitanje njihova neznanstvenoga diskursa, a više iskaz loših političkih navika, prvenstveno unitarističke jugonostalgije, njihove intelektualne tromosti, ali, recimo i to glasno, njihova odustajanja od znanstvene čestitosti.

Umjesto *hrvatskoga jezika* u različitim se okolnostima njegova službenog korištenja u inozemstvu uporno nudio tzv. *srpskohrvatski jezik* ili pak neobični, zapravo.

Ovdje valja dometnuti i to da je stari argument protivnika hrvatske jezične norme i zagovor za stvaranje i održavanje artificijelnog i ideologijski određenog *srpskohrvatskoga* ili pak bizarnog BKS-jezika kao nekakav supstitut za *hrvatski jezik* (osobito na sveučilištima u Austriji) *BKS-jezika*, u tome što postoji zajednička razumljivost srodnih jezikâ. Protivnici zasebnosti *hrvatskoga jezika* ističu to rado, usprkos mnogobrojnim leksičkim, sintaktičkim, prozodijskim i pravopisnim razlikama između triju normiranih južnoslavenskih jezika. Zagovornici „unitarnog“ jezika međutim zaboravljaju da se Česi i Slovaci mogu sporazumijevati svaki na svome jeziku, što vrijedi i za Dance i Šveđane, ali takva razumljivost nije dovela do utapanja u neki zajednički *češkoslovački* ili *danskošvedski* jezik (Hlavač 2006.). Zagovor *srpskohrvatskog* i/ili *BKS-jezika* zapravo je ponovni pokušaj da se jezično zbliže i „pomire“ narodi iz republika bivše Jugoslavije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore s ciljem stvaranja nove zajedničke državne zajednice. Pri tome se zaboravlja kako će se upornim nametanjem politike jezičnoga unitarizma postojeće napetosti prije uvećati nego smiriti.

2.

Dojučerašnje nepriznavanje hrvatskoga jezika predstavlja ozbiljnu prepreku u svim oblicima jezične komunikacije izvan hrvatskih državnih granica. To je posebice razvidno na onim stranim sveučilištima na kojima se, osim u iznimnim slučajevima, hrvatski jezik ne priznaje kao zasebna činjenica, pa slijedom toga nije moguće njegovo zasebno studiranje. Nadalje, u knjižničarstvu prije 2008. nije bilo međunarodnih osnova za artikuliranje hrvatskih fondova knjiga u svjetskim knjižnicama, što je brojnim korisnicima svjetskih knjižnica otežavalo mogućnost dobijanja uvida u knjižnu produkciju na hrvatskome jeziku, a ista poteškoća postojala je u razmjeni bibliografskih zapisa među knjižničnim bazama. Između činjenice da je u Ustavu Republike Hrvatske *hrvatski jezik* naveden kao službeni jezik u Hrvatskoj i činjenice da nije postojalo odgovarajuće međunarodno priznanje hrvatskoga jezika u svjetskim tzv. ISO-standardima, već je za ono što se imalo smatrati hrvatskim jezikom određeno hibridnim oblikom jezika sadržanom u nazivu *srpskohrvatski jezik*, međunarodni subjekti u pravilu su se opredjeljivali za to drugo.

Valjalo je odmah nakon uspostave hrvatske države iskoristiti sve stručne i pravne mogućnosti da se napokon hrvatskome jeziku u međunarodnim ISO standardima dodijeli samostalni jezični kod, kojega posjeduju svi međunarodno priznati jezici svijeta. Mnoge hrvatske kulturne ustanove i društva, pa i brojne političke udruge, kao i brojni Hrvati iz dijaspore (ponajviše iz SAD-a i Kanade) upućivali su zahtjeve Međunarodnome tijelu za norme ISO 639-2 u Washingtonu za promjenu postojećega stanja.

Nalazeći da je stanje međunarodne nepriznatosti hrvatskoga jezika zaista neodrživo, jedna od najvažnijih hrvatskih kulturnih ustanova, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, ustanova koju se, poput srodnih ustanova u svim drugim zemljama, u svijetu prepoznaje kao kompetentna tumača nacionalne kulture (što nažalost nije uvijek slučaj u Hrvatskoj), odlučila je godine 2008. poslati zahtjev nadležnim međunarodnim tijelima da se promijeni status hrvatskoga jezika u svijetu, da se hrvatski jezik napokon međunarodno prizna, unatoč svim ranijim neuspjelim pokušajima u tom smislu. Zahtjev za izmjenu međunarodnoga jezičnoga koda za hrvatski jezik podnesen je Međunarodnome

tijelu za norme ISO 639-2 Registration Authority sa sjedištem u Washingtonu, tijelu nadležnom za kodifikaciju jezika u međunarodnome kontekstu.[2]

Inicijativi za međunarodno priznanje hrvatskoga jezika Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pridružio se i nadležni hrvatski državni zavod za normiranje – Hrvatski zavod za norme, a pokrenuto je i usuglašivanje zajedničkoga zahtjeva za izmjenom postojećih međunarodnih kodova za jezike s Narodnom bibliotekom Srbije i s Institutom za standardizaciju Srbije. Četiri ustanove, dvije hrvatske i dvije srbijanske, zajednički su zatražile da se dotadašnji naziv *srpskohrvatski jezik* i postojeće troslovne oznake njegovih "varijanti" iz norme ISO 369-2 za bibliografsku upotrebu izmijene; naime do tada se za hrvatski jezik upotrebljavala oznaka (kod) *scr* koja je bila skraćenica za *Serbo-Croatian-Roman* dok se za srpski jezik koristila oznaka *scc*, skraćenica za *Serbo-Croatian-Cyrillic*. Od Međunarodnoga tijela za norme ISO 639-2 zatraženo je dopisom od 7. travnja 2008. da se provede usklađivanje oznaka navedenih jezika s oznakama (kodovima) u ostalim dijelovima norme ISO 639, na način kako to najbolje odgovara realitetu vremena i nacionalnim interesima svih stranaka potpisanih u zahtjevu, tako da se umjesto dotadašnjeg *srpskohrvatskoga jezika* u međunarodnu klasifikaciju jezikâ uvedu dva potpuno odvojena jezika: *hrvatski jezik* (s kodom *hrv*) i *srpski jezik* (s kodom *srp*) (Maštrović 2012.).

Odgovor iz Washingtona nije trebalo čekati dugo. Službenim dopisom od 17. lipnja 2008. godine Međunarodno tijelo za norme ISO 639-2 Registration Authority u Washingtonu i njegovo savjetodavno tijelo Joint Advisory Committee

[2] Ideja za međunarodno priznanje hrvatskoga jezika iznesena je u rujnu 2007. na sastanku prof. dr. sc. Tihomila Maštrovića, glavnog ravnatelja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i mr. sc. Sretena Ugričića, direktora Narodne biblioteke Srbije, održanom u Helsinkiju prigodom održavanja godišnje Konferencije ravnatelja europskih nacionalnih knjižnica – CENL-a (Conference of European National Librarians). Tom su prigodom utvrdili zajedničke interese i polazišta za promjenu postojećeg stanju u međunarodnoj klasifikaciji jezika kad su u pitanju nacionalni jezici, *hrvatski* i *srpski*. „Već 11. ožujka 2008. Tihomil Maštrović sazvao je u Zagrebu sastanak predstavnika dviju nacionalnih knjižnica koje su predstavljali on i Sreten Ugričić te predstavnika dvaju nacionalnih normirnih tijela. Potom su u travnju Tihomil Maštrović i ravnatelj Hrvatskoga zavoda za norme Dragutin Funda te Sreten Ugričić i direktor Instituta za standardizaciju Srbije Ivan Krstić potpisali zahtjev da se odbaci naziv *srpsko-hrvatski jezik* iz međunarodne bibliografske uporabe, kao i oznake *scr* i *scc*, te da se uvede oznaka *hrv* za hrvatski jezik i *srp* za srpski kao jedine valjane oznake i za bibliografsku i za terminološku uporabu. Istog je mjeseca Sreten Ugričić posjetio Library of Congress u Washingtonu, Authority za ISO 639-2 i uz usmeno objašnjenje predao službeni zahtjev sa četirima potpisima tomu tijelu." (Ježić 2013: 110).

potvrđuju prihvaćanje zajedničkoga zahtjeva dviju nacionalnih knjižnica i nadležnih državnih zavoda za norme Hrvatske i Srbije te donose odluku kojom se odbacuje daljnja upotreba *srpskohrvatskoga jezika* s oznakama *scr* za hrvatski i *scc* za srpski jezik i određuju nove oznake, odnosno novi kodovi: *hrv* za hrvatski i *srp* za srpski jezik, kao jedine važeće oznake. Tom odlukom srpskohrvatski jezični sklop izbrisan je iz daljnje upotrebe, a dva odvojena jezika, *hrvatski* i *srpski* sa svojim odvojenim oznakama dobili su sva prava i mogućnosti daljnje nesmetane uporabe. Tako je npr. odmah u svjetskim bibliografskim bazama podataka napokon određena nacionalna oznaka za hrvatski jezik – *hrv*. Ta se odluka počela primjenjivati od 1. rujna 2008.[3]

3.

Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika i s tim u svezi određivanje kôda *hrv* za hrvatski jezik za javnu upotrebu u cijelom svijetu značajno je postignuće. Na inicijativu i zahtjev središnje hrvatske knjižnice (uz suradnju Hrvatskoga zavoda za norme) postignuto je da se hrvatskome jeziku u međunarodnome prometu dodijeli status istovjetan kao i svakom drugom međunarodnom priznatom jeziku. Nipošto ne treba zaboraviti da je međunarodno priznanje hrvatskoga jezika ostvareno nakon dugotrajnih prethodnih pregovora, brojnih ponovljenih zahtjeva i obrazlaganja o postojanju hrvatskoga jezika kao nezaobilazne činjenice hrvatske nacionalne i kulturne opstojnosti. Kako rekosmo, mnogi su u prošlosti pokušavali izmijeniti neodgovarajući položaj hrvatskoga jezika, no dosad, unatoč brojnosti tih pokušaja upućenih Međunarodnome tijelu za norme ISO 639-2 u Washingtonu, i Hrvata iz domovine, hrvatskih institucija i različitih udruga, ali i onih vrijednih nastojanja što su ih poduzimali Hrvati u dijaspori, rezultata nije bilo. Ipak, eto tek godine 2008., dodjelom zasebnog jezičnog koda napokon je priznata neovisnost hrvatskoga jezika, jezika na kojem je ostvarena pozamašna pisana baština, i književna i znanstvena, prepoznatljiva po svome hrvatskom nacionalnom identitetu, hrvatskome kulturnom nasljeđu u europskom i svjetskom kulturnom krajoliku.

[3] Sva dokumentacija vezana uz međunarodno priznanje hrvatskoga jezika iz 2008. i recepcija tog važnog postignuća kao i njegova raznolika medijska prezentacija objavljena je u knjizi *Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika* (prir. Tihomil Maštrović i Lobel Machala), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb 2011., 288 stranica.

Kada se razmatra činjenica da je navedeno postignuće osobito važno za sudbinu hrvatskoga jezika u svijetu, za širu javnost ta se službena promjena koda, koja praktično znači puno međunarodno priznanje hrvatskoga jezika, može činiti bitnom samo za stručne, znanstvene, bibliografske, knjižničarske i nakladničke krugove. No učinci te male troslovne oznake kudikamo su dalekosežniji. Ulazak u međunarodne baze podataka s tim trima dragocjenim slovcima za hrvatski jezik znači isto što i za pojedinca osobna iskaznica, JMBG ili OIB. To je identifikacijski znak koji hrvatski jezik čini osobom! Prepoznatljivom, posebnom i, koliko god sličnom nekoj drugoj "jezičnoj osobi", ipak jedinstvenom i samo svojom! "Bratski zagrljaj" sa srpskim, silom nametan i politikom i uskogrudnošću međunarodne slavistike, ovime je znatno izgubio na svojoj, za Hrvate, neugodnoj čvrstini. Da će taj prisilni zagrljaj definitivno popustiti, potvrđuje činjenica da su i srpske institucije napokon napustile integralističku jezičnu politiku. Jer, kako rekosmo, istodobno je s međunarodnim priznanjem oznake *hrv* uvedena, na traženje Narodne biblioteke Srbije (i Instituta za standardizaciju Srbije), oznaka *srp* za *srpski jezik*. Time je ujedno hibrid *srpskohrvatski jezik*, taj „čudnovati kljunaš“ hrvatske jezične povijesti, nadajmo se, zauvijek nestao iz našeg okruženja. Eto tako, u knjižničarstvu, u bibliografijama i katalozima svih knjižnica svijeta, od Library of Congress u Washingtonu, s najvećom svjetskom bazom podataka, preko British Library, Bibliothèque nationale de France, Deutsche Nationalbibliothek, Österreichische Nationalbibliothek, do svake biblioteke i u najzabitijem kutku planeta, od sada se zna da se neko izdanje, neka knjiga, neka publikacija s oznakom *hrv* odnosi upravo na Hrvatsku ili dolazi iz Hrvatske, da potječe iz hrvatske kulture, književnosti i jezika ili se njima bavi.

4.

Pitanje koje, međutim, nije pogrešno postaviti ono je kako to da se ipak, uza sva kašnjenja, ipak konačno dogodilo međunarodno priznanje hrvatskoga jezika. U odgovoru na nj istaknuli bismo da je ovaj put zahtjev upućen 2008. nadležnom međunarodnom tijelu bio posve jasno oblikovan. Ne manje važno jest i to što je zahtjev došao nakon međunarodnoga priznanja hrvatske države, da je došao od najviše kulturne ustanove u državi – Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, ujedno najpozvanije da artikulira zahtjeve koji se odnose ne samo na knjižničarsko stručno poslovanje i knjižničarske standarde od kojih su neki najuže povezani s nazivom jezika već i na sva ostala pitanja nacionalne kulture, od kojih je nedvojbeno pitanje međunarodnoga priznavanja hrvatskoga jezika jedno od najvažnijih, te od Hrvatskog državnog zavoda za norme. Zahtjev je sastavio prof.

dr. sc. Tihomil Maštrović, tadašnji glavni ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a potpisnik zahtjeva je i Hrvatski zavod za norme (direktor, dr. sc. Dragutin Funda) u čijoj je ovlasti tumačenje zakonskih regulativa u svezi s ISO-normama. Dakle, zahtjev za izmjenu međunarodnoga koda hrvatskoga jezika artikulirala je struka, a ne politička tijela. No, to vjerojatno ne bi bilo dostatno da taj zahtjev nisu podržale i supotpisale i komplementarne ustanove iz Republike Srbije: Narodna biblioteka Srbije (direktor: mr. sc. Sreten Ugričić) i Institut za standardizaciju Srbije (direktor: Ivan Krstić). Dakle, ukidanje dotadašnjeg zajedničkog *srpskohrvatskog jezika* zatražile su nadležne ustanove, i s hrvatske i sa srpske strane. Time su stvorene važne pretpostavke za uspjeh zajedničkog zahtjeva. I napokon: ovaj put zahtjev (kako je to bio slučaj u doba bivših jugoslavenskih državâ) nije bio artikuliran s ideoloških pozicija (sjetimo se samo jugokomunističkoga tzv. „bratstva i jedinstva“), već s pozicija istinskih stručnih, znanstvenih i životnih interesa jedne i druge strane (Ježić 2013: 108-111).

Uz onaj nacionalni, konkretni bibliotečni interes kolega iz Srbije sadržan je u činjenici da je dosadašnja praksa postojanja zajedničkog *srpskohrvatskog* jezika, s predviđenim inačicama u pismu, uz odgovarajuće međunarodne jezične kodove, u svjetskom bibliotekarstvu praktično značila i to da su se latinične knjige tiskane u Srbiji vodile kao hrvatske (a njih je oko 70% od ukupne produkcije knjiga u toj državi), a knjige tiskane ćirilicom u Hrvatskoj kao srpske. Ovo prvo, naravno, nije odgovaralo srbijanskoj strani te je ta činjenica za njih zasigurno jedan od važnijih razloga što su u potpunosti prihvatili inicijativu odvajanja jezika te izmjene jezičnih kodova. Jednako je važna i činjenica da su i srpske institucije napokon napustile integralističku jezičnu politiku. Jer, istodobno s međunarodnim priznanjem oznake *hrv*, uvedena je, na traženje Narodne biblioteke Srbije (i Instituta za standardizaciju Srbije), oznaka *srp* za srpski jezik. Dakle, uspjehu akcije kojom je ostvareno međunarodno priznanje i kasnija podjela u međunarodnoj klasifikaciji dva do jučer spojena jezika nedvojbeno su pripomogle i dvije srbijanske ustanove. Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika povijesni je trenutak za hrvatski jezik, no sigurni smo da je to važan događaj i za srpski narod koji živi u našem susjedstvu (Katičić 2013: 97-102). Naši su jezici jezici u dodiru; bliski, ali i različiti, toliko različiti da svaki od njih ima svoju povijest, svoje osobitosti, svoj razvoj, svoje norme, svoje funkcionalne stilove, svoja

narječja, idiome i govore, svoje književnosti i svoje znanosti koje ih čine posebnima.[4]

5.

Znanstvene analize mnogih hrvatskih jezikoslovaca pokazuju da se hrvatski i srpski standardni jezici razlikuju u nizu aspekata, od grafije (latinica i ćirilica), fonetike (brojna pravila u akcentuaciji), gramatike i sintakse (stotinjak pravila), do morfologije (nekoliko stotina pravila) te do brojnih razlika u semantici. Razlike su i u pravopisu (iako oba jezika koriste fonološki pravopis, u hrvatskome je nazočno morfonološko načelo u nizu propisa, dok se srpski jezik sve više «fonetizira» u pravopisnim odredbama). Što se rječnika tiče, oko 40 % je različitih riječi koje su isključivo hrvatske ili srpske. Tako je npr. u rječniku od sto tisuća riječi oko četrdeset tisuća različito, dakle 40 %; po procjeni hrvatskoga jezikoslovca Dalibora Brozovića u korpusu od petsto tisuća riječi, hrvatski i srpski razlikuju se u sto pedeset tisuća leksema. U jezikoslovnoj literaturi kao grafički pokazatelj nepostojanja *srpskohrvatskoga* jezika poznat je primjer prijevoda djela švicarskoga psihologa C. G. Junga *Psihologija i alkemija*. Ta se knjiga, prevedena na hrvatski godine 1986., pojavila u srpskome prijevodu 1999., ali tako što je prevedena s hrvatskoga, a ne s njemačkoga izvornika. Hrvatski prijevod i srpski „prijevod prijevoda“ razlikuju se, čak ako se i zanemare razlike u pismu (latinica i ćirilica), i u dijalekatskoj osnovici standardnoga jezika (novoštokavski jekavski i novoštokavski ekavski), praktički na svakoj stranici knjige, u rječniku, pravopisu, sintaksi i semantici. Budući da je često u uporabi analogija po kojoj bi odnos *hrvatskoga* i *srpskoga* bio sličan onomu britanskoga i američkoga *engleskog* jezika, nesuvislost te usporedbe vidljiva je odmah već u tome što je prijevod s britanskoga na američki *engleski* (i obratno) jednostavno nemoguć, pa je dakako i navedena prispodoba naprosto smiješna.

Hrvatski i srpski književni jezici imali su svoje zasebne tijekove standardizacije koji su se preklapali tek u nekoliko desetljeća života dvaju naroda u zajedničkoj državi. To što su se oba jezika iskristalizirala na osnovici

[4] Standardni jezici Hrvata, Bošnjaka, Crnogoraca i Srba imaju, uz evidentne razlike u nizu aspekata, zajedničku novoštokavsku dijalektnu osnovicu (fonologiju, gramatički sustav, osnovni rječnik). Hrvatski jezik ponajprije obuhvaća standardni, odnosno književni ili opći hrvatski jezik te sve narodne govore kojima se služe Hrvati. Dijalektima čakavskoga i kajkavskoga narječja govore samo Hrvati, dok se štokavskim narječjem uz Hrvate služe i Bošnjaci, Srbi te Crnogorci.

novoštokavskoga dijalekta ne znači previše: jezikoslovlje je puno bliskih, a priznato različitih standardnih jezika nastalih na sličnoj ili istoj dijalekatskoj osnovici. Primjeri su za to bugarski i makedonski, norveški i danski, indonežanski i malajski, hindi i urdu, itd.

Najvažniji pozitivan učinak međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika, ostvarenoga godine 2008. primjerenom kodifikacijom hrvatskoga jezika, prepoznao se u dobrim vijestima pristiglim krajem 2010. iz Europske zajednice koja je prihvatila *hrvatski jezik* kao svoj 24. službeni jezik, čime je potvrđeno da se u međunarodnom okružju definitivno odustaje od dotadašnjeg tzv. *srpskohrvatskoga jezika*, što su čak predlagali i neki europarlamentarci. Opisujući događaje uoči očekivane odluke Jim Hlavač piše: „Postojale su bojazni da će se vratiti naziv *srpskohrvatski* ili da će se prednost dati drugome, novomu eufemizmu *bosanski-hrvatski-srpski* kao općem nazivu za jezike u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i u Srbiji i Crnoj Gori“ (Hlavač 2006: 96). Nasreću, to se ipak nije dogodilo. Da je hrvatski jezik postao službeni jezik EU-a, određeno je pregovaračkim poglavljem pod br. 34 – *Institucije* (zatvorenom u studenome 2010.) u kojem se određuje što sve države članice institucionalno dobivaju u sustavu Europske unije, odnosno koja im prava sudjelovanja pripadaju u Europskom parlamentu, Europskoj komisiji, Vijeću i u ostalim zajedničkim tijelima Unije, nakon potpisivanja Pristupnoga ugovora. *Ujedinjeni u različitosti* – moto je i jedna od osnovnih ideja Europske unije. Ulaskom u Europsku uniju 1. srpnja 2013. Hrvatska nije izgubila svoj nacionalni i kulturni identitet i nije se odrekla svoga jezika i svojih običaja. Naprotiv, Hrvatska je ulaskom u Europsku uniju svojom kulturom, običajima obogatila te donijela jezik koji će postati 24. službeni jezik Unije.

Posljedicom uspješnog pregovaranja hrvatskih pregovaratelja *hrvatski jezik* je dakle postao službeni jezik Europske unije i to je svakako jedan od najvećih uspjeha u pristupnim pregovorima Hrvatske. Tom prevažnom postignuću nedvojbeno je prethodilo međunarodno priznanje hrvatskoga jezika ostvareno 1. rujna 2008.

6.

Nakon Odluke kojom se hrvatski jezik uključuje u svjetske standarde, dodjelom zasebnog koda, svugdje će se u svijetu na brojnim sveučilištima gdje za taj jezik postoji interes napokon moći prisupiti njegovu kvalitetnom poznavanju i studiranju. Isto tako, znatno će se olakšati put pronalaženja hrvatskih knjiga i

lakšeg dolaženja do njih u svjetskim knjižnicama. Značaj i uloga nacionalnog kôda u bibliografskoj uporabi ogledat će se prvenstveno u činjenici da će temeljem toga postignuća hrvatska knjiga sada biti jasno određena u knjižnim fondovima svih svjetskih knjižnica, u različitim bibliografijama, u znanstvenim projektima, a osobito u školskim zavodima gdje se uči hrvatski jezik, u odgovarajućim dopunskim školama te na svim znanstvenim, stručnim, upravnim i političkim adresama relevantnim za pozicioniranje hrvatskoga jezika i hrvatske književne i znanstvene baštine u određivanju i oblikovanju sastavnica cjelokupnoga svjetskoga kulturnoga nasljeđa. Nova pozicija hrvatskoga jezika s obzirom na njegov nov, međunarodno prihvaćen standard, diljem svijeta značit će prije svega snaženje hrvatskoga nacionalnog identiteta te ravnopravnost hrvatskoga jezika među ostalim jezicima kao pretpostavke ravnopravnosti hrvatskoga naroda u međunarodnoj zajednici. Hrvatskim će se autorima, nakon ovog priznanja, prvi put u europskom i svjetskom kulturnom krajoliku dogoditi da ih se napokon prepoznaje kao hrvatske autore te da ravnopravno svojim radom nastave doprinositi svjetskoj riznici znanja, istodobno unoseći u nju hrvatski nacionalnih trag, čime će i hrvatski nacionalni identitet u punom opsegu postati prepoznatljiv na globalnoj razini.

Ocjenjujući međunarodno priznanje hrvatskoga jezika, s obzirom na jezikoslovna povijesna iskustva, akademik Radoslav Katičić zaključuje: „To je priznanje doista velik uspjeh s obzirom na položaj u kojem smo bili prilično bespomoćni. Čak smo neko vrijeme, ne baš kratko, i sami sudjelovali u općem nepriznavanju hrvatskoga jezika, pa se sada prozivajući nas na to pozivaju. Seže to duboko u devetnaesto stoljeće, do u vrijeme kada se slavistika tek izgrađivala kao treća velika europska neofilologija. Slavistika naime nije priznavala svoju kroatistiku. Zanimljivo je da je isprva Šafařik vrlo ispravno uočio što je hrvatski jezik, ali je onda posve promijenio mišljenje i izbrisao ga iz svojega popisa slavenskih jezika. Jezik Hrvata uvrstio je u nj skupa s jezikom Srba kao jedan te isti slavenski jezik. Tomu se nije usprotivio ni Dobrovský, ni Kopitar, ni Miklošić. To je u slavistici ostalo mjerodavno. (...) Svaki drukčiji stav smatrao se je iracionalnim povođenjem za osjećajima. (...) Ipak položaj se, vrlo polako i teško, počeo mijenjati. Životna je logika sada kada suverena država više nije strogo i formalno odbijala govor o hrvatskom jeziku, nego ga je čak upisala u svoj Ustav, koliko god u njoj bile prisutne, pa i utjecajne, snage koje prikriveno sve teže za tim da protiv velike većine u hrvatskoj jezičnoj zajednici, uz međunarodnu potporu, rade na tome da povrate staro znanje: da hrvatski jezik kao svoj i različit od srpskoga, crnogorskog i bošnjačkoga ne bude priznat i da ne bude dopušteno govoriti o

njem takvom, nego da se takav govor sankcionira – životna je logika sve više prevladavala i u međunarodnom prostoru. Na nekim sveučilištima u svijetu, od Australije do Mađarske i Poljske, hrvatski je jezik postao nastavni predmet, pa čak i studijski smjer.“ (Katičić 2013: 99-101)

U svjetlu izreke uglednoga hrvatskoga književnika i jezikoslovca Frana Kurelca izrečene u ozračju hrvatskoga narodnoga preporoda: *po jeziku narodi gospoduju, kad im ga oduzmeš – sluguju*, međunarodnim priznanjem hrvatskoga jezika ostvareno je prevažno postignuće za hrvatsku pisanu riječ, a hrvatski jezik, to najvažnije obilježje hrvatskoga nacionalnoga identiteta, napokon je dobio ravnopravan međunarodni suvereni položaj. Riječ je o događaju koji je za Hrvate gotovo jednako važan kao i priznanje Republike Hrvatske kao suverene međunarodno priznate države.

„Učinjen je korak izvanredno težak, a to je međunarodno priznanje hrvatskoga jezika,“ rekao je akademik Radoslav Katičić na svečanosti održanoj 30. rujna 2008. povodom tog događaja u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, zaključujući da je taj događaj tako velik „da je teško i shvatiti i u punoj mjeri doživjeti tu znatnost ovoga trenutka,“ međutim, „nisu time riješeni svi problemi, nisu otklonjene teškoće i nas čeka još dug i naporan put jer jedno su odredbe, a drugo je njihovo unutrašnje prihvaćanje. No ipak, sada je obvezatno određeno da se ima prihvatiti hrvatski jezik. Druga je stvar što će to još dugo vremena, mnogo više nego što možemo mirno podnijeti njih, neki prihvaćati to protiv volje“ (Katičić 2011: 11).

7.

Nakon međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika u hrvatskome medijskom prostoru objavljeno je nekoliko desetaka članaka i tematskih razgovora o tom događaju. Ipak, to za opću javnu spoznaju o značajnom događaju nije bilo dostatno. Spoznavši da recepcija međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika nije onakva kakva bi uistinu morala biti, s obzirom na važnost ostvarenoga postignuća, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu obratila se 26. lipnja 2009. Saboru Republike Hrvatske s prijedlogom da se dan 1. rujna u Hrvatskoj proglasi „Spomendanom međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika“ (Maštrović 2011: 231-270). Cilj ove inicijative bio je da se na taj način međunarodno priznanje hrvatskoga jezika utka u svijest i znanje svakog Hrvata i svakog građanina Republike Hrvatske.

Prijedlog Nacionalne i sveučilišne knjižnice podržali su i dali mu svoju suglasnost brojni ugledni čimbenici hrvatskoga javnoga, znanstvenoga i kulturnoga života; gotovo sva hrvatska sveučilišta: Sveučilište u Zagrebu (rektor prof. dr. sc. Aleksa Bjeliš), Sveučilište u Rijeci (rektor prof. dr. sc. Pero Lučin), Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku (rektorica prof. dr. sc. Gordana Kralik), Sveučilište u Zadru (rektor prof. dr. sc. Ante Uglešić), Sveučilište u Dubrovniku (rektor prof. dr. sc. Mateo Milković); pojedine visokoškolske ustanove: Učiteljski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (Katedra za hrvatski jezik, doc. dr. sc. Dubravka Smajić), Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece Sveučilišta u Zadru (pročelnik doc. dr. sc. Robert Bacalja); brojne hrvatske nadbiskupije i biskupije: Zagrebačka nadbiskupija (mons. dr. Vlado Košić, pomoćni biskup zagrebački), Riječka nadbiskupija (mons. dr. Ivan Devčić, riječki nadbiskup), Varaždinska biskupija (mons. Josip Mrzljak, varaždinski biskup), Gospićko-senjska biskupija (mons. Mile Bogović, biskup gospićko-senjski), Požeška biskupija (mons. Antun Škovrčević, požeški biskup), Biskupski ordinarijat Krk (Valter Župan, biskup krčki), mons. Antun Bogetić, umirovljeni biskup porečki i pulski; stručna i umjetnička društva i ustanove: Hrvatsko filološko društvo (predsjednik prof. dr. sc. Stipe Botica), Hrvatska matica iseljenika (ravnateljica Danira Bilić), Društvo hrvatskih književnika (predsjednik Borben Vladović) te napokon i politička tijela; na prvom mjestu Predsjednik Republike Hrvatske (Stjepan Mesić) te Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija Republike Hrvatske (ministar Gordan Jandroković). Svi su oni u svojim pismima podrške izrekli brojne pohvale zbog važnog postignuća (Maštrović 2011: 233-265).[5]

[5] Tako prof. dr. sc. Gordana Kralik, rektorica Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku u svom pismu ističe da je „međunarodno priznanje hrvatskoga jezika od iznimnog značaja za hrvatsku akademsku i znanstvenu zajednicu i prepoznatljivost hrvatskih znanstvenika u europskoj i svjetskoj znanosti“ (Maštrović 2011: 233-234), a rektor Sveučilišta u Zagrebu prof. dr. sc. Aleksa Bjeliš naglašava: „Uvjeren sam kako će Vaša inicijativa i svi učinjeni napori da hrvatski jezik bude međunarodno priznat, kao i da njegova važnost i snaga postane dio svijesti svakog Hrvata i građanina Reublike Hrvatske, biti prepoznati u Vladi Republike Hrvatske i Hrvatskom saboru te da će prihvatiti Vaš prijedlog da se 1. rujna proglasi spomendanom međunarodnog priznanja hrvatskoga jezika“ (Maštrović 2011: 248-249). Ravnateljica Hrvatske matice iseljenika Danira Bilić obaviještava da je Matica svoj ugledni godišnjak *Hrvatski iseljenički zbornik 2009.* posvetila važnom događaju međunarodnog priznanja hrvatskoga jezika „cijeneći da svi Hrvati i građani hrvatskog podrijetla u svijetu trebaju saznati za taj povijesni čin“. Ona nadalje piše da će 2008. godina „na znanstvenoj razini biti ponajviše zapamćena po tome što je 1. rujna došlo do međunarodnog priznanja hrvatskoga jezika. Taj događaj mnogi opravdano nazivaju drugim međunarodnim priznanjem Hrvatske. Od tada više nema nepostojećega,

Među mnogim lijepim riječima što su o navedenoj inicijativi, prihvaćajući je, napisali brojni hrvatski biskupi ovdje izdvajamo riječi krčkoga biskupa Valtera Župana: „Nadamo se da će međunarodno priznanje hrvatskoga jezika biti ne samo od važne pomoći u daljnjoj afirmaciji položaja naše države u međunarodnim odnosima, nego da će isto tako promicati i svijest o potrebi čuvanja hrvatskih nacionalnih interesa i identiteta hrvatskoga naroda u vlastitoj državi, koja je nastala izuzetnom hrabrošću, odlučnošću i velikodušnim darivanjem onih čije se žrtve nikada ne mogu zaboraviti“ (Maštrović 2011: 260-261).

Ipak, zanimljivo je da podrška nije došla od dvije za hrvatsku kulturu važne ustanove. Nije se oglasila Matica hrvatska, a s adrese Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti došao je dopis, što ga potpisuje tadašnji predsjednik HAZU-a akademik Milan Moguš u kojem se navodi da „Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i njezin Razred za filološke znanosti ne smatraju da je tim činom od 1. rujna 2008. hrvatski jezik međunarodno priznat“ (Maštrović 2011: 266). Akademik Moguš takav stav obrazlaže na sljedeći način: „Nijedna država, nijedno sveučilište u Rusiji i zapadnoj Europi, nije tada [dakle: 1. rujna 2008. – op T. M.] priznalo samobitnost hrvatskoga jezika, pa ni Europska zajednica, čije Vijeće bi moralo donijeti tu odluku, nakon jednoglasnog pristanka svih država članica“ (Maštrović 2011: 266). Nasreću, akademik Moguš nije imao pravo. Naime, 1. rujna 2008. stvorene su pretpostavke za prihvaćanje hrvatskoga jezika kao ravnopravnog jezika u Europskoj zajednici, i ono je moglo uslijediti tek nakon usvajanja Pristupnog ugovora Republike Hrvatske Europskoj zajednici. Potpuno je nerealno i naivno bilo očekivati da će Europska zajednica priznanje hrvatskoga jezika očitovati prije negoli je Hrvatska pristupila Europskoj zajednici. Tako, eto,

nametnutog i unitarnog srpskohrvatskog jezika, odnosno hrvatskosrpskog jezika.“ (…) „Do priznanja našeg materinskog jezika dolazi u epohi u kojoj moderna hrvatska nacija teži ulasku u Europsku uniju, planetarnu višejezičnu zajednicu bez premca. Gledajući povijesno iskustvo Hrvata u drugom tisućljeću, koji izvan matične zemlje živi u tridesetak zemalja svijeta, uživajući blagodati višejezičnosti, a katkad u prošlosti zamjenjujući materinski jezik jezicima zemalja prijema, stoga vjerujemo kako će nam upravo to iskustvo dodira u trećem tisućljeću ublažiti neizvjesnu europsku budućnost naše zemlje“ (Maštrović 2011: 238-239). Predsjedništvo Hrvatskog filološkog društva u Zagrebu, izvještava njegov predsjednik prof. dr. sc. Stipe Botica, raspravljalo je o međunarodnom priznanju hrvatskoga jezika i jednoglasno je poduprlo inicijativu za proglašenje 1. rujna spomendanom, kao što je godine 1967. podržalo potpisivanje Dekleracije o položaju i nazivu hrvatskoga jezika, što je na tragu temeljne zadaće Društva, a to je upravo zaštita i njegovanje hrvatskoga jezika (Maštrović 2011: 252).

HAZU nije prepoznala važnost međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika, ostvarenoga godine 2008. Slijedom Akademijina nerazumijevanja toga prevažnog događaja, slijedio je zaključak Odbora za obrazovanje, znanost i kulturu Hrvatskoga sabora (predsjednik prof. dr. sc. Petar Selem) od 14. srpnja 2009. u kojem se navodi da se „za provedbu inicijative da se odlukom Hrvatskoga sabora 1. rujna proglasi Danom međunarodnog priznanja hrvatskoga jezika, nisu još stekli potrebni uvjeti" te u obrazloženju naglašava da će „važna biti sudbina odluke međunarodnoga tijela za norme ISO-639-2, Registration Authority od 17. lipnja 2008. Osim toga, ovakvu odluku nije moguće donijeti bez da se u to uključe najvažnije hrvatske kulturne institucije, kao što su Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Matica hrvatska" (Maštrović 2011 : 269). Dakle, nadležni su Saborski odbor dva razloga motivirala da ne donese odluku o spomendanu; prvi – ne zna se kakva će biti daljnja sudbina odluke međunarodnoga tijela za norme, i drugi: HAZU i MH nisu uključene u tu inicijativu. Događaji koji slijede, srećom, pokazali su da osporovatelji inicijative da Sabor Republike Hrvatske spomendanom obilježi međunarodno priznanje hrvatskoga jezika nisu bili u pravu.

Kad je o recepciji važnog događaja riječ, važno je spomenuti i to da je uredništvo Matičina časopisa za književnost, umjetnost i kulturu *Kolo* reagiralo tako što je objavilo tematski dvobroj (5-6/2012.) o položaju hrvatskoga jezika s tekstovima istaknutih jezikoslovaca[6] te da je 4. listopada 2013. u velikoj dvorani Matice hrvatske u Zagrebu organiziralo javnu tribinu „Peta obljetnica međunarodnoga priznanja hrvatskoga jezika" na kojoj su o navedenoj temi izlagali akademici Radoslav Katičić i Mislav Ježić, prof. dr. sc. Tihomil Maštrović i urednik Ernest Fišer, a tekstovi su potom objavljeni u *Kolu* (Fišer 2013: 129: 134).[7] Tom se prigodom akademik Radoslav Katičić u svom prilogu pita: „Zašto se međunarodnom priznanju hrvatskoga jezika u nas poklanja tako malo pozornosti, zašto je to tako slabo poznato i nikako se ne ističe, zašto mnogi od brojnih koji od nas jezikoslovaca zahtijevaju da se brinemo i zauzimamo za hrvatski jezik tomu poklanjaju tako malo pozornosti? (...) Nedvojbeno tu igra ulogu potpuna nespektakularnost toga pravnog čina koji mnogima otežava da uoče i shvate

[6] Svoje jezikoslovne priloge u dvobroju *Kola* (XXII, br. 5-6, Zagreb, 2012.) objavili su: akademici Radoslav Katičić, August Kovačec, Mislav Ježić, Ranko Matasović i Leopold Auburger (München) te prof. dr. sc. Artur Bagdasarov (Moskva), prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, prof. dr. sc. Mario Grčević, dr. sc. Andrea Sapunar Knežević i Mirjana Togonal.

[7] *Kolo*, XXIII, br. 6, Zagreb 2013. Tema broja: 5. obljetnica međunarodnog priznanja hrvatskog jezika.

njegove implikacije i njegovu važnost. Nema tu baš nikakve estrade. Ljudi danas nekako teško uočuju ono što se odigrava u tišini i sasvim bez vašarske buke. A nekima je baš i pravo da se važnost te odluke i toga događaja ne uočuje“ (Katičić 2013: 102).

8.

Ostvareni uspjeh u dobivanju međunarodne oznake *hrv* za kodnu oznaku hrvatskoga jezika u međunarodnim ISO-standardima za bibliografsku i terminološku uporabu nezaobilazan je događaj u brojnim naporima u međunarodnom prepoznavanju hrvatskoga nacionalnog i kulturnog identiteta i jedan je od navažnijih događaja u međunarodnom priznavanju hrvatskoga jezika. Pitanje identiteta hrvatskoga jezika posljednjih je godina česta tema brojnih jezikoslovnih, ali i interdisciplinarnih rasprava koje su, svaka iz svoje perspektive, pripomogle problematiziranju i razrješenju složenog pitanja. Stoga se, kad je riječ o međunarodnom prepoznavanju hrvatskoga jezika, s pravom ističe da je riječ o događaju koji je za Hrvate gotovo jednako važan kao i priznanje Republike Hrvatske kao suverene međunarodno priznate države. Ubuduće, svaki razgovor o hrvatskome jeziku morat će uključiti povijesni događaj ostvaren međunarodnim priznavanjem hrvatskoga jezika 1. rujna 2008. te će se tom velikom postignuću, nadamo se, ubuduće odrediti dolično mjesto u hrvatskoj javnoj svijesti i znanju.

Literatura

Ernest Fišer, „Međunarodna zaštita hrvatskoga jezika“ *Kolo*, XXIII, 6, 2013.,129–134.

Jim Hlavač, „Jezična politika i praksa u Europskoj Uniji“, *Jezik*, 53/3, 2006., str. 105.

Mislav Ježić, „Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika“, *Kolo*, XXIII, 6, 2013., 103–111.

Radoslav Katičić, „Identitet hrvatskoga jezika“, u: *Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika*. (prir. Tihomil Maštrović i Lobel Machala), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb 2011.,11–18.

Radoslav Katičić, „O položaju hrvatskoga jezika“, *Kolo*, XXII, 5-6, 2012., 112–117.

Radoslav Katičić, „Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika i njegovo značenje“, *Kolo*, XXIII, 6, 2013., 97-102

Snježana Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb 2010.

Tihomil Maštrović, Lobel Machala, *Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb 2011.

Tihomil Maštrović, „Međunarodno priznanje hrvatskoga jezika“, *Kolo*, XXI, 5-6, 2012.

Tihomil Maštrović, „Peta obljetnica međunarodnog priznanje hrvatskoga jezika“, *Kolo*, XXIII, 6, 2013.,112–128.

Sažetak

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu poslala je početkom 2008. zahtjev nadležnim međunarodnim tijelima da se hrvatski jezik napokon međunarodno prizna. Zahtjev za izmjenu međunarodnog jezičnog koda za hrvatski jezik podnesen je Međunarodnome tijelu za norme ISO 639-2 Registration Authority koji ima sjedište u Kongresnoj knjižnici u Washingtonu. Naziv *srpskohrvatski jezik*, donedavno od strane međunarodne organizacije favorizirano ime i kod jezika, nije bio u skladu s hrvatskim nacionalnim interesima i ustavnim određenjima, a s knjižničarskog motrišta predstavljao je ozbiljnu prepreku u artikuliranju hrvatskih fondova knjiga u svjetskim knjižnicama te u razmjeni bibliografskih zapisa među knjižničnim bazama.

Inicijativi Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pridružio se i Hrvatski zavod za norme, a pokrenuto je i usuglašavanje zajedničkoga zahtjeva za izmjenom postojećih međunarodnih kodova za jezike s Narodnom bibliotekom Srbije i s Institutom za standardizaciju Srbije.

Zajedničkim zahtjevom tražena je izmjena postojećih troslovnih oznaka hrvatskoga i srpskoga jezika iz norme ISO 369-2 za bibliografsku upotrebu i njihovo usklađivanje s oznakama u ostalim dijelovima norme ISO 639, na način kako to najbolje odgovara realitetu vremena i nacionalnim interesima svih stranaka potpisanih u zahtjevu, tako da se umjesto dotadašnjeg *srpskohrvatskog jezika* u međunarodnu klasifikaciju jezikâ uvedu dva potpuno odvojena jezika: *hrvatski jezik* (s kodom *hrv*) i *srpski jezik* (s kodom *srp*). Dotadašnja oznaka *scr* koja se upotrebljavala za hrvatski jezik skraćenica je za *Serbo-Croatian-Roman* dok se za srpski jezik koristila oznaka *scc*, *Serbo-Croatian-Cyrillic***.**

Službenim dopisom od 17. lipnja 2008. godine ISO 639-2 Registration Authority potvrđuje prihvaćanje zajedničkog zahtjeva dviju nacionalnih knjižnica i nadležnih državnih zavoda za norme Hrvatske i Srbije te donosi odluku kojom se odbacuje daljnja upotreba oznaka *scr* za hrvatski i *scc* za srpski jezik i određuje oznake: *hrv* za hrvatski i *srp* za srpski jezik, kao jedine važeće oznake i za bibliografsku i za terminološku primjenu**.** Odluka se počela primjenjivati od 1. rujna 2008.

CODIFICATION OF CROATIAN LANGUAGE IN AN INTERNATIONAL CONTEXT

(Summary)

At the beginning of 2008, the National and University Library in Zagreb sent a request to the competent international bodies that Croatian should at long last be recognised as an independent language. The request for the modification of the international language code for Croatian was submitted to the ISO 639-2 Registration Authority headquartered in the Library of Congress in Washington. The term *Serbo-Croat language*, until recently the favoured name and code of the language, was not in harmony with Croatian national interests.

The Zagreb National and University Library's initiative was joined by the Croatian Standards Institute, and the harmonisation of a joint request for the modification of existing international codes for the language with the National Library of Serbia and the Institute for Standardization of Serbia was launched.

The request required the change of the existing three letter codes for Croatian and Serbian languages in the ISO 369-2 standard for bibliographical use and their harmonisation with the codes in other parts of the ISO 639 standard in such a way as to best correspond to the reality of the times and the national interests of all the signatories to the request. Instead of the previous *Serbo-Croat language*, two completely separate languages are to be introduced into the international classification of languages: *Croatian language* (with the code *hrv*) and *Serbian language* (with the code *srp*). The previous designation *scr*, which was used for Croatian language was an abbreviation for *Serbo-Croatian-Roman* while for Serbian the marking scc was used: *Serbo-Croatian-Cyrillic*.

In an official letter dated June 17th 2008, the ISO 639-2 Registration Authority confirmed the acceptance of the joint request of the two national libraries and the competent state standards institutes of Croatia and Serbia, and made a decision to stop the use of the code *scr* for Croatian and *scc* for Serbian, and set the codes *hrv* for Croatian and *srp* for Serbian, making them the only valid designations for bibliographic and terminological use. This decision started to be implemented from September 1st 2008.

Keywords: Croatian language, Codification, International Recognition of Croatian language

Irena Mikulaco

Modalnost na primjeru korpusnog istraživanja hrvatske i ruske ustavnopravne terminologije

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 340.113
342.4](497.5)(470)

U radu se istražuje modalnost na primjeru korpusnog istraživanja hrvatske i ruske ustavnopravne terminologije. Posebna pozornost pridaje se prijevodu modalnih glagola i izraza te nijansama u značenju. Ovim radom istražila se modalnost koja izražava deontičku *mogućnost (dozvolu)* ili *nužnost (obvezu)* u dva usporedna pravna teksta: hrvatskoga i ruskog Ustava. Korpus na kojem je temeljeno istraživanje obuhvatilo je 19 962 riječi. Iscrpnim istraživanjem modalnosti zaključuje se da se u hrvatskom jeziku modalnost tretira kao leksička i gramatička kategorija, a u ruskom jeziku kao pojmovna kategorija. U ruskom jeziku *mogućnost i nužnost* izražavaju se leksičkim jedinicama (glagolima: *мочь, хотеть* i *сметь)*, predikativima: *надо, нужно, можно, нельзя*; modalnim izrazima (*может быть*; *кажется*, česticama), i infinitivnim konstrukcijama, pridjevom *должен* (обязан) ili frazemom *должно быть* (вероятно) (treba biti ili moguće je). Hrvatski modalni glagoli su: *moći, morati, trebati*, *valjati.* Oni su polifunkcionalni, na primjer: *moći* (deontičko značenje: *dopuštenje* i epistemičko: *vjerojatnost*)*, morati* (deontičko: *obveza/nužnost* i epistemičko: *vjerojatnost*)*, trebati* (deontičko: *obveza/nužnost i epistemičko: vjerojatnost*)*, valjati* (deontičko: *obveza/nužnost* i epistemičko: *pretpostavka*). *Smjeti* je polumodalan. Nedostaje mu polifunkcionalnosti i ograničen je na deontičku modalnost – *dopuštenje*. *Biti dužan* modalni je leksem koji izražava deontičku modalnost: *obvezu.* Rezultati su prikazani u slikama, na kojima je prikazana čestotnost i kontekst modalnih glagola te tablicama s prikazom intenziteta modalnosti. Termini su se izvlačili iz korpusa u formi potvrdnog i niječnog oblika uz pomoć računalnog programa AntConc, u različitim kontekstima uporabe modalnih riječi u odnosu na intenzitet značenja *dopuštenje/mogućnost* i

nužnost/obveza. Odrednice su bile: C*luster Tokens, Concordance Hits and context of modal verbs*.

Ključne riječi: jezik prava, terminologija, modalnost, hrvatski i ruski Ustav

Uvod

Istraživanja modalnosti, pogotovo u pravnim tekstovima, u kontrastivnim analizama hrvatske i ruske pravne terminologije nisu zabilježena. Usporedbom dvaju korpusa, izdvajanjem kolokacija i modalnih obrazaca u hrvatskom i ruskom jeziku prikazane su razlike u pristupu modalnosti, na teorijskom i na empirijskom planu istraživanja. Stoga ovo istraživanje modalnosti otvara mogućnosti za detaljniju analizu i bavljenje svim aspektima modalnosti te proširivanje na korpuse drugih područja prava. Svrha istraživanja bila je da se klasificira, usporedi i prijevod pravnoga nazivlja na primjeru ustavnoga prava u hrvatskom i ruskom kontekstu. Pravno nazivlje promatrano je kroz prizmu jezika prava koji pripada jeziku struke. Objekt istraživanja bilo je hrvatsko i rusko ustavno pravo, dok su za korpus (subjekt) istraživanja uzeti tekstovi hrvatskoga i ruskoga Ustava. Analiza je bila pravi izazov jer nema pravnih rječnika i potpunih baza podataka.

Pravni prijevod uključuje, osim znanja jezika, i jezika prava. Pravni prijevod nije samo jezični rezultat, već uključuje i pravnu odgovornost, pa s tim u vezi i prevoditelj pravnih tekstova mora biti dobro upoznat s prirodom prava. Za opis rečenica koje su obuhvaćene deontičkim značenjem upotrijebio se lingvistički alat opisa. U nastavku se prikazuju sličnosti i razlike u obliku i uporabi modalnosti kao sredstva za izražavanje deontičke mogućnosti i deontičke nužnosti u kontrastivnom pristupu na korpusu hrvatskoga i ruskog Ustava.

Osim usporedbom dvaju pravnih sustava kroz zakonodavne tekstove (hrvatskoga i ruskog Ustava) pokušala sam i upravljati nazivljem. Osnova analize je modalnost i njezino značenje u korpusu. Koristila sam se metodologijom korpusne lingvistike koristeći se alatom računalne lingvistike i softverom AntConc za izvlačenje termina iz korpusa i za proučavanje konkordancija s deontičkim značenjem i stvaranja razlika između: mogućnosti i nužnosti u hrvatskom i ruskom jeziku. Kontrastivnom analizom za proučavanje mogućnosti prijevoda deontičke modalnosti, usporedbom dvaju jezika.

Usporedba dvaju pravnih sustava i razvoja ustavnopravne terminologije

Hrvatski i ruski pravni sustav pripadaju kontinentalnom pravnom sustavu (Гражданское право) koji se temelji na kasnom rimskom pravu (za razliku od običajnoga pravnog sustava: Common Law (общее право); angloamerički pravni sustav). Sličnosti su da su Hrvatska i Rusija donijele Ustav 1990. Razlike su da je Rusija imala posljednje promjene u srpnju 2014. godine u vezi s Krimom (promjene Ustava iz 1993. godine). Hrvatska je imala posljednje promjene u siječnju 2014. (u vezi s definiranjem bračne zajednice, a kao posljedica referenduma). Njegovi rezultati utjecali su na promjenu Ustava.

Kontrastivna analiza Ustava RH i RF

Ustav Republike Hrvatske	Конституция РФ (The Constitution of the Russian Federation)
X Dijelova (glava)	I. раздел (Раздел первый): Основные положения (I. Dio: Temeljne odredbe)
152 članka	9 глав (9 glava) 137 статей (137 članaka)
	II. раздел (Раздел второй): (II. Dio):
	Заключительные и переходные Положения (Završne i prijelazne odredbe): 9 пунктов (točaka)

Iz prikaza se uočava da postoji razlika između dvaju Ustava i da su sastavljeni iz različitih dijelova. Hrvatski Ustav ima 10 dijelova i 152 članka, a ruski ima dva dijela. I. dio ima 9 glava i 137 članaka, a II. dio 9 točaka. Razlika je i u samim nazivima i značenju dijelova i podrazdiobi.

Modalnost kao pojam (koncept)

Modalan (lat. *modus* = način), koji se odnosi na način ili koji izražava način. Jedna je od temeljnih leksičko-gramatičkih kategorija kojom se označuje odnos iskaza prema stvarnosti.

S obzirom na to razlikuje se realna, **stvarna modalnost**, tj. obavješćivanje o tome da nešto jest (npr. *Popodne spava*), **potencijalna ili moguća modalnost**, tj. obavješćivanje o tome da bi se nešto moglo dogoditi (npr. *Popodne bi rado spavao*) i **irealna ili nestvarna modalnost**, tj. obavješćivanje o tome da (više) nema mogućnosti da se ostvari ono o čem je riječ (npr. *Popodne bi spavao da može*). Ova se vrsta modalnosti katkada naziva **i objektivnom modalnošću**, za razliku od **subjektivne modalnosti**, kod koje je u prvome planu odnos između iskaza i sudionika govornoga čina (posebno onoga koji govori). Takva je vrsta modalnosti posebno karakteristična za optativ, tj. glagolski oblik kojim se izražava želja, npr. *Živi i veseli bili*.

Počevši od Aristotela modalnost ima značenje *mogućnosti* (*Do željezničkoga kolodvora može se doći tramvajem* / *До вокзала можно доехать на трамвае*) i *nužnosti* (*Moraš joj pomoći* / *Ты должен ей помочь*). *Mogućnost* i *nužnost* glavni su pojmovi (koncepti) modalne logike (Фейс 1974). Logika nudi aparat (sredstva) koji se može upotrijebiti u opisu višeznačnosti (polisemije) modalnih riječi; u opisu kontekstualnih sinonimnih odnosa između *mogućnosti* i *nužnosti*; u objašnjavanju modaliteta interakcije s negacijom. Deontička modalnost je performativna u smislu da je riječ o mogućnosti i nužnosti djelovanja, u smislu da govornik daje dozvolu ili nameće obvezu za obavljanje radnji. Usporedbom hrvatske i ruske sintakse primjećuje se nekoliko elemenata koji su zajednički svim definicijama modalnosti, bez obzira na razlike u teorijskom pristupu, iz kojih onda proizlaze i razlike.

Uobičajeno je da se modalnost opisuje kao semantičko-gramatička kategorija koja izražava stav govornika prema diskursu. Često je obilježena zbog svoje subjektivnosti, značenja i kontekstualnih izraza. Modalnost se uvijek obrađuje na razini iskaza, a iskaz se definira kao specifična, proceduralna jedinica govora (ili skup riječi kojima je nekom predmetu pridruženo neko svojstvo), u osnovi je definiran sadržajem, koji se može poistovjetiti s rečenicom na normativnoj razini.

Pojam modalnosti je u hrvatskim normativnim sintaksama slabo razjašnjen. Eksplicitno se objašnjava u Pranjkovićevoj srednjoškolskoj sintaksi (Pranjković 1995: 14-16) te se u hrvatskoj gramatici autora Silić–Pranjković (2007.) po prvi put spominje kategorija „modalnih glagola“ među suznačnim glagolima, uz pomoćne, fazne i perifrazne. „Modalnim glagolima se nazivaju glagoli koji ne označuju konkretnu radnju, nego služe za modifikaciju kakve druge radnje. Oni zapravo uspostavljaju modalni odnos (a to znači voljni, željni,

zahtjevni, poticajni i sl.) između radnje označene samoznačnim glagolom i subjekta, odnosno između radnje označene samoznačnim glagolom i govornika“ (Silić–Pranjković 2007: 185).

Modalnim glagolima u užem smislu nadalje navode glagole *htjeti, morati, trebati, smjeti, moći* kojima se označuje odnos prema nekoj radnji te modalni u širem smislu koji mogu označavati govorenje, mišljenje, osjećanje, percipiranje, voljni čin ili ponavljanje radnje i sl. Jezične promjene na koje su utjecali izvanjezični čimbenici (kao što je jezično čišćenje s početka 90-ih) dogodile su se i kod uporabe modalnih glagola s infinitivom. U suvremenoj hrvatskoj normativistici nužno se, u sintaktičkom (strukturnom) smislu, upotrebljava uz modalne glagole dopuna u infinitivu (*On treba raditi*), a ne ranija konstrukcija *da + prezent* (*On treba da radi*).

U ruskom jeziku mogu se razlučiti tri sfere modalnosti: objektivna, subjektivna i ilokucijska. Dakle, usporedbom gramatika već se uočava da se u ruskoj gramatici osim objektivne i subjektivne navodi i ilokucijska sfera, a Foley, Van Valin (1984: 214) i Le Querler (1996.) navode objektivnu, subjektivnu i intersubjektivnu, umjesto ilokucijske sfere modalnosti. U ruskoj korpusnoj gramatici (, E. V Paducheva 2014, e-izvor: http://rusgram.ru/, pristupljeno 1. 2. 2015.) modalnost se definira kao pojmovna kategorija: «Модальность – это понятийная категория», a u hrvatskoj enciklopediji (www.enciklopedija.hr) kao leksička i gramatička kategorija: „Jedna je od temeljnih leksičko-gramatičkih kategorija kojom se označuje odnos iskaza prema stvarnosti”. U ruskoj korpusnoj gramatici vrlo je opširno poglavlje posvećeno modalnosti, kao stavu govornika prema sadržaju iskaza; ili označenom stanju u situaciji u odnosu na stvarni svijet; ili kao ilokucijska snaga tj. govornikov komunikacijski cilj. Prvenstveno se modalnost u gramatici označava načinom.

Pregled morfosintaktičkih obilježja modalnosti u ruskom i hrvatskom jeziku

U ruskom jeziku *mogućnost i nužnost* izražavaju se **leksičkim jedinicama** (glagolima: *мочь, хотеть* i *сметь)*, **predikativima** (modalni predikativi izražavaju se predikativnim prilozima): *надо, нужно, можно, нельзя*; **modalnim izrazima** (*может быть*; *кажется*, česticama), **i infinitivnim konstrukcijama**: *Тебя не убедить* (‘нельзя убедить’, отрицание возможности), *Мне завтра дежурить* (= ‘надо дежурить’, необходимость), **ili pridjevom** *должен*

(вводное слово) (обязан) – izražava veći stupanj mogućnosti, vjerojatnosti ili frazem *должно быть* (вероятно) (treba biti ili moguće je).

Hrvatski modalni glagoli su: *moći* ('may'), *morati* ('must'), *trebati* ('need'), *valjati* ('ought to'). Oni su polifunkcionalni jer izražavaju (najmanje) dva tipa modalnosti (Hansen 2007: 34) kao na primjer: *moći* (deontičko značenje: *dopuštenje* i epistemičko: *vjerojatnost*), *morati* (deontičko: *obveza/nužnost* i epistemičko: *vjerojatnost*), *trebati* (deontičko: *obveza/nužnost i epistemičko: vjerojatnost*), *valjati* (deontičko: *obveza/nužnost* i epistemičko: *pretpostavka*).

Deontičko *valjati* i *trebati* izražavaju *obvezu/nužnost*. Jonke (1964: 397-398) tvrdio je da glagol *trebati* kada se upotrebljava kao modalni znači malo više od *valjati* i malo manje od *morati*. U usporedbi s glagolom *morati,* i *valjati* i *trebati* izražavaju slabiji stupanj obveze.

Za razliku od modalnih glagola *valjati* i *trebati* koji su zadržali svoje leksičko značenje (*valjati = vrijediti*; *trebati=imati potrebu, potrebovati*), *moći* ima samo modalno značenje. ***Smjeti*** je polumodalan. Nedostaje mu polifunkcionalnosti i ograničen je na deontičku modalnost – *dopuštenje*. ***Biti dužan*** modalni je leksem koji izražava deontičku modalnost: *obvezu.* Hensen je 2007. istražio morfosintaktičku tipologiju usporedivši *biti dužan* s *morati* i zaključio da oba izražavaju *deontičku nužnost.*

Metodologija istraživanja

Problem (istraživačka pitanja)

Na osnovi prikupljenih podataka iz dvaju zakonodavnih tekstova, jedan na hrvatskom (izvornik ili polazni tekst) i drugi na ruskom (kao ciljni tekst), uzimajući u obzir narav pravnoga teksta, postavljeno je nekoliko hipotetskih pitanja:

- Je li modalnost relevantna za pravni tekst kao što je Ustav i kako koncept modalnosti funkcionira u hrvatskome i ruskom jeziku?
- Kako modalni glagoli ili modalne riječi koje označuju deontičku mogućnost (tj. dopuštenje) i deontičku nužnost (obvezu) mogu biti prevedeni s hrvatskoga na ruski jezik?
- Koje su sličnosti, a koje razlike?

Metodologija

Nakon istraživanja zakonodavnih tekstova uočila sam veliku važnost deontičke modalnosti u diskursu zakonodavstva, a izvlačenje termina potvrdilo je

i hipotezu. Kontrastivnom analizom usporedila sam dva jezika, semantičkom analizom definicije u rječnicima, gramatikama i prijevod, kontekstualnom sam analizom istražila funkcioniranje termina u jeziku i identifikaciju pojmova (koncepata) u jeziku prava te klasifikacijskom metodom, terminološkim upravljanjem, za sistematizaciju pravne terminologije na području ustavnoga prava. Koristila sam se metodologijom korpusne lingvistike koristeći se alatom računalne lingvistike i softwareom AntConc za izvlačenje termina iz korpusa i za proučavanje konkordancija s deontičkim značenjem i stvaranja razlika između: *mogućnosti* i *nužnosti* u hrvatskom i ruskom jeziku.

Korpus na kojem je temeljeno moje istraživanje obuhvatilo je 19 962 riječi, istražila sam sličnosti i razlike između modalnih glagola u kontekstu korpusa dvaju Ustava. Ustavi imaju različiti broj riječi (tokena): Hrvatski Ustav ima 10 147, a ruski Ustav 9 815.

Primjeri izvlačenja termina u slikama

Na slikama se vidi proučavanje čestotnosti i konteksta modalnih glagola. Izvlačila sam nazive u formi potvrdnog i niječnog oblika. U različitim kontekstima uporabe modalnih riječi u odnosu na intenzitet značenja *dopuštenje/mogućnost* i *nužnost/obveza* prevoditelj upotrebljava riječi istoga ili približno sličnog značenja. Odrednice su bile: *Cluster Tokens, Concordance Hits and context of modal verbs.*

Slika 1. Primjer za *не может быть*

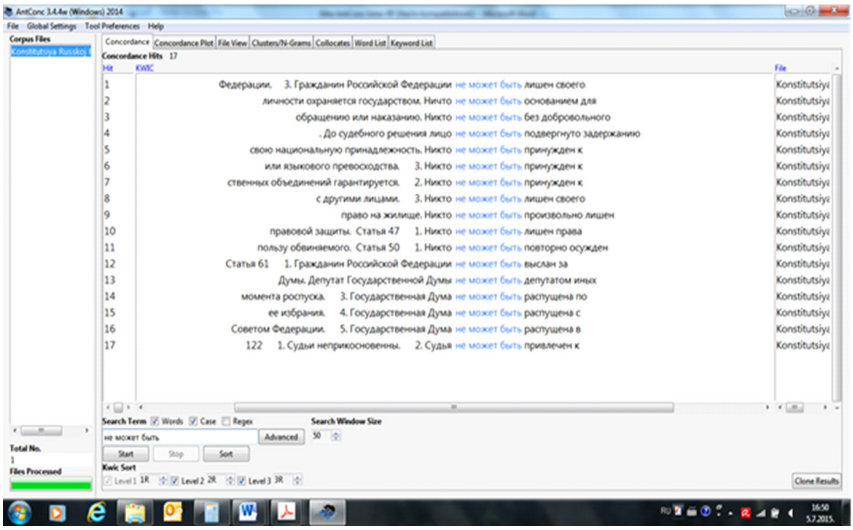

Slika 2. Primjer za glagol *moći*, oblik *mogu*

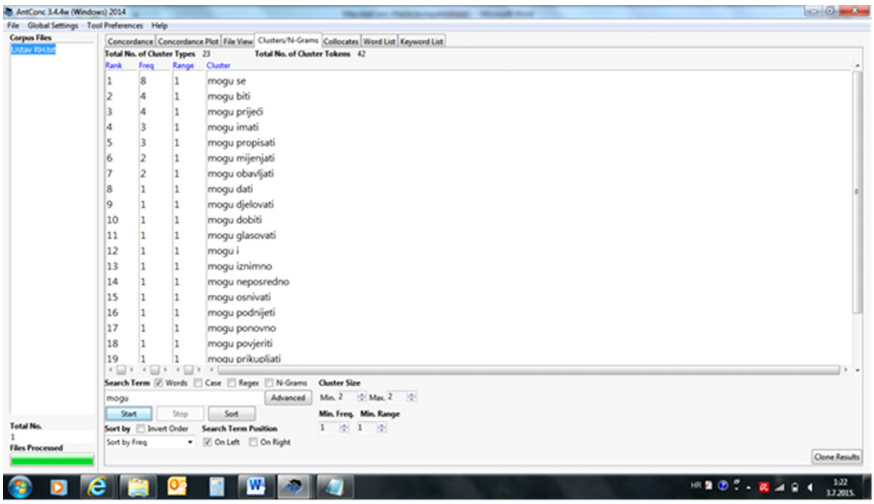

Slika 3. Primjer za *mora*

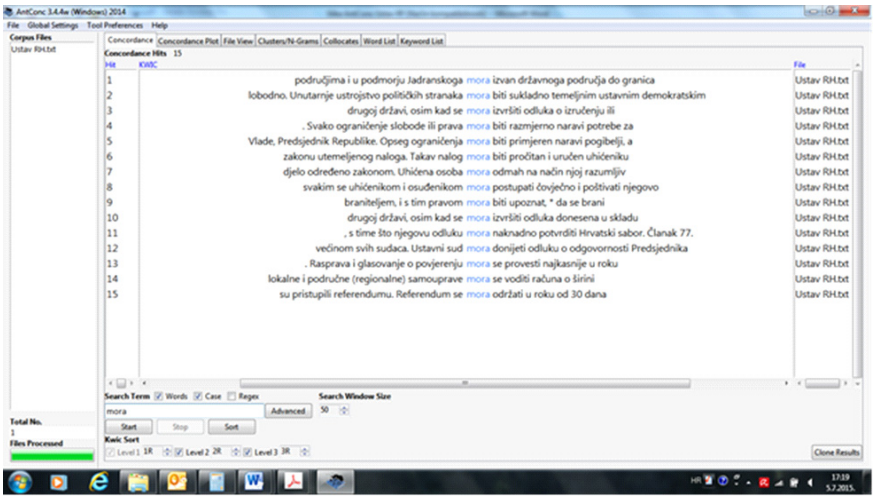

Rezultati. Usporedba i analiza podataka

Analiza je pokazala da je 238 modalnih glagola u hrvatskom Ustavu (*moći, morati* i *smjeti*) i modalnog leksema *biti dužan* pronađeno u polaznom tekstu. Glagol *trebati*, koji izražava slabiji stupanj nužnosti u polaznom tekstu nije pronađen u hrvatskom Ustavu.

Rezultati su obrađeni u frekvenciji ili čestotnosti (*Concordance Hits*) njihova pojavljivanja, a najčešće se pojavljuju u 3. licu jednine, 3. licu množine, u negaciji, u bezličnom obliku, u bezličnom obliku u negaciji te u kolokacijama pa su tako rezultati i sumirani.

U hrvatskom Ustavu

Modalni glagol *moći*: Concordance Hits (frekvencija ili čestotnost) je 77 u značenju:
mogućnost: 62,1 %
dopuštenje: 37,9 %

Modalni glagol *morati*: Concordance Hits je 33.
Značenje: obveza – 100 %
Modalni glagol *smjeti*
Značenje: dopuštenje – 83 %
Modalni leksem *biti dužan*
Značenje: obveza – 100 %

U ruskom je Ustavu 165 modalnih riječi.

Hrvatski glagol *moći* se u ruskom jeziku prevodi ekvivalentnim glagolom *мочь*
Concordance Hits (čestotnost): 120
mogućnost: 80 %
dopuštenje: 20 %

Hrvatski modalni glagol *morati* nema u ruskom jeziku ekvivalentnoga modalnoga glagola već se prevodi predikativom *должен быть* (*должен, должно, должны* s glagolom u infinitivu); značenje mu je obveza/nužnost (100%)

Concordance Hits: 11
должен (не должен): 1 (9 %)
должно: 4 (36,3 %)
должны: 6 (54,5 %)

Modalni glagol *допускаться* uvijek je u 3. licu. Ima značenje *dopuštenje (dopušteno je*). U hrvatskom Ustavu ima značenje u kontekstu (u kolokaciji) s glagolom *smjeti* (*smjeti dopustiti*: *smije/smiju dopustiti*), u ruskom Ustavu obično stoji uz imenicu (*согласия не допускаются; Не допускаются пропаганда или агитация*) i ima jače značenje nego u hrvatskom jer je drugi glagol jači (*smjeti*).

Concordance Hits: 13.
9 (2 u negaciji): 3. lice jednine: допускается: 69,2 %
4 (3 u negaciji): 3. lice množine: допускаются: 30,8 %
Modalni glagol *допускаться* uvijek je u 3. licu (jednine): *допускается*.
Pridjev *обязан* ima značenje: obveza
Concordance Hits: 5

Predikativ *необходимо* i sinonimi (istoznačnice) *надо*, *нужно* prevode se na hrvatski jezik glagolom *trebati* ili *potrebno je*.

Usporedba dvaju tekstova Ustava, intenziteta modalnosti može se opisati na ljestvici (od niže do višeg stupnja dopuštenja ili obveze)

Od nižeg prema višem intenzitetu u značenju *dopuštenja/mogućnosti*:

Hrvatski	**Ruski**
moći	мочь
smjeti	допускаться
dopustiti	

Od višeg prema nižem stupnju intenziteta u značenju *obveze*:

Hrvatski	**Ruski**
morati	должен быть
biti dužan	должен быть; обязан
trebati	необходимо + infinitive
	нужно
	надо

Većina modalnih glagola predstavlja deontičko značenje dopuštenja izraženog glagolom *moći / мочь*, s frekvencijom od 77 pojavljivanja u hrvatskom Ustavu i 44 u ruskom Ustavu, što je značajno za dokazivanje i potvrđivanje modalnosti u Ustavu.

Zaključak

Polazeći od teorije i poteškoća u analizi modalnosti, ovime se željelo istražiti modalnost koja izražava deontičku *mogućnost (dozvolu)* ili *nužnost (obvezu)* u dva usporedna pravna teksta: hrvatskoga i ruskog Ustava. U tu su svrhu uspoređena dva teksta kako bi se otkrile razlike i sličnosti u prijevodu modalnosti, poglavito modalnih glagola. Mnoge sličnosti postoje između hrvatskih i ruskih modalnih glagola u značenju i kontekstu u kojem su

upotrebljeni, npr. glagol *moći/мочь*. Te sličnosti olakšavaju prijevod. Intencija je istraživanja analiza terminološkoga izazova s kojim se prevoditelj za hrvatski i ruski jezik susreće, kada prevodi i nastoji ustanoviti pravnu terminologiju da bi unaprijedio kvalitetu prijevoda. Terminološko upravljanje i tehnologija pomažu da se prevladaju nedoumice i uspostavi dosljedna (pravna) terminologija u prijevodu. Istraživanja modalnosti, pogotovo u pravnim tekstovima, u kontrastivnim analizama hrvatske i ruske pravne terminologije nisu zabilježena. Istraživanje otvara mogućnosti za detaljniju analizu bavljenje svim aspektima modalnosti, a ne samo subjektivne, te proširivanje na korpuse drugih područja prava.

Literatura

William A. Foley, Robert D. Van Valin, Jr., *Functional syntax and universal grammar*. Cambridge, England: Cambridge University Press, xii, 1984.

Jasmina Grković-Mejdžor, Vladislava Ružić, Slobodan Pavlović (ur.), *Sintaksička istraživanja: dijahrono-sinhroni plan*. (Lingvističke sveske 6), Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, Novi Sad 2007., 31–44.

Björn Hansen, *A morpho-syntactic typology of constructions with modals in Serbian*, 2007.

Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*. Znanje, Zagreb 1964.

Nicole Le Querler, *Typologie des modalités*. Presses universitaires de Caen, 1996.

Ivo Pranjković, *Sintaksa hrvatskoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb 1995.

Dubravka Sesar, „O modalnim predikativima (na češkim i hrvatskim primjerima)“, U: *Primijenjena lingvistika danas*, Zbornik Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku (ur. J. Mihaljević Djigunović, N. Pintarić), Zagreb 1994., 111–116.

Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb 2007.

Е. В. Падучева, *Русская корпусная грамматика*. (e-izvor: http://rusgram.ru/, pristupljeno 1. 2. 2015.)

Р. Фейс, *Модальная логика*. Наука, 1974., (Математическая логика и основания математики).

Izvori

Конституция Российской Федерации. (e-dokument: www.constitution.ru)

Ustav Republike Hrvatske. (e-dokument: www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske)

Sažetak

Rad obuhvaća dva područja istraživanja, prava i jezika, ali se za opis rečenica koje su obuhvaćene deontičkim značenjem upotrijebio lingvistički alat opisa. U ovom radu prikazuju se sličnosti i razlike u obliku i uporabi modalnosti kao sredstva za izražavanje deontičke mogućnosti i deontičke nužnosti u kontrastivnom pristupu na korpusu hrvatskoga i ruskog Ustava. Istraživanja modalnosti, pogotovo u pravnim tekstovima, u kontrastivnim analizama hrvatske i ruske pravne terminologije nisu zabilježena. Usporedbom dvaju korpusa, izdvajanjem kolokacija i modalnih obrazaca u hrvatskom i ruskom jeziku prikazane su razlike u pristupu modalnosti, na teorijskom i na empirijskom planu istraživanja. Stoga ovo istraživanje modalnosti otvara mogućnosti za detaljniju analizu i bavljenje svim aspektima modalnosti te proširivanje na korpuse drugih područja prava.

Модальность на примере корпусного исследования хорватской и русской терминологии конституционного права

(Аннотация)

Данная статья включает в себя две области исследований, права и языка, но для описания предложений, в которых раскрывается деонтологическое значение, автор статьи использовал лингвистические инструменты описания. В настоящей статье отображается сходство и различие в форме и использовании модальности как средства выражения деонтологических возможностей и деонтологической необходимости в сопоставительном подходе на корпусах хорватской и российской Конституциях. Исследования модальность, особенно в юридических текстах, в сопоставительном анализе хорватской и российской юридической терминологии не существуют. Сравнивая два корпуса, выделением коллокаций и модальных образцов в хорватском и русском языках показываются различия в подходе модальности, на теоретическом и эмпирическом плане исследования. Таким образом, настоящее исследование модальности открывает возможности для более детального анализа и работы со всеми аспектами модальности и расширение на корпусы других отраслей права.

Ключевые слова: язык права, терминология, модальность, хорватская и российская Конституция

Eliana Moscarda Mirković

Katja Radoš-Perković

Traduktološki pristup, prijevodne strategije i kulturološki doprinos u prvom cjelovitom talijanskom prijevodu Hektorovićeve ekloge *Ribanje i ribarsko prigovaranje*

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 821.163.42.03=131.1
811.163.42'255.4=131.1

Prvi cjeloviti talijanski prijevod Hektorovićeva *Ribanja i ribarskoga prigovaranja* plod je entuzijazma slovensko-talijanske znanstvenice i prevoditeljice Sare Trampuž. Prijevod je nastao još 2006. godine i do danas nije objavljen u tiskanom obliku, već je dostupan samo na mrežnoj poveznici portala Viaggio adriatico. Iako je neobično da se ovo renesansno djelo tek u 21. stoljeću prvi puta predstavlja talijanskoj znanstvenoj i široj publici, razlog vjerojatno leži u njegovoj davnoj diskvalifikaciji iz pera poznatoga talijanskog slavista Artura Cronije. Naime, Cronia je Hektorovićevu eklogu usporedio s onodobnim talijanskim inačicama *ecloge piscatorie* i, utvrdivši da je vrlo različita od talijanskoga modela, zaključio kako je samim time manje vrijedna u kontekstu vremena i žanra. Upravo spomenuta različitost i jedinstvenost *Ribanja*, dobro poznata u kroatističkim i slavističkim specijaliziranim krugovima, postala bi, zahvaljujući prijevodu, dostupna i talijanistima, omogućujući otkrivanje novih aspekata, srodnosti i vrijednosti djela. Rad istražuje traduktološke osobine talijanskoga prijevoda Sare Trampuž i njihov učinak na prijenos izvornih motiva u kulturu primateljicu. Pomoću primjera iz izvornika i prijevoda, prikazuju se uočene prijevodne strategije kao što su leksička kreacija ili opisni prijevod, odnosno slobodna interpretacija stihova. Posebno se ističe način na koji prevoditeljica tumači kulturno specifične elemente poput toponima, antroponima ili pojmova vezanih uz ribarenje i vrste riba.

Ključne riječi: Hektorović, ribarska ekloga, talijanski prijevod, traduktološka analiza

Uvod

Ekloga Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje* jedan je od kamena temeljaca hrvatske književnosti i prekrasan je primjer renesansne žanrovske raznovrsnosti. Djelo je privuklo pozornost ne samo povjesničara i teoretičara književnosti i kroatista već i muzikologa, etnologa, filozofa, ali i stručnjaka iz prirodnih znanosti koji iz spjeva crpe raznovrsne podatke. Povijesno je Hektorović neosporno povezan s talijanskom kulturom, zato što je ostavio zapise na talijanskom jeziku, što je njegov rodni otok Hvar bio pod upravom Mletačke Republike te se pjesnik školovao i kasnije boravio u Italiji, ali, na tragu neutemeljenoga minoriziranja i gotovo diskvalifikacije njegova djela iz pera uglednoga talijanskog slavista Artura Cronije još u godinama prije Drugoga svjetskog rata,[1] talijanska književnost i kultura nije nikada obratila veću pozornost na njegovo stvaralaštvo. Razlog djelomično leži i u nemogućnosti da se precizno odredi žanr toga književnog djela, odnosno u činjenici da se djelomično uklapa u obrasce Sannazarove ribarske ekloge,[2] što bi Croniji bio dovoljan razlog da Hetorovićevo djelo označi kao preradu talijanskoga uzora, ali bi prije bilo primjer manje poznatoga napuljskoga renesansnoga pjesničkog oblika *gliommero* (Delbianco, Roić 2007: 225), strukturiranoga u dvostruko rimovanim jedanaestercima, u kojem se pripovijedalo o dnevnim zbivanjima, ubacivalo poslovice, priče i legende.[3] U ključnom eseju Bojana Bujića, objavljenom u dvojezičnom izdanju *Ribanja* iz 1997., tumači se širi kulturološki kontekst i mogući utjecaji na oblik *Ribanja* i na prisutnost bugarštica, počasnica i notnoga zapisa uz tekst. Među tim utjecajima Bujić spominje tradiciju talijanskih glazbeno-scenskih *intermedija,* platonizam Marsilia Ficina, te posebnu sklonost renesansne mletačke književnosti prema turskim temama (Bujić 1997).

Podaci o prijevodima Hektorovićevih djela na strane jezike, nažalost, vrlo su oskudni (*Hrvatski biografski leksikon* uopće ih ne navodi), pa tako nailazimo samo na podatak da su pedesetih godina prošloga stoljeća ulomci djela prevedeni

[1] „[...] koristio se [Hektorović, nap. a.] elegantno tuđim modelima i iz njih je precrtao svoje djelo, koje ni takvo nema traga prave poezije i odaje njegovu senilnost.“ (Cronia, prema Delbianco 2004: 88)

[2] O žanrovskom određenju djela i osobinama ribarske ekloge usp. Švelec 1998: 76-77 i Torbarina 1970: 213.

[3] *Enciclopedia Treccani,* www.treccani.it, sub voce.

na mađarski (1952., 1955. i 1971.), na ruski (1959.) i na talijanski (E. Sepich 1956. i A. Cronia 1963.).[4] Povrh toga, 1968. Johanna Teutschmann prevodi ulomke na njemački jezik (Trampuž 2007: 6), dok je prvi cjeloviti prijevod *Ribanja* djelo engleskoga slavista Edwarda D. Goya, objavljeno 1979. u Bristolu (Delbianco, Roić 2007: 219). Taj je prijevod 1997. objavljen u Hrvatskoj kao dvojezično izdanje. Bilježimo još cjeloviti prijevod skupine prevoditelja (Ulla Britt Frankby, Gunnar Jacobsson i Bengt A. Lundberg) na švedski 1994. godine (Trampuž 2007: 6). U ovome radu predstavljamo prvi cjeloviti talijanski prijevod Sare Trampuž, dovršen 2006., ali objavljen tek 2015., i to samo u digitalnom obliku, na internetskim stranicama digitalne biblioteke međunarodnoga projekta Viaggio adriatico.

Obilježja prijevoda

Najprije valja naglasiti da prijevod Sare Trampuž nije naručen prijevod, već isključivo plod njezina entuzijazma i osobnih interesa prema Hektorovićevu djelu. Prevoditeljica otvoreno u uvodu kaže da prijevod nije pjesnički, niti rezultat dubljega filološkoga proučavanja, već da mu je jedini cilj „učiniti ovaj izvanredan tekst dostupnim talijanskome čitatelju“[5] (Trampuž 2007: 6). Prijevod je strukturiran u slobodnim stihovima koji prate izvornik i suvremenim talijanskim jezikom vjerno prenose sadržaj. Radi se o vrsti prijevoda koju Iva Grgić Maroević naziva organičkom,[6] ili o inačici filološkoga prijevoda, prema klasifikaciji Bruna Osima,[7] jer su sve kulturološke reference sačuvane, prenesene i dijelom rastumačene u bilješkama, ali je istovremeno neupitna čitljivost, odnosno razumljivost i jednostavnost prijevoda. U svakom slučaju, možemo tvrditi da je u pitanju djelomična adekvacija (prikladnost), prema podjeli Gideona Touryja na

[4] *Leksikon pisaca Jugoslavije* 1979: 372-373.

[5] „Essa punta esclusivamente a rendere accessibile questo testo straordinario al lettore italiano.“

[6] „[...] riječ je o prevođenju stihova stihovima, ali s težištem na fenotipskom, a ne genotipskom aspektu, ili, jasnije rečeno, na pojavnosti svakoga pojedinoga stiha, a ne na proklamiranom modelu stiha. Ova praksa osobiti potencijal nosi kad se radi o dugim sastavcima [...].“ (Grgić Maroević 2009: 153)

[7] „[...] è una traduzione interlinguistica adeguata e non accettabile, ossia che si pone come dominante assoluta l'accesso del lettore alla struttura dell’originale, non la leggibilità del metatesto. [...] Come le precedenti, fa parte delle strategie traduttive che allargano gli orizzonti culturali del lettore modello, anziché restingere gli orizzonti culturali dell'originale per adattarveli. I parametri di versificazione, nella traduzione filologica, sono osservati solo quando sia possibile (la rima, per esempio, è difficilmente riproducibile). Metro, verso, e, in qualche caso anche suono, sono riprodotti nella misura permessa dalla struttura linguistica diversa.“ (Osimo 2008: 118)

adekvatan prijevod, u kojem je dominanta prijenos kulture izvornoga teksta, i prihvatljiv prijevod, u kojem je naglasak na razumljivosti (Osimo 2008: 59, Pavlović 2015: 128). Prijevodu prethodi opsežan uvodni esej, s mnoštvom bibliografskih referenci i posebnim osvrtom na Hektorovićev doprinos povijesti glazbe (Trampuž je po obrazovanju i muzikologinja) te je opremljen brojnim i korisnim bilješkama temeljenima na izdanju iz 1951. i na tumačenjima Ramira Bujasa.

Naslov

Zanimljivo je da je zadnji dio koji je preveden na talijanski jezik upravo naslov (Trampuž 2007: 7). Nakon prvoga izbora da se naslov prevede kao *La pesca e i dialoghi dei pescatori*, prevoditeljica je odlučila umjesto *dialoghi*[8] rabiti riječ *discorsi*. Znamo međutim da „ribarsko prigovaranje" zapravo „prevodi" talijanski izraz *egloga piscatoria* – oblik nastao u talijanskoj književnosti kao ostvaraj humanističke ribarske bukolike.[9]

Taj se izbor objašnjava činjenicom da se tekst samo djelomično sastoji od dijaloga, dok prevladavaju opisi, razmišljanja u obliku unutarnjega monologa, poslovice i pjesme koji smještaju ovo djelo izvan strogih žanrovskih okvira. Prevoditeljica u predgovoru tvrdi kako je bilo moguće prihvatiti i Goyevu varijantu *Fishing and Fishermen's Conversations* (Goy 1997: 14) te prevesti naslov na talijanski kao *La pesca e le conversazioni dei pescatori*. Međutim prevoditeljica dijelom preuzima rješenje Artura Cronije *La pesca e discorsi pescherecci* (Cronia 1956: 47) i slažemo se s tom odlukom jer su riječi *discorso* i *conversazione* u današnjem standardnom talijanskom jeziku gotovo sinonimi. U prošlosti riječ *discorso* označavala je: „una manifestazione del proprio pensiero come atto singolo ed individuale di comunicazione linguistica"[10] (Devoto, Oli 2007: 839). Danas je ona poprimila različite konotacije, tako se najčešće upotrebljava u smislu: „una generica iniziativa sul piano operativo, ed un atteggiamento o un orientamento sul piano culturale-esistenziale"[11] (Devoto, Oli 2007: 839). Riječ

[8] U prijevodu *Povijesti hrvatske književnosti* Dubravka Jelčića koristi se riječ *dialogo* u naslovu *Pesca e dialogo fra pescatori* (Jelčić 2005: 46).

[9] Vidi bilješku 2.

[10] „Izražavanje vlastitoga mišljenja kao jedinstven i individualan čin u jezičnoj komunikaciji". Prevele autorice.

[11] „Opća inicijativa na operativnoj razini, te stav ili usmjerenje na kulturno-egzistencijalnom planu". Prevele autorice.

dialogo označava „un colloquio tra due o più persone“ [12] (Devoto, Oli 2007: 799) pa je značenje suženo u usporedbi s *discorso*.

Prijevodne strategije

Na temelju uvida u tekst izvornika i prijevoda, moguće je izdvojiti nekoliko učestalih prijevodnih strategija. Najprije je uočljiva aktualizacija (Osimo 2008: 187) jezika izvornika. Iako je u prijevodima starije književnosti mnogo češća arhaizacija (Osimo 2008: 185), prevoditeljica nije posegnula za tom strategijom, već je odlučila prenijeti djelo suvremenim talijanskim jezikom. Isto tako, jezik prijevoda nije dijalektaliziran, što bi bilo moguće s obzirom na činjenicu da je Hektorovićev idiolekt čakavski. Uporabom standarda olakšana je suvremena recepcija i razumijevanje teksta, te se time čak i približava izvornoj lakoći recepcije u Hektorovićevu vremenu. Naime, jezik kojim je izvornik napisan danas je gotovo nerazumljiv prosječnom hrvatskom govorniku, dok je u vremenu i kontekstu u kojem je nastao bio posve čitak i jasan, tako da je izbor prevoditeljice smislen i sigurno učinkovitiji od bilo kakvoga potencijalnoga patiniranja jezika. Primjetno je još nekoliko uobičajenih prijevodnih strategija koje ćemo u nastavku oprimjeriti i rastumačiti, poput pojednostavljivanja i različitih vrsta pojašnjavajućih postupaka.

Pojednostavnjivanje ili neopravdano izostavljanje[13] strategija je kojom se dulje sekvence izvornoga teksta krate ili zamjenjuju jednostavnijom formulom ili čak djelomično izbacuju, a uočavamo ga u sljedećem primjeru:

Primjer 1

HEKTOROVIĆ (155-156)
I rekoh: Bratjo ma, **svaki vâs ufan stoj**
Da vam sam sasvima obezan čuvši toj.

TRAMPUŽ
Allora dissi: “Fratelli, **credetemi**
Che vi sono riconoscente per queste parole

[12] „Razgovor između dviju ili više osoba“. Prevele autorice.

[13] Naziv ovoga pojma je proizvoljan prijevod talijanskih traduktoloških pojmova *ipotraduzione* i *ommissione ingiustificata* (Delisle, Lee-Jahnke, Cormier 2006: *sub voce*), koje Pavlović ne definira već samo prenosi Chestermanovu klasifikaciju takozvanih pragmatičkih strategija unutar koje je ovaj postupak nazvan Promjena u količini informacija. (Pavlović 2015: 69)

U prvom se primjeru jasno vidi da je označeni dio stiha „svaki vas ufan stoj“ (neka svaki od vas bude uvjeren) preveden mnogo kraćim i pojednostavljenim „credetemi“ (vjerujte mi).

Ipak, mnogo je češći slučaj da prevoditelji rabe neki oblik pojašnjavanja ili eksplikacije,[14] bilo da se radi o leksičkoj kreaciji (*overtranslation*) (Osimo 2008: 215, Pavlović 2015: 85), dodavanju nepostojećih elemenata (Pavlović 2015: 80) ili slobodnoj interpretaciji izvornika, takozvanom opisnom prijevodu (Pavlović 2015: 78), pa je takvih primjera i u ovome prijevodu mnogo veći broj. Primjer 2 odnosi se na eksplikaciju zamjenica koje se referiraju na Hektorovićevu utvrdu – ljetnikovac Tvrdalj:

Primjer 2
HEKTOROVIĆ (31-32)
Bud da ki **ga** vide, toli im drag bude,
Kad **u njem** poside, toli se ne čude,

TRAMPUŽ
Tvrdalj è talmente caro a chiunque lo veda,
E quando si trovano **tra le sue mura**, non si stupiscono di tutto ciò,

U stihovima izvornik ne spominje izravno građevinu (naziv se spominje ranije, u 25. stihu), već se samo referira na nju zamjenicama, dok u prijevodu nalazimo umetnuti naziv na poziciji subjekta, i zatim u drugom stihu dodatno pojašnjenje „tra le sue mura“ (među njegovim zidinama) ondje gdje izvornik kaže samo „u njem“. Primjer 3 prikazuje sličnu eksplikativnu intervenciju prevoditeljice, s tim da se u ovom slučaju radi o umetanju novoga sadržaja, odnosno o dodavanju:

Primjer 3
HEKTOROVIĆ (183-184)
Na onu tarpezu kamenu, ka stoji
Gdino se vitezu **takovu** pristoji.

TRAMPUŽ
Su quella tavola di pietra posta **vicino al pergolato**,
Nel luogo in cui si conviene per un cavaliere **di tal rango**.

[14] Chestermanova klasifikacija pragmatičkih strategija, postupak nazvan Promjena u stupnju eksplicitnosti. (Pavlović 2015: 68)

Prevoditeljica u tome primjeru izvornome „gdino“ (ondje gdje), prevedenom već u proširenom obliku kao „nel luogo in cui“ (na mjestu na kojem), dodaje pojašnjenje formulirano kao konkretna prostorna referenca „vicino al pergolato“ (pokraj pergole, sjenice). I u sljedećem stihu vidimo da se sintagma „takovu vitezu“, čije je značenje implicitno, pojašnjava pomoću dodatka „di tal rango“ (takvoga položaja, statusa).

Posljednji oblik strategije pojašnjavanja jest opisni prijevod, odnosno slobodna interpretacija izvornika u kojoj ne nalazimo nužno više teksta, nego istu misao prevedenu pomoću druge slike, kao u primjeru 4:

Primjer 4
HEKTOROVIĆ (1015-1016)
Inako čineći porugan će biti,
Hodeći i ležeći sraman će živiti.

TRAMPUŽ
Facendo diversamente, sarà schernito
Sia di giorno che di notte e vivrà umiliato.

U tome je primjeru uočljivo da je metaforička slika izvornika „hodeći i ležeći“, korištena kako bi se dočaralo neprekidno vrijeme, prevedena tumačenjem ove retoričke figure i korištenjem doslovne slike „sia di giorno che di notte“ (i danju i noću).

Prijevod kulturno specifičnih elemenata – toponimi i antroponimi

Osim spomenutih strategija, u tome je prijevodu osobito važno na koji su način preneseni kulturno specifični elementi, poput brojnih toponima, malobrojnih antroponima i različitih stručnih ribarskih pojmova. Hektorovićevo *Ribanje* izrazito je kulturno specifičan tekst. Mnoštvo geografskih, ribarskih, etnoloških, glazbenih i drugih podataka koje sadrži usko je vezano za kulturu izvornika i vrlo konkretno dokumentira povijesni prostor i ljude. Prevoditeljica zadržava sve toponimske oznake u izvornim oblicima i ne pokušava čak ni transkribirati hrvatska slova, nego se koristi hrvatskim dijakritičkim znakovima. Što se tiče antroponima, oni ostaju svi posve jednaki kao u izvorniku, s jednom iznimkom u 1160. stihu, gdje se govori o Don Mavru (Vetranoviću), a u prijevodu nalazimo talijansku inačicu imena (Don Mauro). Egzotizacija (Pavlović 2015: 86-87) sadržaja specifičnih za hrvatsku kulturu, odnosno kulturu izvornika, posebice je izražena u prijevodu narodnih pjesama, poput bugarštice o kraljeviću Marku,

gdje prevoditeljica zadržava sintagmu „Kraljević Marko“ kao okamenjenu formulu, čak i kada u izvorniku nalazimo varijacije poput „kneže Marko“ ili „viteže“, što je vidljivo u petom primjeru:

Primjer 5
HEKTOROVIĆ (544-549)
Kada dojdeš, **kneže Marko**, k našoj majci junačkoj,
Nemoj to joj, ja te molim, kriva dila učiniti,
I moj dil ćeš podati, **kneže Marko**, našoj majci,
Zašto si ga nigdar veće od mene ne dočeka.

TRAMPUŽ
Kraljević Marko, quando arrivi dalla nostra coraggiosa madre
Ti prego di non farle del male
La mia parte, **Kraljević Marko**, la darai a nostra madre
Perché lei non otterrà mai più nulla da me.

Samo u jednom slučaju prevoditeljica se koristi oslovljavanjem „Principe Marko“ (stih 566.), na mjestu gdje u izvorniku imamo „kneže“. U prijevodu druge pjesme, one o vojvodi Radosavu Siverincu, prijevodi titula ne tretiraju se kao u petom primjeru, pa tako nalazimo više puta sintagmu „il duca di Siverin“ ili samo „Radosav di Siverin“, ali i sintagmu „il duca Vlatko Udinski“, što je međutim pojašnjeno u bilješci prevoditeljice, prema kojoj nije sigurno je li on vojvoda od Vidina (grada u Bugarskoj) ili od Udbine (grada u Hrvatskoj).[15] Valja naglasiti da je prijevod Sare Trampuž bogato opremljen bilješkama, u većem broju i opširnijima negoli što ih nudi, primjerice, engleski prijevod, i to predstavlja velik doprinos prijevodu i razumijevanju teksta.

Prijevod kulturno specifičnih pojmova – vrste riba i ribarska oprema

Hektorović je u opisima ribarenja vrlo precizan, pogotovo u predstavljanju ribarske opreme, brodskih dijelova te imena riba.[16] U tom aspektu, prijevod na talijanski jezik naspram drugih jezika olakšan je, kako sama prevoditeljica

[15] Engleski prevoditelj Edward D. Goy odlučio se za prvu varijantu i prevodi sintagmu kao „Vladko of Vidin“. (Hektorović 1997: 75)

[16] Prema analizi Zlate Šundalić o čestotnosti pojavljivanja životinja u Hektorovićvu djelu, na prvom je mjestu riječ „riba“ (22 potvrde), koja tako na razini prikazanoga životinjskog svijeta u *Ribanju* potvrđuje njegovu pripadnost ribarskoj, a ne pastirskoj eklogi (Šundalić 2012: 168-169).

priznaje, zbog geografske blizine između dviju jadranskih obala. Dok Edward D. Goy napominje da mnoge od spomenutih riba pripadaju Sredozemlju i nemaju poznatih naziva u engleskom jeziku (Goy 1997: 18), na talijanskom jeziku taj problem gotovo da i ne postoji jer su ove vrste riba prisutne i na talijanskoj obali Jadrana (Trampuž 2007: 6). Kako je vidljivo u šestom primjeru, prijevod ihtionima posve je vjeran izvorniku:

Primjer 6

PETAR HEKTOROVIĆ		SARA TRAMPUŽ
arbun (1120) *Pagellus erythrinus*	Šargi, trilje koje tko god bi zbrojio, / I **arbuni** toje, vid bi se utrudio	Saraghi, triglie e ***pagelli***: chiunque avesse voluto contarli, / Si sarebbe stancato la vista
čarnorep (1115) *Oblada melanura*	**Čarnorepi** tokoj nemali za timi / Kih biše velik broj ribami mev svimi	Ed inoltre delle ***occhiate*** tutt'altro che piccole / E questi pesci erano i più numerosi di tutti
drozak (1117) *Cremlabrus pavo*	Salpe se lovljahu, vrane, **drozgi,** pici,	Pescarono salpe, labridi, ***tordi pavoni***, sparidi,
jastog (1637) *Homarus vulgaris*	Udri dva **jastoga** dobra i nemala, / Po sridi svakoga rana je dopala.	Prese due ***aragoste***, entrambe piuttosto grandi, / Colpendo entrambe nel mezzo.
ježine (72) *Paracentrotus lividus*	Noseć skrabijicu i š njom pobuk novi / I staru mrižicu kom **ježine** lovi	Portando con sé una scatola e una nuova clava / Una vecchia reticella per pescare i ***ricci***.
kanjac (741) *Serranus cabrilla*	Nahital bi **kanjac**, jer ovdi love se, / Procipov i janjac dokle on donese.	Avrei preso qualche ***perchia***, perché qui si pesca / Finché lui non torna con del formaggio e dell'agnello.
komarča (1114) *Chrysophrys aurata*	I ke se micahu **komarče** velike,	E grandi ***orate*** che ancora si muovevano
kopit (723) *Spondylus gaederopus*	Zatim malo stavši **kopit** navadiše / Pak plav privezavši obid pripraviše	Allora sostarono per un po' per raccogliere degli ***spondilli*** / Dopo aver legato la nave, prepararono il pranzo.
pagar (1118) *Pagrus vulgaris*	Mev kimi višahu **pagar**i velici,	Tra i quali erano impigliati dei grandi ***paraghi***,

PETAR HEKTOROVIĆ		SARA TRAMPUŽ
pic (1117) *Charax puntatus*	Salpe se lovljahu, vrane, drozgi, **pici**,	Pescarono salpe, labridi, tordi pavoni, ***sparidi***,
salpa (1117) *Box salpa*	**Salpe** se lovljahu, vrane, drozgi**,** pici,	Pescarono ***salpe***, labridi, tordi pavoni, sparidi,
šarag (1119) *Sargus*	**Šargi**, trilje koje tko god bi zbrojio, / I arbuni toje, vid bi se utrudio	***Saraghi***, triglie e pagelli: chiunque avesse voluto contarli, / Si sarebbe stancato la vista
škarpina (1113) *Scorpaena barbata*	Š njimi se hitahu **škarpine** kolike	Con essi pescarono molte ***scarpene***
trilja (1119) *Mullus surmuletus* i *Mullus barbatus*	Šargi, **trilje** koje tko god bi zbrojio, / I arbuni toje, vid bi se utrudio	Saraghi, ***triglie*** e pagelli: chiunque avesse voluto contarli, / Si sarebbe stancato la vista
vrana (1117) *Labrus merula*	Salpe se lovljahu, **vrane**, drozgi, pici,	Pescarono salpe, ***labridi***, tordi pavoni, sparidi,

Za tehničku terminologiju vezanu uz ribarenje i ribarsku opremu koja se upotrebljava na ribarskim brodovima, prevoditeljica se služila postojećim rječnicima i stručnim tekstovima o ribarenju i o plovidbi na Jadranu, te posebice navodi knjigu Carla De Marchesettija *La pesca lungo le coste orientali dell'Adria* (*Ribarenje duž istočne obale Jadrana*) objavljenu 1882. u Trstu. Prijevod stručne terminologije na talijanski, naspram drugih jezika, olakšan je i činjenicom da su mnogi leksemi zapravo romanizmi, tj. prepoznatljive riječi ili konstrukcije koje su, iz nekoga romanskoga govora, dijalekta ili jezika, usvojene u drugom neromanskom jeziku (Anić 2004: 216).

Iz sedmoga primjera izdvajamo talijanizme „arbor" od lat. *arbor*, *arboris* (Castiglioni 2001: 93) = „stablo"; „argutla" od mlet. *argola* < srlat. *argata* < lat. *ergata* > tal. *argano* (Battisti, Alessio 1968: 282) = „vitlo"; „luč" i „lučaj" od tal. *luce* < lat. *lux, lucis* (Battisti, Alessio 1968: 2275) = „svjetlo"; „lantina" od tal. *l'antenna* < lat. *antemna* (Battisti, Alessio 1968: 219) (u riječi *lantina* član *la* spojio se s imenicom *antenna*), = „antena"; „timun" od tal. *timone* < lat. *timo, timonis* (Battisti, Alessio 1968: 3792) = „kormilo"; „trata" iz tal. *tratta* < lat. *tracta* < lat. *trahere* (Battisti, Alessio 1968: 3872) = „potegnuta". No, baš među romanizmima uočavamo tri naziva – „argutla", „lantina" i „trata" – za koja predlažemo, zbog navedene etimologije, drugačije leksičke odabire od onih koje je Trampuž

koristila. „Argutla“ bi se na talijanski mogla preciznije prevesti kao *pala* umjesto *barra*; „lantina“ se ne odnosi na „jedro“ već na dugačku drvenu motku na koju bi se pričvrstilo jedro pa bi bilo točnije prevesti je kao *antenna* ili *boma* umjesto *vela*; a za „trata“, tj. vrstu ribarske mreže kojom se opkoli ribu i steže u neprobojan obruč, umjesto hiperonima *rete* predlažemo hiponim *rete a strascico.*[17]

Primjer 7

PETAR HEKTOROVIĆ		SARA TRAMPUŽ
arbor (53) = jarbol	Činih da plav sprave, i **arbor** i jidro / I vesla da stave i timun i sidro.	A loro chiesi di preparare la barca, l'***albero***, la vela, / Di sistemarvi i remi, il timone e l'àncora.
argutla (107) = držalo kormila	Nu jidro napravi, **argutlu** izmi van, / I sve ino spravi, hodmo na drugu stran	Prepara la vela, tira fuori la ***barra***, / Disponi tutto e passiamo dall'altra parte
jidro (53) = jedro	Činih da plav sprave, i arbor i **jidro** / I vesla da stave i timun i sidro.	A loro chiesi di preparare la barca, l'albero, la ***vela***, / Di sistemarvi i remi, il timone e l'àncora.
kanjčenica (75) = sprava za hvatanje kanjaca (duga nit od strune s olovom i nekoliko udica)	Paškoj mu reče poj – kanjčenicu još daj.	Paskoj gli disse: "Va a prendere anche l'altra ***lenza***".
kolac od kamika (83) = prsten od kamena	Zatim popadoše **kolac od kamika**, / Mrižu provargoše spustiv ga dolika.	Essi presero dunque un ***anello di pie*tra** / Vi infilarono la rete e lo calarono.
kopitnjak (59) = duga motka s kliještima za vađenje kopita (vrsta školjke)	**Kopitnjak** i osti i lučaj zametaj, / S kim će ribe bosti večer vozeć uz kraj.	Le ***tanaglie***, le fiocine e una bracciata di legna resinosa / Per trafiggere i pesci remando di sera nei pressi della riva.

[17] Usp. Deanović (1958: 3-31) i Božanić, Lozić Knezović, Runjić-Stoilova, Tomelić Ćurlin (2012: 35-51).

PETAR HEKTOROVIĆ		SARA TRAMPUŽ
lantina (1215) = duga motka na koju je bilo pričvršćeno jedro	Mi toj govorivši **lantinu** svarnuše, / Timun načinivši, vesla zamaknuše	Mentre parlavamo, essi sciolsero la ***vela***, / Disposero il timone e ritirarono i remi.
luč (1622) = smolasta borovina koja se stavlja na rebra svićala	Vazamši svićalo ***luč*** na nj postaviše	Fissando il **lume** sul suo supporto
lučaj (59) = drvo koje dobro gori (osobito borovo); u ribarenju služi kao baklja	Kopitnjak i osti i **lučaj** zametaj, / S kim će ribe bosti večer vozeć uz kraj.	Le tanaglie, le fiocine e una bracciata di ***legna resinosa*** / Per trafiggere i pesci remando di sera nei pressi della riva.
mriže tankoga tega (55) = lake mreže koje padaju sve do morskoga dna i plutom plivaju	I **mriže tankoga tega**, ke padaju / Der do dna morskoga, i putom plivaju.	E le ***reti dalle maglie sottili*** che scendono / Fino al fondo del mare trascinandosi durante la navigazione.
ost (59) = drveno koplje na koje je nataknuta višezubna željezna vilica kojom se hvata riba	Kopitnjak i **osti** i lučaj zametaj, / S kim će ribe bosti večer vozeć uz kraj.	Le tanaglie, le ***fiocine*** e una bracciata di legna resinosa / Per trafiggere i pesci remando di sera nei pressi della riva.
plav (50) = brod	Kim je **plav** postelja kad litnji lov biva	La ***barca*** è il loro letto durante la pesca estiva
pobuk (71) = sprava za bućanje (na štapu nataknut drven stožac s izdubljenim dnom)	Noseć skrabljicu i š njom **pobuk** novi / I staru mrižicu – kom ježine lovi.	Portando con sé una scatola e una nuova ***clava*** / Una vecchia reticella per pescare i ricci.
sidro (54) = sidro	Činih da plav sprave, i arbor i jidro / I vesla da stave i timun i **sidro**.	A loro chiesi di preparare la barca, l'albero, la vela, / Di sistemarvi i remi, il timone e l'***àncora***.

PETAR HEKTOROVIĆ		SARA TRAMPUŽ
svićalo (1622) = sprava u obliku željeznih rebara koja se zatakne na pramac	Vazamši ***svićal***o luč na nj postaviše	Fissando il lume sul suo **supporto**
timun (54) = kormilo	Činih da plav sprave, i arbor i jidro / I vesla da stave i **timun** i sidro.	A loro chiesi di preparare la barca, l'albero, la vela, / Di sistemarvi i remi, il ***timone*** e l'àncora.
trata (772) = mreža potegača	Ki u njoj plavi vežu liti dohodeći, / Na šest mist potežu **tratu** tuj loveči.	Dove vengono legate le barche che vi approdano d'estate, / Essendovi sei punti dov'è possibile gettare le ***reti***.
vesla (54) = vesla	Činih da plav sprave, i arbor i jidr**o** / I **vesla** da stave i timun i sidro.	A loro chiesi di preparare la barca, l'albero, la vela, / Di sistemarvi i ***rem*i**, il timone e l'àncora.

Zaključak

Prijevod Sare Trampuž hvale je vrijedan, prvi i najvažniji korak prema nekom budućem filološki temeljitijem i versifikacijski složenijem prepjevu. Tekst prijevoda omogućuje talijanskoj publici da se upozna sa sadržajem Hektorovićeva izvornika i, s obzirom na činjenicu da je jezični registar suvremen, talijanski čitatelj razumije tekst mnogo lakše negoli hrvatski, kojemu je renesansni, čakavsko-staroštokavski idiolekt izvornika često teška prepreka. Ako se uzme u obzir da je izvornik prilično opsežan, ne čudi što je prijevod mjestimice uspjeliji, mjestimice manje uspješan. Pohvalno je što je prevoditeljica odlučila zadržati sve kulturno specifične elemente izvornika, i većinu njih kvalitetno rastumačiti u velikome broju popratnih bilježaka. Bilo bi uputno, u daljnjem radu na prijevodu, pokušati prenijeti i neka od stilskih obilježja izvornika i izbjeći, koliko je moguće, one prijevodne postupke kojima se dodaje u izvorniku nepostojećega sadržaja. Suvremenoj recepciji Hektorovića u Italiji sigurno bi pridonijelo i prevođenje romana za mlade *Mandrač* Zvonka Todorovskog (2005.) u kojem se na zanimljiv i pustolovan način reinterpretiraju biografske činjenice o Hektoroviću, i predstavlja *Ribanje* kao autobiografsku epizodu. Za hrvatsko-talijanske književne i kulturne veze postojanje prijevoda Sare Trampuž značajno je i otvara nove mogućnosti istraživanja.

Izvori

Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje,* Nart-trgovina, Zagreb 2000.

Petar Hektorović, *La pesca e i discorsi dei pescatori.* Prev. Sara Trampuž, 2015. Dostupno na: www.viaggioadriatico.it/ViaggiADR/biblioteca_digitale/titoli/scheda_bibliografica.2015-07-09.3156583211

Petar Hektorović, *Fishing and Fishermen's Conversations.* Prev. Edward D. Goy, Faros, Stari Grad 1997.

Literatura

Vladimir Anić; Dunja Brozović Rončević; Ivo Goldstein; Slavko Goldstein; Ljiljana Jojić; Ranko Matasović; Ivo Pranjković, *Hrvatski enciklopedijski rječnik,* Svezak 9, EPH i Novi Liber, Zagreb ^{2}2004.

Carlo Battisti; Alessio, Giovanni, *Dizionario etimologico italiano*, Barbera, Firenze 1968.

Jerko Bezić, Kakve je napjeve Hektorović priložio svom *Ribanju i ribarskom prigovaranju*?, *Arti musices*, I, 1969., 75–90.

Joško Božanić; Katarina Lozić Knezović; Anita Runjić-Stoilova, Marijana Tomelić Ćurlin, Leksička norma u hrvatskoj maritimološkoj leksikografiji 20. Stoljeća, *Filologija*, 57, 2012., 35-51.

Bojan Bujić, Muzika, etos i prošlost u Hektorovićevu *Ribanju i ribarskom prigovaranju,* u: Hektorović, Petar *Fishing and Fishermen's Conversations,* Prev. Edward D. Goy, Faros, Stari Grad. 1997., 141–158.

Luigi Castiglioni; Scevola Mariotti, *Vocabolario della lingua latina. Latino italiano-italiano latino*, Loescher, Torino ^{3}1996.

Arturo Cronia, *Storia della letteratura serbo-croata*, Nuova accademia editrice, Milano 1956.

Mirko Deanović, Terminologia marinara e peschereccia a Ragusavecchia (Cavtat). *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* 5, 1958., 3–32.

Valnea Delbianco, *Talijanski kroatist Arturo Cronia,* Književni krug, Split 2004.

Valnea Delbianco, Sanja Roić, Pescare e narrare. I viaggi adriatici di Petar Hektorović, *Questioni odeporiche. Modelli e momenti del viaggio adriatico,* Palomar, Bari 2007., 219–233.

Jean Delisle; Hannelore Lee-Jahnke; Monique C. Cormier, *Terminologia della traduzione,* Prev. C. Falbo i M. T. Musacchio, Hoepli, Milano 2006.

Giacomo Devoto; Gian Carlo Oli, *Il Devoto-Oli Vocabolario della lingua italiana*, ur. Luca Serianni i Maurizio Trifone, Le Monnier, Milano 2007.

Enciclopedia Treccani. Dostupno na www.treccani.it

Edward Goy, D. Hektorović i njegovo *Ribanje*, u: Hektorović, Petar *Fishing and Fishermen's Conversations,* Prev. Edward D. Goy, Faros, Stari Grad 1997., 5–18.

Iva Grgić Maroević, *Poetike prevođenja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2009.

Dubravko Jelčić, *Storia della letteratura croata*, ur. Ruggero Cattaneo, Guépard Noir, Milano 2005.

Hrvatski biografski leksikon. Dostupno na: http://hbl.lzmk.hr/

Leksikon pisaca Jugoslavije II, Đ-J, Matica srpska, Beograd 1979.

Bruno Osimo, *Manuale del traduttore*, Hoepli, Milano ^{2}2008.

Nataša Pavlović, *Uvod u teorije prevođenja*, Leykam, Zagreb 2015.

Zlata Šundalić, Carstvo animalia u Hektorovićevu *Ribanju i ribarskom prigovaranju*, u: *Dani hrvatskoga kazališta*, Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, 38, 1, HAZU i Književni krug, Split 2012., 159–195.

Franjo Švelec, Hektorović uz Marulića i Zoranića svjedok osebujnosti hrvatske renesansne književnosti, *Iz starije hrvatske književnosti*, Erasmus naklada, Zagreb 1998., 73-80.

Zvonko Todorovski, *Mandrač*, Lukom, Zagreb 2005.

Josip Torbarina, Hektorovićevo *Ribanje* u kontekstu evropske književne tradicije, *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, ur. Jakša Ravlić, Posebno izdanje časopisa *Kritika*, 6, Zagreb 1970., 200-223.

Sara Trampuž, Introduzione, 2007., Hektorović, Petar, *La pesca e i discorsi dei pescatori.* Prev. Sara Trampuž, 2015. Dostupno na: www.viaggioadriatico.it/ViaggiADR/biblioteca_digitale/titoli/scheda_bibliografica.2015-07-09.3156583211

Sažetak

Prvi cjeloviti talijanski prijevod Hektorovićeva *Ribanja i ribarskoga prigovaranja* plod je entuzijazma slovensko-talijanske znanstvenice i prevoditeljice Sare Trampuž. Prijevod je nastao još 2006. godine i do danas nije objavljen u tiskanom obliku, već je dostupan samo na mrežnoj poveznici portala Viaggio adriatico. Iako je neobično da se ovo renesansno djelo tek u 21. stoljeću prvi puta predstavlja talijanskoj znanstvenoj i široj publici, razlog vjerojatno leži u njegovoj davnoj diskvalifikaciji iz pera poznatoga talijanskog slavista Artura Cronije. Usporedbom izvornika i talijanskoga prijevoda članak analizira traduktološki pristup prevoditeljice, raščlanjen u pojedinačne prijevodne strategije. Posebna pažnja posvećuje se analizi prijenosa kulturno specifičnih elemenata, poput toponima, antroponima i ribarskoga nazivlja, koji obilježavaju geografski i kulturni prostor izvornika.

The Translational Approach, Strategies and Cultural Contribution in the First Integral Italian Translation of Hektorović's Eclogue *Fishing and Fishermen's Conversations*

(Summary)

The first full Italian translation of Hektorović's *Fishing and Fishermen's Conversations* is the result of the enthusiasm of Slovenian-Italian scientist and translator Sara Trampuž. It was completed already in 2006, but has not yet appeared in printed form, although, since the summer of 2015 it is available in digital form on the Viaggio adriatico project's website. It may seem odd that it has taken such a long time for the Italian public to be presented with this masterpiece of Croatian renaissance literature and one of the reasons behind this delay can be detected in its having been disqualified early on by the renowned Italian Slavist Arturo Cronia. By comparing the original and the translation, the paper reveals the applied translational approach, subdivided into different translational strategies. It focuses especially on the transfer of culturally specific elements, such as toponyms, anthroponyms and fishing vocabulary, which define the geographic and cultural space of the original.

Key words: Hektorović, fishing eclogue, Italian translation, translational analysis.

Milorad Nikčević

Jezikoslovni pogledi Josipa Ribarića (1880-1954) na crnogorske govore i crnogorski jezik u istarskoj enklavi Peroj*

Pregledni rad
Review article
UDK 811.163'282.4(497.51Peroj=497.16)

U zadanoj se temi eksplicite iščitava problematika koja se odnosi na crnogorsku enklavu Peroj/Istra. U novoj udomoljenoj Istri, Perojci su u doticajima s raznim kulturama i civilizacijama brižno njegovali svoje običaje, obrede, vjersku autokefalnu slobodarsku crkvu, crnogorski idiom kao svoj nacionalni vid komunikacije i opstanka. Upravo je crnogorska riječ sa svim svojim nijansama, fonetskim, fonološkim i semantičkim idiomima ostala, uz crkvene obrede, najdublje čuvana u toj crnogorskoj enklavi Istre. S obzirom na to da smo se u više studija bavili tom problematikom[1], a iz razloga što je danas crnogorski jezik službeno etabliran i priznat u Crnoj Gori kao jedan od četiri socioligvističkih jezika u okviru novoštakavskog jezika, preko brojnih jezikoslovnih primjera Josipa Ribarića iz naznačene eklave, pokazaćemo da je Ribarić bio jedan od jezikoslovnih korifeja koji je i nesvjesno ugradio svoja naučna proučavanja u veliki projekt identitetskih tečevina — Crnogoraca.

Ključne riječi: crnogorski idiom (jezik), perojski govor, Ribarićevi jezikoslovni radovi, indentitetske tečevine Crnogoraca u Istri

* Rad je napisan prema pravilima i uzusima oficijelnog *Pravopisa za crnogorski jezika*, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, drugo izdanje, Podgorica, 2010.

[1] Usp. monografiju: Josip Ribarić, *O perojskom Govoru, Leksikografski prinosi*, građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek 2004., 299 + 2 str.

I

U zadnjijeh nekoliko decenija Peroj, enklava u priobalnom dijelu Istre, nadomak Briona, postala je središtem pažnje, istorijskog, jezičkog, etnografskog, političkog i šireg kulturološkog naućnog istraživanja. Naime, najnovija zbivanja u bivšoj zajedničkoj državi Jugoslaviji doprijenijela su u trenutku osamostaljenja pojedinih republika, da se nekadašnja slika zajedničke mozaično-duhovne i kulturne baštine pojedinijeh naroda, skupine manjinskih naroda, zajednica i entiteta, sagledavaju u nešto drugačijem svijetlu: istorijskom, geo-političkom, privrednom, kulturnom i duhovnom reprogramiranju i vrjednovanju.

Poznato je du su Peroj naselili crnogorski doseljenici polovinom 17. stoljeća (1657.), pretežno stanovništvo koje je pokrenuto iz priobalno-zagorskog rubnog dijela Skadarskog jezera, čiji širi areal čini geografski pojam Crmničke nahije koja je, u sastavu s drugim nahijama, činila državotvorni okvir ondašnje klasične Crne Gore. Stanovnici tijeh, kao i nekih drugijeh, crnogorskih oblasti (Njeguša i Crnogorskog primorja) morali su iz tog pitomog mediteranskog priobalnog dijela odseliti nakon što je to područje u 17. vijeku potpalo pod islamsku dominaciju Turske Carevine u čuvenom Kandijskom ratu s Venecijom (1645. – 1669.). Budući da je taj dio crnogorskog stanovništva činio na tom istorijskom razvoju oformljeni entitet crnogorske države, ono je preseljenjem u novi areal Istre došao u sasvim novi sociolingvistički jezički i kulturološki krug. U svojoj svijesti i nacionalnom habitusu taj je doseljenički živalj, duboko nosio i čuvao oćećaje pripadnosti crnogorskom narodu, pa su i u novoj postojbini u Peroju nastojali da očuvaju tu živu svijest o svom crnogorskom podrijeklu. Čuvali su, prije svega, sve ono što su iz otadžbine donijeli: etnološko-etnografske karakteristike, ćiriličko i latiničko pismo, crnogorsku nošnju[2], pravoslavni crkveni obred Crnogorske autokefalne slobodarske crkve te druge osobine i običaje, jezikoslovnu leksiku, nijansirane idiome crnogorskoga jezika i slično.

Upravo tim problemima Perojaca nauka se nije zadugo sistematski bavila, sve skora do naših dana. Ostali su istina sačuvani samo pojedinačni napisi, djelimično u opštim obrisima i anotacijama, parcijalno otisnuti kraći članci ili usamljene studije o pojedinim problema iz duhovnog života i istorije Perojaca.

[2] Poznati etnolog Josip Miličević iz Pazina, u vrijeme održavanja Simpozija o Peroju (2000.) na Filozofskom fakultetu u Puli ukazao je i na to da je u novije vrijeme došlo do neutralizovane autetične nošnje Crnogoraca iz Peroja s ciljem da se nošnja prikaže kao "jugoslavenska".

Najznačajniju istorijsku i kulturološku sintezu o doseljenju Crnogoraca u Peroj, njihovom postepenom adaptiranju u novoj lokaciji, organizovanju svjetovnog i vjerskog obrazovanja, dao je ponajprije, istina u neadekvatno naslovljenoj studiji, *Peroj srpsko selo u Istri* Fran Barbalić[3]. I drugi autori, poput, Carla Yriartea[4], Ismaila Sreznjevskog[5], Mirka P. Barjaktarovića[6], Jelke Radauš-Ribartić[7], Giovanni Andrea Dalla Zonca[8], spominju Peroj i njegove stanovnike kao "crnogorske doseljenike". Naznačavaju i njihove istorijske, jezičke, etnografske i kulturološke osobine u okviru stručnih radova šire problematike, ili pak u kraćim raspravama specijalističkog usmjerenja. O Peroju, njegovom ekonomskom, istorijskom, kulturnom, etnografskom životu održan je, istina, i stručni *Kolokvij* još 1987. godine[9]. I u najnovijoj doktorskoj disertaciji Alojz Štoković *Crnogorsko nasljeđe u Istri*[10] u posebna poglavlja (IX. glave) donosi svoja istraživanja pod naslovom *Perojski govor u fokusu jezikoslovaca* s podnaslovima*: Istraživači perojskog govora*, *O perojskom Rječniku Josipa Ribarića*, *Osnovni podaci o rječničkoj građi* i *Primjeri iz Rječnika perojskog govora* i slično[11].

Međutim, i nakon tih usmjerenih specijalističkih istraživanja i stanovitih doprinosa u kolokviju o Peroju i Štokovićevoj egzaknoj studiji ne može se još uvijek u obliku slaganja mozaka cjeline “razbacanih” fragmenata i tek djelimične izučenosti tog problema stvoriti prava, jasna i istinita naučna slika o Perojcima,

---

[3] Viđi: Fran Barbalić, *Peroj srpsko selo u Istri*, Zagreb, s. a., s napomenom da je rad objavljen u “Narodnim novinama”, br. 48/49/50, Zagreb, 1933.

[4] *Trieste e l’ Istria*, Milano, 1875.

[5] Viđi: *Ulomak dopisa iz Rěke*, “Danica ilirska”, br. 16, Zagreb, 1842. U tom izvoru Ismail Sreznjevski decidirano kaže da je *“Peroj... kolonija Crnogoracah, preselivši se simo prije dvě stotine godinah. Ista nije veća od 200 dušah. Sačuvali su svoj izvorni autentični (crnogorski – M. N.) jezik, pravoslavnu věru, mnoge običaje, a i samo odělo žensko (...)”*.

[6] *Peroj i njegovi stanovnici* (etnografski prikaz), Glasnik etnografskog muzeja, knj. I., Cetinje 1961. 64–100.

[7] *Ženska narodna nošnja na poluotoku Istri* (ženska narodna nošnja sela Peroj), Zagreb 1966, 176–196.

[8] *L’Istria*, 1852.

[9] Kolokvij je održan 15. studenoga 1987. godine u okviru Katedre Čakavskog sabora, a u povodu 330. godišnjice naseljavanja prvijeh crnogorskih porodica u malo istarsko selo Peroj blizu Pule. Deset stručnih i naučnih radova s tog Kolokvija sabrano je i objelodanjeno u posebnoj zbirci *Prilozi o zavičaju*, knj. 6, Pula 1990, 1–176.

[10] Viđi: Alojz Štoković, *Crnogorsko nasljeđe u Istri (Peroj – nove spoznaje oko doseljavanja i udomljavanja Crnogoraca 1657. – 1816.)*, uredio prof. dr. sc. Milorad Nikčević – Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek 2012., 310 str. + 2.

[11] Isto, str. 211 do 228.

njihovom povijesnom, religijskom, nacionalnom entosu, etnojezičkoj, dijalektološkoj, etnološkoj, etnografskoj i široj kulturološkoj ravni. Ponajmanje je u svemu tome izučavan upravo jezkoslovni sloj Istre, a samim tim i govor Peroja.

Doduše, nijedna oblast bivše Jugoslavije nije predstavljala tako široki interes i želju da se sačini dijalekatski mozaik kao što je to bila Istra. O tome eksplicite šedoči i kraći rukopis pod naslovom *Naša dijalektologija u oslobođenoj Istri* dr. Ivana Popovića koja se danas čuva u rukopisnoj ostavštini profesora Josipa Ribarića. Autor u toj, šire zamišljenoj raspravi, piše, između ostalog:

Istra – to je u pogledu dijalekata jezika prava slika Jugoslavije u minijaturi. Ali ne samo da su tu sva tri naša dijalekta, nego su oni iscepkani na bezbroj različitih varijanata i nijansi. Gotovo da bi se svakako – posle terenskog ispitivanja – moglo reći da svako istarsko selo ima svoje zasebno narečje. U nauci je važnost Istre za našu slovensku lingvistiku zapaženo još poodavno. U vreme Austro-Ugarske na proučavanju istarskih dijalekata rade Rešetar i Belić, Strohal i domorodac Zgrablić, i stvaraju prve naznačene osnove za poznavanje istarskih govora. Ali je zatim talijanska okupacija presekla na terenu gotovo sav slovenski rad, kad već nije mogla ukinuti slavensku reč. Rad nije, međutim, ni tada potpuno završen. Pokojni poljski lingvista Małecki – zamenjujući naše naučnike, kojima je pristup u Istru bio zabranjen – obišao je pod fašizmom razne istarske oblasti i beležio istarski dijalekatski materijal. Koliko je šikaniranja od strane Musolinijevih vlasti pretrpeo tom prilikom, to nam on sam iznosi u svojoj knjizi ***Pogled slovenskih istarskih govora****. I teškoće na koje je na svakom koraku nailazio i njegovo uho stranca – nisu dopustili da njegov rad definitivno reši osnovna pitanja istarskih dijalekata. Posle Małeckog – o istarskim govorima piše, u emigraciji (...), po ranijim beleškama, Istranin Ribarić, čiji se materijal* ***odlikuje tačnošću, a informacije velikom kompetencijom*** **(**podcrtao – M. N.). *Ali je bilo potrebno još mnogo terenskoga rada, a to se moglo učiniti tek posle oslobođenja Istre.*

Proučavanja istarskih govora prihvatio se u novije vreme ugledni profesor R. Bošković[12], koga sam imao čast da pratim na njegovom putovanju 1951. i 1952. godine. Pred nama je bio zadatak ispitivanja ***štokavskog*** *(podcrtao I. P.) govora zapadne i istočne Istre. Slavistika XIX. i početka XX. veka poklonila je glavnu pažnju* ***čakavskim*** *(podcrtao I. P.) dijalektima (to znači: srednjoj Istri i Liburniji), što se objašnjava ondašnjim naučnim potrebama i ondašnjim nacionalnim*

[12] Viđi: Bošković – Małecki, „Preglad dialektow Staroj Czarnonogory", *Odabrani članci i rasprave,* CANU, Titograd 1978. R. Bošković, „O prirodi, razvitku, i zamjenama glasa *h* u govorima Crne Gore"*, Odabrani članci i rasprave,* CANU, Titograd 1978.

romantizmom, koji je tražio pre svega uspomene iz duboke starine. Naprotiv štokavska istarska teritorija, mnogo veća po prostranstvu, a isto tako zanimljiva, ostala je sem malo materijala, kod Małeckog i Ribarića – gotovo netaknuta. To znači da se preko nametalo u prvom redu ispitivanje dijalekata u zaleđu Poreča, Rovinja i Pule. Zadatak je nalagao da se ti govori što bolje ispitaju, da se obrade njihove osnovne štokavske karakteristike, njihove teritorijalne granice prema čakavskim govorima, a zatim i injihovi unutrašnji međusobni odnosi. I to je donekle urađeno (...)[13].

Iako u tom neobjavljenom članku, koji smo upravo radi toga, a i zbog širine ekspliciranih jezičkih problema Istre, citirali u nešto većem insertu, dr. Ivan Popović, tadašnji asistent dijalektologije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, ništa ne govori o perojskom govoru. Međutim, naučna javnost danas zasigurno zna da se je u novije vrijeme Perojem i njegovijem govorom bavio spominjani hrvatski jezikoslovac Josip Ribarić. Službujući u pojedinim mjestima Istre, tj. svog šireg zavičaja, Ribarić marljivo i prilježno proučava jezikoslovno dijalektološku sliku Istre. Svoje naučne nalaze s terena obradio je u doktorskoj disertaciji koja je bila napisana na njemačkom jeziku, prihvaćena i pozitivno ocijenjena na Bečkom sveučilištu, ali zbog ratnih i poslijeratnih zbivanja nikada nije odbranjena. Stoga je svoju disertaciju, s istom kompozicijom i naučnim doprinosima, Josip Ribarić objelodanio pod naslovom *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri* mnogo godina kasnije[14]. U toj opsežnoj raspravi Ribarić je osvijetlio mjesne govore Melnice, Barbana i Puntere[15], a samo se uzgredno zadržao na govoru Peroja, s napomenom da će to učiniti detaljnije i naknadno. Sve govore Istre razvrstao je u *štokavsko-čakavski prijelazni dijalekt Slovinaca*, dok je perojski govor nazvao *crnogorski jekavsko-štokavski dijalekat perojski*[16]. On za njega decidirano kaže:

Perojski dijalekat je posve odijeljen od Slovinaca, jer Peroj leži kao oaza u području istroromanskoga jezika, a jedino na zapadu dopire do mora, ali ipak dolaze Perojci u više prigoda u kontakt sa 'slovincima' (...), no struktura perojskoga narječja je ***potpuno*** (podcrtao J. R.) *crnogorska. Ovdje nema ni traga*

[13] Prema neobjelodanjenoj rukopisnoj građi/ostavštini Josipa Ribarića.

[14] *Srpski dijalektološki zbornik,* Srpska kraljevska akademija, Beograd 1940., 1–207.

[15] Viđi: mr. sc. Lina Pliško, „Refleks praslavenskoga fonema /ě/ u mjesnim govorima Barbanštine", Tabula, br. 1, Pula 1999., 83–91.

[16] Isto, 50.

tako zvanim južnočakavskim osobinama. I vokalizam i kosonantizam, i morfologija i sintaksa, i rječnik i akcenat – sve je crnogorsko[17].

Direktno u vezi s ovom studijom Josipa Ribarića, vezana su i proučavanja jezika crnmičkih govara Branka Miletića, pa nije čudno što je studija Josipa Ribarića oštampana u istom Akademijinom dijalektološkom zborniku[18]. To je donekle omogućilo da se crnogorski jezik Perojaca, nakon poodmakle distance iseljenja iz svog zavičaja Crmnice i drugih mjesta Crne Gore, komparativno sagledava kako bi se utvrdio stepen očuvanosti tog jezika jer je poznato, kako navode svi proučavaoci duhovnog života Perojaca, da su oni brižno i tvdokorno čuvali ne samo svoje obrede i običaje već poprilično i svoj materinji crnogorski jezik. Čuvali su ga u svijem nijansama, iskonu i boji, mada je vrijeme i ukrštanja raznijeh kultura i jezikâ, civilizacija i dodira na prostoru Peroja i Istre učinila svoje, da se taj jezik tokom vremena dijelom rastočio, mijenjao, transformisao i u nekim osobinama sasvim iščezao. Stoga Josip Ribarić s pravom konstatuje u citiranoj studiji:

Mnogo je toga u ovom narječju (perojskom – M. N.) *propalo (aorist i imperfekt), mnogo sintaktičkih obrta stoji pod utjecajem talijanskoga jezika, ali je ovo narječje ipak dragocjen ostatak crnogorskoga govora gotovo iz polovine XVII. vijeka*[19].

Problemu perojskijeh govora Josip Ribarić se vraća i kasnije u više navrata. U želji da taj dijalekat, kako je i obećao, opiše i promotri "*u izolaciji*", njemu se vraća i tokom 1949. godine. Upravo u ljeto te godine proveo je terenska istraživanja u Peroju i o tome je podnio JAZU svoj *Izvještaj o proučavanju "perojskog govora" na poluotoku Istri*[20]. O rezultatima njegovih nalaza u naše vrijeme akademik Božidar Finka u studiji *Znameniti Istranin Josip Ribarić kao jezikoslovac*[21] piše šljedeće:

[17] Isto, 51.

[18] Dr Branko, Miletić, „Crmnički govori", *Srpski dijalektološki zbornik,* Srpska kraljevska akademija, Beograd 1940., 209–412.

[19] *Srpski dijalektološki zbornik*, 51.

[20] *Ljetopis JAZU za godinu 1949. – 1950.*, br. 57, Zagreb 1953., 249–255. S obzirom na to da ćemo se više puta pozivati na studiju Josipa Ribarića u daljnjem navodu ćemo je citirati kao *Izvještaj….*

[21] *Buzetski zbornik*, knjiga šesnaesta, Buzet 1991., 21–27.

Već se i u Izvještaju, osim općih podataka, donose i opisuju glavne govorne značajke tako da se dobija dobra orijentacijska slika toga (perojskog – M. N.) *govora. No svoju nakanu da pruži monografski opis perojskoga govora nije uspio ostvariti, jer je za sobom ostavio obilje dijalekatske građe, do neke mjere i dijalektološki sistematizirane, tako da bi dalju obradu mogla nastaviti i druga ruka*[22].

U nastavku svoje studije, koju smo u ranijem tematu o Josipu Ribariću donijeti integralno, akademik Finka izvijestio je i to da se tog posla, nešto kasnije, prihvatio vodeći jezikoslovac Dalibor Brozović[23]. U citiranom *Izvještaju* Dalibora Brozovića se, između ostalog, navodi i ovo:

Svrha mog boravka u Peroju bila je upoznati u općim crtama živi perojski govor kako bih mogao obratiti ostavštinu poznatog dijalektologa prof. Josipa Ribarića, koji je u nekoliko navrata proučavao perojski govor, a ujedno je trebalo da provjerim neke pojedinosti iz Ribarićevih materijala[24]*.*

Iako je profesor Brozović u kratkom *Izvještaju* potvrdio pouzdanost Ribarićevih nalaza, izuzev u nekim sitnicama koje je korigirao, on se nije podrobnije više bavio tim problemima. Naime, u novije vrijeme obrada Ribarićeve građe našla se je u rukama dijalektologa dr. sc. Mija Lončarića iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu koji je tek u pripremi za simpozij o Peroju[25] proveo stanovita istraživanja s koleginicom Ankicom Čilaš[26]. U toj studijici, koju smo i mi unijeli u korpus o Ribarićevom proučavanju[27], dvoje znanstvenika pozabavili su se, prije svega, fonološkom realizacijom glasova u Peroju. Pobliže, utvrđivali su realizaciju "refleksa" glasa jat, samoglasnički sustav, podrijeklo samoglasnika i suglasnika; utvrdili su i prozodijske komponente, njihovu distribuciju i podrijeklo naglasaka te na kraju bavili se oblicima imenica, pridjeva,

[22] Isto, 26.

[23] Prof. D. Brozović je zaista obavio terenska jezikoslovna istraživanja u Peroju. O tome je podnio *Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u selu Peroju u Istri*, Ljetopis JAZU za godinu 1958., br. 65, Zagreb 1961., 332–333.

[24] Božidar Finka, cit. članak, 26.

[25] Simpozij *Peroj u prošlosti i sadašnjosti* održan je na Filozofskom fakultetu u Puli u maju mjesecu 2000. godine. Voditelj projekta i glavni urednik Zbornika u „Tabuli" bio je prof. dr. sc. Milorad Nikčević.

[26] Viđi: Ankica Čilaš i Mijo Lončarić, „O govoru Peroja", *Rasprave IHJJ,* sv. 23–24, Zagreb 1997. – 1998., 65–76, posebni separat.

[27] Viđi: Anica Čilaš i Mijo Lončarić, „O govoru Peroja", u: Josip Ribarić, *O perojskom govoru*, Leksikografski prinos, 97–107.

brojeva, priloga i glagola, a u kratkom dijelu donijeli i leksičku građu za koju su utvrdili da je opterećena romanizmima, ali Perojci dobro čuvaju riječi donešene iz Crne Gore.[28] Premda su ova istraživanja išla po ustaljenom i oficijelnom *Upitniku za utvrđivanje slike dijalektološkog atlasa Istre*, još uvijek je ostala neprovjerena rukopisna građa Josipa Ribarića. Upravo dobročinstvom Ribarićevijeh šćeri, dr. sc. Jelke Ribarić-Radauš i dr. Vlaste Ribarić-Vince[29], cjelokupna Ribarićeva orginalna pisana građa našla se je u našijem rukama. Stoga je potrebno, prije nego prijeđemo na iznošenje osnovnijeh pravila savremenog crnogorskog književnog jezika i utvđivanja osobina izvorne građe o perojskim govorima Josipa Ribarića, na ovom mjestu utvrditi i taksativno nabrojiti što je, osim, već naprijed prezentiranog *Perojskog rječnika*, ostalo u fundusu te građe, opisati je kako bi se šira naučna javnost upoznala bar sa rasponom i sadržajem Ribarićeve ostavštine.

Uz rukopis *Perojskog rječnika*, najznačajnija je Ribarićeva, ne tako opsežna, folklorna građa. Dijelom je iz Ribarićeve rukopisne ostavštine usmenih narodnih pjesama Tanja Perić Polonijo objavila one pjesme koje se odnose na njegov rodni zavičaj Ćićarija. Nazvala ih je *Narodne pjesme iz Vodica, Dana, Jelovica i Goca*[30] koje je skupljao Ribarić početkom 20. stoljeća, tačnije 1906. – 1908. godine. Međutijem, uz ovu tek nedavno objelodanjenu usmenu građu Josipa Ribarića nalazi se u njegovoj rukopisnoj ostavštini i građa usmenih pričica, epsko-lirskih pjesama i folklornijeh zapisa iz sela Peroja koju je Ribarić sakupljao i bilježio od perojskijeh informatora neposredno poslije Drugog svjetskog rata. Građa je ispisana Ribarićevijem beskrajno čistim krasnopisom na latinici, a potom je uredno pretipkana mašinskim strojem. Interesantno je da je u Ribarićevom krasnopisu ova građa uredno akcentovana. Pobliže, stavljao je autor naglaske skoro na svaku riječ koju je čuo i mogao akcentovati. Upravo iz tijeh razloga ona predstavlja dragocjen materijal ne samo kao usmeni i etnografski relikt tog perojskog kraja, života ljudi i njihovih običaja, nego i kao izvorno-autentična građa u kojoj se savršeno čuva perojski autohtoni govor. Budući da ćemo se tom folklornom građom baviti u posebnoj studiji, na ovom je mjestu nije potrebno o tome nešto više zboriti.

[30] Viđi: *Buzetski zbornik*, 45–96. s uvodnom studijom Tanje Perić Polonijo *O zbirci usmenih pjesama iz Ćićarije u Istri,* 128–207.

II

Profesor Josip Ribarić je naučna istraživanja proveo u Peroju još davne 1949. godine. U formi uobličenog *Izvještaja o proučavanju "perojskog govora" na poluotoku Istri* rad je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti objelodanila, kao što smo to već naveli, u stručnoj publikaciji[31]. Osim što je detaljno opisao istraživanja u toj crnogorskoj enklavi u Istri, posebno se u *Izvještaju* zadržao na informatorima preko kojih je prikupljao izvornu folklornu građu, detaljno saopštava koje je tekstove pronašao i od koga ih je zapisao[32]. Na osnovu cjelokupne zapisane građe, Ribarić je nastojao sistematično izgraditi cjelovitu viziju perojskog govora. Sa nadom da će sačiniti opsežniju studiju, on piše o vokalizmu, konsonantizmu, gramatičkijem oblicima, akcentima, sintaksi perojskog govora te ukratko ukazuje i na neka leksička i semantička svojstva perojskog jezika *koji je po svome karakteru odraz crnogorskoga govora Crmničke nahije*. U nastavku studije decidirano piše i ovo:

Vrlo je zanimljivo poređivati taj današnji perojski govor iz Crmničke nahije, kako se sačuvao još poslije 300 godina u Istri, sa crmničkim govorom, kako ga je iz čitavog niza sela prikazivao dr. Branko Miletić (…), premda se njegov način obradbe tamošnjih govora ne poklapa s mojim načinom prikazivanja perojskoga govora[33] .

Nas u ovom slučaju zanima u kakvom je stupnju i razvoju, u trenutku istraživanja, našao prof. Ribarić sačuvan crnogorski jezik, tj. perojski govor. Stoga ćemo se mi na ovom mjestu, po istom principu i pređašnjem metodološkom postupku kaji smo primijenili u II. dijelu ove studije, zadržati na opštem, tj. panoramskom prikazivanju crnogorskog književnog jezika, navodeći veći broj primjera iz Ribarićeve objavljene i neobjavljene građe. Ovo sve s ciljem da utvrdimo kako je zaista crnogorski jezik, i poslije toliko godina uticaja i dodira s drugim narodima i jezicima, ostao kod Perojaca kao njihov izvorni i u najvećoj mjeri njihov autentični jezik crnogorskog naroda.

---

[31] *Ljetopis Jugoslavenske akademije*, knjiga 57, Zagreb 1953., 249.

[32] Tako uz Katu Popović, Ribarić spominje da je od 92-godišnjeg starice Justine Ljubotina zapisao *O urocima*, od 75-petogodišnjeg starca Lazara Braića (pok. Boža) tekst *Trga/edba grožđa u Peroju.* A od 75-ogodišnjeg starca Lazara Braiča, 75 god., Đura Draković́a, 83 g., Ļubotine, 84 god. i Andrije Popoviča, 49 god., potiče tekst: *Kako su u sta/oro vri/ieme ženili PeroÝu*; od Ļubice Vučerić potiče tekst *Preporuže hodile*, *Dvi e ure - sto godineh; od A/onđe Draković, r.* Ļubotina (50 god.) *Buli roge Balavęc…;* od 15-godišnje Ka/ote Drakovič potiču telstovi *Dvoje Đec/eh, Žena muž.*

[33] Josip Ribarić, *Izvještaj*…, 252.

1. Iz drugoga lingvističkoga sloja crnogorskog jezika i prema zapisu Josipa Ribarića javljaju se fonološki likovi kao obavezni: trofonemski slijed **i-j-e** (dvosložno **ije)** u dugijem slogovima[34], samo što je ono, prema njemu, u Peroju reducirano u **i/ie**, „bez obzira da li zamjenjuje staroslavenski "ě" u ekavskim primjerima". Evo primjera za jedno i drugo: *rijeka, žlijezda, sijno, snijeg, lijepi, srijeda, slijep, zviejzda*; *seno, snega, greha, zvezda, reka, sreda*. U kratkijem slogovima **je**: *Ļeto, vjera, mjesec, beśeda, koļeno, đeca* (od *djeca*)[35]. *Bliješti mi se*, št. bliještiti, bljeskati, bleskam, bleska groma; *brijeg*, m. brjegovi; *cijep*, m. cijepac, mlat u Peroju označava oruđe, kojim se nekoć mlatilo žito; *Da **nijesi** što rabijan na men*; *Nemoj prekidati **mliječ**, če ti doči krasta*; *đe pane nezino **mlijeko**.* Cf. Vjr., s naznakom, da se govori u Crnoj Gori; *Nemoj ga uvrijedit(i), đe ga boli* (PR).
2. Iza **r** u kratkom slogu se čuva **j**: rjepa(!), rječnik, brijeg i slično.
3. I kod Ribarića nalazimo da je **t, d, c + je** (đe je bio znak jat / **ě** > **će**), **đe**: *đevojka* za *djevojka*, *neđeļa* za *nedjeļa*, *śeđet(i)* za *sjedjeti (sjediti)*, *đeca* za *djeca* i slično (*posijeđeti*, postati sijed ili *prosijed*; *poneđenik* m., *ponedjelak; Đeca ked se igraju, izvade eden drugome piculin…*; *Đeca đelkaju, a veli đeļaju*; *To je babin pas, a đedodovoga je vrag poi/a*; *Međeda se boje naša đeca*; *Mater bište đetetu glavu* (Perojski rječnik[36]); *Moja sestra je kapac* (može – J. R.) *spresti nočes (večeras) dvije kuđelje vune*; *Đevojka se u Drenovcu kupa*, *Đe sęn bila u onoga rata*[37]*– R. građa*).

[34] Josip Ribarić to razvrstava prema „refleksu" tzv. glasa **ě** (staroslavenski jat).

[35] Ribarić napominje da se kod Perojaca svako dugo **a** muti u **a/o**: *maoli, Kaota, Maora, glaova, braoda, raosta sraopci (vrapci), gospodaor, febraor* itd. Nadalje, ističe reflekse za nekadašnji **ě** (staroslavenski jat). Kao dosljedni i „jedini zamjenik za oba starocrkvenoslavenska poluglasa ĕ , ъ (…) dolazi u *naglašenim* dugim i *kratkim* slogovima vrlo široko ***a/e*** (razlika je samo u dugosilaznom i brzom naglasku – M. N.), a u nenaglašenim slogovima *ļ*, koje nije tako izrazito široko". Za sve to Ribarić donosi ove primjere: *paekaļ* (pakao), *opaenļk, opaenka, paes, gen. sg. paesa, nom. pl. paesi, gen. pl. paeseh, šęptat(i), taema, otaec, daen, ocaet, vaezda, naečve (naćve), zdęhnut(i), męknut, vosaek, kaebeļ* (kabao), *kaed* (kad), *saed* (sad), *laež* (laž), *dobęr, kraotęk, vaes* (sav), *lonaec, kolaec, ždriÝebec, maegla, kotae* (kotao), *diegę* (digao), klekę (klekao), *laek* (lak), *laeka, laeko, glaedęn, bošek* (bosco, šuma), *monęt* (monte, gomila), *volęt* (volta, svod) itd. Uz to, ističe Ribarić da se taj refleks za negdašnje poluglasove javlja naravno i u genitivu plurala, na mjestu gdje u književnom jeziku stoji -a i to kod raznih deklinacija, imenica muškoga, ženskoga i srednjega roda. Još dodaje i sledeće: *"Kod proučavanja tih refleksa za negdašnje Å, › naišao sam na **vrlo rijetke** (podctao J. R.) izuzetke, gdje se mjesto ae = ę pojavljuje (…) redoviti književni refleks a i u Peroju. Tako se na pr. čuje daska, pored daeska i steza"*.

[36] U daljem tekstu *Perojski rječnik* ćemo navoditi "PR".

[37] Rukopisnu Ribarićevu zaostavštinu citiraćemo u daljem tekstu kao "R. građa".

4. Interesantno je da je prof. Ribarić (kao lingvistički obrazovan čovjek, sa instančanim auditivnim sluhom i nijansiranim ośećajem za jezičke varijacije Istre) glasove **ś, ʒ, ź**, koji su nastali tzv. novijim ili jekavskijem jotovanjem i jednačenjem suglasnika po mjestu tvorbe, zapisao i označio istim dijakritičkim znakovima kao i dr. Vojislav Nikčević u svojim studijama o crnogorskom jeziku. Ribarić za njih izričito veli: "Na negdašnju crnogorsku domaju podsjećaju nas primjeri kao *śutra* za *sjutra*, *śeđet(i)* za sjediti ili *sjedjeti*, *śeč(i), śekira = sjekira; śeme = sjeme; śenica = zjenica (oka; śušed = susjed (*śuśeda naša se babila = porađala*; Triješče, n. Trst (lat. Tergestum)*. U Istri samo Peroju, drugdje svuda Trst; *śiečen* za *sjeći, siječem, beśeda"*. Evo nekoliko Ribarićevih primjera: *Paśi milet im ne da da se okote; Śuśeda ni se babila*; *Kod ognjišta je banek za śeđet; Bron3in* m. zvonce na ovci od tal. bronzo*. U Vodicama: brunce. Cf. Ribarić, o. c. p.135, s. v. brunce; Kad je žetva, ondar krijesti dzenzaju na maslinu; Iźela je žumanak pa je drob boli (PR).*
5. Ribarić napominje da su iz crnogorskog zavičaja i pronominalni oblici **ni (nama)** i **vi (vama)**: *Ja vi zborim da nije to tako*; *Vi ni ne dadoste rakije*. *Kazao vi je perojski pop o tiejm vražbinama, (R.g.*); *"Lele mene*"= lele, interj. isto što i jaoh, kuku. U Istri samo u Peroju, drugdje *jok*; *Od brata žena je mene nevjesta*: *u sebe* (mjesto u sebi). *Moliti se u sebe* = moliti tiho; *Zavolju tebe ču poč u przun*; *Za volju tebe sen to učinio/a* (PR);
6. I prezentski odrični oblici glagola **nijesam** i prezent od glagola **jesti, jedem, jedeš, ijem, iješ** su čuvali Perojci u vrijeme kad je Ribarić prikupljao građu. On je istina na margini studije *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri* zapisao paradigmatski oblik îjem, *îješ, îije, îije, îjemo, îjete, îju*: *Ja sen îu/o. Ona je ela*. *Dijete je elo*. Čuva se u Peroju i oblik *poest, poien, poîÝo/a.*
7. I deklinacija imenice muškog i ženskog roda, te hipokoristici u Ribarićevoj građi se dosljedno paradigmiraju kao u savremenom crnogorskom standardnom jeziku: *Za Jova je zrela ona đevijka*; *Puśi* (ime đevojke!) *su dojavili krađu frmentura* = kukuruza; *Dovedi Peru onog ždrijepca*; *Sava se udajen za onog Mitra*; *Peri* (Pera ž. r.) *nosi ove živine* = životinje (PR).
8. Pridjevske i zamjeničke duže i kraće oblike na ***-ijeh***, **-ijem**(**a**) i **-ih**, -**im**(**a**) Ribarić je u neznatnom broju zabilježio u *Perojskom rječniku*, ali ih zato znatno više nalazimo u njegovoj zapisanoj folklornoj građi. Očito da su se ti oblici u vrijeme odseljenja Crnogoraca u Peroj bili u manoj frekvenciji. No, ipak, navešćemo nekoliko primjera: *Imam sedamnaest unukeh i petnaest lijepijeh preunukeh*; *I mrtvijeh kolikijeh je tamo…*; *Od mojieh devet sestereh nem niedne*.

9. O izjednačavanju crnogorskijeh padeža u akuzativu i lokativu Ribarić kaže:

> *Usto valja napomenuti, da se jedino u Peroju izgubio smisao za razlikovanje između padeža smjera i padeža mirovanja (….)".* Evo nekoliko primjera: *Jao idem u TrŕŶešće (Trst)* i *Jao sen bio/a u Trješće…"To je pojava još iz staroga zavičaja, jer se valjda već odavno pokazivala uzduž južnih obala Jadrana, kad znamo, da je sada ne opažamo samo u Peroju nego i u južnoj Dalmaciji, naročito u Boci u Crnoj Gori*[38].

Donijeli su je preci Crnogoraca i Dubrovčana iz Polablja – Pomorja današnje istočne Njemačke i zato je rasprostranjena na tom arealu.

Potrebno je u zaključku reći i to da je perojski govor u odnosu na savremeni crnogorski jezik u velikoj mjeri natrunjen i pervertiran u dodiru sa jezicima svojijeh sušeda: ikavskih čakavaca[39], slovenskog jezika te naročito romanskog, tj. talijanskog jezika[40]. Veoma je dragocjena neobjavljena građa Josipa Ribarića s aspekta crnogorske leksike. Sâm je priznao kad je utvrdio da je "perojski idiotikon (…) vrlo opširan". Sačuvana je mnoga drevna crnogorska leksika čija je frekvenca i danas u crnogorskom govornom jeziku i u usmenoj književnosti veoma prisutna. Izuzetno je interesantna i perojska toponomastika. O svemu tome biće riječi u drugoj našoj studiji, pa na ovom mjestu nema potrebe da se opširnije na to osvrćemo.

Literatura

Ismail Sreznjevski, „Ulomak dopisa iz Rěke", *Danica ilirska*, br. 16, Zagreb 1842.

Carla Yriaartea, *Trieste e ľ Istria*, Milano, 1875.

Fran Barbalić, „Peroj srpsko selo u Istri", Zagreb, s. a., s napomenom da je rad objavljen u "Narodnim novinama", br. 48/49/50, Zagreb 1933.

Branko Miletić, „Crmnički govori"*, Srpski dijalektološki zbornik,* Srpska kraljevska akademija, Beograd 1940.

[38] Svi navodi su uzeti iz *Izvješća…*

[39] "Kao izuzetak od dosljedne jekavštine, odnosno ijekavštine mogao sam kod *najstarije* kao i kod *srednje i mlađe* generacije zabilježiti i ove ikavske primjere: *time* (za *tjeme*, eventualno za crnogorsko *ćeme* ili suponirano perojsko *čeme)*, lišnak (za ļešnak), zvire za zvijere" (Izvještaj, 252).

[40] Pod uticajem talijanskog jezika Ribarić naročito ističe poredak riječi uz negaciju, kao u primjerima: *Jovo ne se znao kupati* (Jovo se ne zna kupati). *Maora ne može češļat(i)* (Mara se ne može češljati).

Josip Ribarić, *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1940.

Josip Ribarić, „Izvještaj o proučavanju 'perojskog govora' na poluotoku Istri", *Ljetopis JAZU za godinu 1949-50*, br. 57, Zagreb 1953.

Mirko P. Barjaktarović, *Peroj i njegovi stanovnici* (etnografski prikaz), Glasnik etnografskog muzeja, knj. I, Cetinje 1961.

Dalibor Brozović, „Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u selu Peroju u Istri", *Ljetopis JAZU za godinu 1958*, br. 65, Zagreb 1961.

Jelka Radauš*, Ženska narodna nošnja na poluotoku Istri* (ženska narodna nošnja sela Peroj), Zagreb 1966.

Bošković - Małecki, „Preglad dialektow Staroj Czarnonogory"*, Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd 1978.

R. Bošković, „O prirodi, razvitku, i zamjenama glasa *h* u govorima Crne Gore"*, Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd 1978.

Kolokvij o Peroju u zbirci *Prilozi o zavičaju*, knj. 6, Pula, 1990.

Božidar Finka, „Znameniti Istranin Josip Ribarić kao jezikoslovac", u: *Buzetski zbornik,* knjiga 16, Buzet 1991.

Tanje Perić Polonijo, „O zbirci usmenih pjesama iz Ćićarije u Istri", *Buzetski zbornik*, knjiga 16, Buzet 1991.

Ankica Čilaš; Mijo Lončarić, „O govoru Peroja", *Rasprave IHJJ*, sv. 23/24, Zagreb 1997. – 1998. Posebni separat.

IV. međunarodni znanstveni skup jezici i kulture u doticaju: Peroj Istra u prošlosti i sadašnjosti, zbornik, prof. dr. sc. Milorad Nikčević (ur.), *Tabula: časopis Odjela za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli*, br. 2, Pula 1999.

Lina Pliško, „Refleks praslavenskoga fonema /ě/ u mjesnim govorima Barbanštine"*, Tabula*: *časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, br. 1, Pula, 1999.

Milorad Nikčević, „Prilog bibliografije o Peroju"*, Nova Istra,* god. 4, br. 4, Pula 1999./2000., 265–278.

Josip Ribarić, „O perojskom govoru"*. Leksikografski prinosi*, građu prikupio i priredio Milorad Nikčević, Osijek 2004.

David Mandić, „Naglasak imenica u perojskom govoru", *Filologija* 57, 2011., 175–184.

Violeta Moretti, „Prilog opisu samoglasničkog sustava perojskog govora" *Tabula*: *časopis Odjela za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli*, 9, Pula 2011., 140–149.

Alojz Štoković, *Crnogorsko nasljeđe u Istri (Peroj – nove spoznaje oko doseljavanja i udomljavanja Crnogoraca 1657. – 1816.)*, prof. dr. sc. Milorad Nikčević (ur.), Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek 2012.

Sažetak

U zadanoj se temi eksplicite iščitava problematika koja se odnosi na crnogorsku enklavu Peroj/Istra. Ovđe su 1657. godine naseljeni stanovnici iz zagorskog dijela klasične Crne Gore, Crmničke i Riječke nahije i nekih drugih priobalnih krajeva Skadarskog jezere. Povod za selidbu stanovništva je bio višerazložan: zbog krvavog Kandijskog rata Turske Carevine s Venecijom (1645. – 1669. godine), presije koje su svakodnevno vršene nad stanovništvom tih krajeva, glad, siromaštvo i nemaština.

U novoj udomoljenoj Istri, Perojci su u doticajima s raznim kulturama i civilizacijama brižno njegovali svoje običaje, obrede, vjersku autokefalnu slobodarsku crkvu, crnogorski idiom kao svoj nacionalni vid komunikacije i opstanka. Upravo je crnogorska riječ sa svim svojim nijansama, fonetskim, fonološkim i semantičkim idiomima ostala, uz crkvene obrede, najdublje čuvana u toj crnogorskoj enklavi Istre. Crnogorski jezik i njegovu dijakronijsku i sinkronijsku očuvanost proučavali su mnogi istaknuti hrvatski i evropski lingvisti, a ponajviše filolog i folklorista Josip Ribarić, posebno u čuvenoj monografiji *Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri* (1940.) i u *Izvještaju o proučavanju "perojskog govora" na poluotoku Istri (1949. – 1950.).*

S obzirom na to da smo se u više studija bavili tom problematikom, a iz razloga što je danas crnogorski jezik službeno etabliran i priznat u Crnoj Gori kao jedan od četiri socioligvističkih jezika u okviru novoštakavskog jezika, preko brojnih jezikoslovnih primjera Josipa Ribarića iz naznačene eklave, pokazali smo da je Ribarić bio jedan od jezikoslovnih korifeja koji je i nesvjesno ugradio svoja naučna proučavanja u veliki projekt identitetskih tečevina — Crnogoraca.

JOSIP RIBARIĆ'S (1880-1954) LINGUISTIC VIEWS ON MONTENEGRIN DIALECTS AND MONTENEGRIN LANGUAGE IN ISTRIAN ENCLAVE PEROJ

(Summary)

The paper deals with problematic of Montenegrin enclave Peroj/Istria. In 1657 this area was populated with inhabitants from Zagorje part of Classical Montenegro, Crmnica and Rijeka nahiye and other coastal areas of Lake Skadar. There were several reasons for the migration of the population like Cretan War between Turkish Empire and Venice (1645-1669), different forms of oppressions, famine and poverty, etc.

In the new homeland Istria, Montenegrin settlers carefully cultivated their customs, rituals, religion and their language as their vision of national survival. The Montenegrin language, with all its nuances, phonetic, phonological and semantic idioms and church services, remained best preserved in the Montenegrin enclave in Istria. Montenegrin language and its diachronic and synchronic preservation was studied by many prominent Croatian and international linguists, mostly philologist and folklorist Josip Ribarić in the famous monograph *Razmještaj pročavanja južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri* (1940) and in *Izvještaj o proučavanju "perojskog govora" na polootoku Istri* (1949/50).
Considering the fact that we have dealt with the problematic in several previous studies (see: monograph Josip Ribarić, *O perojskom Govoru Leksikografski prinosi*, collected and edited by Milorad Nikčević, Osijek, 2004, 299+2 p.) and because Montenegrin language is nowadays established and recognized as one of the four sociolinguistic languages within new-shtokavian language, we will, with the help of a number of linguistic examples from Josip Ribarić, prove that he was one of the linguistic coryphaeus who inadvertently embedded himself in great project of Montenegrin identity inheritance.

Keywords: Montenegrin language, speech of Peroj, Josip Ribarić, Montenegrin identity inheritance

Neda Pintarić
Eva Tibenská
Ewa Komorowska

Slični korijeni ornitonima i njihova pragmatična uporaba u odabranim slavenskim jezicima[1]

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 811.16'373.22:598.2

U članku se uspoređuju slični slavenski korijeni ornitonima u hrvatskom, poljskom, ruskom, staroslavenskom, slovačkom i češkom jeziku koji se radi preglednosti u navedenom nizu nalaze u tablici. Hrvatski naziv u zagradi sadrži latinski ornitonim. Tablica počinje s hiperonimom ptice. Cilj je rada usporedbom odabranih slavenskih jezika pokazati sličnost u korijenu ornitonima, što omogućuje bolje upamćivanje i učenje tih jezika te se stoga uz zajedničko podrijetlo i etimologiju pokazuje i frazeološka uporaba ornitonima kao sastavnice pragmema i pragmafrazema. Članak će biti iskorišten u budućoj knjizi slavenskih korijenskih univerzalija koja je zamišljena kao niz tematskih cjelina s tabelom zajedničkih osnovnih etimona i njihovim opisom u pragmatičnoj primjeni.

Ključne riječi: hrvatski, poljski, ruski, slovački, češki, staroslavenski (praslavenski) jezik, komparacija, rječotvorje, ornitonimi, pragmemi

[1] "This work has been fully supported by the Croatian Science Foundation under the project Comparative slavic linguocultural themes number 2131."

Uvod

U članku ćemo u oblicima ornitonima (ptica iz našega okružja s općeslavenskim nazivom) analizirati njihove slične korijene. Uspoređivat ćemo 5 slavenskih jezika sa staroslavenskim ili praslavenskim etimonima.

Polazišni će jezik bit hrvatski, zatim poljski i ruski jezik (za koje su Neda Pintarić i Ewa Komorowska pronalazile etimone u rječnicima tih jezika, navedenima u literaturi) te slovački i češki jezik koji je obradila koautorica Eva Tibenská. Staroslavenske lekseme pronašle smo u njemačko-staroslavenskom rječniku Sadnik i Aitzemüller. U radu ne spominjemo neslavenske nazive ptica koje ne žive u našim krajevima Srednje Europe, nego se uvoze kao kućni ljubimci i drže u krletkama (npr. *kanarinac, papiga, kakadu*) ili ih možemo vidjeti na filmu, u zoološkom vrtu i sl., usp. *kivi, pelikan, plamenac, pingvin* itd. Ne spominjemo ni *kormorana* koji živi u našim krajevima, ali ima neslavenski ornitonim.

Nakon tablice ornitonima navodit ćemo oblike kojima se opisuje njihovo glasanje te frazeme, usporedbe, uzrečice i poslovice u kojima su opisivani ornitonimi jedna od sastavnica. Za domaću perad naveli smo ženku, mužjaka i mladunče. U zagradu smo stavljali naziv koji danas ima drugačiji korijen od npr. ranijeg dijalektalnog oblika. U hrvatskome dijelu nakon slavenskog ornitonima navodimo i latinski naziv, a u jezicima gdje sličan korijen ima drugačija vrsta ptice, navodimo joj također latinski naziv. Ne ulazimo u biološku problematiku vrste, reda, roda ptica.

Korpus ornitonima u tablici

Korpus sadrži nazive ptica koje susrećemo u svom okružju, a imaju zajednički slavenski korijen. Ne uzimamo u obzir neslavenske ornitonime, bez obzira što neke ptice mogu živjeti u našoj sredini, npr. *kormoran*. Korpus čine ptice koje se mogu svrstati prema različitim kriterijima (pjevice; selice i stanarice; leteće i neleteće; grabljivice), no naš glavni kriterij u izboru korpusa njihov je korijen, što znači da se članak prvenstveno odnosi na rječotvorje. Etimologijski, frazeološki i pragmatički opis u trećem poglavlju služe za dodatnu obradu ornitonima kao sastavnica u odabranim slavenskim jezicima. Zato je središnja metodologija rada komparativna analiza, a sporedno se služimo i etimologijom koja pomaže u određivanju sličnosti i značenja ornitonimskoga korijena. Kad se radi o jednakim ornitonimima za različite ptice, latinski naziv u zagradama nalazi se osim uz hrvatski primjer i u onom jeziku u kojemu označuje drugačiju pticu

(usporedi npr. *gugutku*, polj. *synogarlica*, srodnu s grlicom koja nema jednaki korijen u poljskom jeziku).

Hrvatski jezik	Poljski jezik	Ruski jezik	Staroslaven. jezik (*psl.)	Slovački jezik	Češki jezik
ptice	ptactwo; ptaki	птицы	pъtъki	vtáctvo; vtáci, vtáky	ptáctvo/ ptáci
ptić/ptiče; ptičica	ptaszek	птене́ц	pъtenьcь	vtáča, vtáčatko	ptáče/ptáčátko
brgljez (Sitta europea)	(kowalik)	(по́ползень)		brhlík	brhlík
roda (Ciconia ciconia)	*bocian*	(аист)	*ботьянъ	bocian	dij. bočan (čáp)
palčić, carić (Passeriformes,Troglodytes troglodytes)	strzyżyk	крап**и**вник (Т) стриж (В)	strižь *strižь, *strêžь	(oriešok) hist. strížik, strižíček	střízlík
dij. *pliska* (Phoenicurus phoenicurus), *crvenrepka* (Fulica atra), *pastirica* (Motacilla flava)	pleszka, pliszka	пл**и**ска, трясогузка	*pliska	žltochvost	dial. plíska, pliskva, pleska; rehek, čermák
crvendać (Erithacus rubecula)	rudzik	(европейский ро́бин)	črьvъ *rudъ	červienka	červenka
*čaplja (*Ardeola)	czapla	ца́пля	*čap'a	(volavka)	dial. čêpê volavice; čáp = roda (Ciconia ciconia)
čavka (Coloeus monedula)	kawka	га́лка	*kāu̯-	kavka	kavka
reg. *štiglic* prema njem. Stieglitz (češljugar, reg. grdelin) (Carduelis);	szczygieł	щегóл	*ščegъlъ i *ščigъl'ь	stehlík	stehlík
čiž(ak) (Spinus spinus)	czyż(yk)	ч**и**ж(ик)	*čižь	číž(ik)	číž(ek)
čvorak (Sturnus)	(szpak) (iz njem. Spatze = vrabac)	скворец		škorec	(špaček)
ćuk (Athene noctua)	puszczyk (Strix aluco)	(сыч)		kuvik	arh. kuvik (sýček)
huktača (Bubo bubo)	puchacz (Bubo bubo), pójdźka				

Hrvatski jezik	Poljski jezik	Ruski jezik	Staroslaven. jezik (*psl.)	Slovački jezik	Češki jezik
djetao, djetlić (Dendrocopus)	dzięcioł (Picus)	д**я**тел	*dętelъ	d'atel'	datel
droplja (Otis tarda)	drop	дрофа́ /дрохва́	*drop'a	drop	drop
drozd (Turdus)	drozd, kwiczoł (Turdus pilaris)	дрозд	*drozdъ	drozd	drozd
kajk. *dudek, pupavac* (Upupa epops)	dudek	уд**о́**д	*dudъkъ	dudok	dudek
fazan, gnjetao (Phasianus)	bażant	фаза́н		bažant	bažant
galeb (Larus)	(mewa)	чайка	*galębь	čajka	(racek)
gavran (Corvus)	gawron, kruk	в**о́**рон	*гаворнъ, *krukъ	havran	havran
golub (Columbus)	gołąb	г**о́**лубь	golǫbь	holub	holub
grlica (Turtur turtur/ Streptopelia turtur)		горл**и**нка, горл**и**ца	grъlica		
gugutka (Streptopelia decaocto)	synogarlica (Streptopelia decaocto)			hrdlička	hrdlička
guska (Anser); gusak / gusan; gušče	Gęś (gąska); gąsior; gąsię, gąsiątko	гусь, гус**ы**ня; гуса́к; гусёнок	*gǫsь	hus, húska; gunár; húsatko	husa, husička; husák; house
jarebica (Galliformes, Perdix)	jarząbek (kuropatwa)	(куропа́тва)	*êrębъ	jarabica (arh. kuroptva, kuropta)	(koroptev) jeřáb = ždral (Grus cinerea)
jastreb (Astur); *kobac* (Accipiter nisus)	jastrząb	**я**стреб	*astrębъ	jastrab (Accipiter nisus)	jestřáb
kokoš, koka, kvočka (Gallina); *pile*	kura, dial. kokosza, kwoka; pisklę, kurczę/kurczak	ку́рица, ку́ра; цыплёнок	*kura kokošь kurka;	(sliepka) kura, kvočka; kurča, kuriatko	(slepice), kvočna, arh. kokoš; kuře
kokot, pijetao, pijevac (Gallus)	kogut, dial. kohot, kurak	пету́х	kokotъ, kurъ	kohút dij. kokoš	kohout
kos (Turdus merula	kos	кос (= čvorak)	*kosъ	(drozd čierny)	kos

Hrvatski jezik	Poljski jezik	Ruski jezik	Staroslaven. jezik (*psl.)	Slovački jezik	Češki jezik
kukavica (Cuculus)	kukułka	кукýшка		kukučka	kukačka
labud (Cygnus)	łabędź	лебéдь	*elbędь (G) *olbǫdь (B), *olbǫtь	labut'	labut', hist. labud', labuda
lasta/vica (Hirundo)	jaskółka	лáсточка	lastovica *jask- (B)	lastovička lastovica	vlaštovka, vlastovice
orao (Aquila)	orzeł	орёл	orъlъ	orol	orel
patka (Anas domestica), patak; pače; dij. raca, racak; *utva*	kaczka, kaczor; kacząt ko	ýтка, сéлезень; утёнок	*ǫty, *ǫtve	kačica; káčer; kača, káčatko	kachna, kačer; kachně
prepelica (Coturnix coturnix)	przepiórka	перепел перепёлка	*perpelъ(ka)	prepelica	křepelka
pura/puran; *pure* (Meleagris domesticus), tuka/ tukac; tuče	indyk/ indyczka; indyczę	индóк		(morka/ moriak)	krůta/ krocan
sjenica (Parus maior), *modruljica* (Cyanea)	sikora (Parus maior)	синйца	*sykora	sýkorka (Parus)	sýkora
slavuj (Luscinia)	słowik	соловéй	*solvъjь, slavii	slávik	slavík
sokol (Falco)	sokół	сóкол	*sokolъ	sokol	sokol
sova (Strix)	sowa	совá	*sova	sova	sova
strnadica, *strnatka* (Emberiza)	trznadel	стренáтка	*strьnadъ	strnádka	strnad, strnádek
sup (Vultur)	sęp	стервя**т**ник	*sǫpъ	sup	sup
svraka (Pica pica), sraka, švraka	sroka	сорóка	*sorka	straka	straka
ševa (Alauda)	skowronek	сковорóнок	skovranьcь	škovránok	skřivánek
škanjac (Milvus), *lunja*	kania	dij. каня; коршун	*kańa	kańa	káně
šojka (Garrulus glandarius)	sójka	сóйка	*sojъka	sojka	sojka
tetrijeb (Lyrurus tetrix)	cietrzew	тéтерев	tetrevъ, *tetervъ	tetrov	tetrev
vivak (Vanellus vanellus)	*czajka* (Vanellus vanellus)	чайка (= galeb)	*čajьka	(cíbik)	čejka
vrabac (Passer domesticus)	wróbel	воробéй	*vorbъlь (B), *vorbьcь *vorbьjь vrabii	vrabec	vrabec

Hrvatski jezik	Poljski jezik	Ruski jezik	Staroslaven. jezik (*psl.)	Slovački jezik	Češki jezik
vrana (Corvus) → gavran	wrona	ворóна	vranъ	vrana	vrána
vuga (Oriolus)	wilga	**и**волга	*vļ'ga, *jьvļ'ga	vlha	vlha
zeba (Fringilla)	zięba	з**я**блик	*zęba	(pinka)	(pěnkava/ pěnkavice)
ždral (Grus cinerea)	żuraw	журáвль	*žeraúь pie. *ger-	žeriav (homonim = dizalica)	jeřáb[1] = ždral (jeřáb[2] = dizalica)
žuna (Picus martius; Cecinus viridis)	żołna (Merops apiaster)	желнá	*žļ'na	žlna (Picus martius)	žluna

Analiza korpusa

Korpus broji 71 leksički oblik ornitonima u hrvatskom jeziku, uključujući četiri oblika hiperonima *ptica/ptičica* i *ptić/ptiče*. U rubrici za staroslavenski jezik nalazi se manji broj sličnih korijena, veći je broj označen zvjezdicom, što znači da im je podrijetlo u praslavenskom ili indoeuropskom jeziku, prema navodima etimologijskih rječnika Gluhaka i Boryśa. Neki ornitonimi mogu tvoriti spolne i dobne nazive (mužjak i ženka; mladunče).

1. Glavna obilježja ptica

R. Tokarski navodi obilježja prototipa ptice: njezina sloboda (frazem *niczym wolny ptak*, rus. *свободный как птица*), kljun za zobanje sjemenki, perje, krila za let, razmnožavanje jajima, građenje gnijezda za odgoj ptića, pjevanje ili posebno glasanje (2013: 118). U radu će nas zanimati samo sličan korijen ornitonima u navedenim slavenskim jezicima.

2. Kriteriji semantičke klasifikacije ptica (prema R. Tokarskome)

Ptice mogu biti malene *pjevice* koje za čovjeka imaju pozitivno značenje i velike *grabežljivice* prema kojima čovjek ne gaji pozitivne osjećaje, ali grabežljivice su korisne u prirodi jer se hrane strvinom pa ih se zato doživljava i emotivno ambivalentno. Među njima se izdvaja *sokol* kojega čovjek doživljuje pozitivno jer mu pomaže u lovu te *orao, jastreb* ili *kobac* kojega se zbog njegove veličine i grabežljivosti bojimo pa ga doživljujemo negativno. Orao je međutim često simbol na državnim grbovima, gdje simbolizira slobodu i snagu.

Druga podjela može se vršiti na *ptice koje slabo mogu letjeti*, a odnose se na domaću perad, za razliku od *ptica koje lete* tisućama kilometara u tople krajeve te na *ptice koje uopće ne lete* (npr. noj, pingvin).

Treći kriterij podjele jest na *ptice selice* (koje zimi lete u tople krajeve) i *ptice stanarice* (koje i zimi prebivaju u istom staništu).

Naša se podjela odnosi na sličnost u nazivu vrste ptica (ornitonimu) *prema sličnom ili identičnom korijenu* u odabranim slavenskim jezicima. Takva klasifikacija je tvorbena, tj. lingvistička. Pojedini nazivi ptičjih vrsta uspoređuju se prema latinskom obliku jer se jedino tako mogu odrediti neke ptice čiji korijeni imaju pomak u značenju, odnosno, u kojima isti korijen označuje drugu vrstu ptice (usp. *čajka* u ruskom i slovačkom znači galeba, a na češkom je to *racek*, u kajkavskom dijalektu *raca, racak* imenuju *patku* i *patka*). Zato nazive ptica koje smo uspoređivali možemo podijeliti u četiri skupine: 1) nazivi ptica sa sličnim ili jednakim korijenom (npr. *kos, drozd, sova*); 2) nazivi ptica s različitim ornitonimnim korijenom (*zeba, pinka, pěnkava* za pticu Fringilla; *roda, bocian, aucm, čáp* za pticu Ciconia ciconia; *ždral* za pticu Picus martius i *żołna* za Merops apiaster); 3) u latinskome ornitonimi različitih ptica mogu imati sličan slavenski korijen (*jastreb* (Astur) i slovački *jastrab* (Accipiter nisus) i 4) različiti latinski oblici i djelomično slični korijen (hrv. *vivak*, lat. Vanellus vanellus, polj. *czajka*, lat. Vanellus vanellus i rus. *чайка*, lat. Larus; hrv. *žuna*, lat. Picus martius, Cecinus viridis i Merops apiaster).

3. Tvorbeno i frazeološko uspoređivanje tabličnoga korpusa ornitonima

Tvorbenu komparaciju počinjemo analizu s hiperonimom za ptice koji u nekim jezicima imaju oblik kolektiva, (usp. polj. *ptak*+ -ctwo = *ptactwo*, slov. *vtáctvo*, češ. *ptactvo*), dok se u hrvatskom i ruskom to postiže samo množinom (hrv. *ptice*, rus. *птицы*), a ostali jezici mogu imati jedan i drugi oblik hiperonima (polj. *ptaki* i *ptactwo*, slov. *vtáky*, *vtáci* i *vtáctvo*, češ. *ptáky* i *ptactvo*).

U hrvatskom jeziku poznat je poslovični frazem *svaka ptica svome jatu (leti)*, što Anić objašnjava kako „svatko pripada u društvo sebi srodnih“ (2003: 513). *Punjena ptica* frazem je prenesena značenja za umišljenu osobu. Za izobilje i blagostanje kaže se da *negdje nema* (*fali, nedostaje*) *samo <ni> ptičjeg mlijeka*. Pejorativni naziv za pticu (ili veliku pticu) jest augmentativni oblik *ptičurina* (ibid.: 1259). *Noćna ptica* (rus. *ночная птица*) je osoba koja često radi noću ili se zabavlja izvan kuće. *Jesti kao ptica* (*kao vrabac*), rus. *есть как птичка* znači: jesti malo. Frazem *živjeti kao ptica na grani* označava slobodu, neovisnost, bezbrižnost

(Matešić, 1982: 539). *Znam te, ptico, dok si jaje bila!* označava dobro i dugotrajno poznavanje osobe koja glumi da je drugačija.

Ptica *brgljez* u slovačkom je poznata po tome što se može penjati po drvetu u raznim smjerovima te ima sličan korijen riječi s hrvatskim *brhlík*. U ruskome naziv pokazuje njegovo „puzanje" (*пóплзень*), a u poljskome se rabi potpuno drugačiji korijen povezan s kovanjem (kuckanjem) – „kowalik". Tako vidimo da svaki jezik prepoznaje drugačije obilježje koje onda stavlja u oronim.

Carić (*palčić*) mala je ptičica koja je u ostalim jezicima nazvana prema korijenu *strìž-*, od pie. onomatopejskoga **(s)treįg*, što znači *kričati, pištati, cvrkutati*. Boryś navodi onomatopejske glagole u poljskome: *piszczeć, skrzeczeć, ćwierkać*, slični su onomatopejski glagoli u slovačkom jeziku *pišťat', škriekat', čvirikat', štebotat'* (druge ptice i *kotkodákat', kikiríkat', gagotat'…*). Svi ti glagoli mogu imati preneseno značenje ljudskoga govora i rabiti se u glagolima govorenja. U hrvatskom jeziku *carić* (*palčić*) ima drugačiji, neonomatopejski korijen, ali kako u ostalim slavenskim jezicima on ima onomatopejski korijen po glasanju ptice, uzeli smo ga u obradu.

Za *crvenrepku* smo našli kod W. Boryśa da je oblik *czerwonak* motiviran crvenom bojom dobivenom od posebne vrste crva (2005: 97), no to je plamenac, a ne vrapčarka *crvenrepka* (Dolenec 2014). Na poljskome se ta vrapčarka naziva *pleszka*, *pliszka* i nalazi se u poslovici: *Każda pliszka swój ogonek chwali.,* što bi na hrvatskom trebalo prevesti potpuno drugačijim frazemom, ali istoga značenja: *Svaki Cigo svoga konja hvali*. U slovačkome postoji frazem istoga značenja: *každá líška svoj chvost chváli,* samo što *líška* u suvremenom slovačkom jeziku znači *lisica*. U češkim dijalektima javljaju se oblici: *plíska, pliskva* i *pleska* (danas se ta ptica zove *rehet zahradní*, v. Z. Fialová Karpenková 2006), no nema je u rječniku standardnoga češkog jezika.

U hrvatskome nema naziva ptice s korijenom *čajka* kao u poljskom, češkom i slovačkom. W. Boryś njezinu etimologiju tumači onomatopejom glasanja ptice **kē* (2005: 89). U ruskome se pod ovim nazivom krije hrvatski *galeb* (lat. *Larus*), a pod latinskim oblikom Vanellus vanellus navodi se u hrvatskome naziv *vivak* (Zoološka terminologija 1932: 130). Kako je *čajka* spomenuta kao oblik u poljskom, ruskom, češkom i staroslavenskom jeziku, stavili smo ju u tablicu sličnih korijena. *Čajka* samo u ruskom označava pticu koja se u hrv. zove *galeb*, a u poljskom, češkom i ruskom postoje slični oblici *czajka, čejka, чайка*. U hrvatskome je naziv za ovu pticu *vivak*, u slovačkome je to *cíbik*.

Čaplju W. Boryś izvodi od naziva za vršitelja radnje sa sufiksom **-ja* iz praslavenskoga **čapati*, tj. gacati po blatu (polj. *człapać*, slov. *čľapkať*, hrv. *gacati, capkati*), vidimo da je u hrvatskome korijenu između *p* i *j* dodano epentetsko *l*, a Boryś navodi da je poljska *czapla* „jedna od malobrojnih poljskih riječi s epentezom u sufiksu (imaju ih još leksemi *grobla, kropla*)“ (2005: 90). Epentetsko *l* nalazimo i u ruskom obliku. *Čaplja* je ptica sa sličnim korijenom u svim navedenim slavenskim jezicima, izuzetak je slovački gdje se naziva *volavka* (od glagola *volať* = kričati, vikati), no postoje i onomatopejski glagoli *čapkat', čiapat'* i *čliapat'*, ali se od njih ne tvori ornitonim (Kačala 2003: 93, 97, 100).

Čavka u hrvatskom jeziku ima drugačiji latinski naziv od slovačke *kavke* koja može imati u dijalektima i oblik *čavka*. Anić navodi da je to ptica pjevica iz porodice vrana (lat. *Corvidae*) koja u hrvatskoj frazeologiji ima značenje glasnoga brbljanja te se javlja u usporedbi: *(glasne) kao čavke* (Anić 2003: 159), (usp. sličan onomatopejski glagol *čavrljati*). U poljskom, slovačkom i češkom zadržan je onomatopejski korijen *kav-* koji Boryś povezuje sa značenjem glasanja „*wyć, ryczeć, krzyczeć*“, str. 225, (hrv. *zavijati, rikati, kričati*). Zbog obezvučenoga izgovora *-v-* u nekim slavenskim jezicima i dijalektima, možemo pretpostaviti da je prezime *Kafka* istoga korijena.

Češljugar s oblikom *štiglic*, iz njemačkoga (*Stieglitz*), vjerojatno je posuđena još u praslavenskom razdoblju: **ščegъlъ*, **ščigъlъ*, kako navodi Boryś te stoga imaju sličan naziv u odabranim slavenskim jezicima. Taj naziv ptice ima onomatopejski korijen sadržan u češkom glagolu *štebetat*, slov. *štebotať,* polj. *szczebiotać*, *świergotać* (Boryś 2005: 600).

Čiž(ak) je u slovačkome vrsta češljugara (*čížik*), a sličan korijen nosi u pridjevu ptica *stehlík* ***čížavý***. U jezičnoj slici svijeta *čižik* može biti glup (slov. *sprostý ako čížik*) ili služi za usporedbu jarko zelenog objekta, slov. *zelený ako čížik*. Toponim *Čižići* ime je mjesta na otoku Krku.

Čvorak je ptica pjevica i selica, posebna vrsta naziva je *čvorak brbljavac* (*Sturnus vulgaris*). Drugi naziv mu je *čvrlj, čvrljak* (Anić 2003: 177), što bi se moglo povezati s onomatopejom *čavrljanje* jer su čvorci glasni, brbljavi, posebice kada navale u vinogradu na slatko grožđe. Suglasnička skupina *čv-* u slavenskim se početnim slogovima realizira kao *šp-*, *šk-* ili *skv-* U češkom jeziku frazem *nadávat jako špaček* znači: često i ružno psovati „kao čvorak“ (Havránek, 1989: 57). Taj frazem ima u slovačkom oblik *nadávať ako pohan*, znači motiviran je poganinom a ne pticom. U poljskom jeziku ova ptica ima ime posve drugoga korijena, *szpak*, pa *Boryś* njezinu etimologiju izvodi iz srednjevisokonjemačkoga *Spaz/Spatze*, gdje znači *vrabac*. Pridjev *szpakowaty* odnosi se na prosjeda muškarca (2005: 605).

Ćuk je „mala noćna grabljivica iz porodice sova“. U jeziku ima preneseno značenje priglupa čovjeka (Anić 2003: 182). Slika ćuka koji danju ćubi na grani oslikava frazem *čekati (stajati) kao ćuk*, sa značenjem „gubiti vrijeme besmisleno, bez djela“ (ibid.: 183). U hrvatskom razgovornom jeziku čest je frazem *biti (sjediti) sam kao ćuk* – biti posve sam. U poljskom jeziku ćuk se naziva *puszczyk* (lat. Strix aluco), što je onomatopejski oblik izveden prema glasanju ptice: *hu, hu, huuu*, a to se moglo čuti i kao *pu*. Boryś ne smatra da je ovaj naziv povezan s *puszcza* (prašuma) (2005: 505), nego je vjerojatnije da se odnosi na onomatopejski oblik *puchacz*, što je također vrsta sove (lat. Bubo bubo). Njegovo se glasanje povezuje s onomatopejskim uzvikom *puhu* (ibid.: 502). U hrvatskome se (prema latinskom ornitonimu) spominje *sovuljaga huktača* (Zool. terminologija i nomenklatura, 1932: 109) jer se sova naime u hrvatskome glasa *hu-hu* i *puh-puh* (usp. Anić 2003: 1261). U slovačkom ima ćuk (*kuvik)* ekspresivno značenje onoga tko proriče nesreću, a u hrvatskome, kad se čuje glasanje ćuka, misli se da će netko umrijeti.

Djetao, djetlić je ptičica koju Boryś identificira s latinskim oblikom *Picus*, što je u hrvatskom *žuna*, a u slovačkom *ďateľ* i češkom *datel*, polj. *dzięcioł)*. U hrvatskim izvorima navodi se latinski oblik *Dendrocopos*, a tako je i u slovačkome. Boryś značenje izvodi iz ps. *del(b)ti, hrv. *dubsti*, praviti rupu u drvetu (2005: 144). Na slovačkom se djetlić smatra „doktorom, liječnikom“ za drveće jer vadi razne nametnike pod korom drveta pa se kaže: *Ďateľ ďobe do stromu.* (*Djetlić kljuca u drvo*). Djetao u slovačkome *ďobe* ili *ťuká* (kucka po stablu). *Ďobať* pretpostavlja kuckanje kljunom, hrv. postoji glagol *zobati* – uzimati hranu kljunom, kljucati. Slovački glagol *t'ukať* – napravljen je od onomatopeje ťuk-ťuk.

Droplja je u ostalim slavenskim jezicima bez sufiksa *–ja* koji je u hrvatskome uzrokovao pojavu epentetskoga *-l-* zbog suglasničkoga završetka korijena (*-p-*). W. Boryś navodi moguće praslavenske oblike **dropь, *dropy, *dropъve*, a korijen je možda od pie. **dr-ep-* = bježati (2005: 127), usp. polj. *dać* ***drap****aka* – bježati i *dreptać* - gaziti. U hrvatskoj frazeologiji *imati noge kao droplja, biti dropljača* negativan je naziv za tanke ženske noge ili visoku i mršavu ženu.

Značenje *drozda* je onomatopejsko (od uzvika *t-r, drr-ti, drsk*), iz toga je izveden pie. oblik **trozdos* (Boryś 2005: 127). U slovačkome se zakašnjelom gostu, ili nekomu tko kasni, kaže: *Už je pozde, milý drozde*, što znači da je propustio nešto važno, u hrvatskom prijevodu ne može se to iskazati pticom, nego drugim kulturološkim frazemima: *kasno Janko na Kosovo stiže, kasno je u podne ići na misu*, u polj. također drugačije: *jak musztarda po obiedzie*.

Dudok, dudek je onomatopejski naziv za hrvatsku pticu *pupavac* i Boryś navodi da se ona glasa *du-du*. U poljskom jeziku ima preneseno značenje *budala* kao i kajkavski *dudek*. U ruskom jeziku riječ *duduk* također znači *budala* (Tolstoj, 1970: 106), a isti oblik (*duduk*) u hrvatski je jezik stigao iz turskoga te je kod Anića zabilježeno da je to glazbalo, no isto se kaže: *glup kao duduk* (2003: 262). U slovačkoj frazeologiji *dudok* ima čak tri značenja: a) *nafúkaný ako dudok* = ljutit i nesretan; b) *sedieť ako dudok* – sjediti nepomično i snuždeno, pokunjeno; c) *spať ako dudok* = čvrsto spavati, spavati kao zaklan (kao top).

Fazan ima komplicirano podrijetlo, prema Borysu u poljski je došao iz srednjovisokonjemačkoga (*vasant*), a tamo iz latinskoga preko grčkoga u kojemu je to pridjev deriviran iz toponima na Kavkazu (2005: 24). U slovačkom i češkom jeziku ima tri značenja: a) *bažant* je ptica; b) pren. čovjek bez iskustva, novak u nekoj zajednici, npr. brucoš itd.; c) razg. pren. *guska*, posuda za mokrenje (za muške osobe).

Galeb nema sličnoga korijena u ostalim slavenskim jezicima, jednak je jedino u praslavenskome, u ruskome se naziva *чайка* kao i u slovačkome, a u češkom je povezan s našom kajkavskom *racom* – naziva se *racek*. U poljskom jeziku galeb se zove *mewa*, što je posuđenica iz njemačkoga *Möwe* (Zoološka terminologija 1932: 25). Glasanje galeba (*čajka*) u slovačkome se uspoređuje sa smijehom, galeb kao da se smije, a glagol za njegovo glasanje *škriekat'*, znači *vikati*, usp. s hrvatskim *kliktati* (slov. *čajka škrieka*, hrv. *galeb klikće*). U dalmatinskom dijalektu *galebi se karaju*, tj. svađaju.

Gavran u poljskom jeziku ima sinonime *kruk*, katkada i *jastrząb* i *mewa*, kako navodi Boryś (2005: 157), no to su nazivi za različite ptice, barem prema latinskim ornitonimima. U hrvatskome je sinonim gavranu *vrana*, što ukazuje na korijen *vran-* s prefiksima *ga-* i *-ka* (usp. slovenski *kavran*), jer su to obično ptice crne ili sive boje. Boryś pretpostavlja da oblik **kavorna* povezuje *vranu* i *gavrana* (ibid.: 157), izgleda da je tu na djelu metateza likvide *r -ra-, -or-*. Ovamo se ubraja i poljski oblik *kruk* (lat. *Corvus corax*) koji u dijalektima ima oblik *gawron*, pa čak i *żuraw* (ibid.: 264), no *żuraw* potječe iz grčkoga *Geranios* – ždral. Glasanje tih ptica pokazuje se glagolima u poljskom jeziku: *krakać, krukać*, u slovačkome *krákať,* poljski onomatopejski uzvik *kru-kru* osnova je za navedene glagole, u slovačkome je to *krá-krá* (Boryś ga uspoređuje s glagolom *burczeć* /*w brzuchu*/, što je sličnije u hrvatskome: *kruljiti u želucu*). U hrvatskome postoji onomatopejski glagol *graktati* za glasanje vrana. Kaže se i o čovjeku u slovačkome jeziku da *kráka ako vrana*, kad puno priča. U poljskome *krakać,* i u slovačkome *kuvikat'* znači predviđati nesreću, a to se vidi iz naslova djela *Rozdziobią nas kruki, wrony*,

poljskoga pisca Stefana Żeromskoga. Frazemi sa sastavnicom *vrana* u hrvatskom i slovačkom imaju isto značenje: *Vrana vrani oči ne iskopa,* slov. V*rana vrane oko nevykole* – loš čovjek neće nauditi drugomu lošem čovjeku; *biti bijela vrana gdje*, slov. *byt' biela vrana* – biti drugačiji od ostalih, isticati se, obično lošom osobinom. U slovačkom i ruskom jeziku intenzivno crne oči ili kosa ističu se frazemom mať *oči* (*vlasy*) *ako havran*, rus. *у него волосы вороново цвета* (kosa crna kao gavran) u hrvatskome se usporedba vrši s ugljenom (*oči crne kao ugljen*).

Golub je poznat u svim analiziranim slavenskim jezicima, najsličniji praslavenskom obliku je poljski, u češkom i slovačkom početno *g-* zamjenjuje se s *h-*. Onomatopejsko glasanje goluba je *gukanje* (golub *guče*, u poljskome *grucha,* no u slovačkom on *hrkúta,* izveden iz uzvika *hrkú*). U hrvatskome ima nekoliko frazema s golubom kao sastavnicom: *živjeti kao dva goluba* (zaljubljeno i složno), *bolje vrabac u ruci nego golub na grani* (bolje manje a sigurno), *gukni golube* (reci sad da te čujem), *golub mira* (simbol mira), *glineni golubovi* (mete za gađanje) itd. (usp. Anić, 2003: 363), *golub listonoša* (polj. *gołąb pocztowy*). Poljski frazem *człowiek gołębiego serca, gołębia dusza* preneseno označuje dobrog čovjeka, „dobru dušu". U svim jezicima *golubica* simbolizira mir, napose *bijela golubica*.

Guska i *gusak* ili *gusan* je ptica plivačica, domaća ili divlja, u navedenim slavenskim jezicima ima preneseno značenje glupače (*glupa guska*, polj. *głupia* gęś), a u sjevernim krajevima Hrvatske natpis na krovu kuće *gusak* označuje da se rodio sin (usp. npr. okolicu Bjelovara). *Gusan* je mužjak guske, na slovačkom je to *gunár*, što znači da mu je ostao samo onomatopejski korijen *gu*. Anić navodi frazem: *debeloj guski rit mazati* (2003: 390) ili *tustoj guski mazat vrat*, u značenju: bogatomu davati još i dodatni novac za uslugu. Radićevu krilaticu *kao guske u magli* Anić ubraja također u frazeme, a objašnjava: ponašati se neinteligentno, neobaviješteno... (ibid.: 714). U hrvatskome se guska glasa *ga-ga*, u slovačkome takav korijen ima glagol *gágať*, a deriviran iz njega onomatopejski glagol *gagotať* ima preneseno značenje *puno pričati, blebetati*. U poljskome je iz onomatopejskoga korijena deriviran glagol *gęgać się* (hrv. *gegati se*), što se odnosi na poseban guščji hod. Frazem *iść gęsiego* u hrvatskome se mora prevoditi opisno: *ići jedan iza drugoga* (njem. *Gänsemarsch*). Slovački *ísť ako husi* znači *slijepo slijediti koga*. Češka poslovica *dočkej času jako husa klasu*; slov. *dočkaj času ako hus klasu* znači: *budi strpljiv*. Niječni frazem *nismo zajedno guske pasli (nisi sa mnom guske pasao)* postoji i u slovačkom *ja som s tebou husi nepásol*, a u češkom se postavlja kao pitanje *copak jsme spolu husy pásli* (*pásli husy*)*?* Ekspresivni frazem – psovka postoji u češkom i slovačkom: *aby tě husa kopla*; *bodaj ťa hus pečená kopla* (Havránek 1989: 112). Slovački frazem *komu hus, komu*

prasa, komu pečená klobása znači da nemamo svi jednake uvjete u životu, a fraz. *ošklbať niekoho ako hus* slikovito je značenje iz seoskog života, u hrvatskom se prevodi također sa slikom čerupanja perja s peradi pa se kaže: *očerupati koga do gole kože* (opljačkati koga, uzeti komu sav novac). Neznanje se u slovačkom pokazuje frazemom usporedbom *rozumieť sa do niečoho ako hus do piva*, a i u hrvatskome se može iskazati usporedbom *razumjeti se u što kao guska u sijeno*, polj. *znać się na czym jak kura na pieprzu* (kao kokoš u papar). Slovački frazemi *strasie to zo seba ako hus vodu* ili *spadne to z neho ako z husi dážď* u češkome je također povezano s guskom i s kišom: *poučování padalo s něho jako s husy déšť* (ibid.: 113), u značenju: ne reagirati na savjet, netko se samo stresao na primjedbu i krenuo dalje po svome. Slovački frazem *trafená hus zagága* znači: javlja se onaj kojega je što pogodilo (npr. čija riječ i sl.).

Jarebica se ubraja u red kokošaka i fazana, a lovi se zbog mesa, a ne zbog ukrasnoga perja kao fazan. Anić navodi regionalno i arhaično značenje leksema *jarebiti se* = ljutiti se, što možemo povezati s poljskim tetrijebom: *zacietrzewiony, zacietrzewić się*.

Jastreb ima u svim navedenim slavenskim jezicima sličan korijen. Uz jastreba je grabežljiva ptica i *kobac* za kojega se kaže da dobro vidi i pikira na žrtvu. U slovačkom jeziku dobar se vid uspoređuje s jastrebovim očima: *má oči ako jastrab*. Vojske koriste jastreba i orla za svoje formacije. U slovačkom se s jastrebom uspoređuje nagao, prodoran čovjek, slično kao u poljskom s tetrijebom, a u hrvatskom s jarebicom ili pjetlićem. U slovačkom društvu postoje noviji frazemi: *privatizační jastrabi* (tajkuni), *vojenskí jastrabi* – ljudi bez skrupula, beskarakterni i bezobzirni, radikali, tajkuni, bankari koji su u vrhu organizacije, banke itd.

Etimologiju *sokola* Boryś izvodi iz praslavenskoga **sočiti* (goniti, ići za tragom), a u pie. **sekv-* znači i *vidjeti, primijetiti, gledati* (2005: 566). Anić proširuje značenje frazemu *oko sokolovo* pa osim dobroga vida navodi da je to pogled i radoznalost kojoj ništa ne izmiče (2003: 1446).

Kania je poljski naziv za pticu grabljivicu (lat. Milvus) koja se u hrvatskome naziva *lunja* (Živanović 1999: 700). Hrvatski najsličniji korijen ima ptica zvana *škanjac (mišar)*, a u ostalim slavenskim jezicima slična je s poljskim oblikom koji može još značiti i vrstu gljive. Čini se da se poljski frazem *czekać (wyglądać, łaknąć, pragnąć) kogoś, czegoś jak (niczym) kania dżdżu (deszczu)* (Bąba i Liberek 2001: 263) odnosi upravo na gljivu. Hrvatski adekvat bio bi: *čekati kao ozebao sunca (sunce)* tj. željno čekati koga, što; čeznuti za kim, čim kao što ozebla osoba

čezne za suncem. Naziv je vjerojatno došao od onomatopeje glasanja te ptice (*ka-*). → *škanjac* u tablici.

Kos je ptica pjevica, etimologija se možda izvodi od pie. onomatopejskog elementa **kop-* (Boryś 2005: 251). Mužjak je posve crn sa žutim kljunom, ženka neugledna žućkasto-drap perja. Naziv se razlikuje jedino u slovačkome – *drozd*, što je ista porodica (lat. *Turdus*), ali kos je podvrsta (lat. *Turdus merula*).

Kukavica je dobila ime po glasanju *kuku-kuku* u našim slavenskim jezicima. Hrvatski frazem *podmetnuti komu kukavičje jaje* Anić definira kao '*nešto vješto podmetnuto kome s lošom namjerom*' (2003: 652), dok se slovački frazem *kukučie mlád'a* odnosi na dijete koje je tuđe u obitelji (posvojeno ili doneseno u drugi brak). Glagol *kukati* ima osim glasanja kukavice i preneseno značenje *jadikovati, plakati, tužiti se*, a tako je i u slovačkome *kukat'*, u poljskome je *kukać* osim onomatopeje glasanja kukavice povezano sa značenjem *viriti kroz ključanicu* ili je to igra s malim djetetom, pri čemu osoba koja djetetu skriva svoje lice izgovara u hrv.: *kuku(c)*, a u poljskome *a kuku!*

Kokoš ima različite nazive prema tome uzgaja li se za nošenje jaja (*kvočka*) ili za hranu te u slav. jezicima ima korijen *kur-*. U slovačkom i češkom ista ptica ima i korijen *sliep- ili slep-* te slične frazeme kao i u hrvatskom jeziku: slov. *byť (chodiť) ako zmoknutá sliepka* – hrv. *hodati kao pokisla kokoš* – biti ponižena; slov. *chodiť spať so sliepkami*, hrv. *ići spavati s kokošima* – rano lijegati. Slov. *vajce chce byť múdrejšie ako sliepka*, hrv. *hoće jaje biti pametnije od kokoši* – mladi žele poučavati starije. U češ. kao i u polj. postoji ekspresivni termin *kura domowa*, češka *domácká slepice* za domaćicu (hrv. žarg. *kuhača*) koja samo radi po kući i ništa ju drugo ne zanima. Oba frazema su neprevediva u hrvatskome, gdje postoji usporedba *glupa kao kokoš*. Bez truda i muke nešto dobiti ili slučajno naći, u češ., slov. i hrv. obilježeno je frazemom *i slijepa (ćorava) koka (kokoš) nađe zrno*, slov. *slepá kura našla zrno*, češ. *přišel k tomu jako slepé kuře k zrnu* (Havránek 1989: 378).

Kokot je u hrvatskom muškim rodom obilježen kao kokoš muškoga spola (u slovačkom je to *kohút* i vulgaran je naziv za penis te ujedno i uvrjeda za čovjeka). Slovački frazem *ani kohút vajce neznesie* ima ironično značenje brzine: *napraviti što brzo dok kažeš keks*, nećeš se ni snaći, a već će biti gotovo. Simbol crvenoga pijetla označava u češ. i slov. požar (slov. *červený kohút* (*na streche – na kriši*, na krovu kuće), češ. *červený kohout*). *Kao dva pijetla (pijevca) na bunjištu* na slovačkom i češkom imaju istu seosku sliku borbe ili konkurencije: slov. fraz. *dva kohúty na jednom smetisku* (*sa neznesú*), češ. *dva kohouti na jednom smetišti*.

Etimologija *labuda* prema Borysu povezana je s pie. pridjevom **albho*, što je značilo *bijel*, a slično je u latinskom (*albus*) i grčkom (*alphós*), prema bijelom labudovu perju. U hrvatskom školskom žargonu *labud* ima preneseno značenje dovoljne ocjene, dvojke, zbog sličnosti broja 2 s oblikom labuda. Od frazema u hrvatskome Anić navodi samo usporedbu *vrat kao u labuda* za ljepotu dugoga ženskog vrata, o čemu govori i poljska metafora *łabędzia szyja*. Poznat je frazem *labuđi pjev*, polj. *labędzi śpiew*, Anić ga definira kao „posljednji pokušaj prije konačna smirenja /.../ prema legendi da labud prije smrti lijepo pjeva“ (2003: 665). U slovačkome ima šire preneseno značenje *labutia pieseň* – zadnji čin čega, npr. kraj tvrtke, zadnji koncert i sl., no to ne znači i da je nešto posljednje. U umjetnosti je poznat balet P. I. Čajkovskoga „*Labuđe jezero*“ u kojemu glavne likove igraju Bijeli labud i Crni labud kao simboli dobra i zla.

Lastavica je ptica selica i ljeti prebiva u našim krajevima gdje se ljudi ravnaju prema njezinu letu i mogu zaključiti kakvo će vrijeme biti: ako lastavice nisko lete, bit će kiše itd. Poznat je hrvatski frazem *jedna lasta ne čini proljeća*, sličan u poljskom, slovačkom i češkom jeziku: *jedna jaskółka nie czyni wiosny*, slov. *jedna lastovička leto nerobí*, češ. *jedna vlaštovka jaro neděla*, što znači: po jednoj pojavi ne može se odmah ocijeniti budući tijek događaja. Po načinu kako se jato lastavica ujesen seli u tople krajeve ili po obliku lastavičjeg repa u obliku slova V, postoji razgovorni frazem *nestati u vidu lastina repa* – izgubiti se, brzo otići, odmagliti, ne zna se u kojem pravcu. Frazemi u češ. i slov. *prva lastavica* (slov. *prvá lastovička,* češ. *první vlaštovka*) označuje preteču ili nešto prvi put vidjeno, otkrito. U slovačkome *lastavica* ima 3 značenja: a) ptica; b) igračka za djecu u formi lastavice iz papira (papirnati avion); c) sport. stoj na jednoj nozi raširenih ruku (pijancima se daje da to naprave kao dokaz da nisu trijezni).

Lunja → Škanjac

Orao ima sličan korijen u svim slavenskim jezicima, može biti sastavnicom u frazemima (npr. hrv. *orlovski nos*, polj. *orli nos* – kukasti nos), no u poljskom ima i drugo, pozitivno značenje: *być orłem* – biti pametan i nadaren. Poljski frazem *mieć orli wzrok* može se na hrvatski prevesti s drugom ptičjom sastavnicom: *imati oko sokolovo*, tj. pren. *dobar dar zapažanja* ili oštar vid. Poljski frazem *wywinąć orła* ima dva značenja: *pasti* i *umrijeti*. U slovačkom *orao* i *sokol* simboliziraju junaka (naročito u vrijeme slovačkoga narodnog preporoda).

Pijetao (pijevac) je obilježen muškim rodom kokoši, a preneseno znači 'razdražljiv čovjek, svađalica' (Anić 2003: 1028). Deminutiv *pjetlić* donosi dozu šaljivosti u ratobornog (agresivnog, buntovnog) čovjeka, obično niskoga rasta.

Hrvatski frazem *dva pijetla (pijevca) ne mogu biti na istom bunjištu* u drugim se slavenskim jezicima prevodi oblikom *kogut, kohout, kohút*.

Pile (mladunče kokoši srednjega roda), deminutiv *pilence* može imati hipokoristično značenje kojim se obraćamo voljenoj osobi ili djetetu (usp. *pile moje*, *pilence moje malo*). U poljskom jeziku riječ služi kao psovka ili uzrečica u ljutnji ili kad se što zaboravi: *kurczę pieczone (blade)*, *o, kurczę!* Oblik srednjega roda može se iskazati i muškim rodom – *kurczak*, ali on se ne rabi u vokativu kao uzrečica. Matešić navodi frazeme *biti pileće (kokošje, pačje) pameti, imati pileći mozak* za glupu osobu (1982: 442 i 467). Ono što je u poljskom *gołębia dusza* ili dobar čovjek, to Matešić naziva frazemom *mekan kao pilence* i definira: „vrlo/jako popustljiv", mekan (ibid.: 467). Negativno značenje načina ubijanja pokazuje poredbeni frazem je: *zaklati koga kao pile*, tj. bez razmišljanja, bez okolišanja, lako (ibid.: 467). U slovačkom postoji frazem *ani kur(č)ať u neublíži* u značenju *netko ni piletu ne bi naudio,* on je jako dobar čovjek (hrv. *ne bi ni mrava* tko *zgazio*).

Pura je uvezena u Europu iz Južne Amerike (tal. *peruano*, na HJP, vjerojatno po Peruu), sinonim joj je *tuka* i rabi se u prenesenom značenju za glupu žensku osobu, *tukac* – za glupog muškarca, dok *puran* u hrvatskom jeziku reprezentira napuhanu, oholu mušku osobu. Pure se doziva uzvikom *pur-pur*, *puć-puć*, a iz toga je izveden glagol *pućpurikati*, *pućpurati* (Anić 2003: 1261). Kako ta ptica nije u našim krajevima postojala u praslavensko doba, nemamo njezina naziva ni u staroslavenskom jeziku. U poljski jezik došao je naziv *indyk*, *indyczka* što može zavarati da je pura došla iz Indije.

Prepelica je ptica iz porodice fazana. Njezina mala jaja poznata su delikatesa (*prepeličja jaja*) i smatraju se zdravom i ljekovitom hranom. Početni slog *pre-* nije prefiks, nastao je metatezom likvida *per-*, a Boryś misli da je naziv nastao najprije od redupliciranoga **pel-pel* koji je kasnije postao onomatopejski dvoslog glasanja te ptice: **per-pel* (2005: 493).

Za *rodu* W. Boryś navodi rekonstrukcijski praoblik **botьjanъ* te keže da je u češkom i slovačkom oblik posuđen iz poljskoga (češ. *bočan*; slov. *bocian*) (2005: 34). U hrvatskome roda *klepeće, klekoće*, što je onomatopeja udaranja kljunom, slično je u slovačkom frazemu: *bocian klepe zobákom* (roda klepeće kljunom) (ibid: 34). Hrvatski frazem *roda donosi malu djecu* sliči slovačkomu frazemu za objašnjenje djeci kako su došla na svijet: *prišiel k nim bocian* znači: *njima se rodilo dijete*, a slika rode koja u kljunu nosi zavežljaj s novorođenčetom prisutna je u hrvatskoj kulturi u šali. Sljedeća slika rode koja pokazuje preneseno značenje

dugih i tankih nogu u slovačkome se odnosi i na dugi vrat, u negativnom smislu: *má nohy/krk ako bocian* (*ima noge / vrat kao roda*).

Hrvatski naziv ptice *sjenice* u ostalim analiziranim slavenskim jezicima ima onomatopejski korijen *syk-*, usp. polj. *syczeć* (od ps. glagola **sykati*), v. polj. *sikor(k)a*, slov. i češ. *sýkor(k)a*. U hrvatskome se slično glasa zmija (*psik*). Prema latinskom nazivu (Cyanea) povezuje se i hrv. oblik *modruljica* (Zoološka terminologija, 1932: 65), dok je latinski *Parus* na hrvatskom *sjenica*, a na poljskom *sikorka*, što nisu iste ptice. *Sikorka* u poljskom žargonu preneseno znači mladu djevojku, u hrvatskom se to iskazuje pticom *vrapčić*, a u slovačkome pticom *sojka*.

Slavuj koji je dobro poznat po lijepom pjevanju (usp. Vidović Bolt 2014): *slavujev poj, pjev slavuja*, a to se značenje nalazi u hrvatskoj i u slovačkoj usporedbi: *pjeva kao slavuj*; *spieva ako slávik*. U poljskom je poznata uzrečica *słowiczy głos* i *trele słowicze* za oznaku lijepoga pjevanja čovjeka ili slavuja. Lijepo se pjevanje u poljskome i slovačkome uspoređuje i sa ševom (*śpiewać cały dzień jak skowronek*) ili s kanarincem (*śpiewać jak kanarek*). Loše pjevanje u hrvatskome se uspoređuje sa svrakom koja krešti (*pjevati kao svraka*), prema Koncewicz-Dziduch (2014: 6). Postoji niz sinonima za pjevanje slavuja: slavuj *ćuruče, ćurliče, bruji, bigliše, gigoće, prebire, izvija, previja, potresa* (v. Google.com).

Sokol kao ptica grabljivica sastavnica je frazema u hrvatskom jeziku: *imati oko sokolovo* (imati izoštren vid), isto je u poljskom jeziku, *mieć oko sokole*, u istom obliku i značenju javlja se u češkom i slovačkom jeziku.

Sova je leksem gotovo jednak u navedenim slavenskim jezicima. Boryś riječ dovodi u svezu s pie. onomatopejskim elementom **keu̯*, **kau̯* u značenju: vikati, kričati, vrištati (usp. litavski *šaukti* u istom značenju) (2005: 567). U poljskom jeziku postoji pridjev od glagola: *osowiały*, za koji Boryś navodi sinonimna značenja: *apatičan, miran, turoban* (ibid.). Sova je simbol mudrosti, aktivna je noću, a danju nepomično sjedi na grani drveta pa ima mudar izgled. Anić spominje da sova ima i preneseno značenje prema izgledu: „ružna obično ženska osoba izbuljenih očiju i kljunasta nosa“ (ibid.: 1449). Augmentativ *sovuljaga* još jače izražava ružnu, antipatičnu, natmurenu, smrknutu osobu, mračnjaka. Onomatopeja sovina glasanja je *hú, hú*, iz čega se izvodi i glagol *húkat'* (a odatle i naziv ptice *ćuk*, simbol otoka Krka). Slovački frazem *nočná sova* ima preneseno značenje za čovjeka koji voli raditi noću (polj. *nocny marek*, hrv. *noćna ptica*). Hrvatski frazem *imati oči kao sova* ekvivalentan je sa slovačkim *mat' oči ako sova* – zajedničko značenje je *imati velike oči*, ali u slovačkome još znači i *oštar vid* (v. *sokol*). Slov. frazem *nosit' sovy do Atén* označuje nepotrebnu ili glupu

radnju, kao npr. u hrvatskome *nositi drva u šumu, musti jarca u rešeto* itd. (Atena je simbol filozofske mudrosti pa joj nije potrebna još i sovina mudrost). Slovački frazem *Z deravého suda iba sova vyletí*, doslovno: iz probušene kade samo sova može izletjeti, preneseno: *od glupog čovjeka ne možeš čuti nešto pametno*. Češka uvrjeda *ty stará sůvo*! nije poznata ni u slovačkome ni u hrvatskome jeziku.

Supa Boryś povezuje s *jastrebom* koji ima drugo latinsko ime pa se radi o podvrsti ptica grabežljivica. U poljskom jeziku *sęp* je imao preneseno značenje okrutnoga čovjeka, a od 16. st. dobiva manje opako značenje natmurenoga i ozbiljnog čovjeka. Slika turobnosti, natmurenosti prenosila se i na oblačno (tmurno) nebo, a sličan je i pridjev *posupný* u češkom (usp. polj. *posępny* – tmuran) (2003: 542). Jedino u ruskom jeziku ova je ptica nazvana po svom obilježju da jede strvine (*стервятник*) (Grekow 1950: 455). *Sup* u hrvatskome nije sastavnica frazema, dok su u češkom i slovačkom poznati frazemi u kojima je sup simbol za grabežljiva, bezobzirna čovjeka, usp. češ. *slétli se jako supi*, slov. *vrhli sa naňho ako supy* – hrv. *sjatili su se kao orlušine*, *pikiraju kao kobci na koga*.

Svraku prati pozitivno i negativno svojstvo. Anić navodi usporedbu *radoznao kao svraka* te ono što je češće, *kradljiv kao svraka*. Svraka voli šarene i sjajne dodatke za svoje gnijezdo. Krade tuđa jaja, pa i male ptiće. Voli jesti sir, salamu, a ne odbija ni pseću hranu, čekajući strpljivo da joj pas (tj. njegov gospodar) nešto ostavi pod drvetom. Slovački frazem *kradne ako straka* sličan je hrvatskomu značenju pridjevnoga frazema. Slov. *ukazovat' (mal'ovat') straky na kole*, doslovno: *slikati svrake na kolcu* – a) obećati nemoguće; b) lagati. Češki: *malovat straky na vrbě* ima isto značenje kao slovački. Polj. *chwytać (łapać, trzymać) dwie sroki* (*kilka srok*) *za ogon* ima preneseno značenje: raditi istovremeno nekoliko stvari, željeti srediti istovremeno nekoliko stvari. Postoji i poljska usporedba *patrzeć* (*gapić się*) *jak sroka w gnat* (*w kość*) na kogoś – buljiti u koga, u što, netremice gledati koga, što (Szymczak 1994: 312).

Ševa je ptica pjevica koja u razgovornom hrvatskom jeziku ima novije preneseno značenje spolnog odnosa kao i iz nje izveden vulgarni glagol *ševiti* (Anić 2003: 1531). Ranije je ševa bila povezana s lijepim pjevanjem kao i slavuj. Isto je značenje u poljskom (*skowronek*) i slovačkom (*škovránok*) gdje se ševa prevodi kao *slavuj.* J. Matešić navodi samo jedan biblijski frazem u pozitivnom značenju blagostanja: *pečene ševe lete* komu *u usta* (*padaju s neba*) (1982: 680/681). Obično se to rabi s negacijom: *pečene ševe ne padaju* komu, (gdje) *s neba*, što znači da negdje ne cvatu ruže, nema blagostanja. V. Anić navodi šaljivi frazem *zapjevala mu ševa*, tj. snašla ga „sreća“ (ako je ironično, znači obrnuto – *nesreća*).

Škanjac → kania.

Šojka u svim navedenim slavenskim jezicima ima oblik *sojka*, a Boryś tumači etimologiju od ps. **sъjati* (sjati, ljeskati se, prelijevati se) jer šojka ima šareno i sjajno perje. Anić navodi posebnu vrstu *šojka kreštalica* koju naziva i *kreja* (a to je poljsko prezime). Također navodi da je *šojkino pero* modro pero iz šojkina krila koje lovci stavljaju za šešir kao lovački trofej (2003: 1544). U slovačkom se jeziku *sojka* rabi kao sinonim za mladu djevojku, a u češkom jeziku *sojka* ima negativno značenje ohole, napirlitane, rasipne i brbljive žene.

Tetrijeb je šumska ptica iz roda kokoši, fazana, jarebice, gnjetla. U hrvatskome i slovačkom povezan je s velikom zaljubljenosti (*zaljubljen kao tetrijeb*), a u poljskom leksem *zacietrzewić się* ima suprotno, negativno značenje: 'razjariti se, zapjeniti se', *zacietrzewiony* 'zapjenjen, zapaljen, nabrijan'. Ime mu potječe od redupliciranoga onomatopejskog sloga *ter- za imenovanje raznih ptica (Boryś 2005: 82). Tetrijebova ženka je u poljskome *ciecior(k)a*. U slovačkom se tetrijeb povezuje s gluhoćom, prema nazivu za srodnu pticu *hlucháň*, iz čega se izvodi frazem *hluchý ako tetrov* (Kačala 2003: 770).

Vivak je ptica koja ima 3 različita korijena: u ruskom jeziku označava drugu pticu (galeba – *чайка*), u staroslavenskome ima isti korijen kao u ruskom i češkom, a na slovačkome se zove *cíbik* te se za mršavoga dugonju kaže da izgleda kao vivak (*vyzerá ako cíbík*), što je negativna osobina čovjekova izgleda.

Vrabac je jedna od najčešćih gradskih ptica (Dolenec 2014: 68). Kad se pogleda ruski korijen, vidljivo je punoglasje -oro-, a u odnosu poljskog i praslavenskog vidi se metateza likvida (-ró-, -or-). U hrvatskom, slovačkom i češkom -or- se realizira kao -ra-. Gluhak prenosi jedno od tumačenja podrijetla korijena iz indoeuropskoga *werb(h)-, od korijena *wer- sa značenjem *vrtjeti*, a „vrabac je tako nazvan zbog svoje živahnosti“ (Gluhak, 1993: 680). Onomatopeja vrapčeva cvrkutanja u hrvatskom je *živ-živ, čiv-čiv*, s deriviranim glagolom *živkati, čivkati*, *žvrgoliti*, u slovačkom je uzvik glasanja vrapca *čvirik* ili *čim-čim-čimčará*, s deriviranim glagolom *čvirikať*, a u češkom je to *šveholit*. Frazem *to već i vrapci na krovu cvrkuću* (*pjevaju, znaju*), slov. fraz. *o tom <už aj> vrabce na streche čvirikajú*, označuje općepoznate informacije. Zbog prvog sloga koji sliči riječi *vrag*, vrabac služi kao eufemizam u ljutnji ili u situaciji iznenađenosti, smijeha: *vrabac te odnio, vrabac te dao* umjesto *vrag te odnio, vrag te dao*. Potonji je eufemizam čest u kajkavskom obliku: *vrabec te dal* (*odnesel*). Kod *goluba* smo naveli frazem *Bolje vrabac u ruci nego golub na grani* (polj. *lepiej wróbel w ręku niż gołąb na dachu,* slov. *lepší vrabec v hrsti ako holub na streche*) – sa značenjem: bolje uzeti manje, nego čekati na što veliko koje je nedostupno.

Zeba je ptica pjevica stanarica, što znači da ju vidimo zimi u našim vrtovima i parkovima. Boryś (2005: 740) odavde tumači njezinu etimologiju (*zepsti* < *zębti), što upravo pokazuje da zeba zimi zebe. U poljskome je sličan naziv: *zięba*.

Ždral je prema Borysu nastao od pie. onomatopejskoga korijena **ger-* u značenju 'glasati se promuklo (wydawać ochrypły głos)'. Slične korijene imaju svi navedeni jezici. Zbog ždralova dugog kljuna nazvani su po njemu bunari s polugom za vađenje vode, a danas se taj oblik prenosi i na naziv visoke (lučke) dizalice, krana (2005: 758). U hrvatskome je ostao samo naziv posebnog tipa bunara: *đeram, đerma*, a u slovačkome i za dizalice (*žeriav*[2]).

Iako *žuna* u hrvatskim izvorima ima malo drugačiji latinski naziv nego u poljskom jeziku, oblik joj je sličan u svim navedenim slavenskim jezicima. Vjerojatno se radi o ptici različitih boja (siva, crna, zelena, Zool. terminologija, 1932: 144), kod Boryśa (2005: 756) se navodi etimologija od žute ili zelene boje, na što ukazuje pie. oblik pridjeva **ghḷno-* (zelen, žut).

Zaključak

Hiperonim za ptice u nekim jezicima imaju oblik kolektiva, (usp. polj. -ctwo: *ptak+stwo = ptactwo*, slov. *vtáctvo*, češ. *ptáctvo*), dok se u hrvatskom i ruskom to postiže samo množinom, a ostali jezici mogu imati jedan i drugi oblik hiperonima (hrv. *ptice*, slov. *vtáky,* češ. *ptáky*, rus. *pticy*). Etimologiju toga hiperonima Boryś izvodi od pie. korijena **pou- /pu / *pu* u značenju 'malen, sitan', a u nekim se jezicima taj korijen vidi u nazivu mlade životinje pa i djeteta, sina, npr. u staroindijskom *putráh* – sin, dijete, zatim u latinskome *pullus* < **putslos* – pile, mladunče (2005: 502).

Zbog sličnosti i razlika korijena u nazivu ptica, možemo ih podijeliti u četiri skupine: 1) ptice sa sličnim ili jednakim korijenom i 2) ptice istoga latinskog naziva s različitim korijenima u analiziranim slavenskim jezicima i 3) ptice različitoga latinskog naziva sa sličnim korijenom i 4) ptice različitih latinskih naziva s djelomično sličnim slavenskim korijenima.

Drugi kriterij podjele analiziranih ptica je njihova etimologija koja se svodi na četiri moguća tipa: 1. naziv prema onomatopeji glasanja ptice (najveći broj ptica); 2. naziv prema boji (*sinj* – sjenica, *vran* – vrana, *žuna* – žut, zelen); 3. od glagola *zepsti* postoji jedino naziv *zeba zimi zebe*; 4. prenesen naziv prema izgledu nekog meronima (npr. dugi kljun kod ždrala prenosi naziv i na lučku dizalicu, duge i tanke ružne ženske noge uspoređuju se s nogama rode, droplje ili čaplje).

Katkada smo pronašli naziv samo u hrvatskom jeziku (npr. *crvenrepka*), katkada u hrvatskom, češkom i slovačkom (npr. *brgljez* i *brhlík*; *čižak* i *číž(ek)*, *čížik*). Bez latinskih naziva ne bismo mogli pronaći koji to slavenski ornitonimi mogu biti pridruženi kojoj ptici pa nam je latinski služio kao *tertium comparationis*.

U nekim primjerima nema ornitonima u hrvatskome ili je on drugačiji, ali smo ga naveli ako u drugim jezicima postoje slični nazivi (npr. *vivak* je drugdje *čajka*, hrvatska *roda* je u zapadnoslavenskim jezicima dobila naziv prema poljskome *bocian*, u ruskome ima sasvim drugi naziv – *аист*. Takva je korijenska različitost čudna jer u svim našim jezicima roda ima simboličnu sliku kojom se djeci nekada objašnjavalo kako su došla na svijet: *djecu donosi roda, donijela te roda* (što je povezano s glagolom *roditi dijete*, a taj je glagol jednak u slavenskim jezicima (polj. *rodzić*, rus. *родить* itd.). Neki ornitonimi mogu imati isti oblik, a označavati dva ili više različitih pojmova, usp. polj. *kania* je vrsta sove i vrsta gljive, polj. *żuraw* i slov. *žeriav* znače pticu, bunar i dizalicu.

Onomatopeje glasanja ptica W. Boryś uglavnom povezuje s neugodnim i jakim krikovima koje koristimo i za oblike glagola govorenje (*verba dicendi*), kao: *kreštanje, kričanje, hukanje, graktanje, kliktanje, psikanje, drečanje*, *kokodakanje, gakanje*, ali postoje i pozitivni oblici glasanja, uglavnom malih ptičica: *cvrkutanje živkanje, čivkanje, žvrgoljenje, žamorenje, fićukanje, ćurlikanje, brujanje, gigotanje, izvijanje, potresanje, pjevanje*. Glagoli s onomatopejskim korijenom utjecali su na nazive nekih ptica (npr. *gugutka* guguće i taj glagol ima u hrvatskome preneseno značenje govora zaljubljenih).

Naziv ptice može se naći kao korijen u hrvatskim toponimima, npr. *Čižići*, mjesto na Krku, dobilo je ime po ptici *čižak*. U prezimenima su ptice još prisutnije: *Havranek, Hrdlička, Kos, Dropulić, Zebić, Vranić, Kafka, Duduković*, *Rodić* itd. Slično je i u poljskom jeziku: *Skowronek, Zięba, Dudek, Sokołowski;* ruski *Вронски, Воронин*; češ. *Slávik* itd.

Posebno su zanimljive razlike u prenesenom značenju (usp. polj. *zacietrzewiony* – usporedba s tetrijebovim glasanjem koje se doživljuje kao srditost, ljutina, žestina, dok je tetrijeb u hrvatskom dobio sasvim suprotno pozitivno ili šaljivo i ironično preneseno značenje lude zaljubljenosti: '*zaljubljen kao tetrijeb*' (što je razumljivo kad se gleda ponašanje tetrijeba prema ženki). Anić ovu zapjenjenost i ljutnju navodi u glagolu *jarebiti se* (od *jarebice*). Suprotnost od uobičajene simboličke povezanosti *sove* s mudrošću vidimo u hrvatskom prenesenom značenju meronima u nazivu za ružnu i buljooku ženu kukasta nosa.

Sokol ima pozitivno značenje u hrvatskoj sredini, što pokazuju nazivi mnogih hrvatskih društava. Frazem *oko sokolovo* (polj. *oko sokole*) pokazuje izravno značenje izvrsnoga vida u sokola (zato se on koristi u lovu), a dobar vid prenosi se pomoću tog frazema i na čovjeka.

Labudova ljepota i gracioznost te ponosno istaknut dugi vrat koristi se u usporedbi ljepote vitkoga ženskog vrata.

Negativnu osobinu tankih i ružnih ženskih nogu ili vrata izaziva slika *droplje* pa se tako nezgrapnoj visokoj ženi kaže da je *dropljača* (iako i *roda* i *čaplja* imaju tanke i visoke noge, roda uvijek ima pozitivnu konotaciju, nositeljicu novorođenčadi).

Pijetao je povezan s pjevanjem u zoru (Vidović Bolt 2014), ali ima i negativno preneseno značenje svadljive osobe koju se naziva *pjetlić* (sjetimo se borbe pijetlova i njihove oštrine koja dovodi i do smrti jednoga od njih).

Čovjekovo doživljavanje nekih ptica ima dakle pragmatično značenje, tj. pomoću ptičjih naziva vrjednujemo, ocjenjujemo i uspoređujemo čovjeka i ptice. Tako npr. namrštenog i neveselog čovjeka nazivamo *gavranom* ili *sovuljagom*. Za glupog i ograničenog čovjeka u kajkavskom i ostalim uspoređivanim jezicima koristi se ptica *dudek*. Neke ptice zato mogu imati preneseno emotivno pozitivno ili negativno značenje. Neutralno preneseno značenje imaju u primorskim krajevima pokretni dijelovi dimnjaka koji pokazuju smjer vjetra, u Rijeci se npr. dijalektalno zovu *petelini, kokoti* ili književno: *pjetlići*, a dobili su naziv prema obliku sličnom pijevčevoj glavi i vratu. Postoje i glinene pištaljke u obliku pijetla, kao i glineni pijetlovi na krovovima kuća koji simboliziraju budnost, oprez, nadgledanje iz visine. U narodnoj predaji taj pjetlić štiti kuću i njene stanovnike od munje, vatre i požara (Krovni pijetao, e-izvor: www.bramac.hr). *Glineni golubovi* mete su za vježbu gađanja iz puške na streljanama.

Naziv ptice kao sastavnica može se osim u frazemima pojavljivati i u poslovicama, npr. *jedna (prva) lasta ne čini proljeća* (polj. *jedna jaskółka nie czyni wiosny,* slov. *jedna lastovička leto nerobí*). Frazemi usporedbe također mogu imati ornitonimne ili meronimne sastavnice: *vrat kao u labuda, borben* (*ratoboran*) *kao pjetlić, svađaju se kao čavke* (o svadljivim ili brbljavim osobama) itd. Katkada kao pojavnica služi pridjev (*labuđi pjev*, polj. *łabędzi śpiew, lastin rep,* rus. *ла́сточкин хвост*) ili glagol (polj. *zacietrzewiać się, rozindyczyć się; jarebiti se*).

Zanimljivo je koliko ptica ima zajedničke slavenske korijene, a zapravo dobro znamo i prepoznajemo samo *goluba, galeba, vrapca*, te u gradovima sve češće *gavrane, vrane* i *svrake.* Ove potonje nisu baš omiljene zbog zlogukoga graktanja (gavran, vrana) ili krađe (svraka). Gnijezde se visoko na drveću i sve ih je više u gradskim naseljima.

Cilj ovoga rada bio je usporediti nazive ptica što nas okružuju, koje nose preneseno značenje predajući ljudima svoja svojstva, odnosno, preko njih se pokazuje jezična slika svijeta što ju razni narodi vide u svojstvima ptica.

Literatura

Rječnici:

Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb 2003.

Stanisław Bąba, Jarosław Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polsczczyzny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.

Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2005.

Klára Buzássyová i dr., *Slovník súčasného slovenského jazyka, A – G i H – L*, Veda, Bratislava 2006. – 2011.

Zdravko Dolenec, *Ptice tu oko nas.* Priručnik za učenike, III. izdanje, Školska knjiga, Zagreb 2014.

Viktória Dorotjaková i dr., Veľký rusko-slovenský slovník, 1. – 6. diel, Vydavateľstvo Slovensk ej akadémie vied, Bratislava 1960. – 1970.

Stanisław Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, A – J, K – O i P – Z, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, „August Cesarec“, Zagreb 1993.

N. I. Grekow i M. F. Rozwadowska, *Słownik polsko-rosyjski*, Książka i Wiedza, Warszawa 1950.

Bohuslav Havránek (red.), *Slovník spisovného jazyka českého, I– VIII*, Academia, Praha 1989.

Gejza Horák (red.), *Česko-slovenský slovník*, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1979.

Ján Kačala i dr. (red), *Krátky slovník slovenského jazyka*, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2003.

Małgorzata Kita, Edward Polański, *Słownik tematyczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2002.

Andrija Kuric, *Obrázkový slovník česko-slovensko-chorvátsko-nemecko-anglický a konverzácia*, Zväz Slovákov v Chorvátsku, Našice 2011.

Maria Kursar i Dubravka Sesar, *Slovačko-hrvatski i hrvatsko-slovački praktični rječnik s gramatikom*, Školska knjiga, Zagreb 2005.

Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1982.

Antica Menac, Dubravka Sesar, Renata Kuchar, *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik*. serija Mali frazeološki rječnici, br. 14, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1998.

Antica Menac, Željka Fink Arsovski, Irina Mironova Blažina, Radomir Venturin, *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik*, Knjigra, Zagreb 2011.

А. Г. Преображенский, Этимологический словарь русского языка, т. I. i II., Москва 1910. (pretisak 2010.)

L. Sadnik, R. Aitzemüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen texten*, Mouton & CO-+S-Gravenhage, Heidelberg 1955.

Dubravka Sesar, *Češko-hrvatski i hrvatsko-češki praktični rječnik*, Školska knjiga, Zagreb 2002.

Elena Smiešková, *Malý frazeologický slovník*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1974.

Mieczysław Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego, A – K, L – P* i *R – Z*, PWN, Warszawa 1994.

Zoološka terminologija i nomenklatura, Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd: 1932.

I. I. Tolsoj, *Srpskohrvatsko-ruski rečnik*, „Sovetskaja enciklopedija“, Moskva 1970.

Đorđe Živanović (red.), *Poljsko-srpski rečnik*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1999.

Znanstveni radovi

Zuzana Fialová Karpenková, *České názvy ptáků z etymologického hlediska*, diplomová práce, Praha: FFUK, 2006.

Anton Habovštiak, *Zo slovesnko-slovanských lexikálnych vzťahov*, VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie, Bratislava 1993.

Edyta Koncewicz-Dziduch, *Ptaki w polskiej i chorwackiej frazeologii*, u: Životinje u frazeološkom ruhu, ur. Ivana Vidović Bolt, Zagreb 2014. (v. internetsku adresu pod 3.)

Halina Satkiewicz, *Świat ptaków w polskiej tradycji językowej*, Prace Filologiczne, br. 46, 2001., 535–539.

Martina Grčević, Dubravka Sesar, *Papci i drugi meronimi životinjskih udova u frazemima hrvatskoga i pojedinih slavenskih jezika*, u: „Animalistički frazemi u slavenskim jezicima“ (v. internetsku adresu pod 3.), 2014.

G. Sušić, D. Radović, *Hrvatska ornitološka nomenklatura zapadnog palearktika i nekih vrsta ostalih zoogeografskih regija*, u: Ornitologije u Hrvatskoj, JAZU, 1988., 213–263.

Ryszard Tokarski, *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.

Jerzy Treder, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2005.

Ivana Vidović Bolt, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*., Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2011.

Ivana Vidović-Bolt, *Tko pjeva, zlo ne misli. Na primjeru hrvatskih i poljskih zoonimskih frazema.* u: Frazeologicke štúdie VI. Hudobne motivy vo frazeologii, M. Dobriková (red.), Univerzitá Komenskeho v Bratislave, Bratislava 2014., 328–336.

Internetski izvori

1. HJP = Hrvatski jezični portal na internetu

2. www.bramac.hr

3.http://www.animalisticki-frazemi.eu/index.php/znanstveni-skupovi/znanstveni-skup-21-i-22-ozujka-2014/zbornik-radova

Sažetak

Članak se bavi zajedničkim slavinskim korijenima (hrvatski, poljski, ruski, slovački, češki u usporedbi sa staroslavenskim ili praslavenskim) ornitonima. Rad je dio buduće knjige šesterojezičnih slavenskih korijenskih univerzalija koja će pokazati slične korijene u različitim semantičkim i pragmatičnim skupinama. Već je napisan rad o hidronimima (korijenima za nazive voda poput rijeka, mora itd.). U ovom radu primijenjena je sljedeća metodologija (sinhronijska i komparativna metoda).

SIMILAR SLAVIC ROOTS NAMING BIRDS IN SOME SLAVIC LANGUAGES

(Summary)

The Article deals with common slavic roots (Croatian, Polish, Russian, Slovak, Czech compared with Oldslavic or Praslavic) in lexemes naming birds. The paper is a part of future Six Slavic Root Universals which will show similar roots in different semantic and pragmatic groups. It has already been written the paper about hydronymes (roots naming water such as river, sea etc.). The previous methodology (synchronic and comparative method) has been applied in the present paper.

Keywords: Croatian, Polish, Russian, Slovak, Czech, Oldslavic, comparation, word forming, ornytonymes

Oksana Timko Đitko
Julia Jusyp Jakymovych

Nastanak i promjene u sustavu sklonidbe imenica u hrvatskom jeziku u usporedbi s drugim slavenskim jezicima (na primjeru jednine imenica ženskoga roda u ukrajinskom i hrvatskom jeziku)[1]

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 811.163.42'366.2:811.161.2

Paradigma imenica je doživjela velike promjene u sustavu deklinacija svih slavenskih jezika. Promjene su uzrokovane prije svega jačanjem kategorije roda u slavenskim jezicima, ali i mnogobrojnim fonetskim promjenama koje su dotadašnje klasificiranje imenica prema osnovama, iz korijena promijenile. Na primjeru imenica ženskog roda u ukrajinskom i hrvatskom i njihovim dijalektima analizirat ćemo koliko su se međusobno udaljila ova dva slavenska jezika.

Ključne riječi: praslavenski, imenice, dijalekt, leksema, deklinacija

Kao što je poznato, slavenski su jezici skupina srodnih jezika indoeuropske jezične skupine, koji su se razvili iz dijalekata praslavenskoga jezika. U vrijeme svoga raspada praslavenski je jezik bio složen od niza dijalekata: suvremeni slavenski jezici nastali su kao posljedica ujedinjenja određenih dijalekata oko političkih i kulturnih centara. Opća količina govornika čini preko 287 milijuna.

Izdvajanje slavenskih govora iz jednoga prajezika smješta se u sredinu 1. tisućljeća naše ere (period formiranja ranih slavenskih feudalnih država u Europi). Slavenski jezici se razlikuju prije svega genetskim porijeklom. Strukturalno

[1] Ovaj rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme [2131].

slavenski jezici imaju puno zajedničkih osobina, ako ih se analizira prema zemljopisnoj blizini, ali postoji malo zajedničkih osobina koje bi postojale u svim slavenskim jezicima. Na primjer, u prozodiji postoje slavenski jezici koji razlikuju intonaciju naglašenih samoglasnika (hrvatski, slovenski, srpski) i oni koji razlikuju samo duljinu samoglasnika (slovački, češki), oni koji imaju fiksirani naglasak (poljski, slovački, lužički, češki, makedonski) i oni koji imaju slobodan naglasak.

Na fonetskoj razini postoje slavenski jezici s nazalnim samoglasnicima (poljski), s diftonzima (slovački i češki), s opozicijom u palatalizaciji suglasnika (slovenski, makedonski).

Na morfološkoj se razini razlikuju slavenski jezici s imenskom paradigmom i bez nje (bugarski, makedonski), s razvedenom deklinacijom (hrvatski, srpski, bugarski, makedonski) i reduciranom...

Zajedničke osobine svih slavenskih jezika na sinkronoj razini vide se djelomično u sličnostima osnova njihovih struktura, djelomično u njihovim materijalnim elementima. Osobine prvoga tipa su nepostojani samoglasnici (koji se samoglasnik mijenja s nultim razlikuje se u pojedinim jezicima, npr. ukr. *сон - сну*, pol. *sen – snu*, hr. *san – sna*), sličnosti u strukturi korijena:

Psl.	hr.	pl.	slč.	blg.	blrus.	sloven.	ukr.	rus.	mak.	češ.
*ognь	oganj	ogień	oheň	огън	агонь	ogenj	вогонь	огонь	оган	oheň
*ryba	riba	ryba	ryba	риба	рыба	riba	риба	рыба	риба	ryba
*gnězdo	gnijezdo	gniazdo	hniezdo	гнездо	гняздо	gnezdo	гніздо	гнездо	гнездо	hnízdo
*oko	oko	oko	oko	око	вока	oko	око	глаз	око	oko

Istraživanja osobitosti slavenskih jezika uz pomoć poredbeno-historijske metode posebno je zanimljivo i na suvremenoj etapi nastajanja jezika mladih slavenskih država, iako ima svoj početak u radovima O. H. Vostokova i J. Dobrovskog i traje već skoro 200 godina.

Predbeno proučavanje slavenskih jezika daje mogućnost osvjetljavanja strukturalnih osobina slavenskih jezika. Onih koje su zajedničke u cijelini, s jedne strane, tako i karakterističnih samo za posebne jezike, s druge.

Takvo proučavanje osigurava pravilno razumijevanje genetskih odnosa slavenskih jezika s mnogim drugim jezičnim skupinama i posebnim jezicima svijeta i kao rezultat daje mogućnost znanstvenoga osvjetljenja pojava posebnih slavenskih jezika u dubokoj povijesnoj perspektivi.

Predmet našega istraživanja je uspostava slavenskoga sustava deklinacija imenica, s posebnim osvrtom na hrvatsku i ukrajinsku paradigmu.

Uspostava slavenskoga sustava deklinacije imenica je rezultat evolucije morfoloških sredstava praslavenskoga jezika, koji su, sa svoje strane, u velikoj mjeri rezultat morfologije indoeuropskoga jezika.

U praindoeuropskom jeziku padežni nastavci su u većini slučajeva bili zajednički za sve rodove. Grupiranje imenica prema vrstama osnova nije ovisilo od njihovoga roda. S osnovama su se nastavci spajali uz pomoć tematskih samoglasnika i suglasnika: *-ā, *-jā ; *-ŏ, -*jŏ; *-ŭ; *-ĭ; *-ū; *-en; *-es; *-ęt; *-er.

U praslavenskom jeziku paradigma imenica je sačuvala osnovne osobine indoeuropske deklinacije. Ipak nastale su i neke promjene.

Deklinacija imenica naslijeđena je iz praslavenskoga, u kojem je sačuvana iz praindoeuropskoga.

U praindoeuropskom jeziku vrsta deklinacije imenica ovisila je o krajnjim fonemima (tematskih sufiksa ili determinativa), koji su bili pokazatelji pripadnosti riječi određenoj klasi imenica. Takvi su tematski sufiksi ili determinativi bili *-ā, *-jā; *-ŭ; *-ĭ; *-ū; *-en; *-es; *-ęt; *-er.

U praslavenskom je počelo postupno pregrupiranje imenica ne prema osnovama nego prema rodu. Sve veću težinu dobiva paradigma nastavaka, a ne tematski sufiks osnove. Nekadasnji tematski sufiks ili formant osnove sve se više povezuje s gramatičkim rodom imenica (imenice na -a- postaju imenice ženskoga roda, na -o- srednjega i muškoga, na -ъ- muškoga roda).

Promjeni roda imenica i prelasku iz jedne osnove u drugu u velikoj su mjeri pogodovale i fonetske promjene, koje su se događale u praslavenskom jeziku u padežnim nastavcima. Imenice -o- osnova su se mogle posložnjavati sufiskom -j, koji se javljao ispred tematskoga -o-. Kako su u -o- osnove spadale imenice srednjega i muškoga roda tako je nastala imenska skupina -o-, -jo- osnova. Imenice a-osnova su također u praslavenskom spadale u dvije vrste promjena -a- i -ja- ženskoga roda.

U praslavenskom jeziku se također odvijao proces miješanja osnova i gubitka njihovih formalnih obilježja. Posebno, kao posljedica fonetskih promjena nastavaka imenica -o- i -u- osnova muškoga roda u nominativu su se prestali razlikovati (psl. *vlъkъ – imenica -o- osnova i *synъ – imenica -u-osnova). To je dovodilo do daljnjega miješanja tipova promjena -o- i -u- osnova, tako da je promjena -u- osnova na kraju skoro sasvim nestala.

Osnove na suglasnike *-en; *-es; *-ęt; *-er su se spojile u jednu promjenu jer su njihovi nastavci bili jako bliski. Kod deklinacije imenica ove skupine, nastavci su se dodavali na formante osnova, koji su se u kosim padežima dodavali kao derivati *-en; *-es; *-ęt; *-er.

Krajnji su fonemi osnova (-ā; -ŏ, -ŭ; -ĭ; -ū; -en; -es; -ęt; -er), s obzirom na to da su u početku bili tvorbeni sufiksi, postupno gubili svoje značenje. Kod deklinacije ti sufiksi su se dosljedno dodavali ispred nastavaka u svim padežima.

U slavenskim jezicima najstarije osnove su doživjele promjene kao rezultat cijeloga niza fonetskih procesa:

- u jednim slučajevima tvorbeni sufiksi ili tematski elementi postali su nastavci, a u drugima – fonetski su se spojili s nastavcima. Drugačije rečeno, u tom periodu dogodilo se preslagivanje osnova u korist nastavaka: krajnji fonemi osnova prešli su u nastavke ili su se fonetski stopili s njima (dogodila se morfološka apsorbcija).

Primjeri promjena u staroslavenskom:

praindoeuropski	praslavenski	staroslavenski
✻plŏdŏs	-s je nestalo (rezultat djelovanja zakona otvorenoga sloga), ŏ>ŭ>ъ	ПЛОДЪ
✻sūnŭs	-s je nestalo, ū>ы	сынъ

Već su u staroslavenskom imenice плодъ i сынъ imale jednaku osnovu na tvrdi suglasnik i nastavak – ъ. Ali je promjena tih imenica još uvijek ovisila o davnim osnovama, koje su se razlikovale u indoeuropskom. Nekadašnje vrste promjena nastavile su se čuvati jer su imale određeni sustav padežnih nastavaka, karakterističan za određenu imeničku osnovu.

U staroslavenskom su jeziku stare osnove sačuvane u dativu, lokativu množine i dativu, instrumentalu dvojine.

Praktički su potpuno nestale osnove na suglasnik, ostavivši u praslavenskom pojedinačne riječi, npr. *mati, *svekry, *kry. Većina praslavenskih imenica su imale samoglasničku osnovu.

Osnove na suglasnik *en, *-es, *ęn, *er su se ujedinile u jednu promjenu jer su im nastavci bili slični. U dekliniranju imenica ove vrste nastavci su se dodavali na formante osnova, koji su u kosim padežima postajali derivati.

Mjesto hrvatskoga sustava dekliniranja unutar slavenskih jezika prema starim osnovama ilustriramo u tablici.

U suvremenim slavenskim jezicima imenice čuvaju kategorije roda, broja i padeža. Izuzetak su bugarski i makedonski, koji su skoro sasvim izgubili stari sustav deklinacije.

U dekliniranju imenica slavenski jezici su ili sačuvali stare nastavke imenica ili su razvili nove nastavke prema određenim fonetskim zakonitostima ili pod utjecajem analogije. U cijelini razvoj slavenske paradigme je proces unifikacije padežnih oblika imenica.

Iz praslavenskoga perioda čuvaju se u slavenskim jezicima razlike u paradigmi imenica prema tvrdoj i mekoj skupini.

Paradigma imenica u suvremenim slavenskim jezicima grupira se u tri-četiri skupine prema nastavcima nominativa jednine i značenja roda.

Tako se u hrvatskom danas imenice klasificiraju prema kombinaciji roda i nastavka. Prema takvim parametrima imenice muškoga roda imaju sklonidbu s nultim nastavkom (*izvor, nokat, otočanin, vojnik*), te s nastavkom -o, -e (*pepeo, ugao, koljeno, rapščupanko, pospanko*). Imenice srednjega roda dijele se na one s neproširenom osnovom (*polje, sunce, uže, zvonce*) i proširenom osnovom (*rame, pleme, drvo*), te imenice ženskoga roda, na one s nastavkom -a (*žaba, slika, tuga, svrha*) i nultim nastavkom u nominativu (*riječ, noć, radost, misao*).

Sličan princip klasifikacije imenica prisutan je i u ukrajinskom. Imenice su podjeljene u četiri skupine. U prvoj su uglavnom imenice ženskoga roda na -a, -я (сестра, пісня, їжа...), muškoga roda na nulti nastavak, te srednjega roda na -o, -e (дуб, жир, папір, батько, місто...), ženskoga roda na nulti nastavak i imenica mati (любов, ніч, осінь, мати...), imenice srednjega roda koje u kosim padežima imaju formante -at-/-jat- (дівча, теля, ім’я,орля...).

U dosadašnjim poredbama slavenskih jezika rijetko su se uspoređivala ta dva jezika (riječ je uglavnom o historijskim gramatikama u kojima se usporedba paradigme temeljila na usporedbi oblika specifičnih za pojedine slavenske skupine jezika). Rijetke su konkretne usporedbe upravo ova dva jezika, kao članak M. Popovića i R. Trostinske: Morfologija imenica ukrajinskoga jezika (s osvrtom na ruski i hrvatskosrpski jezik).

Zbog ograničenoga prostora, suzili smo poredbu imenica na jedninu imenica ženskoga roda u ukrajinskom i hrvatskom jeziku. Imenice ženskoga roda su nekadašnje imenice -a, -ja, -i te osnova na suglasnik poput današnjih imenica

crkva, mrkva, mati... Najkompaktniju i najbrojniju skupinu činile su imenice a-osnova. Pokazat ćemo u kojim su se pravcima razvijale imenice ovoga roda u ovim srodnim jezicima te koliko su se one promijenile od nekadašnjega zajedničkog prastanja. S druge strane pokazat ćemo kako su promjene koje su obilježile svaki pojedini jezik, prisutne i u onom drugom, makar na ograničenom teritoriju prostiranja jednoga govora.

Nominativ

Imenice ženskoga roda u nominativu imale su različite nastavke. Imenice nekadašnjih a-osnova u suvremenom ukrajinskom jeziku, kao i u drugim istočnoslavenskim jezicima, potpuno su sačuvale svoju staru fleksiju nominativa na -a. Općenito, kod imenica ženskoga roda danas i u hrvatskom prevladava nastavak -a (*voda, pjesma*) nad nultim nastavkom (*mladost, noć*), u oblicima hipokoristika javlja se i nastavak -e (*Mare, Kate*). Kada je riječ o imenicama s nastavkom /a/ u nominativu jednine čija deklinacija odgovara prvoj deklinaciji u ukrajinskom jeziku, „bivša »tvrda« varijanta povukla je za sobom bivšu »meku« varijantu“ (Popović, Trostinska 1990: 58).

U ukrajinskom jeziku kod osnova na -ja- razvio se -j-, ako je osnova završavala na suglasnik: *буря, зоря*. U hrvatskom je nestala opozicija -a-/-ja- i ove su se skupine spojile u jednu: *riba, glava, bura, zora*. Nekoliko imenica i-osnova prešlo je u kategorija ja-osnova i primile su umjesto nultoga nastavka fleksiju -ja: *писня* (пѣснь), *миша* (мышь). U nizu jugo-zapadnih govora ukrajinskoga jezika imenica miš čuva svoj stari oblik s nultim nastavkom u muškom rodu. Ipak, u većini slučajeva, oba su jezika dobro sačuvala i-deklinaciju s karakteristikom u nominativu jednine: nultim nastavkom.

Od imenica r-osnova mati je sačuvala svoj stari oblik i u ukrajinskom jeziku. U pojedinim govorima postoji i paralelni oblik *мамір* (Bevzenko 1960: 52), kao i u hrvatskom *mater*, koji je nastao pod utjecajem akuzativa. Istočnoslavenski oblik *дъчи* je nakon niza fonetskih promjena u ukrajinskom dobio oblik *дочка* i potpuno se stopio s imenicama -a osnova. U hrvatskom završavaju na -i *kći* i *mati* (ali postoji i *kćerka* sa sufiksom -k- i nastavkom -a).

Imenice v-osnova su dosta rano oblik nominativa jednine na -ы zamijenile oblikom akuzativa na -ъвь, tako su nastali oblici nominativa *букъвь, кръвь, любъвь, свекръвь, цьркъвь,* ali i ti oblici se uglavnom nisu sačuvali, uz izuzetak pojedinih riječi kao *кров, любов/krv, ljubav* koje su se stopile s imenicama nekadašnje -i osnove. Većina imenica nekadašnje -v osnove je pod utjecajem imenica -a osnove prihvatila njihovu fleksiju: *буква, моркова, брова, церква;* ili u

hrvatskom: *krv, ljubav, svekrva, crkva*. Većina je imenica pod utjecajem a-osnova primila fleksiju -a *редька, азбука*, ili ukr. dijal. *свекра* (Bevzenko 1960: 52). Ipak, ukrajinski jugozapadni govori, posebno karpatski, čuvaju i stariji oblik na -ov < ъвь: *церьков, редьков, бритов, конов, морков, кроков, подошов, молитов, обырв* (Panjkevyč 1938: 229; Verhrats'kyj 1902: 122). U ukrajinskom je jeziku s jedne strane nulti nastavak ima *кров*, a s druge, preko novoga sufiksa -uh- nastavak -a dobila je свекруха, a također – sa sačuvanim -v- u proširenoj varijanti osnove – i *церква* i *морква*, ovamo je s novim sufksom -k- ušla i *дочка*.

Tako imenice ženskoga roda i u ukrajinskom i u hrvatskom standardnom jeziku, nakon niza promjena koje su nastale, imaju u nominativu jednine oblike na -a, -ja: *рука, земля, миша, пісня, дочка, буква* ili na tvrdi ili meki suglasnik: *піч, ніч, сіль, кров, любов*, jedino je imenica nekadašnje r-osnovi *мати*, sačuvao svoj stari oblik na -i.

	osnove	ukrajinski	hrvatski
1.	-a (-ā-)	риба, голова, нога	riba, glava, noga
2.	-я (-jā-)	буря, зоря	bura, zora
3.	-и (-jā-, -r-)	мати (матір)	mati (mater)
4.	-ь (-ĭ-)	миша (мышь); пісня (пѣснь)	pjesma
5.	-ы (-ŭ-)	кров (кръвь), любов (любъвь),	krv, ljubav
		церква (цьркъвь), морква	crkva, mrkva

Genitiv

U genitivu jednine imenice ženskoga roda postojale su čak četiri vrste fleksija: -и (-a osnove), -ѣ (-ja osnove), -i (-ĭ osnove) te -e (-r i -v osnove).

Suvremeni ukrajinski jezik u ovom padežu ima dvostruke oblike: -и te -i, koji su refleksi davnih fleksija imenica -a, -ja te -i osnova. Ukrajinski jezik je ikavski, tako da se refleks jata ja-osnova poklopio s nastavkom i-osnova. U hrvatskom se jeziku razlikuje samo jedan prednji visoki samoglasnik, tako da ne postoji opozicija i/y, stoga je u ovim slučajevima nastavak -i: *zemlji, škodi*...

Vrlo rano su imenice -a osnova utjecale na -ja osnove te su one preuzele fleksiju -и umjesto starijeg ѣ. Takvi oblici su prisutni, prema opažanjima O. Sobolevskog, već u tekstovima XI. – XII. st. (Sobolevskyj 1907: 181). Moguće je da su oblici na -и, koje imaju jugo-zapadni ukrajinski dijalekti: *веселости, кости,*

миши, розкоши, осени, соли, масти rezultat utjecaja -a osnova na -ja osnove, iako je to moguće i kasnija pojava, uvjetovana depalatalizacijom stridentnih i r u tim govorima.

Kada je riječ o imenicama u hrvatskom jeziku s nastavkom /a/ u nominativu jednine čija deklinacija odgovara prvoj deklinaciji u ukrajinskom jeziku, „tu je bivša "meka" varijanta povukla za sobom "tvrdu", pa je genitivni nastavak /e/ (prema bivšem prednjojezičnom nazalnom samoglasniku)" (Popović, Trostinska 1990: 58).

Imenice ženskoga roda -i osnova u genitivu jednine su dosta dugo čuvale svoje stare oblike s fleksijom -и. Takav oblik imaju i danas jugo-zapadni ukrajinski govori: *веселости, кости, миши, розкоши, постели, сони, масти, папороти* (Bevzenko 1960: 54).

Oblici genitiva jednine na -i u imenicama nekadašnjih -i osnova javili su se pod utjecajem imenica -ja osnova.

U ukrajinskom jeziku imenice osnova na suglasnike su vrlo rano počele potpadati pod utjecaj -i- osnova, pa su onda u genitivu jednine skupa sa starom fleksijom na -е počele dobivati i novu fleksiju -и: *матери, кръви, букъви*. Izuzetak su imenice nekadašnje osnove -v, -r: *крові, любові, матері.*

Nastavak -e od nekih imenica osnova-v, još je od srednjega vijeka uopćeni nastavak u hrvatskom jeziku (Kuzmić 2015: 26): žene, volje. Prisutan je i u nekim jugo-zapadnim ukrajinskim govorima, posebno u zakarpatskim: *кирве, церкве, підошве, матере…* (Bevzenko 1960: 56).

Suvremeni ukrajinski standard, kao i većina govora ima u genitivu jednine nekadašnjih -a, -ja osnova reflekse starih oblika: -и (<ы), -і (-ѣ): *риби, руки, ноги, землі, волі…*

1.	ukrajinski	землі	руки	кості	матері
2.	hrvatski	zemlje	ruke	kosti	matere
3	staroslavenski	землѣ	роукы	кости	матере

Dativ

Dativ jednine imenica ženskoga roda imao je dvojaku fleksiju: -ѣ (-a osnove) te -и (-ja, -i te osnove na suglasnik).

Suvremeni ukrajinski jezik je od svih imenica ženskoga roda u dativu sačuvao fleksiju -i: *рибі, руці, землі, ночі, солі, матері, букві, свекрусі, крові*, što je refleks stare fleksije imenica -a osnova (ѣ>i).

Neki jugozapadni govori od imenica nekadašnjih -ja osnova začuvali su reflekse starih oblika na -и: (*хижи, птици, дини, санни, ґаздини*) (Panjkevyč 1938: 232).

U hrvatskom jeziku nastavak je kao i u ukrajinskom /i/. (Ali dok je ukrajinskom to posljedica ikavizma, u hrvatskom je taj /i/ na istom mjestu gdje je bio i u bivšoj »mekoj« varijanti) (Popović, Trostinska 58: 1990).

Akuzativ

Imenice a-, ja-osnova u akuzativu su imali fleksije -u, -ju. U suvremenom ukrajinskom jeziku imenice nekadašnjih v-osnova: *кров, любов* te imenica r-osnove *мати* sačuvali su stari oblik akuzativa. Većina se imenica nekadašnje v-osnove spojila s imenicama a-osnove te su preuzeli oblik akuzativa na -у: *букву, моркву, крокву, свекруху*.

Imenice i-osnova u hrvatskom imaju oblik koji organski proizlazi iz starih oblika: *kost, noč, čest*... Fonetske promjene, nestanak kranjega jera, koji je bio fleksija, uvjetovali su i morfološke promjene.

U jugozapadnim govorima ukrajinskoga jezika i od tih imenica čuvaju se refleksi starih oblika, na primjer u: *церков, редьков, обирв*. (Verhratskyj 1902: 122)

Vokativ

U vokativu jednine imenice ženskoga roda imale su fleksiju: -o (a-osnove), -e (ja- osnove) te -и (i-osnove). Kod imenica na suglasnik oblik vokativa podudarao se s oblikom nominativa.

Današnji oblici u ukrajinskom i hrvatskom su najčešće nastavak -o, ili -e, koji su refleksi nekadašnjih oblika a-, ja-osnova. Ono po čemu se danas suvremeni standardni jezici razlikuju su nastavak -a u hrvatskom, kada se radi o nominativnom obliku u ovoj funkciji: *bratja moja, dobri sluga* (Kuzmić 2015: 135), te -u u ukrajinskom razgovornom jeziku kod hipokoristika npr. *Galju, Marusju, Kolju* (Popović, Trostinska 1990: 59). To se -u pojavilo pod utjecajem takvoga nastavka kod imenica muškoga roda u drugoj deklinaciji.

Utjecaj imenica muškoga roda jo-osnova na skupinu hipokoristika ženskoga roda može se pojasniti time da su oni svojim tvorbenim sredstvima (sufiksima) bili vrlo bliski imenicama muškoga roda (Bulahovskyj 1936: 94).

Imenice i-osnova dosta dugo su čuvale svoj stari oblik na -и, ostaci tih oblika susreću se i danas u nekim jugo-zapadnim ukrajinslom govorima: *кости, молодости.*

Instrumental

Instrumental jednine imenica ženskoga roda imao je nastavke -ою (a-osnove), -ею (ja-osnove), -ию, -ью (i- te suglasničke osnove).

Imenice nekadašnjih a-, ja-osnova u ukrajinskom standardu i u većini govora sačuvali su stari oblik na -ою, -ею: *рибою, рукою, головою, землею, волею, надією…* U ovim pozicijama dolazi do prijeglasa „(pri čemu ne samo da /e/ ne zahtijeva više ispred sebe palatalizaciju suglasnika nego je obrnuto: na mjestu je /n'/ u vyšnja, naprimjer, /n/ u vyšneju, a takav je odnos /e/ i prethodnog suglasnika jedna od karakteristika fonemike suvremenog ukrajinskog jezika; osim toga, da prijeglas ima isključivo morfofonemski karakter, a ne fonetski, vidi se i po tome što je /e/ obavezno i poslije otvrdnulih palatala, kao, naprimjer, poslije /š/ u dušeju)“ (Popović, Trostinska 1990: 59).

U štokavskom narječju hrvatskoga jezika često se potvrđuje stari nastavak suglasničkih skupina: *solju, žućju, moćju* (Kuzmić 2015: 66).

U hrvatskom kajkavskom govoru javlja se stegnuti nastavak: *z strano, pred hižo* (Kuzmić 2015: 103).

U hrvatskom standardu je, pod utjecajem imenica iz druge deklinacije, u ovoj deklinaciji u instrumentalu nastavak -om (preko /oj/, /ov/). Ta pojava je prisutna i u krajnjim zapadnim ukrajinskim govorima gdje nalazimo i oblike na -ом: *головом, пшеницьом, водом, родом, гором, с коровом, руком, за земльом, руком, ногом, з мамом*.. (Verhratskyj 1902: 66) Ta fleksija je nastala pod utjecajem imenica muškoga roda, koje su se završavale u instrumentalu na -om. Većina znanstvenika se slaže da je u ukrajinskom do zamjene došlo pod utjecajem zapadnoslavenskih jezika, prije svega poljskoga (Bevzenko 1960: 60). Prvo je obuhvatila imenice na -a, -ja muškoga roda *староста, суддя, Микола*... U hrvatskom je utjecaj potpuno obuhvatio imenice ženskoga roda koje su izgubile svoj izvorni nastavak.

Fleksija -ov, -ev tako je široko predstavljena u jugo-zapadnim govorima, mogla se tvoriti kao rezultat ispadanja intervokalnoga -j- te gubljenja vokalnosti -

y i prelaska u neslogotvorno -ў*: рукоjу > рукоу > рукоў*. (Bevzenko 1960: 58). Slični oblici su prisutni, osim u hrvatskim govorima, i u oblicima imenica ženskoag roda u slovačkom: *ženou, ulicou, gazdinou* te češkom: *branou, drahou, hlinou*. Ipak, znanstvenici smatraju ukrajinske dijalektne oblike organskim tvrbama jer nisu prošireni uza zapadnu granicu, tj. ne graniče s govorima slovačkoga jezika (Bevzenko 1960: 59). Paralele nalazimo i u hrvatskim štokavskim *ženov* (Lisac 2009: 26) te čakavskim govorima: *rukov, voljev* (Kuzmić 2015: 26). S obzirom na distribuciu ovih oblika u ukrajinskom i hrvatskom, možemo ih smatrati slavenskim regionalizmima.

Lokativ

Stari oblici su imali fleksiju -ѣ (-a osnove), -и (-ja, -i osnove) te -e (osnove na suglasnik). Promjene u oblicima lokativa su uvelike slične promjenama u dativu.

Danas u standardnom ukrajinskom i hrvatskom jeziku i u većini ukrajinskih dijalekata te u hrvatskim štokavskim govorima postoji samo fleksija -i koja potječe od a-osnova.

U hrvatskim kajkavskim i čakavskim govorima prisutan je i nastavak -e, koji je bio nastavak osnova na suglasnik, a mogao je biti i refleks jata kod a-osnova: *k pravice, u duše*... (Kuzmić 2015: 103).

Zaključak

Na osnovi provedene analize imenica ženskoga roda jednine u ukrajinskom i hrvatskom jeziku izvodimo sljedeće zaključke:

1. U pojedinim padežima zadržani su jednaki nastavci u oba analizirana jezika.
2. U svim padežima imamo paralele u oba jezika, ako ne na razini standarda, onda na dijalekatskoj razini.
3. Razlike koje su nastale često su rezultat različitih fonetskih promjena, primjerice u ukrajinskom je *jat* dalo *i*, a u hrvatskom su se praslavensko *i* i *y* slili u *i*.
4. Utjecaj imenica muškoga roda osnova na -o prisutan je u hrvatskom u oblicima instrumentala. Vidimo i paralele u ukrajinskom, ali na ograničenoj teritoriji i ograničenom broju imenica.

Literatura

S. Bevzenko: С. П. Бевзенко, *Історична морфологія української мови,* УжДУ, Ужгород 1960.

L. Bulahovs'kyj: Л. А. Булаховський, Розвидки у ділянці граматичної аналогії в слов'янських мовах, *Мовознавство*, 1936., 49–70.

B. Kuzmić, M. Kuzmić, *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2015.

J. Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2, Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2009.

I. Lukežić, *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci, Katedra čakavskog sabora Grobništine, Zagreb 2015.

I. Panjkevyč: І. Панькевич, *Українськи говори Підкарпатської Русі і суміжних областей*, ČPV, Прага 1938.

M. Popović, R. I. Trostinska, Morfologija imenica ukrajinskoga jezika (s osvrtom na ruski i hrvatskosrpski jezik), *Radovi Zavoda za slavensku filologiju 25*, 1990., 49–72.

A. Sobolevskyj: А. И. Соболевский, *Лекции по истории русского языка*, СПб, Москва 1907.

I. Verhrats'kyj: І. Верхратський, *Про говір галицьких лемк*ів, НТШ, Львів 1902.

Sažetak

U praslavenskom jeziku deklinacija imenica bila je organizirana na temelju osnova. Sustav sklonidbe, naslijeđen od praindoeuropskog, imao je 11 promjena: sedam samoglasničkih i četiri suglasničke. Slijedom raznih fonetskih i morfoloških promjena koje su zahvatile svaki od suvremenih slavenskih jezika tijekom stoljeća razdvojenosti, sklonidba imenica se danas u svakom od njih donekle razlikuje. Osim toga, u daljnjem razvoju slavenskih jezika, nakon raspada praslavenske zajednica, takva je, praslavenska, organizacija sklonidbe zamijenjena sustavom paradigmi koje su utemeljene na gramatičkom rodu.

Tako se, u hrvatskom danas imenice klasificiriaju prema kombinaciji roda i nastavka. Prema takvim parametrima imenice muškog roda imaju sklonidbu s nultim nastavkom (izvor, nokat, otočanin, vojnik), te s nastavkom –o,-e (pepeo, ugao, koljeno, rapščupanko, pospanko). Imenice srednjeg roda dijele se na one s neproširenom osnovom (polje, sunce, uže, zvonce) i proširenom osnovom (rame, pleme, drvo), te imenice ženskog roda, na one s

nastavkom –a (žaba, slika, tuga, svrha) i nultim nastavkom u nominativu (riječ, noć, radost, misao).
Cilj nam je vidjeti kako se formirao sustav deklinacija u hrvatskom jeziku u odnosu na onaj u praslavenskom, te u kolikoj mjeri se on razlikuje od sustava deklinacija u ostalim slavenskim jezicima. Usporedit ćemo neke od imenica u raznim slavenskim jezicima te vidjeti kako su se nekadašnje sklonidbe prema osnovama danas prilagodile hrvatskom jeziku te nekima od slavenskih jezika. Prije svega ćemo hrvatske oblike imenica uspoređivati sa staroslavenskim i bugarskim, a zatim s ukrajinskim, ruskim, češkim i slovačkim oblicima.

Coming into being and changes in the noun declension system in the Croatian language as compared with other Slavic languages (example being feminine nouns in the Ukrainian and Croatian language)

(Summary)

In the Proto-Slavic language, the noun declension was organized upon the noun bases. The declension system, as inherited from the Proto-Indo-European, had 11 changes: seven vowel changes and four consonant changes. Due to various phonetic and morphological changes that affected each of the contemporary Slavic languages thorough the centuries of their separate existence, the noun declension differs in each of them to some degree. Besides, throughout the further development of Slavic languages, after the disintegration of the Proto-Slavic community, such Proto-Slavic organization of the noun declension was replaced by a system of paradigms based on the grammatical gender.
Our goal is to see how the declension system in the Croatian language was formed as compared with the one in the Ukrainian language. We shall compare the feminine nouns in these two languages and see how former declensions according to various bases got adapted nowadays. We shall pay special attention to dialects of these two languages and see whether the differences on the dialectal level are smaller.

Key words: declination, nouns, ending, base, gender

Dunja Vranešević

Što dodaci prehrani poručuju vašemu zdravlju (tekstne značajke dodataka prehrani)

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 81:613.292

Predmet istraživanja tekstne su vrste posvećene opisu i prodaji dodataka prehrani. Sadržaj i značajke uvjetovani su interakcijsko-situacijskim kontekstom u kojemu se javljaju, ali i pravnom regulativom koja propisuje postupke označivanja i reklamiranja hrane, odnosno upotrebu odgovarajućih prehrambenih i zdravstvenih tvrdnji. U radu se predstavljaju osnovna obilježja dodataka prehrani, kao i propisi koji ih definiraju, te se sa stajališta tekstne lingvistike i pragmatike na odabranome korpusu prikazuju ustrojstvo, funkcija i značajke tekstova njihovih opisa i reklama. Radom se nastoji pridonijeti razvoju lingvistike tekstnih vrsta hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: dodatak prehrani, opis proizvoda, tekstna vrsta, tekstna lingvistika, pragmatika

1. Uvod

U nedostatku vremena za osnovne životne potrebe, uzrokovanom ubrzanim razvojem društva i promjenama životnoga stila kojima pojedinci nastoje pratiti zahtjeve suvremenoga životnog standarda, dolazi do rastućega zanimanja potrošača za bržim i pristupačnijim rješenjima u poboljšanju izgleda i očuvanju zdravlja. U takvome kontekstu, u kojemu je cilj postizanje učinaka uravnotežene prehrane na lakši i brži način, medijski i reklamni prostor zauzimaju tekstne vrste posvećene opisima i prodaji tzv. funkcionalne hrane (usp. Čalić et al. 2011) koja utječe na poboljšanje općega stanja organizma, a pritom je

praktična i jednostavna za upotrebu.[1] Upravo zbog iznimne produkcije ove vrste jezičnoga izražavanja u suvremenoj komunikaciji tekstovi dodataka prehrani čine zanimljivu građu za analizu tekstnih značajki jer predstavljaju raširenu tekstnu vrstu s posebnom funkcijom, temom, sadržajem i organizacijom i, što je posebno važno, uvjetovanu izvanjezičnim kontekstom koji strogo definira makrostrukturu, ali i mikrostrukturu svakoga dijela teksta. Tekstovi namijenjeni krajnjemu potrošaču podliježu institucijskomu normiranju jer se njihov sadržaj zbog zaštite potrošača nadzire djelovanjem i propisima nadležnih ustanova, čega ni sami potrošači često nisu svjesni. Istraživanje je stoga temeljeno na interakcijsko-situacijskome kontekstu nastanka tekstova dodataka prehrani koji nalaže njihovo primjereno oblikovanje.

2. Interakcijsko-situacijski kontekst

Interakcijsko-situacijski kontekst obuhvaća različite smjernice koje uvjetuju postojanje i oblikovanje određene tekstne vrste (informativnost, htijenje, sustav vrednovanja recipijenta, domenu, mjesto i vrijeme, komunikacijski medij i dr.) te podrazumijeva odnos emitenta i recipijenta teksta (Ivanetić 2003: 46). U *Pravilniku o dodacima prehrani* (2013) dodaci prehrani definirani su kao pripravci proizvedeni iz koncentriranih izvora hranjivih tvari (vitamina i minerala) ili drugih tvari s hranjivim ili fiziološkim učinkom (aminokiselina, esencijalnih masnih kiselina, vlakana, biljnih vrsta, mikroorganizama, jestivih gljiva, algi, pčelinjih proizvoda i dr.) čija je svrha obogatiti uobičajenu prehranu u cilju održavanja zdravlja. Pritom je vrlo važno razlikovati funkciju dodataka prehrani od funkcije lijekova koji podliježu drugim zakonskim propisima. Iako imaju slično pakiranje i konstitutivne elemente teksta (sastav, djelovanje, doziranje, popratne pojave, čuvanje), dodaci prehrani nisu lijekovi i ne smiju se smatrati lijekovima. U njima se ne prepoznaju indikacije za liječenje ili prevenciju bolesti zbog čega su određeni kao prehrambeni proizvodi te su kupnja i konzumacija moguće bez liječničkoga recepta (usp. Čalić et al. 2011: 52; Glovacki-Bernardi 1997). Funkcija teksta stoga mora ispunjavati zahtjev za ispravnim navođenjem podataka kako bi recipijenti dobili istinite i pouzdane upute te reagirali pozitivno na želje emitenta.

[1] Tekstne vrste skupovi su tekstova sa zajedničkim obilježjima čija forma i sadržaj ovise o funkciji i kontekstu u kojemu nastaju, odnosno izraz su društvenih i institucionaliziranih kodova ponašanja koji uvjetuju odnos između emitenta i recipijenta teksta (Glovacki-Bernardi 1997: 21). Istraživanje i opisivanje značajki svih vrsta tekstova te procesa njihove proizvodnje i recepcije osnovna su zadaća tekstne lingvistike.

Prema klasifikaciji tekstnih vrsta opis proizvoda poput dodatka prehrani pripada direktivima. Budući da je direktivima namjera navesti recipijente na kakvu radnju ili preuzimanje stava (Ivanetić 2003: 71-72), tekst dodatka prehrani odgovara tomu uvjetu jer je cilj njegova emitenta navesti recipijente, odnosno moguće potrošače, na kupnju i upotrebu predstavljenoga proizvoda. Tekst obuhvaća nekoliko različitih tekstnih vrsta – opis, uputu o upotrebi, reklamu – koje sve pripadaju skupini direktiva, i to onih kojima je funkcija reći recipijentu da nešto učini (u slučaju reklame), pri čemu sam odlučuje hoće li to učiniti, te informirati recipijenta kako da učini nešto što mu ide u prilog (u slučaju upute). Domena je i službena i javna: tekstovi su nastali u institucijskome okviru prehrambene i farmaceutske industrije, a namijenjeni su komunikaciji s potrošačima. Razni komunikacijski mediji obuhvaćaju tiskane i elektroničke medije te usmenu komunikaciju.

2.1. Zakonski normirano označivanje i reklamiranje dodataka prehrani

Označivanje, reklamiranje i prezentiranje prehrambenih proizvoda predstavljaju najvažnije oblike komunikacije emitenata (proizvođača, dobavljača i prodavača proizvoda) s recipijentima (potrošačima) i ujedno tvore jedno od najsloženijih zakonski uređenih područja povezanih s hranom.[2] S obzirom na to da dodaci prehrani pripadaju kategoriji prehrambenih proizvoda, na njih se primjenjuju svi opći propisi o hrani.

Da bi emitent postigao da recipijent kupi proizvod, mora ispuniti zakonske uvjete za primjerenim označivanjem i reklamiranjem kako bi se spriječilo širenje neistinitih ili dvosmislenih informacija te potrošače zaštitilo od zabluda. Od 2006. godine svaka zdravstvena i prehrambena tvrdnja o hrani u Europskoj uniji kojom se koristi u komercijalnoj komunikaciji s potrošačem (na pakiranju, oglašavanje na internetu i u medijima te drugi promocijski materijali), upućujući na korisnost u održavanju ili poboljšanju stanja organizma, iz toga razloga treba biti znanstveno utemeljena.[3] Takve tvrdnje provjerava i odobrava Europska agencija za sigurnost hrane (engl. European Food Safety Authority; EFSA) čiji prijedlog usvajaju Europska komisija, Europski parlament i države članice Europske unije. Ministarstvo zdravstva za hrvatsko tržište propisuje koja je znanstveno provjerena svojstva sastojaka hrane i dodataka prehrani dopušteno prikazivati te

[2] http://www.mps.hr/default.aspx?id=5851 (pristupljeno 2. listopada 2015.).

[3] *The application of the Nutrition and Health Claims Regulation 1924/2006*, 2013: 15.

u skladu s tim nadzire tvrdnje na pakiranju proizvoda i u reklamnim tekstovima.[4] Uz svaki proizvod smiju biti navedene isključivo odobrene tvrdnje, stoga su organizacija i sadržaj tekstova u funkciji označivanja i reklamiranja dodataka prehrani izravno uvjetovani izvantekstnim normiranjem. U takvome interakcijsko-situacijskom kontekstu emitenti moraju pažljivo birati iskaze kojima će predstaviti proizvod koji žele približiti recipijentima.[5] Propisani uvjeti primjenjuju se na sve oblike označivanja, reklamiranja i prezentiranja uključujući nazive proizvoda, robnih marki, slikovne i grafičke prikaze, simbole i drugo. Usto se nadziru podaci o sastavu, količini, podrijetlu, trajnosti, postupku proizvodnje, svojstvu hrane te preporučenome dnevnom unosu. Prema *Pravilniku o dodacima prehrani* posebice je zabranjeno dodacima prehrani pripisivati učinke koje ne posjeduju te svojstva prevencije, terapije i liječenja bolesti. *Pravilnikom o prehrambenim i zdravstvenim tvrdnjama* (2010) propisano je da navođenje ne smije biti pogrešno, dvosmisleno ili obmanjujuće, davati razloga za sumnju u sigurnost i hranjivu vrijednost ostale hrane, poticati pretjeranu konzumaciju određene hrane, sugerirati da uravnotežena i raznovrsna prehrana ne može pružiti potrebne količine hranjivih tvari te upućivati riječima ili slikama na moguće promjene u organizmu koje bi mogle izazvati strah kod potrošača.

3. Tekstne značajke dodataka prehrani

Da bi se koji tekst prepoznao kao komunikacijska pojava, mora obuhvatiti sedam načela tekstualnosti (de Beaugrande i Dressler 2010: 14), što tekstovi dodataka prehrani ispunjavaju: iskazi su povezani u jasnome i logičnom poretku gramatičkih odnosa (*kohezivnost*) te uzročno-posljedičnim vezama s izvanjezičnim svijetom (*koherentnost*), slijede namjeru emitenta da proizvod približi potrošačima (*intencionalnost*), strukturno su i sadržajno razumljivi recipijentima (*prihvatljivost*) te im prenose nepoznate informacije (*informativnost*), organizacija im je uvjetovana posebnim izvanjskim

[4] Uredbe o sastavu, označivanju i stavljanju na tržište dodataka prehrani razrađene su u Republici Hrvatskoj *Zakonom o prehrambenim i zdravstvenim tvrdnjama te hrani obogaćenoj nutrijentima* i pripadajućim pravilnicima (https://zdravlje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1297/sanitarna-inspekcija/hrana-1359/dodaci-prehrani-1841/1841, pristupljeno 20. veljače 2016.).

[5] Primjerice, nije dopušten izraz kojim se tvrdi da proizvod *poboljšava tjelesnu liniju* jer predstavlja nemjerljivu oznaku, koja je nejasna za znanstvenu procjenu, ali je dopuštena tvrdnja da proizvod *pomaže u smanjenju tjelesne mase* jer je riječ o mjerljivoj veličini (http://www.efsa.europa.eu/en/topics/topic/nutrition, pristupljeno 1. listopada 2015.).

normiranjem (*situativnost*), a njihov leksik upućuje na druge tekstove slične tematike (*intertekstualnost*). Omjer između kriterija koji proizlaze iz tekstne građe i kriterija uvjetovanih izvantekstnim okolnostima ide u prilog potonjima, što potvrđuje da je za razumijevanje tekstnih značajki nužno poznavanje izvanjezičnoga konteksta u kojemu tekst nastaje. Bit teksta tek se manjim dijelom potvrđuje u njemu samome (usp. Badurina 2008: 88). Kontekstualnu normiranost dodataka prehrani pokazuju osnovna obilježja makrostrukture i mikrostrukture koja su u radu izvedena iz korpusa mrežnih izvora i reklamnih materijala hrvatskih dobavljača i prodavača takvih i drugih prehrambenih proizvoda namijenjenih poboljšanju kvalitete života. Za istraživački korpus odabrano je pet hrvatskih mrežnih trgovina specijaliziranih za prodaju dodataka prehrani (eljekarna24, FitZona, Ljekarnik, *Online* Ljekarna *Coner*, Terra Organica), koje su među prvim rezultatima Googleova pretraživanja mrežnih stranica te vrste, zbog čega se može zaključiti da ih recipijenti najviše posjećuju, što ih ujedno čini i najrelevantnijim izvorima za istraživanje tekstnih značajki dodataka prehrani.

3.1. Makrostruktura

Makrostruktura tekstova dodataka prehrani slijedi zadane smjernice proizvodnje takvih tekstova utvrđene predodređenim zakonskim normiranjem, ali i uvriježenim načinom prezentiranja tih proizvoda u prehrambenoj i farmaceutskoj industriji. Tekstna vrsta organizirana je kao skup manjih tematskih odjeljaka i obuhvaća nekoliko tipova teksta (opis, uputu o upotrebi, reklamu). Kompozicijski okvir opisa na mrežnim stranicama dijeli osnovne elemente s opisom na pakiranju proizvoda. Konstitutivne sastavnice teksta svakoga registriranog dodatka prehrani uključuju:

- naziv proizvoda; uz njega obaveznu sintagmu *dodatak prehrani*, ime proizvođača, naznaku oblika u kojemu se prodaje (kapsule, prah, kapi i dr.) te količine u pakiranju (broj – *20 kapsula*, *50 tableta* – i/ili neto količina – *25 g*, *100 ml* i dr.)
- cijenu (s obzirom na to da je namijenjen prodaji)
- opis u užemu smislu (osnovne značajke, svojstva, namjena i djelovanje)
- upute o upotrebi (nazvane i načinom primjene ili uzimanja te doziranjem)
- sastojke (od najveće prema najmanjoj masi)
- upozorenja (poput sadržanih alergena)
- napomene.

Ovisno o proizvodu dodaju se i fakultativni elementi. Uz naziv se ponekad stavljaju podaci o glavnome sastojku, svojstvu koje mu se pripisuje, okusu i

osnovnoj namjeni (*za kožu i kosu*, *za dišne putove* i sl.), uz upute o upotrebi uvjeti čuvanja, a uz sastojke popis tvari s fiziološkim učinkom u preporučenoj dnevnoj dozi. Osim tekstnih sastavnica uz svaki je proizvod uvijek priložena fotografija pakiranja.

3.2. Mikrostruktura

Unaprijed poznata makrostruktura emitentima daje okvir za oblikovanje sadržaja svake niže razine strukture, također utvrđenoga propisima. Svaka sastavnica tvorena je posebnim leksičko-gramatičkim konstrukcijama koje izgrađuju recipijentima prepoznatljive i nedvosmislene formulacije. Da bi tekstovi ispunili uvjete iz *Pravilnika o prehrambenim i zdravstvenim tvrdnjama*, u mikrostrukturu moraju uključiti nekoliko važnih iskaza s jasnom funkcijom i jezičnom konstrukcijom.

3.2.1. Konstitutivni sadržaj mikrostrukture

a) Ustaljene napomene

Ustaljenim napomenama upućuje se da dodaci prehrani ne isključuju važnost recipijentove uravnotežene prehrane i zdravoga načina života. Jasno su oblikovane kao savjetodavni iskazi te se uvijek pojavljuju zajedno i u istome rečeničnom obliku:

Čuvati od dohvata male djece.[6]
Preporučene dnevne doze ne smiju se prekoračiti.
Dodatak prehrani nije nadomjestak ili zamjena uravnoteženoj prehrani.
Važno je pridržavati se uravnotežene i raznovrsne prehrane i zdravog načina života.

Bezličnost i imperativnost izjavnih rečenica naglašavaju da se napomena trebaju pridržavati svi recipijenti. Funkcija im je zaštita potrošača i ograđivanje emitenata od neispravnoga zaključka recipijenata da dodatak prehrani može djelovati kao zamjena drugoj hrani ili kao lijek.

b) Upute o upotrebi

U uputama o upotrebi emitenti moraju prikazati realnu količinu hrane i objasniti način konzumacije potreban za dobivanje korisnoga učinka kakav se

[6] Budući da su tekstovi dodataka prehrani na mrežnim stranicama općenito slični ili istovjetni, izvori iz korpusa nisu posebno označeni za svaki primjer zbog ograničenoga prostora. Popis izvora naveden je na kraju rada.

tvrdi da dodatak prehrani ima. Pritom se koriste morfosintaktičkim elementima kojima ostvaruju različite razine odnosa s recipijentima.

Instruktivnost i objektivnost najviše se postižu predikatnim infinitivom. Njegova je upotreba apsolutna jer infinitiv ne ovisi ni o jednoj riječi u rečenici (Barić i et al. 2005: 451). Ni emitent ni recipijent nisu označeni te je iskaz upućen svim recipijentima, pa i emitentima teksta.

Za blagotvorni učinak uzeti 1 tabletu dnevno kod tegoba iritabilnog kolona.
Tijekom razdoblja prije, za vrijeme trudnoće i laktacije uzimati 2 puta dnevno po jednu kapsulu, uz obroke.
Način primjene: 3 puta na dan popiti po 30 kapi s malo vode.

Bezličnim prezentom suznačnih, modalnih (*trebati*, *smjeti*, *morati*, *moći*), faznih ili perifraznih glagola s dopunom u infinitivu (ponekad s glagolskom imenicom) oblikuju se preporuke proizvođača. Recipijent je ponovno neotkriven dok se u bezličnoj konstrukciji može prepoznati postojanje emitenta kao prenositelja poruke, iako je subjekt neizrečen. Iskazu je dana oznaka univerzalnosti.

Proizvod X[7] *treba uzeti s dvosatnim razmakom od primjene antibiotika.*
X *kapsule najbolje je započeti uzimati već od prvog dana uzimanja antibiotika.*
Preporučuje se uzimanje X *na prazan želudac u dnevnoj dozi 1 ml sirupa na 5 kg tjelesne mase tijekom najmanje 2–4 tjedna.*

Upute se također oblikuju iskazima s imperativom. Ovim se zapovjednim načinom recipijent otkriva u obliku drugoga lica množine. Izravnim obraćanjem recipijentu emitent nastoji snažnije upozoriti na važnost postupanja u skladu sa sadržajem iskaza.

Preporučenu količinu praha uspite u 100 ml vode, mlijeka ili jogurta, promiješajte, pričekajte 10 minuta i popijte.
Tekućinu uzmite na prazan želudac ujutro ili navečer prije spavanja.
Sadržaj bočice prije upotrebe snažno protresite.

U iskazima može doći i do potpunoga izostanka glagolskih oblika. Kontekstualni okvir omogućuje prijenos poruke recipijentu bez gubitka smisla. Recipijent se u takvim eliptičnim iskazima oslovljava kada se navodi skupina kojoj pripada (*odrasli*, *djeca* i sl.).

[7] Upotrijebljena je oznaka umjesto naziva proizvoda kako bi se naglasila univerzalnost zadanih iskaza.

Ujutro natašte 1 kapsulu dnevno.
1 kapsula dnevno s dosta tekućine, uz obrok.
Odrasli i djeca starija od 12 godina: 1 žlica otopine 3 do 4 puta na dan

Iz prikazanih tipova odnosa između emitenta i recipijenta vidljiv je odmak emitenta koji stvara tekst, ali u njemu ne sudjeluje izravno, već kao izvanjski prenositelj naputaka. Samo se iznimno pojavljuju iskazi s prezentom u prvome licu množine, i to uglavnom glagola *preporučiti*, kojim se upućuje na emitenta. Razlog je njihove upotrebe omogućeno ostvarivanje veće prisnosti s recipijentom koji će poruku shvatiti kao prijateljski savjet:

Kod povećanih potreba preporučujemo da barem prva tri dana uzmete dvostruku dozu.
Sirup preporučujemo uzeti nakon obroka.
Preporučujemo da napitak popijete na prazan želudac.

c) Upozorenja recipijentima koji bi trebali izbjegavati dodatak prehrani

Nisu svi dodaci prehrani namijenjeni svim potrošačima. Postoje skupine koje se iz nekoga razloga ne smiju privremeno ili trajno koristiti određenim proizvodima kako ne bi došlo do neželjenih posljedica. Iskazi kojima se upozorava koji recipijenti trebaju izbjegavati proizvode konstruirani su dvama načinima. U prvome emitent upotrebljava iskaze s negacijom, najčešće tako što počinju česticom *ne* radi dodatnoga naglaska zabrane, a nastavljaju se navođenjem razloga zabrane:

Ne preporučuje se trudnicama i dojiljama.
Ne koristiti ukoliko ste na lijekovima za snižavanje masnoća, antilipidemicima.
Ne smije se koristiti kod osoba osjetljivih na fruktozu!

U drugome načinu davanja upozorenja ne koristi se negacijom, nego se upućuje na recipijente koji unaprijed trebaju provjeriti smiju li se koristiti dodatkom prehrani:

Osobe koje uzimaju lijekove s utjecajem na zgrušavanje krvi trebaju se prije uzimanja ovog proizvoda posavjetovati s liječnikom.
Trudnice i dojilje trebaju se prije uporabe ovog proizvoda posavjetovati s liječnikom ili ljekarnikom.
Kod dijabetičara vitamin C može interferirati s testovima glukoze u urinu, iako nema utjecaja na koncentraciju šećera u krvi.

d) Upozorenja za proizvode koji bi mogli predstaviti opasnost za zdravlje kod pretjerane konzumacije

Upozorenja o mogućim negativnim učincima zbog prekomjerne upotrebe dodatka prehrani emitenti najčešće oblikuju ponovno dvama načinima: iskazima s negacijom u kojima se obično navodi razdoblje upotrebe ili količina koji se ne smiju prekoračiti te iskazima koji nisu tvoreni negacijom, nego navode posljedice prekoračenja.

Ne preporučuje se uzimanje duže od 2 mjeseca u kontinuitetu.
Ne preporuča se konzumiranje duže od 2 tjedna.
Prekomjerno konzumiranje može imati laksativni učinak.
Prekoračivanje preporučenih dnevnih doza može dovesti do trovanja željezom.

Uz spomenute zadane skupine iskaza za određeni dodatak prehrani pojavljuju se i dodatni savjeti. U tu kategoriju ulaze uvjeti čuvanja proizvoda koji se objašnjavaju formulacijama s apsolutnim infinitivom:
Čuvati u zatvorenoj ambalaži na sobnoj temperaturi.
Čuvati na suhom i tamnom mjestu pri temperaturi do 25°C.
Zaštititi od svjetla i izvora topline na suhom mjestu.

Osim uvjeta čuvanja javljaju se i savjeti recipijentima o postupanju u slučaju nuspojava ili o boljemu učinku djelovanja u kombinaciji s drugim proizvodima. Prevladavaju iskazi s infinitivom ili sa složenim predikatima s dopunom, no mogući su i imperativni oblici.

U slučaju kronične konstipacije obratiti pažnju na prehrambene navike, tjelesnu aktivnost te uzimanje dovoljno tekućine.
Moguće je prolazno obojenje zubi zbog čega je proizvod potrebno konzumirati u čaši vode ili soka.

3.2.2. Zadani sadržaj zdravstvenih i prehrambenih tvrdnji

Uz navedene konstitutivne iskaze u opis dodatka prehrani u užemu smislu (njegovih pozitivnih učinaka i načina djelovanja), koji je definiran u okviru tematske cjeline o makrostrukturi, uvrštavaju se propisane zdravstvene i prehrambene tvrdnje. U *Pravilniku o prehrambenim i zdravstvenim tvrdnjama* pod zdravstvenom tvrdnjom podrazumijeva se svaka tvrdnja kojom se izjavljuje ili navodi na zaključak da kategorija ili sastojak hrane utječe na zdravlje ljudi. Odobrenih je tvrdnji u Registru EU-a više od dvjesto, a brojne tvrdnje čekaju

provjeru.[8] Kod njihove upotrebe emitent slijedi jasno definirane formulacije te ih primjenjuje samo za proizvode čiji sastav odgovara blagotvornomu djelovanju iskazanom u tvrdnji. Zdravstvene su tvrdnje emitentima nametnute izvantekstnim propisima te ih oni prenose recipijentima u zadanome obliku. Organizirane su kao dopunski glagolski spojevi riječi povezani jakom rekcijom, odnosno kao izrazi sa suznačnim glagolima u prezentu koji traže dopunu značenja, a koja dolazi u obliku imenske riječi u kosome padežu ili prijedložno-padežnoga izraza.[9] Iskazi su to koji tvrde da hranjiva tvar iz dodatka prehrani ima svojstvo kojim utječe na rast, razvoj, fizičke i psihološke funkcije u tijelu, gubitak tjelesne mase, smanjenje gladi odnosno povećanje sitosti i smanjenje rizika od bolesti[10] te se najčešće sastoje od sljedećih spojeva riječi:

- *doprinositi* ili *pridonositi čemu* (održavanju normalne razine ili stanja čega; normalnomu stvaranju, smanjenju, povećanju ili ubrzanju; normalnoj funkciji sustava ili organa; zaštiti od kakvoga stresa; poboljšanju svojstva ili apsorpcije čega; regulaciji, regeneraciji čega)

Vitamin C doprinosi smanjenju umora i iscrpljenosti te normalnom stvaranju kolagena za normalnu funkciju hrskavice, kože, kostiju, zubi, desni i krvnih žila.
Selen i cink doprinose zaštiti stanica od oksidacijskog stresa, ali pridonose i normalnoj funkciji imunološkog sustava.

- *imati ulogu u čemu* (u odvijanju kojega procesa)

Vitamin B12 ima ulogu u procesu dijeljenja stanica.
L-Glutamin i aminokiseline razgranatih lanaca (BCAA) imaju ključnu ulogu u izgradnji i oporavku mišića.

- *biti potreban za što* (za normalnu funkciju sustava organizma)

Vitamin D potreban je za normalan rast i razvoj kostiju u djece.
Krom je esencijalni mineral potreban za normalan metabolizam ugljikohidrata i masti.

---

[8] Odobrene i odbijene zdravstvene tvrdnje mogu se pregledati na mrežnoj stranici Ministarstva zdravstva: https://zdravstvo.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1297/sanitarna-inspekcija/hrana-1359/zdravstvene-tvrdnje-1842/1842 (pristupljeno 9. listopada 2015.).

[9] Isto vrijedi i za izvorne zdravstvene tvrdnje na engleskome jeziku (http://ec.europa.eu/nuhclaims/, pristupljeno 9. listopada 2015.).

[10] *The application of the Nutrition and Health Claims Regulation 1924/2006*, 2013: 10.

- *olakšavati* ili *ublažavati što* (proces ili tegobe)

Enzim laktaza olakšava probavu laktoze u pojedinaca s teškoćama pri probavi laktoze.
Divlji kesten pomaže kod proširenih vena i varikoziteta te poboljšava cirkulaciju u nogama i ublažava grčeve i oticanja.

- *pojačavati*, *povećavati*, *povisivati* ili *poboljšavati što* (djelovanje pozitivnih učinaka u tijelu)

Dovoljno glutamina u organizmu sprječava gubitak mišićne mase i povećava sintezu mišićnih proteina.
Kod ljudi koji imaju problema s probavom laktoze, enzim laktaza tako poboljšava probavu laktoze.

- *smanjivati*, *skraćivati* ili *usporavati što* (trajanje i opseg negativnih učinaka)

Proizvod smanjuje apsorpciju masnoća i povećavaju energiju te utječe na dugovječnost jer smanjuje rizik od razvitka kroničnih bolesti, te usporava starenje.
Istraživanja su pokazala da kalcij smanjuje iritacijski učinak žuči i masnih kiselina na donje debelo crijevo, te također smanjuje rizik od karcinoma debelog crijeva.

- *poticati što* (utjecaj i pojavu blagotvornih procesa)

Željezo potiče stvaranje hemoglobina i pomaže pri normalnom transportu kisika kroz tijelo.
Koenzim Q10 povećava energiju i vitalnost organizma, sprječava kronični umor i potiče djelovanje imunološkog sustava.

- *pomagati (pri/u) čemu* (u normalnome funkcioniranju organizma)

Dodatak prehrani na bazi ginsenga koji pomaže vitalnosti organa.
Niacin (vitamin B3) pomaže u očuvanju zdrave sluznice.

- *regulirati* ili *održavati što* (količinu hranjive tvari ili učinke u organizmu)

Magnezij je bitan element u metabolizmu masti, ugljikohidrata i bjelančevina, koji je važan za funkciju mitohondrija te regulira podražajnu vezu živaca i mišićnih stanica.
Natrol® Cinnamon Extract je ekstrakt cimeta koji pomaže metabolizam glukoze i održava razinu šećera u krvi na normalnoj razini.

Dopunskim spojevima riječi s najčešće perifraznim glagolima upućuje se da je dodatak prehrani samo dodatak i da njegova upotreba može pomoći u kojemu procesu, ali ne i postići ga isključivo svojim djelovanjem. Formulacijama

se izbjegava upotreba medicinskih tvrdnji i semantičkoga polja povezanoga s *liječenjem*, *terapijom* i *prevencijom* bolesti koje je zabranjeno isticati za proizvode koji nisu registrirani kao lijekovi i nemaju takvu funkciju.

S druge strane, u istom pravilniku prehrambenom se tvrdnjom smatra svaka tvrdnja kojom se upućuje da prehrambeni proizvod ima određena hranjiva svojstva uvjetovana energetskom vrijednošću i količinom prirodnih hranjivih tvari. Prehrambene tvrdnje tvore utvrđeni imenski spojevi riječi koje emitenti smiju navesti samo ako proizvod sadržava traženu količinu hranjivih tvari. Za dodatak prehrani može se tvrditi da ima ili nema *malu*/*smanjenu energetsku vrijednost*, *malu količinu masti* / *zasićenih masnih kiselina* / *šećera*, da je *bez (dodanog) šećera*, *s (vrlo) malom količinom natrija/soli*, *izvor* ili *bogat vlaknima*/*proteinima*/*vitaminom*/*mineralom* i *omega-3 masnim kiselinama*, *bogat* (*jednostruko*/*višestruko*) *nezasićenim masnim kiselinama*, *light* (*lagan*), *prirodan* ili da *sadržava* (*povećanu*/*smanjenu*) *količinu neke hranjive tvari* ako ispunjava kriterije za takvu tvrdnju.[11] Iako neki izrazi u prehrambenim tvrdnjama na prvi pogled mogu djelovati značenjski gotovo identično, dovoljna je samo jedna dodana ili drukčija riječ da bi promijenila cijelo značenje iskaza. To potvrđuju jasno postavljeni uvjeti upotrebe:

- pridjeva *mal* i *smanjen* (za proizvod se može navesti da ima *malu energetsku vrijednost* ako ne sadržava više od 40 kcal na 100 g ili više od 20 kcal na 100 ml, a *smanjenu energetsku vrijednost* ako je ta vrijednost smanjena najmanje za 30 % u odnosu na istovrsnu ili srodnu hranu)
- pridjeva *dodan* kod oznake šećera (proizvod *bez šećera* ne smije sadržavati više od 0,5 g šećera na 100 g ili 100 ml, a proizvod *bez dodanog šećera* ne smije sadržavati nikakve dodane monosaharide, disaharide ni bilo kakvu drugu hranu koja služi za zaslađivanje)
- gradacijske čestice *vrlo* kod oznake soli (za izraz *s malom količinom soli* proizvod ne smije sadržavati više od 0,12 g, a za izraz *s vrlo malom količinom soli* više od 0,04 g natrija na 100 g ili 100 ml)
- imeničke sintagme *izvor čega* ili pridjevske *bogat čime* (primjerice, da bi se moglo tvrditi da je proizvod *izvor proteina*, najmanje 12 % njegove

[11] Uvjeti za svaku prehrambenu tvrdnju opisani su u prilogu *Pravilnika o prehrambenim i zdravstvenim tvrdnjama*: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_84_2402.html (pristupljeno 1. listopada 2015.).

energetske vrijednosti mora potjecati od proteina, a da je *bogat proteinima*, najmanje 20 % njegove energetske vrijednosti mora potjecati od proteina).

3.2.3. Ograničena fleksibilnost oblikovanja iskaza

Unatoč strogoj organizaciji tekstova dodataka prehrani moguća je određena fleksibilnost u izražavanju pod uvjetom da je opravdana jezičnim i kulturnim kontekstom u kojemu se koristi tvrdnjom, da je značenje i dalje razumljivo potrošaču, da nije semantički *snažnije* od značenja dopuštene tvrdnje i da tvrdnja nije preoblikovana u medicinsku tvrdnju s navedenim simptomima u slučaju nedostatka hranjive tvari. Primjerice, u tvrdnji *vitamin C doprinosi normalnoj funkciji imunološkog sustava* glagol *doprinositi* ne smije se zamijeniti glagolom *jačati* ili sintagmom *biti potreban* jer nemaju istovjetno značenje (potonji iskazi navode na mišljenje da je vitamin C nužan ili posebno važan da bi se postigao željeni učinak u organizmu), ali može glagolom *poticati* ili izrazom *imati ulogu u čemu* jer se tim tvrdnjama vitaminu C ne pripisuje apsolutna moć te se ne isključuje uloga drugih čimbenika u poboljšanju stanja organizma. Na razumijevanje iskaza utječe i redoslijed riječi. Zavaravajuće je upućivati na blagotvoran učinak proizvoda kada se to odnosi na samo jedan od njegovih sastojaka. Tako se tvrdnja *dodatak prehrani doprinosi normalnoj funkciji imunološkog sustava i sadrži vitamin C* ne smatra ispravnom jer ne upućuje jasno na vezu između stanja organizma i sastojka dodatka prehrani koji na to utječe, stoga se treba zamijeniti tvrdnjom *dodatak prehrani sadrži vitamin C koji doprinosi normalnoj funkciji imunološkog sustava*. Usto se općim i nejasnim tvrdnjama o dobrobiti hranjive tvari za zdravlje organizma u cjelini (poput *dobro za vašu kožu*, *zdravlje žene*, *probiotik*, *antioksidans*, *tablete za kašalj* i dr.), kojima se potrošači nastoje privući posebno u reklamama, uvijek moraju dodati i odobrene zdravstvene tvrdnje o pojedinim sastojcima da recipijenti ne bi stekli pogrešan dojam o većemu utjecaju tih tvari na izlječenje.[12] Neki od načina kojima se iskazuje zdravstvena tvrdnja, ali drukčijim sintagmatskim konstrukcijama, uključuju upotrebu:

- imenica umjesto glagola (*potpora, nadopuna, doprinos*, *pomoć* i sličnih)

Odlična nadopuna Omega-6 masnih kiselina u prehrani.

[12] *The application of the Nutrition and Health Claims Regulation 1924/2006*, 2013: 55–58; https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/217005/health-claims-flexibility-of-wording-principles-UK-19-Dec-2012.pdf (pristupljeno 15. veljače 2016.).

Zahvaljujući selenu kojeg sadrži može koristiti i kao potpora održanju normalne kose i noktiju.

- neoglagoljenih iskaza s prijedlogom *za*

Poseban dodatak vitalnih tvari za ciljanu opskrbu tijela esencijalnim elementima u tragovima.
Dodatak prehrani za održavanje normalne razine kolesterola u krvi.

- izraza s glagolom *djelovati* i prilogom

Prirodni antioksidans selen djeluje blagotvorno na kožu te ublažava simptome starenja.
Uz glukozamin i kondroitin djeluje brzo zahvaljujući patentiranom X *ekstraktu iz filodendrona.*

- poopćenih i neodređenih izraza o kvaliteti proizvoda (klišeja kojima se ne navodi način djelovanja, odnosno blagotvorni fiziološki učinci) koji se mogu zadržati ako im je pridružena odobrena tvrdnja

jedinstvena formula na prirodnoj bazi
100 % prirodan
potpuno prirodni sastojci
novi revolucionarni tretman
klinički dokazano djelovanje
iznimno učinkovit.

4. Jezična kreativnost u reklamiranju dodataka prehrani

Iako se tekstna vrsta sadržajem, stilom i leksikom mora prikloniti zakonodavnomu okviru prehrambene industrije, zbog čega se može zaključiti da opisi različitih dodataka prehrani s istom namjenom previše sliče jedni drugima, kreativnost emitenata dolazi do izražaja u reklamnim sloganima. Figurativnost slogana omogućuje izdvajanje na tržištu i bolje privlačenje potencijalnih kupaca. Upotrijebljene jezične strategije ovise o dobnim, spolnim, društvenim i drugim obilježjima skupine recipijenata kojima se emitenti žele obratiti, stoga emitenti kod njihova sastavljanja moraju uključiti izvanjezično znanje o svijetu. Strategije podrazumijevaju formule uvjeravanja, stereotipizaciju, neočekivanu logiku, izravno obraćanje, oslovljavanje s *ti* ili *Vi*, prilagođen leksik, prijenos značenja, ponavljanje, personifikaciju, antitezu, rimu i dr. (usp. Stolac i Vlastelić 2014: 18–22). Primjeri takvih dosjetki u reklamiranju dodataka prehrani sljedeći su slogani:

Afrička šljiva – ne pada
PROBalans za probavu je spas
Femipause – uzmi pauzu od menopauze
Laksamol. Vaša olakotna okolnost.
Dormirin. Miran san postaje stvarnost.
Viranti. Herpes miče iz priče!

Funkcija je slogana kao zaštitnoga znaka dodatka prehrani kratkim, neobičnim i pamtljivim jezičnim konstrukcijama zaokupiti pozornost recipijenata i potaknuti ih na kupnju. Način djelovanja hranjivih tvari iz proizvoda obično se izostavlja čime se izbjegava davanje neistinitih znanstvenih informacija recipijentima. Pritom se i dalje slijede zakonski propisi jer reklamni slogani ne sadržavaju propisane prehrambene i zdravstvene tvrdnje,[13] no ne obmanjuju ni potrošače ako se uz njih pojavljuju ostale sastavnice cjelokupnoga mehanizma označivanja i reklamiranja dodataka prehrani.

5. Zaključno

Prikaz dodataka prehrani u komercijalne svrhe predstavlja tekstnu vrstu čija organizacija povezuje nekoliko uporabnih tekstova: opis, upute o upotrebi i reklamu. Struktura, sadržaj i leksičko-gramatičke značajke tekstova uvjetovani su posebnim interakcijsko-situacijskim kontekstom, izgrađenim na jasno definiranome zakonskom normiranju označivanja i reklamiranja prehrambenih proizvoda, što tekstove čini posebno zanimljivima za istraživanje u okviru tekstne lingvistike i pragmatike. Da bi tekst sa zdravstvenom ili prehrambenom tvrdnjom, koje upućuju na blagotvorno djelovanje hranjive tvari na organizam, dospio na pakiranje dodatka prehrani ili u reklamne materijale, treba proći složen državni i naddržavni postupak provjere i odobrenja. Primjer tekstova dodataka prehrani pokazuje koliko velik utjecaj izvanjezična stvarnost može imati na jezično stvaranje određujući ne samo organizaciju i stručni leksik kojim se emitenti smiju – i moraju – koristiti u kontekstualnome okviru prehrambeno-farmaceutske industrije nego i semantičku razinu samih iskaza. Formulaičnost iskaza sa strogo utvrđenim spojevima riječi (posebice glagolskih) emitentima ograničuje kreativnost u proizvodnji tekstova, ali istodobno recipijentima pruža zaštitu, upućujući ih iznova na važnu činjenicu da dodatak prehrani nije lijek i da se takvim ne smije ni prikazivati. Razumljivost se postiže upotrebom pojmova i izraza koji

[13] http://ec.europa.eu/food/safety/docs/labelling_nutrition-claims-press315_en.pdf (pristupljeno 11. listopada 2015.).

su prepoznatljivi širokoj populaciji recipijenata. Veća fleksibilnost omogućena je tek u domišljatim jezičnim rješenjima reklamnih slogana kojima se pobuđuje zanimanje recipijenata potrošača, no pod uvjetom da su preopćenite ili nejasne poruke nadograđene propisanim zdravstvenim i prehrambenim tvrdnjama. Tekstualnost dodataka prehrani počiva na mehanizmu zaštite potrošača sa zahtjevom za točnošću i nedvosmislenošću poruke. Analiza njihovih sintaktičkih, morfosintaktičkih i leksičkih značajki pokazala je da za razlikovni opis tekstne vrste nisu dovoljna samo funkcionalna jezična obilježja, nego je ključno i poznavanje interakcijsko-situacijskoga konteksta, odnosno izvantekstnih elemenata.

Izvori

eljekarna24 (http://eljekarna24.hr/).

FitZona (https://www.fitzona.hr/c/dodaci-prehrani/14/).

Ljekarnik (http://ljekarnik.hr/).

Online Ljekarna *Coner* (http://www.mojaljekarna.hr/).

Terra Organica (http://www.terra-organica.hr/).

Literatura

Lada Badurina, *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2008.

Eugenija Barić et al., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb ^{4}2005.

Sandra Čalić et al., „Funkcionalna hrana i potrošači“, *Praktični menadžment*, 2/1, 2011., 51-57.

Robert-Alain de Beaugrande, Wolfgang Urlich Dressler, *Uvod u lingvistiku teksta*, Disput, Zagreb 2010.

European Commission. *EU Register of nutrition and health claims made on foods* (http://ec.europa.eu/nuhclaims/, pristupljeno 9. listopada 2015.).

European Commission. *Nutrition and Health Claims*

(http://ec.europa.eu/food/safety/labelling_nutrition/claims/index_en.htm, pristupljeno 1. listopada 2015.).

European Commission. *The proposed Regulation on health & nutrition claims: Myths & Misunderstandings* (http://ec.europa.eu/food/safety/docs/labelling_nutrition-claims-press315_en.pdf, pristupljeno 11. listopada 2015.).

European Food Safety Authority. *Nutrition and health claims* (http://www.efsa.europa.eu/en/topics/topic/nutrition, pristupljeno 1. listopada 2015.).

General Principles on Flexibility of Wording for Health Claims

(https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/217005/health-claims-flexibility-of-wording-principles-UK-19-Dec-2012.pdf, pristupljeno 15. veljače 2016.).

Zrinjka Glovacki-Bernardi, „Upute za upotrebu kao tekstna vrsta“, u: *Tekst i diskurs*, (ur. Marin Andrijašević i Lovorka Zergollern-Miletić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb 1997., 21-23.

Nada Ivanetić, *Uporabni tekstovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2003.

Ministarstvo poljoprivrede Republike Hrvatske. *Označavanje hrane – informiranje potrošača o hrani* (http://www.mps.hr/default.aspx?id=5851, pristupljeno 2. listopada 2015.).

Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske. *Dodaci prehrani* (https://zdravlje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1297/sanitarna-inspekcija/hrana-1359/dodaci-prehrani-1841/1841, pristupljeno 20. veljače 2016.).

Ministarstvo zdravstva Republike Hrvatske. *Zdravstvene tvrdnje* (https://zdravstvo.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-1297/sanitarna-inspekcija/hrana-1359/zdravstvene-tvrdnje-1842/1842, pristupljeno 9. listopada 2015.).

Pravilnik o dodacima prehrani (2013). *Narodne novine* 126 (http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_10_126_2740.html, pristupljeno 1. listopada 2015.).

Pravilnik o prehrambenim i zdravstvenim tvrdnjama (2010). *Narodne novine* 84 (http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_84_2402.html, pristupljeno 1. listopada 2015.).

Diana Stolac, Anastazija Vlastelić, *Jezik reklama*, Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Zagreb – Rijeka 2014.

The application of the Nutrition and Health Claims Regulation 1924/2006: Guidance for food operators (2013). Bruxelles. Food Supplements Europe.

Sažetak

Zahvaljujući rastućemu zanimanju potrošača za brzim i pristupačnim rješenjima u poboljšanju njihova izgleda i zdravlja, u suvremenoj komunikaciji i reklamnome diskursu sve veći prostor zauzimaju tekstne vrste posvećene opisu i prodaji dodataka prehrani. Predmet istraživanja spomenuti su uporabni tekstovi u hrvatskome jeziku čiji su sadržaj i značajke uvjetovani interakcijsko-situacijskim kontekstom u kojemu se javljaju, ali i pravnom regulativom koja propisuje postupke označivanja i reklamiranja hrane, odnosno upotrebu odgovarajućih prehrambenih i zdravstvenih tvrdnji. U radu se predstavljaju osnovna obilježja dodataka prehrani, kao i propisi koji ih definiraju, te se sa stajališta tekstne lingvistike i pragmatike na odabranome korpusu prikazuju ustrojstvo, funkcija i značajke tekstova njihovih opisa i reklama. Poseban naglasak stavljen je na specifične jezične strategije kojima se emitenti koriste u takvome kontekstu kako bi informacije o dodacima prehrani prenijeli i približili recipijentima, ujedno i potencijalnim kupcima, ispunjavajući pritom zadani zakonski okvir. Radom se nastoji pridonijeti razvoju lingvistike tekstnih vrsta hrvatskoga jezika.

What Food Supplements Indicate about Your Health (Textual Aspects of Food Supplements)

(Summary)

Owing to the consumers' growing interest in quick and accessible solutions for improving their looks and health, everyday communication and advertising discourse is seeing an increase in the amount of text types dedicated to description and selling food supplements. The subject of analysis are texts in the Croatian language whose content and characteristics are determined by situational context in which they appear, with legal regulations of labelling and advertising food and usage of appropriate nutrition and health claims. Organization, function and features of product descriptions and advertisements of food supplements are demonstrated on selected corpus from text linguistics and pragmatics point of view. In this context of the defined legal frame, the analysis puts special emphasis on specific language strategies to which text authors resort so information about food supplements would be explained to recipients and potential customers. The paper aims to contribute to the development of text linguistics in the Croatian language.

Keywords: food supplement, product description, text type, text linguistics, pragmatics

II. KNJIŽEVNOST

Estela Banov

Pamćenje i bilježenje – autobiografski narativni diskurs Andrije Torkvata Brlića

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK <003.074:025.171>:821.163.42-92Brlić, A.T.

U radu se analiziraju dnevnici i drugi autobiografski tekstovi hrvatskog publicista, diplomata i političkog aktivista Andrije Torkvata Brlića (1826. – 1868.). Njegova se sjećanja i očuvane dnevničke bilješke kontekstualno smještaju na hrvatskoj, slavenskoj i europskoj povijesnoj i kulturnoj pozadini, te se promatra njihova recepcija u povijesti književnosti i historiografiji nakon autorove smrti. U svojim je dnevnicima Brlić izdvajao samo ključna zbivanja, a zapise je ponekad oblikovao u kraticama kako bi mu poslužili kao podsjetnik za oblikovanje cjelovitog većeg memoarskog teksta. Za razliku od ovih rukopisnih bilješki, njegova su autobiografska i putopisna svjedočanstva objavljena u periodičkim publikacijama, ponekad i pod pseudonimom Kazimir B., obilježena kompleksnijom sintaktičkom strukturom i izrazitijom retoričnošću. Brlićeva proza nije samo izraz osobnog identiteta, već i niza povijesno relevantnih kolektivnih identiteta. Komparacijom privatno obilježenog dnevničkog diskursa i javno usmjerene novinske prakse prati se stvaranje i preoblikovanje ovih identitetskih paradigmi.

Ključne riječi: Andria Torkvat Brlić, autobiografski diskurs, dnevnik, identitet, pamćenje

1. Andrija Torkvat Brlić i njegovo djelovanje

Ličnost Andrije Torkvata Brlića (1826. – 1868.) nameće se kao neobična pojava zanimljiva za bolje razumijevanje niza događaja i procesa relevantnih za hrvatsku povijest i kulturu u slavističkom i europskom kontekstu na početku razdoblja novije povijesti hrvatske književnosti. Tijekom života obišao je niz europskih zemalja: studirao je u Beču teologiju i pravo, boravio na sveslavenskom kongresu u Pragu u lipnju 1848. godine, kao izaslanik bana Jelačića prvi je puta putovao Europom i u Parizu proveo nekoliko mjeseci početkom 1849. godine, a

godinu dana kasnije, uz potporu Josipa Jurja Strossmayera, ponovno je putovao Njemačkom, Belgijom, Francuskom i Velikom Britanijom da bi bolje upoznao gospodarske prilike u tim zemljama te o njima izvijestio u domovini. Taj je Ilirac i sin ilirskog književnika i pisca gramatike Ignjata Alojzija Brlića (1795. – 1855.), bio i publicist i autor niza kraćih tekstova objavljenih u časopisima i novinama koje su u Hrvatskoj izlazile četrdesetih i pedesetih godina 19. stoljeća, a može ga se smatrati i prvim hrvatskim novinskim dopisnikom iz inozemstva. U predgovoru 16. knjige *Građe za povijest književnosti Hrvatske* u kojoj su objavljeni dokumenti i spisi povezani s revolucijom 1848. godine, njezin urednik Antun Barac konstatira da je Brlić bio „kroz nekoliko godina jedan od najistaknutijih ljudi u Hrvatskoj“ (Barac 1948: 7).

U obiteljskoj je arhivi u Slavonskom Brodu nakon njegove smrti ostalo mnogo relevantne rukopisne arhivske građe među kojom se, osim korespondencije s nizom znamenitih ličnosti iz javnoga života, izdvajaju i prijepisi dnevničkih zapisa nastalih u vremenu između 1844. i 1857. godine. Brlić je od svoje 18. do 31. godine gotovo svakodnevno u svojim zapisima opisivao razgovore s osobama koje je susretao. U njegovoj se očuvanoj korespondenciji i dnevničkim bilješkama mogu naći svjedočanstva o dodirima s brojnim diplomatima i kulturnim djelatnicima čija su imena ušla u hrvatsku, slavensku, europsku i svjetsku povijest. Iako je Brlić dugi niz godina vodio svoj privatni dnevnik, veći je njegov dio ostao u rukopisu. Među njegovim suvremenicima već je Josip Juraj Strossmayer ukazao na kulturnu i povijesnu vrijednost očuvane ostavštine.

Supruga njegova sina Vatroslava, Ivana Brlić–Mažuranić, boraveći u brodskoj kući Brlićevih, višekratno se bavila i očuvanom arhivskom građom. Nakon sređivanja obiteljskog arhiva, ona je 1934. i 1935. godine počela javnosti prezentirati rukopisnu građu iz Andrijine ostavštine, no znatan je njezin dio i do danas ostao neobjavljen. Tada su objavljeni samo dnevnički zapisi iz razdoblja kada je Brlić u dva navrata, 1848. i 1849. godine putovao Europom. Te su dnevničke bilješke nastale tijekom burnih vremena kada su europski prostori bili zahvaćeni revolucionarnim zbivanjima.

Andrija Torkvat Brlić promišljao je ideju slavenskog identiteta i u svojim javnim tekstovima – pišući novinske članke i vijesti za glasila koji su izlazili u Zagrebu i Parizu, ali je u svom privatnom dnevniku o susretima s javnim ličnostima pisao otvorenije. Djelujući sredinom 19. stoljeća, bio je svjestan važnosti pisane riječi, novinstva i drugih periodičkih publikacija te je svoja ekonomska, kulturna i politička promišljanja oblikovao i nastojao objavljivati kad

je to mogao. U vrijeme kada su se slavenski narodi, osobito oni koji su u to vrijeme živjeli u sklopu Habsburške Monarhije, pokušavali povezati i zajednički organizirati, o čemu najintenzivnije svjedoči sveslavenski kongres održan u Pragu u lipnju 1848., kroatizam, ilirizam, austroslavizam i slavizam u Brlićevim se objavljenim i neobjavljenim tekstovima prepleću te svjedoče o oblikovanju složenih kolektivnih identiteta u kontekstu promjenljivih odnosima moći i kulturnih politika.

2. Interpretacija povijesne zbilje u Brlićevim dnevničkim bilješkama

Zbog velikoga broja podataka o povijesnim ličnostima i događajima relevantnim za razdoblje u kojem je nastajao, Brlićevim su se osobnim dnevnikom historiografi i književni povjesničari često koristili kao povijesnim izvorom. Prema općoj ocjeni većine historičara koji su analizirali dnevnik njegovo je čitanje otežano zbog načina na koji je zapisivač vodio bilješke (Artuković 2012: 65). Brlić je, pišući svoje gotovo svakodnevne dnevničke bilješke, navodio ponajviše imena osoba s kojima je kontaktirao, a događaje i razgovore opisivao je veoma kratko i bez dodatnih detalja. Sam autor zacijelo nije razmišljao o integralnom objavljivanju tih bilježaka, nego ih je zapisivao kao osoban podsjetnik na one situacije i trenutke koji su mu izgledali najvažniji. Možda je i to što je iz pamćenja izdvajao situacije koje su njegovu životu pridavale biljeg izuzetnog i važnog pridonijelo izgradnji slike o piscu kao avanturistu i izuzetno dinamičnoj i aktivnoj osobi. Zahvaljujući Brlićevoj pedantnosti u navođenju imena osoba s kojima je bio u kontaktu, njegove su dnevničke zabilješke poslužile za oblikovanje povijesnih radova o nekoliko tematskih blokova relevantnih za zbivanja sredinom 19. stoljeća.

Povjesničar Milan Prelog (1879. – 1931.), pišući svoju studiju pod naslovom *Slavenska renesansa*, objavljenu 1924. godine, iscrpno se koristio njegovim dnevničkim bilješkama o slavenskim kulturnim, znanstvenim i političkim kontaktima sredinom 19. stoljeća. Kako su zbivanja na prvom sveslavenskom kongresu održanom u lipnju 1848. godine u Pragu bila u središtu Prelogova znanstvenog interesa, najsustavnije je pregledao dnevničke bilješke iz toga razdoblja te izvijestio kako je Brlić bio aktivan sudionik kongresa, a sudionici su ga izabrali i za tajnika i pomoćnoga bilježnika južnoslavenske sekcije (Prelog 2007 [1924]: 420). Kontakti s vodećim slavistima koji su prisustvovali kongresu (Šafarik, Palacki, Štur i brojni drugi) bili su važan dio Brlićeva uključivanja u europska revolucionarna zbivanja onoga vremena. Prelog je na temelju njegovih

dnevničkih bilježaka utvrdio da je tijekom kongresa često razgovarao s Bakunjinom i Libeltom (Prelog 2007 [1924]: 453). Nekoliko mjeseci poslije, dok je boravio u Parizu, neka od poznanstava sklopljenih tijekom kongresa pomogla su mu da se poveže s najutjecajnijim političkim predstavnicima poljske emigracije i francuskoga društva.

2.1. Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi

Ivana Brlić–Mažuranić, supruga Andrijina sina Vatroslava Brlića, dulje se je vrijeme bavila istraživanjem rukopisne ostavštine svoga svekra. Potaknuta sviješću o znanstvenoj povijesnoj važnosti podataka navedenih u dnevniku i očuvanim pismima, ona je odlučila pripremiti dio obiteljske rukopisne ostavštine za tisak. U svom je komentaru navela i kako se Milan Prelog u *Slavenskoj renesansi* iscrpno služio podatcima iz dnevnika (Brlić–Mažuranić 1934: 17). Želeći građu za povijest sredine 19. stoljeća opremiti komentarima koji bi kontekstualno smjestili život i djelo Andrije Torkvata Brlića, najprije je odlučila prirediti za tisak njegovu korespondenciju s eminentnim suvremenicima, a tek onda javnosti prezentirati i potpunije podatke o obitelji Brlić i Andrijinu životu i radu.

U razdoblju između 1934. i 1939. u četiri sveska pod zajedničkim naslovom *Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi*, osim ulomaka dnevnika Andrije Torkvata Brlića iz razdoblja od 17. rujna 1848. do 5. svibnja 1849. objavljena je i uvodna rasprava iz pera priređivačice te, na godišnjicu Ivanine smrti 21. rujna 1939. i studija Rudolfa Maixnera (1901. – 1972.) pod naslovom *Andrija Torkvat Brlić – emisar bana Jelačića u Francuskoj*. Na priređivanju te posljednje knjige radila su djeca Ivane Brlić–Mažuranić: studiju je s francuskog prevela kći Zora Miličić–Brlić, a sin Ivan Brlić napisao je predgovor posljednjoj knjizi iz toga ciklusa. Tu je iznio i podatke o povijesti početka objavljivanja arhivske građe. Ivana Brlić–Mažuranić prvi je puta počela istraživati obiteljsku arhivsku građu 1914. godine na početku Prvog svjetskog rata (Brlić 1939: 6). Istraživanje arhivske građe dovelo je do pronalaska dnevnika i privatne prepiske Andrije Torkvata Brlića sa znamenitim suvremenicima (Strossmayer, Gozza-Gučetić, Terlecki, Matija Mesić, Andrijin otac Ignjat Alojzije Brlić) koju je željela objaviti te je kao popratnu studiju napisala raspravu *Uvod zbirci starih pisama od god. 1848. – 1852.* Rasprava je najprije tiskana u podlistku lista *Obzor* čiji je urednik tada bio Maixner (Brlić 1939: 5).

Potaknut tim dokumentima Rudolf Maixner nastavio je u Parizu istraživati podatke o piscu pisama i dnevnika te je pokušao rekonstruirati povijesni kontekst u kojem je Andrija Torkvat Brlić djelovao. Njegova je studija, pored analize arhivske građe tiskane u ranijim svescima zbirke, obuhvatila i niz povijesnih i književnopovijesnih podataka do kojih je autor došao tijekom terenskog

istraživanja te je po prvi puta skrenula pozornost javnosti na važnost Brlićeve publicističke djelatnosti. Tako je uspostavljena veza između privatnih dnevničkih bilješki i epistolarne produkcije s jedne i javno objavljenih tekstova u francuskim glasilima i hrvatskim novinama s druge strane. Sam je Brlić donekle prikrivao poveznicu potpisujući svoje novinske i publicističke radove najčešće pseudonimom Kazimir B. kako zbog svojih radikalnih stavova ne bi izravno bio izložen napadima vladajućih austrijskih krugova. Maixner je svoj rad, izvorno pisan na francuskom jeziku za *Annales de l'Institut Français de Zagreb*, temeljio na dokumentima o zbivanjima u relativno kratkom razdoblju Brlićeva života, a taj je odabir težio prikazati Andriju Torkvata Brlića u trenutku kada se našao u žarištu europskih revolucionarnih zbivanja i ideja 1848. godine. Na temelju dnevničkih bilješki i povijesnog istraživanja pisac zaključuje: „U ličnosti A. T. Brlića i njegovim posredovanjem hrvatska se revolucija spaja s velikim europskim tokom, kome je Pariz ponajprije bio izvorom, da kasnije ostane i središtem službene francuske diplomacije i diplomacije poljskih emigranata, koja bijaše odavna napustila tajanstvene buntovničke metode, da bi se javno afirmirala okupivši se oko starog kneza Adama Czartoryskog, kao svog poluslužbenog diplomatskog središta.“ (Maixner 1939: 8)

Takvo odabrano područje Maixnerova istraživanja stavilo je u prvi plan Brlićeve kontakte s francuskom diplomacijom i diplomacijom poljskih emigranata u Parizu.

Daljnji korak u objavljivanju rukopisne ostavštine povezan je s obilježavanjem stogodišnjice revolucionarnih zbivanja u kojima je A. T. Brlić sudjelovao i objavljivanjem 16. knjige *Građe za povijest književnosti hrvatske* koju je uredio akademik Antun Barac. U tom je svesku objavljena prepiska koju je još desetak godina ranije priredila Ivana Brlić–Mažuranić, pisma koja je Gučetić uputio Andriji Torkvatu i tekstovi rasprava *Kratka uspomena godine 1848. i 1849.* te *Nijemština i Slavjanstvo*. Kako je cjelokupno izdanje tih dviju brošura zaplijenila policija, brošure do tada nisu bile poznate književnim historičarima te su se zapravo do tada mogu tretirati kao rukopisna građa. Priređivač ističe: „Svi ovi spisi objavljuju se kao dokumenat o tome, što su neki od poznatijih hrvatskih književnika i javnih radnika mislili u revolucionarnom vrijenju g. 1848. i par godina iza toga.“ (Barac 1948: 10)

3. Andrija Torkvat Brlić kao dopisnik hrvatskih i francuskih listova

U svojoj studiji o Brlićevu boravku u Parizu, Rudolf Maixner usredotočio se je na njegove kontakte s kulturnim elitama koje je susretao. Tako je, oslanjajući se na indeks imena koji je Ivana Brlić–Mažuranić izradila za objavljene dnevničke bilješke, izdvojio nekoliko skupina koje su imale poseban utjecaj na oblikovanje predodžaba o identitetu zajednica u vremenu idejnih previranja diljem europskoga kontinenta. Središta tih skupina čine:

1. veze s poljskim žarištem, odnosno Hotel Lambert i knez Adam Czartorisky
2. kontakti s francuskom političkom sredinom i diplomacijom
3. dodiri s francuskim novinama i njihovim urednicima i izdavačima
4. veze s katoličkim svećeničkim krugovima
5. dopisi koje je pisao hrvatskim novinama u vrijeme boravka u Parizu (Maixner 1939: 14–15).

Tako bi se oblikovana Brlićeva djelatnost mogla grupirati u dvije velike, iako međusobno usko povezane, skupine aktivnosti: diplomatsku i publicističku.

Kontakti s urednicima i izdavačima francuskih glasila djelovali su i na Brlićevo oblikovanje u novinskoga dopisnika za hrvatske i francuske listove. Časopisi, novine i druga glasila u to su vrijeme imala važnu ulogu u okupljanju i obavještavanju istomišljenika o novostima u javnome životu. Tridesete i četrdesete godine 19. stoljeća vrijeme su kada se hrvatsko novinstvo i druge periodičke publikacije tek počinju razvijati, a u desetljeću koje je uslijedilo daljnji je razvoj novinstva usporen zbog smanjenja političkih sloboda nakon sloma revolucionarnih zbivanja na prostoru Habsburške Monarhije. Brlićeva veza s domovinom tijekom boravka u Parizu bili su, pored izravnih pisama upućenih istaknutim pojedincima, i članci koje je pisao za *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske* koje je uređivao Bogoslav Šulek. Vlasta Švoger u svojoj je monografiji o Andriji Torkvatu Brliću detaljno opisala sadržaj napisa te objavila najvažnija (Švoger 2012).

Tijekom boravka u Parizu Brlić je upoznao Armanda Bertin de Vauxa, glavnog urednika *Journal des Débats*, a to mu je poznanstvo omogućilo da u tom listu prikaže hrvatsku perspektivu zbivanja u Habsburškoj Monarhiji. U tom je glasilu 29. siječnja 1949. godine Brlić objavio tekst o banu Jelačiću i prilikama u Hrvatskoj. Zahvaljujući dodirima s poljskom emigracijom, stupio je u kontakt i s Franko-Poljakom Charlesom Edmondom (Edmund Chojecki) koji je bio urednik

liberalnog lista *La Tribune des Peuples*. Izlaženje lista potaknuo je Adam Mickiewicz. Dnevnik izlazi od 15. ožujka do 10. studenog 1849., a Brlić u svom dnevniku opisuje sastanak utemeljitelja lista održan uvečer 23. veljače kod Chojeckog i navodi: „S Mickiewiczem lijepo o Banu, nemogućnosti prvljeg pomirenja s Magjarima.“ (Brlić 1935b: 44). U tom je glasilu u broju od 17. ožujka 1949. godine Brlić objavio tekst pod naslovom *Težnje Južnih Slavena* (Maixner 1939: 26–28). U tekstu, između ostalog, navodi: „Cilj što su si ga danas postavili Slaveni, u prvom je redu tijesna federacija sviju Slavena medju sobom, a zatim liberalni savez sa svim onim raznorodnim narodima, koji ih okružuju ili medju njima žive.“ (Brlić, prema: Maixner 1939: 27)

Zahvaljujući preporuci Chojeckog, Andrija Brlić bio je 10. ožujka primljen kod predsjednika republike Louisa Napoléona Bonapartea čije ime u dnevniku piše glagoljskim slovima. Službeno se predstavio kao „Membre de l'assemblée Slave à Prague et officier volontaire, attaché au quartier général du Ban de la Croatie, Slavonie et Dalmatie.“ (Brlić 1935b: 58). Tom prilikom najprije navodi svoje članstvo na slavenskom kongresu u Pragu, a tek onda da je izaslanik bana Jelačića. Tijekom toga boravka Brlića su primili i francuski ministar vanjskih poslova i drugi eminentni političari.

O Brlićevim kontaktima s Hotelom Lambert, odnosno s poljskom emigracijom koju je u Parizu predvodio knez Czartoryski, detaljnije je pisao Piotr Žurek (Žurek 2008 i 2012).

3.1. Putopisi romantizma i predodžbe o pojedinim dijelovima Europe

Iz analiza Brlićeva djelovanja tijekom boravka u Parizu više je autora zaključilo kako je on tijekom tog razdoblja svog života vrlo intenzivno kontaktirao s poljskom emigracijom i slavističkim krugovima okupljenim oko Cypriena Roberta, Mickiewiczeva nasljednika na slavističkoj katedri *Collège de France* u vremenu od 1845. do 1857. On je hrvatskim kulturnim krugovima bio dobro poznat još iz vremena kada je putovao slavenskim zemljama i o tome napisao opsežno djelo *Slaveni u Turskoj* objavljeno najprije u nastavcima u *Revue des Deux Mondes*, a 1844. i kao samostalno izdanje. Robert je na povratku s puta po slavenskim zemljama u Osmanskom Carstvu boravio u jesen 1843. i u Zagrebu te se susreo s nekim kulturnim djelatnicima, a Vraz je u *Kolu* izvijestio o izlaženju njegovih putopisnih bilježaka. U Brlićevu se dnevniku često spominju kontakti s tim slavistom i Slavenskim društvom (*Société Slave*) u Parizu čiji je Robert bio tajnik. Robert je izdavao list *La Pologne* koji je Brlić popularizirao u Hrvatskoj.

Naziv lista svjedoči o utjecaju poljske emigracije u slavističkim krugovima u Parizu.

Tijekom boravka u Parizu, zahvaljujući intenzivnim kontaktima s Cyprienom Robertom, Brlić se zainteresirao i za sudbinu slavenskih naroda koji su u to vrijeme još živjeli pod Turskom vlašću. Putopisne bilješke po istočnim prostorima bile su zanimljiva literarno-dokumentarna vrsta za književnike romantizma pa su brojni putopisci svjedočili o kulturnim specifičnostima toga dijela Europe. Njihovi egzotikom obojeni tekstovi bili su popularni u pariškim intelektualnim krugovima. Nove su spoznaje poticale kod Brlića želju da i ti slavenski narodi postanu slobodni, o čemu je on i pisao grofu Lukši Gučetiću, savjetniku austrijskog poslanstva u Drezdenu, no nije ga uspio uvjeriti u mogućnost njihova ostvarivanja.

Budući da je uskoro nakon povratka s drugoga putovanja Europom Brlić postao Matičinim tajnikom, posvetio se uređivanju *Kola* te je mogao s čitateljima ove književno-znanstvene publikacije podijeliti svoje književne i estetske poglede. Brlić donosi u osmom svesku *Kola* ulomak iz Lamartineova putopisa pod naslovom *Lamartine-ov put kroz Bugarsku i Srbiu* (Iz djela „Put u Iztok“) te ističe mjesto toga književnika u francuskoj povijesti i književnosti. Odabir toga teksta izraz je Brlićeve želje da domaću publiku upozna s njegovim putopisnim iskustvom u južnoslavenskim zemljama (*Kolo* 1851: 101–107).

4. Privatno i javno – dvije perspektive pogleda na zbivanja

Većina se objavljenih tekstova Andrije Torkvata Brlića bavi javnim problemima. Kada izvještava u pariškim ili hrvatskim glasilima u vrijeme svog boravka izvan domovine, on se uglavnom bavi političkim i gospodarskim problemima i svojim pisanim tekstovima nastoji pridonijeti boljitku vlastita naroda. S druge strane, dnevničke su bilješke oblikovane na intimniji način. Kao poslanik, jedan od prvih hrvatskih diplomatskih izaslanika u novijoj povijesti, Andrija Torkvat Brlić u svojim je osobnim zapisima izložio svjedočanstvo o kontaktima sa znamenitim javnim ličnostima slavenske i europske političke i kulturne scene, te je pišući o događajima u kojima je sudjelovao, iskazao i neprestano prisutnu svijest o svojoj posredničkoj ulozi u zbivanjima. Revolucionarna su zbivanja širom Europe ostavila snažan dojam na dvadesetdvogodišnjeg Brlića. Kao sudionik sveslavenskoga kongresa u lipnju te godine imao je priliku stupiti u kontakt s nizom slavenski angažiranih intelektualaca. Iako su u dnevniku opisani susreti s javnim ličnostima iz

političkog i kulturnog života, bilješke zahvaćaju i privatnu dimenziju njihova života.

Dnevnik kao žanr obilježava proizvodnja i reprezentacija iskustva, kao i konstituiranje subjekta koji tijekom procesa tvorbe teksta istovremeno oblikuje i svoj osobni identitet, ali i svijest o kolektivnom identitetu i osjećaju pripadnosti za šire društvene skupine. Brlićevi su dnevnički zapisi toliko sažeti da je u njima teško tražiti elemente umjetničkoga književnog diskursa. Zabilješke su oblikovane poput natuknica koje je njihov autor možda jednom namjeravao proširiti i preoblikovati za javnost, no u obliku u kojem su očuvane kao da je njihov pisac ujedno i jedina njihova publika. Ipak u podtekstu tih lakonskih natuknica prepoznatljiva je svijest o kolektivnom slavenskom identitetu u nastajanju. Brlićeva opažanja o ljudima i mjestima koja je posjetio vode ga povremeno i u oblikovanje stavova i mišljenja o nekima od spomenutih pojedinaca i njihovim međusobnim odnosima. Ivana Brlić–Mažuranić primijetila je na početku izdanja dnevničkih zapisa Andrije Torquata Brlića iz revolucionarne 1848. godine: „Intimne bilješke, kao što je ovaj dnevnik, pišu se za svoju ličnu uporabu. One se mogu objelodanjivati, pa je dapače i dužnost njihovih držalaca da ih u svoje vrijeme iznesu, jer se samo iz takovih bilježaka mogu popuniti stanoviti vacuumi povijesne istine. No baš u interesu te istine treba kod čitanja i uporabe ovakvog dnevničkog materijala postupati sa velikim oprezom. Treba naime kritike o pojedinim osobama ili njihovim djelima, što ih pisac tih bilježaka čini, kao i izraze, koje kod takove kritike rabi, čitati onako, kako bismo naše vlastite privatne bilješke čitali: sa punom spoznajom da je u dnevniku sve rečeno bez prepreka t. j. za svoju porabu, često u prvom uzbudjenju, dakle odviše krupno i bezobvezatno. Prema tome se takovim mjestima ili izrazima nema pridavati ono puno značenje, koje bi imali, da su unaprijed bili za javnost odredjeni.“ (Brlić–Mažuranić 1935: 1)

U predgovoru toga ulomka Brlićevih dnevničkih zapisa priređivačica najprije želi točno odrediti čiji je on poslanik bio i utvrđuje da je putovao kao hrvatski poslanik te da ga je u Pariz uputio osobno ban Jelačić. Izravni dnevnički navodi govore kako je njegova misija bila tajna te da ni austrijski ni češki predstavnici nisu smjeli saznati tko ga je poslao na put. Ističe da je osnovna ideja vodilja putnika južnoslavenska i sveslavenska, a i sam putnik u svom dnevniku zapisuje i kako su ga ironično nazvali Panslavenom.

4.1. Dnevničke bilješke Andrije Torkvata Brlića i publicistička proza Kazimira B.

U objavljenim dopisima A. T. Brlića za hrvatske novine poslanim iz inozemstva, kao i u nekim drugim publicističkim radovima toga pisca, pojavljuje se novinarski pseudonim Kazimir B. Pseudonim je u osjetljivim političkim prilikama i uz stalno prisutnu cenzuru svega objavljivanog prikrivao identitet autora te ga tako štitio. No, istovremeno, kreirao je novi osobni identitet pisca koji je mogao, pišući o javnim poslovima i zbivanjima, izraziti i vlastiti stav, kao i stav dijela hrvatske kulturne i političke elite. Autobiografska i putopisna svjedočanstva koja je ovaj autor objavio u periodičkim publikacijama obilježena su, za razliku od Andrijinih dnevničkih bilješki, kompleksnijom sintaktičkom strukturom i izrazitijom retoričnošću.

Među objavljenim Brlićevim radovima posebno mjesto imaju rasprave *Kratka uspomena godine 1848. i 1849.* te *Nijemština i Slavjanstvo*. Ta su dva teksta pisana u vrijeme kada je neposredno nakon smrti Stanka Vraza Brlić postao Matičin tajnik i urednik njezina časopisa *Kolo*. Kako su tekstovi u vrijeme sve žešćih političkih pritisaka u Austrijskom Carstvu mogli izazvati negodovanje vlasti, Matica nije željela preuzeti odgovornost za njihovo objavljivanje i oni nisu bila tiskana u tome časopisu. Brlić ih je objavio pod pseudonimom Kazimir B. kao zasebne brošure, no ni posebno izdanje nije bilo prihvatljivo vlastima te ga je policija zaplijenila. Obiteljska legenda koja se usmenom predajom prenosila u nekoliko generacija kazuje da je Andrija sakrio nekoliko primjeraka te ih tako sačuvao od uništenja. Primjerci su očuvani u obiteljskom arhivu te su poslužili za pripremanje pretiska u *Građi* 1948. godine. Tekstovi su obilježeni slavenskim duhom i posebno željom za boljim međusobnim poznavanjem slavenskih kultura i književnosti.

U članku *Nijemština i Slavjanstvo* pisac se zalaže za učenje srodnih slavenskih jezika koji bi mladima omogućili čitanje slavenske literature: „Naša mladež znade svoj materinski jezik. Ako ga se ona gramatično dobro nauči, pa tad uzme rusko il' poljsko il' česko narječje učit, time će bit za godinu, dvije potpuno gotova i imat u svojoj ruci ključ k ostalim slavjanskim u svakoj struci znanstva prebogatim literaturama. Mjesto njemačkih knjižurina iz Lipska, dobivat ćemo tad djela ruska iz Moskve i Petrograda, poljska iz Krakova, Varšavě, Lavova i Poznanja, a češka iz Praga. Time će se mladež naša uzgojit posve u slavjanskom duhu, po slavjanskom jeziku i uz slavjansku znanost.“ (B. Kazimir 1948: 242)

Ta dva teksta istovremeno svjedoče i o snazi utjecaja cenzure na probir objavljenih tekstova već na samom početku Bachova apsolutizma. Posljedica takva odnosa prema tiskanim publikacijama bio je i prestanak izlaženja službenoga glasila „Slavenske lipe“ (Družtva slavenske Lipe na slavenskom Jugu) *Slavenski jug* koji je uređivao Kušlan i s kojim je A. T. Brlić surađivao.

5. Poznaje li suvremena književna historiografija cjelokupni Brlićev opus?

U novije vrijeme, zahvaljujući publicističkoj djelatnosti Hrvatskog instituta za povijest – Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje iz Slavonskog Broda, objavljeno je nekoliko studija koje se bave životom i opusom Andrije Torkvata Brlića. Na prvom je mjestu *Zbornik o Andriji Torkvatu Brliću. Radovi znanstveno-stručnog skupa održanog 14. studenog 2008. u Slavonskom Brodu*, a zatim i dvije monografske studije koje se njime bave (Žurek 2008; Švoger 2012).

U arhivu obitelji Brlić nalazi se rukopisna građa u kojoj su najvažniji prijepisi *Dnevnika* Andrije Torkvata iz razdoblja od 1840. do 1850. godine. Originalne rukopise 1969. godine dr. Ivan Brlić prodao je Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Osim što su povjesničari u rukopisnim dnevnicima Andrije Torkvata tražili informacije o povijesnim događajima i kontaktima s važnim osobama onoga vremena, povremeno se nagađalo i da je taj pisac preradio ili pak namjeravao preraditi svoje dnevničke bilješke u opsežnije i sustavnije memoarske zapise. Sažete i kratke, gotovo da su služile kao podsjetnik autoru u intenzivnim razdobljima života za daljnje promišljanje i analizu.

Ivana Brlić–Mažuranić spominje obiteljsku legendu koja sugerira postojanje dosada nepoznatog rukopisa Brlićevih *Memoara*, spomenutog još 1886. godine. Književnica je pretpostavila da je njezin svekar svoje dnevničke bilješke proširio u memoarsku prozu, no do danas taj tekst nije pronađen: „U obitelji Brlić u Brodu, u kojoj se čuva cijel arhiv, održala se predaja, da je jedan "sandučak" spisa Andrije Torkvata odaslan po dru Ignjatu Brliću st. negdje oko godine 1880. u Zagreb na sačuvanje jednoj od naših znanstvenih ustanova, sa odredbom, da se tek nakon 50 godina ima otvoriti. Unatoč potrazi nije bilo moguće ustanoviti koja je to ustanova, niti pronaći rečeni "sandučak". Nije li vrlo vjerojatno, da se i rečeni obradjeni "Memoiri", koji su bili u rukopisu, takodjer nalaze u tom sandučku?“ (Brlić–Mažuranić 1934: 16–17 i 1935a: 7)

O kakvoj je vrsti rukopisnih autobiografskih zapisa riječ teško je zaključiti. Da je Andrija Torkvat imao namjeru svoje uspomene s putovanja europskim zemljama podijeliti s čitateljskom publikom i da je o tome vjerojatno govorio svojim poznanicima svjedoči i jedan novinski tekst nastao neposredno nakon njegova povratka s drugog putovanja. „Jugoslavenske novine“ donose 11. X. 1850. domaću vijest: „Jučer se je povratio u Zagreb naš nade puni domorodac g. A. T. Berlić, iz svoga puta. Kao što smo doznali, cilj bijaše njegova putovanja po Njemačkoj, Belgiji, Franceskoj i Engleskoj, da se mjestimice upozna s organizaciom sudbenom onih država, s odnošenje crkve k državi i s materijalnim napretkom. Čujemo, da je g. B. nakanio zimus opisati potanko rezultat svoga putovanja i izdati ga na svijetlo, da se narod naš upozna sa životom drugih naroda pa da ono što valja prenese u našu kuću. Zaisto krasno poduzeće, tim više, što osim Nemčićevih *Putositnicah*, koje su pisane s gledišta zabavno-artističkoga, neimamo u našoj literaturi nikakve slične knjige.“ Ta knjiga putopisa nije međutim nikad izišla (Maixner 1950, 160–161).

Takva razmišljanja o mogućnosti postojanja memoarske ili putopisne proze iz pera autora dnevničkih bilježaka svjedoče o praznom mjestu u hrvatskoj književnoj povijesti. Budući da se osobni, a i kolektivni identiteti, oblikuju u kontaktu i u odnosu s Drugim i drukčijima, boravak u sredinama koje su se razlikovale od njegove matične, a istovremeno su bile bliske po nekim idejama i stavovima te tako međusobno povezivale različite dijelove starog kontinenta, djelovao je i na Brlićevu želju da nakon povratka u domovinu pozitivne aspekte kultura koje je upoznavao, približi i svojim sunarodnjacima. Je li na ostvarenju te želje kasnije i intenzivnije radio ili ju je u vrijeme Bachova apsolutizma napustio, dosada poznata građa ne može nam pouzdano potvrditi.

6. Važnost dnevničkih i autobiografskih priča

U hrvatskoj kulturi 19. stoljeća, kao i u većini europskih zemalja, pisana je riječ imala iznimno važnu ulogu. Rukopisni dokumenti poput pisama i osobnih dnevničkih bilježaka, kao i sve brojniji tiskani publicistički radovi nastali u to vrijeme, činili su okvir i podlogu književne djelatnosti pojedinaca koji su svoju sferu komunikacijskog utjecaja željeli proširiti na šire društvene krugove građanstva. Pripovijedanje o sebi i vlastitom iskustvu jedna je od sastavnica oblikovanja i prezentacije osobnog i grupnog identiteta. Kod autora poput Brlića, koji su priču o vlastitom mjestu u povijesno relevantnim vremenima i događajima oblikovali u različitim iskaznim modusima – osobnom dnevniku, privatnim pismima svojim suvremenicima i publicističkim tekstovima namijenjenim

objavljivanju u različitim tipovima periodičkih publikacija – može se pratiti stilske i komunikacijske prilagodbe u skladu s očekivanom recepcijom. Različiti individualni i/ili kolektivni adresati tih tekstova i njihov različit doseg ovisno o tome radi li se o rukopisnim ili tiskanim tekstovima upućuju na specifičnost komunikacijskih dosega pojedinih skupina.

Konstrukcija osobnog identiteta u Brlićevim dnevničkim zapisima oslanja se na kratkoročno pamćenje. Bilješke su nastajale neposredno nakon samih susreta sa znamenitim ličnostima iz javnog života te autor nije trebao jače zahvaćati u vlastito pamćenje. S druge strane, memoarski zapisi poput tekstova *Kratke uspomene godine 1848 i 1849.* te *Nijemština i Slavjanstvo* uključuju potrebu za sažimanjem i sintezom uspomena na događaje u nešto dužem vremenskom razdoblju te svjesnije oblikovanje predodžbe o vlastitom mjestu i mjestu zajednice koju autor predstavlja u širem povijesnom kontekstu. No dnevničke su bilješke, ako nisu bile samo podsjetnik za pisanje budućih memoarskih zapisa, bile i oblik autorova intimnog propitivanja zbivanja u kojima je sudjelovao. Rukopisni dnevnik koji je Andrija Torkvat vodio od svoje 18. do 31. godine svjedoči o privatnim promišljanjima sudionika javnih događaja na europskoj pozornici u širem slavističkom i europskom kulturnom i diplomatskom kontekstu.

Građa

Kazimir B., Kratke uspomene godine 1848 i 1849. *Građa za povijest književnosti hrvatske*. Knjiga 16. Antun Barac (ur.), Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948., 13–34.

Kazimir B., Nijemština i Slavjanstvo. *Građa za povijest književnosti hrvatske*. Knjiga 16. Antun Barac (ur.). Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948., 235–246.

Kolo. Članci za literaturu, umětnost i narodni život. Ur.: Andria Torkvato Brlić, Knjiga VIII, Matica ilirska, Zagreb 1851.

La Pologne : journal des Slaves confédérés, Lekhites, Tchekhs, Illyriens, Bulgaro-Serbes et Ruthéniens. Directeur-gérant: Cyprien Robert. Publication de la Société Slave de Paris.

Ulomci Dnevnika Andrije Torquata Brlića, Prvi ulomak: A. T. Brlić u Slovačkom ustanku i banovu taboru (Dnevnik od 17. rujna do 1. prosinca 1848.). Priopćuje: Ivana Brlić–Mažuranić. Pretiskano iz Obzora. Zagreb, Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi II., 1935.a

Ulomci Dnevnika Andrije Torquata Brlića, Drugi ulomak: A. T. Brlić kao banov emisar u Parizu (Dnevnik od 1. prosinca 1848. do 5. svibnja 1849.). Priopćuje: Ivana Brlić–Mažuranić. Pretiskano iz Obzora. Zagreb, Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi III., 1935.b

Literatura

Mato Artuković, Dnevnik Andrije Torkvata Brlića kao povijesni izvor. *Zbornik o Andriji Torkvatu Brliću. Radovi znanstveno-stručnog skupa održanog 14. studenog 2008. u Slavonskom Brodu*. Ur. Župan, Dinko, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2012., 65–130.

Antun Barac, Predgovor, u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*. Knjiga 16, 1948., 7–12.

Ivan Brlić, Uvod, Rudolf Maixner, Andrija Torquat Brlić, emisar bana Jelačića u Francuskoj prijevod s francuskog: Zore Milčić-Brlić, Iz arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi IV, Zagreb 1939., 3–7.

Ivana Brlić–Mažuranić, *Uvod k zbirci starih pisama od god. 1848. – 1852*. Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi I. Zagreb 1934.

Rudolf Maixner, *Andrija Torquat Brlić, emisar bana Jelačića u Francuskoj*. Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi IV. Prijevod s francuskog: Zore Milčić-Brlić. Zagreb 1939.

Rudolf Maixner, Cyprien Robert i grupa oko "Slavenskog juga", *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 19., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1950., 145–162.

Milan Prelog, *Slavenska renesansa: 1780. – 1848.*, Ex libris, Rijeka – Zagreb 2007. [1924.]

Vlasta Švoger, *Ideali, strast i politika : život i djelo Andrije Torkvata Brlića*. Hrvatski institut za povijest Zagreb; Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2012.

Piotr Žurek, *Poljska i Poljaci u životu Josipa Jurja Strossmayera*. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2008.

Piotr Žurek, *Andrija Torkvat Brlić i Hotel Lambert,* Zbornik o Andriji Torkvatu Brliću. Radovi znanstveno-stručnog skupa održanog 14. studenog 2008. u Slavonskom Brodu*. D. Župan (ur.), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2012., 155–168.*

Sažetak

Rad poredbeno proučava stilizacije Andrije Torkvata Brlića u dnevnicima i drugim autobiografski obilježenim tekstovima. Očuvani rukopisni dnevnički zapisi Andrije Torkvata Brlića nastajali su u vremenu između 1844. i 1857. godine. Tijekom tog razdoblja, autor je proputovao niz europskih zemalja (Njemačku, Francusku, Belgiju, Englesku) i u zapisima svjedočio o susretima s diplomatima i kulturnim djelatnicima svog vremena. Među njegovim suvremenicima već je Josip Juraj Strossmayer ukazao na kulturnu i povijesnu vrijednost očuvane ostavštine. Ivana Brlić Mažuranić priredila je za tisak dio rukopisne građe 1934. i 1935. godine, a dio je do danas ostao neobjavljen.

Autori koji su rukopisnu ostavštinu Andrije Torkvata Brlića koristili kao arhivsku građu i tragali u zapisima za izvještajima o stvarnim povijesnim događajima i ličnostima, isticali su njihov lakonski karakter. U svojim je dnevnicima Brlić izdvajao samo ključna zbivanja, a zapise je ponekad oblikovao u kraticama kako bi mu poslužili kao podsjetnik za oblikovanje cjelovitog većeg memoarskog teksta. Rukopisne su bilješke najčešće oblikovane radi pamćenja određene skupine podataka za koje zapisivač smatra da su bitni. Stoga su zapisi najčešće određeni autorovim izborom jer se odluka o relevantnosti pojedinih događaja donosi u trenutku zapisivanja. Autobiografska i putopisna svjedočanstva koja je Brlić objavio u periodičkim publikacijama, ponekad i pod pseudonimom Kazimir B., obilježena su kompleksnijom sintaktičkom strukturom i izrazitijom retoričnošću. Usporedbom privatno obilježenog dnevničkog diskursa s javno usmjerenim memoarskim i publicističkim zapisima nastoji se izdvojiti tekstualne sastavnice koje upućuju na povijesnu relevantnost opisanih događaja za oblikovanje i preoblikovanje identiteta zajednice kojoj je autor pripadao.

Memories and Annotations – Autobiographical Narrative Discourse by Andria Torkvat Brlich

(Summary)

Diaries and other autobiographic texts by the Croatian publicist, diplomat and political activist Andria Torkvat Brlich (1826–1868) are comparatively analysed in the paper. Preserved handwritten diary entries by Andrija Torkvat Brlich were made in the period between 1844 and 1857. During this time, Brlich travelled through several European countries (Germany, France, Belgium, and

England) and witnessed in his notes about meetings with diplomats, poets, writers and other important historical figures. The memories and annotations from his diary are contextually situated in the Croatian, Slavic and European historical and cultural background and their reception in literary history and historiography is observed during the century after his death. Josip Juraj Strossmayer was the first among his contemporaries that pointed out the cultural and historical value of his preserved legacy. His daughter in law Ivana Brlić Mažuranić prepared to print some of his private letters and published parts of his diary manuscripts in the years 1934 and 1935, but a part of Brlich's diary has remained unpublished until today.

The authors, who used the Brlich's manuscript legacy as archival material and searched in records for reports of actual historical events and personalities, emphasized their laconic character. In his diaries, Brlich distinguished only key events, and his annotations contain abbreviations shaped to serve as a reminder for a planned larger memoir. Diary entries were most often designed to memorize a certain set of data that their writer considered essential. Therefore, the records are usually determined by the author's choice because the decision on the relevance of certain events is made at the time of writing. Brlich's autobiographical and travel testimonies published in Croatian and French periodicals, sometimes under the pseudonym Kazimir B., are characterized by a more complex syntactic structure and more pronounced rhetoric. By comparing private-labelled diary discourse with publicly directed memoirs, in the paper is observed the making and remaking of personal and collective identities expressed in the Brlich's prose writing.

Keywords: Andria Torkvat Brlich, diary, identity, autobiographical discourse, memory

Božidar Cvenček

Iskustvo anarhije u pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa i Vladimira Majakovskog

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 329.258:821.163.1.09-1Majakovski, V.

U radu se istražuje odnos poetika Vladimira Majakovskog i Josipa Severa. Koristeći donekle isto poimanje anarhije u pjesnika koje služi kao svojevrsni medijator navedenim poetikama, istražuje se odnos književnosti te ljestvice društvenih vrijednosti. Budući da je kronološka razlika pjesničkog stvaralaštva pjesnika u pitanju relativno velika, smatramo kako je sada pravo vrijeme za komparativnu analizu poetika koristeći ključne teorijske koncepte kao metodološki okvir. Osnovu rada i prvotno istraživačko pitanje pronalazimo u Severovu odnosu prema ruskom futurizmu te ranoj ruskoj avangardi. Poznata je činjenica da je u početku Severova pjesničkog stvaranja autor bio zanesen poezijom *zauma* što se može vidjeti i iz prijevoda Vladimira Majakovskog. Unatoč poetskim razlikama pjesnika u pitanju, istražuju se i sličnosti koje izlaze iz okvira stilske dominante ruskog futurizma, a vežu se uz poimanje načina društvenog uređenja. U radu se potvrđuje razlika u poetikama u smislu (ne)postojanja *optimalne projekcije budućnosti*, ali i sličnosti u odnosu prema poimanju društvenih vrijednosti. Istraživanje ukazuje na razvojni put Severove poetike koji započinje s fascinacijom ranom ruskom avangardom i poezijom *zauma*, ali se nastavlja u gotovo izoliranom smjeru. Stoga, smatramo kako se potvrdila tvrdnja naše književnoteorijske misli o Severu kao obnovitelju avangardističkih tendencija. Ta se tvrdnja dokazuje kroz donekle slična poimanja iskustva anarhije u poetikama ovih vrhunskih pjesnika.

Ključne riječi: anarhija, Sever, Majakovski, avangarda, *zaum*

Uvod

Cilj je rada uspostaviti vezu između poetika Vladimira Majakovskog i Josipa Severa. Poveznicu između silnica i dominante njihovih poetika nalazimo u tumačenju anarhije u književnosti prema poznatom teoretičaru književnosti Mateiu Calinescu. Rad će se fokusirati na odrednicama poetike Josipa Severa na koje je utjecao Vladimir Majakovski zajedno s ruskim futuristima. Mnogi teoretičari u nas su prepoznali početak Severova stvaralaštva kao svojevrsni povratak povijesnoj književnoj avangardi. Naravno, Josip Sever ju je i nadrastao, ali odrednice stila koje posjeduje u mnogomu su slične dominanti kojoj pripada ruska avangarda. Iako su o ovoj temi pisali mnogi teoretičari, želimo produbiti odnos između poetika povezujući poetike iskustvom anarhije upravo onako kako to definira već navedeni Matei Calinesco. Između pjesnika postoji vremenski odmak od pola stoljeća pa se čini zanimljivim kako su ta dva pjesnika, vremenski i prostorno odvojena, iskusili anarhiju u književnom i društvenom smislu na gotovo sličan način. Kažemo *gotovo* jer se u razlikama poimanja anarhije u književnosti pjesnika i nalaze pojedinosti koje određuju njihove poetike.

Pojam anarhije u književnosti kod Mateia Calinescua

Pojmom anarhije u književnosti bavili su se brojni teoretičari književnosti. Zaključke koji su teoretičari i književni kritičari donosili umnogome su pridonijeli književnosti. Najočitije je to u samom pjesništvu. Pjesništvo je ponekad inspiriralo književne teoretičare i kritičare, a nekad je proces bio obrnut, odnosno recipročan. Samu definiciju anarhije u književnosti možemo početi razmatrati opaskom Mateia Calinescua (1977: 140) koju nalazimo u antologijskom djelu *Lica moderniteta* u kojem autor smatra da prema općem stanju nove avangarde jedna od značajki našeg vremena bila bi ta da smo se počeli privikavati na promjene. Čak najekstremniji umjetnički eksperimenti čini se pobuđuju malo zanimanja ili uzbuđenja. Nepredvidivo je postalo predvidivo. Općenito, sve brži tempo promjene nastoji umanjiti vrijednosti svake pojedine promjene. Novo više nije novo. Ako je modernitet nadzirao oblikovanje „estetike iznenađenja“, bit će da je ovo trenutak njegova potpuna neuspjeha. Upravo trebamo krenuti s pojmom promjene. Budući da je parafrazirano djelo izdano 1977. godine, a pisano ranije od spomenute godine, možemo zaključiti da su se tendencije sve bržega načina života, ali i poimanja istog, ne samo održale već i radikalizirale. Za ovaj rad nam je posebno važan aksiom „novo više nije novo“. Tu krilaticu možemo dovesti u vezu s poznatom krilaticom postmodernizma „sve prolazi“ ili *anything goes*. Čini se upravo da je ovdje početak onoga što autor ovoga rada smatra začetkom

poimanja anarhije u književnosti. Takva razmišljanja možemo pronaći donekle i kod autora već parafraziranog djela (1977: 141) u kojemu nalazimo konstataciju da se većina analitičara suvremene umjetnosti slaže da je naš svijet pluralističan i da je u njem sve u načelu dopustivo. Nadalje, stara avangarda, destruktivna kakva bijaše, ponekad se zavaravala vjerujući da zaista postoje novi putovi kojima bi valjalo poći, nova stvarnost koju bi valjalo otkriti i istražiti nove predjele. No danas, kada je „povijesna avangarda", zahvaljujući svom uspjehu postala „kronično stanje" umjetnosti, retorika destrukcije i retorika novosti izgubile su svaki trag herojske privlačnosti. Također autor upozorava da bismo mogli reći da i položaj nove, postmodernističke avangarde reflektira sve izrazitiju „modularnu" strukturu našega duhovnog svijeta u kojem kriza ideologije (manifestirajući se kroz neobičnu kanceroznu proliferaciju mikroideologija jer velike ideologije moderniteta gube svoju koherentnost) sve više otežava uspostavljanje odgovarajuće ljestvice vrijednosti. Kada dovedemo krizu ideologije u vezu s književnosti, možemo doći do zaključka da ista ima svoje osnove u stvarnosti, dok se književnost izravno inspirira i crpi iz iste. Ako možemo definirati ideologiju kao skup vrijednosti, u tom je slučaju pjesništvo tzv. povijesne avangarde skup vrijednosti koje se zasnivaju na već spomenutoj retorici destrukcije i retorici novosti. Kao što smo već prije napomenuli, retorika novosti i retorika destrukcije gube na važnosti u postmodernoj književnosti. Jednostavno, ne postoji odgovarajuća ljestvica vrijednosti koja bi mogla opisati pjesništvo u smislu velikih priča. Filozofija postmodernizma progovara o kraju, ali i krahu velikih priča (poznata je krilatica Theodora W. Adorna: poslije Auschwitza pisati poeziju je barbarstvo) i o mikrofragmentiranosti svijeta pa možemo zaključiti kako je i pjesništvo, nakon avangardnog bunta, izgubilo na vrijednosti. Ne jer je pjesništvo manje cijenjeno nego stoga što je ljestvica vrijednosti snižena u globalu. O umjetnosti danas odgovarajuće progovara Leonard Meyer u djelu *Music, the Arts, and Ideas* (poglavlje *History, Stasis, and Change*) pa zaključuje da umjetnost danas karakterizira „fluktuirajuća ustaljenost". Svugdje se zbivaju promjene, ali mi živimo, kulturno, u savršeno statičnom svijetu. Kontradikcija je samo prividna jer *stasis* ne znači odsutnost novosti i promjene – potpuno mirovanje – već prije odsutnost određene promjene. Upravo nam takve književno-teorijske misli omogućavaju spoznaju o posljedicama postmodernističkoga kraja velikih priča. Danas je teško pronaći izvor inspiracije koji bi omogućio originalno predstavljanje stvarnosti. Ulaziti u sferu pojma *mimesisa* bilo bi teško jer bi u tom slučaju morali ući i u sferu simulakruma i simulacije koja se u određenom smislu i protivi ideji *mimesisa* i opisivanja stvarnosti (jer što je stvarnost i gdje spada Baudrillardova hiperstvarnost?) u tom smislu. Ako možemo zaključiti da je kultura u

suvremenom svijetu u stanju „uzburkane stagnacije“, možemo zaključiti i da se *stasis* nadaje jednom od posljedica nesavladivih proturječja sadržanih u modernom shvaćanju vremena. Na ta proturječja dobro je uputio M. Calinescu (1977: 141) koji piše da je avangarda ta proturječja svjesno potencirala nastojeći dovesti do najdublje krize svaki pojedini umjetnički oblik. Prema navedenom autoru, u tom su procesu i modernitet i avangarda pokazali nevjerojatnu imaginaciju krize: zajednički su uspjeli stvoriti složenu, nerijetko ironičnu i samoironičnu osjetljivost za krizu koja je, čini se, bila njihov krajnji domet, ali i *nemesis*. Dakle, avangarda i modernitet kroz krizu su ostvarili i svoj zalet i svoj krah pa autor (1977: 141) nastavlja o posljedici i naglašava da kao posljedica, staro i novo, konstrukcija i destrukcija, ljepota i ružnoća, postadoše kroz relativiziranje gotovo kategorije bez značenja. Umjetnost i antiumjetnost stopile su se u jedno. I *stasis* je samo najuočljiviji aspekt krize koja je, bit će, postala glavni kriterij svake značajne umjetničke djelatnosti. Ovdje se opet dâ primijeniti filozofska misao Jeana Baudrillarda o precesiji simulakruma. Kada smo objasnili razlog avangardi i razlog njezina kraha, vrijeme je da ispitamo pojam anarhije kod M. Calinescua. Naime, autor progovara o pojmu postmodernizma koji nepobitno dovodi do pojma anarhije u povijesti pa posljedično i u književnosti. Stoga, spominjemo Arnolda J. Toynbeeja kao začetnika termina post-moderan (1977: 130) u povijesti koji određuje epitet „post-moderan“ stvorivši ga ranih pedesetih godina. Toynbee je držao da je zapadna civilizacija ušla u prijelazno razdoblje u posljednjoj četvrti devetnaestog stoljeća. Taj prijelaz – prema čemu, nije znao reći – više mu je izgledao kao „mutacija“, dramatično odvajanje od tradicija modernog razdoblja povijesti Zapada. U posljednjem tomu svoje *Study of History* (VIII. – XIII.: objavljivane sve do 1954.), odlučio je to doba društvenih nemira, svjetskih ratova i revolucija nazvati „post-modernim“. Možemo direktno povezati termin anarhije s terminom postmoderne. Naime, kao što smo prije napomenuli da se ljestvica vrijednosti, ne samo u kulturi već i u društvu, drastično mijenja u razdoblju postmodernizma, pronalazimo razloge zašto bi netko nazvao kraj devetnaestog i pogotovo početak dvadesetog stoljeća periodom anarhije. Budući da se rad temelji na znanosti o književnosti, jasno je da je ne samo opravdano već je i nužno početi od povijesnih uvjeta i razloga nastanka anarhije u književnom izričaju. Do sada smo zaključili vezu između postmodernizma i anarhije, a sada ćemo povezati termine anarhije i avangarde. Upravo se autori kojima se bavi ovaj rad često svrstavaju u određene inače avangardne književnosti, avangardnog pjesništva ili pak pjesništva iskustva jezika po Zvonimiru Mrkonjiću u nas. Prijelaz od avangarde do onoga što možemo nazvati postmodernom u punom smislu te riječi zapravo možemo okarakterizirati kao razdoblje anarhije. O tome progovara M.

Calinescu (1977: 130) pa piše da općenito, post-modernu fazu zapadne civilizacije – koja je, kako zaključuje autor, već stoljeće stara – možemo okarakterizirati kao razdoblje anarhije. Autor *Study of History* rabi upravo taj termin kada govori o rasapu racionalističkog svjetonazora koji su helenski filozofi zaviještali Zapadu. Vjera u svjestan duh, ojačana tijekom modernog doba renesansnim otkrićem antike, drastično je iznevjerena tijekom kasnog modernog perioda, pogotovo nakon pedesetih godina devetnaestog stoljeća. Takva su otkrića, smatra M. Calinesco, a slaže se s Toynbeejem, odgovorna za posvemašnji relativizam intelektualno anarhičnog, kasno modernog i post-modernog doba. Jedan od pionira termina „postmodernizam" upravo je Ihab Hassan koji temu razmatra u članku *POSTmodernISM: A practical Bibliography* i čini se da njegova terminologija više obuhvaća povijesnu avangardu (1977: 136). Ne samo da se taj pojam onda razlikuje od onoga kako ga shvaća većina suvremenih kritičara već on obuhvaća avangardu u europskom (u koji spada poetika Josipa Severa, a i Vladimira Majakovskog) smislu riječi. Takav pojam obuhvaća sve one pravce kao što su futurizam, dadaizam, konstruktivizam, nadrealizam i zapravo obuhvaća cijelu plejadu ekspresionističkih pravaca. Ne samo da Ihab Hassanov pojam ima veće semantičko polje od recimo A. J. Toynbeeja nego on sadržava svaki pokret i značajniju ličnost zapadne kulture prve polovice dvadesetog stoljeća. Razmišljajući na takav način možemo doći do zaključka da je poetika Vladimira Majakovskog rasla na izvorima tih pravaca i definirala njegovu poetiku, dok je poetika Josipa Severa rasla na izvorima poetike Vladimira Majakovskog i ogromnog spleta ostalih silnica i utjecaja toga vremena. Osim pojma *urbanizma*, koji je važan u obje poetike pjesnika o kojima je ovaj rad, važni su nam i pojmovi *tehnologizma* i *dehumanizacije*. Kada govorimo o pojmu *tehnologizma,* nije teško prisjetiti se drame *Stjenica* Vladimira Majakovskog. Stavimo li pojmove pod povećalo, najvažniji za pjesničko stvaralaštvo obojice zapravo jest *dehumanizacija*. O Ihab Hassanovoj usporedbi piše M. Calinesco (1977: 137) i napominje da je u vezi s *dehumanizacijom* utjecajna Ortegina misao razrađena u novome povijesnom kontekstu, dok su staru dehumanizaciju provele uglavnom elitističke struje, postmodernizmu je svojstveni temeljni „anti-elitizam, anti-autoritarizam. Difuzija ega. Participacija. Umjetnost postaje općinska, na izbor, proizvoljna ili anarhična. – Ironija postaje radikalna igra što uživa u samoj sebi. Crno platno ili crna stranica. Tišina. Također komedija apsurda, crni humor, besmislena parodija." Upravo na tome primjeru vidimo osnovne značajke poetika tih dvaju pjesnika. Iako se slažemo s pretpostavkama i zaključcima da oba pjesnika inspiraciju nalaze u jeziku i jezičnim pojavama, čini se da obojica ne mogu pobjeći od svojevrsnog *zeitgeista*, duha vremena kojemu su pripadali. Sve

navedene odlike, pogotovo kao što su antielitizam, antiautoritarizam, anarhičnost, crni humor i besmislena parodija pronalazimo na pregršt mjesta u djelima Vladimira Majakovskog i Josipa Severa. Odnos prema svijetu i umjetnosti ono je što spaja poetike Josipa Severa i Vladimira Majakovskog. Njihovi pogledi na svijet, često označeni kao antiautoritarni, bohemski, radikalno politički i umjetničko senzibilni jesu zapravo preispitivanje ljestvice vrijednosti koja je potonula u anarhizam kulturne i društvene produkcije njihova vremena. Razloge tomu povijesnom kontekstu možemo pronaći u svojevrsnom nestanku ideologije kao temelja vrijednosti jedne zajednice. Dakle, možemo reći da je pojam avangarde zapravo uključivao pojam elite, svojevrsnog i svrsishodnog određenja umjetničke aristokracije. No ta se elita, ta umjetnička aristokracija, zapravo posvetila uništenju same sebe kao svom konačnom cilju od kojeg nije mogla pobjeći. To je sasvim izvjesno u poetikama obojice pjesnika o kojima je riječ. Osim toga, avangarda je značila i strogo odbacivanje načela hijerarhije (izrazito vidljivo kod Vladimira Majakovskog) bilo da su umjetnici vidjeli hijerarhiju u društvu bilo u umjetnosti. Ne treba ni napomenuti da je važnost ukidanja hijerarhije u umjetnosti bila važnija nego ukidanje iz društva. M. Calinescu upravo progovara o suprotnosti avangarde i postmodernizma progovarajući o tvrdnji da je postmodernistička kultura antielitistička zato što je popularna, posebno kad se tiče pisaca jer se više ne stide biti *bestsellerski*, zapravo je sofistička tvrdnja. Biti popularan u našem vremenu znači stvarati za tržište, odgovarati na njegove zahtjeve uključujući silovit i posve prepoznatljiv zahtjev za „subverzijom“. Popularnost je isto što i prihvaćanje ako ne „sistema“ onda njegove najizravnije manifestacije – tržišta. Ako postmodernističku kulturu definiramo kao kulturu u kojoj sve prolazi i u kojoj tržište rada vlada ili je vrednije od umjetnosti, onda je sasvim jasno da se obojicu pjesnika ne može svrstati u postmodernizam kakvim ga danas percipiramo. Oni su pioniri, ali i podanici avangarde koja je u osnovi anarhična i to preslikava u književnosti. Takve pojave najbolje možemo primijetiti u pjesničkom stvaralaštvu jer je pjesništvo subjektivnije od proze i na izravniji (ako to želi) način može pokazati animozitet prema bilo kakvu društvenom ili umjetničkom poretku. Iako Vladimira Majakovskog možemo uvjetno svrstati u avangardiste i futuriste, Josipa Severa također možemo svrstati u postavangardiste i pjesnike iskustva jezika. Silnice koje ih određuju i spajaju proučit ćemo zasebno u sljedećem dijelu.

Poetika Josipa Severa i silnice koje ju određuju

Započet ćemo životnom pozadinom Josipa Severa. Rođen je u Blinjskom Kutu kod Siska, studirao sinologiju u Pekingu i slavistiku u Zagrebu. Prevodio je s ruskoga (Majakovskog, Babelja, Nabokova) i kineskoga, a objavio je dvije zbirke pjesama: *Diktator* (1969.) i *Anarhokor* (1977.), za koju je nagrađen *Nagradom grada Zagreba*. Pjesnik je to za kojega Zvonimir Mrkonjić piše da nikada nije govorio o sebi, nikada nije govorio subjektivno ni o bliskim stvarima kao što govore naši pastoralni pjesnici. Kod njega je sve bilo daleko – pustinje, Grenland, Nubia – on je bio građanin svijeta, govorio je iz daljine, i to je razlog zašto njegova poezija tako daleko prodire – u prošlost i u budućnost. To je njegova vrijednost i iz toga treba učiti. A kao što smo na početku napomenuli, Sever je prevodio Majakovskog. Iz iščitane literature da se zaključiti kako to nije činio jer je to smatrao potrebnim iz književnih razloga, nego jer je uviđao i svojevrsnu povezanost između poetika. I zaista, potvrde tomu možemo pronaći u mnogim izvorima. Počevši od ideje prebacivanja važnosti označitelju naspram važnosti označenoga, preko opčinjenosti avangardom, futurizmom, pjesništvom jezičnog iskustva i konačno anarhijom koju je avangardna književnost uzrokovala, ali i postavila kao temeljac pobune protiv tradicije i u književnosti i u društvenom okviru. O Severovu zanimanju za Vladimira Majakovskog govori i esej *Ako je ptica Feniks doista ista* autora Luje Ludwiga Bauera: Nismo se morali zabrinjavati za vlastitu budućnost. Brinuli smo se za apstraktne stvari. Nitko nije bio ravnodušan prema pitanju: Zašto se ubio Majakovski? Jožu su njegovi, uži, ali vjerojatno zreliji interesi odveli u Muzej Majakovskog. Ondje je upoznao znamenitoga čuvaškog pjesnika Gennadija Ajgija (pravo mu je prezime u čuvaškom obliku Ajhi). … Bilo je i teško pogoditi da se iza zapuštene vanjštine mladića starijeg nekih četiri godine od Severa, a izgledao je još zapuštenije i boemskije od Jože, krije pjesnik koji iščitava ranog Majakovskog, upravo one stihove za kojima je Sever čeznuo, koji iščitava već pokojnog Pasternaka. Ništa od toga nije bilo omiljeno vlasti koja je nastojala nadzirati sve pa i pjesnike i poeziju. Rani stihovi Majakovskog koji su odudarali od ideoloških normi pripadali su ruskom futurizmu...

U nastavku istog eseja saznajemo bitan poticaj za poetiku Josipa Severa. I ne samo to, saznajemo i na kojim je osnovama krenuo izgrađivati ono što ćemo kasnije nazivati ostavštinom Josipa Severa. Onom za što u hrvatskom pjesništvu ne nalazimo istovrijednog preteču ili nasljednika: Severu je Kručonyh bio poput božanskog objavljenja: čovjek koji je osobno znao Majakovskog i ostale! ... Susreti s Kručonyhom uvjerili su Severa da bi i on mogao pisati *zaumnu* poeziju. Njegov

pokušaj činio mi se smislenijim od Kručonyhovljevih *antologijskih pjesama*. Za razliku od svoga uzora Sever nije bio snob.

Slijedi posljednji citat iz istog eseja, koji je napisan poslije smrti Josipa Severa i dotiče se što osobnog viđenja Josipa Severa i njegova rada, što proučavanja njegova pjesništva: Pojava *Diktatora* predstavljala je izniman književni događaj, a autorovu slavu ponešto je umanjivalo uvjerenje kako on imitira postupak ruskih futurista. Tek kasnije će Dubravka Oraić ukazati na to da je Severov postupak u neku ruku sasvim suprotan. Mislim da je pojam centralnog vida – po mome uvjerenju vrlo značajan za strukturu Severova pjesničkog svijeta – do danas ostao bez odgovarajuće analize, iako to nama koji smo bili bliski Joži i njegovu stvaranju i ne bi trebala biti velika zagonetka.

Upravo smo ovdje dotaknuli osnovu ovoga rada. Slažemo se s našom poznatom teoretičarkom književnosti Dubravkom Oraić da je Severov postupak dijelom suprotan ruskim futuristima. Poetika Vladimira Majakovskog iskakala je iz silnica i stilske dominante ruskog futurizma. To će biti uočljivo tek s vremenskom distancom kojom mi danas raspolažemo. Uviđamo i odnos književnih teoretičara i književnih kritičara prema Josipu Severu. Pjesme su mu često tumačene na drugačije načine, ali ono što povezuje sve interpretacije jest određena zadrška uzrokovana složenošću Severove poetike. Slažemo se i s podjelom već navedene teoretičarke o obnovi avangarde i trima razinama na kojima se ona odvijala. Dakle, Dubravka Oraić u eseju Civilizacijski *Nomadizam Josipa Severa* (1989: 198) dijeli obnovu avangarde na ove tri razine pa možemo utvrditi da se obnova avangardnih tradicija u hrvatskoj poeziji odvijala na tri paralelne razine: oživljavanjem interesa za avangardnu odstupnicu 50-ih godina, smjenom interdisciplinarne ovisnosti poezije i napokon, eksplicitnim oslanjanjem na određeni tip povijesne avangarde. U prvom smjeru dolazi najprije do rehabilitacije spomenutih pisaca, a potkraj desetljeća do estetske koegzistencije negeneracijskog tipa na podlozi nekih alternativnih imena i tema. Orijentacija na poetičku svijest strukturalizma, zabilježena u Mrkonjićevoj knjizi pod natuknicom „pjesništvo jezičnog iskustva“, razvijala se prema inačicama današnjih konkretizama, dok je obnova avangardnih tradicija vezana uz ime Josipa Severa i predstavlja posebno poglavlje u poetičkom obratu 70-ih godina. Upravo nas zanima posljednja razina oživljavanja avangardnih tendencija jer se ona zapravo i vezala isključivo za ime i poetiku Josipa Severa. Tu je vrlo važno da je autorica posljednjeg citiranog djela odabrala riječ tradicija kada piše o obnovi avangarde. Oznaka je to i nasljeđa koje je Sever, kao što smo prije i vidjeli, donio iz putovanja u Rusiju i druženja koja je imao s nasljednicima ruskog futurizma i *zaumne*

poezije. Josip Sever objavio je dvije knjige pjesama[1], prevodio je s ruskoga (Majakovskog, Babelja, Nabokova, Mandeljštama) i s kineskoga. Severova pjesnička djelatnost obuhvaća sedamdesete i osamdesete godine koje su na jednoj strani dočekale europsku i svjetsku promociju postavangarde i njezinu ambivalentnu cikličnu obnovu, a na drugoj svjedočile o represivnom zatiranju prava na diskurs slobode. Prema Branimiru Bošnjaku, ta dvojnost europskih iskustava, zapadnog koje sedamdesetih iz obilja potrošačkog društva prakticira postavangardno dokidanje estetičkog u zbilji društva kao umjetničkog djela, i istočnog koje prisvojeni diskurs utopije brani gulazima i golom opresijom, ubilježilo se u Severov pjesnički tekst i u obliku značajnog dijaloga s tradicijama povijesnih avangardi. Naš veliki književni teoretičar Branimir Bošnjak piše o postavangardi u poetici Josipa Severa, a ujedno i spominje Vladimira Majakovskog kao osobu koja bi mogla poslužiti kao vrsta pjesničkog idola pa u djelu *Modeli moderniteta* (1998: 142) zaključuje da se stilske silnice Severove poetike mogu razumjeti jednim dijelom zbog poetike dijaloške citatnosti i intertekstualnosti, a mogli bismo reći, zaključuje autor, zajedno s Dubravkom Oraić, da je *Diktatora* Sever napisao u autorskom monologu s poetikom zauma i svjetskopovijesnom pozom Majakovskog, nastojeći učiniti prepoznatljivim model svog postavangardnog izbora. U Severov pjesnički tekst ostaje neupisana jedna od kanonskih regula povijesnih avangardi: tzv. optimalna projekcija ili njezina utopijska izvedba. Termin optimalna projekcija, kako objašnjava njegov tvorac A. Flaker,[2] nastao je na simpoziju 1967. godine u slijedu diskusije o tipovima utopije, a uporabio ga je Lotman kao načelo koje karakterizira znanost i umjetnost u vrijeme dominacije avangarde. U tom terminu sadržana je namjera povijesnih avangardi da estetsku subverziju (prevrednovanje) proširi na društvene funkcije moralnoga, etičkoga i društvenoga prevrednovanja cijelog sustava životnih odnosa, te je isto tako naglašeno konstruktivno, i načelo budućnosti koje rabe povijesne avangarde. Flaker s pravom naglašava kako je avangarda u svojim reprezentativnim tekstovima suprotna utopiji i zapravo odbacuje svako postvarenje ideala, pa se upravo stoga može primjerenije reći kako ona ima svojevrsne strategije s utopijskim diskursom, a za sebe pridržava planirdbenu vjerojatnost optimalne projekcije. Jedan od Severu prepoznatih uzora, V. Majakovski, kod Flakera je i uzoran primjer primjene optimalne projekcije

[1] *Diktator*, Razlog, 1969., i *Anarhokor*, Naprijed, 1977., a drugo izdanje *Diktatora* u časopisu *Quorum*, 4/5, 1986.

[2] A. Flaker: *Poetika osporavanja*, Zagreb 1982., str. 66.

(mesijanističke u Oblaku u hlačama, utopijske u Lijevom maršu ili revolucije duha insiprirane Berdjajevom, a posvećene Internacionali!).

Ponovno se dâ primijetiti da, kada govorimo o avangardi, a i postmodernizmu, često se spominje ljestvica vrijednosti koju uzimamo valjanom za umjetnost, ali i za društvo. Ako pogledamo silnice i odrednice poetika obojice pjesnika, možemo postulirati da su obojica bili donekle vjerni utopističkom smislu avangarde, upravo onom smislu koji je bio i konačni krah avangarde. Možemo reći da je Vladimir Majakovski zapalio vatru anarhije, a Josip Sever ju dostojno pretvorio u buktinju. Treba napomenuti da se koristimo terminom anarhije onako kako ga i definira M. Calinesco. Upravo u takvu tumačenju anarhije u književnosti možemo primijetiti da se poetike obojice pjesnika ocrtavaju jedna u drugoj. Književni se teoretičari slažu u konstataciji da je jedan od prigovora pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa, ali i postavangardi općenito, jest gubljenje „utopijske strategije". U tom slučaju termin „utopijske strategije" vrlo je blizak poetizaciji stvarnosti kakvu nalazimo u terminu „optimalne projekcije". Dakle, ta se karakteristika uzima kao „argumentiranje" degeneracije avangarde i njezin manirističk otklon. B. Bošnjak (1997: 9) zaključuje da Severov postavangardni koncept pisanja ne određuju samo razlike u intertekstualnosti nego je sâm model parodijskog citiranja nastao kao iskaz rascjepa ili disocijacije teksta avangardi. Isto tako, prema B. Bošnjaku, Severov je kontekst bipolarnost svijeta/jezika i njegovo strategijsko pražnjenje od participiranja umjetničkih diskursa, njihovo urušavanje na marginu ideologijskih pripovijesti „društva" (Fay), a na drugoj strani pokušaj prakse „definitivnog kompletiranja ideološke naracije" kroz ovladavanje i prisvajanje ukupnog „društvenog govora". Obojica pjesnika nemaju preteča u pravom smislu riječi, a iza sebe su ostavili naslijeđe koje nitko nije mogao nadmašiti. Obojica su pjesnika onemogućili sljedbenike njihovih poetika. Razlog tomu možemo pronaći u važnosti koju su pridavali originalnosti, ali i u određenom pjesničkom stavu koji bi se mogao protumačiti kao kaos koji može nastati iz reda, ali će red teško nastati iz kaosa. Dakle, smatramo da je originalnost obojici pjesnika bila cilj, dok su sredstva i metode došle poslije. To je slučaj i kod mnogo drugih pjesnika, ali kada pišemo o Vladimiru Majakovskom i Josipu Severu zaista je riječ o specifičnom slučaju jer su pjesnici u pitanju razdijeljeni ne samo prostorom već i vremenom. Takvo zapažanje Dubravke Oraić nam još jednom govori o povezanosti ta dva velika pjesnika pa hipoteza o transcendiranju avangarde u posebnom slučaju Severove poetike određuje tip zastupljene analize poetika obojice pjesnika. Severovo pjesništvo nastalo je na estetskoj supoziciji s udaljenim predloškom, u okviru vremenski poodmakle (50 i više godina!), geografski-kulturno vrlo pomaknute recepcije ruske avangarde pa je promjena

funkcija razumljiva i ujedno najzanimljivija činjenica. Autorica zaključuje i da tročlani indeks imena na koji se Sever najčešće poziva, Kručonih-Hljebnikov-Majakovski, ne predstavlja izbor bilo kojih pojedinačnih poetičkih uzoraka, nego zakonit niz triju osnovnih poetičkih modela u razvojnom procesu ruske avangarde: Kručonih – poetika zauma prve kubofuturističke faze, Hljebnikov – poetika konstrukcije s kulminacijom u žanru „nadripripovijesti" i Majakovski – poetika realizacije umjetnosti u životu, kroz koju se prelama tragična evolucija ruske avangarde. Podloga komparativne analize stoga neće biti ova ili ona izolirana poetika i Severov odnos prema njezinim pretpostavkama (tip: Kina i Azija kod V. Hljebnikova i J. Severa), nego – razvojni sustav primarne avangarde. Upravo su posljednje rečenice prijašnje parafraze ono što smo i pokušali uspostaviti s tezom o težnji i ostvarenju originalnosti pisaca. Kao prvi razlog posebnog tumačenja Severove poetike možemo upravo naći vremenski odmak od ruske avangarde koju je poštivao, ali ne i kopirao, i drugi razlog koji se odnosi na razvojni put prave – primarne avangarde. Upravo je to mjesto gdje se Severova poetika preklapa s poetikom Majakovskog. Obojica su avangardni pjesnici, jedan avagardist, a drugog možemo nazvati postavangardistom i kao takvi slijede forme koje je avangarda zadala. Stoga, čini se da je Josip Sever iskoristio zakašnjenje u prijenosu znanja o ruskoj avangardi (razloge nalazimo u političkim prilikama Severova vremena) i nadogradio ga svojom originalnošću. Upravo zbog toga ovaj smo rad nazvali *Iskustvom anarhije* (a anarhiju u književnosti definirali smo terminima M. Calinesca) *u pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa i Vladimira Majakovskog*. Nasloviti rad drugačije značilo bi da smo odabrali izolirane poetike pjesnika, a kao što smo sada vidjeli, to je teško zbog sličnih pretpostavki na kojima se obje poetike zasnivaju. Do sada smo pokazali i dokazali, potkrjepljujući riječima teoretičara književnosti povezanost poetika pjesnika, pa nam preostaje ispitati dodirne točke poetika Vladimira Majakovskog i Josipa Severa nakon čega će uslijediti pronalaženje točaka koje će Josip Sever nadograditi crpeći inspiraciju na tradicionalnim vrijednostima avangarde.

Anarhija u poetikama Vladimira Majakovskog i Josipa Severa

Za poetiku i tekstove Majakovskog možemo reći da su predstavnički tekstovi pjesništva koje svrstavamo u opći pojam povijesne književne avangarde. Nastajanje poezije Majakovskog od svojih je početaka vezano za ruski futurizam, a pjesnički put što ga je prošao Majakovski sve do svoje smrti karakterističan je za rusku avangardu posebno, ali i općenito za europsku pjesničku avangardu. Ono što čini Majakovskog izrazitim predstavnikom avangarde društvena je funkcija njegove poezije. Od prvih tekstova u futurističkim zbornicima pjesništvo

Majakovskog polazi od načela estetskoga prevrednovanja ne samo poezije nego i cjelokupne slike svijeta, te se zalaže za osporavanje zatečenih pjesničkih struktura koje vrlo brzo vezuje uz osporavanje zatečenog morala, etike, a dosljedno tome i društvenih odnosa, pa se ono već zarana razvija u znaku socijalne revolucije. Majakovski svojom poetikom ne odstupa od načela estetskog prevrednovanja i pjesničke komunikacije i prihvaća vrijeme „tehničke reproduktivnosti" svake umjetnosti, pa i pjesništva. Napor Majakovskog da svoje pjesništvo prenese u prostor širi od komornoga: na tribinu, revolucionarnu estradu, među mase; taj napor koji je već ranije znao obilježiti strukturu njegova stiha, također predstavlja avangardni čin. Poetika Majakovskog rezultira i iz eksperimenta stiha cjelokupne ruske avangarde, prvenstveno pak njezinih začetnika – Hljebnikova i Kručoniha, i iz orijentacije na osvajanje publike kojoj ipak Majakovski nije podilazio, tužeći se često na vlastitu „nerazumljivost" koju su mu spočitavali mnogi ugledni ruski književnici toga doba. U ime avangarde Majakovski je mijenjao rusku versifikaciju: uvodio je sastavljene neobične rime kakve je u nas poznavao Ujević, s osloncem na Hljebnikova poigravao se riječima, bubnjao je kakofoničnim skupinama svojih suglasnika (prisutno kod Severa), povodeći se za Kručonihom, razbijao je i grafički svoj stih (prisutno kod Severa), nastojeći ojačati semantičko opterećenje svake pojedine riječi, osobito rimovane – i tako gradio svoje „stepenice", po kojima je tekst njegove pjesme odmah prepoznatljiv (prisutno kod Severa). Svojim je hiperbolama povezivao Majakovski čovjeka i svemir, a realizirajući metafore ukidao drugu „nezemaljsku" zbilju. Jasno je da je Majakovski bio pjesnik koji se nije libio dodirnuti društvenu sferu književnosti priznavajući funkciju koju književnost treba i može obavljati u širom društvenom kontekstu. Kao što smo naveli na samom početku rada, anarhijom u književnosti možemo odrediti cijelo stoljeće, a dvije najvažnije točke u vremenu, dva izrazita sinkroniciteta možemo pronaći upravo u avangardi i u postavangardi, odnosno neoavangardi ili postmodernizmu. Vladimir Majakovski i Josip Sever progovaraju o nepostojanju ideologije svaki na svoj način. Ljestvica vrijednosti za njih trajno je spuštena i oni se ne zaustavljaju dok ne prikažu način na koji ju treba podići ili ju barem sami ne prikažu onakvom kakva treba biti u vlastitim djelima. To je osnova anarhije u njihovim poetikama. Stara, odnosno prvotna avangarda, danas nazivana povijesna, upravo je sama sebe urušila postavljajući umjetnika u ulogu svojevrsnog aristokrata, pripadnika društvene elite. Samo nastojanje avangarde da sruši oslonce tradicije izazvalo je lavinu koja će konačno srušiti i samu povijesnu avangardu. Nakon što je avangarda kolapsirala sama u sebe, tek nakon kakvih pedeset godina, izronit će umjetnici čije će shvaćanje književnosti, pjesničkog stvaralaštva i svijeta poslužiti kao nastavak povijesne avangarde. Naš

najpoznatiji umjetnik takve orijentacije jest upravo Josip Sever. Naravno, njegova poetika će sadržavati puno više od navedenog, ali u osnovi, pogotovo u početku, zasnivat će se na propitivanju društvene ljestvice vrijednosti i tradicije na kojoj su takve vrijednosti zasnovane. Josip Sever otkrit će poetiku ruskog futurizma i avangarde i ti će mu tekstovi i stilske dominante pomoći u određivanje vlastite poetike, a da ne postane sljedbenik bilo kojeg ruskog pjesnika. Josip Sever prevodit će Vladimira Majakovskog, učit će od ruskoga futurizma i avangarde, ali neće preuzeti glavne odrednice stila. Na vlastiti će način prikazati ono što za njega znači pjesništvo, ideologija ili društveno okruženje. Dakle, ono što je zajedničko obojici pjesnika upravo je odnos prema ideologiji vremena u kojima žive i djeluju. Shvaćaju da je ljestvica društvenih vrijednost pala, i dok ju Majakovski pokušava uzdići, Josip Sever će s izlaskom *Anarhokora* upravo pokazati da je filozofija postmodernizma u pravu kada progovara o smrti velikih priča. Možemo tumačiti da su oba pjesnika krenula iz sličnog stava prema društvenoj organizaciji, ali je Sever, zahvaljujući vremenskom odmaku, uspio odgonetnuti stanje duha vremena i odnos prema pjesništvu, umjetnosti i svijetu. Kao što je Majakovski doživio krah povijesne avangarde, Sever je doživio krah ideologije. Ono što je svakako bitno napomenuti jest poetika „očuđenja“ u ruskoj avangardi koja se razvijala u tri glavna modela, kako navodi Dubravka Oraić, a za koje je odabrala nazive *redukcija*, *konstrukcija* i *realizacija*. Ista autorica navodi da se poetika redukcije odnosi na prvu, kubofuturističku fazu ruske avangarde, a kojoj su osnovne značajke apsolutizacija fonetske strukture riječi, normolomne funkcije i recepcijski šokovi. Tu poetiku vezuje uz Kručoniha i Hljebnikova i njihovo *zaumno* pjesništvo. Poetika konstrukcije vezuje se uz najljepše, kako piše Dubravka Oraić, godine apstraktne utopijske ideje, neposredno prije i neposredno poslije Listopadske revolucije, kada još nije bio na snazi drugi član neumoljive opozicije: ozbiljnije ideje u povijesnoj zbilji, estetskog monizma u povijesnom totalitarizmu. Trećoj poetici pripada djelo Vladimira Majakovskog pa autorica piše da treća faza ruske avangarde – *poetika realizacije umjetnosti u životu* – konstituirala se i propadala zajedno s procesom povijesnog ozbiljenja utopijskog ideala. Kategorija očuđenja tu se javlja u novom funkcionalnom ruhu: kao pokušaj kompletne žanrovske revolucije (plakatna poezija, „literatura činjenica“ itd.) i kao estetsko prevrednovanje paralelnih nizova umjetnosti i života. Osim primarnog umjetničkog oblika – arhitekture, ta je poetika zahvatila književnost (Majakovski iz doba LEF-a), dovela do teze o sveopćoj „teatralizaciji života“, izbrisala granice između teorije umjetnosti i umjetničke prakse (književna djelatnost Tinjanova i Šklovskoga) i na svim planovima pokušala provesti ukidanje imanentizma umjetnosti kroz realizaciju estetskog niza u zbilji. Literarna i životna kriza

Majakovskoga bila je kriza poetike realizacije umjetnosti, koja se potkraj 20-ih godina s jedne strane mehanizirala (agitacijski poetski vlak Demjana Bjednoga), a s druge lomila u krizi utopijskog identiteta epohe. Dakle, bitnu razliku u poetikama nalazimo u tome što je avangardi tradicija potrebna kao predložak nihilističke, a zatim stvaralačke negacije, dok Josipu Severu tradicija nije potrebna. Josip Sever se odnosi prema ostalim povijesnim poetikama ravnodušno. To je upravo ono što smo natuknuli kada smo pisali o neoavagardizmu ili postmodernizmu u pjesničkom stvaralaštvu Josipa Severa. Razlog tomu nalazimo u krahu povijesnih ideologija i kraju velikih priča na koje je filozofija postmodernizma upozorila. Međutim, kao što smo prije istaknuli, Josip Sever prelazi granice povijesne avangarde, neoavangarde ili postmodernizma i pjesništva jezičnog iskustva. Kada govorimo o poetici Josipa Severa koju možemo usporediti s poetikom Vladimira Majakovskog, važno je istaknuti da je tu riječ o prvoj fazi Severova pjesničkog stvaralaštva. Kao što svi pjesnici posjeduju vlastite faze, tako ih imaju i Majakovski i Sever. Severove ostale faze logička su nadgradnja koja prelazi granice povijesne avangarde. No nepobitno je to da je iskustvu anarhije u Severovu pjesništvu uvelike potpomoglo njegovo istraživanje ruske avangarde, i to prvenstveno poetike Vladimira Majakovskog. Ukratko, obojica pjesnika o stoljeću misle jednako. Shvaćaju da je stoljeće dekadentno i da će se dogoditi krah, u slučaju Majakovskog, i da se krah već dogodio, u slučaju Severa. Tako Cvjetko Milanja u djelu *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.* (2001: 267) piše o ruskom utjecaju na poetiku Josipa Severa pa zaključuje da je treći izvor iskustvo ruske avangarde, futurizma podbočenog formalizmom. Autor postavlja i tezu da, ako je u njega bilo viška zvuka, u njih će biti viška teksta. Sever još, naime, vjeruje neoavangardistički, barem djelomično, a i u tome je vjeran đak ruske avangarde, da je moguća poetizacija stvarnosti. Tim smo stajalištem potvrdili tezu da je Josip Sever đak ruske avangarde, ali i da ju je prekoračio i uzvisio svoju poetiku prelazeći u sfere vlastite originalnosti. Upravo vjerovanje u poetizaciju stvarnosti jest dodirna točka s poetikom Vladimira Majakovskog. Obojica vjeruju u poetizaciju stvarnosti (na ovaj ili onaj način) u stoljeću anarhije. To je iskustvo njihovih poetika.

Zaključak

Proučavajući izvore i poetike navedenih pjesnika, zaključili smo da se Josip Sever, kao pjesnik, može nazvati đakom ruske avangarde. Tri najvažnija imena (Kručonih, Hljebnikov i Majakovski) uvelike su utjecali na razvojni put poetike Josipa Severa. O tome fenomenu svjedočili su mnogi teoretičari, ali i pisci koji su ga poznavali. Poetike tih pjesnika nemoguće je uspoređivati u vremenskom smislu, jer su pjesnici rastavljeni vremenom i prostorom, ali se može uspoređivati pjesnike po njihovu stavu i stilskim odrednicama koje su ih privlačile i kojima su se bavili. Ključ razumijevanja njihova stava prema društvu i književnosti uopće jest ljestvica vrijednosti koju su gledali na dijametralnoj razlici. Prema Majakovskom, avangarda jest u neku ruku elitistička, aristokratska odrednica umjetnosti toga doba, dok je za Severa avangarda dio prošlosti, ali ne dio književne prošlosti koju ne poštuje, i to je jedan od razloga zašto ju je i prekoračio. Ideologija u generalnom smislu riječi za obojicu pjesnika predstavlja centar zanimanja. Vladimir Majakovski još vjeruje u ideološku odrednicu književnosti i djeluje izravno na društvo. Josip Sever živi u vremenu neoavangarde, postavangarde ili postmodernizma pa prihvaća nepostojanje velikih priča i razumije mikrofragmentiranost svijeta. Za Severa je ideologija njegova doba prozirna i on se njoj i ne obraća da ju promijeni, jer zna da je to nemoguće, on se obraća ideologiji kao nužnome zlu. Međutim, oba se pjesnika odnose prema ljestvici vrijednosti kao prema nečemu što je uvjetovano anarhijom društva vlastitih vremena. Kao što M. Calinesco definira anarhiju u književnosti kao period književnog stvaralaštva kroz gotovo cijelo 20. stoljeće, tako i ti pjesnici uviđaju da će se krah avangarde dogoditi, ili da se odavno dogodio. Zaključno, *poetizacija stvarnosti* upravo je poveznica koja nam pokazuje iskustvo anarhije kod obojice pjesnika. Termin *poetizacije stvarnosti* uvelike utječe na stvaralaštvo Vladimira Majakovskog, ali i na stvaralaštvo Josipa Severa u smislu da obojica gledaju na svijet jednakim očima, ali drugačijim naočalama. Razlika u pogledu uzrokovana je vremenskim odmakom, ali osnova ostaje ista. Riječ je o prevrednovanju stvarnosti kroz estetske ili književne pothvate. Osnova povezanosti njihovih poetika jest dubinsko shvaćanje društvene ljestvice vrijednosti i dekadencije svijeta i vremena u kojem žive. Obojica vjeruju, na ovaj ili onaj način, u poetizaciju stvarnosti.

Literatura

Aleksandar Flaker, *Poetika osporavanja*, Zagreb 1982.

Branimir Bošnjak, *Modeli moderniteta: dekonstrukcija svijeta/jezika i postavangardni estetizam u poeziji Josipa Severa*, Zagrebgrafo, Zagreb 1998.

Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo* od *1950*. do *2000*., IV. dio, knj. 2, Altagama, Zagreb 2012.

Dubravka Oraić Tolić, *Civilizacijski nomadizam Josipa Severa,* Borealni konj, Mladost, Zagreb 1989.

Leonard B. Meyer, *Music, the Arts, and Ideas...*, University of Chicago Press, Chicago 1967.

Lujo Ludwig Bauer, *Ako je ptica Feniks doista ista...*, Academia.edu.

Matei Calinescu*, Lica moderniteta,* prevela G. Slabinac, Stvarnost, Zagreb 1977.

Sažetak

Cilj je rada iskazati snagu otpora prema tradiciji i modernitetu u stvaralaštvu Josipa Severa i Vladimira Majakovskog. Nakon uvodne riječi o umjetničkoj, ali i osobnoj povezanosti pjesnika, uspoređuje se odnos prema književnoj anarhiji Josipa Severa i Vladimira Majakovskog. Definirano je ono što nazivamo anarhijom u književnosti. Autor se služi istraživanjem Mateia Calinescua da bi potkrijepio tvrdnje o onome što bismo mogli nazvati anarhijom u književnosti u smislu odnosa prema tradiciji. Nakon toga autor uspoređuje različita istraživanja o avangardnom ili postavangardnom pjesništvu u odnosu prema pjesničkom stvaralaštvu obojice pjesnika. Radom se želi potvrditi povezanost u umjetničkim stremljenjima i književnom izrazu u pjesničkom opusu i poetici pjesnika o kojima se govori. Nadalje, rad progovara i o pogledu na ideologiju u književnom stvaranju kao jedinstvenom obliku pobune prema tradiciji i želji za stvaranjem nove forme umjetničkog ili književnog izraza. Zaključak samog rada dotiče se književne ostavštine Josipa Severa i Vladimira Majakovskog i utjecaj na sljedeće generacije pjesnika, ali i na razvoj književnoga postupka i književne misli.

The experience of anarchy in the poetic works of Josip Sever and Vladimir Majakovski

(Summary)

The goal of this essay is to show the resistance towards tradition and modernism in the poetic creation of Josip Sever and Vladimir Majakovski. After the introduction which bases around the artistic, but also personal connection between these two poets, we are comparing the relation toward literary anarchism. It is defined what we call anarchy in literature. Author is using the Calinesco's study to strenghten the statements on which could be called anarchy in literature in relation to tradition. Author continues with the comparison of different studies based on avantgarde and postavantgarde poetry of already mentioned poets. It is the intention of the essay to confirm the connection between the artistic tendencies and the literary style of mentioned poets. The essay considers the view on the ideology in the literary creation as a form of unique resistance towards the tradition and the aspiration towards a new artistic or literary form. The conclusion of the essay is based around the literary heritage of Josip Sever and Vladimir Majakovski and the impact on the next generation of poets and the evolution of literary style and literary theory.

Keywords: anarchy, Sever, Majakovski, avantgarde, *zaum*

Vladan Čutura

Što Zagorkine žene ubojice svjedoče o Lombrosu

Pregledni rad
Review article
UDK 7.038.6:792.97

Kriminalistički romani odnedavno su, s nizom drugih artefakata popularne kulture, postali važnim analitičkim objektom suvremenih kriminoloških istraživanja. Upravo zato će interpretativni okvir rada činiti logičke i argumentacijske strategije teorije kulturalne kriminologije koja, hipotetičko-deduktivnim pristupom problemu kriminala, na tvorevine kulturnih praksi gleda kao na analitičke objekte. Mnoge ideje kulturalnih kriminologa temelje se na uvidu da elementi kulture prenose određena značenja o kriminalu, a krimić raznoliko uprizoruje ono što kulturalna kriminologija nastoji postići. Riječ je o tome da ovaj književni žanr pruža uvide u šire društvene percepcije o problemu kriminala i otkriva ono što je ostalo skriveno iza „pročelja službene kriminologije“ (Ferell 2008). Na taj se način širi i spoznaje o uzročnicima kriminalnih i aberacijskih ponašanja. Unutar iskoraka prema kulturi namjera je pokazati nove tendencije umrežavanja kriminologije s disciplinama književne teorije i izučavanja književnih činjenica. U pronalaženju mjesta na kojima se preklapaju teme iz područja kriminologije, teorije književnosti i kulture, pokušat ćemo ponuditi nova čitanja kriminalističkoga žanra te ukazati na moguća obogaćivanja kriminoloških istraživanja.

Ključne riječi: hrvatska književnost, kriminal, kriminalistički roman, kriminologija, kulturalna kriminologija, popularna kultura

Uvod

Proučavanja fenomena zločina i kriminalnih ponašanja bila su rezervirana za teorijske koncepte znanstvenih disciplina kao što su medicina, biologija, antropologija, psihologija ili psihijatrija. Tomu svjedoče i najraniji radovi, od druge polovice 19. stoljeća, utemeljitelja kriminologije koji su gotovo u pravilu pribjegavali naizgled sigurnome utočištu spomenutih disciplinarnih područja.

Važno je napomenuti da je temeljni cilj kriminološke znanosti, u najširem smislu, rješavanje problema kriminaliteta i njegova prevencija. Jedna od glavnih značajki ove znanosti i do danas je teorijska pluralnost što je rezultat pokušaja objašnjenja složenih problema kriminaliteta i zločina, višestruko povezanih s mnogim drugim fenomenima koji se mogu razumijeti jedino proučavanjem svih njihovih aspekata i veza (Ignjatović 2009). Druga važna značajka kriminologije odnosi se na znanstvenu usmjerenost prema proučavanju fenomenologije i etiologije, pojavnih oblika i uzroka kažnjivih ponašanja (Derenčinović i Getoš 2008).

Ipak, kriminologija je, barem donedavno, rijetko ili gotovo nikada nije pokušala izgraditi određeni teorijski koncept ugrađujući prinose drugih disciplina i subdisciplina u cilju izučavanja kriminalnih ponašanja i drugih pravnih pitanja. Ovdje se, prije svega, misli na književnost, glazbu, umjetnost, arhitekturu i proučavanje medija.

Teorija kulturalne kriminologije

Da kriminologija treba imati širi fokus na polje kulture kako bi se bolje osmislio i kontekstualizirao fenomen zločina, naznačili su Jeff Ferrell, Keith Hayward i Jock Young u studiji *Cultural Criminology: An Invitation* (2008). Prema ovim autorima kulturalna kriminologija predstavlja teorijski, metodološki i intervencionistički pristup u proučavanju zločina, pri čemu se kriminal i socijalna kontrola tumače u kulturološkom kontekstu. Jedna od njihovih osnovnih pretpostavki glasi da elementi kulture prenose određena značenja o kriminalu. Kriminal se u okvirima ovoga teorijskog koncepta istražuje u odnosu na načine ispreplitanja kulturalnih snaga s praksom kriminala i kontrole kriminala u suvremenom društvu. Pritom se fenomenu kriminala pristupa i kao kulturnom proizvodu i kao kreativnom konstruktu, s naglaskom na tumačenju smisla značenja te na reprezentaciji i moći u konstrukciji kriminala i oblikovanju iskustava.

Cilj ovakvoga istraživačkog interesa jest obuhvatiti kulturološku dimenziju zločina i kontrole kriminaliteta proučavajući zločin u njegovoj složenosti, što je uvelike suprotno tradiciji kriminloške znanosti. Izvori ovakvoga pristupa rane su teorije o utjecaju kulture na kriminalitet koje se nastavljaju na čikašku školu te britanske istraživače okupljene oko birminghamskih kulturoloških studija i LSE (*London School of Economics*). U utemeljenju kulturalne kriminologije važnu ulogu imale su i teorije interakcionizma i etiketiranja kao i postmodernističke kritičke teorije, učenja o društvenim pokretima te studiji gradova i medija,

egzistencijalistička filozofija, kulturalna i humana geografija, antropologija i sl. (Ignjatović 2009).

Privilegirano mjesto koje si ovaj teorijski pravac priskrbljuje opravdava se istraživačkim interesom smještenim na križištima kriminologije i kulture, u točki gdje se norme nameću i ugrožavaju, gdje se zakoni donose i krše, gdje se o pravilima pregovara i gdje se ona reprogramiraju. Riječ je o tomu da kulturalni kriminolozi uvijek računaju na određeni tip tenzije u kojoj se očituje kulturalna dinamika koja nosi u sebi značenje kriminala i koja ga uvelike definira.

Praktični razlozi koji su prethodili utemeljenju kulturalne kriminologije nastajali su iz potreba kritičkoga promišljanja ove znanosti, priskrbljujući joj moguće smjernice uspostavom homologije između kulturalno eklektičnih subjekata i raznolikosti kriminogenih perspektiva i epistemologija. Zločini i fenomeni devijantnosti danas se proučavaju multidisciplinarnim pristupom s raznolikim tematskim interesima od problema urbanih prostora, medijske selektivnosti i popularizacije nasilja, političkih i ekonomskih globalizacijskih procesa, svijeta dokolice i nezakonitih subkultura kao stiliziranih mjesta otpora i alternativnih značenja do tumačenja romana, poezije, fotografija i vizualnih umjetnosti. Shodno tomu, teorijska orijentacija o kojoj je riječ fenomene zločina i kriminaliteta nikada neće tumačiti kao statične entitete poduprte birokratskim proračunima, nego kao složene kulturološke procese. Kao produkt teorijskoga nesuglasja s tradicionalnom, *mainstream* kriminologijom istražuju se načini na koje se kulturalna dinamika isprepleće s različitim oblicima kriminala, društvene kontrole i moći. Pri tome kulturalna kriminologija podrazumijeva da je kriminalno ponašanje određeno elementima socijalizacije, a da je kultura važan element u proučavanju problema kriminala.

Za takav pothvat bilo je nužno iskoračiti iz okvira klasičnih kriminoloških učenja prema idejama koje dolaze ne samo iz tradicionalno bliskih znanosti kriminologiji, kao što su sociologija, statistika ili ekonomija. Naglasak je, dakle, na primjeni novih metodoloških zahvata u analizi stila i vidljivih i nevidljivih značenjskih praksi. U tom smislu „kulturalno“ u ovoj sintagmi ne sugerira samo nove analitičke objekte, nego i analitičke načine usredotočene na simbolička značenja. Čak i iz elementarnih uvida u znanstvene interese ovako izgrađene teorije očito je kako središnji interes nije odgovoriti na pitanje − što je zločin i koji su njegovi uzroci, nego razumjeti predstave zločina stvorene masovnim medijima i u popularnoj kulturi kako bi se proniklo u njegovu bit i načine na koje društvo organizira kontrolu takvih pojava.

Zločin se u ovome slučaju ne razumijeva kao nešto unaprijed određeno, nego kao rezultat interakcije pojedinca i društvenih skupina gdje važnu ulogu u razumijevanju tih procesa ima semantička analiza simboličkih značenja skrivenih u jeziku (Ignjatović 2009: 122). Na taj način se ipak ne daje prednost estetskim pred praktičnim razlozima kriminala i njegove kontrole, nego se u izboru načina analize ili reprezentacije računa na pluralnost značenja i mogućnosti alternativne percepcije u periodu kasnoga modernizma kao vremenskog okvira promišljanja problematike. Najzad, kulturalno obogaćena kriminologija razvija složeniji i humaniji pogled na zločin i krivično pravosuđe, razotkrivajući moć koja se ostvaruje posredstvom reprezentacija i simboličkih konstrukcija. U tom smislu borba protiv iste te moći postaje dominantno kulturalna po svojoj prirodi (Ferrell i sur. 2004).

Uz teorijske pristupe problemu, kulturalni kriminolozi rade i na primjeni svojih značenjskih analiza na konkretne kriminalne slučajeve u težnji za stvaranjem etnografske slike zločina. Pritom se u istraživanjima služe fotografijama, video-snimkama ili analizama književnih djela koja utječu na predstavu o zločinu i prijestupnicima kako bi reinterpretirajući kriminološku znanost, ugradnjom kulturalnih uvida, premostili tradicionalna shvaćanja o kriminalu i njegovim uzročnicima. U osnovi takvoga pristupa znatno se odstupa od metodologije tradicionalne kriminologije gdje se spoznaje, uglavnom, stječu na temelju statističkih podataka pravosudnih tijela koja ne uspijevaju objasniti mnoge simptome kriminala. Utjecaj proizvoda masovne kulture zanemarivao se, iako je često značajniji od rezultata dobivenih ustaljenim istraživanjima temeljenim na statistici.

Sve do pojave kulturalne kriminologije, desetljećima su artefakti popularne kulture u istraživanju kriminala smatrani materijalom nedostojnim ozbiljnije analize. Stripovi, filmovi, nogometne utakmice i supkultura huligana, fotografije s mjesta zločina ili romani o kriminalu, bili su u očima znanstvenika puka zabava koja nije zavrjeđivala tretman poput proučavanja podataka temeljenih na statistikama o ubojstvima, pljačkama ili pronevjerama.

Kulturalna kriminologija svojim se radovima osvrće i na teorijske koncepte koji su joj prethodili, proničući u temelje kriminološke znanosti i kritički se vraćajući vlastitim znanstvenim izvorištima. Koristeći uvide kulturalnih kriminologa u analizi kriminoloških epistema koje nasljeđuje, moći će se prodrijeti i u mehanizme pregovaranja mnogih književnih tekstova s različitim aspektima takvih teorija. Povijest tih tekstova, njihovi pregovori i međusobna osporavanja dodatno će posvjedočiti o fenomenu kriminala kao iznimno složenoj pojavi koja

je, bez sumnje, oduvijek egzistirala kroz čvršće ili labavije odnose s različitim fenomenima kulture.

Rad Cesarea Lombrosa

U 19. stoljeću zločinac postaje metom kaznene intervencije, objekt koji se kanilo obratiti i popraviti znanstvenim metodama i nizom kaznioničkih i kriminoloških praksi. Vrijeme je to nastanka moderne kriminologije u Italiji, pod utjecajem pozitivizma, s namjerom da se definiraju delinkventi utvrđivanjem fizičkih i psihičkih karakteristika (Novoselec 2007: 27). Kriminološku znanost utemeljio je talijanski znanstvenik i liječnik Cesare Lombroso sa svojim učenjem o biološkoj i psihičkoj predodređenosti kao uzročnicima zločina. Danas je takva znanstvena imaginacija u području kriminologije uvelike odbačena, no u okvirima kulturalne kriminologije propituju se kulturalni mehanizmi ugrađeni u temelje ove znanosti.

Pojednostavljeno, osnovne se ideje Lombrosove znanosti mogu predstaviti kao pokušaj identifikacije određenoga postotka ljudi koji prijeđu granice moralnih kategorija i počine kakav zločin, kao takozvanih rođenih kriminalaca. Njihova djela nisu određena poticajima ili izborima razuma, pa im se ponašanje kvalificira kao atavističko i naslijeđeno od dalekih predaka, kao simptom ostavštine prijašnjih evolucijskih perioda. Rezultat legitimacije evolucijskom perspektivom unutar ove prilično materijalistički reducirane teorije bio je taj da je određena skupina ljudi priskrbila status primitivnih bića od kojih se društvo ima pravo braniti, a prvotna zadaća kriminološke antropologije postat će identifikacija takvih pojedinaca utvrđivanjem njihovih tjelesnih anomalija.

Kako bi postigao zacrtane ciljeve Lombroso je koristio brojne metode od kojih je najznačajnija antropometrija – mjerenje dijelova ljudskoga tijela, s uvjerenjem u to da se tako može mnogo doznati o određenoj osobi, u ovome slučaju o kriminalnome prijestupniku. Teorije koje je ovaj znanstvenik razvijao temeljene su na pretpostavkama postojanja kategorije „rođenoga kriminalca“ pretvorenoga u predmet spoznaje poput bilo kojega drugog prirodnog fenomena. Time se poticala socijalna marginalizacija ovakvoga tipa ljudi kako bi se ostvarila temeljna namjera tada nove znanosti – pročišćavanje društvenoga tijela i naknadna kontrola te oslobađanje ljudske vrste od kriminalne patologije.

Cilj je ove znanosti bio zaštititi društveno tijelo teorijom društvene kontrole temeljene na stavu da ne treba kažnjavati zločin nego počinitelja. Upravo je to razlog zbog kojega je razvijan sustav socijalne kontrole na mogućnosti prepoznavanja fizičkih osobina koje su katalogizirane kao

„degenerativni biljezi“, površinske nepravilnosti i patologije (Horn, prema Morisson 2004: 69) koje su prethodile preventivnoj izolaciji onih za koje se utvrdi da pripadaju kategoriji „rođenih kriminalaca“. Tako će kriminalni prijestupnik postati prirodni fenomen i objekt znanstvene spoznaje što će istodobno stvoriti i novu vrstu autoriteta – kriminologa, stručnjaka koji će znati kako donositi odluke o zločinima i zločincima (Rafter i Ystehede 2010: 279–281).

Stavovi prema Lombrosovu radu oscilirali su od divljenja do kritičkog raspoloženja, od poštovanja do potpunog odbacivanja, no zasigurno je njegov doprinos kriminologiji i teoriji i praksi socijalne kontrole do danas neriješen i diskutabilan. Optuživan je za seksizam, biološki pozitivizam i genetsku teoriju kriminala što je stimuliralo eugenički pokret i nacističku doktrinu. Važnost njegova rada očituje se ponajprije u dvjema ranije spomenutim kapitalnim studijama – *L'uomo deliquente* (1876), prve u području kriminalističke znanosti te *La donna deliquente* (1893) koja je osnovna u ustrojavanju samostalnog studija ženskoga kriminaliteta (Rafter i Ystehede 2010: 264).

Više od stotinu godina kasnije doprinosi i ideje Cesara Lombrosa i dalje traže sustavno propitivanje, a tijekom protekla dva desetljeća javio se val interesa za njegov rad u vidu revizionističkih tendencija ne samo u kriminalistici, nego i u različitim disciplinama humanističkih znanosti o svim fenomenima kojima se ovaj znanstvenik bavio. Postoji, dakle, potreba interdisciplinarnoga tretmana u suvremenoj analizi njegova rada koji je prožet pitanjima od rasprava o kriminalu, aberacijskim ponašanjima, talijanskom socijalizmu, seksualnosti, tijelu, kolonijalizmu, rasizmu, antisemitizmu, socijalnoj medicini, anarhizmu, duševnim bolestima, kaznenoj identifikaciji do studija muzelogije i fotografije (Knepper i Ystehede 2013).

Kriminologija i književnost

Nedvojbeno, kriminologija i književnost dijele cijelu povijest međusobnih odnosa, kontakata i utjecaja. Obje discipline interesirali su ljudski motivi zločina, emocije vezane za zločin i različite vrste kriminalnih osobnosti. Brojni su se književni tekstovi bavili identificiranjem misaonih procesa ubojica, pronicljivo do mjere da su ih stručnjaci za zločin i kriminolozi primjenjivali na konkretne slučajeve. Jedan od primjera je anglosaksonski junački ep *Beowulf* u kojemu čudovišni Grendel godinama ubija ljude. Opis čudovišta zaluđenoga izopačenim gnjevom upućuje na patologiju koju kriminolozi često uočavaju kod počinitelja seksualno motiviranih ubojstava (Vronski 2004, prema Roth 2016: 213). Primjeri su i Shakespeareove drame *Hamlet*, *Othello* i *Macbeth* koje vrlo precizno seciraju

psihičku agoniju ubojice, otkrivajući izvanredan uvid u kriminalni um (Wilson 2014).

Također, pozitivističke kriminološke teorije 19. stoljeća, orijentirane radikalno psihološki i biološki, inspirirale su različite umjetničke forme od književnosti Zole, Dostojevskog, Tolstoja i Josepha Conrada do slikarstva Kandinskog (Siegel 2013: 276–277). S druge strane, Johnathan R. Hiller (2013) primjećuje da je u studiji *La Donna delinquente: la prostituta e la donna normale* Cesare Lombroso često citirao ulomke iz Flaubertovih, Schopenhauerovih, Zolinih, Molièrevih i Stendhalovih djela, kojima je podupirao svoje zaključke. Pritom mu je bilo jedino važno da je riječ o kapitalnim djelima kulture te nije vodio računa je li ulomak ironično intoniran i jesu li posrijedi riječi lika ili pripovjedača jer su mu takvi kulturalni izričaji služili isključivo za legitimaciju vlastitih pretpostavki. Hiller izdvaja konkretne primjere u kojima je Lombrosu književnost poslužila za legitimaciju „univerzalnih istina“. U njegovu djelu *L'uomo delinquente*, u pokušaju dokazivanja teze da stupanj obrazovanja ne smanjuje vjerojatnost činjenja kriminalnih djela, citira stihove XXXI. pjevanja Danteova *Pakla*.[1] Logika kojom se u ovakvim analizama vodio bila je jednostavna − ako je istina da i u Danteovo vrijeme obrazovanje nije donijelo koristi u suzbijanju kriminalnoga ponašanja znači da su ovakve tvrdnje bezvremene.

Vrijedi spomenuti i Tolstojev roman *Uskrsnuće* koji predstavlja snažnu kritiku kriminološke znanosti Cesarea Lombrosa. Tolstoj se, slično Mariji Jurić Zagorki u kriminalističkome romanu *Kneginja iz Petrinjske ulice* o kojemu će biti riječi u nastavku rada, vrlo polemički odnosi prema Lombrosovoj teoriji kriminaliteta, točnije prema kriminalnoj antropologiji i njezinoj etičkoj dimenziji. Osobito je to naglašeno u trećem dijelu romana u kojemu se glavni junak Nehljudov nalazi među zatvorenicima. Ondje pobliže upoznaje zatvorski sustav te uviđa da se sve te „opačine razvijaju među uznicima: pijanstvo, kocka, okrutnost i sva ona strašna zlodjela što ih izvršavaju kažnjenici i samo ljudožderstvo – nisu slučajnost ili pojave degeneracije, zločinačkog tipa, izrođivanja, kako to u prilog vladama tumače tupi učenjaci, nego neizbježna posljedica nerazumljive zablude da ljudi mogu kažnjavati druge ljude“ (Tolstoj 2002: 425). Nehljudov upravo u zatvorskome i sudskom sustavu, poduprtom kriminološkom znanosti, prepoznaje neuralgičnu točku u kojoj se obnavlja

[1] „(...) jer s razumom kad volja se opaka / i snaga združi, da zajedno djela, / tko da tad štiti svijet od takvih šaka?“ (Dante 1963: 187).

kriminal jer „ljudožderstvo ne započinje u sibirskoj šumi, nego u ministarstvima, odborima i odjelima, a samo se završuje u šumi“ (Tolstoj 2002: 425).

Dakako, treba kratko ukazati i na obratne utjecaje. Spoznaje prirodnih i društvenih znanosti 19. stoljeća činile su okosnicu nastanka danas jednog od najčitanijih književnih žanrova – krimića, dajući prostora razvoju drukčijeg tipa književnosti gdje se zločin „estetski ispisuje“ što će se tumači kao „prisvajanje zločinstva u prihvatljivu obliku“ (Foucault 1994: 299). Važno je napomenuti kako u pristupu istraživanja zločina, u ovome radu, interes neće biti na njegovim estetskim formama, nego na fenomenu zločina i određenim kazneno-pravnim pitanjima.

Književnost je tek jedan u nizu artefakata kulture kojime je legitimiran nastanak projekta kriminološke znanosti, što je spoznaja novije kriminološke discipline − kulturalne kriminologije. Riječ je tomu da su, tragajući za izvorištima kriminološke znanosti, kulturalni kriminolozi uočili različite ne samo znanstvene i ideološko-političke, nego i mnoge kulturološke koncepte toga doba koji su bili ugrađivani u temelje kriminologije. S druge strane, takvi pristupi svjedoče kako mnoge discipline suvremene znanosti, baš kao nekada, računaju na književnost i druge umjetničke forme u problematizaciji svojih naizgled čvrstih i samorazumljivih temelja.

Što Zagorka svjedoči o Lomborosu?

U našoj je književnosti zabilježen jedan posve neuobičajen primjer recepcije znanstvenoga rada Cesarea Lombrosa. Samo godinu dana nakon njegove smrti, 1910. godine hrvatska će književna kultura dobiti svoj prvi kriminalistički roman. Zahvaljujući tomu romanu i naša će kultura dati kreativan doprinos onodobnoj kozmopolitskoj debati o uzročnicima kriminaliteta, često prevođenim na inherentne psihološke i tjelesne ljudske osobine. Marija Jurić Zagorka, autorica prvoga hrvatskog krimića naslovljenoga *Kneginja iz Petrinjske ulice*, na neuobičajen je način predočila iluzije lomborzijanske teorije usmjerene na ljudsko tijelo kao središnji interes kriminalne antropologije.

Roman *Kneginja iz Petrinjske ulice* može se tumačiti s mnogim složenim implikacijama. Uz činjenicu da osporava temeljne postavke na kojima je Lombroso gradio svoju teoriju, autorica se bavi i nizom drugih pitanja koja se preklapaju s interesom kulturalnih kriminologa, npr. kaznenim sustavom kao posrednikom političke moći i rodno obilježenim zločinima, temom prijemčivom feminističkim autoricama iz polja kulturalne kriminologije. Tumačeći Zagorkin roman kao studiju slučaja nedvojbeno se može steći uvid u načine na koje

književno djelo popularnoga žanra problematizira specifična kazneno-pravna pitanja uz koja uvijek prianjaju i specifične narativne konvencije. Zagorka će se opredijeliti, netipično, za krimić prilično dinamične strukture, građen na nekoliko narativnih linija.

Početak romana usmjerit će nas na društveno-politički okvir kroz koji će se prvi hrvatski krimić obračunati s nekim od devetnaestostoljetnih znanstvenih zabluda. Riječ je o demonstracijama na ulicama Zagreba, točnije na Trgu bana Jelačića, protiv bana Khuena-Hedervaryja koje simboliziraju kraj jednoga političkog poretka. Vrijeme je to političkih nemira i društvene dezorganizacije, oko kojih je okupljeno cijelo zagrebačko građanstvo i policijski aparat u gradu premreženom kriminalom, kada policija ne može djelovati iako je raspodijeljena po čitavom društvenom prostoru, no usredotočena isključivo na očuvanje poretka na izmaku. Tako će vijest o ubojstvu gospođe Vanić proći nezapaženo, skupina lopova upravo u dane demonstracija pljačka po gradu, a detektivu Šimeku nema tko pomoći onda kada može privesti lopove. I stara Jaga, priznajući umorstvo, reći će:

> Čula sam kako su 'naši dečki' s Lašćine pripovijedali da se sada može čovjeka 'speći i skuhati', a da nitko neće znati, jer je sva policija na demonstracijama. Ljudi bježe ulicama, pa do jedanaest sati noću gledaju demonstracije, a kuće su puste.
>
> (Jurić Zagorka 1988: 433)

U takvom kontekstu ubijena je Anastazija Vanić što je narativni okidač za početak priče. Radnja se ubrzo počinje razvijati oko lika inspektora Šimeka kojega je unajmio mladi ruski knez Borčinski. Knez se u Zagrebu zatiče tražeći majku, kneginju Borčinski, koja je došla razotkriti sudbinu supruga nestalog prije 15 godina. Nekadašnja je ljubavnica njezina supruga ubijena Anastazija Vanić, a upravo u vrijeme posjeta kneginje Borčinski Vanićki ondje se zatiču i dva studenta, prosvjednika u bijegu od policije. Tako i oni postaju osumnjičenici kao i Darinka Antolković, kći Vanićkine najbolje prijateljice, sa svojim zaručnikom. Istraga ubrzo započinje, a kako radnja romana odmiče svi se okrivljeni oslobađaju optužbi. Gotovo do kraja ostaje misterij tko je ubojica gospođe Vanić. Zanimljivo je da je ubojica sporedni lik, starica Jaga koja se i ne pojavljuje tijekom romana, poput odsutnoga uzroka priče.

U vijugavu mehaniku krimića vrlo brzo smjestit će se zaplet klasičnoga ljubavnog romana. Na dihotomiji detektivsko-pustolovne i ljubavne pripovijesti, spisateljica će pokušati odgovoriti na pitanje predodređenosti za zločin. Ljubavni

zapleti, kao dio žanrovske dihotomije, savršeno će u ovome kontekstu poslužiti kao socijalni „prikrivači“ identiteta likova, neprestano izmičući pravim identitetskim pozicijama, kao narativni mehanizam kojim će se osporavati ideja o mogućnosti „rođenog zločinca“. Antropološka struktura zamršenih odnosa između likova razotkriva se priznanjima, uglavnom u epistolarnoj formi, kao dio romaneskne prošlosti. Otkrit će se da je Darinka kći ubijene Anastazije Vanić i kneza Borčinskoga, da je mladi knez Borčinski Darinkin polubrat, da ju je obitelj Antolković posvojila te da je Maruša, Darinkina poznanica iz pritvora, kći tajnika kneza Borčinskog.

U romanu se događaju tri ubojstva i samoubojstvo. Prvo je ubojstvo gospođe Vanić. Truplo nestaloga ruskog kneza Borčinskoga petnaest je godina ispod poda u kući Anastazije Vanić koja je njegova ubojica, a treće ubojstvo počinit će gospođa Antolković ubijajući supruga, a potom i sebe. Riječ je o trima rodno označenim ubojstvima koja i nisu plod patoloških motivacija koliko proračunate spisateljičine strategije protiv jedne znanstvene iluzije kakvu je proizvela Lombrosova kriminologija. Naime, dvije od njih, Vanićka i Antolkovićka, ubijaju iz emocionalnih razloga koji su posljedica povrijeđenosti časti i gubitka ljubavi, dok treću, Jagu, motiviraju ekonomski razlozi. Starica Jaga, članica zagrebačkoga kriminalnog podzemlja, žena sa socijalne i ekonomske društvene margine, ubija Vanićku jer želi njezin novac. S obzirom na to da je počinila ubojstvo, Jaga kao i druge dvije ubojice mora biti kažnjena. Iz kriminalnoga miljea, doduše kao kradljivica, dolazi još jedan ženski lik – Maruša, za koju se naknadno dozna da je podrijetlom pripadnica više društvene klase. Njezino zločinstvo ima izvore u naslijeđu, no ne biološkom, nego naslijeđu modificiranim pod utjecajem sredine i mreže odnosa u kojima je živjela.

Zagorkin odnos prema teorijama evolucijskoga atavizma o tipu kriminalnoga delinkventa uvjetovanog biološkim čimbenicima, kojega je moguće prepoznati prema određenim degenerativnim stigmama, zasigurno nije afirmativan. U studiji *L'uomo delinquente* Lombroso objašnjava muški, ali ne i ženski fenomen kriminaliteta. Žena kao rođena zločinka je, prema Lombrosu, dvostruko posebna, kao žena i kao zločinka, budući da su zločinci iznimka među civiliziranim ljudima, a žene dodatna iznimka među zločincima. Iznimkom među zločincima Lombroso smatra ženu s obzirom na to da je prirodna forma retrogresije žene prostitucija, a ne zločin te se takva, „primitivna“ žena prije karakterizira kao grešnica. Kao dvostruka iznimka, žena zločinac je – čudovište (Lombroso i Ferrero 2009: 175).

Razumijevajući kriminalitet tako, u slučaju žena ubojica, osnovnim će se problemom pokazati prekršaj normativnih reprezentacija ženskosti poput društvenoga konformizma, materinstva ili fizičke slabosti, a budući da u činu zločina trijumfira nad toliko mnogo prepreka, autori zaključuju da je „njezina pokvarenost ogromna“ (Lombroso i Ferrero 2009: 175). Likovi žena delinkventica u Zagorke, ne poštujući prihvatljiv rodni skript, remete održivost kulturoloških reprezentacija, ne samo rodnih normi koje se tiču ženskoga ponašanja, nego i onoga što žena jest. U tom smislu, žene zločinke nedvojbeno problematiziraju binarnu opreku muško/žensko, prelazeći zacrtane granice (Seal 2010).

Zločine Zagorkinih žena ubojica moguće je tumačiti i formom nasilja u (samo)obrani vlastita života od opasnosti drugoga tipa nasilja. Upravo gospođa Antolković ubija u samoobrani od nasilja. Ona truje muža svjesna da joj je život ugrožen neprestanim fizičkim zlostavljanjem, a potom se i sama otruje. Vanićka, pak, ubija kneza iz osvete jer ju je ostavio s izvanbračnim djetetom dvaput. S druge strane, prijestup rodnih, a time i kazneno-pravnih granica u slučaju Jage i Maruše, motiviran je njihovom socijalnom i ekonomski marginalnom pozicijom.

Znakovito je da nijedna žena zločinka u romanu ne podliježe retribucijskome načelu pred kazneno-pravosudnim sustavom, budući da je jedna ubijena, druga se truje, a treća umire prirodnom smrću. U tom smislu treba napomenuti da kazneno-pravni sustav ne prepoznaje legitimnim forme osvete iz strasti, obrane časti ili emocija. Lizzie Seal (2010: 4) tome u prilog navodi da su stručnjaci iz područja društveno-pravnih znanosti i povjesničari kriminala prepoznali da se sustav kaznenoga pravosuđa često oslanja na utvrđene socio-kulturne narative u procesuiranju slučajeva i reproducira ih. Postoji, dakle, određeni kontinuitet u prikazima žena ubojica jer se slični opisi pojavljuju u različitim vremenima i na različitim mjestima. Feminističke autorice iz područja kulturalne kriminologije, među kojima je i Seal, smatraju da je sustav kaznenoga pravosuđa u stanju „disciplinirati“ spol ili, drugim riječima, služiti interesima državne i patrijarhalne moći u reprodukciji diskurza, pa i oštrim kaznama kada su normativne granice binarnih opreka, kakve su rodne, povrijeđene.

Upravo će to svojim romanom Zagorka uskratiti strukturi dominantnih odnosa moći, budući da će rodno označeni zločini biti poligon za prikaz funkcioniranja nejednakosti moći, ali će predstavljati i poteškoću u ponovnoj uspostavi prijašnjih odnosa. Tako će strategija državne kontrole, koju autorica osporava okvirom u koji smješta svoju pripovijest, i patrijarhalne kontrole, čijim se predstavnicima mogu smatrati ubijeni knez Borčinski i vladin dužnosnik

Antolković, ovdje samo zasjeniti neke od širih kulturalnih značenja stvorenih slikama žena koje ubijaju.

Dakako, ne smije se zanemariti tvrdnja da Zagorka svojim te prvim hrvatskim krimićem izrijekom dovodi u pitanje Lombrosov znanstveni projekt. Na nekoliko mjesta u romanu nedvojbeno aludira na Lomborsa, a najočitije kada inspektor Šimek pogreškom, prerušen u lopova, završi u zatvorskoj ćeliji koju dijeli sa studentima prosvjednicima. Jedan od njih je i bečki student medicine koji u inspektoru prepoznaje „rođenoga zločinca" te mu se obraća:

> Na prvi pogled čovjek ne bi rekao da ste zločinac – ali kad vas se malo bolje promotri – onda se odmah sjetim Lombrosa. Vi imate lubanju – baš divno – pravu zločinačku lubanju! (…) Pogledajte samo – pozove mladić svoje drugove i pokaže na Šimeka. – Kakva neobična pojava! Na prvi pogled izgleda kao otmjen čovjek, inteligentan, a kad ga dulje promatraš – evo ova linija, pa onda ova, lubanja pravog pravcatog – rođenog zločinca!
>
> (Jurić Zagorka 1988: 166)

Na implicitnoj, pak, razini spisateljica će žanrovskom dihotomijom krimića i ljubića uspjeti osporiti teorijske pretpostavke kriminalne antropologije strukturom ljubavnih zapleta, što će joj omogućiti niz identitetskih kamuflaža, dok će joj krimić poslužiti kao poligon za kriminalni slučaj. U smislu političke ekonomije kriminala, Zagorkin krimić preciznim i proračunatim strategijama svjedoči o postojanju kriminala kao o akumulaciji zlodjela motiviranih psiho-emocionalnim i socio-ekonomskim čimbenicima. Drugim riječima, motiviranost za zločin je posljedica želje da se posjeduje i konzumira. Kako bi ti procesi bili održivi Zagorka pokazuje da je nužno postojanje odnosa materijalne, ali i libidinalne ovisnosti, što je u ovome romanu slučaj sa ženama i socijalno nižim društvenim slojevima. Ako bilo koja kriminalna djelatnost nastaje iz želje da se posjeduje, Zagorkin roman svjedoči eksploatacijskom odnosu muškarca prema ženama u libidinalnom te državne kontrole u klasnom smislu, čime se neprekidno održavaju određene vrste nemoći koje rezultiraju kriminalnim i aberacijskim ponašanjima.

Drugim riječima, kriminal kao iskustvena forma života može postojati samo kao uzrok psiho-emocionalnih i socio-ekonomskih čimbenika koji u slučaju ženskoga kriminaliteta nisu izraz „čudovišnosti" niti „dvostruke izopačenosti", nego racionalne reakcije na životnu realnost u kojoj političko-pravosudna moć održava rodnu i klasnu nejednakost. Obračunavajući se s pozitivističkom teorijom kriminaliteta, autorica prokazuje prirodu njezina narativnoga konstrukta koji

egzistira na nizu neznanstvenih pretpostavki, k tomu poduprtu dominantnom moći. Ono što je hrvatska književna kultura imala reći o takvim teorijama moglo bi se parafrazirati čuvenom sentencom Simone de Beauvoir – ženom se ne rađa, ženom se postaje. Zagorka bi ovdje zasigurno dodala – kriminalcem se ne rađa, kriminalcem se postaje.

Literatura

A. Dante, *Pakao*. Matica hrvatska, Zagreb 1963.

D. Derenčinović, A. Getoš, *Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2008.

J. Ferrell i sur., *Fragments of a Manifesto*, u: *Cultural Criminology Unleashed*, GlassHouse, London 2004.

J. Ferrell, K. Hayward, J. Young, *Cultural Criminology – an Invitation*, SAGE, London 2008.

J. Ferrell, *Kulturalna kriminologija*, u: *Teorije u kriminologiji*, ur. Ignjatvić, Đ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.

M. Foucault, *Nadzor i kazna – rađanje zatvora*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 1994.

J. Hiller, *Lombroso and the Science of Literature and Opera*, u: *The Cesare Lombroso Handbook*, ur. Knepper, P. i Ystehede, P. J., London, New York: Routledge 2013.

Đ. Ignjatović, *Teorije u kriminologiji*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.

M. Jurić Zagorka, *Kneginja iz Petrinjske ulice*, Mladost, Zagreb 1988.

P. Knepper, P. J. Ystehede, *Introduction*, u: *The Cesare Lombroso Handbook*, London, New York: Routledge 2013.

C. Lombroso, G. Ferrero, *Zločinački tip kod žena i njegovo atavističko poreklo*, u: *Teorije u kriminologiji*, ur. Ignjatvić, Đ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.

W. Morrison, *Lombroso and the Birth of Criminological Positivism: Scientific Mastery or Cultural Artifice?*, u: *Cultural Criminology Unleashed*, Glasshouse Press, London, Sydney, Portland, Oregon 2004.

P. Novoselec, *Opći dio kaznenog prava*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007.

N. Rafter, P. Ystehede, *Here Be Dragons: Lombroso, the Gothic, and Social Control*, u: *Popular Culture, Crime, and Social Control*, Emerald/JAI Press, Sociology of Crime, Law, and Deviance 2010.

M. P. Roth, *Oko za oko: globalna povijest zločina i kazne*. TIM press, Zagreb 2016.

L. Seal, *Women, Murder and Femininity – Gender Representations of Women Who Kill*, Palgrave Macmillan 2010.

D. Siegel, *The Methods of Lombroso and Cultural Criminology*, u: *The Cesare Lombroso Handbook*, Routledge, London, New York 2013.

L. N. Tolstoj, *Uskrsnuće*, HUM Naklada, Zagreb 2002.

R. Villa, *Lombroso and His School: From anthropology to medicine and law*, u: *The Cesare Lombroso Handbook*, Routledge, London, New York 2013.

J. Wilson, 2014. *Shakespeare and Criminology,* u: *Crime Media Culture.* 10(2): 97–114., 2004. 97-114.

Sažetak

Kulturalna kriminologija, kao inspiracija u analizi književnih tekstova o kriminalu, pruža mogućnost da se prodre u mehanizme pregovaranja književnih tekstova s različitim aspektima kriminoloških teorija. No cilj koji je pred sebe postavila teorija kulturalne kriminologije nije samo pokušati proniknuti u nova značenja posredstvom novih analitičkih objekata kao što je roman, nego i ponuditi nove analitičke načine usredotočene na simbolička značenja. Stoga središnji interes ove teorije nije odgovoriti na pitanje što je zločin i koji su njegovi uzročnici, nego razumjeti predstave o kriminalu i zločinima koje su stvorene u popularnoj kulturi. Na taj se način želi proniknuti u načine na koje društvo organizira kontrolu takvih pojava.

Upravo to oprimjeruje kriminalistički roman Marije Jurić Zagorke *Kneginja iz Petrinjske ulice*. Njezin roman, ujedno i prvi hrvatski kriminalistički roman, svjedoči kako kulturalno obogaćena kriminologija pruža složeniji, ali i humaniji pogled na zločin i krivično pravosuđe. Kako bi bilo jasnije o čemu je riječ potrebno je osvrnuti se na rad talijanskoga znanstvenika i liječnika Cesarea Lombrosa, „oca kriminologije“. Marija Jurić Zagorka u svojemu krimiću različitim tekstnim mehanizmima pregovara i osporava tada vrlo važnu i utjecajnu kriminološku teoriju. Na taj način spisateljica prokazuje prirodu Lombrosove teorije kriminaliteta koja je egzistirala na nizu neznanstvenih pretpostavki. Osim što će se radom oprimjeriti mogući odnosi kriminoloških i književnih tekstova, za što je uvjet da se granice književnoga teksta učine propusnima, jedan od ciljeva je i pokazati kako je moguće ugradnjom kulturalnih uvida premostili tradicionalna shvaćanja o kriminalu i njegovim uzročnicima.

What women who kill in Zagorka's novel can testify about Lombroso

(Summary)

Cultural criminology, as an inspiration to the analysis of literary texts on crime, provides the opportunity to understand the mechanisms of intersecting literary texts with different aspects of criminological theories. However, a goal that the theory of cultural criminology has set is not only to try to understand new meanings through new analytical facilities such as novels, but also to offer new analytical methods focused on symbolic meanings. Therefore, the central interest of this theory is not to answer the question of what the crime is and what its causes are, but to understand the allegations of crime and the crimes created in popular culture. With this method, I want to find ways in which society organizes control of such phenomena.

This can be seen in the example of the criminal novel by Marija Jurić Zagorka *Kneginja iz Petrinjske ulice*. Her novel, also the first Croatian criminal novel, witnesses that culturally enriched criminology offers a more complex, but also more human view of crime and criminal justice. To be clearer, it is necessary to look at the work of Italian scientist and doctor Cesare Lombroso. In her crime novel, Marija Jurić Zagorka negotiates and disputes a very important and influential criminological theory with various narrative mechanisms. In this way, the writer denounces the nature of Lombros's theory of criminality that has existed in a series of unscientific assumptions. The paper discusses the possible relations between criminological and literary texts, as one of the goals is to show how, by incorporating cultural insights, it is possible to overcome the traditional notions of crime and its causes.

Keywords: Croatian literature, crime, criminal novel, criminology, cultural criminology, popular culture

Emina Dabo Hunjak

Fenomen pučkoga pjesništva otoka Paga i njegova uloga u zajednici

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 398.8:821.163.42>(497.5-210.7Pag)

Priloženi rad istražuje fenomen pučkog pjesništva otoka Paga te ga postavlja u kontekst teorija kulturnoga pamćenja i sjećanja. Analizom pučkih pjesama s otoka Paga, njihova sadržaja, elemenata pučke poetike te njihovih književnih i izvanknjiževnih funkcija radom će se pokazati u kolikoj mjeri i na koji način pučke pjesme sudjeluju u pohranjivanju kulturnog pamćenja zajednice i fiksiranju njezina tradicionalnog identiteta. Time će se odrediti i uloga pučkih pjesama u konstruiranju identiteta zajednice. Analizirat će se izabrane pjesme iz korpusa pučkog pjesništva otoka Paga, ponajviše s područja Novalje i okolice. Riječ je o autorskim pjesmama koje su većinom sačuvane u obliku autografa.

Ključne riječi: Pag, pučko pjesništvo, tradicijski identitet zajednice, kulturno pamćenje, prošlost

I. Pučko pjesništvo otoka Paga

Pučko je pjesništvo prisutno na cijelome otoku Pagu, a najbrojniji pjesnici pojavili su se u Novalji i Kolanu među kojima su značajniji Šime Šugar Ivanov, Anton Šuljić Boškinac, Radoslav Dabo Slave, Berto Krešimir Balabanić i Ivan Šuljić Iveša. Pučko pjesništvo, kao i sveukupno pučko stvaralaštvo otoka Paga, do nedavno je postojalo samo u brojnim rukopisnim zbirkama, pjesmaricama te u memoriji pučkih pjevača i kazivača. Tek se u novije vrijeme pojavilo nekoliko tiskanih izdanja zbirki paških pučkih pjesama.[1] Paški su pučki pjesnici bili

[1] Jedan dio pučkih pjesama prikupio je Nikola Crnković izdavši ih kroz četiri zbirke, a sabrana su i pučka djela kolanjskoga pjesnika Berta Krešimira Balabanića (*Radovan i Ljudmila*, 2007., *Vila Hrvatica*, 2009., *Duhovna oporuka*, 2009.) čiji je pučki spjev *Hrvatskoga težaka kob, o 430-toj obljetnici Seljačke bune Matije Gupca* (Split, 2003.) priredio Crnković. Objavljene su i pjesme Šime Šugara Ivanova iz Kolana (*Pjesme,* 1997.) nastale sredinom 19. stoljeća te su do danas najstarije poznate pučke pjesme na otoku.

najproduktivniji u 19. i 20. stoljeća pišući pjesme razne tematike, domoljubne, povijesne, junačke, političke, iseljeničke, težačke, obiteljske, vjerske i zavičajne. Osobine pučkoga stvaralaštva, pa tako i onoga na otoku Pagu, brojna su ponavljanja, varijacije, klišeji, ustaljene formule, a njegova je funkcija prenošenje pouke, priopćivanje nekoga sadržaja, bitnog, neobičnog ili tragičnog događaja na publici blizak i zabavan način. Budući da na pučku književnost utječu djela visoke književnosti, a sadrži i brojne stilizacije usmene književnosti u čije tokove često i sama prelazi (Zečević 1971: 19–41), karakterizira je fluidnost zbog koje dolazi do poteškoća u njezinu preciznom definiranju i vrednovanju unutar suvremene znanosti o književnosti. Pučka se književnost stoga često razumijeva kao prijelazni književni fenomen između književnosti usmene i umjetničke pri čemu dolazi do njihovih međusobnih utjecaja (Bošković-Stulli 1967: 257).

Paški su pučki pjesnici pjevali o povijesnim i lokalnim događajima, predajama i legendama, a pučku su pjesmu izvodili i slagali u raznim prigodama, tijekom rada na polju, prilikom crkvenih i svjetovnih svečanosti, obiteljskih okupljanja ili svakodnevnih druženja. Kolonjski pučki pjesnik Berto Krešimir Balabanić svoje je stihove često slagao radeći u vinogradu, o čemu svjedoči njegov sin Josip: „Sunce žari, a on, mislim, osjećao se kao kralj, jer usred teška rada – čula se pjesma!“ (Balabanić 2007: 18)

Pučko pjesništvo na otoku ima i svoju pjevnu izvedbu naziva *na kanat*[2]. Cilj je pjevanja *na kanat* što jednostavnije prenijeti određenu pouku koju je trebalo upamtiti pa je takvo izvođenje primjer mnemotehničkoga poetskog oblikovanja.

Stihove pučkih pjesmama koji su se za vrijeme svadbe izvodili *na kanat* zabilježio je pučki pjesnik Ante Baričević Pipe objedinivši ih u pjesmi naslova *Novaljske pisme kih je pival Ivan Crnković na kanat.* Stihove koje Pipe donosi mladić upućuje djevojci prilikom prošnje:

> *Ja ću tvoga oca zamoliti / da mi bude dobar dopustiti / da ja zemem lipo stablo tvoje / i u dvore posadim ga svoje.* (Crnković 2003: 364)

[2] Riječ je o specifičnom načinu pjevanja koje se izvodi dvoglasno i najčešće bez pratnje instrumenata, *a capella*, a u svečanijim prigodama prati ga glazba tradicionalnoga otočnog instrumenta *miha* ili *miščića*. Pjevanje *na kanat* može se opisati i kao dvoglasje tijesnih intervala koje je specifično za Istru i Hrvatsko primorje, a koje se zasniva na netempiranim tonskim odnosima pa etnomuzikolog Jerko Bezić to pjevanje naziva netempiranim. Pjesme su najčešće deseteračke, a rijetki su i osmerački stihovi. Smisao tih pjesama jest da se prenese neka poruka, ispriča priča, sačuva uspomena, izreče neka prigodnica, stoga je u prvome planu njihov sadržaj.

Prigodne stihove koji su se pjevali *na kanat* donosi i Šime Zubović Zakarijin (Zubović 2014: 160):

> *Lipa moja lipo mi se nosiš / Samo malo u široko hodiš / Kad bi malo ti užje hodila / Lipša bi mi i spretnija bila.*
>
> *Zvizdo moja jutranja Danice / Lice ti je ko u golubice / Nisi zvizda već si moja draga / kad te ljubim sva si sretna mlada.*

Pučki su pjesnici otoka Paga svjesni važnosti otočne pučke pjesničke tradicije pa se često pozivaju na svoje prethodnike naglašavajući njihovu važnost unutar otočne baštine. Tako je novaljski pjesnik Anton Šuljić Boškinac stihovima iskazao poštivanje prema pučkome stvaralaštvu Šime Šugara te izrazio želju da ga posjeti kako bi od njega mogao učiti:

> *Boga moli Antone Šuljiću* / *da mu bog da i zdravlje i sriću / i onoga dočekati dana / da bi pošal do sela Kolana / i napil se izobilja vina / i Šugara pohodio Šima. / Jer vela mi je na srdašcu muka / kad ću čuti njegova nauka. / Da me uči kao svoga sina, / jer sam upol njegovih godina*. (Crnković 2003: 99)

Pučkim je pjesnicima najbliže bilo pjevanje usmene tradicionalne poezije koja je kolala među pukom pa su preuzimali njezine gotove formule i ugrađivali ih u svoje pučke tvorevine (Zečević 1986: 20). Primjer takvih stihova nalazimo i kod novaljskoga pučkog pjesnika Ivana Šuljića Iveše koji je djelovao sredinom 20. stoljeća. Deseteračkim je stihovima Iveša versificirao lokalnu predaju o potonuću antičke Cisse[3], opisujući je formulama usmene lirike:

> *Sjajna Kiša, u sjaju uživa, / na sunčanoj zraki se preliva, / ko u zlatu na suncu se kupa, / divna Kisa, s bogovima skupa. // Poljsko cveće iz zelene trave, / posli rose, podignulo glave, / latice se prema suncu viju, / uživaju, danu se raduju! // A na polju žitorodni klasi, / počeli su izbacivat vlasi, / zelenu se poljem vinogradi, / perivoji i cvitni nasadi. // Procvali su jorgovani rani, / stada pasu, pjevaju čobani, / miris jutra ko čarobna bajka, / divnog jutra i majskog danaka.* (Šuljić Iveša 1968c: 5)

Pučki se autori ne javljaju kao zastupnici vlastite individualnosti, već kao predstavnici kolektivnih shvaćanja o općeljudskim vrijednostima (Zečević 1978: 378) koji zadovoljavaju potrebu svojih recipijenata za „vječnim“ istinama koje

[3] Naziv toga antičkoga lokaliteta danas je sačuvan u toponimu Caska (usp. Kurilić 2011).

„predstavljaju ekvivalent onoj komponenti koja se u djelima umjetničke književnosti očituje u stupnju umjetničkog ostvarenja" (Zečević 1986: 63). Osim težnjom za „vječnim“ istinama, pučka djela propagiraju i „vječno“ važeća mjerila svih događaja pa se tako „norme koje vrijede u životu zajednice javljaju u osnovi pučkih tvorevina i njihov su *raison d'être*“ (Zečević 1978: 375).

II. Uloga pučke književnosti u zajednici

Uzajamna ovisnost književnosti sa zajednicom u kojoj nastaje ključna je za razumijevanje pučke književnosti koja vodi računa o svojoj publici, nastoji joj se svidjeti, ali i svojim poukama na nju utjecati. Djela pučke književnosti pri tome često imaju didaktičku funkciju, odnosno svoje recipijente nastoje poučiti te im prenijeti odgovarajuću pouku. Iveša je svoje pjesme namijenio zajednici u Novalji, često je prozivajući, kritizirajući te izvrgavajući je šali i poruzi s ciljem da svojim recipijentima prenese određenu pouku, što i sam naglašava sljedećim stihovima:

> *Oj Novaljo, tebi sada pojem, / od naroda, i o selu mojem, / i o dilu, našega vrimena, / da nam bude lipa uspomena. // (...) // Sva su tvoja dila nabrojana, / u mojim pismama posađena, / svako dilo, od svih tvojih mana, / pivat će se, još sto godin dana. // I nikad se neće izbrisati, / pivat će se, a i spominjati, / svako dilo, svaka tvoja mana, / od davnine, i današnjih dana.* (Šuljić Iveša 1968b: 273)

Događaji zabilježeni pjesmom odmjeravaju se s obzirom na *vječnost* koja je vremenski okvir pučke pjesme. Stoga, bilo da se opjevavaju događaji iz sadašnjosti bilo prošlosti oni će fiksirani pjesmom uvijek imati odjeka u vremenu, odnosno svjedočit će o njihovim akterima te biti pouka budućim naraštajima još *sto godin dana*, kako se pjesnik formulaično izrazio.

Funkcija pjesme koja se može iščitati iz navedenih Ivešinih stihova tako nije samo prenošenje pouke, već i težnja da se određeni događaji i njihovi sudionici sačuvaju u pamćenju zajednice.

Djelima paške pučke književnosti dominiraju izvanknjiževne funkcije koje se ostvaruju u njezinu odnosu s recipijentima. Pučki tekstovi ne teže originalnosti niti iznevjeravanju horizonta očekivanja svojih recipijenata, već stalnom potvrđivanju koncipiranoga reda, prenošenju pouka i stabilizaciji postojećih okvira zajednice kojoj se obraćaju. Dakle, poput zabavne književnosti koju, s gledišta teorije recepcije, karakterizira to što ne iziskuje promjenu horizonta očekivanja (Jauss 1978: 823), već „ispunjava očekivanja što ih propisuje vladajući pravac ukusa unutar zajednice“ (Jauss 1978: 287), i pučki su tekstovi usmjereni

na svoju čitalačku publiku nastojeći je poučiti i zabaviti (*prodesse et delectare*)[4], ali i zadovoljiti njezin ukus pučkim stilskim sredstvima koji kod čitatelja visoke književnosti uzrokuju književnu monotoniju.

Kroz pouke te *vječne istine* i vrline koje pučko štivo podcrtava njegovi recipijenti zadovoljavaju težnju za *vječnošću*, a njima se potvrđuje i koncipirani red kao onaj koji priželjkuju i pučki autori i njihovi recipijenti. Viši smisao iz opisa povijesnih zbivanja ističe i Andrija Kačić Miošić koji je svojim čitateljima ponudio „organiziranu moralnu povijest" (Zečević 1991: 167) u stihovima. Povijesne je događaje svojim deseteračkim stihovima nastojao podići na opću razinu na kojoj su dobivali viši moralni smisao. Kao argument za vlastito stvaralaštvo Kačić navodi folklornu književnost, ne samo kao jedinu tradiciju na koju se puk mogao osloniti nego i zato što se u toj književnoj vrsti „ostvaruje prirodan i jednostavan način izražavanja, a on je sam po sebi temelj istine" (Fališevac 2007: 98–101). Jednostavnim je izrazom, bliskim narodu, te sadržajima koji intrigiraju njegovu svakodnevnicu, Kačić postao uzorom brojnim naraštajima pučkih pjesnika pa tako i onima s otoka Paga.

Kačić je za paške pučke pjesnike bio *junak* među pjesnicima te izvor pjesničke inspiracije, što naglašava i Šugar svojim stihovima oslovljavajući Kačića *častni pismažija*:

> *Ja ću sada zapivati glasno / i u pismi spomenuti časno / a našega častna pismažiju / Milovana Kačića Andriju // Pismažije mnoge su našle / od kojizih pisme su izašle, / al' se kod nas još rodio nije / onakova častna pismažije.* (Šugar 2007: 155–156)

Istina na kojoj je Kačić insistirao unutar svojih pučkih spjevova, ali i ostali pučki autori, razlikuje se od historijski potvrđene istine. Riječ je o istini koja odražava sustav vrijednosti i vrlina zajednice. Ona proizlazi iz slike prošlosti očuvane unutar kulturnoga pamćenja zajednice, a odgovara aktualnim društvenim okvirima te zajednice, odnosno njezinu identitetu. Takva slika prošlosti ne proizlazi iz službene povijesti, koja se u kontekstu teorije kulturnoga pamćenja i sjećanja promatra kao „nepotpuna rekonstrukcija nečeg čega više nema" (Nora 2006: 25), već iz prošlosti koja je rezultat pamćenja kolektiva. Takvo je pamćenje apsolutno te bilježi samo sličnosti i kontinuitete u nastojanju da izgradi jedinstvenu i konzistentnu sliku prošlosti koja bi odgovarala identitetu

[4] Horacijeva ideja o književnosti kao onoj grani umjetnosti koja treba poučiti i zabaviti *(aut prodesse, aut delectare volunt poetae)* svoje recipijente, u pučkoj se književnosti uvelike ostvarila postavši njezinim prepoznatljivim obilježjem.

grupe u sadašnjosti (Assmann 2005: 49). Riječ je o prošlosti koju oblikuje pamćenje, odnosno kulturno pamćenje koje u suvremenu teoriju uvodi Jan Assmann. Kulturno je pamćenje artificijelno i fiksno te se temelji na čvrstim uporištima u prošlosti koju priziva kroz tekstove i druge forme reprezentacije (Assmann 2006: 24 – 25). Takvo pamćenje ima svoje posebne prenosioce, a u paškoj otočkoj sredini to su pučki pjesnici koji *prisjećajnu* prošlost svojega kraja pohranjuju poetskim okvirima svojih pučkih pjesama.

Povijest je unutar pučkih ostvarenja „shvaćena i prikazana kao poprište na kome se vode i gube bitke za moralna načela“ (Zečević 1986: 140) pri čemu je slika tako dane povijesti crno-bijela i apstrahirana, odnosno njezini junaci predstavljaju određene vrline kojima pučka djela potvrđuju i učvršćuju željeni svjetonazorski okvir zajednice. Grgo Peranić, pučki pjesnik iz Stare Novalje, tako donosi pjesmu kojom apostrofira domovinu kroz vrline ljubavi i poštenja:

> *Ja te sanjam kao vilu / obučenu svu u bijelu, / ljepoticu dragu, milu, / i slobodnu zemlju cijelu. // Uzdignuta hodiš čela, / ko nevjesta na vjenčanje, / plod ljubavi izli na nas, / blagoslova blagostanje. // Tebi pjevam, domovino, / skupa s djecom u tuđini / što s ponosom hrle k tebi, / lijepoj svojoj domovini.* (Crnković 2011a: 252)

II. a. Pohranjivanje povijesnih i aktualnih događaja pučkim stihovima

Prenoseći značajne povijesne i aktualne događaje unutar zajednice, pučka se književnost nastoji predstaviti kao odraz stvarnosti, što pučki autori često naglašavaju unutar predgovora i pogovora svojih djela, a to se nastojanje odražava i u potrebi pučkoga teksta za cjelovitošću pripovijedanja pri kojemu autori nastoje jasno i nedvosmisleno prenijeti pouku čitateljima. Pučki su autori stoga često veoma angažirani te jasno iznose svoje stavove čime se ostvaruje aksiološka funkcija pučkoga teksta te, s njome povezana, apelativna funkcija kojom se nastoji privući pozornost čitatelja. Pri tome pučki autori nerijetko nastoje oblikovati i jedinstveni svjetonazor čitatelja, čime se očituje ideološka funkcija njihovih tekstova. Tim je funkcijama podređena estetska funkcija, međutim, to ne znači da je ona potpuno potisnuta, već se ostvaruje u artificijelnim književnim postupcima koji su unutar pučkih ostvarenja često šablonski.

Aktualnosti svojega doba pjesmom je ovjekovječio pučki pjesnik iz Novalje Anton Šuljić Boškinac. Prva od ukupno devet političkih pjesama njegove rukopisne zbirke jest *Pisma od plemena Crnkovića i nevire naroda*. Njome se

dotiče aktualne političke tematike na otoku Pagu, a to su česti sukobi s Rabom. Boškinac pri tome donosi jednu od znakovitih epizoda tih sukoba zauzimajući svoj stav i odabirući stranu koju sugerira i čitatelju:

> *Poslušaj me, moje dobro milo, / Jedno vrime ča se dogodilo: / Kad Rabljani na Lun dolazili, / Ne b' Novaljci z Luna potirali. // Porti njiman odoše Novaljci, / Svi srčano kajno i Kotarci, / A prid njiman Šime Crnkoviću, / Bog mu dao na non svitu sriću. // Ča će reći kad je sklad i vira, / Tiraše ih nazad bez obzira. / Veruj meni, brate, do istine, Ne daše im tad sići masline.* (Crnković 2003: 117)

Prilikom opjevavanja povijesnih osoba i zbivanja pučki tekstovi nastoje potvrditi svoju autentičnost, stoga njihovi autori navode izvore, dokumente te nabrajaju svjedoke zbivanja koje svojim djelima žele ovjekovječiti. Takvim potkrepljivanjem građe nastoje čitatelje uvjeriti u ispravnost pouke koju im u konačnici žele prenijeti, a upravo je težnja za autentičnošću ono što pučke tekstove čini književnim svjedocima zajednice u kojoj nastaju i čije vrijednosti prenose. Tako unutar svoje zbirke *Pučki spjev nekih glavnih historijskih događaja otoka Paga* (1968.) Iveša ni u jednoj od svojih devet pjesama povijesne tematike i epske strukture ne izostavlja temporalne obrasce kojima utvrđuje prostorni i vremenski okvir radnje te potvrđuje njezinu istinitost:

> *Na hiljadu još i tri stotine, / devedeset i sedme godine, / viće činu paški poglavari, / poglavari i paški pisari. // U potaji aprilskoga dana, / biše tajna sjednica sazvana, / radi Zadra osiljena grada, / a njihove nevolje i jada.* (Šuljić Iveša 1968c: 108)

III. Pučka književnost kao dio kulture pamćenja i sjećanja

Težnja za vjernim opisivanjem i bilježenjem povijesnih osoba i događaja u osnovi je pučke poetike koja ih time nastoji spasiti od zaborava. Zbog tih temeljnih svojstva pučku književnost možemo sagledavati unutar teorijskoga okvira kulture pamćenja i sjećanja (Brkljačić-Prlenda 2006) te promatrati način na koji njezini tekstovi djeluju mnemotehnički. Funkcija pučke književnosti unutar tih se okvira ostvaruje u pohranjivanju, prenošenju, ali i oblikovanju dijelova kulturnoga pamćenja zajednice, a koje izgrađuje i učvršćuje njezin identitet. Prilikom pohranjivanja sjećanja pučki su tekstovi veoma selektivni te pohranjuju one dijelove prošlosti kojima se podcrtavaju „one vrijednosti koje oblikuju identitet i utječu na stvaranje etičkih normi“ (Ćurković 2009: 608).

Paški su pučki pjesnici na isti način pristupali svojoj povijesnoj zbilji uzimajući iz nje one dijelove koji su potvrđivali njezinu *slavnu* prošlost i učvršćivali tradicionalni identitet otočne zajednice. Tako su, uz domoljubne, kod pučkih su pjesnika zastupljene i junačke pjesme u kojima je naglasak na narodu kao junačkome kolektivu te pouci koja je uvijek usmjerena prema veličanju domoljublja te duhovnih načela i junačkih vrlina.

Najstariji poznati pučki pjesnik Šime Šugar Ivanov iz Kolana ističe se upravo zbirkom junačkih i povijesnih pjesama (Šugar 2007), a pjesmom bukoličkoga ugođaja *Dvi vile* uzvisuje sve junake narodnih i Kačićevih pjesama. U skladu s književnom tradicijom, Šugar zaziva pomoć vila prilikom opjevavanja događaja iz hrvatske *slavne prošlosti* te preko ljepota i vrlina tih mitoloških bića iznosi hvalu domovini:

> *Ponosi se da je zovu vilon, / Ponosi se da zna striljat strilon, / Ponosi se a je bajalica, / Ponosi se da je gatalica. (...) // Ponosi se rumenin usnicam, / Ponosi se zlatnin naušnicam, / Ponosi se i čelon i vraton, / Nakićenin biseron i zlaton*. (Crnković 2003: 45)

Kataloškim opisom vile Dilberkinje, u petrarkističkoj maniri, Šugar uzvisuje tu junakinju mitološkoga svijeta koja se javlja kao simbol hrvatske tradicije, junaštva i domoljublja. Zaziva i vilu Hrvaticu te vilu Velebita, koje simboliziraju drevnu hrvatsku prošlost te njezine korijene, stabilnost i tradiciju koju nastoji fiksirati svojim stihovima i ugraditi u pamćenje zajednice.

Osim Šugara, opjevavanju hrvatskih povijesnih junaka posvetio se i Radoslav Dabo Slave iz Novalje. Njegov je junački pučki spjev posvećen hrvatskome kralju Tomislavu, a nosi naslov *Kralj Tomislav, sjaj hrvatske slave*. Spjev ima oko 3 430 strofa i ispisan je na 383 stranice, a nastao je po predlošku povijesnog romana Velimira Deželića *Hrvatske slave sjaj* (Crnković 2003: 152) te je po broju strofa jedan od većih paških pučkih spjevova. Unutar njega pjesnik, kroz stereotipni pučki obrazac, donosi angažirani opis boja Hrvata s Mađarima:

> *Kralj Tomislav zatrubiti dade / I zapovijed svojima izdade, / Da se ima sada navaliti, / Sa svih strana hrabro udariti. (...) // Urlicima bjesim' od divolja / Kušala je horda Zoltanova / Juriš smesti viteštva silnoga / Tomislava kralja hrvatskoga. // K'o pomamni oni se činjahu, / Svim silami dobit žudijahu, / Najhrabrija konjica im biše, / Kako, ikad, tako nikad više. // A u podne dana dvanajstoga / Poznalo se do kraja čistoga / Kako vojska mađarska vilena / Hametom je groznim poražena.* (Crnković 2003: 157)

Prenoseći razne lokalne i nacionalne povijesne, ali i aktualne događaje, osobe, vrijednosti i običaje pučki su tekstovi ostvarivali važnu ulogu u selektiranju, pohranjivanju, oblikovanju i prenošenju sjećanja zajednice, a sjećanje na prošlost „stvara zajednicu, legitimitet, autoritet i povjerenje“ (Assmann 2006: 50), odnosno učvršćuje njezin identitet. Prisjećajući se svoje zajedničke prošlosti, zajednica učvršćuje svoj identitet, odnosno njezini se članovi prepoznaju prema zajedničkoj priči koju dijele, a upravo je čuvanje „za vječnu uspomenu“ svih sadržaja koje obrađuju često osnovni motiv pučkih autora. Težnja za očuvanjem sjećanja navodi ih na bilježenje brojnih podataka iz njihove okoline, a ono je ponekad toliko izraženo da kompozicija njihovih djela prelazi u suhoparno, detaljno nabrajanje i nizanja osoba, događaja, toponima pa čak i naziva raznih predmeta. Ivešina zbirka pučkih pjesama *Novaljski kuriozeti* (1968.) primjer je takva bilježenja kojim autor nastoji sažeti i pohraniti sve ono što je činilo novaljsku svakodnevnicu s početka 20. stoljeća te određivalo njezin identitet.

> *Škrinja, komo i škrinjica, / polica, kavalet i slamnica, / kvadar, križ, šofo i koćeta, / kabal, vrčina i zipka od diteta. // Metla od brneštre i škamlić, / prava žlica i kacolić, / zingani pijati i terina, / napa namisto valtrina. // Vrč od porculana / na komu piše, / „Bevi Piere, bevi Marko, / danas malo, sutra više! // (...) // Lub, žrna i muninel, / grdaše i par padel, / kopanjica, pot i potić, / bocun stakleni i žmuljić. // Prostirka ka je / va Zadru otkana, / metla moderna, ka je / s crljenim špagom protkana. // Debeli biljac veli, / i lancun beli, / klupa i tavula.* (Šuljić Iveša 1968a: 93)

U okviru teorija sjećanja i pamćenja pučka književna djela ostvaruju važnu društvenu funkciju prenošenja kolektivnoga pamćenja, čime stječu ulogu u izgradnji i učvršćivanju identiteta zajednice. Upravo su suvremene teorije kulture te pristupi u analizi izgradnje i reprezentacije identiteta zajednice naglasak stavili i na rubne književne oblike poput usmene i pučke književnosti. Usmena je književnost prepoznata kao važan medij pohranjivanja i prenošenja kulturnoga naslijeđa (Havelock 2003), a takav se pristup može primijeniti i na djela pučke književnosti. Kako bi se očuvalo, sjećanje se mora predstaviti u konkretnome obliku, u obliku događaja, osobe, mjesta, ono se mora oblikovati naracijom da bi se doživjelo osjetilima. Promatrajući prelazak s usmenosti na pismenost arhajskoga grčkoga društva, Havelock zaključuje kako je grčka književnost bila pjesnička jer je pjesništvo obavljalo društvenu funkciju očuvanja naslijeđa prema kojemu su Grci živjeli, a uspješno se pamćenje gradi ponavljanjem te ga

pospješuje proces narativiziranja poruke kroz slikovito i metaforičko izražavanje (Havelock 2003).

Priču o tragičnom potonuću antičke Cisse i postanku Caske, odnosno poznatu etiološku predaju s Paga, stihovima je oblikovao Berto Krešimir Balabanić sačuvavši tako i sjećanje na nekadašnji antički lokalitet, ali i prenoseći pouku o prevlasti duhovnih nad materijalnim načelima koja su, prema predaji, doveli do potonuća Cisse:

> *Dvi su sestre živile u Caski, / muž je Kaji patricij bogati. / A Laura, žena siromašna, ni za Božić ne imaše brašna. // (…) // Uzme dicu i trči uz brdo, / a kamenje poče pucat tvrdo. / Stižu gore, ne odahne s puta, / nesta Caske, more je proguta! // Od tad prođe već vikova dosti, / a legenda dalje se prenosi. / Tu legendu i ja sam naveo: / rad' dvi sestre da se grad proseo!* (Balabanić 2007: 94–96)

III. a. Pohranjivanje i prenošenje kolektivnog pamćenja zajednice

Autoritet teksta smješten je u sadašnjost u kojoj se koriste „samo oni elementi prošlosti koji se podudaraju s našim osjećajem onoga što nas trenutno pokreće“ (Knapp 2006: 90). Kada je riječ o tekstovima pučke književnosti, njihovoj selekciji prethodi selekcija zajednice koja ih uvjetuje, stoga pučki autori odabiru one dijelove prošlosti koji odgovaraju društvenim okvirima zajednice unutar koje nastaju, a često obrađuju i njezine aktualnosti. Na području otoka Paga aktualne su bile emigracije te odlasci *na brod* koji je stanovništvo prevozio iz tada siromašnoga otoka u bogatije zemlje, stoga su oni postali čest motiv pučkih stihova te tema brojnih pučkih pjesama.

Ljubavna pjesma s tematikom iščekivanja sačuvana je u pjesmarici Jelene Dabo Peranić Kapitanove, a pjesme iseljeničke tematike oblikovao je i Šime Škunca Migalov koji je oćutio patnje mladih ljudi koji su bili primorani tražiti posao u Americi te im posvetio sljedeće stihove:

> *Al' su meni i gore žalosti / što podnosim u mojoj mladosti: / moje društvo devertit se ide, / a ja jadan rabotat gredem. // Sad promisli, moja bila vilo, / je l' mi lako Ameriki bilo, / ovakove trpiti žalosti, / a u mojoj najboljoj mladosti.* (Crnković 2011a: 41)

Jelena Dabo Peranić pjesmu je naslovila po adresatu, *Mladiću*, a ona je odraz mnogih ljubavnih žudnji, nadanja i strepnji koja su ispunjavala mjesece i godine brojnih Novaljki koje su iščekivale povratak svojih supruga i zaručnika:

> *Bonaca je u novaljskoj vali, / u mom srcu burni oganj pali, / čezne more odovlec dovika, / sanjo moja, željo privelika. // Velike si zadao mi riči: / „Zbogom, draga, ljubav dušu liči. / Kad se vratin s plovitbe po moru, / vodit ću te svomu starom dvoru.“ // Svog mornara sada virno čekan, / molin Boga, telu spokoj vapin. // Kad dojadri svomu rodnom kraju, // svi će zvoni zvonit na vinčanju.* (Crnković 2011b: 332)

Događaj od iznimne važnost za suvremenu je pučku pjesmu Domovinski rat, koji se često kao motiv ili tema pojavljuje i unutar paškoga pučkog pjesništva pa se i u obradi toga motiva ističe uloga pučke pjesme u pohranjivanju i prenošenju kulturnoga pamćenja zajednice. Pritom naglasak nije na činjeničnoj, već upamćenoj povijesti koju je zajednica prepoznala kao važan izvor vrijednosnih orijentacija i simbola. Pučkim je stihovima motiv Domovinskoga rata versificirao i novaljski pjesnik Ante Peranić Zulov u pjesmi *Dragim našim braniteljima fronti u Otočcu 1993*:

> *Branitelji dragi od Novalje, / Ka vas spremno na vojnicu šalje, / Da branite milu domovinu / Kroaciju staru didovinu. // Branite je hrabro i razumno, / Isto tako mudro, te uljudno. / Protivniku verovat nemojte, / Uvik budno na oprezu stojte!* (Crnković 2003: 379)

Prenoseći određene dijelove kolektivnoga pamćenja, pučka književna ostvarenja potiču stvaranje predodžbe o određenom dijelu hrvatske prošlosti naglašavajući pri tom njezine slavne i pobjedničke trenutke. Stvaranjem takvih predodžaba, pučka književnost ne samo da prenosi i učvršćuje dijelove kulturnoga pamćenja već i selekcijom određenih povijesnih događaja utječe na sliku prošlosti zajednice u sadašnjosti, odnosno oblikuje njezina sjećanja.

Halbwachs naglašava da pamćenje čuva samo one dijelove prošlosti koje društvo „može rekonstruirati u svakoj epohi sa svojim odgovarajućim relacijskim okvirom“ (Assmann 2006: 56), što znači da se iz sačuvanoga kolektivnog pamćenja[5] unutar pučkih tekstova može iščitati određeni relacijski okvir društva unutar kojega su nastali, odnosno njezin identitet.

5 Maurice Halbwachs preteča je teorija kolektivnoga pamćenja koji je u svojim radovima razvio koncept kolektivnoga pamćenja (*mèmorie collective*) tvrdeći da je pamćenje društveni, a ne individualni fenomen te kako ono ima izvor u sjećanju različitih grupa kojima pojedinac pripada. Sjećanja pojedinca tako su uvijek rezultat

Povezanost kolektivnoga identiteta s pamćenjem naglašava i Nora tvrdeći da ponovno otkrivanje pripadnosti „postaje izvorom i skrovitim značenjem identiteta“ (Nora 2006: 23–43), te Assmann koji ističe međuovisnost *figura sjećanja* i identiteta. Naime, pamćenje nije samo prostorno i vremenski konkretno, već i identitetski konkretno jer je vezano „uz stanje stvarne i žive grupe“ (Assmann 2006: 47–78), a figure sjećanja su „istodobno modeli, primjeri i neka vrsta pouka, u njima je iskazano opće stajalište grupe; oni reproduciraju ne samo njezinu prošlost, već definiraju i njezino biće, njezine značajke i slabosti“ (Assmann 2006: 55), odnosno njezin identitet.

IV. Zaključak

Fiksiranjem i prenošenjem određenih dijelova kolektivnoga pamćenja pučka književnosti sudjeluje u izgradnji, reprezentaciji i čuvanju identiteta zajednice ispunjavajući jednu od svojih važnih uloga unutar nje. Pri tome pučka književnost, svojom konzervativnošću i inzistiranjem na čuvanju postojećih društvenih obrazaca, pripada tradicionalnoj domeni kulture nekoga društva te svojim sadržajima omogućuje kontinuitet prijenosa kulturnih vrijednosti. Time se potvrđuje Assmannov zaključak kako je funkcija čuvanja pamćenja grupa izvorno pripadala pjesniku (Assmann 2006: 65), a u usmenoj i pučkoj književnosti ta se funkcija nastavlja i danas.

Važnu uloga jezika u kulturnoj akumulaciji i povijesnom prenošenju ističe i antropolog Edward Sapir (1985: 19–33). Jezik pučke pjesme također sudjeluje u prenošenju kulture zajednice unutar koje nastaje kako svojim oblikom (lokalni govor, arhaizmi, dijalekt) tako i sadržajem. On čuva sjećanja na tradicijsku kulturu i prošlost zajednice unutar koje nastaje, a sjećanjem na zajedničku prošlost oblikuje se sama zajednica i učvršćuje njezin identitet. Pučka se književnost otoka Paga stoga ne iscrpljuje samo u didaktičkoj, zabavljačkoj i utilitarnoj funkciji, već ima i važnu mnemotehničku ulogu unutar zajednice.

Literatura

Jan Assmann, Kultura pamćenja. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama, Vrijeme, Zenica 2005.

Jan Assmann, „Kultura sjećanja“. Kultura pamćenja i historija, Golden marketing, Zagreb 2006., 47–78.

komunikacijskih procesa te nastaju unutar društvenih okvira *(cardes sociaux)* koji oblikuju i stabiliziraju sjećanje.

Berto Krešimir Balabanić, Radovan i Ljudmila. Matica hrvatska, Zagreb – Novalja 2007.

Maja Bošković-Stulli, „Usmena književnost u sklopu povijesti hrvatske književnosti“. Umjetnost riječi, XI, br. 3, 1967., 237–262.

Maja Brkljačić, Sandra Prlenda. „Zašto pamćenje i sjećanje?“ Kultura pamćenja i historija. Golden marketing, Zagreb 2006., 9–18.

Nikola Crnković, Paška pučka poetika. Kao povijestni govor, Denona, Zagreb – Novalja 2003.

Nikola Crnković, Pažka pučka poetika 3. Novalja i Stara Novalja. Grad Novalja i Matica hrvatska – ogranak Novalja, Novalja 2011.a.

Nikola Crnković, Pažka pučka poetika 2. Lun, Jakišnica, Novalja. Grad Novalja i Matica hrvatska – ogranak Novalja, Novalja 2011.b.

Jasna Ćurković, „Izgradnja identiteta na temelju pamćenja i zaborava“. Identitet Like: korijeni i razvitak, knjiga II. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb – Gospić 2009., 607–622.

Dunja Fališevac, „Kačićeva poetika u kontekstu poetičkih programa hrvatske književne kulture 18. stoljeća“. Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 2007., 98–101.

Eric A. Havelock, Muza uči pisati. Razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas. AGM, Zagreb 2003.

Hans Robert Jaus (Jauss), „Književna istorija kao izazov nauci o književnosti“, Teorija recepcije u nauci o književnosti, Nolit, Beograd 1978.

Steven Knapp, „Kolektivno sjećanje i stvarna prošlost“. Kultura pamćenja i historija, Golden marketing, Zagreb 2006., 81–109.

Anamarija Kurilić, „Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkoga razdoblja“. Toponimija otoka Paga, Sveučilište u Zadru, Zadar 2011., 51–91.

Pierre Nora, „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“. Kultura pamćenja i historija, Golden marketing, Zagreb 2006., 23–43.

Edward Sapir, Ogledi iz kulturne antropologije, Prosveta, Beograd 1984.

Ivan Iveša Šuljić, Novaljski kuriozeti. autograf, Novalja – Rijeka 1968.a.

Ivan Iveša Šuljić, Novaljske svaštice, autograf, Novalja – Rijeka 1968.b.

Ivan Iveša Šuljić, Pučki spjev nekih glavnih historijskih događaja otoka Paga, autograf, Novalja – Rijeka 1968.c.

Šime Šugar Ivanov, Pjesme, Župni ured Kolan, Kolan 1997.

Divna Zečević, „Rastvaranje formula tradicionalne usmene poezije – formule pučkih pjesama“, Narodna umjetnost, 8, br. 1, 1971., 19–41.

Divna Zečević, „Pučki književni fenomen“. Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 1, Usmena i pučka književnost, Liber – Mladost, Zagreb 1978., 357–656.

Divna Zečević, Književnost na svakom koraku (Studije i članci), Izdavački centar Revija, Radničko sveučilište Božidar Maslarić Osijek, RO „Zagreb“, Samobor 1986.

Divna Zečević, Prošlost u sadašnjosti (Popularnost pučkog književnog mišljenja), Izdavački centar Revija, Radničko sveučilište Božidar Maslarić Osijek, RO „Zagreb“, Čakovec 1991.

Šime (Zakarijin) Zubović, Tragovi zavičaja, otok Pag, „Josip Turčinović“ d. o. o., Pazin 2014.

Sažetak

Pučko pjesništvo otoka Paga predstavlja opsežnu građu te pokriva razne tematske cjeline, a zapisi pučkih tekstova s toga otoka sežu u 19. stoljeće. Osim što su zapisane, pučke su se pjesme pjevale na kanat čiji je cilj prenijeti određenu pouku koju treba upamtiti pa je takvo izvođenje primjer mnemotehničkoga poetskog oblikovanja. Bilo da je riječ o predajnoj baštini bilo o povijesnim i lokalnim događajima te junacima, paški su pučki pjesnici priče o njima oblikovali jer su ih prepoznali važnima unutar otočne zajednice i vrijednima sjećanja koja su činila dio identiteta otoka. Pučke su pjesme pohranjivale i oblikovale sjećanja na prošlost otočne zajednice koja ih je prihvaćala, a prisjećanjem na zajedničku prošlost stvara se legitimitet, autoritet i povjerenje, čime se učvršćuje i identitet zajednice. Radom će se analizirati odabrane paške pučke pjesme te pokazati u kojoj mjeri i na koji način pohranjuju i oblikuju identitet otočke zajednice.

PHENOMENON OF FOLK POETRY OF THE ISLAND OF PAG AND IT'S ROLE IN THE COMMUNITY

(Summary)

Folk poetry of the island of Pag presents extensive material and covers a variety of topics. The records of folk texts of that island of Pag date back to the 19th century. Except as written, folk songs were perform na kanat which aim is to transfer the specific lesson that needs to be remembered so such performance is an example of mnemonics poetic design. Whether is about of historical heritage or local events and heroes, folk poets of Pag created

stories about them because they were recognized as a relevant within the island community and valuable memories that formed part of the island's identity. Folk songs are storing and formed memories of the past of the community in which they are accepted, and by remembering of common past community creates the legitimacy, authority and confidence, which reinforces its identity. This paper will analyze selected folk songs of the island and show in what way they store and shape the identity of the island's communities.

Keywords: Pag, folk poetry, identity of the community, cultural memory, past

Irena Malenica
Zdenka Matek Šmit

Distopijsko tematiziranje budućnosti: od Zamjatina do Mlakića i Popovića[1]

(na primjerima ruskih romana Jevgenija Zamjatina *Mi* iz 1921., Andreja Platonova *Čevengur* iz 1926. – 1929., Vladimira Sorokina *Plavo salo* iz 1999. te naših[2] suvremenih romana *Lomljenje vjetra* Ede Popovića iz 2011. i *Planet Friedman* Josipa Mlakića iz 2012)

"Stvarnost je vrlo jak halucinogen i kad vas jednom drmne,
drži vas cijeli život."

Edo Popović

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 001.18:821.161.1.09-31>“192“
001.18:821.163.42.09-31“200“

Rad se bavi distopijskim tematiziranjem budućnosti, rastućom dehumanizacijom i degeneracijom društva s već odavno poremećenim ili posve izokrenutim vrijednostima, a temelji se na analizi pet romana, tri ruska i dva naša. Radi se o Zamjatinovu *Mi* i Platonovljevu *Čevenguru* s početka prošloga stoljeća, Sorokinovu *Plavom salu* s razmeđa stoljeća, naposljetku o Popovićevu *Lomljenja vjetra* sa samog isteka prve decenije 21. stoljeća i godinu „starijem“ Mlakićevu *Planetu Friedman*. Nakon početnog dijela koji uvodi u problematiku teme, slijedi raščlamba potkrijepljena relevantnom i dovoljno opsežnom teoretskom literaturom, uglavnom vezanom uz utopiju, distopiju i/li antiutopiju.

Ključne riječi: utopija, distopija/antiutopija, budućnost, degeneracija, (de)humanizacija

[1] Manji dio teksta ovoga rada, osobito onaj koji se odnosi na V. Sorokina, korišten je u našem radu **„Antiutopijski/distopijski roman: Vladimir Sorokin*, Plavo salo*“** objavljenom u 11. broju časopisa *Croatica et Slavica Iadertina* (v. listu literature na kraju članka).

[2] J. Mlakić, autor jednoga od romana, bosanskohercegovački je pisac koji piše na hrvatskome jeziku.

1.

Pojam distopija u ruskoj se literaturi najčešće, ponekad pomodno, koristi kao istoznačnica za (još uvijek dominantan) pojam antiutopija. Međutim, neki istraživači, poput istaknute sovjetske filozofkinje i sociologinje V. A. Čalikove, ova dva pojma razlikuju: „[...] distopija je bliže realističkoj satiri koja uvijek posjeduje pozitivno počelo, antiutopija modernističkoj, negativističkoj i otuđenoj satiri, 'crnom romanu'“ (Čalikova prema Il'in, 2001.: traži pod „Distopija“). Iako se distopiji pripisuje mnogo mogućih začetnika, obično se spor vodi između *Željezne pete* (*The Iron Heel*, 1907) Jacka Londona i *Mi* (*My*, 1921) Jevgenija Zamjatina. U posljednje se vrijeme i neki raniji tekstovi svrstavaju u distopijske, ali tek je s ovim navedenim djelima nastala distopija kakvu danas poznajemo. Od samog su početka distopijski romani služili kao kritika društva i svijeta. U najboljem slučaju oni iskazuju brigu za budućnost, dok u najgorem vjerno dočaravaju okolnosti u kojima se autor nalazi. Osim što upozoravaju na moguće teškoće s kojima bi se čovječanstvo moglo suočiti u bližoj ili daljoj budućnosti, distopijski su tekstovi i dokument određena vremena. S pojmom distopije usko je vezan, već pomalo istrošen u uporabi, pojam utopija, riječ grčkoga podrijetla. Prvi put spomenuta u *Utopiji* (1516) T. Morea, označava savršeno, ali nepostojeće mjesto, gotovo eskapističku izmišljotinu. Postoje i modernije, šire definicije, poput one K. Mannheima, koji uvjerava kako je utopija zbroj svih energija koje rade na promjenama u društvu (usp. Mannheim prema Booker 1990: 3). Utopije ne ovise isključivo o prostoru koji obuhvaćaju, već i o vremenu koje ih udaljava od njihovih začetnika: uglavnom se odvijaju ili u dalekoj prošlosti ili dalekoj budućnosti. Ponekad se ne nalaze na ovome svijetu, čak ni u našoj fizičkoj stvarnosti, kako naglašava L. Mumford kad govori o religioznoj perspektivi utopije: „Tako se utopija prvih tisuću i pol godina nakon Krista preselila na nebo, kao kraljevstvo nebesko. Tu je prvenstveno riječ o utopiji bijega“ (Mumford 2008: 56). Takva utopija, u kojoj su ljudi oslobođeni od svijeta punog grijeha, rani je pokušaj opisa institucionalne utopije, a prethodila je onima koje će se pojaviti u 19. stoljeću. Mislioci koji su nastojali opisati utopije, poput T. Morea ili F. Bacona, svoje su zamisli zasnivali na znanosti i tehnološkom napretku u skladu s onodobnim mogućnostima. M. Gordin, H. Tilley i G. Prakash smatraju da su utopije koje nastaju u glavama filozofa poput intelektualne igre, raj na zemlji nastao na temeljima učenosti i znanosti (usp. Gordin, Tilley i Prakash 2010: 3). Razumljivo je zašto je tolikim učenim ljudima ideja društva zasnovanoga na dosezima tadašnjeg znanja bila toliko privlačna. Svijet od kojega su se odmicali, prema L. Mumfordu, pun je nasilja, korupcije i zlouporabe vlasti (usp. Mumford 2008: 58),

zbog čega znanje na koje se pozivaju djeluje još važnije. A. A. Hansen-Löve ističe kako je utopija, kao pojam i kao žanr u književnosti, mlađa od apokaliptične i postapokaliptične književnosti iz koje se razvio žanr koji danas nazivamo distopijom (usp. Hansen-Löve 1993). Utopija se, kako on navodi, mora uvesti argumentima i intelektom, dok u apokaliptičkim naracijama ili antiutopijama najbolje funkcioniraju osjećaji (usp. isto). Oba žanra obiluju religioznim pojmovima lišenima konteksta, odnosno religijski se motivi sekulariziraju kako bi se bolje uklopili u opću temu pretkazanja – ili uspjeha ili propasti. Između utopista i apokaliptika postoji mnogo razlika, od kojih se većina svodi na ezoterično znanje za koje nas apokaliptik uvjerava da posjeduje.

G. S. Morrison distopiju definira kao bijeg u povijest, prema sukobima, nasuprot utopiji, koja je bijeg od povijesti (usp. Morrison prema Booker 1994: 4). Gordin, Tilley i Prakash ističu kako distopija nije i ne može biti čista suprotnost utopiji jer bi to bilo društvo u kojem ništa ne funkcionira (usp. Gordin et al. 2010: 1), dok distopijska društva ipak funkcioniraju za određeni krug ljudi. Distopije su, dakle, utopije kvalitativno narušene, *pošle po krivu*. Distopijska su društva veoma slična postojećima, ili društvima kakva bi povjesničari mogli susresti tijekom istraživanja, ona su „planirana, ali ne osobito dobro ili pravedno“ (isto: 1–2). K. Booker navodi kako se čak i u Platonovim utopističkim tekstovima postavlja pitanje koliko je znanost garancija napretka i sreće jednog naroda (usp. Booker 1994: 11). Kao što je distopija po svojoj naravi društvo *pošlo po krivu*, tako je znanost u distopijama *pošla po krivu*. Najbolji primjer za to među klasičnim distopijama svakako je *Vrli novi svijet* (*Brave New World* 1932) A. Huxleya, koji govori o genetskim i psihološkim manipulacijama vršenima nad ljudima od najranije dobi. Ovakvim znanstvenim metodama najsličnije su one opisane gotovo sedam desetljeća kasnije u *Plavome salu* (*Goluboe salo* 1999) V. Sorokina. To je osobito vidljivo u početnom dijelu romana: da bi se proizveo naslovni „superizolator“, izvor vječne energije, u tajnom laboratoriju u Sibiru znanstvenici izvode eksperimente nad klonovima slavnih pisaca. Roman tako uspijeva prikazati i znanost i književnost (samim time: društvo općenito) koje su *pošle po krivu.*

2. Jevgenij Zamjatin, *Mi*

Mi Jevgenija Zamjatina s pravom se smatra jednim od najvažnijih distopijskih romana, i možda prvim distopijskim romanom uopće. Životne okolnosti glavnoga lika donekle su zasnovane na autorovim osobnim iskustvima: J. Zamjatin, po zanimanju brodograditelj, radio je u brodogradilištu, slično kao i

numera D-503 u njegovu romanu. K. Booker ističe kako distopijski romani nisu bili rijetki u Rusiji nakon Oktobarske revolucije, međutim tvrdi kako je Zamjatinov *Mi* jedan od rijetkih koji izravno i bezrezervno upozorava na izgledne zlouporabe novog režima. Svijetla budućnost koju su obećavali boljševici vrlo se brzo pretvorila u noćnu moru za većinu ruskoga stanovništva, a Zamjatin je prikazao logičan dugoročni ishod takva puta. Roman je napisan u ranim dvadesetim godinama prošloga stoljeća (precizan datum je neutvrđen, ali se obično kao godina nastanka uzima 1921), u izrazito teškom razdoblju, u svijetu općenito i u samoj Rusiji, odnosno SSSR-u (za godinu nastanka kojega se uzima 1922). *Mi* nije samo kritika novonastalog režima, već postavlja neka općeljudska pitanja o prirodi ljudskosti koja si ljudi postavljaju i danas. Sukob (kreativnog) pojedinca i društva (koje ga sputava), česta tema u književnosti uopće, poprima sasvim nove razmjere kad je društvo kolektivizirano/homogenizirano do tog stupnja kao društvo u *Mi*. Glavni izvor tog sukoba i distopičnost romana sažima R. Šejić (Božić):

> E. Zamjatin, suočen s idealističkim i utopijskim pogledima na budućnost jednog dijela intelektualaca i umjetnika u svojoj domovini, upozorava da ono što se naziva 'idealnim' društvom krije u sebi brojne zamke za čovjeka pojedinca, njegovu slobodu i individualnost. On u romanu gradi utopističku državu po zamislima svojih suvremenika, zagovornika ideje kolektivizma, a distopija proizlazi iz nemogućnosti da se na takvim pretpostavkama (individua potpuno podčinjena kolektivu) izgradi stvarno humano i sretno društvo (Šejić 2005: 388).

Glavni lik, D-503, svoj dnevnik započinje kao odani građanin Jedine Države, navodno jedinog preostalog društva na Zemlji. On radi u brodogradilištu na INTEGRALU, svemirskom brodu, čiju svrhu najavljuju dnevne novine Jedine Države: „Pred vama je zadatak da blagotvornom jarmu razuma podčinite nepoznata bića koja žive na drugim planetima – možda još u divljem stanju slobode. Ako oni ne shvate da im donosimo matematički nepogrešivu sreću – naša je dužnost prisiliti ih da budu sretni“ (Zamjatin 2003: 5). Društvo o kojemu je riječ, tisuću godina u budućnosti, potpuno je lišeno svake individualnosti. Također, naslov govori o kolektivnoj svijesti koja djeluje među građanima Jedine Države. Društvo je to zasnovano na matematičkoj ispravnosti i načelima F. W. Taylora: građani Jedine Države nisu građani, nisu osobe, već „numere“, samo brojevi u toj vrlo preciznoj mašineriji. Dehumanizacija glavnih likova i defamilijarizacija njihova društva možda je najočitija u Satnoj Tablici, dnevnom rasporedu kojega su se svi građani prisiljeni pridržavati: „Svako jutro, sa šesterokotačnom točnošću, u jedan te isti tren, u jednu te istu minutu – mi,

milijuni, ustajemo kao jedan. U jedan te isti tren, jedinstvenomilijunski ga završavamo“ (isto: 12). Svaki je aspekt života strogo propisan i pod strogom kontrolom. U toj državnoj religiji Dobrotvor preuzima funkciju Boga. U ranijim dijelovima romana Dobrotvor je udaljena figura, a D-503 mu samo primjećuje ruke: „[…] izgledaju ogromne, prikrivaju pogled – zaklanjaju sve ostalo“ (isto: 33). Nakon što I-330, žena u koju se D-503 zaljubio, sabotira lansiranje INTEGRALA, Dobrotvor ga osobno pozove k sebi. Scena koja se odvija između njih dvojice prva je od sličnih scena u mnogim distopijskim romanima. Međutim, kao što K. Booker ističe, podrijetlo joj je mnogo starije. Razgovor njih dvojice nalik je na priču o Velikom Inkvizitoru u *Braći Karamazovima* (usp. Booker 1994: 31). U tom sučeljavanju Dobrotvor je Inkvizitor, dok je D-503 namijenjena uloga ne samog Krista, već nesavršenog apostola, kako naglašava R. Fogley (usp. 2009: 70). Osoba koja u *Mi* igra Kristovu ulogu stoga je I-330. Ona je ta koja pokušava osloboditi numere i ta koja na kraju umre zbog onoga što je pokušala učiniti. Njezina jedina pobjeda izbavljenje je trudne O-90 kojoj je osigurala prijelaz preko Zida. Za R. Fogley cijeli je roman prepun religijske simbolike, čega je svjestan i sam D-503, makar ne razumije sasvim što se događa. Postoje i mnogo manje pozitivni pogledi na religijske aspekte romana. Prema G. Beauchampu, na primjer, u religiji na čijem je čelu Dobrotvor pobuna je nužna, a spomenuti sukob između pojedinca i države rekonstruira mit o čovjekovu padu (usp. Beauchamp 1973: 287). Tvrdnja K. Clark da se Zamjatin divio „hereticima, onom proizvoljnom i onom mogućem“ (Clark 1981: 97) zacijelo više podržava Beauchampove tvrdnje o padu nego Fogleyne o izbavljenju uz žensku mesijansku figuru.

Od samog početka D-503 pogrešno procjenjuje I-330. Na prvi se pogled ona, I-330, doima kao jedna od arhetipskih fatalnih žena prisutnih u distopijskoj književnosti koja se odvija u budućnosti (na primjer, Julia iz *1984*). Takve žene često služe kao svojevrsno osvještenje za glavnog junaka, ponekad kao veza s pobunjenicima protiv vladajućeg režima. Iako to nikad izravno ne kaže, ona je vjerojatno u samom vodstvu pobune koja se odvija u Državi i, kao što je ranije spomenuto, ima gotovo mesijansku ulogu. Ako je itko istinski utopist, to je svakako I-330, kao energija koja pokušava donijeti promjene kronično stagnantnome društvu. Međutim, njezina je prvenstvena uloga ipak seksualna. Neposluh dolazi do vrhunca kad I-330 otme INTEGRAL pri polijetanju. Nakon toga, vlastima ne treba dugo da je uhvate i osude na smrt. Prije toga, međutim, na redu je bio razgovor D-503 s Dobrotvorom. Još jednom do izražaja dolazi vrlo religiozna narav režima Jedine Države. Govor kojim Dobrotvor pokušava psihički slomiti D-503 u naravi je sličan onome Velikog Inkvizitora u Dostojevskog: “[…] istinska,

algebarska ljubav prema čovječanstvu – nužno je nečovječna, a nužno obilježje istine – surovost. Kao i kod vatre – nužno obilježje je – da spaljuje“ (Zamjatin 2003: 139). Dobrotvor ovako opisuje režim, svojevrsnu teokraciju:

„Pitam vas: zašto se ljudi – od samih pelena – mole, maštaju, muče? Za to da bi im netko zauvijek rekao što je to sreća i potom ih lancem prikovao za tu sreću … A što drugo mi sada radimo, ako ne to? Drevna mašta o raju … Sjetite se: u raju više ne znaju za želje, ne znaju za žalost, ne znaju za ljubav, tamo su – blaženi, s operiranom maštom (samo su zato i blaženi) – anđeli, Božji robovi …“ (isto).

3. Andrej Platonov, *Čevengur*

Čevengur Andreja Platonova u mnogočemu je suprotnost Zamjatinovu *Mi*. J. Zamjatin prikazuje budućnost zasnovanu u sadašnjosti, dok A. Platonov čitateljima prikazuje nedavnu prošlost koja je oblikovala njihovu sadašnjost. Društva o kojima pripovijedaju istovremeno su slična i različita duhom, ali ih dijele velike razlike. Zamjatin govori o jednom dovršenom, statičnom društvu koje je naizgled postiglo ono što je htjelo. U Platonovljevu je centru zanimanja društvo usred promjene koja će ga dovesti do stanja nalik distopiji u Zamjatina. K. Booker je *Čevengur* opisao kao djelo s optimističnijim pogledom na svijet i novonastali komunistički režim od *Mi*, ali taj je pogled isključivo u glavama likova, a ne u nekim objektivnim okolnostima u kojima se nalaze. T. Seifrid tvrdi da je jedina utopija u romanu u obliku „ideološke igre riječima“ (1992: 117), često u svojoj analizi ističući kako je roman prožet satirom toliko da ga je gotovo nemoguće iščitavati kao ozbiljan primjer utopijskog romana. Roman je od samog početka do kraja također prožet atmosferom uzaludnosti, a završava smrću obojice glavnih likova nakon neuspjeha njihova zadataka. Likovi u *Čevenguru* smatraju se utopistima – iskreno vjeruju da društvu donose napredak i da je njihov doprinos neprocjenjiv za uspostavu društva koje će biti bolje za svih. Iako sami službeno nisu vlastodršci, oni su predstavnici vlasti kakva već postoji i dio su energije koja radi na promjeni. Distopijski je aspekt *Čevengura* u tome što su promjene na kojima rade gotovo isključivo promjene nagore.

V. Rister roman je opisala „pikaresknim“ i istaknula koliko se roman zasniva na putovanju likova, umjesto na odredištu, osobito kad su u pitanju Saša Dvanov i Kopjonkin (Rister 1987: 35). Putovanje je epizodno, ideološko u naravi, a glavni mu je cilj širenje socijalizma/komunizma među zabačenijim mjestima u Rusiji. Roman nema poglavlja kao takva, već niz epizoda koje su slabo povezane,

osim spomenutim likovima. Ne postoji određeni kronološki slijed, roman je više nalik usmenoj pripovijesti, a promjene u redoslijedu epizoda ne bi nužno utjecale na samu srž djela.

T. Seifrid roman analizira s psihološko-filozofskoga motrišta, pri čemu obraća pažnju na odnos koji Platonov ima prema tijelu likova. Dihotomija koja, prema njegovu mišljenju, prevladava u romanu, usmjerena je na otuđenost, što se očituje za vrijeme putovanja u Novohopersk i na istovremenu zatočenost u vlastitom tijelu, kao u doba kad Dvanov boluje od tifusa, kad mu je „opet bilo vruće i bučno u stiješnjenosti vlastitog tijela“ (Seifrid 1992: 108). Napominje da je takva usredotočenost na fizičko uobičajena za Platonova, kojemu je tijelo „krhka tvar podložna destruktivnim 'zakonima tvari'“ (isto). To Platonova ironično približava i kršćanskom idealizmu i materijalizmu, što je još jedan dvosmislen aspekt romana koji određuje njegovu utopijsko-distopijsku prirodu. Međutim, T. Siefried jasno tvrdi da je likovima zanijekano svako nematerijalno postojanje, da su svi njihovi mentalni procesi vezani uz materijalni svijet, čime se Platonov uvjerljivo priklanja materijalizmu. Ljudska svijest nema nekih viših funkcija, i to do te mjere da je likovima u romanu, i seljacima i boljševicima podjednako, teško misliti: „Kirej je čuo šum u glavi i počeo iščekivati misli dok mu od napora i priljeva krvi nije uzavrela smola u ušima“ (Platonov 2005: 263). Jedini rezultat ljudskih mentalnih procesa je, prema tome, fizički napor i uzavrela smola u ušima. Ovakav prizeman opis negira bilo kakvu utopijsku misao vezanu uz njezine izvorne autore u renesansi, i čvršće se priklanja satiri.

Prve naznake distopijskog načina razmišljanja moguće je primijetiti u Zahara Pavloviča, čovjeka samotne naravi i prvome liku koji se pojavljuje u romanu. Zahar Pavlovič predstavlja onaj dio društva u distopiji koji je usko vezan uz strojeve, s tom bitnom razlikom što Zahar živi na početku 20. stoljeća, daleko od bilo koje visoke tehnologije kakvu, recimo, posjeduje Jedina Država u *Mi* ili neko slično društvo. Zahar je vješt čovjek koji popravlja gotovo sve što mu ljudi donesu. Njegovo prvo pojavljivanje, na prvoj stranici, jasno opisuje kakav je lik u pitanju: „Ni jedan predmet, od tave do budilice, nije za njegova vijeka propustio proći kroz njegove ruke […]. Ništa ga nije posebno zanimalo – ni ljudi, ni priroda – samo razni predmeti“ (Platonov 2005: 6). To se ne mijenja godinama; Zaharovo zanimanje za predmete kulmira kad se zaposli kao ložač lokomotive i uspostavi gotovo prisan odnos sa strojevima i, općenito, mehaničkim predmetima koji ga okružuju:

Za vrijeme ručka nije spuštao očiju s lokomotive i nijemo je prema njoj osjećao ljubav. U svoj stan donosio je željezne klinove, stare ventile, slavine i ostale mehaničke proizvode. Rastavio bi ih, poredao na stol i prepuštao se proučavanju, nikada ne osjećajući usamljenost. I nije bio usamljen – strojevi su za njega bili ljudi i stalno su u njemu budili osjećaje, misli i želje (isto: 36).

U *Čevenguru* se glavni likovi nalaze u jedinstvenome položaju u odnosu na druge distopije. Oni istinski vjeruju u društveno uređenje koje pokušavaju uspostaviti i bore se za njega, svaki na svoj način.

Jedna od značajki distopije koja se u Platonova ne nalazi prisustvo je fatalnih žena, tj. žene su u romanu gotovo potpuno odsutne. E. Borenstein ih opisuje kao „nezemaljske“ (Borenstein 2000: 225), apstraktne, ali to dijelom pripisuje satiričnoj naravi romana. Jedini ženski utjecaj u romanu utjecaj je koji Rosa Luxemburg, makar živjela samo u Kopjonkinovim mislima i imaginaciji, ima nad njim. Ona mu je uzor, njegova veza s režimom koji bi, nada se, trebao uspostaviti, i inspiracija kad doživljava najteže trenutke. Jedan trenutak koji posebno svjedoči o njegovu pogledu na nju zbiva se nakon što sanja Rosu zajedno sa svojom majkom: „Volio je majku i Rosu jednako, zato što su majka i Rosa bile za njega isto prvo biće kao što prošlost i budućnost žive u istom životu“ (Platonov 2005: 164). Uloga Rose Luxemburg, stvarne žene koja nije utjelovljena u romanu, svodi se na inverziju uloge I-330 u *Mi*. Ona je žena koja sustav oformljuje, ne potkopava, makar neizravnim utjecajem. Po tome se razlikuje od drugih žena u romanu koje su, u najboljem slučaju, isključene, dok ih se u najgorem smatra preprekom muškom prijateljstvu ili čak, poput Klavduše, predstavnicama buržoazije. E. Borenstein tvrdi da dolazak žena u Čevengur pri kraju romana označava kraj „drugarstva“ na koje se poziva Čepurni (usp. Borenstein 2000: 282): „Drugarstvo među muškarcima odbačeno je u korist nečega što više sliči na nuklearnu obitelj“ (isto: 242). Žene služe kao mjera protiv homoseksualnog ponašanja, kako Žejev kaže u svojoj molbi: „Ne zaboravi na žene, makar i prosjakinje. One su nam, brate, potrebne za nježnost, jer inače, vidiš – tebe sam poljubio“ (Platonov 2005: 260). P. R. Bullock donekle je suglasan s Borensteinom po pitanju uloga žena u romanu i tvrdi da „valorizacija jednog pojma u binarnoj opoziciji ne zahtijeva toliko istjerivanje drugog koliko omalovažavanje drugog“ (Bullock 2005: 47). U ovom slučaju, binarni pojmovi su *muško* i *žensko*. Žene su, prema Bullocku, kao i prema Borensteinu, u romanu samo apstraktni pojmovi, bez individualnosti kakva karakterizira muške kolege. Borenstein tvrdi da je to nužna posljedica fetišiziranih odnosa između očeva i sinova, bilo da su u pitanju biološki ili posvojeni roditelji i djeca. On smatra da o tome svjedoče Zaharovi

planovi kad se Saša razboli od tifusa, a bolest krene loše: „Htio je sahraniti Aleksandra u takvom lijesu – ako već nije živ, neka barem bude čitav kako bi ga se mogao sjećati i voljeti ga; svakih deset godina spremao se otkopavati sina da ga vidi i osjeća da je zajedno s njim“ (Platonov 2005: 76). Taj neobičan odnos ima dvostruku svrhu: s jedne strane, govori o izrazito bliskim odnosima očeva i sinova, a s druge strane, govori da „junaci *Čevengura* svoje postojanje najjače osjećaju upravo kad su blizu mrtvih“ (usp. Borenstein 2000: 258).

Posebnost *Čevengura* u odnosu na druge romane u stadiju je razvoja društva koje opisuje. Dok se ostali distopijski romani odvijaju u već oformljenim društvima s postojećim normama, društvo Platonovljeva svijeta djela u fazi je entropije. Staro više ne postoji na nekoj državnoj ili društvenoj razini, a novoga još nema. Iako često dvosmislen, lako je vidjeti zašto je roman svojevremeno doživio toliko kritika i antipatije od strane vlasti. Na svoj način Platonov upire prstom u vlast još više nego Zamjatin i ne upozorava čitatelja na hipotetsku budućnost, već prikazuje jezivu stvarnost i možda objašnjava kako je do nje došlo.

4. Vladimir Georgijevič Sorokin, *Plavo salo*

Dok je čitatelj *Čevengura* A. Platonova (1926-1929) u nedoumici jer mu je teško odrediti radi li se o satiri ili istinskom utopističkom djelu, Sorokinovo *Plavo salo* ne ostavlja mjesta takvim dvojbama: ono zaista oslikava društvo koje je preraslo utopizam i koje se uslijed toga pretvorilo u „krvavu trenutačnost“ lišenu sjećanja i mašte (usp. Čalikova 1991: 7). Ovaj suvremeni roman, nastao desetljeće nakon pada Sovjetskoga Saveza, uzima si za zadatak svojevrsno razračunavanje s nedavnom ruskom prošlošću, istovremeno se odvijajući u bliskoj budućnosti u kojoj je kloniranje političkih i kulturnih radnika postalo moguće. Po objavljivanju je dočekan s prijeporom i otvorenim napadima zbog provokativnog, kritičkog (i satiričkog) odnosa prema prošlosti, ali i zbog eksplicitnog i šokantnog sadržaja koji su mnogi nazvali pornografskim i sablažnjivim. Kompleksan jezik i mjestimično nerazumljiva radnja izazvali su žučne rasprave i polemike i među kritičarima i među publikom te, kako ističe spomenuta autorica, optužbe za „nasilje nad jezikom“ (isto: 72). Početni, epistolarni dio na mješavini je ruskog, engleskog, kineskog, njemačkog i autorovih vlastitih neologizama (baš zato će M. Lipovecki roman nazvati višejezičnim!), tako da autor nalazi za shodno knjigu završiti dvama kratkim dodacima: rječnikom kineskih riječi i rječnikom ostalih riječi i izraza upotrijebljenih u tekstu.

V. Sorokin čitatelja otuđuje od teksta odmah i bez mnogo objašnjenja. Sorokinov stil tvori „postmodernistički efekt uzajamnog prožimanja kaosa i harmonije, harmonije kaosa, kaotiziranog reda 'kaosmosa'" (usp. Lipoveckij 1999: traži pod „Goluboe salo pokolenija, ili Dva mifa ob odnom krizise"). Roman se otvara pismom koje prvi pripovjedač, Boris Gloger, upućuje svom ljubavniku. Pisano je na (mogućem) jeziku budućnosti, zasićenom kineskim, s mjestimičnim posuđenicama iz engleskog: "To nije uspomena. To je moj privremeni, sirasti brain-yu shi plus tvoj gnojni minus pozit" (Sorokin 2004: 7). Neki istraživači tvrde da jezik u *Plavom salu* odražava stanje u ruskom jeziku danas, za razliku od klasičnih distopijskih romana gdje je jezik vrlo usporediv s jezikom vremena u kojem je napisan, uz izvjesne ustupke vjerojatnom vokabularu budućnosti (usp. Kabanova 2011: 73). Jezik odražava stvarnost u kojoj se roman odvija i među likovima nema nikakve barijere. Čitatelj je onaj pred kojim je izazov, i on je neizostavni dio Sorokinova, gotovo interaktivnog, stvaralaštva. Promjene u jezičnom izražavanju i naraciji zahtijevaju odgovor od čitatelja, na neki ga način čak i nude. V. Sorokin raskrštava s tradicionalnom tekstualnošću u romanu i zamjenjuje je netradicionalnim izričajem, možda dijelom i zato kako bi što vjernije dočarao koliko je svijet u kojem se radnja odvija različit od čitateljeva. Važnost jezika posebno dolazi do izražaja tijekom samoga procesa proizvodnje plavog sala, odnosno u tekstovima koje proizvode klonovi sedmoro ruskih spisateljskih klasika (u različitim modifikacijama, što označava broj uz svakoga od njih): Tolstoj – 4, Čehov – 3, Nabokov – 7, Pasternak – 1, Dostojevski – 2, Ahmatova – 2 i Platonov – 3. S vremena na vrijeme „objekti" upadaju u stanje somnanbulizma u kojem (nesvjesno, naravno, i uz velike napore) počinju pisati tekstove, što rezultira stvaranjem potkožnog (plavog) sala na njihovim tijelima. U (kvazitolstojevskim, kvazičehovljevskim, itd.) tekstovima koji tako nastaju prepoznajemo parodijsko i ironijsko oponašanje stila svakog od pisaca, tj. Sorokin njihove stilove imitira, parodira i deformira, više ili manje uspješno.

Svrha ovih de(kon)struktivnih parodija nije sasvim jasna kad se uzme sama za sebe, osobito zato što klonovi i sam Boris nestanu iz priče otprilike na trećini romana. Međutim, čak i tako rano u priči oni igraju važnu ulogu jer je raspad tradicionalne tekstualnosti u ovoj prozi „simptom [je] postsovjetskog uništenja mita o ruskoj književnosti" (Kabanova 2011: 78). Taj mit potvrđuje činjenica da se književnost stvara u laboratoriju koji biva uništen. Književnost se mijenja i u stvarnosti i unutar teksta, i ne funkcionira više kao nekada, niti je to u stanju. V. Sorokin od književnih klasika, kultnih figura (u prvom redu ruske) kulture traži ono što u postsovjetskom društvu nisu sposobni ponuditi – „simbolički autoritet"

(isto: 82). To je podjednako jasno i u laboratoriju i onda kad se radnja vrati u 20. stoljeće, u Staljinovu Rusiju, odnosno Sovjetski Savez. Pisac se poziva na prethodni književni kanon (zna se što na hijerarhijskoj ljestvici kulture predstavlja ruska književnost, ne samo 19. stoljeća), dekonstruira, tj. destruira književne konvencije i narušava jezičnu suverenost djela kako bi supostavio, kontrastirao prošlost i suvremenost i istodobno ih povezao.

Radnja romana počinje 2. siječnja 2048. i ispočetka se odvija u istočnom Sibiru, odakle glavni lik, biofilolog Boris Gloger, piše o svojoj svakodnevici ljubavniku Heiu Longu Jiangu. Iz pisama čitatelj ne može zaključiti ništa o političkoj stvarnosti Glogerova vremena, ali društvo je prilično dobro opisano. Stanovnici postaje često uživaju u raznim opojnim sredstvima i nesputanome seksu, što se donekle može pripisati izolaciji koja im je nametnuta, što zbog vremenskih nepogoda, što zbog kontroverznog posla kojim se bave. Borisov ugodan život na proizvodnji superizolatora, naslovnog plavog sala, završava njegovim ubojstvom u agresivnom napadu sibirskih Zemljojeba, sekte pobjegle od civilizacije u 2068. godini. U tom trenutku mijenja se pripovijedanje: iz epistolarnog romana u kojem jedan ljubavnik piše drugome, prelazi se u naraciju u trećem licu i u njoj ostaje do kraja. Tvar tajanstvenih i magičnih svojstava zamrzava se i šalje vremeplovom u prošlost, u 20. stoljeće, 1954. godinu, u doba Staljinove vladavine (podsjetimo: u stvarnosti Staljin umire godinu ranije). Staljin i (također živi i bodri) Hitler bore se za posjedništvo plavog sala, da bi prvi, zajedno sa svojim ljubavnikom, grofom Hruščovom, pobijedio i injektirao si salo u mozak. Dolazi do svjetske katastrofe, svijet se uništava. Na kraju se priče Staljin zatječe kao sluga tog istog mladića kojemu Gloger na početku romana piše pisma. Dijelom se navodi pismo kojim se roman otvara i koje sad pronalazi svog adresata, a on ga s prijezirom baca na pod. Ispostavlja se da je riječ o blaziranom mladiću koji je uspio ostvariti svoju maštu o ogrtaču od plavoga sala, sastavljenomu „od 416 djelića“ (Sorokin 2004: 355). Je li vrijedilo truda, nakon svih muka i svega nasilja, da taj „predmetni simbol vlasti i slobode“ (Lipoveckij 1999: traži pod „Goluboe salo pokolenija, ili Dva mifa ob odnom krizise“), „ruski Graal“ (Genis prema Lipoveckij, isto), neprocjenjiva dragocjenost, koncentrat kreativne energije, emanacija stvaralaštva, završi na ramenima jedne ništavne osobe?!

Pristup djela problemima sekte, religije općenito, satiričan je i mjestimično groteskan (ovaj se opis, ustvari, može primijeniti na cijeli roman). Sekta Zemljojeba ima svoje vjerske građevine, škole i povijest raskola koja seže na početak 21. stoljeća, kad su se podijelili na sjeverne i južne Zemljojebe (usp. Sorokin 2004: 156). Osim ove najosnovnije podjele, Zemljojebi imaju relikvije i

mučenike. Dok su u Zamjatinovu *Mi* i Platonovljevu *Čevenguru* društvena uređenja (a u J. Zamjatina i diktator koji je na čelu države) religija sami po sebi, *Plavo salo* eksplicitno se dotiče religijskih tema unutar toga konteksta. Nema nijednog elementa društva ni distopije kao žanra koji nije podvrgnut parodiranju. V. Sorokin pokušava pobjeći od prošlosti, osobito od pokušaja rehabilitacije Staljina (i njegova užeg kruga suradnika) krajem 20. i početkom 21. stoljeća. Prikrivenu kritiku prestankom stroge cenzure zamijenila je nemilosrdna parodija koja čitatelju želi prikazati svijet i književnost bez mistificiranja, bez kultova ličnosti koji graniče s teokracijom. Sorokin se *Plavim salom*, sa svojim zalaganjem za odbacivanjem kulture, zaista može – parafraziramo M. Lipoveckog – nazvati antikulturnim diverzantom koji se suprotstavlja kulturnom fundamentalizmu. Napisana, kako je izjavio sam autor, povodom „pogibije ruske kulture", Sorokinova je prozna de(kon)strukcija za svrhu imala razilaženje, ne samo s književnim normama (i normama kulture općenito), nego i s društvenima, u prvom redu s kultovima ličnosti koji i do danas okružuju vođe bivšeg Sovjetskog Saveza.

5. Josip Mlakić, *Planet Friedman* (2012) i Edo Popović, *Lomljenje vjetra* (2011)

Osvrnut ćemo se i na dva suvremena romana na hrv. jeziku. Radi se o *Planetu Friedman* (2012.) Josipa Mlakića *i Lomljenju vjetra* Ede Popovića (2011.). Mlakić, na Zamjatinovu tragu, piše o besprijekorno organiziranom bezličnom megakolektivu budućnosti, ujedno aludirajući na našu sadašnjost u kojoj su otrovne klice novoga doba već nikle i ubrzano rastu i jačaju. Naslovni junak – planet Friedman – naš je planet u bliskoj budućnosti, a njegovo ime asocira na oca neoliberalizma, Miltona Friedmana, što se, ipak, izrijekom nigdje ne navodi. S obzirom na svoj status, ljudi žive u četirima zonama, od elitne zone A do zone izopćenih, zone C i Slobodne zone. Upravo je tako koncipiran, strukturiran, i roman: prvo poglavlje, odnosno prvi dio, kako ga naziva Mlakić, nazvano je Zona A, drugo – zona B itd. Odnos „režimskog" liječnika Gerharda Schmidta i atletičarke Paule Bolt neizbježno podsjeća na onaj između junaka D-503 i I-330 iz Zamjatinova *Mi*, žene u koju se spomenuti zaljubljuje i pod čiji utjecaj pada, čije stavove uvažava i slijedi. Makar ju je nedugo prije toga promatrao kao „meso u koje je ubrizgavao stimulanse" (Mlakić 2012: 7), Schmidt se prepušta sportašici: u svijetu očišćenom od osjećaja, osim onih kemijski, odnosno sintetički izazvanih (jer su „emocije beskorisni balast"), ona otvara oči svom zaštitniku, mijenja ga, vraća iz stanja humanoida u iskonsko ljudsko stanje, nudeći mu knjige koje je

donijela iz svoje zone, zone B. O dehumanizaciji društva u kojem je moguće počiniti zločin iz samilosti (isto: 70) i u kojem je umjesto umjetnosti na cijeni *reality show*, svjedoče fraze – uz već navedenu o emocijama – što sažimaju zakone fridmanovskog svijeta: „Pohlepa je dobra“, „Samilost je destruktivna“, „Naša moć proizlazi iz njihova neznanja“ (isto: 111). Dapače, ne samo da sve stvari imaju tržišnu vrijednost – imaju je i ljudi: svatko ima svoj prag solventnosti i padne li ispod njega, riskira progonstvo. Ljudskost je deformirana i degradirana. Međutim, uza sav pesimizam, na kraju se romana ukazuje nada u sutrašnji bolji svijet, ono što bismo, pozivajući se na A. Flakera, mogli nazvati optimalnom projekcijom kao orijentacijom na budućnost, gdje je bitno kretanje kao biranje optimalne varijante u prevladavanju zbilje.

U kratkom Popovićevu romanu *Lomljenje vjetra* mračno je doba već nastupilo. Prostor radnje ograničen je na Hrvatsku koja je 2020. nepostojeća, odnosno utoliko postojeća što je, pod nazivom Holding, razdijeljena na sedam najvećih gradova opasanih zidom: Zagreb, Osijek, Dubrovnik, Rijeku, Split, Pulu i Zadar. Zid kao barijera koja odvaja moćne od sirotinje, napredak od nazatka, figurira i u Zamjatinovu *Mi*. Ujedinjenim gradovima vladaju Hanezloti, tj. Hanezlo (što je akronim krilatice: „Heroj, a ne zločinac!“) koje pokreće lakomost i strast prema profitu, time i sklonost izrabljivanju: „Rat političare, lažljive, pohlepne i potkupljive imbecile, pretvori i u mahnite imbecile. Tako su Hanezloti opljačkali (to se zvalo 'privatizacijom' ili 'smanjivanjem javnog sektora') i rasprodali zemlju i sve što se na njoj nalazilo, te vodu i zrak“ (Popović 2011: 39). Roman čine tri paralelne fabularne linije: u prve dvije susrećemo Vrtlara i Fraktalnu, te Vanču. Dvoje prvonavedenih par su pripadnika tajnog pokreta Nejestivi, koji se nasiljem odupiru društvenim anomalijama pogubljujući dužnosnike Holdinga. Vanča je njihov bivši član, sad angažiran u potrazi za ubojicom jednog od Holdingaša. U trećoj fabularnoj liniji pratimo Ivana Vidu, bivšeg borca Domovinskog rata, koji u planinarenju po Velebitu traži mir. U jednom od tih pohoda on naiđe na ratnika s bivših neprijateljskih položaja i sprijatelji se s njim, otkrivši kako dijele iste misli o besmislu ratovanja.

6.

Iako se naizgled bave različitim temama i opisuju različite moguće svjetove, svi autori govore o istome – o neispunjenoj ljudskoj želji za savršenstvom i savršenim svijetom koji će čovječanstvo prije pokvariti nego istinski ostvariti. Sva su ova djela usredotočena na ono negativno u ljudskom

životu, i kao takva, svako na svoj način, jako udaljena od utopijskog modela. Težnja prema uspjehu, energija i napor u koje likovi investiraju, često su u toj antiutopijskoj/distopijskoj prozi važniji od samog dostignutog cilja. Mehanizmi koji u distopijskim fikcijama degeneriraju svijet raznovrsni su i mnogobrojni – od represije i izolacije do zaborava. Tako, na primjer, J. Zamjatin u romanu *Mi* govori o gubitku ljudskosti/individualnosti i očajničkim pokušajima da se ta individualnost povrati; A. Platonov u *Čevenguru* izlaže načine kojima se dolazi na vlast i pokušava prodrijeti u misaoni sklop ljudi „na drugoj strani", to jest birokratskih vlastodržaca, a V. Sorokin u *Plavom salu* pokušava dekonstruirati kultove ličnosti koje su njegovali diktatori. Zamjatina zanima „pokret otpora", odnosno pobuna protiv društva – stavovi njegovih likova primarno su anarhistički. Slični su i aktivistički nastrojeni Popovićevi otpadnici koji ne prezaju ni od terorizma ni ubijanja. Platonovljevi likovi uronjeni su u konformizam, iskreno uvjereni u svoj sustav, zbog čega i stradavaju, dok Friedmanova doktrina ili ideologija ne čini sretnima čak ni pripadnika društvene elite, kakav je Mlakićev Schmidt.

Utopije predstavljaju život i svijet kakav bi ljudi htjeli imati i o kakvu maštaju, smatrajući da su ga zaslužili; distopije ili antiutopije predstavljaju budućnost kakva bi se mogla dogoditi. Osim što skreću pozornost na tu budućnost, distopije izoliraju i opisuju ono što u pojedinom društvu, pojedinoj zajednici, ne valja. Negativna sadašnjost može biti jednako bolna kao i negativna budućnost, što najbolje izražava Platonovljev *Čevengur*, a u tome jedva da zaostaju i romani naših suvremenih pisaca, Popovića i Mlakića. Posljednji će u jednom intervjuu naglasiti kako je bit distopije opisati sadašnjost, reflektirajući njezinu grotesknu sliku u bližu ili dalju budućnost (traži pod: „Intervju: Josip Mlakić"). Popovićeva i Mlakićeva proza upozorava na već važeće (izokrenute) vrijednosti tog novog, prijetećeg, uznemirujućeg, izrazito dehumanizirajućeg doba. Na čitateljima je ne samo da upozorenja shvate ozbiljno, već i da budu utopijska energija, onaj dio društva koji radi na njegovu poboljšanju.

Izvori

J. Mlakić, *Planet Friedman*, Fraktura, Zagreb 2012.

A. Platonov, *Čevengur* (prev. R. Božić Šejić), Breza, Zagreb 2005.

E. Popović, *Lomljenje vjetra*, OceanMore d.o.o., Zagreb 2011.

V. Sorokin, *Plavo salo* (prev. F. Cacan), Fraktura, Zagreb 2004.

J. Zamjatin, *Mi* (prev. R. Božić Šejić), Breza, Zagreb 2003.

Literatura

G. Beauchamp, „Of Man's last Disobedience: Zamiatin's „We“ and Orwell's „1984“. *Comparative Literature Studies, Vol. 10*, 1973., 285–301.

K. M. Booker, *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*, Greenwood Press, Westport, CT 1994.

E. Borenstein, *Men Without Women: Masculinity and Revolution in Russian Fiction*, *1917. – 1929.* Duke University Press, Durham, N. C. 2000.

P. R. Bullock, *The Feminine in the Prose of Andrey Platonov*, Legenda, European Humanities Research Centre, London 2005.

K. Clark, *The Soviet Novel: History as Ritual*, The University of Chicago Press, Chicago 1981.

V. Čalikova, „Predislovie“, u: *Utopija i utopičeskoe myšlenie* (ur. V. Čalikova), Progress, Moskva 1991., 3–20.

R. Fogley, „I-330: Counterpart of Christ in Zamyatin's We“, u: *WR: Journal of the Arts & Sciences Writing Program*, 2009., 69–79.

M. D. Gordin; H. Tilley; G. Prakash, *Utopia/ Dystopia: Conditions of historical possibility*, Princeton University Press, Princeton 2010.

A. Hansen-Löve, „Utopija/apokalipsa“, u: *Pojmovnik ruske avangarde, 9*. (ur. A. Flaker i D. Ugrešić, prev. E. Ratković), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1993., 9–39.

D. S. Kabanova, *Sites of Memory: Soviet Myths in Post-Soviet Culture* (disertacija), University of Illinois, Champaign 2011.

I. Malenica, Z. Matek Šmit, „Antiutopijska i dekonstruktivna vizija: Vladimir Sorokin, *Plavo sab*“, u: *Croatica et Slavica Iadertina* (ur. J. Lisac), Vol. 11/1 No.11., Sveučilište u Zadru, Zadar 2016., 193–202.

L. Mumford, Povijest utopija (prev. P. Tomić), Jesenski i Turk, biblioteka Labirint, Zagreb 2008.

T. Seifrid, *Andrei Platonov. Uncertainties of Spirit*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.

R. Šejić, „Aspekt vremena u romanima E. Zamjatina 'Mi' i G. Orwella '1984'“, *Croatica et Slavica Iadertina* (ur. J. Lisac), Sveučilište u Zadru, Zadar 2005., 386–399.

Web-literatura

Il'in, I. 2001. „Distopija“, u: *Postmodernizm. Slovar' terminov*. Moskva: Inion Ran – Intrada, URL: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/ilyin-book.htm, pristupljeno 1. prosinca 2014.

„Intervju: Josip Mlakić“, URL: http://www.tportal.hr/kultura/roman2013/270895/U-mom-buducem-svijetu-skinuta-je-PR-ovska-sminka.html., pristupljeno 29. studenoga 2013.

Lipoveckij, M. 1999. „Goluboe salo pokoljenija, ili Dva mifa ob odnom krizise“ URL: http://www.srkn.ru/criticism/lipovetskiy.shtml, pristupljeno 30. studenoga 2014.

Sažetak

Mehanizmi koji u distopijskim fikcijama degeneriraju svijet raznovrsni su i mnogobrojni – od represije i izolacije do zaborava. Tako, na primjer, J. Zamjatin u romanu *Mi* govori o gubitku ljudskosti/individualnosti i očajničkim pokušajima da se ta individualnost povrati; A. Platonov u *Čevenguru* izlaže načine kojima se dolazi na vlast i pokušava prodrijeti u misaoni sklop ljudi „na drugoj strani“, to jest birokratskih vlastodržaca, a V. Sorokin u *Plavom salu* pokušava dekonstruirati kultove ličnosti koje su njegovali diktatori. Zamjatina zanima „pokret otpora“, odnosno pobuna protiv društva – stavovi njegovih likova primarno su anarhistički. Platonovljevi likovi uronjeni su u konformizam, iskreno uvjereni u svoj sustav, zbog čega i stradavaju. Utopije predstavljaju život i svijet kakav bi ljudi htjeli imati i o kakvu maštaju, smatrajući da su ga zaslužili; distopije ili antiutopije predstavljaju budućnost kakva bi se mogla dogoditi. Osim što skreću pozornost na tu budućnost, distopije izoliraju i opisuju ono što u pojedinom društvu, pojedinoj zajednici, ne valja. Negativna sadašnjost može biti jednako bolna kao i negativna budućnost, što najbolje izražava Platonovljev *Čevengur*, a u tome jedva da zaostaju i romani *Lomljenje vjetra* i *Planet Friedman* naših suvremenih pisaca E. Popovića i J. Mlakića. Popovićeva i Mlakićeva proza upozorava na već važeće (izokrenute) vrijednosti tog novog, prijetećeg, uznemirujućeg, izrazito dehumanizirajućeg doba. Na čitateljima je ne samo da upozorenja shvate ozbiljno, već i da budu utopijska energija, onaj dio društva koji radi na njegovu poboljšanju.

Dystopian thematisations of the future: from Zamyatin to Mlakić and Popović

(Summary)

The mechanisms used to degenerate the world in dystopian fiction are varied and numerous – from repression and isolation to oblivion. For example, Evgeny Zamyatin, in his novel *We* (*My*, 1920), discusses the loss of humanity / individuality and the desperate attempts to reclaim said humanity, Andrei Platonov in *Chevengur* (1926-1929) showcases the ways of acquiring power and tries to penetrate the mentality of the people „on the other side", which is to say of the governing bureaucrats, and in *Blue Lard* (*Goluboe salo,* 1999), Vladimir Sorokin attempts to deconstruct the personality cults fostered by dictators. Zamyatin is interested in "resistance", which is to say in rebellion against society – his characters' outlooks are primarily anarchistic. Platonov's characters are mired in conformism, with sincere faith in their system, and this ultimately causes their downfalls.

Utopias represents life and the world which people would like to have and the kind which they fantasise about, feeling that they have deserved it; dystopias or anti-utopias represent the future which might happen. Aside from bringing attention to that future, dystopias isolate and describe that which is wrong in a society, a certain community. The negative present can be equally painful as a painful future, a sentiment best expressed in Platonov's *Chevengur*, which is something in which the novels of our contemporary authors – *Breaking the wind* (*Lomljenje vjetra*, 2011) by Edo Popović and *Planet Friedman* (2012) by Josip Mlakić are not far behind. Their prose warns of already existing (distorted) values of this new, threatening, disturbing, extremely dehumanising age. It is up to the readers not only to take these warnings seriously but to be utopian energy, that part of society working to improve it.

Keywords: utopia, dystopia/anti-utopia, future, degeneration, (de)humanization

Daniel Mikulaco

Modeli suvremene hrvatske kratke proze

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 821.163.42.09-32“199“

U radu se kritički razmatraju neki od relevantnijih pokušaja usustavljivanja (klasifikacije) modela (*praksi*, *projekata*, *izričaja*, *strategija*) suvremene hrvatske kratke proze 90-ih godina prošloga stoljeća (Bagić, Pogačnik, Oraić Tolić, Štiks, Rem, Nemec, Zlatar, …) s naglaskom na žanrovskim, motivsko-tematskim, prostorno-vremenskim, poetičkim i relacijskim razinama te potrebitim terminološkim korekcijama i nadopunama. Cilj istraživanja je novi, potpuniji i terminološki precizniji prijedlog književno-povijesnog sintetskog prikaza modela i praksi kratkih proznih vrsta 90-ih g. XX. stoljeća, a pri čemu će se rabiti sljedeće metode: deskripcija, dedukcija, komparacija, analiza, sinteza, klasifikacija.

Ključne riječi: suvremena hrvatska kratka proza, novela, kratka priča, modeli pripovjednih praksi, književno-povijesni prikaz, devedesete godine dvadesetoga stoljeća, rat, poraće

Razmatranje aktualnih modela

Nešto se tu događa.
Samo to treba pokupiti, posložiti i baciti na papir.

Cvjetko Milanja

Može se reći kako su do sada, s obzirom na već zamjetan vremenski odmak i kvantitetu pisanja o književnosti devedesetih, već uočeni i naznačeni neki od zastupljenih proznih/književnih *modela*, *praksi*, *projekata*, *izričaja*, *strategija*, … – tj. *poetičkih tendencija* toga, u općem kulturološkom smislu, (ne)očekivano burnog i prevratnog te, u konačnici, krvavog ratnog desetljeća.

Među znanstvenicima i kritičarima koji se bave suvremenom hrvatskom književnošću, razmatranju kratke prozne produkcije ili pojedinih segmenata – bilo

žanrovskih, tematskih ili poetičkih – ozbiljnije su se posvetili: Krešimir Bagić (quorumaški korpus), Helena Sablić Tomić (autobiografski korpus i žensko pismo), Dubravka Oraić Tolić (dokumentarizam, postmodernističke značajke i kulturološki kontekst), Andrea Zlatar (dokumentarizam i autobiografizam, žensko pismo, feminizam, urbana proza), kritičarka Jagna Pogačnik (roman i kratka proza), zatim Krešimir Nemec (uglavnom roman), Julijana Matanović (roman, ratno pismo), Goran Rem (ratno pismo), Slobodan Prosperov Novak (povijesni pregled), Dean Duda (FAK), ... a tu su još i kritičari i/ili antologičari poput Velimira Viskovića, Kruna Lokotara, Igora Štiksa, Roberta Perišića, Jurice Pavičića, Borisa Becka, Seada Serdarevića, Zdravka Zime... – koji su u nekoj mjeri pratili recentnu produkciju.

Neka od ususstavljenijih čitanja

I 80-te, a osobito 90-te, velikim su dijelom obilježene novelističkom produkcijom (novelom, kratkom pričom i vrlo kratkom pričom) u cijelom nizu različitih varijanti koje su načelno svodive pod, kako ističe Bagić[1], definiciju Northorpa Fryea da je kratka priča *imaginativna konstrukcija koja elemente iskustva uobličava u umjetničku konstrukciju*. Bagić će istaknuti kako se upravo 80-ih, pod utjecajem umnažajućih oblika i modusa komunikacije, informatizacije svijeta i fragmentacije iskustva, dogodilo *temeljito presvlačenje kratke priče*, koja je, nadajući se kao najprikladniji oblik za iskazivanje suvremenog senzibiliteta, promijenila svoj status te iz rubnog prerasla u prestižni žanr.

- Krešimir Bagić u dva svoja antologijska izbora i dva eseja: 1. *Poštari lakog sna*: *proza quorumova naraštaja* [2] – u kojoj ostvaruje i nudi izbor quorumaške pripovjedne proze (od vrlo kratke priče do romana); 2. *Goli grad*: *antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*[3] – u kojoj nudi panoramu kratke priče; 3. *Damoklov mač stvarnosti*[4] ili 4. *Proza urbanog pejzaža*[5] – isti eseji različito naslovljeni koji se bave modelima kratke priče 90-ih, nudi vlastito viđenje

[1] Prema Bagić, Krešimir: *Goli grad: antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*: *Proza urbanog pejzaža*, Naklada MD, Zagreb 2003., str. 4.

[2] *Poštari lakog sna*: *proza quorumova naraštaja*, Quorum, Naklada MD, Zagreb 1996.

[3] *Goli grad: antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*, Naklada MD, Zagreb 2003.

[4] Bagić, Krešimir: *Damaklov mač stvarnosti*, Reč – Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, Beograd, br. 69/15, 2003., str. 277–295.

[5] „Proza urbanog pejzaža", u: Bagić, Krešimir: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Disput, Zagreb 2004., str. 111–147.

osnovnih poetičkih tendencija književnih pripovjednih praksi posljednja dva desetljeća 20. stoljeća. One su, prema podnaslovima, svodive na sljedeće:

1. u 80-ima; dominacija Quorumova projekta i njemu poetički bliskih praksi iščitanih kroz tri osnovna modela:
   a) *minimalistička proza*[6] – D. Slamnig, S. Habjan, C. Klein, P. Vrabec, B. Gregorić, Z. Bužek, E. Jurković, D. Ogurlić...
   b) *konceptualna proza*[7] – E. Budiša, D. Miloš, Lj. Domić, M. Kožul, V. Boban, N. Petković...
   c) *proza urbanog pejzaža*[8] – E. Popović, M. Bašić, D. Ogurlić, V. Čolić...; te D. Rešicki, K. Mićanović i Z. Ferić; a kao objedinjujuća tendencija se nadaje *konceptualnost*
2. u 90-ima je uočljiv nastavak Quorumova koncepta te sudar sa zbiljom i informatizirajućim svijetom, što rezultira sljedećim modelima kratke priče:
   a) *kritički mimetizam*[9] – M. Jergović, R. Mlimarec, R. Perišić, A. Tomić, Z. Ferić, B. Radaković i T. Kulenović
   b) *eskapizam*[10] – R. Simić, R. Mlinarec, M. Vuković Runjić i M. Brumec

---

[6] Oni kratki prozni oblici (vrlo kratka i kratka priča) (...) *u kojima je izmjena pripovjednih perspektiva, sekvenci i postupaka tako munjevita da nalikuje izmjeni kadrova u kakvom videospotu*. – Bagić: *Poštari lakog sna*..., str. 10.

[7] U širem smislu proza (...) *koja istodobno posreduje fikcijski svijet i autorovu zamisao o najprikladnijim načinima njegova oblikovanja*, koja ukazuje na ideju vlastite konstrukcije – autoreferencijalnost, uporaba različitih tipova diskurza, metafikcionalnost... - prema: Bagić: *Poštari lakog sna*..., str. 16.

[8] Urbanost – *grad* (...) *izravno i posredno, na razini teme i na razini stila* – prema: *Poštari lakog sna*..., str. 24.

[9] (...) *je pojam koji, s jedne strane, naglašava izniman interes prozaika devedesetih za stvarnost koja ih okružuje, ali koji, s druge strane, pretpostavlja i njihovo prepoznatljivo pozicioniranje spram iste te stvarnosti. Mimetičnost se pritom realizira u prikupljanju i literarizaciji svakodnevnih motivsko-tematskih evidencija, a kritičnost posredstvom diskurzivne intonacije priče (koja varira od humora preko groteske do nedvosmislenog polemičkog osporavanja).* – Bagić: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*..., str. 123.

[10] Eskapizam (eng. *escape* – bijeg iz zbilje, od života / u imaginaciju ili egzotiku...): (...) *je naličje kritičkog mimetizma*. (...) *dio pisaca svjesno je odvratio pogled od „jake" domaće zbilje i radnje svojih kratkih priča smjestio u daleke, domaćem čitatelju malo poznate predjele.* (...) *Prostorno izmještanje odnosno delokaciju priče u hrvatskih pripovjedača moguće je tumačiti različito – kao svjesnu egzotizaciju teksta, kao pokušaj*

c) *interdiskurzivnost*[11] – S. Andrić, Ž. Zorica te B. Perić
d) *proza urbanog pejzaža* (urbanost i *kao tema* i *kao stil*) – E. Popović i M. Bašić (iz 80-ih), D. Rešicki i K. Mićanović (*međugeneracija*) te S. Karuza, N. Ušumović, D. Desnica i Marinela (u 90-ima).

Za oba će desetljeća Bagić zaključiti da su karakterizirana *poetičkom i stilskom raznorodnošću* te da se, unatoč evidentnim razlikama između *dva naraštaja,* ipak može govoriti o kontinuitetu. Iako Bagić dobro evidentira osnovne tendencije i prakse, ipak treba ukazati kako ova eksplicirano poosobljena slika[12], preferirajući uvjetno mlađe autore, koji se kratkim prozama afirmiraju tijekom 80-ih i 90-ih, te uglavnom one vezane uz Quorum (što je i razumljivo s obzirom na to da je i sam Bagić *quorumaš*) ipak ispušta iz vida svu kompleksnost hrvatske prozne književne scene s kraja stoljeća, a time i cjelovitost slike. Nudi se dojam da su kratke proze pisali samo quorumaši i njima bliski, i da su samo oni pisali dovoljno dobro, a to jednostavno nije točno. Budući da se pri svojem opisu Bagić usmjerio najvećim dijelom na autore bliske Quorumu, a u opisu 90-ih u žanrovskom smislu samo na „kratku priču", onda je ponuđena slika i očekivana. No, izostavljajući autore poput primjerice: Ivana Aralice, Iva Brešana, Stjepana Čuića, Gorana Tribusona... – one koji pripadaju nešto starijim naraštajima[13]; ili

univerzalizacije osobnoga iskustva, ali i kao alegoričan govor o hrvatskoj zbilji – Bagić: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*..., str. 133.

[11] Interdiskurz (f. *interdiscours*, nj. *Interdiskurs*) – pojava *kada tekst postaje poprište susreta različitih diskurzivnih matrica te njima pripadajućih iskustava i semantičkih konfiguracija* (...), a *obilježavaju ga strukturna i semantička polifoničnost, heterogenost, postupci višestrukog kodiranja i dekodiranja, bogata evokativnost...* – Bagić: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*..., str. 136.

[12] *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*..., str. 147.

[13] Kronološki izbor (1990. – 2000.) tridesetak manje spominjanih novelističkih zbirki autora, među kojima su i mnogi klasici hrvatske književnosti, a koji su u 90-ima objavili barem jednu zbirku: Zvonimir Majdak: *Motreći sa stropa Irenu i njenog muža* (1990.); Slobodan Novak: *Južne misli* (1990.); Višnja Stahuljak: *Crne trubače: žumberačke priče* (1990.); Sunčana Škrinjarić: *Jogging u nebo* (1991.); Milko Valent: *Al-Gubbah: nježna palisandrovina* (1992.); Ivan Slamnig: *Sabrana kratka proza* (1992.); Dubravko Horvatić: *Đavo u podne: izabrane novele* (1993.); Feđa Šehović: *Priče iz Vitaljine: Janino, 1972. – 1993.* (1993.); Čedo Prica: *Priče iz Duge ulice* (1994.); Tatjana Arambašin: *Priče putuju vlakom* (1995.); Stjepan Čuić: *Staljinova slika i druge priče* (1995.); Irena Lukšić: *Noći u bijelom satenu* (1995.); Slavica Stojan: *Priče iz starog Dubrovnika* (1995.); Stjepan Čuić: *Presretač* (1996.); Sunčana Škrinjarić: *Pasji put* (1996.); Slobodan Šnajder: *Knjiga o sitnom* (1996.); Ivan Kušan: *Promišljeni, dugi gnjev* (1997.); Stjepan Mihalić: *Igra nad Dobrom* (1997.); Jozo Vrkić: *Božji smijeh* (1997.); Vesna Biga: *Čovjek koji je čeznuo čudo* (1998.); Milko Valent: *Vrijeme je za kakao* (1998.); Tatjana Arambašin: *Gnjavatori*

recimo Siniše Glavaševića, Alenke Mirković-Nađ, Ratka Cvetnića...; pa Miljenka Smoju, Đermana Senjanovića, Viktora Ivančića...; izostavljen je i opis nekih bitnih strategija i tendencija.

- Jagna Pogačnik[14], kritičarka koja je većim dijelom iščitala proznu produkciju 90-ih i koja intenzivno prati i najnoviju scenu, u svojim promišljanjima proznih 90-ih zamjećuje tradicionalno prisutnu opreku *stari*/*mladi*, a koja se ovdje naznačuje kao bitna – osobito ako joj se pridoda opreka *pozicija*/*opozicija*, doduše manje u nekom ideologijskom, a više u tržišnom smislu. Pod *starim* (uopće proznim) *snagama* Pogačnikova podrazumijeva: I. Aralicu, N. Fabria, G. Tribusona, P. Pavličića, S. Tomaša, I. Vrkljan, R. Marinkovića, S. Drakulić, T. Bilopavlovića, T. Arambašin, D. Ugrešić, D. Cvitana, B. Vladovića, P. Kvesića, I. Brešana, D. Drndić..., a pod *mladim snagama* – onima koje su (...) *u ocrtavanju granica proznoga zemljovida ipak imale značajniju i kreativniju ulogu*: Z. Ferića, B. Radakovića, R. Cvetnića, S. Karuzu, J. Novakovića (USA), E. Popovića, M. Jergovića, A. Tomića, R. Perišića, T. Kulenovića, S. Andrića, J. Matanović, R. Simića, D. Šimpragu, N. Ušumovića, K. Pintarića, R. Mlinareca... Pogačnikova nadalje detektira:

  1. dva prevladavajuća *modela*:
     a) *dokumentarizam* – pod kojim podrazumijeva *ratno pismo* tj. *dokument jednoga vremena i ratne zbilje* (I. Vrkljan[15], S. Glavašević, A. Mirković-Nađ, R. Cvetnić, J. Mlakić[16])

(1998.); Daniel Načinović: *Obale, masline i trgovi* (1999.); Ivo Brešan: *Pukotine & druge priče* (2000.); Miro Gavran: *Mali neobični ljudi* (2000.); Hrvoje Hitrec: *Priče iz Držića* (2000.); Branko Maleš: *Male ljubavi* (2000.); Antun Pavešković: *Oproštaj* (2000.); Višnja Stahuljak: *Pripovijetke raznolike: predratne, ratne i poratne* (2000.)...

[14] Prema: Pogačnik, Jagna: „Kraj stereotipa o lošoj hrvatskoj prozi", u: *Backstage*, *Pop & Pop*, Zagreb 2002., 267–275.

[15] *Pred crvenim zidom: 1991. – 1993.* (1994.) – metafikcionalna, autobiografska i dokumentaristička proza.

[16] Josip Mlakić (1964.): prozaist – primarno je bosansko-hercegovački književnik hrvatske nacionalnosti. Iako je i član HDP-a, i sam se smatra i hrvatskim književnikom, svoju prvu knjigu (priče: *Puževa kućica* 1997.) tiskao je u Uskoplju te u njoj tematizira rat u BiH. Ista je tema i romana (hrvatsko-bošnjački rat) i priča koji će uslijediti (*Kad magle stanu*, 2000., nagrađivan...) Živi i radi u BiH. U tom smislu, riječ je o autoru koji u okvirima hrvatske prozne scene 90-ih nije relevantan. Još je, naravno, takvih autora koji ističu svoju dvojnu pripadnost, npr. Miljenko Jergović, Josip Lovrenović, Velibor Čolić... ili su njihove knjige tiskane u Hrvatskoj, npr. Semezdin Mehmedinović, Sead

b) autobiografsku prozu (G. Tribuson, P. Pavličić, J. Matanović, Ž. Čorak, A. Zlatar, ...)

2. *žanrovsku šarolikost* (*fantastična, žanrovska, eksperimentalna i eskapistička, socijalno mimetička, groteskna i humoristička proza*, ...)
3. nastavak Quorumova projekta (D. Miloš, D. Rešicki, E. Popović, S. Habjan & B. Greiner, ...)
4. *regionalno* (J. Pavčić, A. Tomić, V. Ivančić, Đ. Senjanović, R. Perišić – Splićani, te im pridružuje i T. Kulenovića)
5. *debitante* (K. Mićanović, N. Ušumović, P. Babića, R. Mlinareca, T. Zajeca, D. Stojčića, I. Štiksa).

Ovakva slika 90-ih, kako Pogačnikova dobro zaključuje u posljednja dva teksta u svojoj knjizi kritika, složena je, poetički i stilski heterogena, te produkt različitih (književnih, kulturnih) tradicija i slika zbilje. Uspoređujući 80-e i 90-e, *quorumaše* i *nove prozaike* (kako imenuje autore koji se afirmiraju u drugoj polovini 90-ih) – na prvi pogled suprotne svjetove, ova kritičarka ipak zastupa tezu (kojoj će se prikloniti i Bagić) o kontinuitetu, preuzimanjima i prilagodbama. No, unatoč većinom rijetko dobrim (iako ponegdje i ishitrenim) kritičarskim primjedbama, kriteriji i terminologija koje Pogačnikova ovdje predlaže ukazuju na zbrkanost i ne odgovaraju znanstvenom tipu ustavljivanja.

- Dubravka Oraić Tolić[17], autorica koja 90-e promišlja iz postmodernističkih teorijskih vizura izdvaja *postideološke strategije* kojima književnost zahvaća/ odgovara na *izazov zbilje*. Pretpostavka je da su umjetnici postmodernističkog određenja svjesni *da se zbilja u umjetnosti više ne da izraziti na ideološki način* pa stoga razvijaju različite *postideološke strategije*:
  1. i*ntertekstualnost* (*zbilja prikazana tuđim riječima,* citiranjem) –mogućnost posrednog i zaobilaznog pisanja o ratnoj zbilji – *preko drugih tekstova* (npr. N. Fabrio: *Smrt Vronskog*, 1994.)
  2. *dokumentarnost* (*poetika osobnog ratnog iskustva*) – misli se na *zapise neposrednih svjedoka i vidioca ratnih zbivanja* (...) ili u obliku citata – *iz tuđih usta*, ili neposredno – *autentična priča u prvom licu* (A. Mirković Nađ, R. Cvetnić)

Mahmutefendić... te se po ovom pitanju ne može generalizirati, već se svaki mogući prinos hrvatskoj književnosti treba zasebno klasificirati.

[17] Prema: Oraić Tolić, Dubravka, *Suvremena hrvatska proza*: *Izazov zbilje*, Republika, br. 5-6, 2001., 39–51.

3. *nostalgija* (*žal za izgubljenim domom*) – izraz, bilo kolektivnog ili individualnog, gubitka tla pod nogama, *doma* i *identiteta*; autorica prema literaturi (Svetlana Bogm) razlikuje dva tipa nostalgije:

a) *metaforičku* (*kolektivnu ili izlječivu*) – rješavanje kolektivnih frustracija restitucijom i *redizajniranjem* različitih historijskih/nacionalnih identiteta (simbola, zastava, himni, naziva ulica, spomenika...)

b) *metonimijsku* (*osobnu ili neizlječivu*) – individualne *boli za nepovratno izgubljenim oblicima života, posve određenim domom i identitetom*; izlučuje se nekoliko *nostalgičnih tehnika*:

c) *katalogizacija* – (izdvajanje, popisivanje *stvari*, *pojava* i *događaja* koji su obilježili nečiji prošli/nestali život)

d) *eidetske slike* – (evokacije, reminiscencije, percepcije koje izranjaju u oblicima živih slika, mirisa, boja...)

e) *imenovanje* – *oživljavanje domaćega* (lokalnoga) *nestandardnog jezika* (različitih dijalektalnih idioma, žargona, izraza...); ove su tehnike uočljive npr. kod P. Pavličića...

f) *nostalgično sjećanje* – prizivanje *likova, predmeta i događaja iz sjećanja na javu, kao realnih činjenica* koje se onda fikcionaliziraju (npr. J. Matanović)

g) *nostalgična topografija* – gradnja svojevrsne osobne *karte obilježene nostalgičnim točkama* poput dječje sobe, zavičaja, jezika... (npr. M. Jergović)

4. *indiferencija* i *revolt* – odgovor na kolektivnu/osobnu grubu zbilju u oblicima *novoga vala posttraumatske proze – od žestoke* i/ili *emotivne proze*, *bijega od zbilje*, *mistifikacije i simulacije* do *sirovog nasilja* i *destrukcije svih smislova i vrijednosti* (npr. S. Drakulić, Z. Ferić i pisci okupljeni oko *FAK-a*).

- Igor Štiks, kao suurednik *22 u hladu*: *antologije nove hrvatske proze 90-ih* s D. Šimpragom, u svojem autorskom panoramskom prilogu na kraju antologije[18] iščitava kvantitativnu i kvalitativnu dominaciju novelistike (i vrlo kratke priče, i kratke priče, i novele), osobito kod autora koji se u 90-ima tek afirmiraju te nasuprot romanu.

[18] Štiks, Igor: *Čvorišta nove proze*, u: *22 u hladu – antologija nove hrvatske proze 90-ih*, ur. Dalibor Šimpraga / Igor Štiks, Celeber, Zagreb 1999., 213–218.

Tipologija koju Štiks predlaže je sljedeća:

1. *trivijalno i fantastično* – po uzoru na Pavličićevu i Tribusonovu *trivijalnu matricu* u koju se onda ubacuje *socijalno nabijene sadržaje* (Igor Petrić, Jurica Pavičić, Emil Strok, Dinko Lucić, ...) ili pak autori koji se okreću *fantastičnom prosedeu* (...) *kao dominantnom principu* (Boris Perić, Sanja Lovrenčić, Milana Vuković Runjić, Marija Sopina, Zvjezdana Jembrih...)
2. *(neo)avangardizam* – koji zauzima *marginalnu poziciju u korpusu nove produkcije* (Željko Kipke, Sead Mahmutefendić, Mario Sopina, Đermano Senjanović, Sanjin Sorel)
3. *esejizam, lirizam i historiografska fikcija* kao *mali dio proznog korpusa* (...) *nastao u duhu racionalnog*... (Stanko Andrić, Petar Babić, Davor Mojaš te Branko Maleš, Krešimir Mićanović, Delimir Rešicki, Senko Karuza i Marinela – kao osobito skloni lirizmu i vrlo kratkoj formi)
4. *socijalni mimetizam* – socijalno intonirana proza u dva podtipa i jednu iznimku:
   a) *obilježena klasičnim realističkim pripovijedanjem* (Miljenko Jergović, Igor Petrić, Pavle Kalinić, Svjetlan Vidulić, Mladen Petrovečki, Petar Babić, Jurica Pavičić, Neven Ušumović, Ante Tomić...)
   b) oblikovana kao *skaz* (Viktor Ivančić, Borivoj Radaković, Robert Perišić, Simo Mraović, Tatjana Gromača, Dalibor Šimpraga)
   c) iznimka je Zoran Ferić koji, *upotrebljavajući mimetički obrazac, gradi groteskne i crnohumorne priče s posebnim zanimanjem za morbidno i otkačeno* (...) te *krimi zaplet*
5. *geografska izmještenost* (*eskapizam*) – *geografski otklon od okružujuće zbilje* – *eksteritorijalnost* (Robert Mlinarec, Sanja Lovrenčić, Sibila Petlevski, Boris Perić, Milana Vuković Runjić, Tatjana Jukić, Roman Simić...)
6. *beletrizirani memoaristično-dokumentaristički zapisi* u opoziciji prema *fakcionalnom tipu* i *publicistici* (Ratko Cvetnić, Alenka Mirković Nađ, Grozdana Cvitan).

- Goran Rem[19], razlažući o posljednjih 30-ak godina hrvatske proze i poezije, za 90-e žanrovski definira ratnu prozu i *vukovarsku književnost*, misleći

[19] Rem, Goran: *Silnice mimo tranzicije, tekstualnost i izvantekstualnost suvremenog hrvatskog pjesništva i proze*: *Rat i mir hrvatskog tranzicijskog fantazma. Ili: je li metafora*

ponajprije na Glavaševića i Cvetnića, kao *mimorodovska* i *transmedijalna ostvarenja* – tj. kao *izvanžanrovske oblike*; dok će za drugu polovinu 90-ih detektirati: 1. *lake kratkopričačke oblike novinskoga iskustva* koji *pokušavaju bukom nametnuti tržišnu poziciju*; 2. *sofisticiranu interdiskurzivnu prozu*.

- Krešimir Nemec[20] će u svojem viđenju proznih 90-ih, koje se primarno bavi razmatranjem romaneskne produkcije, ustvrditi i kvantitativnu i kvalitativnu dominaciju kratke proze. Iako je roman većinom *nosiva forma nacionalne književnosti*, Nemec za roman 90-ih razaznaje svojevrsnu *krizu identiteta* i *iznevjerena očekivanja* pa će ustvrditi kako, je nasuprot romanu, *najsnažniji razvoj doživjela novela, odnosno njezina strukturna izvedenica – kratka priča*. Osim toga, naglašava kako je *Domovinski rat* (...) *neprijeporno bio događa*j koji je (...) *znatno promijenio tijek razvoja hrvatske književnosti*, no ipak (...) *nije prekinuo glavne tendencije iz osamdesetih: razigrani pluralitet stilova i modela i dalje je ostao glavnim obilježjem produkcije*. Nemec primjećuje još jednu bitnu stvar. Razlažući o žanrovskim osobitostima prozne produkcije, odnosno o generičkom statusu tzv. ratnog romana – kako se uobičajilo imenovati *ratne dnevnike s različitim stupnjem beletrizacije i uglavnom hibridnoga generičkog statusa*, (...) *zapise/rekonstrukcije*[21], ustvrđuje kako se te tekstove ipak *ne može imenovati romanima*.

- Andrea Zlatar[22] u svojem promišljanju 90-ih, vrlo uopćeno rečeno, izdvaja dva osnovna okvira/modela:

    1. *dokumentaristično-ispovjedni* (*dokument vremena*, *ratna proza*), te prati njegove strukturne mijene (oblikovanje, fikcionalizacija) *od*, kako kaže, *njezinih početaka u ispovjednom diskurzu svjedoka zbivanja* (*zbornici dokumenata i svjedočanstva* o ratu i ratnim

savršeni zločin?, XXXV. seminar Zagrebačke slavističke škole (Dubrovnik, 21. 8. – 2. 9. 2006.) – http://www.hrvatskiplus.org/main.php?id_doc=47 (pristupljeno 17. 1. 2007.)

[20] Prema: Nemec, Krešimir: „Obrisi današnjice (1991. – 2000.)", u: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2003., 411–419.

[21] Npr.: V. Stojsavljević: *Ljetni dnevnik rata* (1992.); S. Stojan: *Priča po Pavlu* (1993.); Z. Šimunović: *Vukovarski dnevnik* (1995.); Z. Vrbošić: *707 dana pakla* (1995.); V. Barbieri: *Tko je sa mnom palio kukuruz* (1996.); M. Marjanović: *Živjeti smrt* (1996.); R. Cvetnić: *Kratki izlet* (1997.); V. Biga: *Autobusni ljudi* (1999.);... – Nemec, Krešimir: „Obrisi današnjice (1991. – 2000.)", u: *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2003., str. 414.

[22] Prema: Zlatar, Andrea: *Književno vrijeme: Sadašnjost*, Zarez, br. 40., 12. 10. 2000., 8–9.

operacijama, *publicistika i feljtonistika*, *ratni dnevnici*) *do formiranja fikcionalnih struktura* (pseudodokumentarizam i *autobiografska pripovjedna proza*) – do 1995.

2. postmodernistički (naslanjanje na tradicije: quorumaške estetike, *moderne i postmoderne književnosti* te *kontekst kretanja evropskih literatura*).

Kako se vidi prema predstavljenim koncepcijama, uz simultanost i izmiješanost mnoštva tendencija, praksi, postupaka i žanrova kroz cijelo desetljeće, dodatnu poteškoću pri pokušaju ustustavljivanja predstavlja isto takvo stanje i na razini pojedinačnih opusa.

Modeli

Devedesete su godine općenito imenovane godinama *dokumentarizma*, *jake zbilje* (*dokumentarno-publicistički žanrovi*, *biografski* i *autobiografski zapisi*, *memoaristika*...), a kao temeljna poetička značajka određuje se *mimetiziranje* (izvanknjiževne zbilje). Stoga se može izdvojiti cijeli niz manje ili više odgovarajućih sintagmi poput: *nova zbilja, nova proza, mlada proza*, *neorealizam, novi naturalizam, ratna proza, stvarnosna proza, socijalni mimetizam, kritički mimetizam*, *književnost fakta*, *posttraumatska proza*... kojima se pokušalo opisati dominantne prozne prakse 90-ih. Bilježe se i pokušaji opisa naraštaja vezanog uz neki od časopisa (prema uobičajenoj analogiji): *plimaši*, *godinaši*, *druga generacija quorumaša*[23]...; ili pak vezivanja uz utjecaje (lektiru), npr. *karverovci*... Bez obzira na njihovu arbitrarnost i brojnost, ove sintagme ukazuju na apsolutnu dominaciju *zbilje*. Sve se u 90-ima vrti oko odnosa prema zbilji. Egzistencijalna drama koju proživljava hrvatska i njeni građani zaokuplja tako, ne samo književnost, već i svekoliku umjetnost i javnost uopće. Traži se adekvatan odgovor književnosti (umjetnosti).

Ovdje se, kao temeljno, postavlja pitanje mogućnosti govora umjetnosti za takvih ekstremnih vremena (*o muzama i topovima*). Može li, dakle, umjetnost govoriti dok traju topovska paljba, razaranja, ubojstva, progonstva...? Prastaro je to pitanje i pretežiti je odgovor – ne. No, ipak mnogi pisci, i slikari, i filmaši, i kazališnici, i glazbenici, i profesionalci i amateri... – svi na različite načine suočeni

[23] Neki od književnih časopisa/novina koji se pojavljuju tijekom 90-ih, a afirmiraju nove autore: *Quorum* (od ranije), *Godine* i *Godine Nove*, *Plima*, *Torpedo*, *Homo volans*…

s ratnom zbiljom pokušavaju opisati neopisivo, izreći neizrecivo, iskazati svoj protest i zgražanje. Zbilja, preciznije – odnos prema zbilji, tako izranja, još od Aristotelovih i Platonovih vremena, kao jedno od temeljnih pitanja i preokupacija umjetnosti – *mimeza*/*dijegeza*. Što umjetnost jest, ako ne prikazivanje, pripovijedanje i opisivanje, našeg odnosa prema zbilji, izricanje naše percepcije onoga što nam se nadaje kao zbilja (subjektivne zbilje), oblikovanje vlastite slike zbilje? Postmodernisti će još relativizirati taj odnos pa će reći: *priča o priči*, *književnost o književnosti*, *književna zbilja – dijegetički univerzum*...?! Svejedno koji stav zauzeli, temeljna opozicija jest *zbilja*/*fikcija* (*faction*/*fiction*) i varijanta koju ćemo izabrati ili kojoj smo navedeni. Tako je logično da se, dijakronijski gledano kroz književnu tradiciju, može reći kako je u nekim razdobljima prevladavala *fakcija*, a u drugima pak *fikcija*, u nekima *mimeza*, u nekima *dijegeza*. Arbitrarno se ove načinske opozicije mogu postaviti i kao *veristički*/*manirističk*i, odnosno *realistički*/*ludistički*. Mimetička vremena su obično ona krizna – za kojih se događaju neke velike, nagle, stresne pa i radikalne perturbacije socijalnih sistema i njihovih okolina, a upravo su takve ratne i poratne 90-te – godine raspada, destrukcije, dekonstrukcije i rekonstrukcije – što onda nužno zahtijeva i pozicioniranje pojedinca/skupine unutar/naspram takvih zbivanja (procesa). Dijegeza pak dominira kada dolazi do naznaka potrošenosti već kanoniziranih formi – i u strukturalnom i u recepcijskom smislu, pa se iskazuje potreba za revalorizacijom, inovacijom i igrom. Važno je naglasiti kako je postmodernizam bitno intenzivirao ove izmjene pa su u 90-ima, a i danas, oba načina, uključujući i heterogene stilove i poetike, gotovo stopljeni u *simultanizmu*.

Tu afirmaciju interesa prema prostorima zbilje nikako ne treba gledati izolirano, kao neku isključivo hrvatsku ili „balkansku“ osobitost ratom zahvaćenih prostora, ili pak kao neku bitnu literarnu novinu – kako se nerijetko znalo prikazivati. Kako je u prijašnjim poglavljima i naznačeno u širem kulturološkom i društvenom kontekstu kraj 80-ih (demontaža *Berlinskog zida*...) predstavlja na europskoj i svjetskoj razini bitnu, paradigmatsku promjenu, koju se ovdje pokušalo opisati kao *ozbiljenje iluzije*. U tom se smislu može reći da se *Foucaultovo* (literarno) *klatno*[24] zanjihalo na stranu koja nam se nadaje zbiljskom,

[24] Francuski fizičar *Jean-Bernard-Léon Foucault* je 1851. godine u Parizu, u *Panthéonu* postavio klatno s kuglom koja je pri njihanju ostavljala nejednakomjeran trag na podu, tj. izgledalo je kao da klatno rotira. Foucault je, naime, ovim pokusom pokazao kako se pod *Panthéona* kretao s kretanjem Zemlje, odnosno, dokazao je da Zemlja rotira oko

tj. na stranu poetičkog instrumentarija za obradu zbilje: *mimetizma*, *realizma*, *verizma*... – kojima se ta *ozbiljena iluzija*[25] pokušava obuhvatiti. I Europa i globalizirajući svijet našli su se tako, nakon *zida,* pod svojevrsnim udarom „fabricirane zbilje": ujedinjenja, tranzicije, migracija (imigracije/emigracije), ekonomskih stagnacija, postideologijskih, etničkih i međureligijskih predrasuda, nesporazuma i konflikata, rasizma, terorizma, kriminala... – udarom, kojega i književnost i film pa i glazba i... nastoje zahvatiti barem u fragmentima – bilo da se radi o svojevrsnom *nostalgičnom probiranju* prošlog (nestalog/nestajućeg) ili o pokušaju iščitavanja novog, prezentnog.

Jednako tako, 90-te predstavljaju i vrijeme konačne revalorizacije stoljeća, tisućljeća, kraja povijesti, ideologija, osobnog i javnog... (najrazličitije antologije, zbornici, memoari, biografije i autobiografije, eseji....)... U svemu ovome sukladni smo s europskim i uopće svjetskim tendencijama, ili kako se zna reći – *u trendu*.

Ipak, dok zapad i dobar dio negdašnjeg istoka svoju tranziciju proživljava mirno, evolucijski, manje ideološki i ponajprije ekonomski, Hrvatsku zbilju obilježavaju političko, ideologijsko, religijsko, etničko, nacionalno, ekonomsko, regionalno... nasilje, teror, rat i rasulo. U tom je kontekstu slika hrvatske književne scene 90-ih bitno specifična te će iz pozicija zapadnih percepcija djelovati kao egzotika. Stoga se naznačena komparativna razlika očituje prvenstveno preko *tematsko-motivskoga* sloja (označenost ratom, domoljubljem/*domotužjem* i poraćem,) te pripadajućih *dokumentarističko-ispovjednih* žanrova (dnevnici, pisma, sjećanja, svjedočanstva, reportaže, apeli...) i njihovih upliva u narativnu strukturu teksta; dok se pak sukladnost prevladavajućoj tendenciji (trendu) i za međusobno heterogene modele književnih praksi općenito odnosi na odmak od postmodernističkog eksperimenta u smjeru *zbilje* (mimetizma) i povratka *priči* (fabuliranju) te uopće na oblikovanje otvorenog, jednostavnog, *komunikativnog* tipa teksta koji teži dokidanju granica na relaciji *autor – djelo – recipijent*.

Početkom 90-ih, cjelokupna je kulturna scena, kako smatra i Helena Sablić Tomić, *jedva dočekala mogućnost čitanja* o/iz *hrvatskoj književnoj sadašnjosti,*

svoje osi. Pojam *Foucaultovo klatno* koristi se i u književno-teorijskom govoru o izmjenama književnih paradigmi, a upotrijebio ga je (eksperiment) i Eco za istoimeni roman.

[25] Ovaj pojam, naravno, ukazuje na paradoksalnu postmodernu koncepciju zbilje; razbijenu, razmrvljenu, virtualiziranu… – *nadzbilju*/*podzbilju* ili *hiperzbilju* – *spektakl* u koji smo uvučeni.

prošlosti, budućnosti[26]. U tom se smislu ističe i pojava trendova poput *reafirmacije regionalizama* (ponovnog buđenja dijalektalnosti i zavičajnosti, *ča-val*; projekt *ča, što, kaj*, *identitetne gramatike*, *rječnici lokalnih idioma*, ...) i *revalorizacije* (*renacionalizacija*, *demitologizacija/remitologizacija*) *cjelokupnog nacionalnog kompleksa* (uopće kulturne i političke povijesti 20. st. te crnih *točaka* poput *NDH* ili *Hrvatskog proljeća*...)... kojima se nastoji probuditi i obnoviti svijest o nacionalnom i kulturnom identitetu, koji je za vrijeme SFRJ bio potiskivan, zanemarivan pa čak i kriminaliziran i zabranjivan. Promotreno u kulturološkom i socijalnom kontekstu *rađanja jedne nacije*, moglo bi se reći kako sam početak 90-ih predstavlja četvrto u nizu nacionalnih preporodnih buđenja (*ilirsko*, *NDH*, *Hrvatsko proljeće*). Sukladno tome te okviru *Domovinskog rata,* logično se nameće afirmacija nacionalnosvjesne i domoljubne književnosti s naglašenom pragmatičnom funkcijom[27] (D. Horvatić, I. Aralica, P. Pavličić, V. Barbieri, S. Čuić, N. Fabrio…). Ipak, treba dodati kako i ove proze najvećim dijelom pripadaju postmodernističkoj matrici.

Za to je desetljeće, nadalje, bitno istaknuti da je književna produkcija izišla iz okvira knjižnih korica i rasprostranila se medijskim prostorom: od novina (dnevnici, tjednici, revije, magazini...), radija i televizije (audio i video zapisi), interneta (*web*-stranice, elektroničke knjige, elektronički časopisi, blogovi, forumi... – posvemašnja digitalizacija književnog teksta), CD-ROM-a, do stripa, videa i filma. U tom kontekstu, u 80-ima naznačena komercijalizacija književnosti, u drugoj polovini 90-ih doživjet će svoju punu afirmaciju, tj. definicija osnovnih umjetničkih funkcija iz *lijepog*, *etičnog*, *moralnog* bit će predefinirana i usmjeravana prema *interesantnom*, *zabavnom*, *isplativom*... – što je paradoksalno, s obzirom na nimalo zabavnu zbilju. Postmodernistički pojam *poetike supermarketa*, vezan primarno uz pjesničke prakse 80-ih, ovdje će izaći iz

[26] Sablić Tomić, Helena: *Montaža citatnih atrakcija*, Matica hrvatska Osijek, Osijek 1998., str. 127.

[27] Pojam pragmatične funkcije veziv je Richarda Rortya (1931. – 2007., am. filozof) i njegovo poimanje pragmatizma kao usmjerenja koje smatra da ne postoji neki *vanjski objektivni realitet* do kojega je moguće doprijeti. Pod utjecajem pragmatizma kultura se *poetizira* (*poetizacija kulture*) tj. mjesto teorije i filozofije zauzima pripovijest pa kultura postaje konverzacijska i literarizirajuća (imaginacijska). S ovih pozicija Rorty onda proizvodi svoju političku teoriju *domoljublja* i *etnocentrizma* koja *zajednicu* poima kao *našu kreaciju*, a ne *prirodnu* ili *pronađenu* i koju je, prema tome, poželjno i moguće uvjerljivije obuhvatiti umjetnošću (književnošću, osobito romanom – fikcionalizacijom), no što je to moguće filozofijom ili znanošću.

tih okvira te je u drugoj polovini 90-ih prispodobiv većem dijelu književne produkcije koja se bitno usmjerava *tržišnosti* (cijelom nizu *produkcijskih* i *postprodukcijskih* strategija za što bolju popularizaciju i prodaju *proizvoda*). Ako se tome pridoda činjenica da su mnogi pisci ujedno i novinari, odnosno kolumnisti (Jergović, Tomić, Ferić, S. Mraović...) ili da su tijekom rata bili reporteri (Popović, Ogurlić...) ili da se mnogi novinari kvalificiraju kao pisci (Smoje, Senjanović, Ivančić, Pavičić, Perišić...) te da je velik dio kratke prozne produkcije primarno objavljivan u najrazličitijim medijima (novine, revije, fanzini, radio, internet...) kao npr. novinska priča, a tek potom kao knjige, može se zaključiti kako se novelistika (i ne samo ona) u 90-ima percipira najvećim dijelom kao medijski posredovana. Razlozi za takav tip prozne produkcije su različiti – od postavangardnog uvjerenja o *oslobađanju književnosti* okova malograđanštine, akademizma i postmodernističke artificijelnosti (B. Radaković), preko nastojanja *otvorene*, direktne kritike (svakodnevne) zbilje – karnevalizacijom (Ivančić), apsurdizacijom (Senjanović), detabuizacijom (Ferić), banalizacijom (D. Šimpraga, T. Kulenović, …), do podilaženja čitateljstvu i trivijalizacije radi naklade (Tomić).

U tom je kontekstu (novinar/književnik) često postavljano i pitanje književničke (umjetničke) kompetencije. Tko je književnik, a tko novinar; tko je umjetnik, a tko umješnik; čiji tekst predstavlja estetski relevantno umjetničko ostvarenje, a čiji ostaje u granicama novinarstva ili publicistike? Htjeli to priznati ili ne, riječ je o vrlo kompleksnom pitanju na koje ne postoji jednoznačan ili jednostavan odgovor. Svi negdje znamo (osjećamo) što je dobro i/ili lijepo, a što loše i nezadovoljavajuće pa ipak se „estetska vrijednost" danas najčešće utvrđuje prema odjecima tržišta i *strategija „reklamnog zavođenja*" (T. Vuković[28]). No, pitanje koje bi ovdje trebalo postaviti jest gdje je granica između novinarskog i umjetničkog teksta, odnosno, je li ona doista tako precizno i definitivno određena, pa da onda, recimo, Bagić može nepobitno ustvrditi kako Ivančićev *Robi K.* ne pripada umjetničkom diskurzu/tekstu/sistemu, već novinarskom[29]

[28] Vuković, Tvrtko: *Od subverzije do hegemonije: pjesništvo u devedesetima*, XXXVI. hrvatski seminar za strane slaviste, Anagram – U meandrima pjesništva, Dubrovnik (20. 8. – 2. 9. 2007.).

[29] *Brojni su kritičari i komentatori proze devedesetih koji knjige nastale ukoričenjem novinskih kolumni tretiraju nepatvorenim književnim štivom. Najčešće se tako kao literati među novinarima spominju Đermano Senjanović i Viktor Ivančić. Iako je u oba slučaja riječ o iznimno duhovitim autorima, osobno nisam sklon potpunom dokidanju granice između novinarstva i fikcionalne proze. Naime, tekstovi primarno pisani za novine su tekstovi s dnevnim povodima i ciljevima – njihov prostor tematizacije je jasno zadan, a*

(informativnom – čemu novinarstvo u svojoj osnovi pripada)? Jesu li diskurzivne granice doista tako neprelazne da „novinska“ priča ne može u isti koš s „umjetničkom“? Čemu onda inzistiranje na svoj toj tradiciji kratke priče u dnevnim novinama, unutar koje, budimo otvoreni, postoji i gomila smeća; čemu onda pozivanje na interdiskurzivnost? Naravno da neki stupanj transpozicije i fikcionalizacije mora postojati, no uzme li se u obzir specifičan kontekst 90-ih i potreba za ovjerovljivosti teksta u zbilji, te se granice i pravila mijenjaju i pomiču.

Nakon svega navedenog i razmotrenog, impliciranog ili ekspliciranog, kontekstualiziranog… kao bitni klasifikacijski kriteriji za pokušaj usustavljivanja prisutnijih modela novelističkih praksi i uopće književne scene 90-ih nameću se sljedeće odrednice i opozicijski parovi:

- Prva polovina 90-ih / druga polovina 90-ih

Posve je razvidno da se radi o dva različita perioda s obzirom na zbilju te žanrovsku sliku i poetičke prakse. Prvom polovinom (predratno vrijeme i *Domovinski rat*) dominira ratna zbilja, ratno pismo te *dokumentaristički-ispovjedni* – često *hibridni* žanrovi i povišena emocionalnost – *fakcija* i *evidencija*, dok u drugom dijelu desetljeća (poratnom) prevladava *socijalno pismo*, *pseudodokumentaristički* žanrovi i novelistika – *fikcionalizacija* i *interpretacija*.

Dakle, dominirajući opozicijski kodovi za razlikovanje ova dva dijela 90-ih su: *rat/poraće*, *fakcija/fikcija*, *evidencija/interpretacija*, *dokumentarizam/ pseudodokumentarizam*, *povišena emocionalnost / naglašena racionalnost*, *patetično/trivijalno*.

- Stari/mladi

Ta opozicija je sukladna prethodnoj. Točnije, izmjena dominantnih aktera scene događa se u drugoj polovini desetljeća, kada već afirmirane „starije“ autore (Šegedin, Novak, Aralica,[30] Brešan, Smoje, Arambašin, Fabrio, Horvatić, Čuić, Barbieri, Pavličić, Tribuson, Valent, Pavešković, Stahuljak, Škrinjarić, Prica,

literarizacija novinske priče tek usputan ures, višak koji uveseljava. – „Proza urbanog pejzaža”, u: Bagić, Krešimir: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Disput, Zagreb 2004., str. 132.

[30] Petar Šegedin je i tijekom 90-ih, sve do smrti 1998. u prostorima HAZU-a neumorno pisao svoje novele te u tom, svojem posljednjem, desetljeću tiskao čak šest zbirka novela i proza.

Načinović, Hitrec, Gavran…[31]) u poziciji (izdavačkoj i predstavljačkoj) zamjenjuju „mlađi“, opozicijski autori koji se tek nastoje afirmirati (A. Tomić, Z. Ferić, S. Andrić, M. Jergović, R. Perišić, N. Ušumović, S. Mraović, T. Kulenović, S. Karuza, V. Ivančić, Đ. Senjanović, D. Šimpraga, R. Cvetnić, B. Radaković, Marinela, Zor.Ra., R. Mlimarec, D. Rešicki, R. Simić, J. Novaković, Ž. Zorica, K. Pintarić, T. Mraović, D. Desnica, M. Bašić, B. Perić, M. Vuković Runjić, M. Brumec…). Ovdje treba napomenuti kako su neki od nabrojanih „starijih“ (npr. Smoje, Brešan, Valent…) ipak bili i „opozicija“, ali više u nekom ideologijskom smislu pa stoga i u nešto nepovoljnijoj „poziciji“ u odnosu na autore bliskije „državnoj poetici“. S druge strane, uvjetno „mlađi“ – jer su neki među njima i „nešto stariji“ i već ipak poznatiji autori, ne predstavljaju ideologijsku opoziciju, već tržišnu; autore koji se žele nametnuti na knjižnom tržištu. Opoziciju se eventualno može shvatiti u smislu negiranja ili ignoriranja režimske politike, ali nekog kontrastava s ideologijskim podtekstom tijekom 90-ih, a osobito u drugoj polovini desetljeća, zapravo neće ni biti. U skladu s novonastajućom strategijom *neoliberalizma*[32] dominirat će kod *političke korektnosti*. Takva se konstatacija ovdje nadaje bitnom jer će se nastojati pokazati kako je ta, prema općim ocjenama – *prava, muška proza 90-ih*, *stvarnosna*, *žestoka*, *književnost fakta*… zapravo većim dijelom tek sterilna, *politički korektna* trendovska tržišna igrarija bez snage i volje da doista zagrebe pod površinu hrvatske ratne, poratne i tranzicijske zbilje te mentaliteta[33].

---

[31] Budući da je o ovim autorima i njihovoj novelistici već bilo riječi u pregledu povijesti hrvatske novele, sada ih se samo nabraja.

[32] R. Rorty: pojam *liberalna utopija* (*liberal utopia*).

[33] Sličnu dijagnozu postavljaju i Jurica Pavičić („Uljepšavanje Hrvatske”, *Jutarnji list*, Zagreb, 4.1.2003., str. 45.) i Krešimir Bagić (*Treba li pisati kako dobri pisci pišu*..., str. 132.). Pavičić ističe: *Hrvatska „realistička“ književnost piše o onoj stvarnosti koja joj nije nelagodna, koja ne izaziva prijezir i kulturalni stid.* (…) *kad se u jednoj književnosti toliko govori o njenom „realizmu“, „verizmu“ i „naturalizmu“, a kad ona tako uporno prešućuje mainstream vlastitog društva, onda to ne govori više o književnosti, nego o dubokoj kulturnoj nelagodi i strahu pred ponorom istine o vlastitom (mizernom) identitetu.*

Ovakvom tonu pridružuje se i Ivica Matičević: *Čitajući nedavno novele i kratke priče u zbirkama četvorice mladih autora (Tvrtko Rašpolić, Tarik Kulenović, Mislav Brumec i Goran Vrbanić u biblioteci Kronometar Matice hrvatske, 1998.), koji su generacijski i književno kodirani kao pripadnici postmodernističkoga univerzuma (ma što to značilo), pomislio sam na jedno: a gdje je tu život, stvarni život, život s ulice, naša svakodnevica, obični „mali“ problemi ljudi iz susjedstva i ranojutarnjeg odlaska u trgovinu po kruh i mlijeko. Banalno sasvim: gdje je tu Hrvatska, mladi pisci! Otkačeno „surfanje“ po „miš-maš“ poetici — malo Harmsa, zrnce kreativne radionice, zrnce Pynchona, prokuhaj to s fantastičarima Latinoamerikancima, „anything goes"– još se ne može nazvati ozbiljnim*

Razlikovni kodovi ovdje su: *stari/mladi*, *pozicija/opozicija*, *kritičnost/politička korektnost*.

- Između „starijih“ i „mlađih“, kao svojevrsna spona koja nastavlja svoju postmodernističku praksu 80-ih, nalaze se *quorumaši*.

Dominantan u 80-ima, postmodernistički *projekt Quorum* u 90-ima će također doživjeti suočavanje sa zbiljom i takvoj će „prisilnoj“ *težnji za vjerodostojnošću* odgovoriti tipično postmodernistički, *baudrillardovski* – čitajući tu „odjednom nametnutu zbilju“ kao *simulakrum*. Stoga će *quorumaši*[34] i oni bliski postmodernističkoj poetičkoj praksi u samom početku 90-ih, uz evidentan pokušaj „ozbiljenja zbilje[35]“, ipak uznastojati u nastavku literarnog projekta 80-ih.

Upravo tako svoju produkciju nastavlja Josip Cvenić (1952.) koji u zbirci *Lektira* (1990.) nastavlja s prakticiranjem postmodernističkih igrarija sa strip, filmskim i literarnim junacima, djelima i autorima (*Rip Kirby*, *James Bond*, *Pad kuće Usher*, *Junak našeg doba*, *Emily Dickinson*, *Damir Miloš*, a konačno i naslovna referenca na *Gaudija*...) te filozofskim i glazbenim citatima. Ti se elementi *montiraju* u tekst kao motivi uobičajene „lektire“ te se kontekstualiziraju kao *pseudometatekst* i imaju izražajnu i funkciju začudnosti (efekt iznenađenja). Iste funkcije imaju i autoreferencijalne sekvence u kojima imenovani autor/lik/pripovjedač poigrava literarnim kanonima, npr. formom bajke umetnutom u kontekst svakodnevlja.

Stjepan Tomaš (1947.), iako kreće iz fantastike, u svojoj zbirci *Anđeli na vrhu igle* (1993.) postupkom historizacije diskurza nastoji zahvatiti i suvremenu zbilju. Kroz tri novele (*Lov na vještицu*, *Anđeli na vrhu igle* i *Pomirenje*) smještene u tri različita stoljeća (18., 19., i 20.) propituje odnos *ideologija*/*pojedinac* kroz

pisanjem... (Matičević, Ivica: „Realizam (ipak) nije dovoljan”, *Vijenac*, Nove knjige, br. 150, 1999.)

[34] *Quorumaša* naravno ima još podosta i većina ih je navedena u dosadašnjem dijelu rada. Ovdje se navode oni quorumaši koji su svoj osobit prinos kratkoj proznoj produkciji dali (i/ili) tijekom 90-ih.

[35] Pokušaj oblikovanja pojma koji bi se imao odnositi na shvaćanje zbilje (kako hrvatske 90-ih, tako i uopće postmodernističke), a referira se na R. Rortya i njegovu koncepciju zbilje, koja bi u nekoj simplificiranoj parafrazi mogla glasiti – *stvarnost* (*istina*) *nije za stvarno stvarna*, odnosno i zbilja i istina – onakve kakvima se konvencionalno konceptualiziraju, zapravo su konstrukcija. Jednako tako smatra da ni filozofija ni znanost nisu u stanju ponuditi neke okvire koji bi bili neutralni i objektivni.

šenoinsku tezu *historia est magistra vitae* te iz pozicije pripovjedača s kraja stoljeća dekonstruira *službena/privatna* viđenja novije hrvatske povijesti.

Delimir Rešicki (1960.) početkom 90-ih tiska zbirku *Sagrada familia* (1993.) koja isto pokazuje naznačenu tendenciju *ozbiljenja* pripovjednog diskurza. Iako je većina priča iz te zbirke napisana još tijekom 80-ih (*Pas od snijega*, *Astronomija*, *Bajka*, *Kult mineralne vode*, *Ljubav*, *Antiqua*) i tiskana u okviru projekta *Quorum* i pripadajuće postmodernističke, metafikcionalne poetike, ipak je posljednja priča u zbirci *Bablje ljeto* (napisana 1992.) znatno bliža zbilji i prikazuje osobno nostalgično viđenje i osjećanje zavičajnog prostora (slavonskog, vukovarskog) sada zahvaćenog kovitlacem rata. Ta je proza bliska tipu carverovske proze složene od fragmenata iz različitih medija, krpica zbilje te esejističkih sekvenci.

Proznim 90-ima pridružuje se i quorumaški pjesnik Krešimir Mićanović[36] (1968.) tiskajući zbirku kratkih priča *Vrtlar*[37] (1994.) u kojoj ponajviše uređuje vlastiti metafikcionalni vrt, ali i prikazuje fragmente zagušenog, kaotičnog i otuđenog urbanog života (*Enformel*, *Stanovanje*, *Ona kaže*, *Strah*, *Harold Groff prevozi hranu*...). Kao pjesnik, Mićanović je blizak lirskom i metaforičkom izrazu s naglaskom na ugođajnom i intimnom. U ovoj je zbirci zato naglasak na proizvodnji vlastite događajnosti – autobiografskom, ispovjednom, egzistencijalnom te nemogućnosti komunikacije (buka u komunikaciji) i otuđenosti slabog subjekta iza/između armirano-betonskih i oronulih secesijskih fasada. Kao filolog, jednako se upušta u istraživanja jezičnih mogućnosti, autoreferencijalnih i citatnih odnosa te analize teorija kratke priče.

Autorica pod pseudonimom Marinela (1971.), iako svoje priče pojedinačno objavljuje u Quorumu još od 1988., svoju prvu zbirku *Lift bez kabine* (1996.) tiska u 90-ima. Riječ je o jednoj od rijetkih autorica koja za temeljnu motiviku svojih proza uzima erotiku. Marinela piše izrazito erotske (erotizirane) priče urbanog ugođaja zasićenog alkoholom (pivom, viskijem), drogom, filmovima, glazbom, strahom i samoćom. Njeni su likovi rubni urbani tipovi koji pripovijedaju u prvom licu (*ich-Form*) i čiji je komentar zbilje začinjen cinizmom.

[36] Liriku i kratku prozu objavljuje od duge polovine 80-ih u *Quorumu, Pitanjima, Studentskom listu, Oku, Rivalu, Reviji, Godinama, Vijencu, Plimi, III programu Hrvatskog radija*....

[37] Mićanović, Krešimir: *Vrtlar*, Meandar, Zagreb 1994.

Autorica se uopće igra kategorijom roda, kako bi se iza *pripovjednih maski*[38] slobodnije moglo propitati vlastitost (pa i autobiografskih naznaka) i drugost te jasnije izreći stav (priče: *Kaiser Premium*, *Igrokaz*, *Supermarket*, *Lift bez kabine*, *Dva leda i malo Whiskija*, *Velikom dabru*, *Pušite li?*...). Gradski topos betonskih blokova i asfalta poima se oksimoronski: kao prostor samoće, otuđenosti, tuge i rezignacije nad nedostatnom komunikacijom, ali istovremeno i kao prostor individualne slobode i otvorenih mogućnosti, kreativne samoće i nesputanih čežnji. Ironizacija svakodnevlja i česti cinizam, slobodan urbani tip jezika (natrpan poetizmima i vulgarizmima istovremeno) i intermedijalnost su stoga osnovne značajke ovih kratkih proza.

Slično Marineli, još jedna autorica – Zor.Ra. (Zorica Radaković, 1963.) – pjesnikinja, dramatičarka i novelistica – iz istih razloga nastupa pod pseudonimom. Svoje priče objavljuje u periodici, a uvrštena je u više antologijskih izbora kratke priče i prevođena na strane jezike.

Tu svakako treba ubrojiti i Stanislava Habjana, koji nakon poduže novelističke pauze zajedno s Borisom Greinerom (*Greiner & Kropilak*) pri kraju desetljeća objavljuje novelističku zbirku *Interkonfidental* (1999.).

- *Zbilja /fikcija*, odnosno *mimeza /dijegeza*

Već je istaknuto kako cijelim desetljećem dominira izniman interes za zbilju koja se onda transponira u *niskomimetički modus* (Frye) tj. realističku prozu, odnosno novelistiku u kojoj je junak po stupnju jednak i ljudima i okolini (niski stil). No, osim *mimetizma* u smislu prikaza/dijagnostike (oponašanja) društvene situacije/stanja (zbilje) nekog prostora u nekom vremenu[39], simultano supostoji i potreba za zalazak u *fantastično* te oslanjanje na *dijegezu* u smislu orijentacije na jezični, odnosno znakovni sustav preko čega se onda posredno ukazuje/referira na zbilju. Sjedne strane, dakle, prevladava klasična realistička narativnost, ipak prilagođena fragmentiranom i raspršenom postmodernom okružju i senzibilitetu, a s druge je uočljiv nastavak narativnog postmodernog eksperimenta. Stoga se

[38] Sablić Tomić, Helena: *Montaža citatnih atrakcija*, Matica hrvatska Osijek, Osijek 1998., str. 144.

[39] Treba pripomenuti kako stav strukturalističkih i poststrukturalističkih teorija, koje uglavnom preferiraju dijegezu (*dijegetički univerzum*) kao *temeljno načelo umjetničkog oblikovanja*, u hrvatskoj književnosti 90-ih ipak treba uzeti s rezervom. Hrvatska književnost s kraja stoljeća ponovo je iskazala potrebu za *neposrednim prikazivanjem zbilje*, za (…) *sviješću o vlastitom sada i ovdje* (J. Pogačnik, *Backstage*, str. 280).

najveći dio relevantnog novelističkog korpusa može pripisati različitim tipovima *postmoderne pripovjedne matrice* – od intertekstualnosti, metaliterarnosti, autoreferencijalnosti i intermedijalnosti, preko (pseudo)dokumentarističkog i (pseudo)autobiografskog, do citatnosti i referenci na suvremenu tradiciju popularne kulture te trivijalizacije diskurza. Na poetičkoj razini 90-ih zapravo nema nekih novina. Uvijek je riječ o nasljeđivanju, prilagodbi i nadogradnji već postojećih obrazaca s obzirom na kontekst 90-ih.

- *Formalna i žanrovska razina*

Devedesete u svojoj prvoj polovini (ratna zbilja) afirmiraju različite dokumentarno-ispovjedne i žurnalističke oblike (*reportaže*, *dnevnike* i *dnevničke bilješke*, *pisma*, *autobiografske crtice*, *apele*, *izvješća*, *dopise*, *zapise i rekonstrukcije*… – *dokumente vremena* – evidenciju fakcije), a u drugoj (poratna zbilja) je naglasak na interpretaciji i postupku fikcionalizacije zbilje najčešće u kratke prozne oblike (novelistiku: *vrlo kratku priču*, *kratku priču*, *novelu*) te kraći roman. Važno je napomenuti kako novelistika u postupku interpretacije, bilo ratne ili poratne zbilje, kako bi ovjerovila vlastiti iskaz, često posiže ili za dokumentarističkim i žurnalističkim oblicima ili pak onim jednostavnim poput *mita*, *anegdote*, *vica*, *izreke*, *poslovice*, *basne*, ili književno-znanstvenim oblicima poput *eseja*, *glose*, *traktata*, *enciklopedijske natuknice*… te ih ugrađuje/upliće u vlastitu strukturu ili prerađuje. Stoga se u žanrovskom smislu može govoriti o miješanju i preplitanju različitih diskurzivnih okvira, što za rezultat ima različite hibridne oblike. Osim toga, kako je već u više navrata istaknuto, novelistika preuzima motive, postupke, *tehnike i iskazne moduse* (Bagić) iz drugih medija poput *filma*, *televizije*, *videa*, *stripa*, *novina*… Neka od takvih obilježja su: *serijalizacija* priče (npr. Ivančić, Senjanović) poput televizijskih sapunica; *citiranje* novina, televizijskih reklama, filma, stripa, glazbenih hitova (Tomić, Jergović, Perišić…); *sekvencioniranje iskaza* kao u videospotu ili stripu (Kulenović, Popović, Valent…); a sve zajedno spada pod opću tendenciju preuzimanja obrazaca *pop-kulture*… No, novelistika u 90-ima ipak najvećim dijelom ostaje unutar formalnih i generičkih odrednica vlastite vrste. Čak je potrebno ustvrditi kako se, nakon eksperimenta 80-ih, vraća tradicionalnijim načinima oblikovanja, tj. *priči*, *linearnosti*, *mimetičnosti*…

- *Tematsko-motivska razina*

Tematsko-motivski sklopovi 90-ih u najširem su smislu obuhvaćeni pojmovima *zbilje* i *svakodnevlja*, pri čemu se pod time čita i ratna (ratna razaranja, zločini, stradanja, prognanici, bezdomnici, događaji s fronta, politička

pozadina, međunarodne misije…) i poratna zbilja (tranzicija, postratne traume/sindromi, politička prostitucija, kriminal, mafija, droga, nasilje, supkulturni fenomeni, društveni tabui…).

U gotovo obvezni inventar spadaju i pop-kulturna te medijska ikonografija i motivika, unutar kojih se posebno izdvaja seksualni (erotsko-pornografski) kompleks.

Kao poseban kompleks, a o kojem je ovdje već bilo riječi, izdvaja se i motiv grada (urbisa). No, pojam tzv. urbane proze zahvaćen je u dosadašnjim promišljanjima isuviše površno i paušalno. Tek smjestiti zbivanje u neki urbani prostor (mjesto radnje), ne znači automatski i „urbanu prozu". Kako je pri tome najčešće riječ o mimetičkim prozama, onda se pretpostavlja i bavljenje mentalitetom, a kako su hrvatski mentalitet i kultura u vrlo maloj mjeri urbani, tako su i naše urbane proze zapravo vrlo rijetke. Najčešće je riječ o neuspjelim pokušajima implantiranja strane (anglo-saksonske) lektire u domaće okvire. No, neovisno o tome hrvatska književnost ima dobru tradiciju urbane proze, a ona polazi još od proze u trapericama, frajerske proze, žanrovske proze i projekta Quorum.

Nadalje, u nekoliko bitnih opusa razrađuje se i tradicionalni motiv *otočnosti* uz kojega idu i motivi provincije i regionalnog.

S druge strane zbilje, nastavlja se zanimanje za fantastiku i bijeg od zbilje – u prostore sjećanja, egzotike, fikcije ili metafikcije. U tom kontekstu jedna od prisutnijih tema je i nostalgija, prisjećanje na neka prošla vremena, ostavljene ili uništene prostore, nestale i izgubljene identitete, tradicije, ljude, osjećaje, stvari…, a njome se tekst posredno referira i na zbilju.

- *Koncepcija lika*

Većim je dijelom riječ o likovima s rubova socijalnih sistema, s društvenih margina – malim, običnim, svakodnevnim ljudima: *prognanicima*, *šljakerima*, *studentima*, *ratnicima* i *veteranima*, *penzionerima*, *djeci*, *lokalnim čudacima*… – jadnicima u žrvnju dehumanizirajućeg (ratnog, poratnog, tranzicijskog…) sistema; dijelom i o onima izvan rubova – likovima koje je djelimice moguće podvesti i pod njemački sociološki pojam *Aussteiger*[40]: *mafijašima*, *dilerima* i *narkomanima*,

[40] *Aussteiger* – njem. pojam, teško prevodiv na hrvatski jer u sebi uključuje značenje za osobu koja istovremeno i *izlazi* i *silazi*, odnosno izlazeći silazi. Ni eng. prijevod *dropping out* nije najspretniji. Pojmom *Aussteiger* označava se osoba koja je, bilo duhovno, bilo

huliganima, *skinhedsima*, *prostitutkama* i *makroima*… Slično kao i kod quorumaša, može se govoriti o dezintegriranin, decentriranin, otuđenim, groteskním, ironičnim, ciničnim, apsurdnim, narcisoidnim, nesretnim, agresivnim, anarhoidnim pa i slobodoumnim… „likovima" (tipovima, grupama), no za razliku od quorumaških likova, ovdje se bitno manje iskazuje samoodnosnost i autoironična svijest, a znatnije egzistencijalna ugroženost i određen stupanj ideologiziranosti u svrhu mimetičke vjerodostojnosti. Taj tip proze zato nerijetko posiže i za stvarnim likovima ili imenima iz društveno-političkog okvira ili vlastita okružja (Smoje, Ferić, Jergović, Cvetnić…). Onoliko, koliko to kratka novelistička forma dopušta, rjeđe se može govoriti o psihologiziranosti i karakterima (kod onih autora kod kojih se isti lik pojavljuje u više priča ili pak cijeloj zbirci), a češće su to površno, faktografski oblikovani tipovi podređeni radnji i reducirani na *lik-funkciju* ili *lik-simbol*.

- *Koncepcija vremena i prostora*

Najveći dio produkcije svodiv je pod izraz *sada i ovdje*; dio se nostalgično osvrće prema nekim bivšim vremenima i prostorima, a dio eskapistički luta egzotikom i fantastikom. Prostor i vrijeme motrivi su i kroz opozicije *nacionalno*/*internacionalno* (*anacionalno*), *lokalno*/*globalno*, *istok*/*zapad*, *Balkan*/*Europa*, *kopno*/*otok*, *rat*/*poraće*, *urbano*/*ruralno*, *realno*/*irealno*…; a na razini tehnike *mikroskopirajući*/*makroskopirajući* – i vrijeme i prostor obremenjeni su povijesnošću. Traži se, zapravo, *objektivna realnost*, a ona se ovdje ponajviše vremenuje kroz *mentalno vrijeme* – kroz vlastito iskustvo. No, kako se ipak radi o postmodernom vremenu, različita se, fragmentatizirana, vremena međusobno miješaju i stapaju u simultanitetu. To *sada i ovdje*, kako je već naglašeno, nakon početne evidencije, ipak prelazi u relativizaciju, fikcionalizaciju i interpretaciju.

- Unutar ovih okvira daju se onda oblikovati tri osnovna poetička modela pripovjednih praksi s različitim podmodelima koji su određeni formalno, tematsko-motivski ili strategijski, a iskazuju se kao dominantna odrednica pojedinog opusa:

fizički, „iskoračila" s onu stranu društvenih normi i ograničenja. Pod time se podrazumijevaju i različiti grupni oblici *eskapizma* tipa alternativnih društvenih pokreta (*djeca cvijeća*, *New Age*) ili čak najrazličitijih sekti, supkulturnih grupacija…

- *Postmoderni objektivizam*

Analogija prema Marakovićevu pojmu *moderni objektivizam* (eng. *New Objectivity*, njem. *Neue Sachlihkeit*). Ma koliko ovaj pojam paradoksalno zvučao, ipak, ovisno o stupnju, tehnici i stilu (dokumentaristički, ironijski, groteskno, humorno, parodijski) objektivizacije (mimetizacije), ukazuje na evidentan interes prema zbilji, a čija je koncepcija primarno postmodernistička.

- *ratno pismo* (*memoaristično-dokumentaristički*, *ispovjedni*, *biografski* i *autobiografski*… zapisi – najčešće *hibridni žanrovi*): Siniša Glavašević: *Priče iz Vukovara* (1992.); Vladimir Stojsavljević: *Ljetni dnevnik rata* (1992.); Slavica Stojan: *Priča po Pavlu* (1993.); Zlatko Šimunović: *Vukovarski dnevnik* (1995.); Višnja Stahuljak: *Sjećanja* (1995.); Branko Vrbošić: *707 dana pakla* (1995.); Veljko Barbieri: *Tko je sa mnom palio kukuruz* (1996.); Mirko Marjanović: *Živjeti smrt* (1996.); Ratko Cvetnić: *Kratki izlet* (1997.); Alenka Mirković Nađ: *91,6 mhz, glasom protiv topova* (1997.); Vesna Biga: *Autobusni ljudi* (1999.)…

- *kritički mimetizam*

Pojam koji, s jedne strane označava interes za neposredno iščitavanje zbilje, a s druge, kako je to Bagić definirao, *kritičko pozicioniranje* u odnosu na zbilju. Autori kojima se može pripisati izrazitiji kritički stav naspram društvene stvarnosti su: Miljenko Jergović, Robert Perišić, Zoran Ferić, Viktor Ivančić, Tarik Kulenović, Jurica Pavičić…

- *socijalni mimetizam*

Pojam koji označava interes za evidenciju socijalne stvarnosti, no bez nekog izrazitijeg kritičkog pozicioniranja. Primarni je postupak evidentiranje, bilježenje, odnosno dijagnosticiranje stanja, a pozicija koja se iz ovih tekstova iščitava, bez obzira na metastrukture stila, zapravo ponajviše odgovara indiferenciji. Unutar ovog podmodela zamjetna je znatnija trivijalizacija pripovjednog diskurza. Takvi su tekstovi Miljenka Smoje, Ante Tomića, Nevena Ušumovića, Dalibora Šimprage (Andreja Puplina), Sime Mraovića, (dijelom) Petra Babića, …

- *Postavangardizam*

Postavangarda je naziv za mnoštvo međusobno različitih pokreta od kraja 60-ih godina 20. st. u kojima se teorijski, kritički i praktično propituje povijesno naslijeđe prvenstveno avangarde i neoavangarde. Njene su osnovne osobine: odsustvo utopijskog mišljenja / kritika utopijskog; teorijski razrađena *ideološka* i

lingvističko-semiološka analiza umjetnosti i kulture te radikalni ekscesni i eksperimentalni postupci u novim *medijskim modelima* izražavanja. Kao podmodeli se izlučuju: teorijska kritika modernizma (*konceptualnost*); simulacija avangardnih i neoavangardnih strategija u medijskoj kulturi spektakla (*neokonceptualizam*, *simulacionizam*); *simulacija* avangardnih strategija i antiavangardističkih modela izražavanja totalitarnih sistema (*retrogarda*); konceptualni i medijski postupci projektiranja nove *ekstatičke utopije* postmoderne artificijelne tehnološke kulture (*post-postmoderna*)[41]. To su proze koje u hrvatskoj književnosti rastaču klasične pripovjedne obrasce te nasljeđuju i reafirmiraju tradiciju i obrasce Kamova, Joycea, Kafke, Harmsa, Becketta, Bukowskog, Millera…; a vezane su uz autorska imena poput: Borivoja Radakovića, Željka Kipkea, Đermana Senjanovića; tom modelu zatim djelomično pripadaju i Milko Valent, Dragan Ogurlić i Edi Jurković, Edo Popović i Quorumovi konceptualisti.

- *Postmoderni esteticizam*[42]

Prema analogiji s *romantičkim esteticizmom* – koji promovira oblike koji stvaraju iluziju cjelovitosti naspram kaotične socijalne i političke zbilje, s *modernim esteticizmom* – koji razgrađuje i ruši tu iluziju te propituje njezine neuralgične točke i izobličenja, *postmoderni esteticizam* reafirmira potragu za rudimentima sklada unutar fragmentarizirane i simulakralizirane globalne zbilje – što rezultira hibridnim formama *skrparena sklada*.

Unutar tako, vrlo široko, shvaćene prozne prakse – koja se zapravo odnosi na propitivanje i istraživanje proznih diskurzivnih granica i okvira te formalnih i žanrovskih struktura, izlučuju se dva podmodela:

- *interdiskurzivnost*

Naglasak je na sofisticiranim tekstološkim postmodernističkim postupcima međusobnog višestrukog kodiranja, dekodiranja, natkodiranja i prekodiranja različitih *diskurzivnih tipova* (historiografskog, pjesničkog, religijskog, mitskog, političkog, ekonomskog…). Riječ je i o igri preoznačavanja

[41] Prema: Bürger, Peter: *Teorija avangarde* (prev. Nataša Medved), Antibarbarus, Zagreb 2007.

[42] Postmoderni esteticizam (eng. *postmodern aestheticism*) pojam je kojim unutar postmodernih teorija barataju autori poput J.-F. Lyotarda, R. Rortya, F. Jamesona, L. Hutcheon...

uobičajenih *semantičkih konfiguracija* prema često posve individualnim iskustvima. Stoga su ove hibridne proze bogate esejiziranjem i evokativnošću. Takve su tendencije u hrvatskoj prozi značajnije naznačene kod *quorumaša*, a u 90-ima ih nastavljaju i razvijaju Milko Valent (od ranije), Stanko Andrić, Željko Zorica, Boris Perić, Petar Babić, (dijelom) Slobodan Šnajder…

- *urbani esteticizam*

Prvi dio ovog pojma označen je, kako to i Bagić napominje za *„urbanu prozu“*, *i tematsko-motivski i stilski*, uz grad – prati njegove obrise, njegov ritam i njegove fragmentarizirane strukture iskazujući sve i kao strukturu teksta, a drugi dio (*esteticizam*) označava ona nastojanja koja i u okvirima postmodernizma zadržavaju, propituju i osvješćuju postupke i odnose koji, nasuprot trivijalizaciji i dalje afirmiraju neki stupanj estetske funkcionalnosti. U ovaj podmodel svrstavaju se autori uglavnom bliski Quorumovu projektu: Vjekoslav Boban, Stjepan Tomaš, Edo Popović, Stanislav Habjan i Boris Greiner, Delimir Rešicki, Krešimir Mićanović, Zor.Ra. (Zorica Radaković), Marinela, Robert Mlinarec, Tihomir Mraović, Krešimir Pintarić…, tj. ona kratka prozna produkcija koja nadalje istražuje mogućnosti izraza *samoodnosnog urbanog subjekta* (autoironičnog i parodijskog) unutar postmodernističke matrice i pripadajućih pop-kulturnih, sub-kulturnih i literarnih iskustava – dakle, ona proza u kojoj je grad više subjekt no objekt ili tek lokus.

- Navedenim se modelima pridodaju žanrovski i tematsko-motivski odredivi modeli koji su nastavak novelističke tradicije iz prethodnih desetljeća, a dijelom su i prilagođeni okvirima 90-ih te je u njih moguće svrstati i neke autore iz drugih modela.

  - *Fantastika*, *eskapizam*, *intimizam*

Taj se model prozne prakse općenito ostvaruje kao odmak od socijalne zbilje 90-ih i suprotnost prevladavajućem mimetizmu, bilo kao nastavak *fantastičarstva* iz 80-ih koje motivaciju pronalazi u žanru, bilo kao bijeg u egzotiku dalekih i nepoznatih predjela, ili kao potraga za vlastitošću u posve privatnim i intimnim sferama prošlog ili svakodnevnog. Ipak, iako zanemarena, ignorirana ili prešućena, zbilja 90-ih se, kao svojevrsni podtekst ili evokacija, često osjeća i u ovakvim tekstovima. Tu valja ubrojiti autore poput: Gorana Tribusona, Tatjane Arambašin, Višnje Stahuljak, Borisa Perića, Sanje Lovrenčić, Milane Vuković

Runjić, Zvjezdane Jembrih, Romana Simića, Mislava Brumeca, Tihomira Mraovića, Vanje Spirina…[43]

- *Historijska fikcija* i *metafikcija*

Historijska fikcija / metafikcija, prema Lindi Hutcheon[44], sugerira razliku između činjeničnog i događajnog, kojom se neposredno, odnosno posredno fikcionaliziranju činjenice (zbiljske i/ili literarne) u pripovijest koja dekonstruira, reinterpretira te podriva i činjenične i literarne izvore. Samuel Beckett jednom je prigodom rekao kako će se *pojavit nova forma koja će morati priznati kaos* pa je stoga *pronaći novu formu koja priznaje nered... zadatak umjetnika danas*.

U tu, prilično široku skupinu, koja propituje bilo skupne bilo individualne povijesti i slike povijesti, mogu se uvrstiti: Ivan Aralica: *Sokak triju ruža* (1992.); *Gdje pijevac ne pjeva* (1996.); Stjepan Čuić: *Staljinova slika i druge priče* (1995.) i *Presretač* (1996.); Ivo Brešan: *Pukotine & druge priče* (2000.); Irena Vrkljan: *Pred crvenim zidom: 1991. – 1993.* (1994.); Željka Čorak: *Krhotine*: *prilog poznavanju hrvatske provincije u devetnaestom stoljeću* (1992.); Stanko Andrić: *Povijest Slavonije u sedam požara* (1992.); *Dnevnik iz JNA i druge glose i arabeske* (2000.); Davor Mojaš: *Miris veluta* (1994.)…

- *Regionalizam, mediteranizam*[45]*, zavičajnost*

Pojam kojim se označavaju proze koje se referiraju na zbilju, mentalitet, kulturu u lokalnim okvirima te potraga za vlastitim ili skupnim identitetom, njegovu moguću identifikaciju/reidentifikaciju, definiciju/redefiniciju i njegova uokviravanja u šire nacionalne ili univerzalne okvire.

Tu su autori iz splitskog (dalmatinskog) književno-žurnalističkog kruga: Miljenko Smoje, Đermano Senjanović, Viktor Ivančić, Ante Tomić – čije su proze bitno prožete tradicijom dalmatinskog humora i mediteranizma.

---

[43] *SF* – kao zasebna kategorija i trivijalni žanr nije uključen u razmatranje unutar okvira ove studije.

[44] Hutcheon, Linda: *Intertekstualnost, parodija i diskurzi povijesti* (prijevod: Miloš Đurđević), Republika, br. 1-3, 1994., 96–113.

[45] *Mediteranizam*: primarno u tematsko-motivskom smislu (*kronotop*), a potom i kao opća identitetna i poetička karakteristika u smislu mentaliteta, svjetonazora (*osjećanja svijeta*) i pripadnosti osobitom književnom i uopće kulturnom kompleksu (naslijeđu, tradiciji) Mediterana.

Zatim su tu Karuza i Ferić – kao dva oprečna pristupa motivu otoka (otočnosti) – jedan iznutra, drugi izvana.

Slijede autori poput Roberta Perišića, Jurice Pavičića, Tarika Kulenovića ili Dalibora Šimprage… – kada je riječ o lokalnosti urbanog (kvartovskog – Knežija, Trešnja, Geto…) tipa i pripadajućih jezičnih (dijalektalnih, idiomatskih, slengovskih) oblika. Uopće, je regionalnost, kao jedan od uvjeta mimetizacije, redovito jezično karakterizirana. Zato se, misleći na različite zagrebačke supkulturne idiome i kajkavske oblike, tu uvrštava i Borivoja Radakovića.

Zasebno mjesto pak pripada zavičajnosti Stanka Andrića, koji, za razliku od većine ostalih, na potpuno nemimetičkom (dijegetičkom) principu istražuje i rekonstruira pojam zavičajnosti. Uz slavonsku se zavičajnost vezuju i Delimir Rešicki, Roman Simić…

Pod zavičajnost svrstava se niz novelističkih zbirki – autorskih ili pučkih, koje, na tragu tradicijskih identiteta evidentiraju ili prerađuju lokalne mitove, legende, bajke, anegdote, kazivanja…: Tomislav Milohanić: *Deštini i znamenja* (1993.); Ante Mate Živković: *U slavu brudeta* (1994.); Slavica Stojan: *Priče iz starog Dubrovnika* (1995.); Dragan Ogurlić: *Primorske bajke i pripovijetke: narodne priče iz Hrvatske* (1997.); Ante Franić: *Od sveca do čovjeka: priče Antemaloga* (1997.); *Kazivanja o Splitu: zbornik pripovjednih proza iz grada pod Marjanom* (ur. Zdravko Mužinić, 1997.); *Priče iz Istre: hrvatski pripovjedači XX. stoljeća* (ur. Daniel Načinović, 1997.); Daniel Načinović: *Obale, masline i trgovi* (1999.)…

Na kraju ovog modeliranja kratke proze 90-ih valja napomenuti kako postoji još niz autorskih imena poput: Damira Karakaša, Sanje Lovrenčić, Miroslava Kirina, Tatjane Gromača, Gordana Nuhanovića, Igora Štiksa, Berislava Majhuta… – imena koja su mjestimično već tijekom 90-ih objavljivala svoje priče u časopisima ili na internetu, no, kako zaključno s dvijetisućitom godinom još nisu imala objavljenu novelističku zbirku (zbirku kratke proze), nisu uvrštena u ovo istraživanje.

Zaključak

S obzirom na cilj istraživanja (književno-povijesni sintetski prikaz modela kratkih proznih vrsta 90-ih g. XX. st.) i primijenjene metode (deskripcija, dedukcija, komparacija, analiza, sinteza, klasifikacija) kao rezultat, mogu se izvesti sljedeći zaključci:

Na formalnoj i žanrovskoj razini riječ je o *noveli*, *kratkoj priči* te *vrlo kratkoj priči* i nizu hibridnih dokumentarističkih, žurnalističkih, autobiografskih i biografskih (ispovjednih), esejističkih… kraćih narativnih oblika i žanrova; pri čemu u prvoj polovini desetljeća dominira *fakcija* (evidencija, dokumentarizam, deskriptivnost i ispovjednost) i hibridni oblici, dok se u drugoj naglasak seli prema fikcionalizaciji, interpretaciji i fabularizaciji zbilje, tj. prema formalno prepoznatljivima kratkoj priči i noveli.

Na stilskoj razini hrvatska kratka proza 90-ih obilježena je prakticiranjem kompletnoga modernog i postmodernističkog stilskog repertoara: od ironije i groteske, preko parodije i parafraze, do cinizma, crnog humora i žešće društvene satire. Pri tome je prva polovina desetljeća značajnije napučena prozama „uzvišenog", patetičnog stila i povišene emocionalnosti, dok se druga pretežitim dijelom svodi na niski stil i prozu realističkog određenja, no cijelim se desetljećem proteže i uočljiv nastavak narativnog postmodernog eksperimenta. Stoga se najveći dio relevantnog novelističkog korpusa može pripisati različitim tipovima *postmoderne pripovjedne matrice* – od intertekstualnosti, metaliterarnosti, autoreferencijalnosti i intermedijalnosti, preko (pseudo)dokumentarističkog i (pseudo)autobiografskog, do citatnosti i snažnih referenci na suvremenu tradiciju popularne i medijske kulture te trivijalizacije diskurza.

Na razini prakticiranih modela književnih praksi iščitava se tipično postmodernistička simultanost i izmiješanost mnoštva tendencija, praksi, postupaka i žanrova kroz cijelo desetljeće. Tri osnovna modela s pripadajućim podmodelima naznačena u ovome radu, uvažavaju upravo navedene činjenice te se dijelom referiraju i na druge (navedene) pokušaje ustavljivanja – na način da izmještaju, nadopisuju ili pak nadodaju i terminološki korigiraju ono nedostajuće, zanemareno ili izostavljeno:

1. *Postmoderni objektivizam* s podmodelima: *ratno pismo*, *kritički mimetizam*, *socijalni mimetizam*
2. *Postavangardizam*
3. *Postmoderni esteticizam* s podmodelima: *interdiskurzivnost*, *urbani esteticizam*.

Tim se modelima pridodaju žanrovski i tematsko-motivski odredivi modeli koji su nastavak prethodnih novelističkih tradicija, a dijelom su i prilagođeni okvirima 90-ih te je u njih moguće svrstati i neke autore iz drugih modela:

1. *Fantastika*, *eskapizam*, *intimizam*
2. *Historijska fikcija* i *metafikcija*
3. *Regionalizam, mediteranizam, zavičajnost*.

Predloženi modeli pripovjednih praksi hrvatske kratke proze 90-ih godina prošloga stoljeća otvoreni su za daljnje dorade, ustustavljivanja, razmatranja i tumačenja.

Literatura

22 u hladu – antologija nove hrvatske proze 90-ih, ur. Dalibor Šimpraga / Igor Štiks, Celeber, Zagreb 1999.

Krešimir Bagić, *Damaklov mač stvarnosti*, Reč – Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, br. 69/15., Beograd 2003., 277–295.

Krešimir Bagić, *Goli grad: antologija hrvatske kratke priče 80-ih i 90-ih*. *Proza urbanog pejzaža*, Naklada MD, Zagreb 2003.

Krešimir Bagić, „Poštari lakog sna: proza quorumova naraštaja", *Quorum*, Naklada MD, Zagreb 1996.

Krešimir Bagić, *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Disput, Zagreb 2004.

Krešimir Bagić, „Proza Quorumova naraštaja (1984. – 1996.)", *Quorum*, br. 2–3, Zagreb 1996., 6–34.

Peter Bürger, *Teorija avangarde*, (prev. Nataša Medved), Antibarbarus, Zagreb 2007.

Matei Calinescu, *Natuknice o logici terminologije razdoblja – modernizam, kasni modernizam, postmodernizam*, Republika, 49, 1–3, 1994.

Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u Hrvatskome proljeću*, Alineja, Zagreb 2007.

Vladimir Gruden, *Autoritet, Zdrav život – Obiteljski časopis o zdravlju*, br. 53, 2007., e-izvor: http://www.zdrav-zivot.com.hr/izdanja/imunoloski-sustav-i-prehrana/autoritet/

Linda Hutcheon, „Intertekstualnost, parodija i diskurzi povijesti" (prijevod: Miloš Đurđević), *Republika*, br. 1–3, 1994., 96–113.

Ivica Matičević, „Realizam (ipak) nije dovoljan", *Vijenac*, Nove knjige, br. 150, 1999.

Daniel Mikulaco, *Hrvatska kratka proza 90-tih godina XX. stoljeća* (disertacija), NSK, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 2009., 200 –211.

Cvjetko Milanja, „Postmoderni odmak", *Republika*, br. 5–6, 1993.

Krešimir Nemec, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb 2003.

Dubravka Oraić Tolić, *Kraj zbilje?*, Republika, br. 9–10, 1999.

Dubravka Oraić Tolić, *Nadčovjek i podčovjek* (*Paradigme 20. stoljeća*), Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1996.

Dubravka Oraić Tolić, „Suvremena hrvatska proza: Izazov zbilje", *Republika*, br. 5–6, 2001.

Žarko Paić, „Dekonstrukcija slike: od mimezisa, reprezentacije do komunikacije", *Zeničke sveske, časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku,* Zenica, br. 6, 2007.

Žarko Paić, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*, Antibarbarus, Zagreb 2004.

Jagna Pogačnik, *Backstage*, *Pop & Pop*, Zagreb 2002.

Jagna Pogačnik, „Kraj stereotipa o lošoj hrvatskoj prozi", u: *Backstage*, *Pop & Pop*, Zagreb 2002.

Poštari lakog sna: *proza quorumova naraštaja*, Quorum, Naklada MD, Zagreb 1996.

Raslojavanje jezika i književnosti: *Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole 2005.*, ur. Krešimir Bagić, FF press, Zagreb 2006.

Goran Rem, *Silnice mimo tranzicije, tekstualnost i izvantekstualnost suvremenog hrvatskog pjesništva i proze*: *Rat i mir hrvatskog tranzicijskog fantazma. Ili: je li metafora savršeni zločin?*, XXXV. seminar Zagrebačke slavističke škole (Dubrovnik, 21. 8. – 2. 9. 2006) – http://www.hrvatskiplus.org/main.php?id_doc=47 (pristupljeno 17. 1. 2007.)

Helena Sablić Tomić, *Montaža citatnih atrakcija*, Matica hrvatska Osijek, Osijek 1998.

Šezdesete: *Zbornik* (ur. Irena Lukšić), Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 2007.

Tvrtko Vuković, *Od subverzije do hegemonije: pjesništvo u devedesetima*, XXXVI. hrvatski seminar za strane slaviste, Anagram – U meandrima pjesništva, Dubrovnik (20. 8. – 2. 9. 2007.)

Andrea Zlatar, „Književno vrijeme: Sadašnjost", *Zarez*, br. 40., 12. 10. 2000., 8–9.

Sažetak

U radu se kritički razmatraju (analiziraju, uspoređuju i opisuju) neki od relevantnijih pokušaja književnopovijesnog usustavljivanja (klasifikacije) modela književnih praksi suvremene hrvatske kratke proze (novele, kratke priče, crtice te hibridnih kratkih proznih žanrova) devedesetih godina prošloga stoljeća (K. Bagić, J. Pogačnik, D. Oraić Tolić, I. Štiks, G. Rem, K. Nemec, A. Zlatar, …). Naglasak je na propitivanju i nadopunjavanju žanrovskih, motivsko-tematskih, prostorno-vremenskih, poetičkih i relacijskih razina te se pridodaju potrebite terminološke i žanrovske korekcije, nadopune i klasifikacije. Istraživanjem se predlaže novi, potpuniji terminološki i žanrovski precizniji književno-povijesni sintetski prikaz modela i praksi kratkih proznih vrsta devedesetih godina XX. stoljeća.

Models of contemporary Croatian short prose

(Summary)

The paper critically considers (analyzing, comparing and describing) some of the relevant attempts of systematizing (classification) models of the contemporary Croatian short prose (short story, short-short story, hybrid short prose genres) in the nineties of the last century (Bagić, Pogačnik, Oraić Tolić, Štiks, Rem, Nemec, Zlatar, ...). The focus is mainly on genre, motive-thematic, spatial-temporal, poetic and relational levels as well as on the necessary terminological and genre corrections, supplements and classifications. The research proposes a new, more complete terminologically and genre more precise synthetic literary-historical review of the models and practices of the Croatian short prose in the nineties of the XX. century.

Keywords: contemporary Croatian short prose, short stories, short-short stories, models of narrative practices, literary history, 1990s twentieth century, war, post-war.

Krunoslav Mikulan
Vladimir Legac

Ortografska klopka i onomastička intruzija u suvremenoj hrvatskoj znanstveno-fantastičnoj i fantastičnoj književnosti

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK 821.163.42-311.9:811'373.2

Rad uvodi dva nova termina književne onomastike: (1) *ortografsku klopku*, odnosno pojavu u kojoj suvremeni hrvatski autori fantastike i znanstvene fantastike fantazmonime (izmišljene onime književnih djela) pišu prema engleskim ortografskim pravilima (u nekim slučajevima rabi se mješavina engleskog i hrvatskog pravopisa) iako za time nema potrebe; (2) *onomastičku intruziju*, odnosno pojavu u kojoj hrvatski autori nadijevaju imena koja logički ne bi mogla postojati u sekundarnome književnom svijetu. Rad analizira nekoliko novijih hrvatskih znanstveno-fantastičnih i fantastičnih romana s obzirom na anglo-američki utjecaj na tvorbu antroponima, toponima i krematonima te navodi niz primjera ortografske klopke i onomastičke intruzije uočenih u analiziranim djelima.

Ključne riječi: književna onomastika, fantazmonimi, ortografska klopka, onomastička intruzija, hrvatska fantastika i znanstvena fantastika

Uvod

U okvirima književne onomastike relativno se malo pažnje poklanja *fantazmonimima* (Skračić 2010: 87), odnosno *kimeričkim imenima*, "potpuno izmišljenim fantastičnim imenima bez precedenta" (Alvarez-Altman 1974: 111) kojima žanrovi fantastike i znanstvene fantastike naročito obiluju.

Prema Alvarez-Altman (1974: 104) nadijevanje imena u književnosti "temelji se na jednakom konceptu kao kod primitivnih društava: isticanju fundamentalnih značajki osobnosti". Doista, autori često posižu za imenima simboličkoga karaktera jer već kroz ime žele čitatelju izravno prikazati, ili pak na ne odmah očigledan način naznačiti značajke likova ili njihove potencijalne razvojne pravce. Kako bi to učinili, rabe simbolički ispunjena imena iz antičkoga razdoblja, imena iz Biblije i drugih religijskih tekstova, imena iz legendi ili povijesno potvrđena imena junaka i junakinja, kao i druga (a to mogu biti i svakodnevna) imena koja sadrže neku simboličku, metaforsku ili metonimijsku podlogu. Prema Coatesu (2015: 31) književnici općenito koriste četiri vrste nadjenutih imena: (1) Potpuno izmišljena imena, pri čemu autor nema namjeru prenijeti nikakvo posebno značenje; (2) Imena nasumice izabrana iz nekog teksta, također bez posebne simbolike; (3) Komemorativna imena putem kojih autor namjerno rabi već postojeća imena (bilo iz primarnog ili sekundarnog svijeta); (4) Izmišljena imena koja se sastoje od interpretabilnih elemenata, pri čemu autor ima namjeru putem imena prenijeti neku poruku. U ovom slučaju proces imenovanja nije slučajan, a leksičko značenje koje ime sadržava relevantno je za razumijevanje značenja u kontekstu njegove uporabe.

U anglo-američkoj fantastičnoj i znanstveno-fantastičnoj književnosti naročitu ulogu igraju "bezvremenska imena" (Mikulan 2012: 234), ili, da se nadovežemo na Skračićev termin, *eksokroni fantazmonimi*, odnosno potpuno izmišljena imena koja naizgled nemaju nikakvu podlogu u stvarnosti, ne posjeduju očigledne značajke niti jednoga jezika (ponajmanje jezika autora) te se bez ikakve promjene mogu koristiti u bilo kojem fantastičnom ili znanstveno-fantastičnom djelu (usp. Burlebach 1982). Ova značajka naročito je razvidna u podžanrovima visoke fantastike i svemirske opere, budući da se potpuno razrađeni sekundarni svjetovi mogu naći upravo u ovim podžanrovima.

Međutim, prema Baker i dr. (2014: 6), koji se osvrću na istraživanje Black i Wilcox iz 2011. godine, pojedini autori izmišljali su imena koja na neki način za njih imaju određeno osobno značenje, pri čemu su podrobno istraživali, birali i smišljali imena koja su jedinstvena ili značajna te su rabili imena čiji ih je fonološki ustroj na neki način privlačio. Baker i dr. zaključuju da biranje imena u književnosti može imati znatno veće društveno značenje nego biranje imena u općenitom smislu (ibid.), dok Šimunović (2009: 341) ističe da je za čitatelja znatno važnija etiologija imena od njegove etimologije.

Hrvatski su autori visoke fantastike preuzeli sve temeljne značajke svojih anglo-američkih uzora. Osim "bezvremenskih imena" tu su potpuno razrađeni sekundarni svjetovi, jaki i moćni junaci koji obično snagu i moć stječu postupno, kao u Bildungsromanu, te natprirodna bića koja se nalaze u svakodnevnoj interakciji s junacima; kod svemirske opere ulogu natprirodnih bića preuzet će izvanzemaljska bića. Naročita značajka hrvatske fantastike jest da se zbog anglo-američkog utjecaja uglavnom ne temelji na starohrvatskoj mitologiji ili legendama pa tako u njima ne nalazimo ni na hrvatska imena. Osim što koriste "bezvremenska imena" hrvatski autori vrlo često posižu za engleskim imenima.

Navest ćemo tek nekoliko primjera *eksokronih fantazmonima*: u romanu *Araton* O. Franića nalazimo imena kao što su Andor, Nandor, Korimor, Mantas, Almas, Aram Tar, Zilnar i Toktas; u romanu *Let Nancija Konratata* P. Raosa (2007.) koriste se imena Malap, Ittinan, Narr, Siginid i Zael; u romanu *Svećenica Mjeseca* M. Benini (2014.) koriste se imena Kalaide, Matrielen, Tahal, Grinor, Ledor, Boratonis Ato, Nar Reaolis i druga. Valja istaknuti da je uobičajeno da nadnaravna bića i izvanzemaljci imaju samo osobno ime, odnosno, ako je i spomenut kompletni antroponim (ime osobe; za terminološku razliku v. Frančić 2006: 78), tada se u nastavku uopće ne spominje.

Prema Alvarez-Altman (1981: 220) od velikoga je značaja da znanstvenik pokuša utvrditi što neko ime znači, odnosno što je bila namjera autora kad je odabrao neko ime, te što njegovo nastojanje znači za nas kao čitatelja. Međutim, u ovome će radu od naročitoga interesa biti pojava koju smo nazvali ortografskom klopkom koja nastaje zbog nezgrapnoga združivanja hrvatske i engleske ortografije, te onomastička intruzija do koje dolazi zbog korištenja izvora i uzora iz stvarnoga svijeta kako bi se osmislili eksokroni fantazmonimi, odnosno imena izvan vremena i prostora. Tek se u nekim analiziranim slučajevima namjera autora mogla utvrditi.

Ortografska klopka

Kad zbog utjecaja anglo-američke fantastične i znanstveno-fantastične književnosti autori smišljaju imena koja zvuče kao da su izvan prostora i vremena, ponekad pritom ne vode računa o činjenici da se i radnja njihovih djela također odvija izvan prostora i vremena, u zamišljenim sekundarnim svjetovima u kojima se ne govori engleski jezik (ni hrvatski, dakako) te se ne rabi latinično pismo. Bez obzira na navedeno, neki autori za pisanje imena upotrebljavaju englesku ortografiju, za što nema nikakva uporišta. U romanu *Zmije Nikonimora* S.

Lovrenčić (2008.) nalazimo niz imena osoba, gradova i država koja su napisana po ortografskim pravilima engleskoga jezika: Birkenna, Brissa, Daorsoy, Genthenna, Illya, Lassni, Mytla, Thana, Tisya, Trissia, Vallna, Yalna... Međutim, neka su imena napisana prema hrvatskim pravilima: Bardilija, Svardija. Budući da je roman napisan na hrvatskome jeziku, nema razloga da se imena ne pišu prema hrvatskim pravilima, naročito kad uzmemo u obzir činjenicu da su pismo i jezici kojima govore stanovnici sekundarnoga svijeta ionako izmišljeni te ni ne postoji nikakva službena transliteracija koja bi se mogla ili trebala koristiti. Dio je imena u istome romanu ortografski "neutralan", odnosno ta bi se imena jednako pisala na engleskome i hrvatskome jeziku: Morna, Arne, Gurna, Nea, Ardra, Lugana, Idris; neka pak dovode čitatelja u nedoumicu: Čita li se Jagy kao "Jagi" ili "Džagi"? Čita li se Jas kao "Jas" ili "Džas"? Ortografska klopka ovdje dovodi do nesigurnosti u pokušaju izgovaranja imena jer je nejasno prema kojim pravilima navedena imena treba izgovarati.

Dok u romanu *Zmije Nikonimora* nalazimo veći dio imena napisanih prema engleskim pravilima, u romanu *Vladarica* D. Blažeke (2001.) omjer broja imena napisanih prema engleskim i onih napisanih prema hrvatskim pravilima je otprilike jednak, s time da postoje i imena napisana mješavinom pravila. Prema pravilima engleskoga jezika napisana su, primjerice, imena Bashra, Kaxasa, Sakaal i Uyte, dok su prema pravilima hrvatskoga jezika napisana, primjerice, imena Darlija, Ištara, Kajl, Ksadora, Rea i Targija. Naročito u oči upada paralelna uporaba hrvatskoga slova "š" i engleskoga slovnoga para "sh" koji se čita na isti način, ili pak slova ili parova "Y"/"j" i "x"/"ks". U romanu nalazimo i osobno ime Opyedaja koje je napisano mješavinom hrvatskih i engleskih pravila. I ovdje se radi o potpuno izmišljenom sekundarnom svijetu u kojem se ne govori ni engleski ni hrvatski te je uporaba engleske ortografije nepotrebna.

U romanu *Vjenčanje s vjetrom* T. Košte (2010.) istodobno se upotrebljavaju neka tradicionalna hrvatska imena (Blaž, Ivana, Jelena, Marko) i "bezvremenska" imena (Natalis, Vex, Denron, Simus, Tvisa, Massig, Holm), a likovi govore čakavskim narječjem. Ovakav književni postupak bio bi opravdan da su likovi zapravo Hrvati i da se radi o nekakvom sekundarnom svijetu nastanjenom Hrvatima čakavcima, no radnja se i ovdje odvija u sekundarnom svijetu "izvan vremena i prostora". Neka od "bezvremenskih" imena su ortografski neutralna, ali neka su pisana prema engleskim pravilima (Vex, Massig) ili, možda, prema pravilima nekog drugog jezika, možda čak i jezika sekundarnoga svijeta, no to u romanu nije jasno naznačeno.

U romanu *Svećenica Mjeseca* M. Benini (2014.) većina je imena ortografski neutralna, no ima onih za koje nije jasno prema kakvim su pravilima pisana: primjerice, kod imena Ghardi, Gathorn ili Kashana ne možemo biti sigurni treba li "h" pročitati ili ga u prvom slučaju izbaciti, u drugom zajedno s "t" pročitati na engleski način, a u trećem upariti sa "s" i zatim slovni par pročitati kao "š". Kao i kod gore navedenih romana, zacijelo se radi o nastojanju da imena budu što neobičnija, ne uzimajući u obzir nelogičnost njihove tvorbe.

U romanu *Let Nancija Konratata* P. Raosa (2007.) ime glavnoga lika napisano je prema hrvatskoj ortografiji – Nancije – dok su mnoga druga imena napisana prema engleskim, ili možda pravilima sekundarnoga svijeta koja su ekvivalentna engleskima: Ittinan, Maart, Ba'ab, Narr, Massab, Kvarr... Ni u ovom romanu nije naznačeno kakvim se zapravo jezikom u njemu govori, no to nije ni bitno, jer je roman napisan na hrvatskom jeziku te udvostručavanje slova nije ni potrebno.

Još je jedna značajka anglo-američke visoke fantastike uporaba zemljopisnih karata koje se tiskaju na početku ili kraju romana, kako bi čitatelj mogao pratiti "potragu" glavnih likova. Međutim, ovaj je utjecaj u hrvatskih autora toliko velik da se čak i strane svijeta na tim kartama označavaju engleskim kraticama – N (north) za sjever, S (south) za jug, W (west) za zapad i E (east) za istok, pri čemu valja još jednom istaknuti da se redovito radi o sekundarnim svjetovima u kojima se engleski jezik ne govori, a ne koristi se ni latinično pismo. Ovaj postupak uočili smo u tri od četiri analizirana romana koja su sadržavala takve karte (*Zmije Nikonimora*, *Vjenčanje s vjetrom* i *Svećenica Mjeseca*), dok je O. Franić u *Aratonu* izbjegao ovu klopku tako što je strane svijeta označio izmišljenim kraticama – URG za sjever, OG za jug, OZ za zapad i AG za istok.

Onomastička intruzija

Neki autori fantastičnih i znanstveno-fantastičnih romana nadijevaju stvarna, postojeća imena izmišljenim osobama, lokalitetima, predmetima ili pojavama, pri čemu je doista nemoguće (osim pukom slučajnošću) da bi se takva imena mogla rabiti. *Onomastička intruzija* tako se odnosi na artificijelni "prodor" stvarno postojećega imena (ili obične riječi) u sekundarni svijet književnoga djela u kojem se takvo ime teško doista može pojaviti. Pojava je srodna kontekstualnom značenju imena (usp. Brozović Rončević i Žic Fuchs 2004: 93) utoliko što se kroz nju može promatrati priroda, nastanak i uloga vlastitih (i drugih) imena.

U romanu *Sablja* I. Gavrana (2003.) zemaljska je civilizacija uništena te nekoliko preživjelih Zemljana sudjeluje u natjecanju zrakoplovima koje organizira izvanzemaljski interplanetarni imperij te u kojem sudjeluju mnoge izvanzemaljske vrste. Mnoga imena koje je autor izabrao i nadjenuo osobama i vrstama preuzeta su iz raznih zemaljskih jezika:

- Hegemon (osvajačka vrsta koja je uništila zemlju) – dolazi iz grčkog ἡγεμονία i znači vlast ili vodstvo, a *hegemon* je vlastodržac;
- Hekata (izvanzemaljska civilizacija) – ime grčke boginje (Ἑκάτη) podzemnoga svijeta s tri glave i tri tijela;
- Arigon (izvanzemaljska civilizacija) – uobičajeno osobno ime ili prezime u Latinskoj Americi;
- Hikori (jedan od natjecatelja, izvanzemaljac) – vrsta drveta, a potječe iz algonkinskoga jezika;
- Hideki-Zeno (filozof Hegemona) – uobičajeno japansko ime;
- Mazeri (jedan od natjecatelja Hegemona) – selo u planinama Gruzije;
- Modisonci (izvanzemaljska vrsta) – Modison je ime stvarne metalurške kompanije te osobno ime poznatoga swazilandskog pjesnika;
- Sangonci (izvanzemaljska vrsta) – Sangon je ime nekoliko stvarnih gradova na Zemlji te ime jedne kineske bio-tehnološke kompanije;
- Sun-Ritter (vice-admiral, osvajač Zemlje) – kombinacija engleske riječi "sun" (sunce) i njemačke riječi "Ritter" (vitez);
- Shiden (tip izvanzemaljske letjelice) – uobičajeno japansko ime te tip zrakoplova iz 2. svjetskog rata;
- Zedi-Ainu – Zedi je muslimansko ime ili prezime, a Ainu ime naroda koji živi na sjeveru Japana te Kurilskim otocima i otoku Sahalinu u Rusiji.

U romanu *Sablja* može se uočiti još jedna greška koja, međutim, nije tipična samo za hrvatsku znanstvenu fantastiku, već i za istovrsnu književnost svih nacija. Jedna vrsta nazvana je Veganci, prema zvijezdi Vegi oko koje se, valjda, vrti planet s kojeg dotična vrsta potječe. Međutim, dotična vrsta sebe zacijelo ne naziva Vegancima jer je to ime koje smo zvijezdi nadjenuli mi, Zemljani, baš kao što Zemljani sebe ne nazivaju Sunčanicima ili nekako slično. Ljudi ne nastanjuju zvijezde, već planete. Isto tako, spominju se vrste Kasiopejci i Lirani, ovoga puta nazvani prema zviježđima, a ne jednoj zvijezdi, no s druge strane spominju se vrste Arigoni, Sangonjani i Modisonci (koje smo već razjasnili) koji nisu nazvani

prema stvarno postojećim zvijezdama ili zvjezdanim sustavima. Autor je svim vrstama nadjenuo ili pogrešna ili stvarno postojeća imena (ili njihove izvedenice iz raznih jezika).

Kod *onomastičke intruzije* možemo govoriti o svjesnoj i nesvjesnoj intruziji. Za primjer svjesne onomastičke intruzije uzet ćemo ime Shiden iz romana *Sablja*. Mač Shidena u romanu jest naziv natjecanja koje se sastoji od zračnih borbi na smrt, zastarjelim letjelicama, a Shiden je tip letjelice, međutim, kao što smo već naveli, radi se o uobičajenom japanskom imenu te, što je znatno važnije, tipu japanskoga zrakoplova iz 2. svjetskog rata. Paralela je očigledna: temeljni zaplet romana su zračne borbe letjelicama i pokušaj preostalih Zemljana da pobijede na turniru, a autor namjerno uzima naziv okretnih japanskih zrakoplova iz 2. svjetskog rata. Za pretpostaviti je da je autorova namjera bila ovo ime ispuniti simboličkim značenjem, no kontekst 2. svjetskog rata očit je samo pasioniranim zaljubljenicima u stare zrakoplove. Naime, prema Coatesu (2015: 32) temelj svjesnog i namjernog imenovanja je repotencijacija ili resemantizacija etimologije koje, međutim, čitatelj ne mora biti svjestan; repotencijacija "se izjalovljuje pred licem neznanja" (ibid.). Roman *Sablja* tako je, da se poslužimo teško prevodivom Burlebachovom sintagmom, „titillation for the cognoscenti“ („golicanje znatiželje znalaca“; Burelbach 1982: 139).

Ne možemo uvijek sa sigurnošću tvrditi da se radi o svjesnoj ili nesvjesnoj onomastičkoj intruziji. S obzirom na velik broj jezika koji se u svijetu govore, uvijek je moguće da autor pukim slučajem upotrijebi neko stvarno postojeće ime ili neku drugu običnu riječ. Štoviše, pokušamo li izmisliti ime nekog lika koristeći samo jedan ili dva sloga, možemo biti prilično sigurni da takvo ime ili riječ već postoje. S povećanjem broja slogova ova "opasnost" se, dakako, smanjuje. U romanu *Sablja* autor je, primjerice, upotrijebio ime Mazeri za jednog od natjecatelja, a to je ime jednoga stvarnog sela u Gruziji. Moguće je da je autor u nedostatku inspiracije za nadijevanje imena proučavao vrlo detaljne karte Gruzije, no to se ne čini vrlo vjerojatnim. Tu se zacijelo radi o nesvjesnoj onomastičkoj intruziji.

Zaključak

Razvidno je da neki autori, u nastojanju da imitiraju anglo-američke uzore, upadaju u *ortografsku klopku* te bezrazložno koriste engleska ortografska pravila, a često je i miješanje hrvatskoga i engleskoga pravopisa, ponekad u okviru jednoga imena. Prema J. R. R. Tolkienu, rodonačelniku suvremene fantastike, prva i temeljna značajka fantastične priče jest zamišljanje nemogućeg uz

istodobno obdarivanje zamišljenog unutarnjom konzistentnošću realnosti, pri čemu su istodobno potrebni kako čuđenje nad neobičnim i stranim, tako i unutarnja dosljednost sekundarnog (zamišljenog) svijeta (Tolkien 1980: 165). Svako zastranjenje, svaka uporaba imena za koje čitatelj utvrdi da je nemoguće da postoji (bilo zbog *ortografske klopke* ili *onomastičke intruzije*) ima iritacijsko svojstvo koje razbija začudnost. Prema Burlebachu (1982: 139), naročito "smetaju" imena likova i mjesta koji svoje izvorište i uzore nalaze u mitologiji, povijesti ili tradicionalnoj književnosti jer ona predstavljaju opća mjesta kolektivnoga pamćenja. Uporaba imena iz krajeva koji su udaljeni od autorove pretpostavljene publike u današnje vrijeme globalizacije više ne igra toliku ulogu kao u prošlosti jer se svako ime može pronaći i provjeriti na internetu. Autorima ostaje postupak potpunoga izmišljanja imena, pri čemu se slučajno može "izmisliti" ime koje u nekom jeziku već postoji. Međutim, u tom slučaju važna je dosljednost. Ako se u romanu spominje, recimo, pet različitih civilizacija ili pet vrsta natprirodnih bića, onda bi se to trebalo odražavati i na antroponimima, toponimima i krematonimima, što uglavnom nije slučaj, kako kod nas, tako i kod dobroga dijela anglo-američkih autora.

Od svih analiziranih romana opisanim se problemima najuspješnije othrvao O. Franić u *Aratonu.* Imena su "bezvremenska", ortografija im je toliko neutralna da se bez problema mogu čitati i pisati na engleskome i hrvatskome jeziku, rijetke onomastičke intruzije su, čini se, nenamjerne, a čak i karta sekundarnoga svijeta sadrži kompas s izmišljenim kraticama za strane svijeta. Svi ostali analizirani romani sadržavaju u većoj ili manjoj mjeri imena napisana prema engleskim ortografskim pravilima iako se radnja baš svih njih odvija u sekundarnim svjetovima u kojima se engleski uopće ne govori te svi romani koji sadrže kartu koriste engleske kratice za strane svijeta.

Pokušali smo pronaći postoje li ikakvi onomastički utjecaji hrvatske na anglo-američku fantastičnu ili znanstveno-fantastičnu književnost, no dok postoje brojni općeslavenski utjecaji, točno utvrdiv hrvatski utjecaj pronašli smo samo u jednom slučaju. U romanu *Xenocide* O. S. Carda (1991.) jedan od likova zove se Kovano Zeljezo (upravo tako napisano). Međutim, on nije Hrvat i s Hrvatskom nema baš nikakve veze – radi se o imenu gradonačelnika nekoga grada na udaljenoj koloniziranoj planeti. Nije poznato kako je autor do toga imena došao, no iz samoga romana je razvidno da se radi o onomastičkoj intruziji bez simboličkoga naboja te je vjerojatno da je autor ime izabrao samo zato jer mu je zvučalo neobično.

U daljnjem istraživanju valjalo bi usporediti imena širega korpusa hrvatske fantastične i znanstveno-fantastične književnosti, pokušati utvrditi njihove značajke, uočiti specifične načine tvorbe imena pojedinih autora te, u konačnici, osmisliti književnu onomastičku tipologiju hrvatske fantastične i znanstveno-fantastične književnosti u poredbi s istovrsnim anglo-američkim žanrovima.

Literatura

Grace Alvarez-Altman, „Onomastics as a Modern Critical Approach to Literature", *Literary Onomastics Studies*, 1, 1974., 103–117.

Grace Alvarez-Altman, „Literary Onomastics Typology: Analytic Guidelines to Literary Onomastics Studies", *Literary Onomastic Studies*, 8, 1981., 220–230.

Wendy Baker i dr., „Naming Practices in J.R.R. Tolkien's Invented Languages", *Journal of Literary Onomastics*, 3, 1, 2014., 5–23.

Mihaela Benini, *Svećenica mjeseca*, Zagrebačka naklada, Zagreb 2014.

Danijela Blažeka, *Vladarica*, Strijelac, Zagreb 2001.

Dunja Brozović Rončević; Milena Žic Fuchs, „Metafora i metonimija kao poticaj u procesu imenovanja", *Folia onomastica Croatica*, 12-13/2003. – 2004. [2006.], 91–104.

Frederick M. Burelbach, „An Introduction to Naming in the Literature of Fantasy", *Literary Onomastic Studies*, 9/1982., 131–148.

Orson Scott Card, *Xenocide*, Tor, New York 1991.

Richard Coates, „A Concise Theory of Meaningfulness in Literary Naming within the Framework of The Pragmatic Theory of Properhood", *Journal of Literary Onomastics*, 4, 1, 2015., 31–34.

Anđela Frančić, „Što je osobno ime?", *Folia onomastica Croatica*, 15/2006., 71–80.

Oliver Franić, *Araton I: Tajna Aratona*, Rast, Zagreb 2004.

Ivan Gavran, *Sablja*, Hena Com, Zagreb 2003.

Tomislav Košta, *Vjenčanje s vjetrom*, Škorpion, Zagreb 2010.

Sanja Lovrenčić, *Zmije Nikonimora I: Palača i vrt*, Autorska kuća, Zagreb 2008.

Krunoslav Mikulan, „American and Croatian High Fantasy: Influences, Parallels and Points of Interference", *Crossing Boundaries in Culture and Communication*, III, 1, 2012., 233–242.

Predrag Raos, *Let Nancija Konratata*, Izvori, Zagreb 2007.

J. R. R. Tolkien, „On Fairy-Stories", u: *Poems and Stories*, George Allen & Unwin, London 1980.

Vladimir Skračić, *Toponomastička početnica. Osnovni pojmovi i metoda terenskih istraživanja*, Sveučilište u Zadru, Zadar 2011.

Petar Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb 2009.

Sažetak

Suvremeni žanrovi fantastike i znanstvene fantastike u Hrvatskoj nalaze se pod utjecajem anglo-američke fantastične i znanstveno-fantastične književnosti. Utjecaji su prije svega tematski, zatim u načinu karakterizacije likova, tvorbi identiteta likova, a razvidni su i utjecaji onomastičke prirode. Jedna od najuočljivijih značajki onomastičkih utjecaja jest uporaba "bezvremenskih", potpuno izmišljenih imena, odnosno fantazmonima. Rad analizira nekoliko novijih hrvatskih znanstveno-fantastičnih i fantastičnih romana s obzirom na anglo-američki utjecaj na tvorbu antroponima, toponima i krematonima. U većini slučajeva autori pri tvorbi imena upadaju u "ortografsku klopku", odnosno smišljaju imena koja pišu prema engleskim ortografskim pravilima, u istom romanu neka imena pišu prema hrvatskim, a neka prema engleskim pravilima, a ponekad u jednom imenu pomiješaju engleska i hrvatska ortografska pravila. Zamijećena je i pojava "onomastičke intruzije", odnosno nadijevanje imena koja su prividno izmišljena, ali zapravo potječu iz raznih jezika stvarnoga svijeta te je nemoguće da bi mogla postojati u sekundarnome svijetu.

Orthographic Trap and Onomastic Intrusion in Contemporary Croatian Science-Fiction and Fantasy Literature

(Summary)

The contemporary genres of fantasy and science-fiction in Croatia are heavily influenced by Anglo-American fantasy and science-fiction literature. These influences are connected with literary topics, characterisation, identity formation, as well as onomastics. One of the most apparent onomastic influences is the use of "timeless", completely imagined names, i.e. fantasmonyms. The paper analyzes several contemporary Croatian science-fiction and fantasy novels with regard to the Anglo-American influence on the creation of anthroponyms, toponyms and chrematonyms. In most cases the authors find themselves entangled in an "orthographic trap", which means that they invent names written according to

English orthographic rules, that some names in one and the same novel are written according to English and some according to Croatian orthographic rules, and that sometimes the two orthographic systems are combined in a single-word name. The phenomenon of "onomastic intrusion" can also be observed, which is using ostensibly invented names that in fact stem from various languages of the real world, and it is impossible that such names could exist in an imagined secondary world.

Keywords: literary onomastics, fantasmonyms, orthorgaphic trap, onomastic intrusion, Croatian fantasy and science-fiction

Ana Penjak

Ekofeminizam i suvremeni hrvatski roman: o ženi, identitetu i prostoru

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK <141.72:574>:812.163.42.09-31

U ovom se radu, kroz ekofeminističku prizmu, iščitava odnos između žene i muškarca, odnosno žene i grada kao kulturom određenog čovjekova okuženja. Naime, ekofeministi temelje svoja promišljanja upravo na sličnosti između žene i prirode (reprodukcija, društvena podčinjenost, pozicija Druge i podređene i sl.) spram odnosa između muškarca i kulture kao njihove binarne oprečnosti. Na primjerima dvaju ženskih likova – Klare iz istoimenog romana Mira Gavrana iz 1997. i Tanje iz romana Sanje Lovrenčić *Martinove strune* (2008.) – radom se želi ukazati na još uvijek prisutno poimanja žene kao druge i drugačije bez obzira na formu i stil romana, kao i na vrijeme njegova nastanka. Iako Klara i Tanja svojim tijelima, a u odnosu na prostore i odnose koji ih okružuju, ukazuju na tipični „trpni" primjer žene koja žrtvuje svoje želje i ideale zbog muškarca (muža, partnera, sina), one ipak ukazuju i na jednu drugu stvarnost – onu u kojoj, u konačnici, uspijevaju prkositi i negirati patrijarhalno-represivni društveni aparat. Takvim oblikom raskidanja s društveno uvjetovanim pozicijama, Tanja i Klara uspijevaju rekonstruirati svoj identitet.

Ključne riječi: priroda, identitet, nejednakost, žena

Uvod

Odmah na početku knjige *Women and Nature* Susan Griffin (1978: 7) piše: „odlučeno je da je žena po svojoj prirodi pasivna, baš poput broda koji čeka na ukrcaj putnika."[1] Ali tko je taj koji je odlučio, kako prenosi Griffin, ženu predstaviti i po(d)staviti, definirati i etiketirati kao pasivni objekt – brod – koji bez svojih putnika nema značenje ni svrhu? Je li to isti onaj koji ženu izjednačava s prirodom

[1] U originalu: "It is decided that the nature of woman is passive, that she is a vessel waiting to be filled." (Prevela A. Penjak).

zbog zajedničkih im osobina – reprodukcija, ljepota, pasivnost, podređenost, mogućnost izrabljivanja ili se radi o ženinu svojevoljnom pristajanju na takav stigmatizirani položaj?

Iako Shery B. Ortner (1974) ističe da svaka kultura određuje svoj način na koji se postupa(lo) prema ženama, povijesni nam dokumenti, kao i oni koji su zabilježili društvena zbivanja, ukazuju da je žena uvijek bila u podređenoj situaciji; subjekt koji je necjelovit i manjkav; predmet upotpunjavanja tuđih želja i potreba – ona Druga (Penjak 2014). Isto tako, vjerovalo se da identitet svake žene nastaje, izgrađuje se i definira isključivo u kontekstu obitelji. Drugim riječima, obitelj predstavlja, prema mišljenju Kate Millett (1977), polazišnu točku ne samo koncepta patrijarhata nego društva, općenito. U jednom, primjerice, patrijarhalnom kontekstu, ženin/kćerin odnos spram roditelja, muža te kasnije i njena uloga majke ne samo da oblikuje već i ostavlja vidljive tragove na njezinu identitetu (Galić Kakkonen–Penjak 2015: 21). U obiteljskom okruženju djevojka uči o svojim ulogama, očekivanjima i dužnostima. S obzirom na spol ključnu ulogu u procesu učenja igra lik majke kojoj se djevojčica divi, oponaša i kojoj želi nalikovati. U toj fazi, iako još uvijek na nesvjesnoj razini, djevojčica na primjeru odnosa između majke i oca uči o odnosu između žene i muškarca, općenito. Shvatljivo je, dakle, da je svako djevojčičino odbijanje ili neprihvaćanje jasno definirane slike žene, neprihvatljivo i, štoviše, sramotno (Galić Kakkonen–Penjak 2015).

Proistekao kao potpolje ekokritike, ekofeminizam, kako ističe George Myerson (2002: 7), nastoji ukazati ne samo na sličnost i povezanost žene i prirode već i na podatniju, kontekstualno širu definiciju prirode čime bi se ukazalo na njezinu bitnost u društveno-kulturnom kontekstu, kao i približilo istu široj publici. Štoviše, mnoge autorice u sklopu ekofeminizma, poput Andree Nightengale, Shery B. Ortner i Sherilyn MacGregor ukazuju upravo na povezanost žene i prirode, a da pri tome ne ističu isključivo i samo reprodukciju kao njihovo glavno vezivno tkivo, kao onu koja je od značaja za održivost i napredak svakog društva i obitelji. Osim što se između odnosa žene i prirode i muškarca i kulture stavlja znak jednakosti temeljem odnosa podređeni-nadređeni, postoji, primjerice, i odnos između grada kao kulturom određenog javnog prostora i prirode kao nečeg iskonskog i neukrotivog koji ukazuje na isti taj odnos prvoga spram drugoga. Upravo takav odnos prirode i žene spram svih onih koji su im nadređeni ekofeminizam vidi kao ključni u svojim promišljanjima na temu.

Uz prethodno spomenute značajke, ekofeminizam karakterizira i podrivanje poveznice između dominacije muškarca u dihotomiji muškarac-žena kao i njegova iskorištavanja i upropaštavanja prirode i prirodnog dobra. Pri tome, ekofeminizam smatra kako muškarca i kulturu ocrtavaju jednaki principi bivanja (superiornost, želja za dominacijom, želja za društvenom moći i značajem) u odnosu na onaj koji žena dijeli s prirodom (neukrotivost, iskonsko, neotesanost, pasivnost). Osim na podređeni položaj žene spram muškarca i prirode spram kulture, ekofeminizam naglašava i iskonsko, divlje i neotesano, pa čak i nekulturno ponašanje žene i prirode u odnosu na kulturu i muškarca čije je ponašanje i bivanje viđeno kao društveno prihvatljivo, dolično i poželjno.

Ishod svih prethodno spomenutih odnosa vidljiv je u oblikovanju pojedinačnih, a u konačnici i grupnih, identiteta. Iako su brojne definicije identiteta, kao i promišljanja o njemu, možda su najprikladnije, a u cilju boljeg podrivanja teme ovoga rada, sljedeće dvije. Dok Lawrence Grossberg (1996: 89) doživljava identitete kao nešto što je 'uvijek u nekom odnosu, a sukladno tome, uvijek su nedovršeni i u procesu nastajanja'[2], Cordelia Fine (2012: 7) smatra da se identiteti uvijek sastoje od „stereotipnih kostima brojnih društvenih identiteta koji su dio svake osobe […]"[3]. Ukoliko se slažemo s obje tvrdnje ili jednostavno doživljavamo identitete kao „slobodnu igru izbora" (Kellner prema Bauman 1996: 18)[4], usudim se zaključiti da se identiteti zasigurno najbolje odražavaju u komunikaciji s drugima, čak i ako se radi o komunikaciji s prostorima koji nas okružuju.

Iščitavanje prostorâ i identitetâ na primjeru Tanje i Klare

Iako je radnja obaju romana na mnoge načine prilagođena suvremenom čitatelju (urbani, gradski prostori, „jezik mladih", vrijeme radnje), ono što se krije ispod toga ukazuje na potpuno suprotno iščitavanje – poimanje Tanje i Klare kao onih koje su druge i drugačije, podređene i pasivne u odnosu na superiorno-nadmoćne muškarce, kao i odnos njihova tijela i prostorâ u kojemu nastoje nadoknaditi podređenost, kao i omalovažavanje i agresivnost uzrokovanu

[2] U originalu: "Identities are always relational and incomplete, in process." (Prevela A. Penjak).

[3] U originalu: "[…] stereotypical costumes of the many social identities each person has […]." (Prevela A. Penjak).

[4] U originalu: "a freely chosen game." (Prevela A. Penjak).

rodnom dihotomijom. Stoga, nezaobilaznu točku u razumijevanju Tanje i Klare, njihovih identitetâ, odluka i odnosâ, predstavlja upravo zadiranje ispod površine, tj., zadiranje i rekonstruiranje prostora javnog i privatnog koji ih okružuju, kao i raščlanjivanje ljudskih odnosa unutar istih.

Posljedično tomu, i Tanjin i Klarin identitet određuju dva prostora zbilje: javni, gradski prostori i unutarnji, obiteljski (privatni) prostori. Međutim, iako se često granica između ta dva prostora gubi, treba imati na umu da se radi o dva oprečna pojma gdje javnost (primjerice kulturna, društvena, politička, vjerska ili bilo koja druga organizacijska tijela u društvu) određuje što je i do koje mjere nešto javno, odnosno privatno, i tko i do koje mjere smije u njih zadirati (Penjak 2014: 93). Uz to, nadodat će Jelena Šarac i Tena Šarić, temeljem simbola koje ljudi pridaju određenom prostoru (javnom ili privatnom) određuje se ne samo razlika u značenju između prostora već i razlika u njihovoj važnosti. Štoviše, „javni prostori osim simboličkog, imaju i jak socijalno-integrativan karakter jer se preko njih izgrađuje kolektivni identitet i svijest građana koji se na njima okupljaju" (Šarac–Šarić 2016: 1).

Prema Ani Batinić (2011: 135) „prostor je oduvijek imao ključnu ulogu u formiranju [...] identiteta" referirajući se pri tome na prostor kao prirodno okruženje koje je čovjek posredstvom kulture definirao, oblikovao i prilagodio svojim potrebama". Jer, kako tvrdi Batinić pozivajući se na Simona Schama (Batinić 2011: 137), „ljudi su nekada bili dio prirode, a onda su postali njezini eksploatatori". Postajući eksploatatorima prirodnih dobara, ljudi su, kroz stoljeća, oblikovali i definirali prirodne prostore kako bi postali dostupni svima, ili barem većini građana toga istog područja, čime je došlo do stvaranja, nama danas poznatim pod nazivom, javnih prostora zbilje.

Javni prostori koji su definirali Tanjin identitet su: grad Zagreba i mali grad na sjeveru Njemačke. Sasvim uobičajeni dijelovi grada poput kioska, pekarnice, kazališta, botaničkog vrta bili su dio Tanjine svakodnevnice, baš kao i njezini prijatelji Irena, Danko, Lili, Marta sa svoje troje djece koji kao da su njezinim odlaskom u Njemačku bili izbrisani.

„Dogovoreno je za 15. rujna …", rečenica je koja će Tanji promijeniti život. Naizgled savršen svijet obiteljskog odnosa prekinuo je jednog dana njezin muž Mladen, mlad i perspektivan arhitekt, koji će svojom odlukom da zbog posla preseli cijelu obitelj u Njemačku narušiti ustaljenu amplitudu svakodnevnice. Mladenu se taj kulturalni, prekogranični skok činio logičnim s obzirom na trenutno loše materijalno i društveno stanje u devedesetima u Hrvatskoj.

Međutim, tako iznenadna i vrlo odlučna prekretnica u njihovim životima u Tanji će izazvati negodovanje, neslaganje, pa čak, u određenoj mjeri, i gađenje – gađenje prema njemu i prema njegovu nadmoćnom postavljanju spram nje kao bezvrijedne, pasivne osobe koja kao da nema svoj stav i želje.

Odlazak u Njemačku „u miran mali grad na sjeveru" (Lovrenčić 2008: 44) gdje nema čak ni tvornicâ, u nepoznati „veliki i svijetao stan, potpuno opremljen svime što treba, na dobrom mjestu" (Ibid.: 8) u Tanji je izazivao trnce, mješavinu izgubljenosti, zbunjenosti, pa čak i osjećaj nesposobnosti. Od pomisli na nepoznavanje jezika do novog stambenog i javnog prostora zbilje u Tanji je izazivalo histeriju. Njezin identitet sada su definirali neki drugi javni prostori, njoj nepoznati i nepoželjni. Štoviše, njezin dolazak u Njemačku pretvorio je njezinu svakodnevnicu u zatvor – zemlja čiji joj je nepoznati jezik nalikovao „hladnom oceanu" (Ibid.: 62); ljudi čija su joj lica bila mrska i nepoznata, stambeni prostor koji nikako nije mogla definirati kao dom i koji je odisao hladnoćom i ispraznošću; nepoznate ulice čije putove nije poznavala; sve joj je to bilo odbojno. Znali bi proći dani, a da ni s kim ne bi progovorila. No, vrlo bi brzo u svojoj glavi čula „glas koji opominje … Mladenov" (Ibid.: 36), hladan i trezveni, koji bi je istrgnuo iz njena maštanja. Prostor i vrijeme njoj nisu imali smisla osim što su joj potvrdili njezinu želju za odustajanjem od svega, želju za povratkom u Zagreb, za uspostavljenjem samo njoj dobro poznatog prostora i dnevne rutine koja je nju, „ženu s diplomom, autoricu juhe" (Ibid.: 44-45) držala na životu. Nije se mogla pomiriti s činjenicom da je tu bio njezin novi život; da je život u tom malom, pospanom gradu u kišnoj zemlji bio puno mirniji; nije mogla pronaći sreću u nečemu što baš svi ljudi žele i priželjkuju – „raditi u velegradu, stanovati izvan strke i gužve, ali negdje gdje ipak imaš sve što ti treba, školu, supermarket, da ... savršen život, savršen svijet" (Ibid.: 64). Odjednom je postala nesposobna da ode sama do trgovine, nije mogla sama odlučiti što treba obaviti; postala je u potpunosti ovisna o glasu stvarnosti koji sve zna – o Mladenu. Jednom riječju, dolaskom u Njemačku, ona je osjećala da se njezin prostor bivanja, njen identitet u potpunosti izgubio.

Za razliku od Tanje koja je odrasla u velegradu, Klara je svoje djetinjstvo provela u Novoj Gradiški, a kasnije i u Zagrebu. Život i svakodnevnica u malom provincijskom gradu Klaru su u djetinjstvu ispunjavali. Njezino dvorište s bunarom i starom kruškom ispod kojega bi prijateljica Marina i ona provodile sate i sate pričajući, njezini „tavanski doživljaji" koji su se ritualno odvijali na tavanu njihove obiteljske kuće gdje bi Klara običavala otići svaki dan poslije ručka prepuštajući se maštanju o stvarima za kojima stremi, kao i dani provedeni s ocem u šetnji šumom u Klari su mamili ugodu i sigurnost. Međutim, pomisao na velegrad, na Zagreb, koji je samo vidjela na fotografiji i razglednicama,

u njoj je uvijek potajno izazivao znatiželju i strahopoštovanje. Slika koju je u svojim mislima stvarala o Zagrebu bila je nešto za čim je jako žudjela. Nadala se da će se jednog dana odseliti u taj grad čiji su „prizori nalikovali na kazališnu scenografiju, na prostore kojima nitko „istinski“ ne živi” (Gavran 2004: 14). U teškim trenutcima u djetinjstvu, kao i u sumornim danima Klari su jedinu nadu za bijeg pružale dvije slike: misao na životu u Zagrebu i svijet književnosti. Drugim riječima, „Zagreb je postao ono svjetlo u tunelu koje me nagnalo - da povjerujem da će jednog dana, na drugom mjestu, moj život opet zadobiti smisao” (Ibid.: 63).

Za razliku od Tanje, Klari je promjena prostora grada (Nove Gradiške za Zagreb) prijala; bio je to novi ritam grada koji ju je, kako ona kaže, spasio od „zagušljivog obiteljskog života u provinciji” (Ibid.: 65); ritam grada koji je istinski zavoljela i od kojega se nije željela vratiti u Novu Gradištu – mjesto prošlosti i tjeskobe.

U odnosu na grad koji „je relativno zatvoren prema utjecajima okoline, nije izložen pritiscima socijalno-ekološkog inputa koji bi ga prisiljavao na prestrukturiranje u unutrašnjosti” (Šarac–Šarić 2016: 2) obitelj i obiteljsko okuženje, kao prostor privatnog, podložan je stalnim promjenama i očekivanjima. Drugim riječima, obiteljsko okuženje, prema mišljenju Carroll Camden (1952: 110), kao da nalikuje na političku zajednicu „unutar kojega odnosi, koji su stupnjevito određeni, međusobno ovise jedni o drugima“.[5] Štoviše, Claude Levi-Strauss (1969) naglašava da se obitelj percipira upravo kroz unutrašnji, domaćinski prostor (prostor namijenjen ženi), čime ju se izjednačava s prirodom, tj., prirodnim okruženjem u odnosu na javni (kulturom definirani) prostor. Obiteljski odnosi u Klarinu slučaju temeljili su se na uvriježenoj rodnoj dihotomiji gdje je otac bio superioran u odnosu na podređenu majku, dok je u Tanjinoj obitelji majka, iako u sjeni muža, bila ta koja se postavljala superiorno i nadmoćno. Međutim, Amir Hodžić pitanje definiranja rodnog identiteta ne vidi u spolnoj osnovici. Štoviše, Hodžić smatra da se svi rađamo kao muško ili žensko i da tek u sklopu kulturnog konteksta, koji nas okružuje, usvajamo, konstruiramo i učimo o zadanim i društveno prihvatljivim pravila ponašanja, a koja su nam dodijeljena prema rodnoj osnovici (Hodžić i Cesar prema Polić 2005: 4). Drugim riječima, autor naglašava (Polić 2005: 4) kako „to naučeno ponašanje je ono što

[5] U originalu: ”A family may bee compared vnto a commonwaelth: wherein there are diuers societies and degrees reciprocally relating, and mutually depending one vpon another.” (Prevela A. Penjak).

čini rodni identitet i uvjetuje rodne uloge", a ne rođenje kojim nam je dodijeljen određeni spol.

Kazalište, modra baršunasta haljinica, slika tihe i povučene figure oca, kao i glasne i uvijek spremne na prepiranje figure majke, život u velegradu – neki su od prizora kojih se Tanja sjeća iz djetinjstva. Otac, najvjerojatnije računovođa, uvijek tih i zaokupljen brojevima, nikad se nije želio prepirati, opovrgavati majčine odluke; otac koji je volio glazbu i nikada u nijednom trenutku nije pokazao grubost prema Tanji, baš kao i Tanja prihvaćao je nemoć vjerujući u prst sudbine kao jedini koji na bilo koji način može odrediti nečije sutra. Potpuno suprotnog karaktera bila je Tanjina majka. Ona je bila primjer žene u čijoj se „glavi žilavo održavao nekakav patrijarhalni poredak bez patrijarhata, jer je ona bila vladarica" (Lovrenčić 2008: 80).

Taj primjer obrnutog patrijarhata mogli bismo objasniti promišljanjem Adise Gazetić (2009) koja upućuje da bez obzira na perspektivu obitelji i društva (moderna ili tradicionalna) patrijarhat nije nestao, već se samo preoblikovao u drugačiji ideološki diskurs unutar kojega se patrijarhat poima na svoj način. Okružena svakodnevnicom ispunjenom obrnutim obiteljskim ulogama gdje je majka igrala mušku ulogu, a otac žensku, Tanja je ipak izrasla na patrijarhalnim postulatima nametnutim isključivo i samo od strane majke koja je grčevito vjerovala u patrijarhalni poredak, a na to ukazuje niz situacija. Prvu od njih iščitavamo u trenutku Tanjina odabira fakulteta. Njezina želja da upiše studij dramske akademije bila je u potpunoj suprotnosti od majčina očekivanja, odobravanja i prihvaćanja. „Šta ti pada na pamet, ti nemaš pojma kakav je to život!" (Lovrenčić 2008: 80), bile su majčine riječi kada joj je Tanja rekla čime bi se u budućnosti željela baviti. Majka je od Tanje očekivala da se uda, rodi dijete i bude pokorna i poslušna supruga. Međutim, česti odlasci u kazalište, još u ranoj dobi, u Tanji su izazivali divljenje, svijet glume predstavljao je u njenim dječjim očima nešto mistično i posve privlačno, dovoljno privlačno da i sama, kad odraste, poželi biti glumica. Posao glumice nije bio posao od kojega se može zaraditi, ponavljala je Tanjina majka, već „nedoličan, poput svih zabavljačkih života, sumnjiv, nemoralan, promiskuitetan. Raspušten život bez reda i zakona, da. Tjelesan." (Ibid.: 80).

Tjelesnost i uživanje u tjelesnome bile su tabu tema unutar Tanjine obitelji baš kao i, primjerice, u 16. i 17. stoljeću gdje se na nevinost duha i tijela polagalo puno važnosti. Luce Irigaray (1999: 85) reći će da je nevinost kao „prirodno i duhovno dobro žene, na koje one imaju pravo i prema kojemu imaju odgovornost

... kolonizirala muška kultura". Posljedično tome, Tanjino tijelo, prema majčinim stajalištima, nikako nije bilo namijenjeno da se njime služi u svrhu zabavljanja drugih, već da udovoljava željama i prohtjevima muža, da izaziva u njemu privlačnost i poželjnost. S obzirom na ovu sliku jasno je da je Tanjina želja da se tijelom služi u svrhu glume, kojoj majka nije pridavala veću važnost od one zabavljačke, nije uklapala u društveno prihvatljive okvire.

Majčina je silna briga za Tanjinu sudbinu i nada za nekom svjetlijom budućnosti od vlastite u Tanji sve više izazivala osjećaj sputanosti, lišenosti mogućnosti konzumiranja vlastite slobode, kao i prilike za stvaranje vlastitog identiteta. Usprkos tomu Tanja joj se nikada nije pokušala suprotstaviti, ona nije poznavala što to znači prekršiti neku zabranu; „ne, nije, ne možeš, to nije za tebe" odredili su tko je ona; definirali su njezin identitet i zapečatili njezinu sudbinu u odnosu na muški rod. Strah da ne naljuti i razočara majku, strah da ne poremeti obiteljski sklad kao i plahost koja ju je tjerala da pažljivo bira riječi od Tanje su stvorili pokornu ženu čiju je osobnost obavijao plašt straha, uvijek prisutnog duha neuspjeha i razočaranja, kao i ideja o nesposobnosti i nepotrebnosti. Jedini način postojanja mogao joj je pružiti muškarac/muž.

S druge strane, Klarino je obiteljsko okruženje nalikovalo pravom patrijarhalnom ritualu. Dok je Tanjina majka bila domaćica, Klarini su roditelji radili, majka u poštanskom uredu, otac, po struci inženjer šumarstva, u Šumariji u Novoj Gradiški. U Klarinoj su se obitelji odnosi temeljili na uzajamnoj međusobnoj ljubavi, poštovanju i razumijevanju svih njenih članova. Unutar obiteljskog gnijezda prostor koji je određivao Klaru i njezinu majku bio je prostor obiteljskog doma. „A sad moramo na posao" (Gavran 2004: 15), uzbuđeno bi je dozivala majka svaki dan u isto vrijeme kad bi znala da mora urediti kuću jer otac stiže s posla. Taj svakodnevni ritual, a u kojemu Klarina majka, svjesna svoje dužnosti da bude pokorna i poslušna supruga, kao da je nalikovao obredu na koji je Klara bez oklijevanja ili zapitkivanja gledala s veseljem, čak i divljenjem; obred u kojemu je i sama sudjelovala prihvaćajući ga kao nešto posve normalno. Međutim, očevim odlaskom u Osijek i zasnivanjem nove obitelji „od obiteljske idile ostao je samo pepeo" (Ibid.: 25) veselje i divljenje ubrzo će zamijeniti gorčina koja će uvelike obilježiti svaki budući Klarin odnos prema muškom rodu, općenito.

Šutnja, nemir, zastrašujuća tuga i tjeskoba postale su Klarino novo okruženje – okruženje na koje nije htjela pristati. Njezino djetinjstvo bilo je prekinuto. Njena majka se promijenila, a time i njeno ponašanje spram nje same. Iz majčinih usta više nisu izlazile afirmativne rečenice i stavovi u odnosu na

muškarce, više nije bilo onog obrednog uzbuđenja i iščekivanja oca s posla – majka ju je počela odgajati tako da u „svakom muškarcu vidim nekarakternu osobu i mogućeg prevaranta" (Ibid.: 32). Majčina se gorčina osjećala kroz brojne zabrane, ocrtavala se u čestim neočekivanim ispadima bijesa i mržnje, jednom riječju, Klarin se život pretvorio u pakao. Osjećala je majčinu nesreću pri svakoj izgovorenoj rečenice, njeno razočaranje u svakom svom zahtjevu.

I dok će Tanja udajom i rođenjem djeteta ispuniti društvena (i majčina) očekivanja, Klara će svoj izlaz iz „tužne zatočeničke sudbine" pronaći u promijeni prostora grada, ali i u svijetu književnosti.

„Muškarci rade cijeli dan, a žene ostaju kod kuće i kuhaju."[6] – iščitavanje identiteta iz binarnog odnosa muškarac-žena

> „Odnos dva pola nije kao odnos dva elektriciteta, pozitivnog i negativnog.
> Muškarac je istovremeno pozitiv i neutrativ [...]"
> (De Beauvoir 1983: 11)

Aura neraskidivosti i svetosti koja je krasila brak seže još od davnih dana. Primjerice, u 16. i 17. stoljeću vjerovalo se da je brak primarno ženino zanimanje (Kemp 2009); odnosno, da ono predstavlja jedini ispravni put na koji bi svaka žena, bez obzira na društveni status, trebala krenuti. Na tom tragu je i promišljanje Jean-Jacquea Rousseaua (Rousseau prema Wittig 2010: 34) koji na brak gleda kao na ugovor u kojemu su odnosi uspostavljeni tako da muškarac, kao nadmoćna jedinka, ima apsolutnu moć i vladavinu nad ženom.

Stupanje u brak odmah nakon završetka fakulteta, kao i rađanje sina Martina Tanji je bilo posve prirodno i prihvatljivo. Štoviše, odabir toga puta izazivao je u njoj osjećaj nadmoći u odnosu na njezine vršnjakinje. Usto, zadovoljavala se brigom oko kuće i sina, šivanjem, uzgajanjem blitve u loncu na balkonu i brigom oko supruga. Time je, prema mišljenju Monique Wittig (2010: 39), Tanja ispunila svoju društveno propisanu ulogu čime je ujedno pridonijela i stabiliziranju binarnog odnosa muškarac-žena, odnosno tlačitelja-potlačenoga, s jedne strane, i nastavka reproduktivnog sustava, s druge strane; upravo onog odnosa koji nalikuje na odnos između žene i prirode spram muškarca i kulture, a koju ističu ekofeministi.

[6] *Martinove strune*, 91.

Isprva je Mladen u Tanjinim očima bio pravi nesebični junak, „intelektualac, pacifist, čovjek slobodnih nazora" (Lovrenčić 2008: 83) i nikad nije mislila da je on tek sušta suprotnost tomu – egocentričan, arogantan i sebičan čovjek koji je sputavao njezinu osobnost i svaki put iznova uspješno anulirao njen identitet. Mladena ništa nije uspijevalo izbaciti iz ustaljene rutine, ništa nije moglo izazvati nezadovoljstvo koje bi se odrazilo na njegovu licu osim, ponekad, malog površnog nereda poput razbacanih špekula ili bojica po podu sobe – „on je uvijek tako dobro vladao svojim licem" (Ibid.: 116). Međutim, Mladenova odluka oko preseljenja u drugu državu, a bez pitanja što ona misli o tome, u Tanji će zauvijek promijeniti viđenje njega i sebe u odnosu na njega kao one koja uvijek i neupitno mora biti poslušna i pokorna.

Mladen je bio tipični primjer alfa mužjaka u njihovu bračnom i obiteljskom odnosu, on je bio „samostalan čovjek" (Ibid.: 9), njena zvijezda vodilja, subjekt sa značenjem koji je od ostalih članova obitelji, osmogodišnjeg sina Martina i nezaposlene visokoobrazovane supruge Tanje, uvijek očekivao da se s entuzijazmom priklone i odobre svaku njegovu odluku. Time je jasno ukazivao na prisilno poštivanje društveno-kulturnog obrasca ponašanja unutar odnosa muškarac-žena kao onoga koji se temelji na razlici (dominantni „prvi" pod kojim se misli na muškarca i subordinirani „drugi" pod čim se misli na sve ostale u društvu), a sukladno kojoj se pripisuju i različiti identiteti.

Stoga ako se osvrnemo na Tanjino prešućeno prihvaćanje njegove odluke, kao i njeno ponizno i bezupitno odobravanje, onda s punim pravom možemo zaključiti da je njen identitet kao one koja je Druga, a time i drugačija, u potpunosti bio ispunjen. Njezina rečenica, „moj život je tu" (Ibid.: 10) (misleći na Zagreb) koja kod Mladena nije naišla na razumijevanje, a ponajmanje na odobravanje, samo je jedan od njenih uzaludnih pokušaja pobune i težnje da rekonstruira svog statusa i identitet. Mladen je duboko bio uvjeren da bi, „svaka druga žena bila sretna, jedva bi dočekala da joj netko stvori mogućnost za odlazak, pruži je gotovu na dlanu" (Ibid.), a na što je svojim reakcijama ukazivao kao na opće-društveno pravilo ponašanja. Međutim, njeno nastojanje da se čuje njen glas, da mu dokaže da ona, osim brige za kuću i ukućane, *ima* svoj život, svoje *ja*, stalno je bivalo zasjenjeno njihovim odnosom u kojemu je ona uvijek ona Druga, a on prvi.

Zanimljivo je promišljanje Jelizavete Blagojević (2010: 27) na temu Druge, gdje autorica taj pojam definira upravo onako kako nam ukazuju ova dva ženska lika. Drugim riječima, „kada kažemo *drugi* – zapravo najčešće pretpostavljamo neke grupe i pojedince koji u društvu imaju marginaliziranu poziciju i koji su izloženi različitim oblicima stereotipizacije, stigmatizacije i diskriminacije. U tom smislu, na primjer, kao *druge* najčešće prepoznajemo siromašne ili žene, ili hendikepirane, ili one koji su drugačijih vjerskih, kulturnih i političkih nadzora, ili one koji su drugačije boje kože, drugačije seksualne orijentacije, itd" (Ibid.).

Štoviše, da je „muškarac ženina glava"[7], kako tvrdi Rachel Speght (Speght prema Camden, 1952: 113), potvrđuje i Klarin odnos s Rankom, također mladim arhitektom. Rankov je odnos prema Klari, baš kao i onaj Mladenov prema Tanji, bio odnos nadmoći i vladanja. Klari je, ispočetka, Ranko imponirao – imponirala joj je njegova blizina, njegovo uglađeno ponašanje, kao i samostalna i naglašena samosvjesnost; imponiralo joj je što ju je vodio na mjesta o kojima nije mogla ni sanjati, kao i činjenica da je preko njega ušla u najviše društvene krugove. Njegovo obećanje da će joj „pružiti sve što poželi, imat ćeš ono o čemu mnoge žene mogu samo sanjati" (Gavran 2004: 74), a koje nas snažno podsjeća na Mladenove riječi, samo potvrđuje činjenicu o njegovu statusu kao moćnom subjektu čija je uloga da zarađuje i osvaja, a posljedično tomu, i pokorava i ponižava. Stoga ne čudi da mu se Klara nije pokušala suprotstaviti čak ni kada se njegovo „animalno nestrpljenje" (Ibid.: 72) da s njom vodi ljubav kosilo s njenom idejom o vođenju ljubavi s voljenim muškarcem. Međutim, taj trenutak u kojemu je bila svjesna da on ne može misliti na njene želje jer je obuzet svojim, protezat će se kroz cijelo vrijeme trajanja njihove veze. Klara će se preseliti k njemu čime će njeno služenje i pokoravanje njegovim željama i prohtjevima biti sve snažnije izraženo. „Nakon nekoliko mjeseci u potpunosti sam promijenila svoj vanjski izgled, prepuštajući se Rankovu ukusu, prepuštajući se čovjeku koji mi je s radošću malog djeteta odabirao i frizuru i odjeću i nakit" (Ibid.: 74). Osim što je vidno izgubila svoj identitet, Klara je ubrzo postala „najvrjedniji ukras njegovog doma" (Ibid.: 77), odnosno, kako će primijetiti njezina prijateljica, „kao da si odustala od sebe" (Ibid.: 74). Njegova nadmoć u obliku ponižavanja i omalovažavanja njenog rada izvan njihova četiri zida, Klaru će najviše pogoditi u trenutku objavljivanja njene prve knjige koju će on hladnokrvno prokomentirati kao, „zgodan knjižuljak" (Ibid.: 77). Klarino pisanje, kao i njezina popularnost

[7] U originalu: «Man is the Woman's Head!». (Prevela A. Penjak).

Ranku nije odgovarala jer je time ona zadirala u „mušku sferu“, u sferu moći koja joj nije bila društveno predodređena. Njoj je bila namijenjena „privatna sfera“, odnosno, onaj prostor kuće i kućanstva izvan kojega ona nije smjela zakoračiti. I dok je ona uvijek s oduševljenjem išla na svako otvaranje zgrade koju bi on projektirao, veselila se i identificirala s njegovim uspjehom kao da je njen vlastiti; i dok je s veseljem pripremala večere za njegovo društvo, iako se njeno sudjelovanje u njihovim razgovorima nije očekivalo, on s njom nije dijelio njezino nijedno oduševljenje, a još je manje vjerovao u njegovu valjanost, jer ipak njemu je samo bilo dovoljno da ona dobro izgleda, da se odjene po njegovoj želji i ukusu i da pripravi večeru koju on voli. U početku je njegovu drskost i nerazumijevanje opravdavala njegovim umorom koji bi on, inače, sutradan opravdao velikim buketom ruža, kao i činjenicom da će je kući dočekati voljeni muškarac s „lažnom isprikom i novim zamislima o tome što trebam učiniti da ga usrećim tijekom sljedećeg vikenda” (Ibid.: 79).

U svom odnosu s Mladenom, Tanja je, baš poput Klare, promišljala kako bi nešto trebala napraviti, kako bi mu svašta željela kazati čime bi dokazala i sebi i njemu da ona nije tek ona Druga, već da je u njihovu odnosu ravnopravna. Međutim, Mladenove riječi, „Ti valjda znaš. To je to. Čarobna izreka, početak rečenice kojom možeš nekoga smanjiti. Recimo, do veličine miša” (Lovrenčić 2008: 9), stalno su odzvanjale u Tanjinoj glavi čineći je nepomičnom i neodlučnom. U njihovu odnosu ona je bila miš, a Mladen je bio mačka koja u mišu izaziva strahopoštovanje. Njihov partnerski odnos nije bio partnerski već patrijarhalni, baš kao i onaj između Klare i Ranka. Štoviše, Tanja se s Mladenom nikad nije posvađala, nikad mu nije proturječila, uvijek se pokoravala svim njegovim željama (uključujući i seksualne).

Njezina podređenost i sporednost, plahost u odabiru riječi, ušutkavanje, „zabrane koje Tanja nije naučila kršiti” (Ibid.: 81), kao i uvijek krivo donesene odluke, toliko su joj postale općeprihvaćenima da o njima nije ni razmišljala. Znala je da je njezina dužnost usrećiti muža, ispuniti sva njegova očekivanja, klimati glavom kad on to od nje očekuje; znala je da „navečer treba dočekati umornog čovjeka s neokrnjenim odobravanjem, ... možda čak s trunkom divljenja, svakako s nepodijeljenom pažnjom” (Ibid.: 66). Usto, tu je bio i njezin sin čijoj se sreći i sigurnosti opet ona trebala podrediti. „Nikome nije padalo na pamet da pogleda kakva je zaista...” (Ibid.: 79) jer ona je živjela „nekakav patrijarhalni poredak bez patrijarhata...” (Ibid.: 80); njen posao kućanice nitko nije cijenio, taj „neplaćeni, posao - življenje koji ne može ponijeti svečano ime posla...” (Ibid.), kao i posao majke koji je u Mladenovim očima izgledao tek kao puka igra s djetetom u njoj je

postepeno počeo stvarati nemir. Misao o dalekom gradu koji joj je pružao „sitnu slobodu" (Ibid.), o mogućem posezanju za onim što ona želi, o nekom skorom povratku u njoj je svakim danom bivala sve jača i prisutnija. Odjednom je shvatila da je razapeta između vlastitog htjenja i stvarnosti koju je za nju svakodnevno određivao i jasno definirao Mladen, a potom, nesvjesno, i njezin sin, Martin.

I Klara je, dok nije upoznala Emila, bivala Drugom u svom odnosu s Rankom. Upravo takav kulturološko-društveni uvjetovan položaj Druge i drugačije za Klaru i Tanju predstavlja njihovu polazišnu točku identifikacije. „Pozicija drugosti", prema promišljanjima Jelizavete Blagojević (2010: 31), „i nije pozicija već dispozicija i izloženost, ranjivost i „slabo" mjesto [...]". U jednoj takvoj slici dispozicioniranih pozicija Tanja i Klara nemaju puno izbora osim da šute čime, istovremeno, potvrđuju pokornost, poniznost i poslušnost u odnosu na muškarca/partnera. Odnosno, koristeći se riječima Monique Wittig (2010: 25), Tanja i Klara su (p)ostale ontološki obojane kao druge koje se „zahvaljujući" društvenim pravilima, propisima, normama, ali i prešućenim očekivanjima, stigmatizira prema toj poziciji i propisanoj ulozi.

Tanjino se, baš poput Klarinog, „vanjsko prihvaćanje njegovih mišljenja i rješenja iznutra granalo u grančice i lišće otpora" (Lovrenčić 2008: 143). Usprkos ljubavi, obje pronalaze snagu da prekinu taj odnos suprotnosti i da sebi, bez obzira na posljedice i očekivanja, konačno osiguraju slobodu bivanja i samostalnost u donošenju odluka.

Tanja se više nije mogla smješkati po dužnosti, više nije mogla podnijeti Mladenove valjda-rečenice, svakodnevno nametnuti osjećaji krivnje više nisu pronalazili njeno slijepo odobravanje i prihvaćanje, tjeskoba je postajala sve mučnija i teža, a osjećaj za povratkom kući sve snažniji. Tablete za spavanje više nisu djelovale, počela je bježati u snove gdje se osjećala dobrodošlom i u kojima je „svijet bio obojen dubokim bojama" (Ibid.: 158), a onaj u stvarnosti sve bezbojniji, bešuman i samotan. Mladen je nije primjećivao, seks je postajao sve rjeđi, njegovo druženje s drugim ženama nije joj smetalo – postala je „blijeda pojava u otrcanoj frotirskoj pidžami, stalno na rubu suza" (Ibid.: 172).

Iako ju je njezina odluka plašila, kao i moguća reakcija oca i muža, jednog je dana spakirala stvari i sa sinom se vratila u Zagreb. Očekivano, u Mladenu je to izazvalo bujicu različitih uvreda i ispada bijesa, krivio ju je da se zbog njenog povratka u Zagreb njihov brak raspao. Međutim, jednom kad je otišla, Tanja je osjetila olakšanje, osjećaj da više ne živi u sjeni muškarca ispunjavao ju je neopisivom srećom, kao i činjenica da više ne mora strepiti je li ručak podgrijan u

točno vrijeme njegova dolaska s posla ili nije. Konačno je i ona bila rastrgana između posla i djeteta, „...sad je konkretno, nekamo treba stići na vrijeme i trebat će još toliko puta" (Ibid.: 214). Konačno je bila žena koja uspijeva napraviti stvari na pravi način, sama i, povrh svega, neovisna. Istovremeno je na ulice Zagreba gledala kao na „ponovno pronađeno blago" (Ibid.: 215).

S druge strane, Klara je svoj mir pronašla u odlasku iz Rankova stana i u pronalasku nove, istinske ljubavi u čovjeku koji ju je konačno znao poštivati, cijeniti kao ženu, a ne kao svoju služavku – u Emilu. Iako će njihovu ljubav rastaviti Emilova iznenadna smrt, Klara će se s tim lakše pomiriti nego da nikad nije osjetila slobodu bivanja i izražavanja.

Zaključak

Iščitavanju ženskih likova, Tanje i Klare, pristupilo se iz ekofeminističke pozicije upravo zbog sličnost u odnosu između muškarac-žena i kultura-priroda. Naime, ekofeministi temelje svoja promišljanja upravo na činjenici da žena i priroda dijele iste karakteristike (mogućnost stvaranja novog života, briga i njegovanje podmlatka, društvena podčinjenost i sl.) i istu poziciju Druge i podređene.

Odnosi u kojima Tanja i Klara aktivno sudjeluju, bez obzira bili oni spram ljudi ili spram prostora, jasno ukazuju na njihov podređen položaj. Iako već definirane u ranom djetinjstvu kao podređene, pokorne i pasivne sudionice odnosa muškarac-žena, Tanja i Klara ukazuju i na jednu drugu stvarnost – onu u kojoj one uspijevaju prkositi, čak u konačnici i negirati patrijarhalno-represivni društveni aparat čime, istovremeno, ukazuju na nestabilnost istoga, kao i na nestabilnost uvriježenog nadređenog-podređenog odnosa a u kojemu su one podređene i Druge. Ovakvim iščitavanjem u radu se ukazuje na mogućnost postojanja drugačije stvarnosti u kojoj žena i priroda nisu tek pasivni objekti već aktivni sudionici svakodnevnice koji su sposobni samostalno i odgovorno donositi odluke. Usto, njihovo raskidanje s društveno uvjetovanim pozicijama omogućilo im je rekonstruiranje identiteta, pronalaženje prostora koji ih ispunjava, kao i ostvarivanje slobode izražavanja i djelovanja koje je jednako društveno vrijedno i od značaja kao i ono utjelovljeno u liku muškarca.

Literatura

Ana Batinić, „Sjećanje i pamćenje u ogulinskim predajama i legendama. Prostor i oblikovanje lokalnog identiteta“, *Dani Hvarskoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 37, 1, 2011., 135–144.

Zygmunt Bauman, „From Pilgrim to Tourist - or a Short History of Identity“, u: *Question of Cultural Identity*, (ur. S. Hall i P. du Guy), SAGE Publications, London –Thousand Oaks –New Delhi 1996., 18–36.

Simone De Beauvoir, *Drugi pol 1*, (prev. Zorica Milosavljević), Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1983.

Jelizaveta Blagojević, „Kulture koje dolaze – drugi i kultura“, u: *Kultura, drugi, žene*, (ur. J. Kodrnja, S.Savić i S. Slapšak), Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Hrvatsko filozofsko društvo Plejada, Zagreb 2010, 25–37.

Carroll Camden, *The Elizabethan Woman: A Panorama of English Womanhood, 1540-1640*., Cleaver-Hume Press Limited, London 1952.

Cordelia Fine, *Delusions of Gender: The Real Science Behind Sex Differences*, Icon Books, London 2012.

Gordana Galić Kakkonen i Ana Penjak, „The Nature of Gender: Are Juliet, Desdemona and Cordelia to their Fathers as Nature is to Culture“, *Critical Survey*, 27, 1, 2015., 18–35.

Adisa Gazetić, „Patrijarhat nekad i sad: tranzicija i tradicijski obrasci“, *Transion*, 10, 2009., 21-22: 49–60.

Miro Gavran, *Klara*, Mozaik knjiga, Zagreb 2004.

Susan Griffin, *Woman and Nature. The Roaring Inside Her*. Sierra Club Books, San Francisco 1978.

Lawrence Grossber, „Identity and Cultural Studies: Is That All There Is?“, u: *Question of Cultural Identity*, (ur. S. Hall & P. du Guy), SAGE Publications, London 1996., 87–107.

Luce Irigaray, *Ja, ti, mi: za kulturu razlike* (prev. Bosiljka Brlečić, Jagoda Večerina), Ženska infoteka, Zagreb 1999.

Theresa D. Kemp, *Women in the Age of Shakespeare*, Greenwod, California 2009.

Claude Levi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship*, Beacon Press, Boston 1969.

Sanja Lovrenčić, *Martinove strune*, Leykman international, Zagreb 2008.

Sherilyn MacGregor, *Beyond mothering Earth: ecological citizenship and the politics of care*, UBC Press, Vancouver 2006.

Kate Millett, *Sexual Politics*, Virago Press, London 1977.

George Myerson, *Ekologija i kraj postmoderne*, Jesenski i Turk, Zagreb 2002.

Andrea Nightingale, „The nature of gender: work, gender, and environment“, *Environment and Planning D: Society and Space*, 24, 2006., 165–185.

Sherry B. Ortner, „Is Female to Male as Nature is to Culture?“, in: Woman, Culture, and Society, (ed. Michelle Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere), Stanford University Press, Stanford 1974., 68–87.

Ana Penjak, *Ženska tijela kao modus komunikacije u tragedijama Williama Shakespearea*, (doktorska disertacija), Sveučilište u Splitu, Split 2014.

Milan Polić, „Rod u dekonstrukciji i rekonstrukciji spola“, u: *Zbornik filozofija i rod*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005., 195–212.

Jelena Šarac i Tena Šarić, „Javni i privatni prostori kroz povijest i kulture“, (URL: http://www.ffzg.unizg.hr/antropologija/StudentskiRadovi/1Sarac_Saric.pdf, (stranica posjećena 22. veljače 2016).

Monique Wittig, *„Hetero“ um i drugi eseji,* (prev. Katmerka Kurtović), Lezbijska grupa Kontra, Zagreb 2010.

Sažetak

Osnovno promišljanje ekofeminizma temelji se na sličnosti između žene i prirode (podređenost, reprodukcija, nasilje, posjedovanje) u odnosu na sličnosti između muškarca i kulturu kao njihove oprečne pojmove. U ovom se radu, kroz ekofeminističku prizmu, iščitava odnos između žene i muškarca, odnosno žene i grada kao kulturom određenog i definiranog prirodnog čovjekovog okuženja temeljem kojega ženski likovi stvaraju svoje identitete. Na primjerima Klare iz istoimenog romana Mira Gavrana i Tanje iz romana Sanje Lovrenčić *Martinove strune*, radom se želi ukazati na još uvijek prisutno poimanja žene kao druge i drugačije bez obzira na formu i stil romana, kao i na vrijeme njegova nastanka. Ova dva ženska lika svojim tijelima, a u odnosu na prostore i odnose koji ih okružuju, ukazuju na tipični ‘trpni’ primjer žene, žene koja svoje želje i ideale spremno žrtvuje zbog muškarca (muža, partnera, sina), svjesno postajući njihovom porculanskom lutkicom, a što ujedno predstavlja okosnicu ekofeminističkog promišljanja.

Ecofeminism and the Contemporary Croatian Novel: on Woman, Identity and Space

(Summary)

Ecofeminism grounds its thinking on woman-nature similarities (subordination, reproduction, violation, possession) in contrast to man-culture similarities as their binary oppositions. This article, through ecofeminist readings, focuses on how female characters create their identity through the woman-man relationship, i.e. the woman-space relation (city being here a space that is seen as culturally defined man's surrounding). Therefore, by analysing two female characters – Miro Gavran's Klara from the novel *Klara* and Sanja Lovrenčić's Tanja, from the novel *Martinove strune*, the article points at the socially imposed understanding of women's position as the Other in society mirrored through the aforementioned novels. Klara and Tanja, through their bodies and in their interaction between space and people who surround them, echo gender subordination; tell the story of women who sacrifice her desires and ideals for the benefit of men (husband, partner, son), becoming, at the same time, their porcelain dolls – all of it being basic beliefs of the ecofeminist critical thinking.

Keywords: nature, identity, inequality, woman

Jelena Ratkov Kvočka

Shakespeare u Kremlju Ive Štivičića u režiji Lenke Udovički i koprodukciji kazališta Ulysses sa Briona i Srpskog narodnog pozorišta iz Novog Sada

Pregledni rad
Review article
UDK 14182:821.163.42-2Štivičić, J.>:792(497.571Brijuni)

Rad izlaže dramaturšku i teatrološku analizu Štivičićevog *Šekspira u Kremlju* kroz usporedbe sa *Grobnicom za Borisa Davidoviča* Danila Kiša i uporište u Šekspirovoj, kao i Krležinoj dramaturgiji koje se očituje i u Kišovom i u Štivičićevom komadu. Obe drame su zasnovane na dokumentima što potcrtava njihovu istoričnost. Temom odnosa umetnosti i autoritarne vlasti akcentuje se stvaralačka individua u antiindividualnom vremenu koja ni po koju cenu ne pristaje da ne bude autentična i samosvojna i svim svojim moralnim i umetničkim snagama nastoji da se izdvoji.

Ključne reči: Štivičić, Kiš, Shakespeare, Kremlj, Štajner, staljinizam, Krleža, umetnost, entuzijazam, istina

Krležijanstvo

Ivo Štivičić autor je velikog broja tekstualnih predložaka za film i televiziju i veliki krležijanac budući da je za naručene medije raspisivao dela Miroslava Krleže: adaptirao je *Vražji otok*, *Tomu Bakrana*, uradio skice za adaptaciju *Banketa u Blitvi* pod radnim naslovom *Pukovnik Barutanski* no žali što scenaristički predložak za televizijsku seriju nije završen, *Vučjaka* (a po tom scenariju Eduard Galić je snimio film pod nazivom *Horvatov izbor* i televizijsku seriju u petnaest epizoda: *Putovanje u Vučjak*) sa Radom Šerbedžijom u naslovnoj ulozi. Krležinu *Pijanu noć 1918.* će ovaj proslavljeni scenarista uraditi kao pozorišnu dramatizaciju, zapravo biće to njegov prvi kazališni predložak u karijeri za koji Štivičić kaže da je „i pamflet i feljton i novela i romansijerski zapis“ i značiće povratak delu Miroslava Krleže i ponovnu (ovog puta teatarsku) saradnju sa Radom Šerbedžijom i Kazalištem Ulysses, Brioni.

Scenaristička dramaturgija ovog pisca (kako je sam imenuje) uspešno će ga prevesti sa plana filma i televizije u pozorišne prostore zahvaljujući većem broju plodonosnih stvaralačkih činilaca među kojima je i Štivičićevo dobro poznavanje Krležinog neprolaznog dela koje mu je trajna inspiracija. Istine radi valja pomenuti da je pozorišni reditelj Ljubiša Ristić nastojao 1973. za Jugoslovensko dramsko pozorište iz Beograda, povezati dve Krležine drame, *Galiciju* i *Vučjaka*, iznedriti jedan lik intelektualca; predstava se trebala zvati *Horvat*, akcentovati autobiografska mesta, no lično Krleža mu je uprvi mah to zabranio.

Jednom kad je autor dao pristanak, usprotivila se partijska organizacija JDP-a rečima: „Ljubiša Ristić nije moralno-politički podoban da režira delo revolucionarnog pisca Miroslava Krleže“ (usp. Globus. Jutarnji. hr). Krleža je komentarisao da se to s njegovim dramama događa već 60 godina. Ristić je nastojao od Krleže dobiti pristanak i za dramatizaciju i režiju Izleta u Rusiju, kao i za Pijanu novembarsku noć 1918. Još jednom će se dogoditi gotovo identična politička predstava, ovog puta sa: jugoslovenskim Gazdom i partijskom vrhuškom (Bakarić), piscem, rediteljem i glumcem Šerbedžijom kao protagonistima. Ivo Štivičić je Putovanje u Vučjak bio počeo oblikovati u okviru Pijane noći 1918.: „Mi smo Putovanje u Vučjak“ – kaže – „radili tako da Horvata vratimo u Pijanu noć. Horvat je koncipiran kao lik otpora, pojedinac protiv vojničke organizacije i strukture, ali i protiv civilne malograđanštine. Horvat je projekcija Krleže, ali Horvat je i osoba u koju sam ja utkao nešto iz sudbine Josipa Horvata [...] unutar Horvata pokušao rastvarati Krležine zatvorene cjeline“ (usp. Nacional). Kritička, dijalektička, buntovna i subverzivna Krležina poetika, hrabrost da se kaže istina, naročito kroz likove umetnika, takođe je u ličnosti Ive Štivičića i u njegovim adaptacijama naišlo na plodnosno tle, kao i ideologija, politika, vlast i misleći autentični pojedinac, umetnik i stvaralac, naspram svega toga.

Danilo Kiš među svoje književne učitelje ubraja pored Ive Andrića i Miloša Crnjanskog – Miroslava Krležu. Kišovi dramski i drugi tekstovi bili su prepoznati kao predlošci u radio, televizijskom i filmskom stvaralaštvu. Čak sve Kišove drame izuzev *Elektre 69* i *Grobnice za Borisa Davidoviča*: *Noć i magla*, *Papagaj*, *Drveni sanduk Tomasa Vulfa* nosiće odrednicu televizijske. A zvučni, vizuelni, filmski i slikarski pristupi u *Peščaniku* Danila Kiša su, po rečima Tvrtka Kulenovića, toliki „da knjiga, naprosto, ne ostavlja mogućnost da se pretoči u druge medije“ (Kiš 1983: 193), i Szabolcs Tolnai maestralno režira *Peščanik* (2007) prevodeći ga u filmski medij, po delima iz celokupne Kišove porodične trilogije.

Štajner

Prvi Štivičićev originalan dramski tekst, pisan za „živu izvedbu“, jeste *Shakespeare u Kremlju* i on višestruko u vezi sa Štivičićevim krležijanstvom. Karlo Štajner i njegova kapitalna knjiga memoara *7000 dana u Sibiru* (1972) kao i njeni nastavci: *Povratak iz Gulaga* i *Ruka iz groba* poslužiće Štivičiću kao predložak za obradu piščeve opsesivne teme pojedinca u represivnom sistemu, autentične individue i umetnika u, ovog puta, Staljinovom autoritarizmu. Karlo Štajner upravo Miroslavu Krleži ima zahvaliti za svoj povratak iz Sibira posle dvadeset godina robije. U Krležinom Dnevniku ispod datuma 8. II 1958. godine stoji: „Javio se (Karlo Štajner) pismom na CK KPJ, na druga Đuru Cvijića. Sasvim slučajno je to pismo palo u moje ruke i tako se pojavio čovjek iz sibirskog groba kao biblijski Lazar“ (Krleža 1975: 43). Motiv povratka iz groba, vaskrslog Lazara, iz sibirskih ledenih prostranstava autentično je u svom *Vučjaku* (1923.) obradio Miroslav Krleža, upisavši u ovaj lik vlastite humanističke poruke o dobrohodnosti u životu i među ljudima. I Danilo Kiš je još 1976. za svoju *Grobnicu za Borisa Davidoviča* polazište imao u Štajnerovoj knjizi i posvetiće Štajneru priču *Magijsko kruženje karata*, jedno od sedam poglavlja jedne zajedničke povesti, kako stoji u podnaslovu knjige.

„Juna 1956. godine“ – čitamo u *Homo poeticusu* Danila Kiša (tekst pod nazivom *Svedok optužbe Karlo Štajner* će biti štampan i kao svojevrsni predgovor knjige *Ruka iz groba* Karla Štajnera) – „u specijalnom vozu koji je jurio iz Moskve prema Kijevu, u jednom od kupea-salona sedeli su najviši predstavnici sovjetske i jugoslovenske vlade i KP: Hruščov i Tito, kao i šefovi njihovih kabineta. Prevodilac nije bio potreban [...]. U jednom trenutku kada se domaćin Hruščov malo oraspoložio, Tito mu je dodao preko stola, kao kada se gostu pruža jelovnik, jedan spisak sa mrtvim dušama. Scena je gogoljevska“ (Kiš 2006: 160) – kaže Kiš. – „’Evo, tu je spisak 113 naših bivših funkcionera koji su bili u Sovjetskom Savezu. Šta je s njima?’ Hruščov razgleda za trenutak spisak sa mrtvim dušama, dodaje ga ordonansu, zatim kaže: ’Rećiću ti za dva dana’. Tačno kroz dva dana, posle zvaničnog dela razgovora, uz piće i cigaru, bez apropoa, udarajući zadriglim prstom po hartiji, Hruščov izjavljuje onako en passant: ’Točno sto njetu’ (Kiš 2006: 160). „Tada se“ – nastavlja Kiš – „po najvišem naređenju pokreće monstruozna mašinerija NKVD-a da pronađe tih trinaest preostalih jugoslovenskih komunista negde po golemim prostranstvima Sibira. Među tim živim mrtvacima“ – (Kiš koristi istu sintagmu kao Đorđio Agamben ili bolje reći Agamben u knjizi *Ono što je ostalo od Aušvica* koristi istu sintagmu kao Danilo Kiš), „u dalekom Krasnojarsku

otkrivaju Karla Štajnera, koji je posle nekih dvadeset godina zatvora i logora, poslednjom odlukom MGB-a osuđen na doživotno progonstvo. (Takav se prognanik zvao „slobodnjak")" (Kiš 2006: 161). Na osnovu dnevničkih zapisa tokom dvadeset godina zatvora i robije biće ispisane stranice čuvene knjige *7000 dana u Sibiru*, rukopis koji je bio dovršen, o čemu Kiš obaveštava, „iste godine, dakle, kad i Solženjicinov *Arhipelag Gulag*" (Kiš 2006:166), dragocen vodič Danilu Kišu i Ivi Štivičiću pri pisanju *Grobnice za Borisa Davidoviča*, odnosno *Šekspira u Kremlju*. Vaskrsnuće Novskoga, „boljševičkog Hamleta", entuzijaste za ideje, muziku, knjige i ljudska bića, njegovo viđenje kraj kremaljskih zidina Kiš u knjizi pripovedaka datuje u vezi sa ovom gogoljevskom scenom kupovanja mrtvih duša, juna 1956. godine. Mnoge ličnosti i događaji iz memoarske proze Karla Štajnera naseliće stranice i scene Kišove (proze i drame) i Štivičićeve (drame). U knjizi pripovedaka *Grobnica za Borisa Davidoviča* čitamo: „Nastavak i kraj povesti o Novskom potiče od Karla Fridrihoviča (koji ga omaškom naziva Podolski umesto Dolski); mesto događaja daleke ledeni Sever, Norilsk" (Kiš 1983: 139).

Godine 1976. (ubrzo posle objavljivanja knjige proze *Grobnica za Borisa Davidoviča*, u zagrebačkom hotelu Interkontinental susrešće se Karlo Štajner i Danilo Kiš:

„Vi ste napisali negde u *Grobnici za Borisa Davidoviča* ... da se vaš junak šetao uveče oko Kremlja!" – (*to su one duge šetnje Karla Taubea oko kremaljskih zidina, ponesenog čudom lampada koje velikim crvenim slovima osvetljavaju noćnu Moskvu revolucionarnim parolama*) – „To biste morali za novo izdanje da ispravite... Svako ko bi se u to vreme vrzmao oko Kremlja, pogotovo stranac, kao što je vaš junak, taj bi odmah bio uhapšen." (Kiš 2006: 162).

Antisemitizam, teror, istoricizam

Danilo Kiš će snažno stvaralački oblikovati ruski i sovjetski antisemitizam (jednako kao i nacistički nemački i mađarski), vezujući se za činjenice o kojima i Štajner govori, da su Jevreji za carističke vladavine bili proganjani, da su se mnogi Jevreji-intelektualci upravo stoga oduševljavali socijalizmom i internacionalizmom videći ga kao izlaz i spas, da su kako Kiš kaže bili „podlegli velikoj zabludi [...] da je mogućno izgraditi pravedno marksističko društvo, snažnije od svih nacionalnih i nacionalističih težnji, prosto internacionalno" (Kiš 2007: 346), da su mnoge revolucionarne vođe i pokretačka snaga revolucije upravo bili Jevreji: Trocki, Sverdlov, Radak... i da su upravo oni u doba staljinizma prvi stradali kao špijuni imperijalizma, strani plaćenici, kosmopolite. Kampanje

protiv kosmopolitizma, što je bio sinonim za jevrejstvo i trockizam su se u doba staljinizma ciklično ponavljale, pred kraj Staljinovog života pojačale, ali ne zaboraviti da je antisemitizma bilo i za vreme carske vlasti, kao što se nastavljao i posle Staljinove smrti. Novski je kod Kiša zamena za Trockog, prvog i najvećeg Staljinovog protivnika, ali i za sva kreativna, slobodoumna i misleća bića demokratski nastrojena koja su stavila svoje živote u službu revolucije i sanjala san o boljem i lepšem svetu, koji je zatrla Staljinova samovolja, zahtev za apsolutnom poslušnošću, odsustvo svake kritike, satiranje demokratije u okviru partije, uništenje svih uglednih i uticajnih ličnosti revolucije i uspostavljanje samovolje i monstruoznog birokratskog državnog aparata u kojem je ogroman značaj imala funkcija, politički položaj, a ne ličnost koja je funkciju obavljala, što je Staljinu omogućavalo da svakog kontroliše, da odstranjuje ljude kad hoće i koga hoće, da potpuno oduzima ljudske slobode, čak i same snove u bolji i lepši svet. Svrgavanje i likvidacija Buharina, još jednog velikana revolucije, sklonog sučeljavanju mišljenja i različitih stavova, nastavak je borbe do uništenja protiv Trockog. Roj Medvedev nam ostavlja dragocena svedočanstva u knjizi *Buharinove poslijednje godine* pokazujući „kako je jedno od najhumanijih i najplemenitijih učenja bilo na tragičan način izopačeno, postavši oruđem jedne od najokrutnijih tiranija u ljudskoj povijesti“ (Medvedev 1980: 145). Delo istoričara Medvedeva (kao i istoričara umetnosti Luja Reoa) postaće kamen spoticanja u književnoj polemici koja se rasplamsala po objavljivanju *Grobnice za Borisa Davidoviča*, u vezi sa ulogom dokumenata, istorijskih i istorijsko-umetničkih tekstova u pripovednoj knjizi Danila Kiša i njegovom postmodernom dekonstruisanju i rekonstruisanju fakata u stvaranju nenadmašne fikcije, uopšteno istorije snažno kreativno preoblikujući u pojedinačno i konkretno književnog dela. Istim postupcima se služi i Ivo Štivičić, moćnim utemeljenjima u faktima, svakako i na osnovu istorijskog dela Roja Medvedeva, budući da će Buharinova sudbina, njegove poslednje godine, čak dani, biti dekomponovani i rekomponovani kroz svojevrsnu rehabilitaciju od strane samog Staljina u poslednjim njegovim danima, u fikciji Štivičićevog komada, kao čin (nezamisliv – kakva je Staljinova perfidnost, beskrupuloznost i okrutnost odista bila) zastrašivanja preostalih najbližih saradnika i članova Prezidijuma koji su imali učešća u osudama i ubistvu Buharina (i mnogih drugih istaknutih revolucionara i partijaca koji su imali **svoj** stav i **svoju** misao, dug je katalog njihovih imena u Štivičićevoj drami: ... i Kirov, i Voznjesenski, i Tuhačevski, i Bliher, i Jarik, i Jagoda, i Ježov...), sadašnji članovi Politbiroa sede na njihovim stolcima dok ih hladan znoj obliva, u strahu i nesigurni kao i bilo ko drugi u toj cezarističkoj partiji šaha sa živim figurama koju veliki i neprikosnoveni

vođa igra sa svima. Gazdina replika u Štivičićevoj drami: *Mislim da ste Buharina olako propustili kroz ruke. A Buharin nije jedina glava koju ste olako pustili niz vodu* (Štivičić 2013: 25) ukazuje na njegovu izopačeno-perfidnu zamisao da se distancira od zločina počinjenih u njegovo ime, kao i kasnija: *Znači li to da ste nevine ljude izvodili pred sud, osuđivali, odvodili ih u logore? Koji je to broj? Smjesta mi recite broj* (Štivičić 2013: 51).

Birokratizam i tajna policija

Štivičić najpre u komadu reflektuje ogroman birokratski aparat, iz središta najmonstruoznije službe, tajne policije, na čelu sa Lavrentijem Pavlovičem Berijom sovjetskim političarem, obavještajcem i šefom NKVD-a koji je zahvaljujući tom položaju postao druga ličnost u državi, odmah iza samog Staljina. Postavljen je na tu funkciju na samom vrhuncu velike čistke 1938. godine i biće odgovoran za masovne deportacije, katinjski masakr i mnoge druge slične događaje iz poslednjih godina Staljinovog života. Berijina služba hapsi, organizuje stradanja i ubijanja svih koji su se drznuli da ne ispolje prema vođi apsolutnu poslušnost i svih koji su se usudili da posumnjaju u vođinu nepogrešivost. Od strane nezaustavljive policijske mašinerije staljinizma niko kritičkog mišljenja se ne oseća bezbednim, ali Štivičićev komad najizrazitije ukazuje kako se aparat ustremljuje na izdvojen glas umetnika. U Staljinovim čistkama veliki je broj stradalih književnika, glumaca, reditelja, muzičara, dirigenata... od kojih su mnogi bili Jevreji. Odjekuju sa scene imena progonjenih umetnika: Mihaila Bulgakova, Bulata Okudžave, Borisa Pasternaka, Ane Ahmatove, Sovilja, Piljnjaka, Zarubina, Isaka Babelja, Jevrejina, pisca kojeg su ubili „u nekakvim šumama na Donjem Obu“ (Štivičić 2013: 5), a *takve talente bi trebalo čuvati, a ne ubijati* (Štivičić 2013: 5), komentariše Gavriluška, Lavrentijev pomoćnik.

Groteska i ironija

Kiš se užasima egzistencije u svom stvaralačkom prosedeu suprotstavljao ironijom. Štivičić se odlučio za karikaturalno, humorno-groteskno oblikovanje. No sarkastično i groteskno prepoznajemo i kod Kiša, kao što se i Štivičić brani ironijom, a obojica stvaralaca ispoljavaju duboki tragizam pozicionirajući apsurd. Centralna ličnost *Šekspira u Kremlju* jeste glumac i kažnjenik Timofej, uobličen, kako se navodi u katalogu predstave, prema ličnosti sovjetskog glumca Solomona Mihoelsa o kojem, kao i o kompleksu sličnih Štajner u *Povratku iz gulaga* kaže: „Godine 1952. ubijeni su književnici i glumci Židovi: Markiš, Suskin, Pfeffer,

Bergelson i drugi. Danas više niko ne sumnja da je „prometna nesreća“ u kojoj je poginuo sovjetski glumac Mihoels bila planirano ubistvo“ (Štajner 1982: 161).

Taj Solomon Mihoels koji je stradao 1948. godine, navodno u saobraćajnoj nesreći, vaskrsao je u Štivičićevoj predstavi u liku Timofeja kako bi Staljinu u Kremlju, snagom Šekspira, imao ko reći istinu, jednako kao što je Boris Davidovič Novski vaskrsao u prozi *Grobnica za Borisa Davidoviča*, krajem juna 1956. nakon XX kongresa KP SSSR-a, kritike kulta ličnosti i obelodanjenja Staljinovih zločina. U drami Kiš će „svedočiti“ o viđenju Novskog, pojavi njegovog duha, šekspirovski, kraj kremaljskih zidina, 26. oktobra 1956. u vezi sa ustankom mađarskog naroda protiv vladavine Mátyása Rákosija koji je u krvi ugušen. „Svedočiće“ da Staljinovom smrću staljinizam nije mrtav upozoravajući buduća vremena. U *Enciklopediji mrtvih*, *Knjizi kraljeva i budala*, Novski će oživeti među članovima i izvršiocima velike Zavere – Kišova ironija (autoironija) i tragedija se snažno prepliću, misli na *Protokole sionskih mudraca* i odurne i opskurne laži o Jevrejima kojima su se hranili dvadesetovekovni monstruozni samodržci, jednako, kako ih zove: „slikar-amater, pisac čuvene knjige Mein Kampf“ i „jedan anonimni gruzijski seminarista za kojeg će se tek čuti“ (Kiš[b] 1983: 192). Bertolt Breht ih zove „mazalo“ i „nesvršeni bogoslov“.

Glumac Timofej iz Štivičićeve drame, zvani Timoti Šekspir, se prosto vlastitom nespretnošću, na snimanju Ajzenštajnovog *Ivana Groznog*, dokotrljao Staljinu pred noge i nazdravljajući mu oslovio ga sa „Vaše Carsko blagorođe“!

Lavrentije: *Točno. Svi smo se prisutni smrzli, ipak, nije mala stvar generalnog sekretara Partije osloviti sa carskim blagorođem. (Gazdi) A vi ste to tako srdačno i druželjubivo primili, kucnuli s glumcem i ispili čašu votke na dušak, to je izazvalo aplauz čitave ekipe i svi smo se odlično osjećali* (Štivičić 2013: 30).

Gazda se sećao da je taj glumac odlično poznavao Šekspira, da ga je pozvao sutradan u goste, no da se nije pojavio. I kako bi kad je taj susret izmenio Timofejev život (došavši sutradan odmah je bio uhapšen, unapred osuđen i na zajedničkoj listi upućen u sedmogodišnje progonstvo u Amursku oblast), kao i život glumice Galine Aleksandrovne (prinuđene na kooperaciju sa tajnom službom) zbog intimne veze sa kolegom Timofejem Semjonovičem Jegorovim. Slučaj je hteo da se Staljin u poslednjim svojim danima, poprilično deminentan u Štivičićevom komadu, priseti tog glumca i poželi da ga opet vidi. Tada će se pokrenuti veliki mehanizam staljinističke tajne policije, sa Lavrentijem na čelu, kako bi glumca pronašli i sa dalekih sibirskih prostranstava vratili u Moskvu da se zbude Šekspir u Kremlju, kako bi se udovoljilo Gazdi.

Politička i umetnička istina

Istorija je zabeležila da su poslednje godine Staljinovog života, kao i predratni period, obeležene čistkama. Nakon Ždanove smrti (1948.), pogubljeni su i njegovi najbliži saradnici. Uveliko se vodila politička borba oko pitanja Staljinovog naslednika. Promenama su se okoristili Georg Maljenkov, postavši potpredsednik i sekretar KPSS i Lavrentij Berija, postavljen na mesto potpredsednika i rukovodioca sektora za bezbednost (KGB-a). Tih godina opet jača represija, otpočinje nova čistka, krivi su svi kritički nastrojeni intelektualci, opet se pokreće i snažna antisemitska kampanja. Teror je odneo mnoštvo života. Partija je „pročišćena", ali paranoja ne prestaje. Niko nije siguran. Strah se uspinje sve do članova Politbiroa. Optužbe za veleizdaju i špijunažu, montirani procesi i priznanja krivice (duga je tradicija ovakvih iznuđenih odurnih priznanja u mont-procesima u Sovjetskom Savezu) i, onda osude na smrt vešanjem, streljanjem. Sudac Urlikov u Štivičićevoj drami sumira sve pojedinačne montirane procese. Svakog se dalo osumnjičiti kao izdajnika, agenta i špijuna, za službu imperijalizmu, za nacionalni komunizam, za neprijatelje komunističke internacionale, za strane plaćenike.

Štivičić u drami glumici Galini, kritičnoj i samostalnoj, sklonoj inostranoj štampi i relacijama sa stranim piscima, glumcima i pozorišnim delatnicima, istovremeno kooperativnoj s „Uredom narodnog komesara", dodeljuje da kaže Lavrentiju: *Predstavljam se krivo i svjedočim lažno. Ali, i vi i ja znamo da je to što činim i što vi dozvoljavate uhodana praksa našeg života. Takvi smo, a bićemo još gori* (Štivičić 2013: 10), dok će Timofeja posavetovati:

Galina: *Slušaj me, Timuška, sad kad si već tu, iskoristi tu priliku. Reci mu. Sakriti se očito ne možemo. Maknu nas s puta, pa nas istjeruju iz rupe u koju su nas sami ugurali. Neće nas blizu, neće nas daleko. Priča se da on nema pojma što se događa* [...]. *Kaži mu istinu* (Štivičić 2013: 44).

Svemoćni Lavrentij Berija, najbliži vođi, uzdignut je u Štivičićevom komadu u rang glavne ličnosti, kao i njegov KGB, ogroman mehanizam, monstruozna mašinerija u službi totalitarnog represivnog sistema vlasti i vladanja koja se pokreće svom silinom onda kada vlastodržac (koji je „nepogrešiv") naloži da se ima izmeniti priroda, bilo čija sudbina, sve što zamisli imalo se bespogovorno sprovesti u delo. Gledalac koji u početku *Šekspira u Kremlju* iza-kulisno gleda taj veliki mehanizam i njegovog šefa Lavrentija ne može da ne zna istorijski epilog ove ličnosti, činjenicu da je uhapšen odmah, a ubijen metkom u potiljak (onako

kako su iz njegove službe svakodnevno ubijali) nekoliko meseci posle Staljinove smrti, te prati u drami o ljudskoj beskarakternosti, o lažima, prevarama i izdajama, naročito izdajama intimnih nežnosti (kako autor u prologu navodi), prosede dramatičara koji dekomponuje i rekomponuje fikcijom fakta, faktima fikciju u grotesknom ključu.

Staljin je umro 5. marta 1953. godine. Pred kraj nije više verovao ni vlastitim doktorima: „Doktorska zavera" je još jedan vid antisemitizma tih godina. Da li je to bio rezultat paranoje čoveka koji je svugde i u svemu video zaveru, ili je zavera istinski postojala? Kolale su glasine kako su njegovi saradnici (Maljenkov, Berija, Hruščov) odustali od daljeg lečenja plašeći se neke buduće čistke u kojoj bi oni mogli biti žrtve. Politika staljinizma se morala prekinuti. Tada je i antisemitizam obustavljen. Morao se zauzeti novi politički kurs. Osim toga, neće li sada svi najbliži Staljinovi saradnici postati odgovorni za sva zlodela, čistke, represije, zločine, koji su činjeni po vođinoj volji, ili da bi se udovoljilo vođi? Štivičićev komad se na tom prostoru upravo razigrava. Pre nego što na sceni vidimo Gazdinu i Lavrentijevu smrt, biće vremena da se Timofeju od strane Gazde postavi pitanje: *A priča li narod da smo u nečem pretjerali*, da se članovi Politbiroa pravdaju rečima: *Mi smo slali prema presudama suca Urlikova* i da se kaže istina. Istina ima raznih, političkih, istorijskih, tragizam politike i tragizam istorije. Timofej će se odlučiti za nadistinu umetničkog dela, nadistinitost Šekspira, *Macbetha* i *Richarda III*:

Šekspir

Timofej: *Znate Gazda, Macbeth je nesvakidašnja osoba. On bi nama, skitnicama i ubojicama od zanata, mogao zapovjediti da skinemo glave njegovih neprijatelja, ali on to kaže na takav način da se ljudski osjećaš obaveznim da mu pobiješ neprijatelje* [...]. *Znate li što kaže Macbeth na kraju?*

[...] *ono što bi trebalo da prati starost,*

Čast, poštovanje, ljubav, čete prijatelja,

Ja ne smijem očekivati

(Štivičić 2013: 53).

Timofej vrši svoju svetu dužnost u Šekspirovom duhu i po nalozima glumcima Hamleta, po kojem je *cilj glume, zadatak, u početku i sada, bio i jeste, da bude, tako reći, ogledalo prirode: da vrlini pokaže njeno sopstveno lice, poroku njegovu rođenu sliku, a samom sadašnjem pokolenju i biću sveta, njegov oblik i*

otisak (Šekspir 1963: 117). Učiniće Timoti Šekspir da se Gazda ogleda i u zloduhu Richarda III izgovarajući što u Šekspirovoj tragediji Richard III kaže: *odlučih da zamrzim i da budem nitkov ovog vremena* (Štivičić 2013: 55). „Oblik i otisak" vremena, najdalekosežnija nadistina Štivičićevog komada, koja se tiče svih, onih na sceni i onih pred njom, jeste sadržaj LXVI Šekspirovog soneta koji Timuška izgovara umirućem Gazdi:

Umoran od svega u smrt mi se žuri
Ja vidjeh zaslužnog kako bjedno prosi
I nitkova što se bogato kinđuri
I odanost, kako poniženja snosi
I zlatna odličja o pogrešnom vratu
I savršenstvo u blatnom beščašću.
I djevice silom predane razvratu
I snagu straćenu nesposobnom vlasti
I umjetnost kojoj moćnik uzde stavlja
I zločince kako vladaju dobrotom
I mračnjaštvo kako mudrošću upravlja
I kako iskrenost brkaju s prostotom
Umoran od svega smrti ću se dati
Od nje me tek ljubav može sačuvati

(Prema: Štivičić 2013: 58).

Gazdina smrt će u Štivičićevom komadu biti ushićenje i svetkovina za njegove najbliže saradnike, Lavrentije predlaže: *Uhvatimo se za ruke, zagrlimo se, mi smo drugovi, mi smo braća, igrajmo. Plešimo! Igrajmo! Plešimo* (Štivičić 2013: 60). Biće to kako Gazdin tako i njegov skorašnji ples smrti.

Politički zaokret će istorijski, posle Staljinove smrti, rezultirati zajedničkim frontom protiv Berije. Lavrentij Berija, koji je istorijski gledano na Staljinovom pogrebu, uz Maljenkova, Molotova, Bulganjina i Hruščova, iznosio njegov veliki kovčeg na ramenima (svi u dugim kaputima ili vojničkim šinjelima, kako svedoče fotografije, s ogromnim šubarama na glavama) pogubljen je nedugo posle toga. I svi ostali iz te skupine, kako Jan Kot kaže: „odlazili su jedan za drugim, zbacivani s vrha u dugo nestajanje" (Kot 1990: 13).

Šekspir – naš savremenik, čuvena knjiga Jana Kota, objavljena 1965. godine, njegov „veliki mehanizam" i „Šekspir okrutni i istiniti", sagledan iz poststaljinističke prakse imaće takođe snažan otisak na Kišovo delo *Grobnica za*

Borisa Davidoviča i *Šekspira u Kremlju* Ive Štivičića, kod obojice autora kao i u Kotovim analizama „istorija nije apstraktan pojam, nego praksa, nego mehanizam“ (Kot 1990: 175) i kod obojice autora manifestovaće se sarkastično oštra konfrontacija između plemenitih ideja i grube (zločinačke) mehanizmom poduhvaćene prakse.

Pozorište u pozorištu, Timoti Šekspir (uz Galinu) u Kremlju, u drami Ive Štivičića, ima istu dramaturšku funkciju kao glumci u Elsinoru Šekspirovog *Hamleta*, komad bi se jednako mogao zvati „Mišolovka“.

Ivo Štivičić će upravo glumce akcentovati, predstaviti kao ličnosti vanredne tvoračke snage, koje stvaralački dar čini neustrašivima i nepobedivima.

I glumci odlaze sa scene, Nebojša Dugalić i Jasna Đuričić – glumci koji su glumili glumce, nakon Gazdine i Lavrentijeve smrti (koje su igrali Boris Isaković i Ozren Grabarić), dok Gavrilo i Dunjaška, visoki funkcioneri tajne policije (koje su glumili Bojan Dimitrijević i Jadranka Đokić) nastavljaju da izvršavaju egzekucije, sada za Vasilovu (koju je igrala Draginja Voganjac), veliki mehanizam, dakle, i zločinačka praksa ne prestaje da deluje. Ne znamo kud odlaze glumci, ni šta bi s njima moglo biti ili šta će s njima biti, ali nadistina Štivičićevog komada *Šekspir u Kremlju* u režiji Lenke Udovički ostaje.

Literatura

Isaac Deutscher, *Staljin – politička biografija*. Globus, Zagreb 1977.

Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča* (drama). Književne novine, Beograd 1981.

Danilo Kiš, *Grobnica za Borisa Davidoviča*. Globus – Prosveta, Zagreb – Beograd 1983.[a]

Danilo Kiš, *Enciklopedija mrtvih*. Globus – Prosveta, Zagreb – Beograd 1983.[b]

Danilo Kiš, *Homo poeticus*. Prosveta, Beograd 2006.

Danilo Kiš, *Gorki talog iskustva*. Prosveta, Beograd 2007.

Jan Kot, *Šekspir naš savremenik*. Svjetlost, Sarajevo 1990.

Miroslav Krleža, *Tri drame* (*U logoru*, *Vučjak*, *Golgota*). Zora, Zagreb 1955.

Miroslav Krleža, *Dnevnik V* (1958-69). Oslobođenje, Sarajevo 1975.

Roj Medvedev, *Buharinove poslijednje godine*. Globus, Zagreb 1980.

Jelena Ratkov-Kvočka, *Drame Danila Kiša i dramatizacija pripovedaka u nastavi*, Filozofski fakultet, Novi Sad 2013.

Karlo Štajner, *7000 dana u Sibiru*. Globus, Zagreb 1972.

Karlo Štajner, *Povratak iz gulaga*. Naprijed, Zagreb 1982.

Karlo Štajner, *Ruka iz groba*. Globus, Zagreb 1985.

Viljem Šekspir, *Magbet*. *Hamlet*. Kultura, Beograd 1963.

Ivo Štivičić, Finalna radna verzija *Shakespeare u Kremlju*. Drama, SNP, Novi Sad 2013.

Ostali izvori

Kim Cuculić, „Šekspir u Kremlju“: kad gazdi (ne)sviđa se gluma, Novi list,

(URL: http://www.novilist.hr/Kultura/Kazaliste/Shakespeare-u-Kremlju-kad-Gazdi-ne-svida se-gluma). 13.02.2018.

Globus, Jutarnji, Hr. Krleža je pet sati urlao na mene mašući štapom, (http://globus.jutarnji.hr/kultura/krleza-je-pet-sati-urlao-na-mene-masuci-stapom). 13.02.2018.

Bojan Koštić i Suzana Marjanić, O vlasti, snovima i bestijalnim diktaturama,

(URL: http://www.zarez.hr/clanci/o-vlasti-snovima-i-bestijalnim-diktaturama). 13.02.2018.

Krležijana. Pijana novembarska noć,

(http://www.lzmk.hr/hr/izdanja/natuknice/123-krlezijana/360-pijana-novembarska-noc). 13.02.2018.

Nacional. Ivo Štivičić – kazališni debi majstora tv drame,

(URL: http://arhiva.nacional.hr/clanak/33226/ivo-stivicic-kazalisni-debi-majstora-tv-drame). 13.02.2018.

Irena Šentevska – KPGT ili Pozorište kao „0slobođena teritorija“ (https://jugolink.files.wordpress.com/2013/03/jl_3_1_sentevska.pdf) 13.02.2018.

Sažetak

Staljinovo samovlašće poslednjih godina se uspelo do nadrealnih visina i odatle ustremilo (budući da se već bio razračunao sa antistaljinistima) na staljiniste, najbliže saradnike i članove Politbiroa, čak na same izvršitelje njegovog terora: čekiste, članove GPU-a, NKVD-a. „Doktorska zavera“, priča o antisovjetskoj delatnosti Jevreja, ponovni antisemitizam pred kraj Staljinovog života, vratiće nas *Protokolima sionskih mudraca* i odurnim Gebelsovim propagandnim izmišljotinama. Krug se zatvorio. Danilo Kiš će u *Grobnici za Borisa Davidoviča*, prozi i drami, pisati o počecima Staljinovog terora, Ivo Štivičić u *Shakespeare u Kremlju* o poslednjim danima. Entuzijazam i represija će se snažno sudariti u narečenim delima. „Staljinizam je pojava starija od samog Staljina“ – kaže Isaac Deutscher u

delu *Staljin – politička biografija*. „Staljinizam nije mrtav“ – tvrdiće Danilo Kiš – „jer staljinizam, pre nego istorijski fenomen, jeste stanje duha“. Suprodstavljanje nasilnoj vlasti kod obojice pisaca manifestovaće se kroz ličnosti vanredne tvoračke snage, koje će upravo stvaralački dar učiniti neustrašivima i nepobedivima. Oba teksta će biti sjajni predlošci spektakularnim pozorišnih predstava. Dramaturšku i teatrološku analizu *Shakespeare u Kremlju* Ive Štivičića provešćemo unutar slavističkog, evropskog i svetskog konteksta.

Shakespeare In Kremlin by Ivo Štivičić, directed by Lenka Udovički, a co-production of Ulysses Theatre, Brijuni and The Serbian National Theatre, Novi Sad

(Summary)

Stalin’s decades-long autocracy, as well as the paranoia that there had always been a permanent conspiracy against him and the subversion of the state on the part of various enemies; his „capability“ to recognize an enemy at first sight, all of that has in the past few years climbed to surreal heights and from there has turned (after the showdown with anti-Stalinists) on Stalinists, even on the very executors of his terror: Chekists, members of GPU, NKVD. „Doctors’ conspiracy“, a story about anti-Soviet activities of the Jews, actually a repeated anti-Semitism towards the end of Stalin’s life, will send us back to The *Protocols of the Sion Wizards* and the ghastly Goebbels’ propaganda fabrications. The circle will be complete. Danilo Kiš in *A Tomb for Boris Davidovich*, as fiction and drama, will write about the first days of Stalin’s terror, Ivo Štivičić in *Shakespeare in Kremlin* about its last years. Enthusiasm and repression will collide with great force in the aforementioned works. „Stalinism is a phenomenon older than Stalin himself“ – Isaak Deutscher will express his view in his work *Stalin – A Political Biography*. “Stalinism is not dead” – Danilo Kiš will claim – „as Stalinism, rather than a historical phenomenon, is a state of mind“. Standing up to the violent rule and rulers in the writings of both writers will be manifested in the personalities of outstanding creative power, which will make the very gift of creation to the fearless and the invincible. Both texts will serve as brilliant models for the creation of spectacular theatre productions. Dramaturgical and theatrological analysis of *Shakespeare u Kremlin* by Ivo Štivičić will be carried out working within the frame of the Slavic, European and world context.

Keywords: Štivičić, Kiš, Shakespeare, Kremlin, Štajner, Stalinism, Krleža, Creation, Enthusiasm, Truth

Teodora Vigato

Lutkarska postmoderna

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK 378.147:<811.163.42+811.16>

Lutkarstvo se sedamdesetih godina 20. stoljeća oslobodilo prevelikog utjecaja dramskog kazališta i približilo se postmodernom izrazu. Poljski lutkar Jan Wikowski dvadesetak godina ranije postavio je na scenu vlastiti tekst *Ginjol u Parizu* u kojem je poznate teme, likove i zaplete lutkarskog tipa ginjola promatrao u drugom kontekstu. Glumac lutkar se u ovoj predstavi prvi put nalazio ispred paravana i pričao o povijesti ginjola te ujedno izvodio lutkarske igre koristeći kazalište u kazalištu. Na tragu takva lutkarskog izraza sedamdesetih godina u Hrvatskoj nastaju lutkarski tekstovi koji sukcesivno nižu dramske situacije, imaju vremenski i prostorni diskontinuitet i u kojima iščezava radnja te nema zapleta ni dramskog lika u klasičnom smislu. Autorica odabire *Bajku o kraljevim trešnjama* koju je Luko Paljetak napisao po modelu nove bajkovitosti kada je radio u Kazalištu lutaka Zadar koje je bilo pod utjecajem poljskoga lutkarstva i po mnogim osobitostima približio se postmodernoj drami.

Ključne riječi: lutkarstvo, postmoderna, intertekstualnost, kazalište u kazalištu

UVOD

Promjene u kazališta lutaka sredinom 20. stoljeća tekle su paralelno s promjenama u umjetnosti uopće. Lutkarstvo se odvojilo od aristotelovske drame preferirajući druge dramske vrste, uglavnom one s epskom strukturom. Odustalo se od fikcije scenskog događanja zamjenjujući ga demonstracijom stvaralačkog procesa (Jurkowski 2006: 268). Prvom lutkarskom predstavom u postmodernističkoj maniri smatra se *Ginjol u nevolji* (*Guignol w tarapatach*) Leona Moszczyńskog i Jana Wilkowskog. Predstavu je režirao Jan Wilkowski, a scenograf je bio Adam Kilian. Predstava je izvedena 1956. u kazalištu *Lalka* u Varšavi (Jurkowski 2007: 262). U postmodernističkoj maniri u hrvatskome je lutkarstvu nastala predstava *Bajka o kraljevim trešnjama* Luke Paljetka 1970. u

režiji Zvonka Festinija i u scenografiji Branka Stojakovića.[1] I dok je predstava *Ginjol u nevolji* igrana u svim profesionalnim kazalištima u Hrvatskoj[2], *Bajka o kraljevim trešnjama* igrana je samo u Kazalištu lutaka Zadar. Na ovim lutkarskim tekstovima i njihovim uprizorenjima želimo objasniti postmodernistički lutkarski izraz. Novi pristup tradicionalnom lutkarstvu u predstavi *Ginjol u nevolji* pronalazimo u autoreferencijalnosti i fenomenu kazališta u kazalištu, a *Bajka o kraljevim trešnjama* napisana je po modelu nove bajkovitosti (Hranjec 2004) .

Spomenimo još i činjenicu kako kazalište lutaka ne bi smjelo biti ponavljanje glumačkog kazališta, kao što je to bilo u lutkarskom izrazu sredinom 20. stoljeća. Smisao lutkarstva nije oponašati čovjeka lutkom, makar ta lutka bila čovjekolika. Lutka je likovna forma, a njezin život je život te forme i ne može se zasnivati na istim dramaturškim principima na kojima je zasnovana drama glumačkog kazališta. Što bi lutka bila, pita se Jurkowski (2006: 75), a kao odgovor navodi da samo ne bi smjela biti loš imitator glumačkog kazališta. Lutkarskom igrom počinje dominirati ironija, i to sedamdesetih godina kada se lutkarstvo distanciralo od školskog moraliziranja. Predstave su se počele svoditi na igralačku instalaciju u kojoj se određeni i zadani elementi neprekidno kombiniraju prema pravilima igre. Autor ne otkriva nove svjetove, nego prikuplja materijale, citate i od njih gradi novu predstavu (Hansen 1996: 31). Dramski predlošci po kojima su nastale lutkarske igre strukturirani su od ulomaka dramskih zbivanja pa se govori jezikom koji je rastrgan. I likovi su obilježeni fragmentarnošću, njihova su semantička polja napunjena fragmentima kao posljedicom reciklaže više likova iz dramske baštine, mitologije, ali i obrazaca popularne kulture. A upravo su strukturiranje odlomaka u cjelinu, ako se uopće može govoriti o cjelini, potom reciklaža od koje dolazimo do fragmentarnosti odlike lutkarskih predstava koje će biti predmet naše analize. Metamorfoze kazališta lutaka koje su nastale u drugoj polovici 20. stoljeća Henryk Jurkowski naziva *Lutkarska postmoderna* (Jurkowski 2006: 269).

[1] O poljskim utjecajima na hrvatsko lutkarstvo i posebice na Kazalište lutaka u Zadru više u: T. Vigato, Poljsko-hrvatske lutkarske veze, *Hum,* god. 4., br. 4, 2008., 228-251.

[2] Predstava *Ginjol u nevolji* igrana je petnaest godina na hrvatskim lutkarskim scenama: u Dječjem kazalištu Branka Mihaljevića u Osijeku 1967. u režiji Bohdana Slavika, a lutke je izradio Zvonimir Manojlović; u Gradskom kazalištu lutaka Rijeka 1970. u režiji Vlade Vukmirovića i scenografa Vladislava Šoštarića; 1972. u Zagrebačkom kazalištu lutaka u režiji Davora Mladinova i scenografa Berislava Deželića i u Kazalištu lutaka Zadar 1981. u režiji Borislava Mrkšića i scenografa Mojmira Mihatova.

Glumac na lutkarskoj sceni

Lutkarska je poetika u razdoblju postmoderne razbila klasičan paravan i demistificirala lutkarsku animaciju, samim time uništila je čaroliju ili lutkarsku tajnu. Udaljila se od fiksiranog dramskog predloška, uvela improvizaciju i obraćala se izravno gledateljima nastojeći ih uključiti u dramski proces. Na lutkarskoj se sceni pojavio živi glumac i nekako u isto vrijeme kada se živi glumac upustio u borbu protiv lutke, počeli su se na lutkarskoj sceni pojavljivati glumci koji preuzimaju funkciju lutke, koče svoje lice pomoću maske, ponekad čak i cijelu glavu pokrivaju kaširanom plastikom (Malik 1987: 35). Lutkarsko se kazalište u nekim predstavama, posebice u češkom i poljskom lutkarstvu, „poglumčilo". U češkom lutkarstvu idu još dalje pa se glumci oblače u divovske Ginjole. Dolazi do pretapanja kazališnih žanrova. Lutka počinje dobivati partnera u živom glumcu (Česal 1987: 61). U takvim okolnostima glumac drukčije funkcionira. Dogodila se demistifikacija lutkara koji je postao dio scenske igre. Dominacija lutkara u funkciji živog glumca nad lutkom nije se sviđala hrvatskom teoretičaru Milanu Čečuku koji kaže kako je uloga živog glumca na sceni svedena na funkciju „ilustrativnog scenskog rekvizita" (Čečuk 2009: 150). Glumac na lutkarskoj sceni obično glumi glumce, dok su lutke proizvodi umjetnosti jer se one prihvaćaju s točke gledišta živog glumca. Ako živi glumac prikazuje čovjeka, onda lutka na pozornici prikazuje glumca. Lutka postaje prikaz prikazivanja. Ova poetika dubliranja razotkriva umjetnost, stvara od samog umjetničkog jezika objekt prikaza (Lotman 1987: 11). Razbila se paravanska iluzija i glumac koji se nalazi ispred paravana razgovara s lutkom koja je iza paravana. Oni su postali ravnopravni jer glumac nije više samo komentator koji je izvan igre i samo verbalno i akcijom kontaktira s lutkom. Glumac je na sceni postao partner lutki s punim opravdanjem jer je njegova pojava u organskom skladu s tekstom autora i u interesu punijeg, istinitijeg i efikasnijeg iznošenja autorove ideje. Prodiranje živog glumca na scenu u kojoj su pravo boravka stekle lutke nije izraz nepovjerenja u lutku nego potreba.

Proširio se pojam glumačke igre, od reproduciranja uloge do bavljenja sobom na sceni. Gluma je mogla čak označavati tip privatnog ponašanja s mišlju o publici koja to ponašanje gleda. Bilo bi to kazalište bez kazališne semiotike u kojem glumac sugerira gledateljima da on ne glumi, nego je taj koji je, a publika ne gleda kazalište, nego sam život (Jurkowski 2006: 273).

Predstava *Ginjol u nevolji*

U lutkarskom tekstu *Ginjol u nevolji* pronalazimo intertekstualnost vlastitog diskursa jer je oživio lutkarski tip Ginjol pa su iskorišteni predlošci iz lutkarske tradicije. Dogodila se reinterpretacija tradicijskih dramskih tema, likova, aktancijalnih relacija i iskaza koji se dovode u novi kontekst. Na taj način nastali su plošni tipovi naspram literarno produbljenih zaokruženih karaktera. Reinterpretacija tradicijskih tema i motiva paradigma je koja bi mogla poslužiti kao odrednica pomoću koje bi bilo moguće simulirati razliku između prethodnih tekstova i onih tekstova koji su nastali u razdoblju postmoderne.

Glavni je junak u predstavi *Ginjol u nevolji* Jean, glumac lutkar koji iz Liona dolazi u Pariz, gdje se inače rodio Ginjol, što podcrtava autoreferencijalni odnos autora prema kazališnom iluzionizmu i daje drugačiju dimenziju lutkarskoj predstavi. Jean Wilkowski se u lutkarskoj igri *Ginjol u nevolji* vraća tradiciji ginjolskog kazališta poigravajući se poetskim pitanjima između tradicionalnog i novog lutkarstva. Dogodio se dijalog između pučkog lutkarskog tipa Ginjola koji se rodio u Lionu i dolazi u Pariz te tako komunicira sa suvremenošću. Lutkarska je tradicija predstavljena na drukčiji način. Tematizira se tradicija i nastoji se s njom biti u dijalogu, što je inače odlika postmoderne. U prologu i prvih deset slika glumac Jean upoznaje publiku s likovima. Od šarene krpe napravi lutku koja najprije ima ljudski oblik i nakon toga postane violina. Nakon toga Jean napravi ratnu scenu od istih rekvizita. U osam zadnjih slika prikazuje se predstava u predstavi u kojoj su glavni junaci Ginjol, koji je u ovoj predstavi cipelar, i njegova žena Madelon. U prvoj slici lutkarske predstave u predstavi Madelon odlazi kupiti mrkvu koju Ginjol ne voli, potom Ginjol popravlja cipele, a u trećoj lutkarskoj slici pojavljuje se Gnaffron koji traži novac za stanarinu. Nakon toga mačka prevrće koš s cipelama koje padaju po Gnaffronu i Sudcu. Ginjola zatvore u zatvor, ali Jean nema zatvor pa mu za tu svrhu posluži krletka. Ginjol na sudu nadmudri Sudca i Gnaffrona koji se nisu mogli dogovoriti tko je gdje stajao kada ih je pogodila cipela i Sudca zatvori u krletku. Na kraju se spajaju dva predstavljačka plana pa Jean pušta Sudca i Gnaffrona iz krletke/zatvora.

U predstavi je prepoznatljiva Brechtovska struktura jer je iznošenje Ginjolova životnog iskustva popraćeno komentarima i songovima koji publici objašnjavaju okrutni zakon života u društvu u kojem vlada novac (Jurkowski 2006: 74).

Lutkarska predstava čini zatvoreni dio. Njen je vanjski okvir sukob živih glumaca Jeana i Policajca, što odgovara lutkarskom sukobu Ginjola i Gnaffrona. Stvoreni su uvjeti kako bi se moglo govoriti jezikom metafore. Maska je znak službene strogosti, kavez za ptice pretvara se u zatvor. Ginjol prestaje sličiti na onog lionskog i ima novu fizionomiju. Uspio je pokazati protest protiv ludila rata i mržnju ljudi rada prema pokvarenosti ovoga svijeta i postaje zabrinut za sudbinu običnog čovjeka.

U ovom teatru u teatru pored publike, koju čini glumac Jean, uvlači izravno i publiku pa lutkarsku predstavu iz života jednog Ginjola zajedno s Jeanom gradi i publika. U jednom se trenutku Ginjol obraća publici da probude Jeana; Djeca čuvaju stražu da ne bi došao policajac; posvjedočiti će na sudu tko je srušio cipele (18. slika); postaju suci koji trebaju odlučiti treba li Ginjol ići u zatvor (19. slika); društvo su Ginjolu u zatvoru da se ne bi osjećao usamljenim (21. slika); odluče da Sudac, Gnaffron i Policijski komesar ostanu u zatvoru (22. slika).

Jan Wilkowski je bio lutkar pa autoreferencijalnost kao modus konvencija realističkog prikazivanja vrše formacije podjednako i kao glumac lutkar i lutkarska predstava, ali je Wilkowski ujedno i metateatralnošću zaigran dramatičar. Pretpostavljamo kako autoreferencijalnost rabi jer ga je zaokupljala vrijednosna hijerarhija među ontologijama života i glume, iskustava i imaginacije, prikazbe s lutkarskim tipovima, ali i drugačiji lutkarski izraz. Spojila su se dva svijeta, jedan je svijet lutaka iz ginjolskog kazališta s konvencionalnim likovima i zapletima i onaj drukčiji svijet bez tipičnih likova i zapleta koji predstavlja život putujećeg lutkara. Autoreferencijalnost se uspostavlja pretežito autocitatima Ginjolskog kazališnog opusa, a intertekstalne aluzije rabe se većinom u poetičko-polemičke svrhe. U didaskalijama se iznose aluzije na Ginjolske predstave, višeplanskim ustrojem postaje svojevrsno uprizorenje svekolike lutkarske poetike sredinom 20. stoljeća. Između tradicionalnog lutkarstva, čiji je predstavnik Ginjol i novih tendencija u kojoj lutka može sve, ali ne samo da može sve kazati, ona može u novom izrazu i sve pokazati.

Jean izvuče iz koša šarenu krpu. Zamahne njome kao toreador i prebaci je preko paravana. Krpa poprimi ljudski oblik s naznakama glave i ruku.

JEAN: Na hiljade Ginjola živi i gine. Sad su puške, a sad violine. Kroz hiljade violina čovjek pati i voli. A viole, violine, violinine su često samo Ginjoli.

Iza paravana izraste niz kontrabasa sa povećanim rukohvatima u obliku Ginjolskih glava. (9. slika)

Jean je privukao svoj koš i iz njega izvadio nekoliko glava od lutaka i redom ih nasadio u cipele. Glave primjerene veličine pripadaju već dobro pozatim likovima: gospodinu Cenezou, Madelon, Ginjol. (14. slika)

Parafraziraju se Ginjolski tekstovi i ukida se podjela na poetički nadređene i poetički podređene žanrove i postupke koji se miješaju i ravnopravno koegzistiraju te nerijetko uzajamno parodiraju. Možemo kazati kako smo se približili misli da je čitav svijet kao pozornica ili „metafora glume" (Čale-Feldman 1997: 143). Svijetom vladaju moćnici, a u ovom slučaju to je putujući glumac u čijim je rukama cijelo kazalište. On odlučuje o repertoarnoj slici, prosuđuje o izboru dramskog teksta, stvara intrigu, nadzire njezin tijek i unaprijed određuje sudbinu likova, kada nema zatvora razmišlja o tome da puste Ginjola ili improvizira i zatvor postaje krletka. Teatar u teatru problematizira uvjete svoje produkcije i recepcije, svoja poetička načela, odnos s aktualnom stvarnošću, svoju tvarnu zbiljnost, ali i okus laži, preobrazbu stvarnih osoba u fiktivne likove, miješanje, preklapanje ili usporednost sfere iluzije i sfere zbilje. Teatar koji sam sebe komentira postaje na taj način metateatar jer na sebe preuzima metakomunikacijsku funkciju, pa glavni junak u predstavi *Ginjol u nevolji* kaže:

Ja sam Jean. Ja igram s lutkom, ja sam lutkar, putujući francuski lutkar. Idem od mjesta do mjesta i igram. Igram s lutkom. Lutka i ja – mi smo kazalište. Dolazim iz Liona. To je rodno mjesto mog Ginjola. (Prolog) (*Ginjol uzdahne. Jean se uznemiri. Promatra lutku*) *Iako … mi se katkada čini da doista živiš i da se spretno sakrivaš preda mnom. Je li. Hajde priznaj. Eh, ti stara lopužo.* (6. slika)

Jean razgovara s Ginjolom: *Možemo na posao Ginjole… To više, što se skupilo nešto djece. Kakvo čude. Gdje si ti , tamo su i djeca. Djeca tebe vole. Dobar dan veseljaci. Sviđa li vam se moj Ginjol.. Aha – jesi li čuo: kažem vam ja – nema takvog stvora nadaleko. Makar je nestašan i prkosan – za prijatelja ima zlatno srce, a slabijeg od sebe brani kao lav. Uostalom, vidjet ćete i sami čim ja složim svoje kazalište. Na posao Ginjol… da iskoristimo vrijeme dok se onaj čovjek sa službenom maskom šeće*. (7. slika)

Lutkareva pjesma: *Jean predstavlja Ginjola: Ovo je slavni Ginjol. Imat ćete prilike da ga vidite u jednoj staroj priči, priči koju ja igram i moj otac – lutkar, i moj djed – lutkar, i moj pradjed, i moj pra-pra-pradjed lutkar. U jednoj napetoj priči. Zato budite tiho i ne viči*. (10. slika)

Postupak teatra u teatru postao je mjesto očitovanja dramske kazališne automatizacije, autoreferencijalne funkcije kazališnog znaka, kazališne autorefleksije. Naime, predstavi *Ginjol u nevolji* umetnuta predstava udvostručuje kutiju fikcionalnog iskaza i tada se podudaraju okvirne i umetnute radnje. Jan je lutkar i igra sebe i Ginjola. Dolazi do strukturnog i tematskog podvajanja, do uske korespondencije između sadržaja okvirnog i umetnutog komada (Čale-Feldman 1997: 52).

Nova bajkovitost na lutkarskoj sceni

U maniri nove bajkovitosti Luko je Paljetak, kada je radio u Kazalištu lutaka Zadar, napisao lutkarsku igru *Bajka o kraljevim trešnjama* u kojoj prevladava model bajke jer se koristi standardni instrumentarij bajke, ali s novim, suprotnim rješenjima. Novobajkovni se model postavlja prema ishodišnom odnosu kao lice prema naličju i lutkarske igre nastaju na principu okretanja, potpunog izvrtanja općepoznatih obrazaca (Hranjec 2004). U njima se koristi crno bijela tehnika u slikanju likova i dok se takva tehnika u ne-dječjoj književnosti osporava kao neuvjerljiva, nemimetička, ona postaje glavna osobitost postmodernizma. Osobitost je postmoderne u dječjoj književnosti prema mišljenju Stjepana Hranjec (1991: 9) citatnost i trivijalnost. U suvremenoj dječjoj književnosti i lutkarstvu trivijalizacija se potvrđuje na sintagmatskoj i sintaktičkoj razini. Preuveličavanje je konstitutivni stilski postupak koji inače susrećemo u dječjoj književnosti, zato što se maštovit zamišljaj najzornije iskazuje upravo hiperboličnošću. Svi pisci nove bajkovitosti igraju se riječima bez obzira na žanr. Polaze od činjenice kako su djeca sklona nonsensu i nelogičnim jezičnim skupovima. Naime, jezična je igra u dječjoj književnosti bitna pojavnost depedagogizacije. Pisac ne piše da dijete pouči, nego da krši norme pa se javljaju složenice u vlastitim imenima i nadimcima, fonemske igre, nonsenska etimologija, premještanje slogova, morfema i sintagmi, što najviše dolazi do izražaja u drugoj Paljetkovoj drami *Duhovi s planeta Strahurn.*[3]

[3] O osobitostima nove bajke u: Stjepan Hranjec (2001: 355-361) i Dubravka Težak (1991: 73-76). Osobitost novih bajki leži u depoetizaciji jezika, ironiziranju sladunjavosti, a nonsens prekodira značenje u novim bajkama. Osim jezične igre dolazi do zaigranosti u formi. Vrlo se često pojavljuje ironija koja daje dublju dimenziju i distancira od školskog moraliziranja. Zanemareni su kauzalitet i motivacijski sustav. Iako je nazočna formula bajke, dolazi do parodija klasične bajke.

Paljetkovu *Bajku o kraljevim trešnjama*[4] pričaju i pokazuju četiri glumca koji su upravo dobili otkaz jer su dozvolili da Mačka pojede Miša pa više nema priče. Njihova je ljubav prema poslu toliko jaka da oni od starih i napuštenih stvari improviziraju pozornicu i lutke i počinju pričati/igrati novu bajku/predstavu. Tako počinje predstava koja se često prekida jer se glumci ili posvade ili im nestane daha pa se odmaraju ili jednostavno razmišljaju kako nastaviti ili dovršiti priču. U bajci kralj poželi trešnje i u radnju se uvedu svi likovi koje obično susrećemo u bajkama u cilju ispunjavanja kraljeve želje: Kralj, Kraljica, Luda, Zvjezdoznanac, Pjesnik, Kuharica i Div. U predstavi se jasno pojavljuju tri skupine likova: prvi su glumci, drugi su junaci iz bajke, a treći su Mačka i Miš. Tema je pričanje priče.

Na kraju prologa u didaskalijama predstave *Bajka o kraljevim trešnjama* saznajemo kako jedan glumac postaje Miš, a drugi Mačka i započinje predstava. Paljetak se poigrava scenskim pripovijedanjem na okvirnoj mimetičkoj razini. Da bi glumci imali što raditi, da bi bilo kazališta, treba biti priče koju treba pokazati pa Mačak jednostavno neće pojesti Miša. Lutke likova koje je kreirao scenograf Branko Stojaković potražio je u svakakvim predmetima pa ih je napravio od četke, lijevka i strugače bez većih intervencija.[5]

Paljetkova nova bajka ima stereotipnu kompoziciju s jednostavnom fabulom u kojoj je sve pojednostavljeno i ekonomizirano. Nositelji su bajke likovi iz stvarnog i fantastičnog svijeta. Za svoje postupke i djela bivaju nagrađeni ili kažnjeni, a pred njih se stavljaju uvjeti ili prepreke. Dijegetička razina nove bajke dvostruko je uokvirena. Prvi pripovjedni okvir čini napomena o odmaku od konvencija bajke, a drugi pripovjedni okvir, ujedno i drugu dijegetičku razinu, čini referencija na glumce koji pričaju priču o mački i mišu. Međutim, diskurs nove bajke ima odmak od diskursa bajke. Javlja se najprije kao „kolebanja“, hinjene

[4] N. D. „Bajka o priči“, *Narodni list,* br. 966. 15. 1970. Novinara je predstava *Bajka o kraljevim trešnjama* jako zbunila pa kaže kako kompletno djelo, tekst i režija te gluma i scenska rješenja predstavljaju novinu. Sadržaj je bilo teško pratiti, a po mišljenju kritičara on je jako bitan. Predstava je bila suviše živa, bučna i nametljiva. Cijela predstava svela se na nekoliko šaljivih i uspjelih epizoda dok je publiku često skakanje iz priče u bajku i obrnuto zbunjivalo i umaralo.

[5] Predstava *Bajka o kraljevim trešnjama* prema mišljenju Milana Čečuka (2009: 152) blijedi je tekst, premda u nekim prizorima talentirano lutkarski pisan. Suvremena parodija na bajke o kraljevima i carevima uspoređuje s dramskom igrom *Plava boja snijega* Grigora Viteza. Na isti se način odnosi prema lutkama koje su napravljene od odbačenih predmeta i kaže kako su lutke bile nescenične i s neophodnim likovnim stilizacijama pa je bajka unaprijed osuđena na pasivnu funkcionalnu pokornost razigranog živog lutkara.

nesigurnosti u pripovijedanju, karakteristične za neke druge suvremene, uglavnom postmodernističke diskurse, ali ne i diskurs bajke. Pojavljuje se autoreferencijalnost u pripovijedanju, a to je obilježje netipično za bajku. Potom se autori poigravaju s više razina pripovijedanja, ali i varijanti *otvorenog završetka* jer priču treba promijeniti kako glumci ne bi ostali bez posla. U bajkama se događa preplitanje razina zbilja/fikcija*,* tj. životna zbilja/književna zbilja. Bajka postaje višestruko subverzivan tekst i s obzirom na primjeren društveni kontekst normalnog ljudskog života i s obzirom na odnos prema tradicionalnoj bajci i njenim konvencijama. Kao konstruktivni stilski postupak koristi se preuveličavanje jer se maštovit zamišljaj najzornije iskazuje upravo hiperbolišnošću (Simel 2008: 41-60).

Animalistika i animalni svijet u Paljetkovim dramama i poeziji u basničnoj su službi jer se antropomorfiziranjem upućuje na moralne osobine čovjeka. Od lafontainovske basne Paljetak čini antibasnu, njegove životinje nemaju službu tumača, one su tu samo za se, poruka završava na njima, one se smiju, čitaju, odlaze zubaru, one nisu kao ljudi, one su ljudi u tom pomaku težišta taj zamišljaj je smiješan. Nema lova mačke koja lovi miša, nema podjele na progonitelja i žrtvu i tako nije bilo ništa, a ništa znači da u prvom planu nije nasilje nego smijeh.[6] Apsurdna situacija, naopačka zbivanja, ironične asocijacije i luda razigranost. A na jezičnome planu događa se kumuliranje sličnih izraza, što pojačava komiku, bez deminutiva, žargonizma i dijalektalizma. Sve ovo u službi predstavljanja životinja djeluje smiješno jer se obično veže uz opis ljudi. Luko Paljetak dokinuo je izlizan i prevladan model upotrebe životinja u dotadašnjoj literaturi namijenjenoj djeci.

Na kraju spomenimo kako se u maniri postmodernog lutkarskog izraza na sceni Kazališta lutaka Zadar dogodila predstava *Gradovanje* (1986.) Tahira Mujičića i scenografa Mojmira Mihatova koja predstavlja poetsku interpretaciju likovnog majstora Hrvoja Šercera uz pomoć lutaka. Mojmir je Mihatov po slikama Hrvoja Šercera ne negirajući njegov svijet gradio jedan novi. Kao što je Šercer u svojem likovnom opusu spojio nekoliko svjetova, građevine starih gradova na leđima riba, tako je i Mujičić odabrao tri njegova svijeta: ribe, ptice i gradove na kojima je izgradio lutkarsku predstavu.

Također na daskama Kazališta lutaka u Zadru kao vrlo zanimljiva osobitost pojavila se 1990. Hemingweyeva parabola *Starac i more* u adaptaciji i režiji Jelene Sitar. U predstavi se pojavila projekcija elektroničke montaže lako čitljivih

[6] O Paljetkovu humoru više u: Hranjec 2001. i 2000. i Težak 1991: 73-76.

simboličkih elemenata.[7] Metaforika je preuzeta iz Picassove *Guernice.* Predstava je rađena u maniri kazališta sjena i autorica se upustila u istraživanje totalnog kazališta koje u lutkarskom izrazu uvijek ima nešto za reći. Hemingweyev starac simbol je borbe i ustrajnosti, a kada likovi počnu gubiti individualne osobine i pretvore se u simbole i tipove onda svoj izraz najbolje pronađu u lutkarskim uprizorenjima.

Zaključak

Lutkarsku postmodernu pokušali smo objasniti na jednom poljskom tekstu/predstavi *Ginjol u nevolji* Jana Wilkowskog i jednom hrvatskom *Bajka o kraljevim trešnjama* Luke Paljetka. Tekstovima se dočarava dvostruko vrijeme i prostor, na način relativno razlučiv za čitatelja i budućeg gledatelja. Likovi imaju dvostruki identitet, jedan koji pripada „zbilji" okvirnog svijeta i identitet bića koje se prikazuje dionicima „zbilje" umjetničke predstavljačke razine. Glumac je izašao iz mraka paravana i počeo živjeti samostalan život zajedno s lutkom. Razine su strukturno dovedene u uzajamnu vezu: u zajedničkom izvedbenom prostorno-vremenskom smještaju, posebice u drami *Ginjol u nevolji* kada se dogodilo fabularno preklapanje pojedinih segmenata. Lutkarski su tekstovi komponirani sekvencionalno pa u drami *Bajka o kraljevim trešnjama* radnju naizmjence izvode glumci, likovi iz bajki i miš i mačka. Nizanje dramskih situacija stvara strukturu dramskog teksta odmaknutu od logičnosti, kauzalnosti i klasičnog shvaćanja prostora i vremena. Nova postmodernistička književna forma našla se na lutkarskoj sceni. Lutkarskim tekstovima dominira ludizam koji se ne iscrpljuje na formalnoj, jezičnoj razini ludističke persiflaže, već se poigrava urušavanjem strukture klasične drame, a sve je to dio postmodernističke igre u kojoj je sve dozvoljeno ispremještati, nadopisati, parodirati, ismijati i stvoriti neku obrnutu zrcalnu sliku.

Na kraju se pozivamo na razmišljanje Oraić Tolić (1996: 113) koja kaže da kao što je fiktofaktalnost postala osnovno ontostrateško načelo postmoderne književnosti možemo analogijom kazati da se to isto dogodilo i u lutkarskom izrazu. Naime, problematizacijom suodnosa fikcije i fakcije lutkarski i glumački izraz na bilo kojoj razini u prvi plan ističe ontološki status same predstavljačke umjetnosti, njezinu ambivalenciju u odnosu prema oponašanju.

[7] Abdulah Seferović, „Lutkari bez lutaka", *Slodna Dalmacija,* 15. 10. 1990.

Primarni tekstovi

Luko Paljetak, *Bajka o kraljevim trešnjama,* rukopis.

Jan Wilkowski, *Ginjol u nevolji,* (preveo: Borislav Mrkšić), rukopis.

Literatura

Adijana Car-Mihec, „Postmoderna drama (terminološki aspekt)“, *Fluminensia,* 1-2, 1999., 49–72.

Lada Čale-Feldman, *Teatar u teatru u hrvatskom teatru*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.

Milan Čečuk, *Lutkari i lutke,* Izbor tekstova: Borislav Mrkšić, Zajednica profesionalnih pozorišta BiH, Sarajevo 1981.

Miroslav Česal, „Čovek-igrač na pozornici lutkarskog teatra“ (preveo: Milan Duškov), *Pozorište,* 1-2/1987., 55–62.

Aage A. Hansen Löve, „Umjetnost kao igra. Modeli ludizma između romantizma i postmodernizma (nacrt)“, u: *Ludizam* - Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća (ur. Živa Benčić i Aleksandar Flaker), Slon, Zagreb 1996.

Stjepan Hranjec, „Paljetkov smijeh banalnostima“, u: *Smijeh dječje hrvatske književnosti*, Tonimir, Varaždinske Toplice 2000.

Stjepan Hranjec, „Postmodernizam u hrvatskoj dječjoj književnosti*“*, *Drugi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova II*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 2001., 355–361.

Stjepan Hranjec, „Tri modela nove bajkovitost“, *Umjetnost i dijete*, 48, 2004., 43–56.

Henryk Jurkowski, *Metamorfoze pozorišta lutaka u XX veku*, (preveo: Pero Mioč), Međunarodni festival pozorišta za decu, Subotica 2006.

Henryk Jurkowski, *Povijest europskog lutkarstva* (II. dio), (prevela: J. Bargh), MCUK, Zagreb 2007.

Jurij M. Lotman, „Lutka u sistemu kulture“, (preveo: Joana Stojadinović), *Pozorište,* 29/1-2, 1987., 9–12.

Jan Malik, „Koreni savremena strujanja i perspektive lutkarskog pozorišta“, (preveo: Zdenko Meloun), *Pozorište,* 19/1-2, 1987., 16–44.

Milenko Misailović, „Savremene i izvorne, osobenosti lutkarske umetnosti“, *Scena*, god. XX, knj. 1. br. 1., 1984., 44–48.

Dubravka Oraić Tolić, “Avangarda i postmoderna”, u: *Paradigme 20. stoljeća,* Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1997.

Sanja Simel, „Bajkoviti motivi i motivi baštine u zbirci Nade Iveljić 'Šestinski kišobran'“, *Život i škola*, god. 54. br. 20., 2008., 41–60.

Dubravka Težak, *Hrvatska poratna dječja priča*, Školska knjiga, Zagreb 1991., 73–76.

Teodora Vigato, „Poljsko-hrvatske lutkarske veza", *Hum,* god. 4., br. 4, 2008., str. 228–251.
http://pl.wikipedia.org/wiki/Adam_Kilian (pristupljeno 7. 10. 2011.)

Novinski članci

Abdulah Seferović, "Lutkari bez lutaka", *Slobodna Dalmacija,* 15. 10. 1990.
N. D. „Bajka o priči", *Narodni list,* br. 966. 15. 1970.

Sažetak

U ovom radu autorica uspoređuje tekst i izvođenje lutkarske predstave *Ginjol u nevolji* poljskih autora Leona Moszczyńskog i Jana Wilkowskog (1956.) i *Bajku o kraljevim trešnjama* Luke Paljetka u režiji Zvonka Festinija (1970.). Pokušava utvrditi koliko je poljsko lutkarstvo usmjerilo razvojni put europskog i hrvatskog lutkarstva. Istraživanje je usmjerila na veze hrvatsko-poljskog ili zadarsko-poljskog lutkarstva koje su bile vrlo intenzivne u razdoblju od 1968. do 1978. kada je Luko Paljetak radio u Kazalištu lutaka Zadar. Bez obzira što su predstave premijerno izvedene u razmaku od dvadesetak godina one s jedne strane predstavljaju zaokret u razvojnom putu lutkarstva, a s druge strane predstavljaju sliku vremena sedamdesetih godina kada je umjetničkim izrazima dominirala postmoderna.

Postmodern Puppetry

(Summary)

In this article the authoress compares texts and performances of puppet shows *Ginjol in the Trouble* by the Polish authors Leona Moszczyńskog and Jana Wilkowskog (1956) and *The fairy tale about King Cherries* by Luka Paljetak directed by Zvonko Festinu (1970). She is trying to determine how much Polish puppetry routed the development of European and Croatian puppetry. She aimed her researches towards connections between Croatian-Polish, or Zadar's-Polish puppetry which were very intensive in the period from 1968 to 1978 while Luko Paljetak was working in Zadar Puppet Theatre. In spite of about twenty years time distance between the two premier performances they represent the turn in the development of puppetry on one side and on the other, they give us the picture of time in the seventies dominated by the artistic expression of postmodern.

Keywords: puppetry, postmodern, intertextuality, theatre within the theatre

III. METODIKA

Vjekoslava Jurdana
Sandra Kadum

Temelji za stvaralačku ulogu istarskih učitelja u izvannastavnim aktivnostima književnog odgoja i obrazovanja

Pregledni rad
Review article
UDK 374:811.163.42

U radu se unutar književnoteorijskog i pedagoškog okvira istražuju stavovi učitelja o jezično-umjetničkom stvaralaštvu učenika, i to u području izvannastavnih aktivnosti. Kako bi se stvorila teorijska i metodološka podloga za eksperimentalno istraživanje, u uvodnom dijelu rada razjašnjavaju se pojam i uloga stvaralaštva u suvremenom društvu, te važnost odgojno-obrazovnih aspekata u razvoju kreativnoga pojedinca. U eksperimentalnom dijelu provedeno je anketno istraživanje stavova učitelja kojim je bilo obuhvaćeno 54 ispitanika, učitelja-voditelja izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u osnovnim školama na području Istarske županije. Na taj je način dobiven hotimičan uzorak, koji, dakako, prema prirodi samoga geografskoga područja istraživanja nije velik, ali omogućuje izvođenje određenih zaključaka. Pošlo se od pretpostavke da upravo o stavu učitelja zavisi kako će se odvijati njegov voditeljski rad. Iskustva učitelja – voditelja su uglavnom pozitivna te su zadovoljni uvjetima rada, a kao motiv navode osobne interese i ljubav prema određenoj aktivnosti. No, ispitanici ističu da im treba ponuditi dodatne oblike edukacije i permanentnog usavršavanja. Svakako, valja (i dalje) poboljšavati i unaprjeđivati materijalne i prostorne uvjete rada kao temeljne vanjske i društvene poticaje i unutarnju snagu da se ustraje u toj napornoj djelatnosti.

Ključne riječi: izvannastavne aktivnosti, stvaralaštvo, književni odgoj i obrazovanje, učenik, učitelj – voditelj

Uvod

Stvaralaštvo kao potencijal pojedinca[1] snažno se propituje u suvremenome trenutku pa se istražuju prostori koji omogućuju razvoj stvaralačkih sposobnosti. Stvaralaštvom se bave stručnjaci različitih profila i područja jer je uočeno da je suvremenome društvu stvaralački – kreativan pojedinac osobito dragocjen.[2] U psihologiji se kreativno mišljenje izjednačuje s *divergentnim mišljenjem,* koje je: fleksibilno, fluentno i originalno. Inventivno i kreativno mišljenje proces je povezivanja pojmova i stvari na nov i nepoznat način, zamjedbom veza među pojavama i stvarima koje nisu uvijek očite.[3] U tome kontekstu istraživanje odgojno-obrazovnih aspekata stvaralaštva poprima iznimnu važnost. Jer, valja odgojiti i obrazovati stvaralačku osobu, a to nije laka niti jednostavna zadaća. Prije svega, odgojitelji i učitelji i sami moraju biti stvaralačke osobe. No, odnos škole i stvaralaštva složeno je i još uvijek nedovoljno obrađeno pitanje. Naime, škola je čvrsto strukturirana institucija, s jasno zadanim programima i planovima, a stvaralaštvo je onaj vid ljudske djelatnosti koja traži prirodno i nesputano razvijanje, slobodu, samostalnost, nezavisnost, privlačnost, motiviranost, otvorenost, neopterećenost formalnim stegama, nametnutim

[1] Napomena: u radu je muški rod generički – vrijedi za muški i ženski.

[2] Kreativan – koji ima stvaralačkog duha, koji je sposoban za stvaralaštvo: u umjetničkom, poslovnom, znanstvenom smislu (Anić 2003: 626).

[3] Znanstveno proučavanje pojma kreativnosti, u području psihologije, formalno započinje J. P. Guilford u okviru American Psychological Association, posebice prvim pokušajima mjerenja psihometrijskim testovima. U svojem je obraćanju 1950. Guilford uputio poziv članovima APA-e (American Psychological Association) da obrate osobitu pozornost ispitivanju procesa kreativnosti (Guilford 1987: 33–65). U psihološkoj literaturi može se naći više od šezdeset definicija kreativnosti, no izvan je dometa ovoga rada nabrojiti ih sve. Ovdje ističemo ovu: Robert J. Sternberg (2012.) smatra da je kreativnost, prije svega, odluka ulaganja. Ljudi se ne rađaju kreativni ili nekreativni. Umjesto toga, oni razvijaju skup stavova prema životu koji karakteriziraju one koji su spremni promišljati sebe i svijet na svoj način. Kreativnost obuhvaća nekoliko različitih aspekata: (a) sposobnosti, (b) znanja, (c) stilove razmišljanja, (d) atribute osobnosti, (e) motivaciju, a posebno intrinzičnu motivaciji i (f) okoliš. Primjerice, osoba može imati kreativnu sposobnost koja će omogućiti kreativnost, ali bez spremnosti da poduzme razumne rizike ili pak bez okruženja koje pruža barem minimalnu potporu kreativnosti. Stoga će potencijalna kreativnost pojedinca biti potisnuta. Zato je presudno važno, posebno u školama, pružiti okruženje koje omogućava da kreativnost procvjeta – ne samo riječju nego i djelom. Istodobno, pojedinac može imati kreativan stav, ali bez vještina kreativnosti – poput traženja pomirenja suprotnih ideja i dijalektičkoga razmišljanja – i tada neće doseći svoj puni kreativni potencijal.

modelima i načinima mišljenja (Previšić 1987: 7). No, s druge strane, to ne znači da su stvaralačke aktivnosti bez reda i strukture. I one imaju svoju logiku, svoje uvjete, svoj smisao koji se ne iscrpljuju u nesputanoj zabavi, već zahtijevaju specifičan napor i aktivaciju određenih sposobnosti. Upravo su izvannastavne aktivnosti u školi izniman prostor samoaktualizacije i ostvarenja stvaralačkih potencijala. Cilj je izvannastavnih aktivnosti pružiti svakom učeniku i učitelju stvaralačku slobodu za rad izvan redovite nastave.

Naime, uz redovnu nastavu, u hrvatskim školama realiziraju se i drugi oblici odgojno-obrazovnoga rada. Jedan od tih oblika su izvannastavne školske aktivnosti. U uvodnome dijelu Nastavnoga plana i programa za osnovnu školu Republike Hrvatske ističe se: „Izvannastavne aktivnosti su najdjelotvorniji način sprečavanja društveno neprihvatljivog ponašanja, a iznimno su poticajne za samoaktualizaciju učenika i samostalno-istraživačko učenje“ (Nastavni plan i program za osnovnu školu Republike Hrvatske 2006).

Pedagozi, metodičari i teoretičari, kao i cjelokupna učiteljska struka svjesni su činjenice da je škola danas zapravo rijetko mjesto gdje se djeca i mladež mogu kontinuirano susretati, razgovarati, sukobljavati, razmjenjivati ideje i na taj način usavršavati svoje socijalne vještine (Martinčević 2010, Previšić 2000). Pritom, upravo verbalizacija ima veliko značenje, naime oblici rada u mediju jezika i jezične umjetnosti – književnosti. Izvannastavnim aktivnostima u književnom odgoju i obrazovanju smatraju se one aktivnosti koje se najčešće vezuju za nastavu materinskoga jezika, ali i jezik općenito (Rosandić 2005: 54–55).[4] Voditelji tih aktivnosti nisu isključivo učitelji hrvatskoga jezika i književnosti, nego i učitelji razredne nastave, ali i bilo koji drugi učitelj koji ima sklonosti za jezično-umjetničko područje rada.[5] Štoviše, u praksi se susrećemo i s mnogim kombinacijama jezičnih aktivnosti. Tako primjerice postoje dramsko-recitatorska,

[4] Autor dijeli slobodne aktivnosti jezično-izražajne umjetnosti prema užem i širem smislu. U užem smislu literarne slobodne aktivnosti su literarna i dramska sekcija, dok su u širem smislu recitatorska, radio-televizijska i knjižničarska sekcija. Stjepko Težak (1971.) navodi ove vrste takvih aktivnosti: literarna, filološka, novinarska, recitatorska, dramska, filmska, knjižničarske aktivnosti, izdavačke aktivnosti, radio-televizijske aktivnosti.

[5] U terminološkom pogledu valja naglasiti da su se u hrvatskim školama od pedesetih do osamdesetih godina prošloga stoljeća izvannastavni oblici organizirali pod nazivom slobodne aktivnosti, a od osamdesetih godina do danas pod nazivom izvannastavne aktivnosti.

literarno-recitatorska, dramsko-scenska, novinarsko-literarna skupina.[6] Takve kombinacije ostvaruju se na temelju afiniteta i sposobnosti učitelja – voditelja, ali treba postojati i interes učenika koji će djelovati u toj skupini. Upravo ono po čemu se redovna nastava razlikuje od slobodnih aktivnosti, uz ostalo, ogleda se u pedagoškoj ulozi nastavnika (Previšić 1987: 45). Dok je u nastavi učitelj osnovni organizator, neprikosnoveni autoritet, ispitivač, ocjenjivač, u slobodnim aktivnostima je „samo na početku pokretač, inicijator, a poslije tek savjetodavni voditelj, aktivni pokrovitelj, koji bdije, potiče, savjetuje, usmjerava, hrabri, ponešto inicira, ali se ne nameće kao nepovredivi vođa“ (Težak 1971: 21).

Pri tome, naime planiranju i organiziranju rada izvannastavne aktivnosti, učitelj – voditelj ima na umu da sadržaji rada utječu na razvoj ličnosti učenika. U svakom trenutku treba znati kojim sadržajem (vježbom, igrom i sl.) želi postići određeni cilj, na koji način zadovoljiti učenikove potrebe, aktivirati stvaralačke snage te koje aktivnosti koristiti i kakve rezultate očekivati. Isto tako, učenicima treba biti jasno što se od njih traži, treba im omogućiti da pitaju, rade drugačije, da budu kreativni i slobodni. Dobar učitelj – voditelj svojim učenicima dozvoljava da budu ono što jesu, da iskazuju svoje potrebe, osjećaje i stvaralačke mogućnosti. Osnova izvannastavnih aktivnosti jest sloboda izbora i postojanje motivacijskoga sklopa koji uvjetuje izbor (Mlinarević i Brust 2009). Stoga, svaki bi se voditelj trebao permanentno educirati te razvijati metode i načine rada (Rosić 2005). Štoviše, i prije svega, valja sustavnije i snažnije raditi na osposobljavanju budućih učiteljskih kadrova za rad u izvannastavnim aktivnostima. Nedostaje sustavan rad, metodičko osposobljavanje i potrebno praktično hospitiranje studenata (Previšić 1987: 48).[7] Naime, valja poći od temeljne činjenice a to je da

[6] Uz to, pojavljuju se pojmovi skupina, grupa i sekcija. Grupa je povremeni organizirani oblik rada, a sekcija stalni organizirani oblik rada u sklopu kulturno-umjetničkoga društva škole. U značenju sekcije upotrebljava se i hrvatski termin družina (Rosandić 2005: 54).

[7] Na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, V. Jurdana, suautorica ovoga rada, predavala je studentima razredne nastave izborni kolegij Izvannastavne jezične i književne aktivnosti (od 2009. do 2012. godine). Zanimanje studenata za taj kolegij bilo je izvanredno pa je velik broj studenata – uglavnom cijela studijska grupa, sudjelovao na nastavi toga kolegija. Voditeljica kolegija je organizirala nastavu tako da se osim usvajanja teorijskih i stručnih postavki, studenti putem vježbi i praktičnoga rada i sami konkretno i individualno uvedu u takav vid rada. Osobito se je poticala kreativnost, odnosno stvaralački pristup: studenti su imali zadaću osmisliti i realizirati (uz savjete i konzultacije s nastavnikom) jedan metodički model rada. Prije svega, studentima je voditeljica kolegija pokazala dnevnike koje vode voditelji izvannastavnih aktivnosti – tzv. „ružičaste bilježnice“ kako ih se kolokvijalno naziva u

je kreativnost bitna individualna i socijalna osobina svakoga čovjeka. Stoga je svaki čovjek potencijalni stvaralac. No, valja ispuniti vanjske uvjete, društvene poticaje i unutarnju snagu da se ustraje u toj napornoj djelatnosti jer se tada ostvaruju i rezultati toga rada, stvaraju se novi produkti, ideje i otkrića. A sve na temeljnoj postavci da misaoni procesi, koji su redovit pratilac svakoga stvaralaštva, trebaju biti oslobođeni ukalupljenoga načina ponašanja, stereotipnoga razmišljanja i reproduktivnoga zaključivanja (Previšić 1987: 62). Stoga učiteljevo područje rada ne leži isključivo u znanju, nego u razvijenim sposobnostima uočavanja, analiziranja i interpretiranja situacija i događaja u okolini (Fudurić 2012). Upravo izvannastavne aktivnosti omogućuju takav stvaralački rad.

No, za uspješan rad izvannastavnih aktivnosti, osobito za povoljnu radnu atmosferu u grupi ili sekciji, neobično je važna motivacija i osobni odnos učitelja-voditelja prema tim aktivnostima. Važno je da se stručna tijela i osobe u školi pobrinu za adekvatan izbor učitelja kao voditelja pojedine izvannastavne aktivnosti. Nažalost, praksa pokazuje da se učitelji automatizmom određuju za rad u pojedinoj aktivnosti, naime prema stručnom predmetu koji predaju u redovnoj nastavi.[8] No, želimo li u pozitivnom pravcu restrukturirati izvannastavne

školama, a koje je sama tijekom rada u školi vodila. Nadalje, pojašnjen im je pojam i funkcija kulturno-umjetničkoga društva u školi. Zatim su studenti uvježbavali različite vježbe za glas, intonaciju, jačinu, tišinu, pokret – u kontekstu rada u dramskoj i recitatorskoj sekciji. Nadalje, pokazani su, u konkretnom radu sa studentima, oblici motivacije za stvaralačko pisanje (literarna sekcija). Studenti su pisali svoje literarne radove (neki su donijeli i svoje učeničke radove kojima su sudjelovali na smotrama, natjecanjima i susretima pa su pritom komentirali što znači takav angažman za učenika, dakle iz učeničke perspektive). Rezultati takvoga rada ubrzo su uslijedili: mnogi su studenti birali temu za diplomski rad iz ovoga kolegija, a neki od njih sada rade u osnovnim školama pa se javljaju kako već uspješno vode neke od izvannastavnih aktivnosti u jezično-umjetničkome području.

[8] V. Jurdana, suautorica ovoga rada, 18 je godina bila profesorica hrvatskoga jezika u osnovnoj školi. Tijekom toga dugoga razdoblja promijenila je više škola i sredina (Istra, Hrvatsko primorje), te se, osim u redovnoj nastavi, istaknula i u vođenju izvannastavnih aktivnosti: dramskoj, recitatorskoj i literarnoj. Kada je nakon niza godina iznimno uspješnoga rada (brojna sudjelovanja na regionalnim i državnim susretima, smotrama, natjecanjima) zamolila da je se, zbog zdravstvenih tegoba i iscrpljenosti, oslobodi vođenja tih aktivnosti te je predložila vođenje slobodne aktivnosti (mali glagoljaši), koja zapravo i ne izlazi iz okvira njezine temeljne struke, tada je doživjela velike pritiske nadležnih. I vratila se vođenju onoga što je MORALA. U tom kontekstu ističemo rečenice Vlatka Previšića (1987: 47): „Mnogim nastavnicima bi koristilo da i sami promijene višegodišnju prisutnost u istoj sekciji, kao što i učenici mogu birati onu aktivnost u kojoj žele raditi. Zašto, na primjer, nastavnik ne bi, samo zbog vlastite želje da proširi svoje znanje, zadovolji neki hobi, ili zbog stvaralačke znatiželje, radio i vodio neku grupu. Ne bi

školske aktivnosti, potrebni su, prije svega primjereni preduvjeti i predani učitelji koji slobodno mogu birati izvannastavne aktivnosti (Mlinarević i Brust 2009).[9] Naime, stvaralački potencijal pojedinca zahtijeva određenu okolinu i uvjete kako bi se mogao slobodno razvijati i aktualizirati. Stoga je posebno važno istražiti učiteljevo zadovoljstvo temeljnim čimbenicima izvannastavnih aktivnosti koji izravno utječu na stvaralačko oblikovanje i izvođenje programa izvannastavnih aktivnosti. Učiteljevo zadovoljstvo uključuje: doživljaj potpore od strane školske uprave (komunikacija, prostor, sredstva, oprema), slobodu u izboru programa izvannastavne aktivnosti (omogućavanje učitelju da vodi onu izvannastavnu aktivnost za koju ima sklonost), način uključivanja učenika u program izvannastavnih aktivnosti (uključenost učenika u skladu sa sposobnostima, potrebama i interesima) te stručno osposobljavanje učitelja, tj. usvajanje znanja i stjecanje sposobnosti na seminarima i radionicama u organizaciji stručnih institucija (Jurčić 2008).

U tom okviru, posebno navedenoga istraživanja (Jurčić 2008)[10], zanimljivo je ispitati kakav je konkretan položaj učitelja-voditelja izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u Istri. Naime, u kakvim konkretnim uvjetima radi i omogućuju li mu ti uvjeti njegovu stvaralačku ulogu. Štoviše, poznato je, takovih istraživanja dosad nije bilo. A upravo voditelji izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti iz Istre ostvaruju izvrsne rezultate na natjecanjima, smotrama i susretima.[11]

---

li to razbilo ustajalost i rutinerstvo u radu, što je nerijetko uzrokom stagniranja funkcionalne i odgojne zamisli tih aktivnosti. Time bi se, možda izbjegla dijelom zahvaljujući i ovome, primjedba koja se, kao anegdota, čuje među prosvjetnim radnicima: 'Natjeran sam da radim u toj slobodnoj aktivnosti'."

[9] Pa ipak, autorice, pozivajući se na postojeći hrvatski Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnom i srednjem školstvu (Narodne novine br. 87, 2008.) ističu kako su škole često ograničene organizacijskim, kadrovskim i materijalnim uvjetima. Čest je slučaj da izvannastavne aktivnosti provode učitelji koji time samo popunjavaju satnicu, a nisu dovoljno stručni ni motivirani za „dodijeljenu" im aktivnost.

[10] Istraživanje je provedeno u četiri županije (Međimurska, Varaždinska, Koprivničko-križevačka i Krapinsko-zagorska) – 9 gradskih i 12 prigradskih osnovnih škola na uzorku od 132 učitelja (7 učitelja i 125 učiteljica). S obzirom na spol, radno iskustvo, razred i vrstu škole, utvrđena je statistički značajna razlika u zadovoljstvu ispitanika pojedinim temeljnim čimbenicima izvannastavnih aktivnosti. Zaključak je da škola može uspjeti u oblikovanju i realizaciji programa izvannastavnih aktivnosti, ako se usredotoči na učiteljevo zadovoljstvo temeljnim čimbenicima izvannastavnih aktivnosti.

[11] Primjerice, 1992. godine V. Jurdana, suautorica ovoga rada, sudjelovala je kao voditeljica dramske skupine Područne škole Vrh – Osnovne škole „Vazmoslav Gržalja" Buzet na

Stoga je za potrebe ovoga rada provedeno istraživanje koje je uključilo voditelje tih aktivnosti u Istri. Na taj je način dobiven hotimičan uzorak, koji, dakako, prema prirodi samoga područja istraživanja nije velik, ali omogućuje izvođenje određenih zaključaka. Cilj ovoga istraživanja nisu bile opće generalizacije, naime, s obzirom na cilj ovoga anketiranja, bili su dovoljni i neki „indikativni" pokazatelji, koje je moguće koristiti za dalja zaključivanja i razmišljanja o istraživanoj tematici. Tako je i usmjerenost bila, u prvom redu, okrenuta prema učitelju-voditelju izvannastavne aktivnosti, njegovu radu i odnosu spram toga specifičnoga područja koje vodi. Pošlo se od pretpostavke da upravo o stavu učitelja zavisi kako će se odvijati njegov voditeljski rad. Riječju, jesu li izvedbeni uvjeti u kojima rade učitelji-voditelji izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u Istri takvi da omogućuju njihovu stvaralačku ulogu, a na kojoj se izgrađuje i stvaralaštvo njihovih učenika.

Metoda

Predmet istraživanja usmjeren je na *učitelje-voditelje izvannastavnih jezičnih aktivnosti u osnovnim školama.*

S obzirom na uvodna polazišta i predmet istraživanja proizišao je **cilj istraživanja**: *na uzorku učitelja-voditelja izvannastavnih jezičnih aktivnosti u osnovnim školama verificirati zadovoljstvo uvjetima rada u svojoj aktivnosti.*

županijskom susretu LIDRANO koji je te godine održan u Puli. Ondje su bile nazočne skupine izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti iz pulskih i drugih istarskih škola, kao i njihovi voditelji, redom sve vrlo uspješni i gotovo svi nominirani za državnu razinu – gdje su također postigli samo najbolje rezultate. I tijekom sljedećih godina, sudjelujući na LIDRANU, suautorica ovoga rada (sada radeći u svojoj sredini – opatijskoj osnovnoj školi) susretala je niz uspješnih voditelja u okviru izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti iz istarskih škola. Uza sve rečeno, ipak je mala dramska skupina iz Vrha na Buzeštini koja je uz pomoć svoje voditeljice pripremila jednu dramsku igru, na njihovu zavičajnom govoru – „Buolan zdravega nuosi", izborila odlazak na državni susret. Kako je nastala ta dramska igra? Učenici su na poticaj učiteljice-voditeljice (koja nije iz toga kraja) skupljali usmene pjesme i priče svoga zavičaja. I tako je među sakupljenom građom, svoje mjesto našla i usmena anegdota „Buolan zdravega nuosi" koja završava jakom i duhovitom poantom. U radu s dramskom grupom ta je anegdota dramatizirana i učenici su, prvi puta u povijesti te škole, sudjelovali na tako jakom natjecanju kao što je LIDRANO. Štoviše, u jakoj i iznimnoj konkurenciji drugih istarskih škola, izborili su svoj odlazak na državni susret.

Iz postavljena cilja proizišli su **zadaci istraživanja**:

1. utvrditi koja je najzastupljenija jezična skupina unutar izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti;
2. utvrditi zadovoljstvo i motive rada učitelja-voditelja izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u osnovnim školama.

Polazeći od cilja istraživanja i iz cilja proizišlih zadataka, postavljene su **hipoteze:**

H_1: Recitatorska skupina je najčešće zastupljena skupina u sustavu izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u osnovnim školama.

H_2: Rad u određenoj izvannastavnoj jezično-umjetničkoj aktivnosti učitelj-voditelj izvršava zbog zaduženja od ravnatelja škole.

Uzorkom je bilo obuhvaćeno 54 ispitanika, učitelja-voditelja izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u osnovnim školama na području Istarske županije: 98,1 % su ženskoga, dok je muškoga spola samo 1,9 %.

Za prikupljanje podataka rabili smo **anketni upitnik**, sačinjen upravo za potrebe ovoga istraživanja, kojeg je namjena bila prikupiti realne i pouzdane podatke vezane uz stavove učitelja-voditelja o izvannastavnim jezičnim aktivnostima. Tvrdnje su otvorenoga tipa.

Rezultati i rasprava

Sagledavanje podataka (do kojih smo došli istraživanjem) *i rezultata* (koje smo dobili obradom tih podataka) *usmjerili smo ka cilju ovoga istraživanja* da se na osnovi mišljenja i stavova učitelja-voditelja izvannastavnih jezičnih aktivnosti u osnovnim školama *verificiraju nedostaci i problemi vezani uz fenomen zadovoljstva o uvjetima rada u svojoj aktivnosti*. Pritom ukazujemo na činjenicu da u obradi imamo veći broj podataka od sudionika istraživanja. To iz razloga što su neki sudionici istraživanja u nekim osnovnim školama bili voditelji dviju ili više izvannastavnih jezičnih aktivnosti.

U svakoj od škola u kojoj je provedeno istraživanje postoji najmanje jedna vrsta izvannastavnih jezičnih aktivnosti. Mnoge škole imaju i više takvih aktivnosti, dok one „veće“ prakticiraju i više skupina s istom aktivnošću.

Izvannastavne jezične aktivnosti najčešće vode učitelji hrvatskoga jezika, ali i učitelji primarnoga obrazovanja. Iako nije isključen ni slučaj kada učitelj-voditelj nije u svojoj redovnoj nastavi usko povezan s ovim područjem.

Radni staž učitelja-voditelja koji su sudjelovali u ovom istraživanju kreće se od jedne do četrdeset i jedne godine, a broj godina bavljenja određenom aktivnošću najčešće je jednak godinama radnoga staža toga učitelja.

Najčešće zastupljena skupina u sustavu izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti

Na pitanje kojim se izvannastavnim aktivnostima u jezično-umjetničkom području bavite, dobili smo ukupno 64 odgovora koje smo poredali po učestalosti pojavljivanja. Rezultati istraživanja kazuju da su tri najzastupljenije skupine u sustavu izvannastavnih jezičnih aktivnosti: dramska skupina 21,9 %, literarna 15,6 % i recitatorska skupina 14,1 %. S postotkom od 9,4 % ubrajaju se kombinirana dramsko-recitatorska skupina te novinarska. Po četiri ispitanika, odnosno 6,3 % , voditelji su knjižničarske i glazbeno-scenske skupine. Nešto slabije, s 3,1 % zastupljene se literarno-recitatorska te lutkarska skupina.

U istraživanju su sudjelovali i učitelji-voditelji dramsko-scenske, novinarsko-literarne, radijske, literarne skupine na čakavskom dijalektu, WEB TIM skupine te mješovite i filološke skupine. Od ovih skupina anketu ispunjava po jedan voditelj, odnosno 1,6 %.

Tablica 1.

Kojim se izvannastavnim aktivnostima u jezično-umjetničkom području bavite?

Aktivnosti	*f*	%
dramska skupina	14	21,9
literarna skupina	10	15,6
recitatorska skupina	9	14,1
dramsko-recitatorska skupina	6	9,4
novinarska skupina	6	9,4
knjižničarska skupina	4	6,3
glazbeno-scenska skupina	4	6,3
literarno-recitatorska skupina	2	3,1
lutkarska skupina	2	3,1
dramsko-scenska skupina	1	1,6
novinarsko-literarna skupina	1	1,6
radijska skupina	1	1,6
literarna skupina na čakavskom dijalektu	1	1,6
web tim	1	1,6

Aktivnosti	*f*	%
mješovita skupina	1	1,6
filološka skupina: ova skupina djeluje kroz radionice diferencijalne gramatike	1	1,6
Ukupno:	64	100

Iako, temeljem provedenoga istraživanja, recitatorska skupina zauzima treće mjesto po učestalosti djelovanja unutar osnovnih škola (14,1 %), dramska je skupina mnogo više zastupljena, čak 21,9 %.

Premda nije najčešće zastupljena, recitatorska skupina se vrlo često kombinira s ostalim aktivnostima.

Dobiveni podaci prikazani su u tablici 1. Uočava se da je najzastupljenija skupina unutar izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti dramska skupina (21,9 %). S obzirom da smo hipotezom **H_1** pretpostavili da se najčešće kao izvannastavna jezična aktivnost pojavljuje recitatorska skupina, slijedi da postavljena hipoteza nije potvrđena.

Rad u izvannastavnoj jezično-umjetničkoj aktivnosti

Jedna od čestica o kojoj su se izjašnjavali sudionici istraživanja odnosila se na njihova iskustva glede rada u izvannastavnoj jezično-umjetničkoj aktivnosti. Dobiveni rezultati prikazani su u tablici 2. Od 73 odgovora, 41,1 % ispitanika kao svoje iskustvo navodi zadovoljstvo radom učenika. Pozitivna iskustva ističe 37 % ispitanika, dok njih 5,5 % svoja iskustva definiraju u negativnom tonu, kroz nezainteresiranost učenika za taj vid rada. Prema tome, velika većina sudionika istraživanja, tj. voditelja izvannastavnih jezičnih aktivnosti navode da su vrlo zadovoljni radom svojih učenika unutar skupine koju vode te imaju pozitivna iskustva u svom radu.

4,1 % ispitanika spominju negativno iskustvo i to kao nezadovoljstvo satnicom i terminima održavanja nastave, dok dva ispitanika izražavaju svoje iskustvo kao dobro. Za jednoga ispitanika to je poticajno iskustvo, za još jednoga ugodno, dok jedan ispitanik svoje iskustvo definira kao opterećenje.

Tablica 2.

Kakva su Vaša iskustva u tom radu?

Iskustva	*f*	%
zadovoljni radom učenika	30	41,1
pozitivna iskustva	27	37,0
nezainteresiranost učenika za rad	4	5,5
nezadovoljni satnicom i terminom održavanja nastave	3	4,1
dobra iskustva	2	2,7
poučna iskustava	2	2,7
zadovoljni svojim radom	2	2,7
poticajna iskustva	1	1,4
ugodna iskustva	1	1,4
opterećenje	1	1,4
Ukupno:	73	100

Sljedeća čestica koja je sudionicima istraživanja dana na izjašnjavanje glasila je *Koji su konkretni izvedbeni uvjeti Vašega rada?* Dobiveni rezultati su prikazani u tablici 3.

Tablica 3.

Koji su konkretni izvedbeni uvjeti Vašega rada?

Uvjeti rada	*f*	%
dobri prostorni uvjeti	14	21,2
sudjelovanje na natjecanjima, manifestacijama i školskim priredbama	11	16,7
dobri	8	12,1
snalazimo se uz pomoć škole, roditelja i lokalne zajednice	7	10,6
dobri materijalni uvjeti	6	9,1
uvjete stvaramo sami	6	9,1
loši materijalni uvjeti	5	7,6
neadekvatna satnica	4	6,1
premali broj zainteresiranih učenika	2	3,0
ostvarivanje projekata	2	3,0
loši prostorni uvjeti	1	1,5
Ukupno:	66	100

Sudionici istraživanja su glede konkretnih izvedbenih uvjeta navodili kako im je najvažnije da imaju dobre prostorne uvjete za rad, ali i to da često sudjeluju na raznim natjecanjima i manifestacijama. Tako je 21,2 % ispitanika kao konkretni izvedbeni uvjet svojega rada navelo dobre prostorne uvjete.

Sudjelovanje na natjecanjima, manifestacijama, školskim priredbama i sl. u svojim odgovorima spominje 16,7 % ispitanika, dok njih 12,1 % konkretne izvedbene uvjete svoga rada definira kao dobre; 10,6 % ispitanika navodi da se snalaze uz pomoć škole, roditelja i lokalne zajednice. I dok 9,1 % ispitanika konkretnim izvedbenim uvjetima smatra dobre materijalne uvjete, isto toliko njih je stava da te uvjete stvaraju oni sami u svom radu. Loše materijalne uvjete (7,6 %), neadekvatnu satnicu (6,1 %) te premali broj zainteresiranih učenika (3 %) neki ispitanici također uvrštavaju u konkretne izvedbene uvjete svojega rada. Zadovoljstvo ostvarivanjem projekata navodi tek 3 % ispitanika, dok 1,5 % njih smatra prostorne uvjete za ovakav oblik rada lošim.

Iz kojeg motiva ste započeli s radom u toj izvannastavnoj aktivnost? bila je sljedeća čestica o kojoj su se izjašnjavali sudionici istraživanja. Dobiveni podaci prikazani su u tablici 4.

Iz tablice 4 se uočava da su motivi zbog kojih sudionici istraživanja postaju voditelji određene jezične aktivnosti vrlo različiti. Tako 40,7 % ispitanika kao motiv za rad u svojoj skupini navodi osobne interese i ljubav prema toj aktivnosti. Zaduženje od ravnatelja dobilo je 16,7 %, a 13 % njih to radi zbog popunjavanja norme. 9,3 % ispitanika za rad u ovoj aktivnosti ima poticaj još od djetinjstva, kada su i oni sudjelovali u takvoj aktivnosti.

Tablica 4.

Iz kojeg motiva ste započeli s radom u toj izvannastavnoj aktivnosti?

Motivi	*f*	%
osobni interesi i ljubav prema toj aktivnosti	22	40,7
zaduženje od ravnatelja	9	16,7
popunjavanje satnice	7	13,0
poticaj iz djetinjstva	5	9,3
interes učenika	5	9,3
poticati učenike na neku aktivnosti	4	7,4
spada u sadržaj moga rada	2	3,7
Ukupno:	54	100

Motiviranima interesom učenika smatra se 9,3 % ispitanika, a njih 7,4 % željeli su potaknuti učenike na neku aktivnost.

Izvannastavna aktivnost je dio rada učitelja u 3,7 % slučajeva, i to su knjižničari koji vode knjižničarsku skupinu.

Temeljem rečenoga može se zaključiti da su najvećem broju slučajeva upravo osobni interesi i ljubav prema određenoj aktivnosti bili presudni za početak rada u konkretnoj izvannastavnoj aktivnosti.

Predzadnja čestica koja je sudionicima istraživanja dana na izjašnjavanje odnosila se na edukaciju učitelja-voditelja. Glasila je: *Smatrate li se dovoljno educiranima za voditeljstvo unutar svoje izvannastavne aktivnosti?* U tablici 5 su prikazani odgovori dobiveni po toj čestici.

Kao i u svakom drugom radu, edukacija je vrlo bitna i u radu izvannastavnih jezičnih aktivnosti. Uvijek je potrebna dodatna edukacija kako bismo što kvalitetnije stvaralački djelovali u svom poslu, ali i kako bismo pratili trendove koje donosi novo vrijeme.

Ispitanici se smatraju dovoljno educiranima, ali im je potrebna daljnja edukacija (33,3 %). Odgovorom **da** izjasnilo se 22,8 % ispitanika, dok se nedovoljno educiranima smatra njih 10,5 %.

Educiram se preko literature i interneta navodi 7 % ispitanika. Jednak broj ispitanika odgovara da se trudi i radi na usavršavanju te jednako toliko njih pohađa radionice i edukacije. Samoedukaciju navodi 5,3 % ispitanika, dok 3,5 % smatra da ih iskustvo čini educiranima; jednako toliko njih se educira kroz izmjenu iskustva s voditeljima iz drugih škola.

Tablica 5.
Smatrate li se dovoljno educiranima za voditeljstvo unutar svoje izvannastavne aktivnosti?

Edukacija	*f*	%
smatram se educiranim, ali je uvijek potrebno više	19	33,3
da	13	22,8
ne dovoljno	6	10,5
educiram se preko literature i interneta	4	7,0
trudim se i radim na usavršavanju	4	7,0
pohađam radionice i edukacije	4	7,0

Edukacija	*f*	%
samoedukacija	3	5,3
iskustvo me čini educiranim	2	3,5
educiram se kroz izmjenu iskustva s drugim voditeljima	2	3,5
Ukupno:	57	100

Zadnja čestica koja je dana sudionicima istraživanja na izjašnjavanje bila je otvorenoga tipa i njome je dana mogućnost da izraze svoje prijedloge za poboljšanje rada. Glasila je: *Izrecite svoje prijedloge za poboljšanje rada*.

Ispitanici su iznosili različite prijedloge, koje smo grupirali i kao takve prikazali u tablici 6.

Tablica 6.
Izrecite svoje prijedloge za poboljšanje rada.

Prijedlozi	*f*
pohađanje radionica, seminara, aktiva i sl.	15
potrebno je stalno usavršavanje	10
češće bi se trebali održavati skupovi i edukacije u našem području	4
važan je individualni trud i volja za rad	4
škola bi trebala materijalno pomagati	4
pratiti literaturu i rad drugih škola	3
potrebna potpora škole, roditelja i lokalne zajednice	3
izmjena iskustva	2
edukacija unutar škole	2
nedostatak literature	1
susret s književnicima	1

Sudionici istraživanja kao najvažnije ističu da valja raditi na sebi, dodatno se usavršavati, pohađati radionice, seminare i sl. kako bi uz trud i rad postizali što bolje rezultate.

Na osnovi iznijetih stavova sudionika istraživanja zaključujemo da ni hipoteza **H_2** nije potvrđena. Naime, drugom hipotezom pretpostavili smo da rad u određenoj izvannastavnoj aktivnosti učitelj-voditelj izvršava zbog zaduženja od ravnatelja škole. Međutim, čak 40,7 % sudionika istraživanja kao motiv rada navodi osobni interes i ljubav prema aktivnosti koju vodi, dok tek njih 16,7 % kao motiv navodi zaduženje od ravnatelja škole.

Zaključci

Rezultati provedene ankete za učitelje-voditelje izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u osnovnim školama na području Istarske županije upućuju na zaključak da je unutar jezično-umjetničkih aktivnosti najzastupljenija dramska skupina i pritom su voditelji izvannastavnih jezičnih aktivnosti vrlo zadovoljni radom svojih učenika unutar skupine.

Kada je riječ o konkretnim uvjetima u kojima se ostvaruju izvannastavne jezične aktivnosti vrlo je važno imati dobre prostorne uvjete. Pored toga važno je sudjelovanje na raznim natjecanjima i manifestacijama.

Osobni interesi i ljubav prema određenoj izvannastavnoj jezičnoj aktivnosti presudni su zbog kojih ispitanici postaju voditelji tih aktivnosti. Pritom, kao i u svakom drugom radu, edukacija je vrlo bitna i uvijek je potrebna kako bi se što kvalitetnije stvaralački djelovalo, ali i pratili trendovi koje donosi novo vrijeme. Zato je od osobite važnosti raditi na sebi, dodatno se usavršavati, pohađati radionice, seminare i sl. kako bi se polučivalo što bolje rezultate.

Rezultati istraživanja pokazali su:

(1) dramska skupina je najčešće zastupljena u sustavu izvannastavnih jezičnih aktivnosti, čime je odbačena hipoteza $\mathbf{H_1}$ kojom je pretpostavljeno da je najčešće zastupljena skupina u sustavu izvannastavnih jezičnih aktivnosti recitatorska skupina

(2) rad u određenoj izvannastavnoj aktivnosti motiviran je osobnim interesom i ljubavlju prema konkretnoj aktivnosti, čime nije potvrđena hipoteza $\mathbf{H_2}$ kojom smo pretpostavili da rad u određenoj izvannastavnoj aktivnosti učitelj-voditelj izvršava zbog zaduženja od ravnatelja škole.

Iako su izvannastavne jezično-umjetničke aktivnosti vrlo zastupljene slobodne aktivnosti učenika u osnovnim školama u Istri, treba sve više poticati učenike na sudjelovanje u njima. Također treba učiteljima ponuditi dodatnu edukaciju što je, dakle, u skladu s teorijskim postavkama iznesenima u uvodnome dijelu rada. Svakako, valja (i dalje) poboljšavati i unaprjeđivati materijalne i prostorne uvjete rada kao temeljne vanjske i društvene poticaje i unutarnju snagu da se ustraje u toj napornoj djelatnosti. Upravo tada se ostvaruju i stvaralački rezultati toga rada i osigurava kreativna budućnost za čitavu istarsku zajednicu.

Literatura

V. Anić i sur., *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb 2003.

B. Fudurić, Mogućnosti rada u izvannastavnoj aktivnosti, *Napredak*, 153(1), 2012., 107–116.

J. P. Guilford, Creativity Research: Past, Present and Future. U: Isaksen, S. G. (Ed.), *Frontiers of creativity research: Beyond the basics*, Bearly Limited, Buffalo NY, 1987., 33–65.

M. Jurčić, Učiteljevo zadovoljstvo temeljnim čimbenicima izvannastavnih aktivnosti, *Život i škola*, LIV, 2008., 9–26.

J. Martinčević, Provođenje slobodnog vremena i uključenost učenika u izvannastavne aktivnosti, *Život i škola*, LVI, 2010. 19–34.

V. Mlinarević, M. Brust, Kvaliteta provedbe školskih izvannastavnih aktivnosti; u I. Majorosi (ur.): *Tehetseg Nap: Az eljárás = III. Dan talenata: zbornik radova = The 3rd talented pupils day: proceedings* (25-32). Kanjiža: Bolyai Farkas Alapitvany. Ovdje prema: V. Mlinarević, M. Brust, *Kvaliteta provedbe školskih izvannastavnih aktivnosti,* https://bib.irb.hr/.../481572.Mlinarevi_Brust_Kvaliteta_provedbe.pdf *,* 20. 8. 2014., Učiteljski fakultet u Osijeku, 2009., 1–10.

V. Previšić, *Izvannastavne aktivnosti i stvaralaštvo*, Školske novine, Zagreb 1987.

V. Previšić, Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i prakse, *Napredak*, 141(4), 2000., 403–410.

Republika Hrvatska, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb 2006.

D. Rosandić, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb 2005.

V. Rosić, *Slobodno vrijeme – slobodne aktivnosti*, Naklada Žagar, Rijeka 2005.

R. J. Sternberg, The assessment of creativity: An investment-based approach, *Creativity Research Journal*, 24(1), 2012., 3–12.

S. Težak, *Literarne, novinarske, recitatorske i srodne družine: priručnik za nastavnike*, Školska knjiga, Zagreb 1971.

Sažetak

Stvaralaštvo kao potencijal pojedinca snažno se propituje u suvremenome trenutku pa se istražuju prostori koji omogućuju razvoj stvaralačkih sposobnosti. Upravo su izvannastavne aktivnosti izniman prostor samoaktualizacije i ostvarenja stvaralačkih potencijala. Cilj je izvannastavnih aktivnosti pružiti

svakom učeniku i učitelju stvaralačku slobodu za rad izvan redovite nastave.
No, učenici mogu aktivirati svoje stvaralačke potencijale tek onda kada učitelj-voditelj aktivnosti bude i sam stvaralački osviješten. To je proces čiji su temelj učiteljevi konkretni uvjeti rada. U tom okviru provedeno je anketiranje učitelja – voditelja izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti u osnovnim školama Istarske županije, gdje se ispituje koje su izvannastavne jezične aktivnosti najzastupljenije, kakva su iskustva i konkretni izvedbeni uvjeti rada voditelja te motivi kojima se uključuju u rad pojedine aktivnosti.
Dobiveni podaci prikazuju da je dramska skupina najzastupljenija skupina u sustavu izvannastavnih jezično-umjetničkih aktivnosti. Iskustva učitelja – voditelja su uglavnom pozitivna te su zadovoljni uvjetima rada, a kao motiv navode osobne interese i ljubav prema određenoj aktivnosti.

The foundations for the creative role of Istrian teachers in extracurricular literary activities

(Summary)

Creativity as the potential of an individual is being thoroughly explored at the present moment. Consequently, spaces which provide the opportunity for the development of creative capabilities are being researched. Extracurricular activities present an outstanding space for self-actualization and fulfilment of creative potentials. The aim of extracurricular activities is to provide each student and teacher the creative freedom to work outside of regular classes. Within this framework, for the first time, a survey has been conducted among teachers – leaders of extracurricular language activities in Istrian primary schools. The survey examines which extracurricular language activities are the most common, what are the experiences and the specific working conditions of the leaders and the leaders' motives to become involved in a particular activity. The experiences of teachers – leaders are predominately positive and they are satisfied with the working conditions. These results suggest the existence of solid foundations for the creative role of Istrian teachers – leaders and present a basis for further research.

Key words: extracurricular activities, creativity, literary education, student, teacher-leader

Marina Jozinović
Marko Ljubešić

Pristup drami i položaj drame u suvremenome srednjoškolskom književnom odgoju

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
UDK 37.02:82-2

Ovim radom istražuje se položaj dramske književnosti u nastavi Hrvatskoga jezika. U teorijskim razmatranjima posebni je naglasak stavljen na različite motivacijske postupke koji se mogu primijeniti u nastavi dramske književnosti, dok se empirijskim istraživanjem pomoću posebno osmišljenog anketnog upitnika ispituje mišljenja i stavove srednjoškolskih učenika o položaju i odnosu prema dramskome tekstu. Zaključna razmatranja na tragu su novih metodičkih koncepcija usmjerenih k većoj zastupljenosti dramske književnosti te suvremenijim pristupima drami u hrvatskom školskom sustavu.

Ključne riječi: recepcija, motivacija, dramski odgoj, literarni i teatrološki pristup dramskome djelu

UVOD

U hrvatskome školskom sustavu posljednjih se godina intenzivno promišlja o provedbi postupaka koji bi unaprijedili školski sustav i odmaknuli ga od tradicionalnih pristupa, koji više ne mogu odgovoriti izazovima škole 21. stoljeća. Suvremena nastava Hrvatskoga jezika naglasak stavlja na stvaralačku ulogu učenika u stjecanju književnih znanja. Uspješnost nastave ponajprije ovisi o dobro osmišljenoj i provedenoj motivaciji učenika, koja će kasnije rezultirati kvalitetnijom recepcijom djela. Zanimljivim motivacijskim postupcima izravno djelujemo na učeničku radoznalost, čime se potiče i usmjerava učeničko zanimanje za nastavne sadržaje. Ovaj je rad usmjeren proučavanju motivacije učenika za recepciju dramskoga djela u srednjoškolskom književnom odgoju. O

velikom potencijalu drame u nastavi raspravljalo se u više znanstvenih i stručnih radova (Granulić 2014; Cetinić 2008; Gruić 2002), što je doprinijelo implementaciji različitih tehnika u nastavi – od realnih i apsurdnih dramskih situacija, preko zvuka i pokreta, pa sve do kazališnih predstava. Dramski postupci nisu uvelike zastupljeni u nastavi upravo zato što od nastavnika zahtijevaju široko poznavanje dramskoga odgoja, koje se u nekim studijama dovodi do razine izbornoga programa (Mihovilić 2001). Osnova je ovoga istraživanja teorijsko i empirijsko (anketno) utvrđivanje motivacijskih postupaka pri recepciji dramskoga djela. Naime, ovo je istraživanje osmišljeno upravo zbog činjenice da su motivacija i motivacijski postupci u nastavi književnosti područje koje je u velikoj mjeri zanemareno, a od iznimne je važnosti u svim segmentima odgojno-obrazovnoga procesa, pa tako i u dramskome odgoju. Psihologijska je znanost već odavno utvrdila važnost motivacije u nastavi (Andrilović i Čudina-Obradović 1996) kao preduvjeta za neposrednije, svestranije i dublje doživljavanje. Bez kvalitetne je motivacije nemoguće pokrenuti komunikaciju, potaknuti doživljajno iskustvo i razvoj asocijacija, što su osnovni kriteriji za ulazak učenika u dramski svijet.

MOTIVACIJA UČENIKA ZA PRISTUP DRAMSKOME TEKSTU

U dosadašnjim je nastavnim programima drama kao književni rod bila najskromnije zastupljena. To potvrđuju i programske odrednice, u kojima se iskazuje sadržaj nastave dramske književnosti, broj djela koja se interpretiraju te broj nastavnih sati namijenjenih dramskoj književnosti (Rosandić 2005). Nešto je bolji položaj dramske književnosti u novijim (aktualnim) nastavnim programima (Nastavni plan i program za osnovnu školu 2006; Nastavni programi za gimnazije 1995), koji „napuštaju dosadašnju zapostavljenost dramske književnosti u odnosu prema drugim književnim rodovima“ (Rosandić 2005: 503). Osim dramske književnosti, u tim se nastavnim programima afirmira i scenska umjetnost, čime se pred učitelje i nastavnike stavljaju nove mogućnosti za književno-scenski odgoj i obrazovanje učenika. Aktualni nastavni programi zahtijevaju uvođenje učenika u samostalno čitanje književnih djela i gledanje scenskih i filmskih ostvarenja, čime se nastoji afirmirati čitatelja dramskoga teksta, ujedno i gledatelja scenskih djela.

Kako bismo uopće mogli raspravljati o kvalitetnome ulasku učenika u dramski svijet, neizostavno je osvrnuti se na pojam motivacije za čitanje dramskoga djela. Motivacija se nalazi na samome vrhu prioriteta te je

podjednako važna u svakome području ljudske djelatnosti jer bez prikladnoga poticaja nema ni aktivnosti ni rezultata (Soče 2010: 77). Uloga je književnosti u odgoju bila podjednako važna u svim povijesnim razdobljima. Književnost je utjecala na intelektualno, tjelesno, moralno, estetsko i radno formiranje ljudi, usmjeravala je prema etičkim načelima i estetskim izazovima, nadahnjivala je čovjeka u traženju i smještanju sebe u velikom i zagonetnom svijetu te u prevladavanju teškoća koje čekaju na životnome putu (Pandžić 2005: 5–7). Stvaranje uvjeta za uspostavljanje komunikacije s djelom u književnome odgoju i izobrazbi učenika s obzirom na složenost filozofskoga, psihološkoga, estetskoga, pedagoškoga i institucionalnoga aspekta, vrlo je složen zadatak. Takav proces jest estetski, a u njega su kao procesualni elementi integrirani recepcija, raščlamba, prosudba, tumačenje i slično (Kovačević 1997), stoga je upravo motivacija učenika prva metodičko-didaktička dionica, koja se usklađuje s ostalim nastavnim situacijama i među najvažnijim je psihološkim činiteljima u ostvarenju svrhe i zadaća nastave književnosti.

Za uspostavljanje sustava motivacija u metodici nastave književnosti važno je postojanje intrinzične motivacije (zadovoljstvo/nagrada u aktivnosti), koja se smatra važnijom od ekstrinzične (nagrada/potkrepljenje izvana) (Lučić 2005). Veoma je važna učenikova želja i zanimanje za uspostavljanje komunikacije s umjetničkim tekstom, kada je sama aktivnost bavljenja umjetničkim tekstom nagrada, a ne očekuje ju izvana. Upravo je drama odlično sredstvo za stjecanje općega znanja te u školi postoji mnogo načina za integracijsko-korelacijsku međupodručnu i međupredmetnu nastavu. Također, primjerena je i darovitoj djeci, koja nekonvencionalno razmišljaju, a otvara mnoge mogućnosti i djeci s različitim recepcijskim sposobnostima (Scher 2005: 21).

U metodičkoj znanosti ustaljena je podjela na ovih sedam vrsta motivacije:

- osobna iskustva učenika (emocionalna, socijalna, moralna, intelektualna)
- glazbene, likovne i filmske motivacije
- filozofski, povijesni i religijski sadržaji
- općekulturni sadržaji
- književnoteorijske i književnopovijesne motivacije
- motivacije knjigama na koje se oslanja tumačeno djelo
- stilistička i jezična motivacija (Slavić 2011: 48).

Motivaciju nastavnik promišlja, usklađuje i uspostavlja imajući na umu spoznajni razvoj i individualne razlike učenika, prirodu književnoumjetničkoga teksta prema tematsko-idejnoj usmjerenosti i njegovim odlikama te sociokulturnu sredinu i uvjete u kojima djeluje (Lučić 2005: 121). Kod pristupa dramskome djelu motivacija ovisi i o odabranome pristupu: literarnom i(li) teatrološkom (Rosandić 2005: 524), što učitelja/nastavnika usmjerava u primjerenome odabiru vrste motivacije.

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Problem i cilj istraživanja

Empirijsko je istraživanje usmjereno analizi mišljenja i stavova učenika o dramskome odgoju. U istraživanju je poseban naglasak stavljen na motivaciju učenika za čitanje i usvajanje dramskoga djela te na važnost scenske i kazališne umjetnosti u podučavanju učenika. Cilj je ovoga istraživanja utvrditi količinu čitanja dramskih tekstova, privrženost učenika dramskome rodu te provedbu motivacijskih postupaka tijekom obrade dramskih djela.

Polazišne hipoteze

Na temelju problemā i cilja istraživanja utvrđene su polazišne hipoteze ovoga empirijskog istraživanja:

- Učenici pretežno čitaju prozne tekstove, dok su dramska djela zastupljena jedino u slučajevima kada ih čitaju kao lektiru.
- Dramska, scenska i kazališna umjetnost nisu u središtu zanimanja učenika srednjoškolske dobi.
- Motivacijski postupci u obradi dramskih djela vrlo su slabo zastupljeni u nastavnoj praksi.
- Učenici su svjesni da im dramski odgoj omogućuje lakši i kvalitetniji razvoj govornih i izražajnih sposobnosti.

Ispitanici

Anketnim upitnikom ispitana su mišljenja i stavovi učenika o pristupu dramskome djelu u nastavi Hrvatskoga jezika. Istraživanje je provedeno u Gimnaziji Matije Antuna Reljkovića u Vinkovcima tijekom školske godine 2016./2017. Sveukupno je anketu ispunilo 86 polaznika škole, među kojima je 35 učenika te 51 učenica.

Instrument

Posebno pripremljen upitnik sastojao se od uvodnoga dijela (objašnjenja problema i cilja istraživanja te uputa), općih pitanja (spol, dob, razred) te deset pitanja zatvorenoga tipa. Anketna su pitanja usmjerena ispitivanju iskustava i mišljenja učenika o čitanju književnih djela s posebnim osvrtom na dramska djela. Ujedno su se pitanja odnosila na utvrđivanje razine čitateljskih interesa učenika te važnosti motivacije u tijeku obrade književnoga djela, ali i zainteresiranosti učenika za kazalište i kazališne teme. Zaključno su ispitani i definirani stavovi učenika o važnosti dramske, scenske i kazališne umjetnosti.

Rezultati i diskusija

Na samome smo početku ankete istražili količinu čitanja kod učenika srednjoškolske dobi. Najviše se učenika opredijelilo za odgovor *jednu do dvije knjige mjesečno*, i to u postotku od 41,9 %. Za odgovor *jednu do dvije knjige u šest mjeseci* opredijelilo se 26,7 % učenika. Nešto manje broji odgovor *vrlo rijetko čitam knjige*, i to 24,4 %. Odgovor *uopće ne čitam knjige* zaokružilo je 4,7 % ukupnoga broja ispitanih učenika, dok je najmanji broj učenika (2,3 %) koji čitaju jednu knjigu tjedno. Iz dobivenih rezultata možemo zaključiti kako su učenici još uvijek aktivno usmjereni prema čitanju, unatoč dostupnosti suvremene multimedije (v. graf 1).

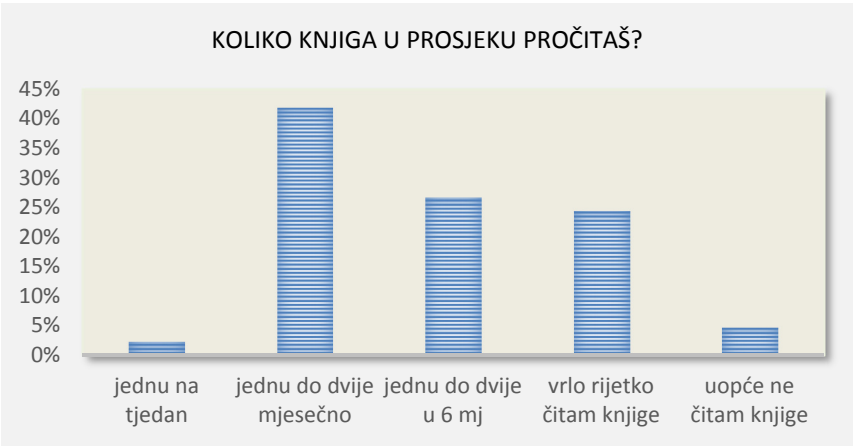

Graf 1. Koliko knjiga u prosjeku pročitaš?

Drugim smo pitanjem istražili koje književne rodove učenici najradije čitaju. Rezultati pokazuju kako učenici u najvećemu postotku (44,2 %) čitaju prozu. Poeziju je odabralo samo 3,5 % ispitanih učenika, dramu 15,1 %, dok se za

podjednako čitanje svih rodova opredijelilo 37,2 % učenika. Iz dobivenih rezultata možemo zaključiti kako su učenički interesi usmjereni ponajprije prema proznim književnim tekstovima, čime smo potvrdili polazišnu hipotezu (v. graf 2).

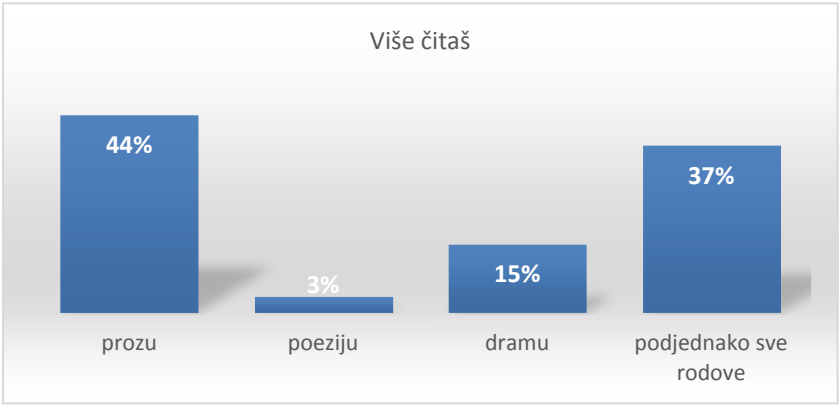

Graf 2. Količina čitanja pojedinih književnih rodova

Sljedećim smo pitanjem istražili koliko učenici poznaju kazališnu i scensku umjetnost. Najveći je postotak učenika (36,0 %) odgovorio *malo*. Odgovor *osrednje* broji 31,4 % učenika, a *nimalo* 16,3 % učenika. Najmanji postotak donose odgovori *mnogo* (9,3 %) i *vrlo mnogo* (7,0 %). Iz navedenih postotaka možemo zaključiti da učenici vrlo slabo poznaju dramsku i kazališnu umjetnost. Nešto je manji postotak onih koji je poznaju osrednje, dok odgovori *mnogo* i *vrlo mnogo* broje znatno manje postotke. Očito je da učenici nemaju razvijenu sklonost kazališnoj i scenskoj umjetnosti te su samim time nedovoljno upućeni u važnost njezina provođenja u nastavi Hrvatskoga jezika. Ovim je pitanjem potvrđena polazišna hipoteza o marginalnoj poziciji dramske i scenske umjetnosti u procesu srednjoškolskoga književnog odgoja (v. graf 3).

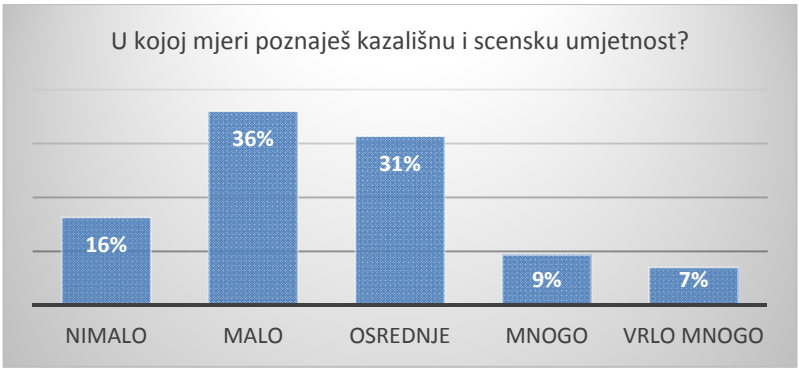

Graf 3. Procijeni u kojoj mjeri poznaješ kazališnu i scensku umjetnost!

Na pitanje u kojoj mjeri smatraju da je motivacija važna za usvajanje književnoga djela, učenici su dali sljedeće odgovore: najveći postotak učenika (44,2 %) opredijelio se za odgovor *mnogo*, a nešto manji postotak učenika (31,4 %) odgovorio je *vrlo mnogo*. Odgovor *osrednje* zaokružilo je 15,1 % učenika, *malo* 7,0 %, a *nimalo* 2,3 %. Iz dobivenih rezultata možemo zaključiti da učenici svakako uočavaju važnost motivacije u nastavnome procesu, o čemu nam svjedoče i visoki postotci odgovora *mnogo* ili *vrlo mnogo*. Zanemariv je postotak učenika koji motivaciju smatraju nevažnom, što pokazuje razvijene pozitivne stavove učenika prema važnosti motivacijskih postupaka u nastavi književnosti (v. graf 4).

Graf 4. U kojoj mjeri smatraš da je motivacija važna za usvajanje književnoga djela?

Sljedeće je pitanje sadržavalo procjenu stavova učenika o važnosti dramskoga i scenskoga odgoja. Najveći postotak (40,7 %) dobio je odgovor *osrednje*. Odgovori *mnogo* i *vrlo mnogo* broje isti postotak – 18,6 %, odgovor *malo* 16,3 %, a *nimalo* samo 5,8 %. Iz navedenih postotaka možemo zaključiti kako je pozitivan stav učenika prema važnosti dramskoga i scenskoga odgoja u srednjoškolskoj nastavi nedovoljno razvijen. Uzroke takva stava ponajprije valja tražiti u koncepcijama nastavnih programa, koji u prvi plan stavljaju književnopovijesni (kronološki) slijed učenja. Stavovi bi zasigurno bili drukčiji kada bi prevladavao tematski pristup, u kojemu bi se učenici znatno prije susretali sa suvremenom dramskom i scenskom umjetnošću (v. graf 5).

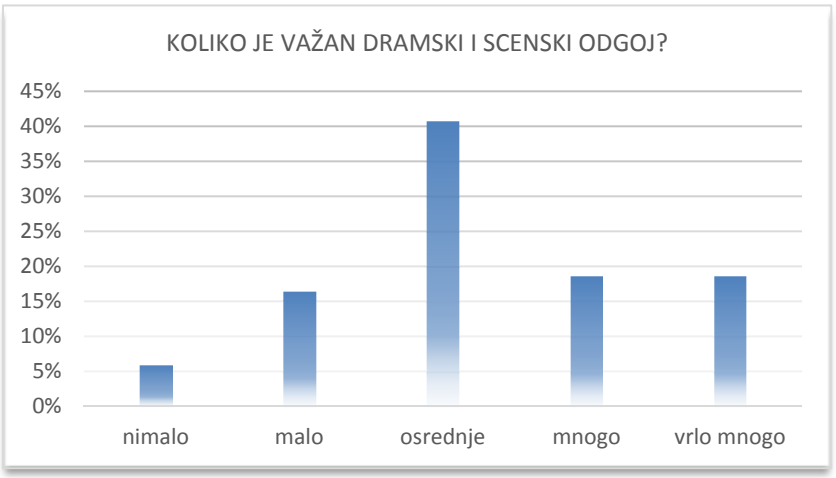

Graf 5. Koliko je važan dramski i scenski odgoj?

Šestim smo pitanjem saznali posjećuju li učenici kazalište. Za odgovor *da* opredijelilo se 43,0 % učenika, a za odgovor *ne* 57,0 % učenika. Zaključujemo kako većina učenika nema razvijenu kulturu posjećivanja kazališta i gledanja predstava, što bi također bilo drukčije kada bi kazališna umjetnost u nastavnome programu bila važniji segment (v. graf 6). Premda je postotak učenika koji su se pozitivno izjasnili na ovome pitanju neznatno manji od onih koji ne posjećuju kazalište, možemo zaključiti da je motivacija posjetom kazalištu svakako jedna od mogućnosti u kontekstu dramskoga odgoja.

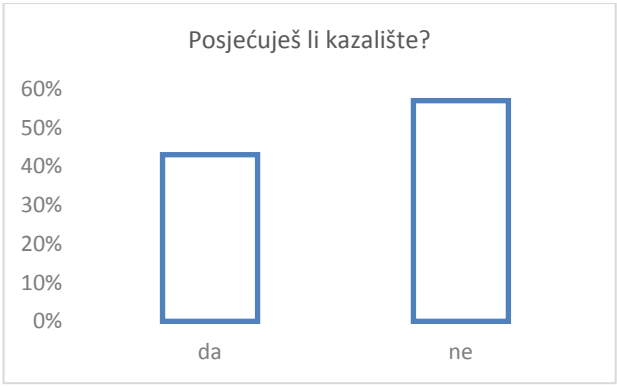

Graf 6. Posjećuješ li kazalište?

Sedmo pitanje odnosilo se na sudjelovanje učenika u radu dramske skupine. Naime, učenici su se mogli opredijeliti za odgovore: *da, ne* i *želio/željela sam, no nije postojala u školi kao izvannastavni predmet*. Najveći postotak učenika opredijelio se za odgovor *ne*, i to njih 59,3 %. Da su bili članovima neke dramske skupine odgovorilo je 31,4 % učenika, a da su *željeli, ali nije bilo mogućnosti* samo 9,3 % učenika. Iz navedenoga možemo zaključiti da u postocima prednjače učenici koji nisu bili članovima dramske družine, što će omogućiti budućim sastavljačima nadolazećih nastavnih programa/kurikula promišljanja o većoj zastupljenosti izvannastavnih aktivnosti u suvremenoj školi (v. graf 7).

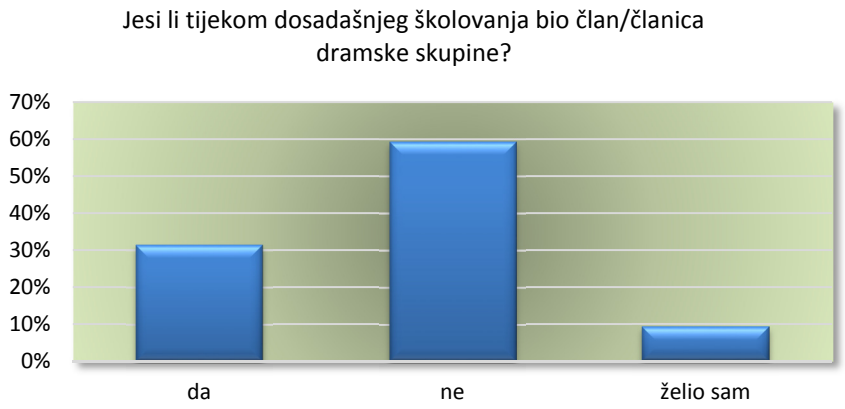

Graf 7. Jesi li tijekom dosadašnjeg školovanja bio član/članica dramske skupine?

U nastavku smo upitali učenike da procijene koliko se njihove profesorice koriste motivacijskim nastavnim sredstvima pri obradi dramskih djela. Odgovori su uključivali gledanje filma, slušanje glazbe, slušanje radiodrame, dramske igre, analize kazališnih predstava, fotografije glumaca i scene te književne kritike. Kod gledanja filma, najveći postotak učenika zaokružio je odgovor *vrlo rijetko*, i to njih 34,9 %. *Osrednje* je zaokružilo 27,9 % ispitanih učenika, a *nikada* 23,3 % učenika. Za odgovor *često* opredijelilo se 11,6 % učenika, a za *vrlo često* svega 2,3 % učenika. Da se glazba ne sluša *nikada* tijekom obrade dramskoga djela izjasnilo se 47,7 % učenika, a da se sluša *vrlo rijetko* 27,9 % učenika. Odgovor *osrednje* zaokružilo je 15,1 % učenika, *često* 5,8 %, a *vrlo često* samo 3,5 % ispitanih učenika. Što se tiče uporabe radiodrame situacija je ovakva: za odgovor *nikada* opredijelilo se 66,3 % učenika, za *vrlo rijetko* 19,8 % učenika, dok za *osrednje* postotak iznosi 8,1 %. Odgovori *često* i *vrlo često* broje 1,2 % i 4,7 %. Sljedeća je uporaba dramskih igara u nastavi. Odgovor *nikada* zaokružilo je 34,9 % učenika, a *vrlo rijetko* 31,4 % učenika. Za *osrednju* uporabu dramskih igara odlučilo se 19,8 % učenika, za *često* 10,5 %, dok za *vrlo često* postotak iznosi svega 3,5 %. Analiza predstave broji 38,4 % učenika koji su se opredijelili za odgovor *nikada*, a zatim slijedi odgovor *vrlo rijetko*, koji iznosi 30,2 % ukupnoga broja učenika. Njih 19,8 % smatra da se analize predstava uvode *osrednje*, za čestu uporabu opredijelilo se 8,1 % učenika, dok je odgovor *vrlo često* zaokružilo 3,5 % učenika. Fotografije glumaca i scene također spadaju u motivacijske tehnike, a postotci su: *nikada* 43,0 % učenika, *vrlo rijetko* 33,7 %, *osrednje* 18,6 %, *često* 1,2 %, a *vrlo često* 3,5 % ukupnoga broja učenika. Posljednja je natuknica vezana uz primjenu književne kritike u obradi dramskoga djela. Odgovori *vrlo rijetko* i *osrednje* dobili su isti postotak – 23,3%. Da se analiza koristi *često* smatra 17,4 % učenika, a *vrlo često* 20,9 % učenika. Najmanji postotak iznosi odgovor *nikada*, koji je zaokružilo 15,1 % učenika. Iz navedenoga istraživanja možemo zaključiti da se motivacijske tehnike u nastavi prilikom obrade dramskoga djela koriste vrlo malo. Naime, od svih motivacijskih tehnika koje su bile navedene, više se koristi jedino književna kritika, dok su ostala motivacijska sredstva u nastavi potpuno zanemarena. Naime, radiodrama, koja je vrlo važna u dramskom odgoju, ne upotrebljava se gotovo nikada, kao ni fotografije glumaca i scene ili slušanje glazbe. Te su motivacijske tehnike u potpunosti zanemarene, premda bi sasvim sigurno doprinijele boljemu razumijevanju i usvajanju novih sadržaja (v. graf 8).

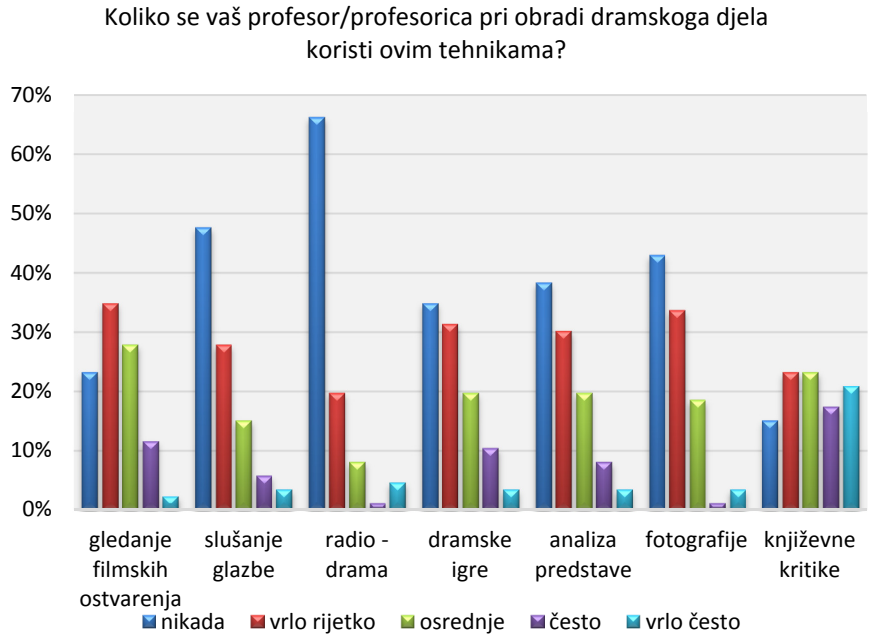

Graf 8. Koliko se vaš profesor/profesorica pri obradi dramskoga djela koristi ovim tehnikama?

Da je dramski odgoj koristan za razvoj cjelokupne ličnosti uglavnom se slaže 34,9 % ispitanika. Ukupno 23,3 % učenika u potpunosti se slaže s iznesenom tvrdnjom, dok 22,1 % učenika ne može odlučiti slaže li se s tvrdnjom ili ne. Da se uglavnom ne slaže opredijelilo se 15,1 % učenika, a najmanji je broj onih koji tvrde da se s time uopće ne slažu, svega 4,7 % ispitanika. Iz navedenoga istraživanja možemo zaključiti da učenici shvaćaju koliko je važan dramski odgoj i koje su njegove prednosti za razvoj ličnosti (v. graf 9).

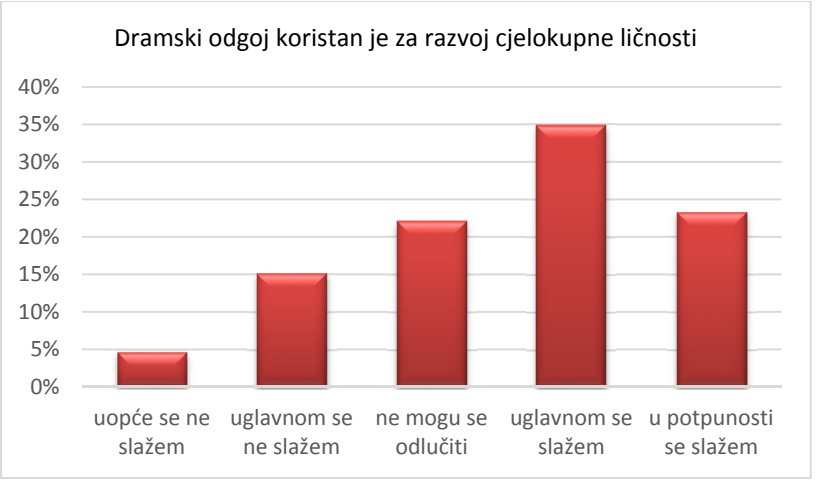

Graf 9. Dramski odgoj koristan je za razvoj cjelokupne ličnosti.

Sljedeća tvrdnja odnosila se na to da dramski odgoj razvija govorne i izražajne sposobnosti, a u nastavku ćemo prikazati rezultate učeničkih odgovora. Najveći postotak dobio je odgovor *u potpunosti se slažem*, koji je zaokružilo 46,5 % učenika. *Uglavnom se slažem* zaokružilo je njih 36,0 %. Odgovor *ne mogu odlučiti* iznosi 11,6 %, *uglavnom se ne slažem* 3,5 %, a odgovor *uopće se ne slažem* svega 2,3 %. Naime, iz toga je vidljivo da učenici smatraju kako dramski odgoj razvija govorne i izražajne sposobnosti jer je odgovore *u potpunosti se slažem* i *uglavnom se slažem* odabrao najveći broj učenika. Ostali su postotci zanemarivi. Učenici prepoznaju dobrobiti dramskoga odgoja u kreiranju vlastitih sposobnosti, čime je potvrđena polazišna hipoteza o razvijenim pozitivnim stavovima učenika prema važnosti dramskoga odgoja (v. graf 10).

Graf 10. Dramski odgoj omogućava razvoj govornih i izražajnih sposobnosti.

ZAKLJUČAK

Dramska je književnost u srednjoškolskoj nastavi tek uspostavom suvremenih programskih odrednica ojačala svoj položaj, no još uvijek se pred nastavnika postavlja problem načina motiviranja učenika za kvalitetno čitanje dramskih tekstova. Metodička je teorija kroz dosadašnja istraživanja utvrdila vrste i načine motiviranja učenika za čitanje književnih tekstova. Pod pretpostavkom da je dramski tekst na začelju književnih interesa mladih, što je istraživanjem i potvrđeno, ovime su radom istraženi stavovi i mišljenja srednjoškolskih učenika o mogućnostima veće motivacije prema dramskome tekstu. Rezultati su pokazali visoku razinu svijesti učenika o važnosti motivacije pri pristupu književnim djelima, ali istodobno i vrlo nisku primjenu motivacijskih tehnika pri pristupu dramskim tekstovima. Učenici smatraju kako bi kreativniji i kvalitetniji pristup drami doprinio razvoju cjelokupne ličnosti, a osobito razvoju govornih i izražajnih sposobnosti. Naravno, to se može postići poboljšanim položajem drame u nastavnim programima, ali i sustavnim uvođenjem učenika u dramski i scenski svijet (uravnoteženijim odnosom književnih rodova među lektirnim naslovima, češćim posjećivanjem kazališnih predstava, boljom ponudom dramskih družina u osnovnim i srednjim školama...).

Rezultati dobiveni empirijskim istraživanjem uvelike će poslužiti metodičarima i srednjoškolskim nastavnicima Hrvatskoga jezika u budućim metodičkim modelima za pristup dramskim tekstovima. Također, upravo je ova rasprava uvod u bolji položaj drame u srednjoškolskome književnom odgoju učenika.

Literatura

Vlado Andrilović, Čudina-Obradović, Mira. *Psihologija učenja i nastave.* Školska knjiga. Zagreb 1996.

Gea Cetinić, Dramski tekstovi u nastavnim programima hrvatskoga jezika za srednje škole (gimnazije, četverogodišnje i trogodišnje strukovne škole). *Hrvatski* VI/1, 2008.

Dubravka Granulić, Dramski odgoj. *Glasilo hrvatskog centra za dramski odgoj*, 2014.

Iva Gruić, *Prolaz u zamišljeni svijet*. Golden marketing, Zagreb 2002.

Grupa autora, *Nastavni programi za gimnazije*. MZOŠ, Zagreb 1995.

Grupa autora, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. MZOŠ, Zagreb 2006.

Manja Kovačević, *Metodičko-književna motrišta*. Školske novine, Zagreb 1997.

Kata Lučić, *Prožimanje riječi, slike i glazbe u metodici književnosti u razrednoj nastavi*. Školska knjiga, Zagreb 2005.

Nevenka Mihovilić, Dramski odgoj kao izborni program u osnovnoj školi. *Metodika* 2/2-3, 2001.

Vlado Pandžić, *Putovima školske recepcije književnosti*. Profil, Zagreb 2001.

Dragutin Rosandić, *Metodika književnoga odgoja (temeljci metodičkoknjiževne enciklopedije)*. Školska knjiga, Zagreb 2005.

Anna Scher, Charles Verrall, *100 + ideja za dramu*. Hrvatski centar za dramski odgoj, Pili-poslovi d.o.o., Zagreb 2005.

Dean Slavić, *Peljar za tumače: književnost u nastavi*. Profil International, Zagreb 2011.

Sanja Soče, Istraživačko čitanje kao sredstvo motivacije za samostalno čitanje u razrednoj nastavi. *Hrvatski* VIII/1, 2010.

Sažetak

Dramski je odgoj u hrvatskome školskom sustavu vrlo malo zastupljen. Iako je metodička znanost predvidjela dvije mogućnosti pristupa dramskome odgoju: literarnu i teatrološku, još uvijek u nastavi prevladava literarni pristup, što onemogućuje ulazak učenika u teatrološku koncepciju teksta. Upravo je teatrološki pristup osnova za motivaciju i uspješniju recepciju djela, što su vrlo važni činitelji u procesu dramskoga odgoja. Primjenom različitih motivacijskih postupaka omogućuje se cjelovitiji pristup dramskome djelu.

Position and approach to dramain contemporary secondary school literature teaching

(Summary)

Drama teaching is rarely represented in the Croatian school system. Didactical science has confirmed two approaches to drama teaching: literary and theatrological. The former approach, viewing the drama primarily as a literary work, is still predominant, but it prevents the students from grasping the theatrical concept of texts. It is the theatrological approach that is the basis for motivating students, which is a very important factor in the teaching process. By applying different motivational procedures, it enables a more complete approach and better reception of drama.

Keywords: reception, motivation, drama teaching, literary and theatrological approach to drama

Vesna Požgaj Hadži

Hrvatski jezik kao strani unutar slavističkoga, evropskog i svjetskog konteksta

Pregledni rad
Review article
UDK 811.163.42'243

Položaj hrvatskoga jezika u svijetu konačno određuje
uvjerljiva i valjana kroatistika,
kroatistika koja je sama na svjetskoj razini[1].

Radoslav Katičić (1997: 30)

Rad pokušava odgovoriti na pitanje kakvo je stanje jezikoslovne kroatistike i hrvatskoga jezika u svijetu danas, nakon 20-ak godina od samostalnosti Hrvatske. Jezikoslovna kroatistika nije doživjela „zamah i procvat" koji se očekivao 1990-ih godina; karakterizira je hermetičnost i nekomunikacija s inoslavistikama u Hrvatskoj i u inozemstvu, kao i politizacija nekih jezičnih pitanja. Predstavljaju se lektorati hrvatskoga jezika, književnosti i kulture (HJKK) na inozemnim sveučilištima, posebice njihova reorganizacija 1990-ih. Uzimajući u obzir vlastita iskustva i rezultate ankete s lektorima HJKK, problematizira se neophodnost osnivanja krovne institucije koja bi brinula o hrvatskom kao stranom/drugom jeziku i kojoj bi jedan od prvih zadataka trebao biti profesionalizacija lektorskoga zanimanja. Zaključuje se da dugoročna nacionalna strategija promicanja HJKK na inozemnim sveučilištima ne postoji, kao ni sustavna koncepcija jezične politike hrvatskoga kao prvog/stranog/drugog jezika.

Ključne riječi: hrvatski jezik kao strani, lektorati hrvatskoga jezika, književnosti i kulture, kroatistika, slavistika, jezična politika

[1] Podcrtala ovdje i dalje u tekstu V. P. H.

1. Uvod

Ishodište za ovaj rad, osim krovne teme Međunarodnoga znanstvenog skupa *Kroatistika unutar slavističkoga, europskog i svjetskog konteksta*, u povodu 20. godišnjice osnutka studija hrvatskoga jezika i književnosti u Puli, bila su dva plenarna predavanja održana na ovome fakultetu u sklopu Prvoga hrvatskog slavističkog kongresa u Puli 19. – 23. rujna 1995. godine. Riječ je o Brozovićevu predavanju *Jezikoslovna kroatistika* – (*stanje i perspektive*)[2] (1997.) i Katičićevu predavanju *Hrvatski jezik u svijetu* (1997.). Cilj je rada odgovoriti na pitanje kakvo je stanje jezikoslovne kroatistike i hrvatskoga jezika u svijetu danas, nakon 20 godina, uzimajući u obzir ne samo dostupnu literaturu nego i 30-godišnja lektorska/profesorska iskustva na slavistici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani te brojna gostovanja na evropskim, azijskim i američkim sveučilištima. U prvome dijelu ukratko predstavljam jezikoslovnu kroatistiku 1995. i 2015., i to onoliko koliko je to povezano s našom temom. U drugome dijelu, nakon kratke povijesti lektorata hrvatskosrpskoga/hrvatskoga jezika od Drugoga svjetskog rata do danas, donosim rezultate istraživanja vezane uz status i organizaciju lektorata hrvatskoga jezika, književnosti i kulture (dalje u tekstu lektorat HJKK)[3], posebnosti pojedinih lektorata te ulogu lektora u promociji hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na inozemnim sveučilištima.

2. O jezikoslovnoj kroatistici i hrvatskome jeziku kao stranom 1995. i 2015.

Brozović (1997: 9) na početku plenarnog predavanja Prvoga hrvatskog slavističkog kongresa u Puli 1995. godine postavlja pitanje: „Kakvo je dakle stanje jezikoslovne kroatistike danas, gotovo pet i pol godina od uspostavljanja hrvatske vlasti u Hrvatskoj nakon prvih demokratskih višestranačkih izbora u proljeće godine 1990?“ i nastavlja: „Iskreno žalim što nas odgovor na to pitanje ne može zadovoljiti, a kamoli obradovati.“ On konstatira da je hrvatska jezikoslovna kroatistika, kao i hrvatska lingvistika općenito, posljednjih desetljeća „bolje

[2] Predavanje je u Zborniku radova Prvoga hrvatskog slavističkog kongresa objavljeno pod naslovom *Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike* (v. Brozović 1997).

[3] Upozoravamo da je u međuvremenu na stranici Ministarstva znanosti i obrazovanja promijenjen naziv lektorata; umjesto prijašnjega *lektorat hrvatskoga jezika, književnosti i kulture* u *lektorat hrvatskoga jezika i književnosti*, v. https://mzo.hr/hr/rubrike/lektorati (pristupljeno 14. 7. 2017.).

stajala nego danas i bolje zadovoljavala u ondašnjim zadatcima nego današnja u sadašnjima. Istina jest da u toj ocjeni leži protuslovlje, na prvi pogled stanovita nelogičnost, jer u prošlome je društvenom i političkom sustavu hrvatsko jezikoslovlje nailazilo na sve moguće poteškoće, neprilike i zapreke, a danas mu, bar u načelu, ništa ne sprječava zamah i procvat. To protuslovlje jest neobično i začudno, no stvari jesu kakve jesu i valjda je nešto u ljudskoj naravi što ga može objasniti" (Ibid.: 9).

Takvo stanje Brozović donekle opravdava odsječenošću od svjetskih zbivanja, nesnalaženjem u mnogim hitnim poslovima koje treba napraviti, kao i nedostatkom znanstvene i stručne literature naglašavajući da bi se hrvatsko jezikoslovlje bezuvjetno moralo „dobro snalaziti i u jezičnoj znanosti europskoga, slavenskog i neslavenskog, svijeta." (Ibid.: 10). Za jezikoslovnu kroatistiku objektivna je poteškoća u činjenici da „ovaj čas ima previše zadataka koji bi se svi morali istodobno izvršavati – svi su važni, svi su nezaobilazni, i oni na kojima se u prošlosti uopće nije moglo i(li) nije smjelo raditi, i oni koje struka danas mora drugačije obrađivati, u drugom osvjetljenju, uz podatke do sada zatajivane ili prešućivane" (Ibid.: 9).

Teži je problem, na koji upozorava Brozović, diletantizam koji škodi hrvatskome jeziku, kao i sklonost politizaciji i mitologizaciji jezičnih pitanja, naročito pravopisnih. Nadalje on smatra da o hrvatskome jeziku ne treba raspravljati u odnosu na srpski (što je bilo uobičajeno za prvu polovicu 1990-ih godina) i zaključuje da „treba raščistiti i srediti stanje u struci i treba razvijati, usavršavati i njegovati hrvatski jezik u skladu s njegovim vlastitim značajkama" (Ibid .: 13).

Govoreći o hrvatskome jeziku u svijetu, Katičić (2007) veći dio predavanja posvećuje pitanju njegova statusa, dakle imena *hrvatski jezik* i „što stoji na putu da bude prihvaćen kao nezaobilazna danost i da dobije mjesto koje imaju drugi jezici" (Ibid.: 23). Da bi hrvatski postao priznat i prihvaćen u svijetu, naglašava Katičić, on mora biti opisan valjano i uvjerljivo (gramatike, rječnici, sustavno proučavanje povijesti itd.). Usprkos svim prinosima posljednjih desetljeća, ti su opisi „u nas tek pri prvim zamjedbama i nacrtima. Zapravo je tek dotaknuto. Za položaj hrvatskoga jezika u svijetu najvažnije je stoga da se u Hrvatskoj postavi na noge filologija. Ona mora postati jednako prepoznatljiva i uvjerljiva. A bit će to ako bude davala temeljne i nezaobilazne prinose" (Ibid.: 29).

Filološki rad u Hrvatskoj, kojemu, uz sklonost politizaciji i mitologizaciji, nedostaje i kritičnosti, mora biti prepoznat u svijetu i „zanimljiv" stranim slavistima, a da bi to bio, mora biti „na visini spoznajnih dosega" (Ibid.: 30). Autor

smatra da se najvažnije „zbiva kod nas, u Hrvatskoj, a ne u svijetu. Mi smo pak (…) oko toga očito zbunjeni. Stojimo kao grobom ošinuti. (…) Nemamo usmjerenja, ne razmišljamo o onim temeljnim dugoročnim pothvatima bez kojih nema budućnosti“ (Ibid.: 30). Upravo od „ustrajnog, temeljitog, valjano usmjerenoga i plodnog“ filološkog rada izravno zavisi položaj hrvatskoga jezika u svijetu, zaključuje Katičić (2007: 30).

Parafrazirajući Brozovića (2007), postavljam pitanje kakvo je stanje jezikoslovne kroatistike danas, nakon 20 godina u kojima je ona mogla slobodno „ispunjavati svoju nacionalnu znanstvenu zadaću“ (Ibid.: 9)? Je li ona doživjela očekivani „zamah i procvat“ od kojega, kao što smo malo prije rekli, izravno zavisi i položaj hrvatskoga jezika u svijetu? Kao što pretpostavljate, odgovor je negativan. O toj temi raspravljam samo u zadanu okviru uzimajući u obzir Katičićevu uvodnu rečenicu u ovaj rad koja glasi: „Položaj hrvatskoga jezika u svijetu konačno određuje uvjerljiva i valjana kroatistika, kroatistika koja je sama na svjetskoj razini“ (2007: 30). Smatram da je dvadesetogodišnje razdoblje obilježila radikalizacija hrvatske jezične politike i uopće pristupa standardnojezičnoj problematici, riječima Sveina Mønneslanda nacionaliziranje hrvatskoga jezika[4], pogotovo na leksičkoj i pravopisnoj razini (više o tome u: Pranjković 2008, Peti-Stantić i Langston 2013, Badurina 2015 i drugi autori). Djelomično se mogu složiti s Katičićevim mišljenjem da se sredinom 1990-ih, što se filološkog rada tiče, najvažnije zbivalo u Hrvatskoj, a ne u svijetu (danas je upravo obrnuto!). U potpunosti se slažem s Katičićevom tvrdnjom – koja itekako vrijedi i danas – da jezikoslovna kroatistika još uvijek nema usmjerenja o temeljnim dugoročnim pothvatima i da još uvijek ima niz neriješenih problema. Nažalost, nijedna hrvatska vlast, osim pukih deklaracija, nije ponudila sustavnu koncepciju jezične politike ni hrvatskoga kao prvog, ni hrvatskoga kao drugog, ni hrvatskoga kao stranog jezika, što svakako otežava i promociju hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na inozemnim sveučilištima (usp. Kovačec 2006: 95). Može nas utješiti činjenica da se današnje nacionalne filologije i slavistike, ne samo u Hrvatskoj već i u svijetu, nalaze u krizi i da se jednostavno „ne snalaze“ u novim društveno-političkim, a naročito ekonomskim okolnostima. Osim toga karakterizira ih hermetičnost i samodostatnost; nekomunikacija s inoslavistikama

[4] Predavanje s naslovom *Nacionaliziranje jezika* održano na Njegoševim danima 6 u Nikšiću 2015. Zahvaljujem prof. Mønneslandu na ustupljenim materijalima.

unutar jednoga fakulteta, pa i među fakultetima; a rijetki su oni koji komuniciraju s evropskim slavistikama, da ne govorimo o komunikaciji u svjetskom kontekstu.

Što se hrvatskoga kao stranog/drugog jezika tiče, posljednja dva desetljeća možemo govoriti o brojnim doprinosima, prije svega, zahvaljujući agilnosti pojedinaca (objavljene monografije, udžbenici i priručnici; od 2006. izlazi časopis *Lahor* za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik; pokrenuti su skupovi ***Hrvatski kao drugi i strani jezik*** – *HIDIS*; održavaju se stručna savjetovanja za lektore hrvatskoga kao inoga jezika (*SIH*); odobreni projekti; održani okrugli stolovi; uz Croaticum pokrenut je i Centar za hrvatske studije pri Filozofskom fakultetu u Splitu te Riječka kroatistička škola itd.)[5]. Međutim, hrvatski jezik kao strani/drugi još se uvijek proučava parcijalno (a ne cjelovito), i to u sklopu pojedinih grupa istraživača među kojima nema koordinacije. Ukratko, još uvijek ne postoji dugoročna strategija hrvatskog jezika kao stranog/drugog, pa tako ni strategija lektorata i statusa lektora HJKK; to nije tema ni nacionalnih filologija i slavistika, kao ni nadležnih hrvatskih institucija.

3. Lektorati hrvatskoga jezika, književnosti i kulture na inozemnim sveučilištima

Kao što je poznato, lektorat bilo kojeg jezika integralni je dio studija određenog jezika, književnosti i kulture u sklopu slavističkih katedara ili instituta ili fakulteta na inozemnim sveučilištima. Promijenjene društveno-političke okolnosti i globalizacijski procesi, a naročito kriza humanističkih znanosti u novome tisućljeću, utjecala je na njihovu reorganizaciju. Govoreći o lektoratima, pa tako i o lektoratima HJKK-a, moramo uzeti u obzir nekoliko činjenica koje su često u matičnim državama zanemarene i/ili drukčije tumačene. Lektorat HJKK-a uklapa se u sveučilišni sustav pojedine države koja autonomno odlučuje o njemu; nadalje on se mora prilagođavati različitim slavističkim tradicijama te različitim društveno-kulturnim kontekstima. „Prepoznatljivost" i interes za studij pojedinih jezika, književnosti i kultura, pa i hrvatskoga, ovisi, kao što kaže Josip Silić[6], u prvome redu o nama. Konkretnije ovisi o jasnoj strategiji jezične politike

[5] Niz je osoba koje bi se ovdje mogle nabrojiti, no ovom prilikom, iako se u potpunosti ne slažemo u svim pitanjima, izdavajam samo Zrinku Jelasku kao inicijatoricu brojnih projekata. Nažalost, moram također konstatirati da se u radovima koji se bave hrvatskim kao stranim jezikom objavljenima u Hrvatskoj često „zaboravljaju" radovi/istraživanja inozemnih kroatista/slavista, čak i onda kada su objavljeni u Hrvatskoj.

[6] Intervju s J. Silićem, *Jutarnji list*, 11. veljače 2006., str. 67.

određenog jezika kao stranog/drugog, brizi nadležnih institucija matične države i samim lektorima (više o tome u: Požgaj Hadži i dr. 2007).

Predstavljajući *Poučavanje hrvatskoga na inozemnim sveučilištima i visokim učilištima u prošlosti i danas*, Samardžija (2008) govori o tri slavističke paradigme. Prvu slavističku paradigmu (od kraja 19. st. do kraja Drugog svjetskog rata) uglavnom su zanimale paleoslavističke teme. U drugoj slavističkoj paradigmi (nakon Drugog svjetskog rada do 1991.) paleoslavistiku je „zamijenila rusistika oko koje su 'slagani' ostali slavenski jezici i književnosti“, a o trećoj, još nedefiniranoj slavističkoj paradigmi govori od 1991. do danas (Samardžija 2008: 135). Ovom prilikom osvrćem se ukratko na razdoblje druge i treće slavističke paradigme.

3.1. Od Drugog svjetskog rata do 1990-ih

Zbog izvanjezičnih, prije svega političkih razloga i blokovske podjele svijeta na Istok i Zapad nakon Drugog svjetskog rata rusistika postaje dominantnom studijskom grupom ne samo u slavenskim državama, koje u pravilu imaju veće i razgranatije slavističke institute i samostalne studije pojedinih slavenskih jezika i kultura, već i u neslavenskim državama u kojima u načelu prevladava rusistika, a ostali su slavenski jezici, književnosti i kulture zastupljeni djelomično, nepotpuno ili čak marginalno (Požgaj Hadži i dr. 2007). U to vrijeme zapadnoevropske države i SAD ulažu velika financijska sredstva u razvijanje studija slavenskih jezika, i to ne iz, kako kaže Davor Nikolić (2013: 29), „ljubavi prema slavenskim jezicima” već iz političkih razloga: „da se i u vrijeme najvećih podjela između Istoka i Zapada pronađe način da Zapad ima dojam da kontrolira Istok.” Ubrzo nakon Drugog svjetskog rata u tadašnjoj Jugoslaviji počeli su se organizirati seminari za inozemne slaviste (prvi je bio na Bledu 1954.) koje je zanimala jugoslavistička (kroatistička, slovenistička, makedonistička i serbistička) problematika. Tako je 1950. utemeljen jugoslavenski *Seminar za strane slaviste*, a kasnije i nacionalni seminari: *Seminar slovenskog jezika, literature i kulture* (1965.) i *Seminar za makedonskiot jazik, literatura i kultura* (1967.), a ubrzo zatim *Međunarodni slavistički centar SR Srbije* (1971.) te *Zagrebačka slavistička škola* (osnovana 1970., a počela radom 1972.) kojoj je u toj „podjeli posla“ pripalo da predstavlja hrvatsku kulturu, prvenstveno hrvatski jezik i književnost.[7] Upravo spomenuti

[7] V. S. Damjanović i E. Rudan. Trideset seminara Zagrebačke slavističke škole (1972. – 2001.), http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1432&naslov=trideset-seminara-zagrebacke-slavisticke-skole-19722001 (pristupljeno 18. 2. 2016).

seminari postali su uobičajen način učenja pojedinih jezika, književnosti i kultura za koje su inozemni slavisti dobivali stipendije. Osim stipendija za spomenute seminare u bilateralnim ugovorima o suradnji u području kulture među pojedinim državama nalazile su se i odredbe o lektoratima i lektorima za hrvatskosrpski, slovenski te makedonski jezik na inozemnim sveučilištima. Dok su lektorati slovenskoga i makedonskog bili organizirani samostalno, lektorati hrvatskosrpskoga funkcionirali su po određenom „ključu"; konkretnije u Hrvatskoj je o njima brinula Komisija za lektorate na Filozofskom fakultetu u Zagrebu koja je svoje prijedloge slala u Saveznu komisiju za kulturne veze s inozemstvom u Beogradu. Budući da sam se 1979. kandidirala za mjesto lektorice hrvatskosrpskog jezika u Pekingu, iz prve ruke upoznala sam postojeća nenapisana pravila „raspodjele" lektorata; tako je npr. Zagreb slao lektora u tadašnji Lenjingrad, Beograd u Moskvu, Sarajevo u Kijev itd.

Budući da je hrvatskosrpski jezik bio prestižnim u Jugoslaviji i glavno sredstvo komunikacije ne samo u njoj nego i šire, lektorati hrvatskosrpskog jezika bili su najbrojniji. Jezici drugih naroda, slovenski i makedonski, zauzimali su marginalnu ulogu na inozemnim sveučilištima, što će se u potpunosti promijeniti u trećoj slavističkoj paradigmi, bar kada je riječ o lektoratima slovenskog jezika, književnosti i kulture, što ćemo pokazati u sljedećem potpoglavlju.

3.2. Od 1990-ih godina do danas

Društveno-politička previranja 1990-ih godina odrazila su se i na reorganizaciju jugoslavenskih lektorata i afirmaciju nacionalnih lektorata hrvatskoga i srpskoga jezika (uz slovenski i makedonski jezik). Tako je započela „borba" za lektorate i rješavanje problema njihova naziva (više o tome u Katičić 2007, Kovačec 2006 i dr.) i statusa u sklopu studija različitih inozemnih sveučilišta/instituta. Novonastale države počele su uz pomoć određenih nadležnih institucija uređivati status nekadašnjih jugoslavenskih lektorata i slati svoje lektore na inozemna sveučilišta. U Hrvatskoj je tempo slanja lektora ovisio o potpisivanju bilateralnih ugovora o kulturnoj suradnji među državama. Zato je u sklopu tadašnjega hrvatskog Ministarstva prosvjete, kulture i športa (danas Ministarstvo znanosti i obrazovanja, dalje u tekstu Ministarstvo) *ad hoc* osnovan Odbor za lektorate koji je prve lektore uputio na četiri sveučilišta i visoka učilišta u Mađarskoj (više o tome u Samardžija 2008)[8]. Kada je riječ o hrvatskim

[8] Prema riječima lektorice koja već 25 godina radi na jednom od poljskih sveučilišta, a bila je prije 1990. lektorica srpskohrvatskoga jezika poslana iz Beograda, Hrvatska je vrlo brzo

lektoratima u inozemstvu, pojavilo se niz problema; neki od njih aktualni su i danas nakon više od dva desetljeća, o čemu će biti riječi kasnije. Najosjetljiviji je problem bio, prema riječima Samardžije (2008: 136), kako „objasniti 'drugoj strani' da lektorice i lektori hrvatskoga ne mogu preuzimati obaveze koje su nekada imali jugoslavenski konvencijski lektori čije su obaveze znatnim dijelom bile dimenzionirane državnim okvirom i 'jugoslavističkim' opsegom studija.“ Kod nekih je sveučilišta to bilo izuzetno lako i hrvatski su lektori prihvaćeni paralelno sa srpskim lektorima (npr. poljska sveučilišta), kod drugih izuzetno teško (npr. francuska, njemačka itd.) i lektorati su ostali u sklopu bosanskoga, hrvatskog i srpskog, kolokvijalno BHS-a (npr. u Austriji), kojemu je kasnije negdje dodan i crnogorski jezik (npr. u Francuskoj: BCHS). Drugi su problemi bili manje osjetljivi i odnosili su se na opskrbu lektorata odgovarajućom literaturom, poticanjem odlaska na „neatraktivne lektorate“ (za koje i danas hrvatski lektori dobivaju devizni mjesečni dodatak, imaju osiguran smještaj i sl.), povećanje broja lektorata, godišnja stručna savjetovanja za lektore hrvatskoga kao inoga jezika (SIH), profesionalizaciju lektorskoga zanimanja, osnivanje centra za hrvatski jezik kao strani/drugi itd. (više o tome u: Požgaj Hadži i dr. 2007, Samardžija 2008, Pasini 2008 i dr.).

Ministarstvo znanosti i obrazovanja trenutno se brine o 30 službenih razmjenskih lektorata i 4 Centra za hrvatske studije u Australiji i Kanadi koje sufinancira. Osim navedenih lektorata i centara koji u 21 državi obuhvaćaju više od 2000 studenata, Ministarstvo u cijelosti ili djelomično podupire još 40-ak samostalnih lektorata koji nisu u njegovoj nadležnosti[9]. S obzirom na broj govornika hrvatskoga jezika ne možemo reći da nema zanimanja za hrvatski jezik na inozemnim sveučilištima. No problem na koji upozorava i Samardžija (2008) jest nejednakomjerna raspoređenost pojedinih lektorata HJKK: izuzetna gustoća npr. u Poljskoj i Francuskoj, a s druge strane velike bjeline, npr. nijedan lektorat u Njemačkoj.[10] S obzirom na promijenjenu situaciju u kojoj se nalaze današnje slavistike u svijetu, lektorati se susreću s nizom problema. Među njima na prvome je mjestu promocija lektorata i redefinirana uloga lektora, konkretnije: a) kako napraviti lektorat „prepoznatljiv“ na određenom sveučilištu i u zemlji, b) kako

krenula u organiziranu promociju svojih lektorata nudeći literaturu za lektorate, studentima stipendije za ljetne škole itd. (intervju, privatni arhiv).

[9] V. https://mzo.hr/hr/rubrike/lektorati (pristupljeno 14. 6. 2017).

[10] V. popis lektorata hrvatskoga jezika i književnosti na stranim sveučilištima za 2016./17. na https://mzo.hr/hr/rubrike/lektorati (pristupljeno 14. 7. 2017).

motivirati studente za studij npr. hrvatskoga, a ne nekog drugog južnoslavenskog jezika, c) kako zadržati postojeće lektorate, d) kako osposobiti lektore za njihovu novu, redefiniranu ulogu itd. Kao primjer dobre prakse navedimo kako Slovenija od 2006. godine promovira lektorate i studije slovenskog jezika, književnosti i kulture u svijetu. Riječ je o kulturno-promocijskim projektima pod nazivom *Svjetski dani* u organizaciji Centra za slovenski kao drugi i strani jezik i drugih institucija, uključujući i slovenska veleposlanstva. Cilj je projekta povezivati i promovirati slovenistike i lektorate različitim publikacijama, promocijskim materijalima, filmovima, knjigama i sl. te različitim kulturnim zbivanjima koja se održavaju na svim slovenistikama u svijetu istovremeno (kraj studenog ili početak prosinca svake druge godine). U tom su smislu dosada bili predstavljeni npr. *Svjetski dani slovenske literature na filmu* 2008., *Svjetski dani suvremene slovenske literature* 2010., *Svjetski dani slovenskog dokumentarnog filma* 2012., *Svjetski dani slovenskog jezika* 2014.[11]

3.3. O različitosti lektorata i ulozi lektora – rezultati anketiranja

Lektorati HJKK-a koji postoje na inozemnim sveučilištima mogu se po organizacijskom tipu razvrstati u nekoliko skupina: a) razmjenski lektorati koji proizlaze iz ugovora o kulturnoj suradnji između Republike Hrvatske i drugih zemalja, b) lektorati koji nisu u nadležnosti Ministarstva, ali ih vode hrvatski građani ili ljudi podrijetlom Hrvati, c) lektorati za koje Republika Hrvatska misli da su od strateške važnosti pa ih ona (su)financira i d) cjeloviti studiji hrvatskoga jezika i književnosti (Samardžija 2001: 155–156).[12]

A) Kao što smo već rekli, treću slavističku paradigmu obilježavaju drugačiji trendovi; s jedne strane pad zanimanja za slavistiku općenito, pa i gašenje pojedinih slavistika (čak i u državama s bogatom slavističkom tradicijom, npr. Njemačka), a s druge strane veća briga za nacionalne filologije na štetu inoslavistika. Nacionalne filologije bave se uglavnom same sobom i svojim problemima, nedostaje im međusobna komunikacija, kao i komunikacija sa slavistikama na matičnim fakultetima, da ne govorimo o komunikaciji s inoslavistikama. U svemu

[11] Više o tome http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/kulturni-projekti/ (pristupljeno 18. 2. 2016).

[12] Dinka Pasini (2008: 142) navodi drukčiju podjelu: pod ingerencijom i uz potporu MZOŠ-a jesu: lektorati klasičnoga tipa, katedre s lektoratom, Centar za hrvatske studije, Institut za prevođenje, tečajevi. Jednoj trećini pripadaju lektorati u skrbi MZOŠ-a, a dvije trećine nije pod ingerencijom Ministarstva.

tome hrvatski jezik kao strani/drugi i redefinirana uloga lektorata i lektora HJKK-a zauzima marginalno mjesto. Koliko je nama poznato, od nadležnih institucija o lektoratima HJKK-a od 1994. brine se Ministarstvo, uglavnom administrativno, ali ne i stručnom potporom (osim suorganizacijom stručnih savjetovanja s Croaticumom), organiziranim istraživačkim radom na području inokroatistike, kulturno-promocijskim projektima itd. To zapravo i nije uloga Ministarstva, već budućeg centra, odnosno institucije za hrvatski jezik kao strani/drugi[13] koji bi Ministarstvo trebalo financirati, o čemu govorimo desetljećima (Požgaj Hadži i dr. 2007). Budući da takve institucije nema, lektoratima HJKK-a dosada se nitko nije sustavno bavio. Upravo zato i ne postoji svijest o tome kakve su razlike među pojedinim lektoratima i kakve su zapravo potrebe pojedinih stranih sveučilišta.

3.3.1. Od ljubljanskog lektorata do lektorata HJKK-a u Delhiju

Da bismo potvrdili vlastita iskustva i pokazali raznolikost lektorata na inozemnim sveučilištima o kojoj se ne vodi računa u Hrvatskoj, proveli smo ciljano istraživanje, tj. anketu koja je bila poslana elektroničkom poštom svibnja 2015. lektorima HJKK-a na različita inozemna sveučilišta (ukupno 13 lektorata). Kriterij odabira lektorata bio je: evropske zemlje (slavenske i neslavenske), Azija i Amerika. Pitanja u anketi bila su vezana uz tri sklopa: status i organizaciju lektorata, posebnosti lektorata i redefinirana uloga lektora (didaktički materijali, seminari, promocije lektorata, pomoć od matičnih institucija itd.).[14] Uzimajući u obzir rezultate ankete, postojeću literaturu, vlastita lektorska iskustva (16 godina) i iskustva na gostujućim predavanjima i dužim boravcima na različitim inozemnim sveučilištima (evropskim, američkim, azijskim), pogledajmo nekoliko primjera:

[13] Da ne bi bilo zabune, treba istaći da *Croaticum – Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik* (v. http://croaticum.ffzg.unizg.hr/?page_id=849&lang=hr, pristupljeno 20. 2. 2016) nije institucija o kojoj govorim. *Croaticum*, naime, pokriva samo jedan program buduće krovne institucije (tečajevi i škole hrvatskoga jezika za one koji uče hrvatski jezik u Hrvatskoj), a ne pokriva niz drugih programa, kao npr. Zagrebačku slavističku školu, lektorate HJKK-a na inozemnim sveučilištima, promociju hrvatskoga u svijetu itd.

[14] Ovom prilikom najljepše zahvaljujem svim lektoricama i lektorima koji su odgovorili na anketu. Napominjem da neke (doduše rijetke) odgovore na anketu nisam dobila, pa tako nažalost nema opisa lektorata HJKK-a na američkim sveučilištima.

B) Lektorat hrvatskoga jezika u sklopu studija Južne slavistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani osim učenja jezika nudi i kolegij hrvatske kulture; osim toga hrvatski je i izborni predmet koji biraju studenti različitih studijskih grupa. Motivacija za studij jest „porijeklo, srodstvo s govornicima tog jezika, srodnost jezika, tek rijetko poseban interes“.[15] Kako je riječ o heterogenim skupinama studenata s višom komunikacijskom kompetencijom koji mogu imati različite prve jezike (npr. makedonski, bosanski, hrvatski, srpski…), drugi jezični kolegiji nude informacije i o drugim standardnim jezicima nastalima na novoštokavskoj osnovici. U usporedbi s drugim lektoratima HJKK-a u inozemstvu, studenti više poznaju geopolitički i kulturni kontekst regije (supkultura toga prostora izuzetno je popularna u Sloveniji zadnjeg desetljeća). Zbog sve teže mogućnosti zapošljavanja posljednjih godina postoji tendencija smanjivanja interesa za studij južnoslavenskih jezika.

C) Na Filološkom fakultetu u Skoplju lektorat hrvatskoga jezika ima cilj „promicanje hrvatskoga jezika i kulture“. U sklopu lektorata nude se povremeno informacije o srpskom jeziku, „i to samo kontrastivno, što je potrebno s obzirom na to da je studentima (u geografskom te u lingvističkom i sociolingvističkom smislu) bliži srpski jezik nego hrvatski.“ Motivacija studenata različita je: neki upisuju zbog srodnosti hrvatskoga i makedonskoga jezika, nekima je materinski jedan od štokavskih idioma, neki su motivirani hrvatskom kulturom, jedna je studentica „hrvatski upisala jer joj je milozvučniji i melodiozniji od srpskoga.“ Broj studenata „oscilira, no ove godine više je upisano nego prošle, možda i dijelom iz razloga što u ponudi nije bilo predmeta Srpski jezik.“

D) Na Institutu za slavistiku Sveučilišta u Grazu lektorat hrvatskoga jezika postoji u sklopu preddiplomskog i diplomskog studija (BA i MA); uz hrvatskoga i srpskoga lektora postoje još dva domaća lektora te profesor jezika i profesor književnosti. S obzirom na naziv studijske grupe (BHS) „svi ispiti moraju reflektirati sva tri standarda, a na Institutu za translatologiju svi se polaznici moraju odlučiti za jednu varijantu, prema kojoj lektor korigira sve njihove radove, usmene, a posebice pismene.“ Što se tiče motivacije za studij, ona je jasna za studente translatologije i profesorski smjer (raditi u austrijskim obrazovnim ustanovama), a

[15] Ovdje i dalje u tekstu u opisima lektorata u navodnicima navodim citate iz anketa lektorica/lektora HJKK-a.

problem zapošljavanja ima znanstveni smjer slavistike. Kao i na slavistikama u Njemačkoj, i u Grazu broj se studenata smanjuje.

E) Hrvatski jezik kao glavni ili sporedni predmet postoji u sklopu Katedre za hrvatski jezik Sveučilišta Eötvös Loránd u Budimpešti. Glavni je cilj lektorata „osposobiti studente da ovladaju hrvatskim jezikom"; a kao motivaciju za studij studenti navode mogućnost zaposlenja i pripadnost hrvatskoj nacionalnoj manjini. Studenti nakon BA žele nastaviti studij na MA i „raditi u nekoj od obrazovnih i kulturnih institucija vezanih uz hrvatsku manjinu u Mađarskoj. Inače, perspektive s BA slične su u Indiji i Mađarskoj – steći sveučilišno obrazovanje kao uvjet za dobivanje pripravničkog posla u nekoj kompaniji."

F) Na Institutu zapadne i južne slavistike Sveučilišta u Varšavi lektorat HJKK-a postoji u sklopu studija kroatistike koji se upisuje svake treće godine. On je usredotočen na učenje jezika (lektorica ima 18 sati tjedno), ali didaktički materijali povezani su s kulturom i/ili književnošću, uz kulturološke predmete koji se nude u sklopu studija. Studenti žele naučiti hrvatski iz različitih razloga: neki „vole Hrvatsku, misle da je to lijepa zemlja, neki žele raditi u turizmu, neki se žele preseliti u Hrvatsku, neki nisu uspjeli upisati drugi studij (…)", neke zanima posao u institucijama EU-a. Usprkos činjenici da se broj studenata na slavistici posljednjih godina smanjuje, za hrvatski i dalje postoji interes i on u Poljskoj ima dobru perspektivu zbog različitih kontakata s Hrvatskom, pogotovo u gospodarstvu i turizmu.

G) Na Sveučilišnom koledžu u Londonu, Školi za slavenske i istočnoevropske studije predmet se zove Srpski/Hrvatski jezik i predaje se na dodiplomskom i poslijediplomskom zajedno sa srpskim, i to tako da se sati dijele (hrvatskoga lektora šalje Ministarstvo, a srpski predaje osoba zaposlena na Koledžu). Time se, s jedne strane, želi „privući što više studenata" (broj je u opadanju pogotovo otkada je povišena školarina), a s druge strane „naziv predmeta može sugerirati (…) i stav fakulteta da je riječ o jednom jeziku s dvije varijante (tzv. policentrični jezik)". U nastavi se obrađuju i glavne osobine bosanskoga jezika (komparativno s hrvatskim i srpskim) te znatno manje crnogorskoga. Određen broj studenata studira hrvatski zajedno sa srpskim jer žele raditi „primjerice u diplomaciji, u kulturi ili u medijima ili pak žele otvoriti vlastite tvrtke na području jugoistočne Europe", drugi su nasljedni

govornici, trećima je motivacija raznolika (želja naučiti nešto novo, zanimanje za Hrvatsku, obiteljski razlozi itd.). Predaje se prije svega hrvatski jezik i izabrane teme iz kulture, a teme iz književnosti vodi drugi profesor. Posebno se naglašava da ono što studenti najviše cijene "jest to da su oni u centru obrazovanja, a ne program koji treba ispuniti".

H) Lektorat hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Buenos Airesu zapravo je tečaj hrvatskog jezika namijenjen Hrvatima u dijaspori, zainteresiranim studentima i javnosti koji postoji od 2006. godine. Sudionici su tečaja „različitih interkulturalnih sposobnosti, različitih godina (18 – 80) i različitih profesija"… „koji ne znaju što je padež ili što je nastavak" i većina ljudi (uglavnom starijih) dolaze da bi se družili i održavali veze s jezikom svojih roditelja ili predaka, „malobrojni su oni koji zaista žele naučiti nešto (naravno, svi oni kažu da žele naučiti, ali stalno govore na španjolskome)".

I) Lektorat hrvatskog jezika na Pekinškom sveučilištu za strane studije, Odsjeku za hrvatski jezik, ima cilj „obrazovati stručnjake za hrvatski jezik koje zemlja domaćin treba na određenim radnim mjestima". Za nas je neobičan podatak da studenti „obično ne biraju sami određeni jezik nego bivaju raspoređeni. Samo mali broj studenata dolazi s idejom određenoga jezika". Kako je to sveučilište poznato u Kini, njegova diploma jamči posao bez obzira na smjer studija. Dakle, motivacija za studij hrvatskoga „siguran je posao nakon diplome", što većina studenata na drugim inozemnim sveučilištima, pogotovo evropskim, može samo sanjati! Uobičajeno je na tom sveučilištu da već na 2. ili 3. godini dolaze pojedinci iz raznih ministarstava, Kineskog radija internacional i sl. birati mlade kadrove; a dio studenata nastavlja obrazovanje, uglavnom na engleskom govornom području. Broj se studenata smanjuje „zbog razdvajanja jedinstvenog Odsjeka za hrvatski i srpski jezik na dva odvojena lektorata"; nova generacija studenata upisuje se svake 4 godine. Zanimljivo je također da je studij koncipiran interdisciplinarno, tako npr. studenti na 3. i 4. godini slušaju kolegije iz ekonomije, povijesti, politike itd., a neke kolegije, ovisno o interesu, mogu slušati na kineskom jeziku (npr. poduzetništvo, engleski itd.).

J) Na japanskim sveučilištima i/ili institutima predmet zanimanja jesu različite slavističke teme koje se proučavaju interdisciplinarno. Od južnoslavenskih jezika (izuzevši bugarski) postoji samo lektorat slovenskog jezika na Tokijskom sveučilištu za strane jezike, a za druge

jezike pojedinačni tečajevi. Tako je npr. na Sveučilištu u Hokkaidu, Institutu za slavistiku glavni jezik ruski, ali imaju profesora koji ponekad predaje ili ima tečajeve ili hrvatskog ili srpskog jezika koji su studentima „potrebni" da bi se mogli baviti slavistikom u širem kontekstu (u njegovih 7 godina bilo je dosada troje studenata za srpski jezik). Pod slavistikom se „podrazumijeva interdisciplinarnost (…). To je iznimka u Japanu, dakle ovakva slavistika jeste samo kod nas." Težište je na učenju jezika; nude se informacije i o drugim standardima kao i „o povijesti i kontekstu pojavljivanja tih jezika". Naglašava se i interdisciplinarnost u učenju jezika, književnosti i kultura drugih južnoslavenskih naroda. Što se tiče znanja lektora, oni bi morali imati „solidno znanje o jezikoslovlju. Ponekad se pojavi lektor koji obavlja posao samo zbog toga što je izvorni govornik toga jezika, ali bez znanja samog jezika."

K) Na Odsjeku za slavenske i ugro-finske jezike Sveučilišta u Delhiju hrvatski se podučava u sklopu trogodišnjeg tečaja i kao lektorat (4 semestra) u sklopu magistarskog studija ruskog jezika i književnosti, a cilj je predmeta osim učenja jezika „širiti spoznaje o Hrvatskoj i njezinoj kulturi". Studenti uglavnom „nemaju nikakvo predznanje o Hrvatskoj, ne znaju ni gdje je, ni koji je glavni grad." Biraju ga „usput, u potrazi za svojim mjestom pod suncem u ovoj mnogoljudnoj zemlji kako bi osigurali/produžili studenska prava s misli o biznisu u turizmu, želja da otputuju u Evropu, čuli su da je lakši od poljskog, češkog ili bugarskog i sl."[16] Za razliku od drugih lektorata HJKK-a ovdje se broj studenata povećava (krajem 2013. bila su 3 studenta, početkom 2014./15. čak 21 student). Kao što smo rekli, nastava je u sklopu tečaja uglavnom posvećena učenju jezika i malo prevođenju te spoznajama o kulturi, a u sklopu magistarskog studija i temama iz povijesti, povijesti jezika, prevođenju i sl.

[16] Bivša lektorica HJKK-a na istome lektoratu, a koja je prije toga bila lektorica u Kijevu i Pekingu, prije desetak godina zapisala je „indijski su studenti bili najzainteresiranija skupina mladih ljudi kojima sam dosada predavala. Razlog tomu nije samo činjenica da im je studij stranog jezika trebao omogućiti ulaznicu u Europu (ili što je važnije – izlaz iz Indije), nego upravo razlika između kultura koja im je bila najveća motivacija za studij." (Švaćko 2005: 493)

Kao što vidimo, već opisi tih desetak lektorata govore o njihovim specifičnostima i velikim razlikama među njima te o različitim „potrebama“ pojedinih sveučilišta s kojima bi u najmanju ruku lektori HJKK-a morali biti upoznati prije odlaska na lektorat, kao i oni koji se bave lektoratima i/ili kreiraju jezičnu politiku hrvatskoga kao stranog/drugog jezika.

3.3.2. Kakav lektor – takav lektorat!

Dosadašnji rezultati istraživanja obrazovnog i stručnog profila lektora (v. npr. Požgaj Hadži i dr. 2007, Pasini 2008) vežu se uz stručna i prije svega kulturološka znanja, didaktičko/metodička znanja te uz raznovrsne vrline i vještine lektora te se izvrsno nadopunjavaju s rezultatima ankete provedene za potrebe ovoga rada. Napominjemo da bi ta tema zahtijevala poseban rad. Uzimajući u obzir različitost položaja i statusa lektorata HJKK-a, od niza odgovora na pitanje kakav lektor „treba“ određenom sveučilištu i koje su njegove najvažnije vještine izdvajamo neke od njih.

- „Svaki lektor (…) mora biti fleksibilna i samostalna osoba široke kulture (…) mora imati neposrednost u komunikaciji, otvorenost i 'osjećaj' za ljude (prije svega studente). (…) ne smije biti konfliktan i netolerantan. Sva ostala znanja i vještine su dobrodošle: umjetnički talent bilo koje vrste, sportski duh, organizacijske sposobnosti…“ (lektorat u Ljubljani).
- „Ovdje je važno da lektor, s obzirom na mentalitet zemlje u kojoj radi, ima nešto 'ležerniji' pristup (npr. točnost nije osobito na cijeni, pa ljutnja na studente što na nastavu obično kasne ne dolazi u obzir), ali i da bude prilagodljiv odnosno strpljiv s obzirom na skromnije uvjete rada. Pored ostalih osobina važna je i tolerantnost, komunikativnost i umijeće animiranja, a posebice susretljivost.“ (lektorat u Skoplju)
- “Lektor koji zna što je lektorat, što je poučavanje inim jezicima prije svega! Potom bi trebao biti otvoren u svakom pogledu (kako vezano za jezične varijante bivšega srpskohrvatskoga, tako i na nove radne metode, kulturološke razlike…) kreativan (…), profesionalan (…), neumoran (…), fleksibilan (…), skroman (…), uporan (…).” (lektorat u Grazu)
- Budući da se studenti već na 2. godini uključuju u tržište rada, „lektor se treba prilagođavati promjenama u motivaciji i radnim navikama studenata.“ (lektorat u Budimpešti)

- “Treba dobro poznavati principe poučavanja hrvatskog kao stranog jezika te europski jezični okvir (ZEROJ) i što se podučava na kojem stupnju. Treba znati izraditi materijale povezane s točno određenom razinom znanja od A1 do C2, testove itd. Trebao bi biti dobar metodičar i znati kako organizirati nastavu.” (lektorat u Varšavi)
- „Izvrsnost u poučavanju (odnosno zadovoljni studenti), a ta izvrsnost uključuje ne samo znanje jezika i o jeziku nego i strast u podučavanju, jedan je od najvažnijih načina promoviranja lektorata.“ (lektorat u Londonu)
- Lektor treba biti „domoljuban, društven (i možda da zna napraviti atmosferu).“ (lektorat u Buenos Airesu)
- „Uz stručno znanje i ovdje je kao i na drugim lektoratima poželjno biti otvoren za nove projekte, posebno izradu novih udžbenika, rad na rječnicima te u komunikaciji s domaćim kolegama voditi računa o kulturološkim razlikama.” (lektorat u Pekingu)
- “Otvoren, spreman obuhvatiti indijsko iskustvo, tu prije svega mislim i na život izvan fakulteta (…) Prilagodljiv i snalažljiv, dobrih živaca i blage prirode. Lektorski posao samo po sebi ovdje nije zahtjevan u smislu da to nisu europski kriteriji, studenti su razigrani, najviše vole kvizove i priredbe na kojima mogu pjevati, recitirati, plesati...” (lektorat u Delhiju)

Zaključno možemo reći da lektor HJKK-a, prije svega, mora znati poučavati hrvatski kao ini jezik, mora biti stručan, kompetentan, fleksibilan, širokih pogleda, kreativan, prilagodljiv itd. te otvoren za različite aktivnosti. Lektor mora znati promovirati svoj lektorat na različite načine i stalno *biti prisutan* u svim aktivnostima sveučilišta (Dan otvorenih vrata, jezične radionice u srednjim školama, proslave različitih praznika itd.). Nažalost, kao što kaže jedna od lektorica, „jasna vizija kao ni svijest o tome što je lektorski posao“ u Hrvatskoj ne postoji, a praksa potvrđuje da od dobrog lektora zavisi interes za lektorat i studij HJKK-a, što nagovještava i podnaslov ovoga poglavlja. Po mom mišljenju danas lektore treba drukčije pripremati za novu, redefiniranu ulogu, počevši od studija nadalje (da ne govorimo o posebnim BA programima hrvatskoga kao stranog jezika), nastavljajući sustavnim stručnim savjetovanjima, razmjenom iskustava s drugim lektorima, neprestanom međusobnom komunikacijom među lektorima itd. Samo će tako lektori moći zadovoljiti raznovrsne potrebe pojedinih sveučilišta.

4. Kako dalje

Već je rečeno da je za hrvatski jezik kao strani/drugi posljednjih desetljeća mnogo napravljeno. No glavni je problem, o kojem angažirano i javno govorim desetljećima i koji aktualiziram i danas, nepostojanje krovne institucije (ponavljam, Ministarstvo je samo administrativno tijelo) koja bi pokrivala različite programe koji se tiču hrvatskog jezika kao stranog/drugog (kao što je to npr. Centar za slovenski jezik kao drugi i strani). Ovdje mislim na lektorate HJKK-a na inozemnim sveučilištima (koordinacija lektorata, stručno savjetovanje lektora, kulturno-promocijski projekti itd.), Zagrebačku slavističku školu, ispitni centar, izdavaštvo, različite tečajeve itd. Ta bi krovna institucija morala izraditi sustavnu strategiju promocije HJKK na inozemnim sveučilištima; jedan od prvih zadataka trebala bi biti profesionalizacija lektorskoga zanimanja (onako kako je to napravila Slovenija) uz osmišljenu strategiju stručnoga usavršavanja s različitim radionicama i interdisciplinarnim temama iz hrvatske povijesti, povijesti umjetnosti, književnosti itd. – ukratko temama koje lektori „trebaju“.

I na kraju, gdje je, dakle, hrvatski jezik kao strani unutar slavističkoga, evropskog i svjetskog konteksta danas, kada se mnoge slavistike zatvaraju i kada se doslovno treba „boriti” za svakog studenta i svaki sat lektorata HJKK-a? Bez obzira na činjenicu da današnja kroatistika nije „uvjerljiva i valjana“, a ni na „svjetskoj razini“, HJKK prisutan je i na evropskim i na svjetskim sveučilištima zahvaljujući Ministarstvu kao administrativnome tijelu, ali, prije svega, zahvaljujući angažiranosti i entuzijazmu lektora hrvatskoga jezika, književnosti i kulture. Osim njih važnu ulogu u predstavljanju hrvatskoga jezika, književnosti i kulture imaju i „domaći“ profesori i lektori koji su stalno zaposleni na inozemnim sveučilištima. Nažalost, njihovi su napori premalo priznati i premalo prepoznati u Hrvatskoj. Nadajmo se da će se to u skoroj budućnosti promijeniti i da će u Hrvatskoj biti više svijesti o tome što uopće znači *biti* profesor/lektor HJKK-a na inozemnom sveučilištu.

Literatura

Lada Badurina, „Standardizacija ili restandardizacija hrvatskoga jezika u 90-im godinama 20. stoljeća“, *Jezične, kulturne i književne politike*, T. Pišković, T. Vuković (ur.), Zagrebačka slavistička škola, Zagreb 2015., 57–79.

Dalibor Brozović, „Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike“, *Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova I*., S. Damjanović (ur.), HFD, Zagreb 1997., 9–13.

Radoslav Katičić, „Hrvatski jezik u svijetu“, *Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova I*., S. Damjanović (ur.), HFD, Zagreb 1997., 23–30.

August Kovačec, „Hrvatski jezik i Europa“, *Jezik*, 53, 2006., 87–96.

Davor Nikolić, „Slavistika bez vizije“, *Vijenac : novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost*, 2013., 21, 512, 29. http://www.matica.hr/vijenac/512/Slavistika%20bez%20vizije/ (pristupljeno 18. 2. 2016).

Dinka Pasini, „Lektorati hrvatskoga jezika na visokoškolskim ustanovama u inozemstvu“, *Croatin Studies Review*, 5, 2008., 140–147.

Anita Peti-Stantić, Keith Langston, Hrvatsko jezično pitanje danas, Srednja Europa, Zagreb 2013.

Vesna Požgaj Hadži, Marija Smolić, Mirjana Benjak, *Hrvatski izvana*, Školska knjiga, Zagreb 2007.

Ivo Pranjković, *Sučeljavanja,* Disput, Zagreb 2008.

Marko Samardžija, „Kroatistika u Ljubljani i slovenistika u Zagrebu. Okrugli stol", *Prvi slovensko-hrvatski slavistički skup*, Požgaj Hadži (ur.), Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ljubljana 2001., 151–176.

Marko Samardžija, „Poučavanje hrvatskoga na inozemnim sveučilištima i visokim učilištima u prošlosti i danas“, *Croatian Studies Review*, 5, 2008., 133–139.

Vanja Švaćko, „Studij kroatistike – između Indije i Kine“, *Jezik u društvenoj interakciji*, D. Stolac, N. Ivanetić, B. Pritchard (ur.), Zagreb – Rijeka 2005., 491–495.

Sažetak

Rad pokušava odgovoriti na pitanje kakvo je stanje jezikoslovne kroatistike i hrvatskoga jezika u svijetu danas, nakon 20-ak godina od samostalnosti Hrvatske. Jezikoslovna kroatistika nije doživjela „zamah i procvat“ koji se očekivao 1990-ih godina; karakterizira je hermetičnost i nekomunikacija s inoslavistikama u Hrvatskoj i u inozemstvu, kao i politizacija nekih jezičnih pitanja. Predstavljaju se lektorati hrvatskoga jezika, književnosti i kulture (HJKK) na inozemnim sveučilištima, posebice njihova reorganizacija 1990-ih. Uzimajući u obzir vlastita iskustva i rezultate ankete s lektorima HJKK-a, problematizira se neophodnost osnivanja krovne institucije koja bi brinula o hrvatskom kao stranom/drugom jeziku i kojoj bi jedan od prvih zadataka trebao biti profesionalizacija lektorskoga zanimanja. Zaključuje se da dugoročna nacionalna strategija

promicanja HJKK-a na inozemnim sveučilištima ne postoji, kao ni sustavna koncepcija jezične politike hrvatskoga kao prvog/stranog/drugog jezika.

Croatian as a Foreign Language in Slavic, European, and Global Contex

(Summary)

The aim of the paper is to analyse the state of linguistic Croatian Studies and the Croatian language worldwide after more than 20 years of Croatian independence. Linguistic Croatian Studies have not had their boom in the 1990s as expected; they are characterised by isolation and lack of communication with other Slavic Studies in Croatia and abroad, as well as by the politicisation of certain linguistic issues. We present the Departments of Croatian Language, Literature, and Culture (CLLC) at foreign universities, especially their reorganisation in the 1990s. Based on our experience and the results of a survey conducted among CLLC lecturers, we highlight the necessity of establishing a main institution responsible for Croatian as a foreign/second language; its first aim should be the professionalization of the lecturer's profession. We conclude that there is neither long-term strategy for promoting CLLC at foreign universities nor a systematic concept of language policy regarding Croatian as a first/foreign/second language.

Keywords: Croatian as a foreign language, Departments of Croatian Language, Literature, and Culture, Croatian Studies, Slavic Studies, language policy

AUTORI I SURADNICI

Stefano Aloe
Universita di Verona, Italija
stefano.aloe@univr.it

Marina Balažev
Ministarstvo znanosti obrazovanja i sporta
Učitelj nastave na hrvatskom jeziku u inozemstvu, Srbija
marina007@gmail.com

Estela Banov
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
ebanov@ffri.hr

Vesna Bjedov
Filozofski fakultet u Osijeku
vbjedov@ffos.hr

Robert Blagoni
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
rblagoni@unipu.hr

Božidar Cvenček
Gospodarska škola Buje
bozidar.cvencek@hotmail.com

Vladan Čutura
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
cutura.vladan9@gmail.com

Emina Dabo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
eminadabo@yahoo.com

Stjepan Damjanović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
stjepan.damjanovic@xnet.hr

Goran Filipi
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
gfilipi@unipu.hr

Fabrizio Fioretti
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
ffiore@unipu.hr

Teodora Fonović Cvijanović
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
tfonov@unipu.hr

Silvija Graljuk
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
sgraljuk@ffzg.hr

Julia Jusyp-Jakymovych
Ужгородський національний університет,
Філологічний факультет,
Ужгород, Ukrajina
jusypju@gmail.com

Marina Jozinović
marinajozinovic@hotmail.com

Vjekoslava Jurdana
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
vjurdana@unipu.hr

Dunja Jutronić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu (prof. u miru)
dunja.jutronic@gmail.com

Sandra Kadum
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
skadumbo@globalnet.hr

Ewa Komorowska
Wydział Filologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Poljska

Vinko Kovačić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
vkovacic@ffzg.hr

Vladimir Legac
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
vladimir.legac@gmail.com

Maria Rita Leto
Dipartimento di Lingue, Letterature
e Culture Moderne, Universita degli Studi
"G. d'Annunzio" Chieti – Pescara, Italija
mritaleto@unich.it

Marko Ljubešić
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
mljubesic@unipu.hr

Maslina Ljubičić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
mljubici@ffzg.hr

Irena Malenica
Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru
irenamalenica@yahoo.com

Blaženka Martinović
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
bmartino@unipu.hr

Tihomil Maštrović
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
tmastrovic@hazu.hr

Zdenka Matek Šmit
Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru
zmatek@unizd.hr

Daniel Mikulaco
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
dmikulaco@unipu.hr

Irena Mikulaco
Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
imikulaco@unipu.hr

Krunoslav Mikulan
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
krunoslav.mikulan@ck.htnet.hr

Eliana Moscarda Mirković
Odjel za studij na talijanskom jeziku Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
emoscarda@unipu.hr

Milorad Nikčević
Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku; Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, Crna Gora
mnikcevi@ffos.hr

Ana Penjak
Kineziološki fakultet Sveučilišta u Splitu
ana.penjak@kifst.hr
sudjelovanje u odsustvu

Neda Pintarić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
npintari@ffzg.hr

Vesna Požgaj Hadži
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija
vesna.hadzi@guest.arnes.si

Katja Radoš-Perković
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
krperkov@ffzg.hr

Jelena Ratkov Kvočka
Regionalni centar za talente
Sremski Karlovci, Srbija
jratkov@ptt.rs

Eva Tibenska
Filozofická fakulta
Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Slovačka
tibenska57@gmail.com

Oksana Timko Đitko
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
okditko@ffzg.hr

Natalija Vidmarović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
nvidmaro@ffzg.hr

Teodora Vigato
Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja
Sveučilišta u Zadru
teodora.vigato@zadar.net

Dunja Vranešević
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
dunja.vranesevic@gmail.com

Izdavač:
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Za izdavača:
Alfio Barbieri, rektor
Klara Buršić-Matijašić, dekanica

Lektura:
autorska
Samanta Milotić Bančić

Oblikovanje:
Saša Stubičar
Mladen Bačić

Tisak:
GRAFOMARK d.o.o. za grafičke usluge

Naklada:
100 primjeraka

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne
knjižnice u Puli pod brojem 110903032
ISBN (Sveučilište Jurja Dobrile u Puli)

Organizaciju 1. Međunarodnoga znanstvenog
skupa *Kroatistika unutar slavističkoga*,
europskog i svjetskog konteksta
potpomogli su:

Matica hrvatska
Istarska županija – Regione Istriana
Grad Pula – Citta di Pola
Arheološki muzej Istre
Turistička zajednica Pula
Svijet biljaka d.o.o., Vodnjan
Vina Rossi, Vižinada
Vina Pilato, Vižinada
Vina Ravalico, Brtonigla
Vina Coronica, Koreniki
Vina Trapan, Šišan
Vina Matošević, Krunčići
Vina Kalavojna, Loborika
Vina Kozlović, Momjan
Print studio, Mletačka 4, Pula

9 789537 320201

Cijena - 80,00 kn

tabula 15

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

ČASOPIS FILOZOFSKOG FAKULTETA
PERIODICUS FACULTATIS PHILOSOPHICAE POLENSIS
RIVISTA DELLA FACOLTÀ DI LETTERE E FILOSOFIA
JOURNAL OF THE FACULTY OF HUMANITIES